KAFKASYA'DA SİYASİ GELİŞMELER:
ETNİK DÜĞÜMDEN KÜRESELLEŞME KÖRDÜĞÜMÜNE

İçindekiler

Kısaltmalar
Önsöz
Giriş
BÖLÜM 1. – Kafkasya'nın Etnik Yapısı ve Yakın Tarihi
- A. Etnik ve Siyasi Yapı
- B. Sovyet Dönemi
- C. SSCB'nin Dağılış Aşaması

BÖLÜM 2. - Kuzey Kafkasya
- A. Adige
- B. Karaçay-Çerkez
- C. Kabartay Balkar
- D. Kuzey Osetya
- E. İnguşetya
- F. Çeçenistan
- G. Dağıstan

BÖLÜM 3. Azerbaycan
- A. Nahçıvan
- B. Yukarı Karabağ
- C. Güney Azerbaycan

BÖLÜM 4. Ermenistan
- A. Türk-Ermeni sınırı
- B. Sözde Soykırım

BÖLÜM 5. Gürcistan
- A. Abhazya
- B. Güney Osetya
- C. Pankisi
- D. Acara
- E. Ahıska
- F. Cevahati

BÖLÜM 6. Hazar Kaynakları ve Hazar'ın Statüsü
- A. Hazarın statüsü
- B. BTC
- C. TRACECA

BÖLÜM 7. Karadeniz Ekonomik İşbirliği
BÖLÜM 8. Bölgesel Güçler
- A. RF
- B. İran
- C. Türkiye

BÖLÜM 9. Türkiler ve Anti-Türkizm
- A. Ulus-Devlet'in Kurucu Ögesi Olarak Ortak Etnik Köken – Ortak Kader
- B. Müslüman Kafkas Halklarının Türkiye İlgisi
- C. "Türki" Halklar Olarak Çerkezler, Abhazlar, Çeçenler, Dağıstanlılar ve Diğerleri
- D. Kafkaslardan Basra Körfezi'ne Anti-Türkizm Stratejisi ve Türkiler

BÖLÜM 10. 11 Eylül Sonrası'nda Kafkaslar
SONUÇ
Kaynaklar

Kısaltmalar

AGİK Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (CSCE)
AGİT Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (OSCE)
AKÇT Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
BDT Bağımsız Devletler Topluluğu
BSEC Black Sea Economic Cooperation (KEİ)
BTC Bakü-Tiflis-Ceyhan (Petrol Boru Hattı)
CIS Commonwealth of Independent States (BDT)
ÇİC Çeçen İçkerya Cumhuriyeti
DEİK Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi
DTT Dünya Ticaret Teşkilatı (WTO)
EBRD European Bank for Reconstruction and Development
GATT General Agreement on Tariffs and Trade
GDAÜ Güneydoğu Avrupa Ülkeleri İşbirliği
IGC Inter-Governmental Comission
KAHEB Karadeniz-Hazar Enerji Birliği
KDHB Kafkas Dağlı Halkları Birliği
KDHK Kafkas Dağlı Halkları Konfederasyonu
KEİ Karadeniz Ekonomik İşbirliği
KP Komünist Partisi
MLA Multilateral Agreement
NAFTA North America Free Trade Area
ÖB Özerk Bölgesi
ÖC Özerk Cumhuriyeti
ÖSSC Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
RF Rusya Federasyonu
SFSC Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
SSC Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TDAD Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
TRACECA Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia

ÖNSÖZ

"Sömürgecilik-Panislamizm Tartışmaları Işığında Türkistan" konulu doktora tezimi hazırlarken, Orta Asya ve Kafkasya politikaları arasındaki bağlantıları dikkate alarak, en kısa zamanda bu bölge ile ilgili bağımsız bir çalışma yapmayı planladım. Kafkasya, gerek Rusya'nın gerekse İran ve Türkiye gibi bölge ülkelerinin doğrudan veya Orta Asya politikaları ile önemli bağlantıları yanında, ABD, AB ve Çin gibi bölge dışı ülkelerin de çeşitli nedenlerle ilgi alanına girmektedir. Böylece Kafkasya, bölgesel ve küresel güçlerin çatışma alanı haline gelmiş bulunmaktadır.

Kuzeyi ve güneyi, kapsadığı birçok siyasi birimi ve onlarca etnik grubu, her birimin derin tarihi, kültürel, dini ve siyasi boyutları ile bölgedeki diğer gruplarla olan yakınlık ve ayrılıklarını aynı çalışma çerçevesinde ele alarak bir sonuca gitmenin zorluğu ortadadır. Esasen kitaptaki her başlık ayrı ve kapsamlı bir incelemenin konusudur. Bununla birlikte, Kafkasya konusunda kitabımı sunarken, bu bölgenin bir bütün olarak ele alınıp, farklı yöntem ve bakış açılarıyla incelenmesinin uluslararası politikaların çözümlenmesinde son derece gerekli ve yararlı olduğuna daha fazla inanıyorum.

Kafkaslar'ı aynı çalışma kapsamında ele almak aynı zamanda bir ansiklopedi konusudur. Bu vesileyle, "Kafkas Ansiklopedisi" veya "Kafkasya ve Orta Asya Ansiklopedisi"nin gerekli olduğunu belirterek böyle bir çalışmanın da önemli bir boşluğu dolduracağını belirtmeliyim.

Türkiye'ye komşu bölge ülkelerinin barış, refah ve huzurunu da dikkate alarak, Kafkasya'da yaşanan gelişmelerin yönünü ele alan, etnik, siyasi ve ekonomik gelişmelerle ilgili bölgesel ve küresel politikaları ilgilendiren, yönlendiren, etkileyen olay ve olguları inceleyen araştırmaların zorluğunun temelinde birçok sosyal alanda olduğu gibi yöntem problemi bulunmaktadır. Böyle bir çalışmaya başladıktan sonra, kaynaklar konusunda olduğu gibi ister istemez, konu ve olaylar konusunda da oldukça seçici davranmak zorunda kaldım.

Bununla beraber, burada ele aldığım birçok konu ile ihmal etmek zorunda kaldığım birçok olgu ve olayların, gerçekten tutarlı ve doğru bir seçimin sonucu olduğu kişilere ve bakış açısına göre tartışılabilir. Hemen her bölümde ele aldığım veya gereksiz bulduğumdan yahut çalışmamı fiziksel olarak da sınırlandırma amacıyla ihmal etmek zorunda kaldığım konular ve ayrıntılarla ilgili tercih zorluğunu şiddetle yaşadığımı hatırlatmam gerek. Bu konuda araştırmacı ve okuyucuların müsamahasına oldukça ihtiyacım olduğunu belirtmeliyim. Öte yandan birbiriyle bağlantısız olarak başlayıp daha sonra etkileşen veya birleşen gelişmeler veya bir bölge, birim, etnik grup veya siyasi düşünceye bağlı hareketin daha sonra diğerlerini etkilemesi, yönlendirmesi gibi durumlarda olgu ve olaylar, ayrı bölümlerde tekrar özetle de olsa ele alınmıştır.

Çalışmamızın hazırlanmasında, lisans ve lisansüstü programlardaki Uluslararası İlişkiler öğrencileri için hazırlanmış ders notları ve derslerdeki tartışmalar dikkate alınmıştır. Kafkasya'daki etnik ve siyasi yapıdan günümüzdeki gelişmelere, bölgenin ekonomik ve stratejik öneminden bölgesel çatışma ve işbirliğine ve yakın dönemle ilgili tahmin ve değerlendirmelere ulaşmaya çalışırken, bölge ülkelerinin dış politikaları ve bölge hakkında ilgili ülkelerin politik hedefleri ve uygulamaları temel alındığını belirtmeliyim. Dolayısıyla bu çalışmanın Kafkasya'yı etnik yapısı ve ekonomik özellikleri konusunda bir kaynak kitabı olmadığını belirtmeliyim.

GİRİŞ

Asya ve Avrupa'nın önemli bir kesişme alanını oluşturan Kafkaslar, ekonomik, siyasal ve kültürel bakımdan da kaynaşma bölgesi durumundadır. Asırlar boyu geçiş alanı olması ve coğrafi özellikleri yüzünden aynı zamanda etnik ve kültürel bakımdan dünyanın en karmaşık (zengin) yapıya sahip olan bölgelerinden biri veya birincisi olduğu kabul edilir.[1] Soğuk savaş yıllarında SSCB sınırları içerisinde yer alan bölge, etnik özellikleri bakımından önemli bir dönüşüm-karışım sürecine tabi olmuş ve bu yıllarda dış dünya ile irtibatı "demirperde" şartlarından dolayı hemen hemen kopmuştur. Gelişmeler Sovyetler Birliği'nin iç sorunu kabul edilip, dış dünyanın müdahalesine kapalı tutulurken, Kafkas halkları önemli ölçüde 'Sovyetleşmiştir', en azından Sovyetleştiği zannedilmiştir. Bununla beraber, Kafkasyalılar kendi etnik kimliğini derinden derine korumuş, belki bu asimilasyon döneminde etnik "inancını" daha köklü bir şekilde bilinçaltında korumanın yollarını bulmuştur. Bu arada geleneksel özellikleri aşarak bir dereceye kadar modernleşmiştir.

Sovyet yönetiminin özellikle Slav karşıtı olan ırklara karşı uyguladığı asimilasyon programı sonucunda beklenen sonuç, bu toplumların eski kimliklerini unutmalarıydı. 1930'larda, Rus olmayanlar arasında iyi eğitilenlerin mesela 1980'lere gelince yapay bir "Sovyet" kimliği içerisinde tamamen asimile olacağı beklentisi gayet makul idi. Fakat bu beklentinin gerçekleşmediği açıktır. Aksine SSCB'nin son on yıllarında yaşanmakta olan süreç sadece hantal bir "katılmama" sözcüğü ile tanımlanabilir. Rus bakış açısı ile "yeni bir Sovyet insanı" oluşturmanın yerine, örneğini Kafkasya'da ve Orta Asya'da çokça gördüğümüz gibi, Rus olmayan birçok Türk, Çeçen ve diğer azınlık aydınları ve etkili kişileri kendi halklarının milli bilinçlenme hareketlerine önderlik etmeyi daha çok tercih etmişlerdir.[2]

Kafkasların, kesişme alanı kabul edilmesinin birçok yönü bulunmakla birlikte, öncelikle etnik yapıdan ayrı olarak belirteceğimiz şu özelliklerini dikkate alıyoruz: Bölge hem Asya hem de Avrupa toprağı olarak görülmektedir. Avrupa'nın genel sınırlarının dışında kaldığı yönünde yaygın bir görüş bulunmasına rağmen üç Kafkas ötesi cumhuriyet Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın AGİT, NATO ve AB ile ilişkileri dikkate alındığında önemli ölçüde "siyasi Avrupalı" kimliği tescil edilmiş durumdadır. Bölge halklarının din ve mezhep özellikleri de iç içe girmiş, kaynaşmış bir yapı arzetmektedir.

Günümüz Kafkasyasında, Azerbaycan hariç tutulduğunda önemli bir iktisadi zenginlik bulunmadığı halde, stratejik önem, geçiş yolları üzerinde bulunma özelliği, aynı zamanda ekonomik bir değere dönüşmekte veya dönüşüm potansiyeli taşımaktadır. Hazar ve Orta Asya kaynakları, önemli ölçüde bu bölge üzerinden dünyaya ulaşmakla bölgenin stratejik özelliği bir değer haline gelebilmektedir. Azerbaycan'ın ve Hazar Denizi kaynaklarının sahiplenilmesi, kullanılması, işletilmesi, pazarlanması, taşınması ve korunması bir bütün olarak Kafkaslar ile birlikte düşünülmesi gerektiğinden, büyük güçlerin Azerbaycan stratejileri Kafkaslar'dan ayrı düşünülmemiş veyahut bunun tersi olarak Kafkas politikaları eninde sonunda büyük oranda Hazar ve Azerbaycan kaynaklarına dayanmıştır. Öte yandan Kafkaslar, Hazar ve Orta Asya kaynaklarının ulaşımı için temel geçiş noktasını teşkil ettiği gibi aynı zamanda komşu bölgelere ulaşımı ve bölgede etkinlik kurmaları açısından stratejik öneme sahiptir. Tarih boyunca önemli fetihlerin ve akımların geçişine sahne olan Kafkaslar, Çarlık Rusyası tarafından alındıktan sonra, Ruslara Türkistan yolu açılmıştır. Bundan dolayı, SSCB döneminde Kafkasların etnik ve siyasi yapısı, uzun vadeli Rus çıkarları açısından yeniden düzenlenmiş veya radikal uygulamalara konu olmuştur.

Kafkasya, Asya, Avrupa ve Orta Doğu üzerinden Afrika kıtası ile Karadeniz, Hazar Denizi, Basra Körfezi ve Hint Denizi'ne giden yolların kavşağında bulunmaktadır. Onun içindir ki tarih boyunca etrafında yükselen büyük güçlerin (Türk, Pers, Roma, Bizans, Sasani, Arap, Cengiz, Timur, son olarak Rus ve günümüzde global güç olarak ABD) istilalarına maruz kalmış, büyük güçlerin sürekli ilgi alanları içinde olmuş, genellikle bu güçlere tabi olmuştur. İşgali altına girdiği veya tabi olduğu her bir güçten

---

[1] Mosche M. Gammer'e göre, Papua Yeni Gine, dünyanın etnik bakımdan en karmaşık bölgesidir. Kafkaslar, Papua Yeni Gine'den sonra gelir. 'Kuzey Kafkasya'da Ulusal Sorunlar', *Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek, 25-27 Mayıs 1995,* Ankara, TİKA; s.25. Bununla beraber, Papua Yeni Gine'nin, Kafkaslar kadar stratejik ve ekonomik önemi sözkonusu olmadığından adı pek duyulmamaktadır.

[2] Edward N. Lattwak, *The Grand Strategy of the Soviet Union*, New York, St. Martin's Press, 1983; s.9.

kültürel bakımdan da etkilenmiştir.[3] Gününüzde terörizmin kökünü kurutmak bahanesiyle Orta Doğu, Orta Asya'nın yanında Kafkaslar'da da üsler kuran ve etkinlik alanını genişletmeye çabalayan ABD'nin bölgeye ilgisi aslında çok daha önceden başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında ABD gönderdiği heyetler vasıtasıyla Anadolu'nun birçok yerinde ve Kafkasya'da ecza depoları, yetimhaneler, hastaneler kurmuştur. Ermenistan üzerinde bir Amerikan mandasının uygun olup olmadığı araştırırken, bölgedeki Türk ve Ermeni nüfus oranın incelemiştir.[4] Bu durum, bölgenin etnik ve siyasi özelliklerinin global politikalar açısından öneminin günümüzle sınırlı olmadığın göstermektedir.

Etnik yapıdan siyasal oluşumlara ve gelişmelere geçişi ele aldığımız bu araştırmada, geçiş sürecinde yaşananlar ışığında, bölge ve dünya barışı ve refahı açısından geleceği görmeye çalışıyoruz. Etnik yapı ile 'Sovyet çıkarları' bileşiminin veri kabul edildiği siyasal yapının -buna SSCB diyoruz- dağılmasından sonra da önemli ölçüde korunması yönündeki 'uluslararası irade', günümüz ve yakın gelecek açısından tartışılmaktadır. Kuzey Kafkasya'da yaşanan başta Çeçen direnişi olmak üzere etnik-siyasal gelişmeler ele alınırken her birinin Güney Kafkas cumhuriyetleri, Rusya ve diğer bölge ve bölge dışı ülkelerle ilişkileri boyutu ele alınmaktadır. İzleyen bölümlerde Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın birbirleriyle olan çatışma ve ilişki konuları ile, daha sonra da bu ilişkilerin Türkiye, İran, Rusya ve Hazar boyutları incelenmektedir.

Sovyetler sonrası kurulan birçok uluslararası örgütten biri olan Karadeniz Ekonomik İşbirliği ile, yeniden işlerlik kazanan Yeni İpek Yolu projelerinin, Hazar kaynakları için alternatif ulaşım hatlarının, "bölgesel dış politika" gerçeği ile bütün bölge ülkelerinin çıkarına olabilecek yönleri, izleyen bölümlerde tartışılmaktadır. ABD'de 11 Eylül 2001'de meydana gelen terörist saldırılardan sonra, Türkiye ile ABD arasında yeni bir değer-anlam kazanan 'stratejik ortaklık' kavramı, ABD ile bölge ülkeleri arasında değişik açılardan değerlendirilmektedir. Barış içerisinde, müreffeh ve çevrenin korunduğu bölgenin, bütün ülkelerin çıkarına olup Kafkaslar ve Karadeniz ülkelerinin yaşanabilir bir dünya için önemli katkısı olacağı açıktır. Bunun tersi de bölgedeki karışıklık ve istikrarsızlığın bölgeyi aşan etkisi olduğudur. Bütün bunların ışığında 11 Eylül sonrasında bölge ülkelerinin barış ve işbirliği içinde olmalarının zorunluluğu konusunda çok daha fazla gerekçe bulunmaktadır.

Belirtilen konu başlıkları, Kafkaslar'ın benzersiz coğrafyası üzerinde son derece zengin tarihi birikimi ile günümüz dünya politikasının niçin çatışma alanı haline geldiği konusunda fikir vermektedir. Her dönemde birçok boyutu ile yaşanan çatışmalar ile sorunlar sürekli ertelenmiş olup, bugün için de birçok alanda tarih ve politika bölge üzerinde düğümlenmiş durumdadır. Öyle ki doğu-batı, kuzey-güney ve diğer ara yönlerdeki hatlar bu bölgede kesişmiş, sayısız aşılmaz tepelerden oluşan bölge adeta aynı noktadaki düğümlerin yeniden birbirine bağlanmasıyla çözülmez hale gelmiştir. Günümüzde Çeçen-Rus, Azeri-Ermeni, Gürcü-Abhaz, Gürcü-Oset gibi Kafkas halkları ve devletlerinin kendi aralarında çözümü umutsuz gibi görünen anlaşmazlıkların aynı zamanda Rusya, İran, Türkiye ve Orta Asya gibi bölgesel boyutları yanında Avrupa Birliği, ABD gibi aktif rol sahibi bölge dışı aktörler de bu düğümleri daha da sıkmakta uzun vadeli hesaplarını, her türlü çözümün önünde tutmaktadırlar. Bu bağlamda özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde bu faktörlere enerji kaynakları ve ulaşım sorunları da eklenince bu düğüm adeta kördüğüm olarak varlığını sürdürmektedir.

Öte yandan Kafkasya gibi bir bölgenin incelenmesinde öncelikle siyasi haritayı, bölgenin jeo-politik durumunu her safhada dikkate almak gerek. Gürcistan'ın devlet yapısı ve komşularına baktığımızda, orta büyüklükte bir ilçe durumundaki Güney Osetya Özerk bölgesi Gürcistan sınırları içerisinde iken buna komşu olan Kuzey Osetya ise Rusya Federasyonu'na bağlı bir özerk cumhuriyettir. Kafkaslar'da bunun başka örnekleri de bulunup siyasi analizlerin hareket noktasını oluşturur.

Siyasi haritanın coğrafi boyutları ikinci aşamada ele alınmaktadır. Çeçenistan, İnguşetya ve Kuzey ve Güney Osetya'nın yer aldığı coğrafi yapı, dağlar ve geçitler, petrol boru hatları güzergahları birçok siyasi gelişmenin temel noktasını oluşturmaktadır.

Böyle bir incelemede üçüncü kademe olarak siyasi-coğrafi harita üzerindeki etnik-demografik yapıyı ele almak gerek. Her ülkeyi oluşturan etnik grupların miktarı ve yüzdesi son derece önemli olduğu gibi,

---

[3] Mustafa Öztürk, "Kafkasya'nın Tarihi Coğrafyası ve Stratejik Önemi", *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, XIX ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar, 24-26 Ekim 200l*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2003; s.10.

[4] Metin Ayışığı, "Kurtuluş Savaşı Yıllarında Bazı Amerikan Yardım Heyetlerinin Kafkasya Bölgesindeki Faaliyetleri Hakkında", *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*, s.502.

örneğin Gürcistan'daki Ermenilerin yoğun olarak Gürcistan'ın Ermenistan sınırında yaşamaları, bugünkü ve gelecekteki birçok gelişmenin hareket noktasını oluşturacaktır. Siyasi-coğrafi-etnik haritanın, siyasi gelişmeleri yönlendirdiği belki tamamen kontrolü altına aldığı dünyada en önemli bölgelerden birisi Kafkasya ise diğeri Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'ın ortasında yer alan Fergana Vadisi'dir. Vadi boyunca bir Özbek şehrinden diğerine giderken defalarca diğer komşuların sınırları içerisine girilip çıkıldığı gibi her ülkenin komşu sınırları arkasında kendi cumhuriyetine adını veren etnik gruptan önemli miktarda nüfus bulunması istikrarsızlık kaynağı olarak karşımızda durmaktadır. Genel olarak sömürgecilik dönemi alışkanlıklarından olan, bölgeyi kolayca sömürmek ve muhtemel gelişmeleri kontrol altında tutmak için, bölge halklarını sürekli birbiriyle sürtüşme içerisinde bırakacak demografik ve siyasi düzenlemeler Stalin döneminde çokça uygulanmıştır. Kafkasya belki de bu uygulamanın en dikkat çeken örneklerinden biri olarak ele alınmaktadır.

Kafkasya'da siyasi gelişmeler, öncelikle Kuzey ve Güney Kafkaslar olarak ikiye ayrılan bölge ülkelerinin kendi politik hedefleri, çıkar ve tehdit tanımlamaları açısından ele alınmalıdır. Ancak, burada benzeri pek görülmeyen düzeyde dış aktörlerin müdahil olduğu, belki de sonuçları tamamen dış aktörlerin belirlediği bir siyasi manzara ile karşı karşıyayız. Kuzey Kafkasya'yı oluşturan özerk cumhuriyetler Rusya Federasyonu'nun parçası olduğu halde, Rusya'nın bölgenin tamamına olan müdahalesi, bu ilginin çok daha fazla ötesindedir. Güney Azerbaycan'ı yönetimi altında bulunduran İran, bölgedeki gelişmelere oldukça müdahil olmakta, özellikle Azerbaycan'ın politikalarını tehdit olarak görüp, Ermenistan ve Rusya ile birlikte hareket etmektedir. Türkiye, ise gerek Orta Asya cumhuriyetleri gerekse başta Azerbaycan olmak üzere Kafkas halkları ile olan tarihi, kültürel ve soydaşlık bağlarından hareketle ve aynı zamanda barış ve refahın ancak komşuları ile iyi ilişkiler kurup sürdürmekle mümkün olacağı gerçeğinden hareketle bölge üzerinde uzun vadeli hesaplar yapmaktadır. Bununla beraber özellikle 1990'larda ve sonrasında yaşanan iç istikrarsızlık nedeniyle, bölgesel ve küresel güç olması gereken Türkiye'nin Kafkasya'daki gelişmelere kendi haklı çıkarları açısından ve uluslararası hukuk çerçevesinde gerekli ilgiyi gösterip görevini ne derecede yaptığı tartışmalıdır.

İki kutuplu sistemin yıkılmasından sonra dünyanın tek süper gücü durumundaki ABD, özellikle 11 Eylül 2001'de yaşanan terörist saldırılardan sonra bölgeye daha fazla yerleşmiş, askeri açıdan olduğu gibi ekonomik ve siyasi bakımdan bölge ülkeleri ile köklü ilişkiler ve işbirliği zeminleri kurmuştur. Avrupa Birliği ülkeleri, Çin ve Japonya ile başta Suudi Arabistan olmak üzere Arap ülkeleri ve diğer birçok bölgesel ve global güçler Kafkaslar'ın stratejik, jeopolitik ve ekonomik öneminden dolayı buraya ilgi duymakta, gelişmelere müdahale etmekte veya yönlendirmeye çalışmaktadır.

BÖLÜM 1:

Kafkasya'nın Etnik Yapısı ve Yakın Tarihi

A. Kafkasya'da Coğrafi, Etnik ve Siyasi Yapı

Karadeniz ve Hazar denizlerinin ortasında bulunan Kafkasya'nın kuzeyinde Kafkasönü de denen Kafkas dağlarının sona erdiği Don ve Kuma ağzı bölgesi, güneyinde ise Aras nehri vadisi ve Kars Platosu bulunmaktadır. Arap seyyahların 'Cebel-i Elsine' yani Diller Dağı dedikleri Kafkaslar, genel olarak kuzey ve güney diye ikiye ayrılır.[5] Kuzey Kafkaslar hemen tamamen dağlarla kaplı olduğu halde Güney bölgelerinde önemli ölçüde ovalar, tarıma elverişli alanlar söz konusudur. Bu yönüyle Transkafkasya, Kafkas Ötesi, Mâverâ-yı Kafkas, Kafkasardı gibi isimlendirmelerde bu özelliğe işaret edilmektedir.

"Kafkasya" veya "Kafkaslar" olarak kabul edilen coğrafi bölgenin büyük bir kısmını kaplayan kuzeyde "Büyük Kafkaslar", güneyde "Küçük Kafkaslar" dağları bulunmaktadır. Büyük Kafkaslar, yaklaşık 1200 km. uzunluğunda olup, daha çok kuzey-güney doğrultusunda görülen en yüksek noktaları Elbruz Dağı (Mingi Tav) 5.642 m., Dıh Tav 5.203 m., Koştan Tav Dağı 5.144 m., Şara Dağı 5.068 m. ve Kazbek Dağı 5.033 m.dir. Dağların büyük bir bölümü buzullarla kaplıdır. Buzullardan en önemlileri Bızıngı ve Alibek buzullarıdır. 2.200 buzul yaklaşık olarak 1.424 km. karelik bir alanı kaplamakta olup, bunlar akarsulara kaynaklık etmektedir. Dağlardan çıkan vadilerden akan sular birbiriyle birleşerek birçok akarsuyu oluşturur. En büyük ırmaklar Mingi Tav'ın (Elbruz) buzul kaynaklarından doğmaktadır. Bunlardan Hurzuk, Ullu Kam ve Uçkulan ırmakları birleşerek Karaçay'ın Uçkulan köyü yakınlarında Kuban (Koban) adını almaktadır. Mingi Tav'ın batısındaki Karaçay dağlarından doğan Davut, Teberdi, Arhız, Laba ırmakları da Kuban nehrini beslemektedir. Elbruz'un doğusundaki buzullardan ise Malka ve Bashan ırmakları doğmaktadır. Daha doğudaki Çegem ve Çerek ırmakları da Bashan ve Malka ırmakları ile birlikte Terek nehri ile birleşmektedir. Karaçay'ın kuzeyindeki Biyçe Sın yaylasından doğan Kuma (Gum) ırmağı da Hazar Denizi'ne dökülmektedir. Bunların dışında Karaçay-Balkar'da ve diğer bölgedeki dağlardan çıkan, bir kısmı Kafkaslar'ın güney bölgesinden geçerek Karadeniz ve Hazar Denizi'ne dölülen yüzlerce küçük ırmak ve çaylar bulunmaktadır.[6]

Güneyde, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan cumhuriyetlerinin bir bölümünü içine alan Küçük Kafkaslar da Lihski Dağları'nda Büyük Kafkaslarla birleşir. Bu dağ dizisi kuzeybatı-güneydoğu çizgisinde uzanıp yüksekliği bazı yerlerde 2.400 m.'yi geçer.

Kafkaslar'da kömür, demir, kurşun, bakır, çinko, mangenez, molibden gibi birçok maden yanında, bölgenin temel ekonomik değeri olarak petrol ve doğalgazı görmekteyiz. Petrol, Hazar Denizi'nin belirli bölgelerinde, Azerbaycan'da, Krasnodor ve Stravropol bölgelerinde çıkarılır. Doğal gaz da daha çok Hazar Denizi ile Azerbaycan'da çıkarılır.

Kafkasya'nın stratejik önemini de tıpkı coğrafi bakımdan olduğu gibi kuzey-güney ve doğu-batı bağlamında ele almak gerekmektedir. Orta Doğu ile Rusya arasındaki geçiş bölgesi olma üzelliği, Rusya'nın asırlardan beri sıcak denizlere inme hedefinin geçiş noktası haline getirmiştir. Öte yandan Hazar Denizi ile Karadeniz arasındaki bu bölgenin önemi, her iki denizin strarejik ve ekonomik özellikleri dikkate alındığında ortaya çıkar. Bu aşamada Kafkaslar'ın tarihi İpek Yolu'nun ortasında yer aldığını hatırlatalım.

Onlarca dilin asırlardan beri yok olmadan hayat sahası olan Kafkaslar'a "diller dağı" denmesi, yüzölçümü çok da büyük olmayan bu bölgedeki dil zenginliği sebebiyledir. Bununla beraber konuya buradaki dillerin, tıpkı yaşayan yerlileri gibi niçin uzun ömürlü olduklarına da bakmak gerek. Dünyanın başka bölgelerinde belirli siyasal-sosyal gelişmeler, göçler, karışımlar, depremlerle birlikte birçok dil yok olmuştur. Ancak bu bölgede çok sınırlı sayıda insanların kullandığı diller bile yok olmamakta varlığını sürdürmektedir. Bu gerçeği "diller dağı"nın diğer yönüne bakarak "dağ dilleri" kavramı ile açıklamak mümkündür. Kafkasların geçit vermeyen zirveleri arasındaki yüzlerce vadi, mevsimine göre akarsular, karla kaplı alanlar arasına sıkışmış, her türlü tehlikeye karşı kuş uçmaz kervan geçmez köşelere çekilmiş

---

[5] Ramazan Özey konuyu, "Kavimler ve Diller Ülkesi Kafkasya" başlığı ile ele almaktadır; *Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya*, İstanbul, Aktif Yayınevi, 2004; ss.218-219.

[6] Ufuk Tavkul, *Kafkasya Dağlılarında Hayat ve Kültür: Karaçay-Malkar Türklerinde Sosyo-Ekonomik Yapı ve Değişme Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, Ötüken, 1993; ss.11-12.

kavimler, düşmanlara karşı varlıklarını sürdürdüğü gibi dış dünya ile asgari ilişkilerinden dolayı dillerini ve genel olarak kültürlerini korumuşlardır. Bu başarıyı da önemli ölçüde "dağlara" borçludur.

Kafkaslar'ın farklı dil ve ırklara asırlar boyu koruyucu sığınak görevi yapması, bir yönüyle Balkanlar, Himalayalar ve Endonezya-Yeni Gine bölgesindeki sayısız adalarda veya bataklıklar, ormanlar ve dağlarla kuşatılmış bölgelerde yaşayan kavimlere benzemektedir. Örneğin Balkanlarda özellikle eski Yugoslavya bölgesindeki dağlarda barınan farklı etnik gruplar, siyasi literatüre "Balkanlaşma" deyimini kazandırmıştır. Gerçekten bu bölgede birçok farklı etnik grup tarih boyunca varlığını sürdürmüş, bu durum özellikle tarihin kırılma dönemlerinde istikrarsızlığın da kaynağını oluşturmuştur. Ancak bu durum hiçbir zaman Kafkaslar'daki çeşitliliğe ulaşmamıştır. Hint Okyanusu'ndaki binlece adalarda farklı kavimlerin varlıklarını sürdürmelerinde, Kafkaslar'daki geçit vermez dağların fonksiyonunu, adaları birbirinden ayıran Okyanus akıntıları yerine getirmiştir. Dünyanın diğer bölgelerinde de dağlar, akarsular, denizler veya çöller gibi aşılmaz engeller, engelin ötesindekiler için koruyucu kale görevini yapmıştır. Ancak Kafkaslar, Avrasya'nın merkezinde yer alması nedeniyle, sınırlı alanda daha çok sayıda ve daha aktif, medenileşmiş toplulukların varlığını sürdürmesini sağlamıştır.

Kafkaslarda konuşulan diller genel olarak üç grupta ele alınır: Kafkas (eski Kafkas) dilleri, Hint-Avrupa grubundan olanlar ile Türk kökenli dillerden gelenler. Genel toplam içerisinde Kafkas (Eski Kafkas) dil grupları (Çerkezce genel adıyla bilinen Adigece, Kabartayca, Abhazca, Abazaca, Ubihce ile Gürcüce, Lazca, Çeçence, İnguşça, Avarca, Lezgice ve diğerleri) %35, Ural Altay (Azerice, Karaçayca, Balkarca, Kumıkça, Nogayca ve diğer Türkçe kökenli diller) %35 ve Hint Avrupa (Ermenice, Rusça, Ukraynaca, Osetçe, Tatice, Talişçe ve diğerleri) %28'i oluşturmaktadır. Eski Kafkas halkları iki kuzey bir güney kola ayrılır. Güney kolu, Gürcüler ile onlara akraba kabul edilen Megrelleri, Lazları ve Svanları içine alır (1979 nüfusu 3.571.000). Bu gruptan olan halklar daha çok Güney Kafkasların batı bölgelerinde yaşar. İki kuzey kolu oluşturan halklar ise miktar olarak daha az olduğu halde daha çok sayıda etnik gruplardan oluşmaktadır. Bunlardan önde gelenleri Kuban ve Yukarı Terek havzalarında yaşayan Çerkezler, Kabartaylar, Abhazlar (322.000), Çeçenler, İnguşlar ve Batlardan oluşan Veynahlar (940.000), Dağıstan'da yerleşmiş olan Avarlar (483.000), Davgiler (287.000), Lezgiler (383.000) ve Laklar (100.000)'dan ibarettir.[7]

Hint Avrupa halklarından sayılan Ermeniler (4.150.000) Ermenistan'da yaşamakta olup, bölgenin en homojen siyasi birimini oluştururlar. Kafkaslar'ın orta kesiminde yaşayan Osetler de yine Hint-Avrupa grubundan sayılır (542.000). Bu gruptan sayılan diğer halklar ise Slavlar ile Talişler, Tatlar, Yunanlılar ve Çingeneler. Ruslar ve Ukraynalılardan ibaret olan Slavlar, daha çok Rus istilası döneminde bölgeye yerleşmiş olup genellikle Kuzey Kafkaslar'da yaşamaktadır ve Kafkas nüfusunun yaklaşık üçte birini oluşturmaktadırlar.

Kafkaslar'ın Türk kökenli halkları ise güneyde daha çok Hazar kıyısında, orta bölgelerde ve bir miktar da batıda yaşayan Azeriler (5.477.000) ile kuzeyde yaşayan Kıpçaklardır. Kıpçak Türkleri'nin alt grupları ise Kumikler (228.000), Nogaylar (60.000), Karaçaylar (131.000) ve Balkarlardır (66.000).[8]

Kafkas halklarının %55.9'u Müslüman ve %49.6'sı ise Hıristiyan'dır. İslamiyet Kafkaslar'a sekizinci yüzyılda girmeye başladığı halde, 17. yüzyıla kadar etkin bir din haline gelmemiştir.[9] Türkler toplam dil grubunun %36.6'sını, din grubunun %65.5'ni, coğrafyanın %56.6'sına sahip en belirgin kesimdir.[10] Başta Çeçenler ve Lezgiler olmak üzere Türklerin dışında bölgede birçok Müslüman etnik grup bulunduğu halde, Müslümanların yarısından çoğunu Türklerin oluşturduğu görülmektedir. Bununla birlikte gayr-i Türk olan diğer Müslümanların da önemli ölçüde "Türki"leştiğini, Türkçe konuşmamakla birlikte birçok konuda Türkiye ile kader birliği ettiğini, bunun tarihi ve siyasal kökenlerinin de olduğun hatırlatalım. Ancak bu olay bir asimilasyon veya baskı politikası sonucu olmayıp, istila döneminin ortak

---

[7] 1979 nüfus sayımına göre 100.000'in üzerindeki halkların listesini özellikle dikkate alıyorum. Sonraki bölümlerde, her bir siyasi birimi incelerken ele alacağımız üzere 1980'ler ve 90'larda yaşananlardan sonra bölgenin demografik yapısı özellikle bazı halklar açısından önemli derecede değişmiştir. "Kafkasya Halkları", *Ana Britannica*, C.12, İstanbul, 1988; s.386.

[8] Bu rakamlarda Sovyet döneminde 1979 sayımlarında elde edilenlerdir. Kafkaslar'da yaşayana daha birçok farklı etnik gruplara mensup halk bulunup bunların bir kısmının dilini konuşan sadece birkaç köyden ibarettir.

[9] Raymond E. Zickel, *Soviet Union, a Country Study*, Washington D.C., Library of Congress, 1991, s.192.

[10] Suat İlhan, "Kafkasların Coğrafi Konumu, Jeopolitik, Jeoekonomik, Jeostratejik Özellikleri..", *Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin Önemi Sempozyumu, 28-29 Nisan 1998, Bildirler*, İstanbul, Harp Akademileri Basım Evi, 1998: s.94.

düşmanı Ruslara karşı dayanışma, yardımlaşma ve destek arayışının sosyal ve kültürel boyutlarıyla içselleştirilmesiyle gerçekleşmiştir.

Kafkasya'yı ele alan günümüzdeki hemen bütün kaynaklar, bölgeyi Kuzey ve Güney olarak ikiye ayırmaktadır. Coğrafi olduğu kadar siyasi anlamı da olan bu ayırım aslında kuzey ve güney halklarının ekonomik, sosyal dolayısıyla siyasal bakımdan birbirlerine bağımlılığı ve muhtaç olma durumunu engellememektedir.

Rusya Federasyonu'nun alt birimlerini oluşturup Kuzey Kafkasya'da yer alan özerk cumhuriyet ve bölgeler şunlardır: Adige Özerk Cumhuriyeti, Kabarday-Balkar Özerk Cumhuriyeti, Karaçay-Çerkez Özerk Cumhuriyeti, Çeçenistan Özerk Cumhuriyeti, İnguşetya Özerk Cumhuriyeti, Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti ve Dağıstan Özerk Cumhuriyeti. Önemli ölçüde coğrafi sınırlara bağlı kalarak belirlenen bu birimlerin dışında birçok bakımdan Kafkaslar'la irtibatlı veya Kafkaslaşmış diyebileceğimiz yakın bölgeler var ki bunlara Kırım, Kalmuk özerk cumhuriyeti gibi komşu bölgeler de katılabilir. Ancak burada biz genel olarak Kafkaslar'dan kabul edilen saydığımız birimler ile üç Güney Kafkas cumhuriyeti üzerinde duracağız. Gerek Kuzey Kafkasya'nın RF topraklarındaki komşu birimlerinde gerekse Güney Kafkasya'nın devamında yer alan Güney Azerbaycan'da, emperyalist Kafkas politikası bütün yönleriyle uygulandığı halde bu konularda ayrıntıya girmemeye çalışacağız. Bu çalışmada, varlığını farkettiğim "Türki" halklar ve anti-Türkizm politikalarına ayrı bir bölüm halinde ve gerektikçe diğer bölümlerde değineceğim.

Bu birimlere adını veren etnik gruplar genellikle adını verdiği birimde çoğunluğu oluşturduğu halde bazen bu etnik grup nüfus veya oran olarak başka bir bölgede daha çok bulunabilmektedir. İleride ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi her bir özerk birimde komşu veya uzak halklardan az veya çok insan topluluğu yaşamaktadır. Bunun yanında dünyada başka mensubu olmayan fakat sadece bu bölgede birkaç köye sıkışmış olan etnik topluluklar da vardır.[11]

Sovyet döneminde, SSCB'yi oluşturan 15 cumhuriyetten üçünü oluşturan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Güney Kafkasya'da yer alıp, 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Azerbaycan'a bağlı olan Nahçıvan Özerk Bölgesi Türkiye sınırında olup Azerbaycan'la kara bağlantısı bulunmamakta, arada Ermenistan –işgalden önce de durum böyle idi- yer almaktadır. Bugün fiilen Ermeni işgali altında bulunan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi hukuken Azerbaycan'a bağlıdır. Dağlık Karabağ'ın dışında Azerbaycan'ın yaklaşık beşte biri 1994'den beri Ermenistan'ın işgali altındadır.

Güney Kafkas cumhuriyeti olan Gürcistan'a bağlı Acarya Özerk Bölgesi Türkiye sınırında yer almaktadır. RF'na bağlı olan Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti ile sınırdaş olan Güney Osetya Özerk Bölgesi de Gürcistan sınırları dahilindedir. Fiilen bağımsız olup Rusya Federasyonu sınırında yer alan Abhazya Özerk Cumhuriyeti hukuken Gürcistan devletine bağlı bir özerk cumhuriyettir. Sömürgecilik döneminden beri değişmeden uygulanan anti-Türk politikaların bir sonucu olarak oluşturulan Ermenistan'la birlikte Gürcistan'ın siyasi ve etnik yapısı son derece karışık olup bununla birlikte uluslararası sistemin bütünüyle sahiplendiği bir özellik arzetmektedir. Sovyetler sonrası, Stalin'in ve Sovyet sisteminin Rusya lehine bütün kazanımlarını altüst eden, Moskova politikalarına rağmen Gürcü-Azeri anlaşması, Gürcistan'da siyasi istikrarsızlığa sebep olmuş, bunun arkasından Gürcistan'ın parçalanması tehlikesi ortaya çıkmıştır. Ancak uluslararası sistem önerdiğimiz gerekçelerle buna müsaade etmemiştir.

Kafkaslar'ın etnik ve siyasi yapısındaki gelişmelerin en önemli ve en azından son üç-dört asırdır –sömürgecilik dönemi ve sonrasında- şaşmayan bir boyutu sözkonusu ki bu çalışmamızın diğer bölümlerinde ayrıntılı olarak ele alacağız: Bu önemli boyut, gerek ulusal gerekse uluslararası sistem hangi dönemde ve yönetimde olursa olsun, bütün kararların ve olayların Kafkaslar'dan Basra Körfezi'ne uzanan bölgede Türklere karşı uygulanan bir bakıma soykırım senaryosu üzerine işlediğidir. AGİT üyesi ve BM ile Avrupa'nın birçok liberal, demokratik, insan haklarıyla ilgili kurumları ile işbirliği içinde olan Azerbaycan'ın önemli bir bölümü yaklaşık on yıldır Ermenistan işgali altındadır. İşgal altındaki bölgenin yüzölçümü Kuveyt'inkine yakın olduğu halde, bu işgale son vermek için uluslararası kuruluşların ve

[11] Mesela Çerkez dilinin kollarından olan Ubıhça'yı konuşabilen, bu dilin son temslicisi Tevfik Esenç Türkiye'de 8 Ekim 1992'de vefat etmiştir.

devletlerin ciddi bir talep ve yaptırımı gündeme gelmemiştir. Dağlık Karabağ anlaşmazlığı yüzünden çıkan çatışmada Azerbaycan, Ermenistan'ın bir bölümünü işgal etseydi uluslararası kuruluşların tutumu çok daha farklı olurdu.

Aşağıda ele alacağımız gibi Ahıska Türkleri ile sürgün kararının uygulandığı diğer Kuzey Kafkas Türkleri ve Çeçenlerin maruz kaldığı uygulama da benzer sonuca götürmektedir. Yakın dönemlerde dünyanın gördüğü en büyük asimilasyon uygulamasına Güney Azerbaycan'da şahit olunduğu halde ne insan haklarına aykırı bu uygulamalar dünya kamuoyuna ulaşabilmekte ne de birçok nedenden dolayı uluslararası sistemce dışlanmış olan İran için böyle bir politikadan dolayı hesap sorulmaktadır. Birinci Körfez Savaşı'ndan günümüze, ABD'nin Irak'a müdahalesinin her aşamasında Irak Türkmenleri için de bu uygulamalar geçerlidir. Sevr'de gündeme gelen Doğu Anadolu'da bir Ermenistan ve Kürdistan oluşturma projesi de uluslararası sistemin aynı boyutunun bir uzantısıdır. Türkiye'nin yakın dönemde yaşadığı iç ve dış terör (Asala ve bölücü örgüt destekli) ile bu teröre karşı batılı güçler ve kurumların takındığı tavrın, kıtaların, sistemlerin, halkların düğümlendiği bölge hesapları ile ilgili önemli bağlantıları vardır. Kafkaslardan Basra Körfezi'ne ister Stalin dönemi ister Sovyet sonrası şartlar, ister Batının desteğindeki Şahlık rejimi ister Batı düşmanı molla rejimi, ister Saddam ister ABD yönetimi olsun değişmeyen tek politika Türk kökenli halkların kimliklerini kaybetmeleri, yönetimden uzaklaştırılmaları, hatta bölgeden uzaklaştırılmaları yönünde gerçekleşmektedir. Türk ve tanımını vereceğimiz Türki gruplar her fırsatta soykırımına maruz kalırken, bütün dünyanın gözü önünde gerçekleşen bu cinayetlere karşı uluslararası kamuoyonun sessiz kalması, değişik yöntemlerle desteklendiğinin tespit edilmesi gözden uzak tutulmaması gereken gerçeklerdir.

Kafkaslardaki gayri Türkleştirme operasyonunun konusu Türkler kadar diğer Müslüman kavimler veya "Türkiler" olarak tanımladığımız grublardır. Aşağıda ele alacığımız gibi, Türk kökenli olmadığı halde birkaç asırdır Türklerle kader birliği yapmış olan Çerkezler, Çeçenler, Adigeler ve diğer Kafkas kavimlerine karşı yaklaşık dört asırdan beri sistemli bir "eritme" politikası uygulanmaktadır. Gerek Rusya ve gerekse diğer global güçlerin ara dönemler dahil her fırsatta destek verdikleri gerektiğinde baskı ve şiddete başvurdukları genel politika, Kuzey Kafkaslar'dan Basra Körfezi'ne kadar olan bölgedeki Türk ve "Türki"lerin varlığının yok edilmesi, azaltılması, başka bölgelere sürülmesi, hiç değilse asimile edilmesi üzerine kurulmuştur.

Siyasi gelişmelerde durum tespiti ve gelecekle ilgili tahliller önemli ölçüde yakın geçmişte yaşananlarla açıklanabilir. Bu durum Sovyetler sonrası ortaya çıkan devletlerin yer aldığı bölgeler için çok daha yoğun bir şekilde izlenmektedir. Çünkü gerek 1917 Ekim ihtilali'nden sonra Moskova'da Komünist Parti'nin iktidarı ele geçirmesinden sonra 1924 Anayası'na kadar yapılan düzenlemeler, gerek 1936 değişiklikleri ile getirilenler, gerekse II. Dünya Savaşı esnasında yaşananlar, olayların seyrinin ortaya çıkardığı siyasi yapı ve demografik projelerin, asırlara varan hesapları bünyesinde barındıran, klasik sömürgecilik anlayışının bölge halklarına uygulanması olarak görülmektedir. Kafkasların etnik ve siyasi yapısı konusundaki bölge bazında ayrıntılara geçmeden önce Rus işgalinden Sovyetler Birliği'nin dağılışına kadar bölgede yaşanan gelişmelere temas edelim.

B. Sovyet Dönemi ve Kafkasya

Kafkasya'nın bugünkü siyasi ve demografik yapısı hemen hemen bütünüyle Sovyetler Birliği döneminde belirlenmiş ve sınırları çizilmiştir Sovyet sistemi çökünce önceki yapı üzerinde bağımsız devletler ile siyasi ve idari birimler ortaya çıkmıştır. Sovyet döneminde yapılanlar, asırları aşan Rus ve İngiliz hedeflerinin devamı niteliğinde olup bir bakıma "toplum mühendisliği" uygulamaları olduğu halde, her halde geçmiş dönemden miras kalan etnik ve demografik yapı da bir dereceye kadar belirleyici olmuştur. Coğrafi özelliklerinin getirdiği "her türlü azınlığa yurt edinme imkanı sağlayan" bölge şartlarının, ilk çağlardan itibaren bölgeye uğrayan kavimlerin bugünkü yapılanmada izleri olduğunu gösterir. Ancak burada Sovyet dönemine geçmeden önce bir miktar 19. yüzyıldaki siyasi manzaraya bakmamız, gelişmelerin yönü açısından fikir verecektir.

19. yüzyıl ve öncesinde Kafkaslar'ın önemli bir kısmı komşu güçlü devletlerin etkisindeki bağımsız Türk hanlıklarının kontrolündeydi. Bir dönem hanlıkların bir kısmı Osmanlı'ya bağlandığı halde, 19. yüzyılda daha çok Rusya ve İran arasında kalmışlardır. Türk olmayan birçok Müslüman hanlıklar da yine önemli ölçüde Osmanlı'nın etkisinde bulunup, zaman zaman Ruslara karşı Osmanlı'dan yardım istemişlerdir. Bu hakim veya hanlıkların bir kısmının isimlerini vermekle yetinelim: Azerbaycan[12], Bakü, Dağıstan, Derbent, Gence, Kabartay, Kalmuk, Karabağ, Kuba, Kumuk, Lenkoran, Nahçıvan, Revan, Şeki, Şirvan, Şuşa, Tiflis.. Bu hanlıklardan, bölgenin yaklaşık bir asır önceki demografik ve siyasi yapısı hakkında fikir vermek üzere Karabağ, Revan (Erivan) ve Tiflis hanlarının isimlerini verelim: "..Azerbaycan hâkimleri arasında Padişah'a sadâkatiyle bilinen Şuşa ve Karabağ Hanı İbrahim Han'a..."[13], "..Revan Hanı Mehmed Han tarafından, Deraliyye'ye tahriratla gönderilen sefir Zeynelabidin ve adamlarına ikiyüz doksan kuruş harçlık verilmek üzere...."[14]; "Tiflis Hânı İrakli Hân, geçen senelerde Dersaâdet-i makarrımıza ilticâ ve itâat-güzârı, Devlet-i ebed-müddetimizi iltimas ve recâ eylemek hasebiyle niyaz-ı sâdıkânesine müsâade..."[15]; ".. Tiflis Müslüman halkının Rusya'dan yüz çevirdiği..."[16]

Tarihin her döneminde stratejik bakımdan son derece önemli bir bölge olma özelliğini koruyan Kafkaslar, Çarlık Rusyası yıllarında Türkistan'ı ele geçirmenin ön şartı olarak görülmüştür. Kırım Savaşı devam ederken, bölgenin "düvel-i muazzama"ca, özellikle İngiltere tarafından Rusya'ya bırakıldığını sezen Karl Marx yazılarında buna isyan etmiştir**.** İngiltere Parlamentosu'ndaki görüşmeler esnasında Lord Manners ise Rusya'nın Kafkasya'yı işgaliyle ilgili gerçekleri dile getirirken aslında bölgenin her dönemde değişmeyen önemini de vurgulamaktadır:: "Rusya sadece ötesindeki bölgeleri almak için bu dağ dizisine sahip olmayı arzu edebilir. Sadece dağ dizisi ve onun kuzey ve güney eteğindeki ülkelerden oluşan Kafkaslar, büyük Asya yaylasının bağrına giden en uygun güzergâhtır. Rusya burasını bir kere zaptettikten sonra, Kafkaslar, oradan nüfuzunu ve ülkesini her istikamette genişletebileceği sarsılmaz bir kale olabilir. Şimdiye kadar kendilerinden zor ile alınan milletler tarafından etrafı çevrilmiş olmasına rağmen, Kafkaslar, Rusya devletinin güneyde ve doğuda gerçek bir kalesidir. Rusya burasını 170.000 kişilik bir

---

[12] Azerbaycan, bu dönemde bölgede bulunan birçok hanlıktan biridir. Zaman zaman evraklarda Gence civarındaki Şuşa, Karabağ gibi hanlıkların hepsine birden Azerbaycan hanlıkları dendiğini görmekteyiz: ".. Azerbaycan hakimleri arasında Padişah'a sadâkatiyle bilinen Şuşa ve Karabağ Hanı...", Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BA), Cevdet Hâriciye, nr.3866; *Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri (1687-1908 Yılları Arasında)* Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992, ss.6, 69-70.

[13] BA, Cevdet, Hâriciye, nr.3866. (25 Temmuz 1779).

[14] BA, Cevdet, Hâriciye, nr.2921. (5 Aralık 1787). *Osmanlı Devleti ile Kafkasya*, s.6.

[15] BA, Cevdet, Hâriciye, nr.3866, (25 Temmuz 1779).

[16] BA, Cevdet, Hâriciye, nr.3629 (15 Mayıs 1828). *Osmanlı Devleti ile Kafkasya*, s.9. Kafkas Hanlıklarının genellikle "Türk" kökenli oldukları konusunda, İslam Ansiklopedisi'nin (Milli Eğitim Bakanlığı) her bir hanlıkla ilgili maddesine bakalım. Kuzey Kafkas toplulukları için de bu durum önemli ölçüde geçerlidir. Siyasi gelişmelerle Çarlık, Sovyet ve Sovyet sonrası harita ve yönetim sistemindeki değişikliklerle birlikte geniş çerçeveli bir "anti-Türkizm" projesi uygulamaları çerçevesinde yaşananlara temas edeceğiz. Her bir hanlık ve dağlı kabilelerde yaşanan demografik operasyonları ele almamız çalışmamızın boyutlarını aşar. Belirtmemiz gerekir ki, konuyu ırkçı bir yaklaşımdan çok bölgenin siyasi gerçekleri ve bir ölçüde insan hakları boyutuyla ele alıyoruz. Bir ırka veya inanca mensup olanlara karşı sistemli ve sürekli baskı, sindirme, asimilasyorn, katliam, zorunlu göç gibi uygulamalar, sadece bu zulme maruz kalanları değil ilk bakışta bu uygulamadan kârlı çıkacakları cenderesi altına alır ve tutsak eder. Ancak, bu yaşananlara karşı özellikle Türkiye'nin seyirci kalması, irredentist veya emperyalist suçlamalardan çekinerek ırkdaş veya dindaşlarının haklarını savunmaması, yapılanları sadece komşu bir ülkenin "iç işi" telakki etmesi, ülkemizin henüz 19. yüzyılın insan hakları düşünce ve yaklaşımlarını bile hazmetmemiş olduğunu gösterir. İslam Ansiklopedisi'ndeki Kafkas Türk hanlıkları ile ilgili birçok madde yazarının da W. Barthold olduğunu belirtmeliyim.

ordu ile kuşattı ve gayet mâhirâne bir şekilde burada yaşayanların medenî Avrupa ile haberleşmesini önledi. Bu bölgede Rusya'nın hükümranlığını asla tanımadık. Bu oturumdaki tartışmadan sonra böyle diyebilir miyiz?"[17]

İngiltere tarafından Kafkasların Ruslara bırakıldığı yolundaki muhalefetin suçlamalarına cevap veren Layard, herhangi bir Avrupa devleti tarafından kabul edilmiş, Çerkezistan'ı Rusya'ya bırakan ne bir belge ne de bir protokolun bulunmadığını aksine Çerkezistan'ın Rusya tarafından işgalinin yanlış ve haksız telakki edildiğini fakat Paris Antlaşması'nın, Çerkezistan'ın Rusya'nın mülkü olup Rusya'nın burada hakları olduğunu zımnen ihtivâ ettiğini itiraf eder.[18] Sorumlu mevkide bulunan Layard'ın, Çerkezistan'ın Rusya'ya bırakıldığı şeklinde bir antlaşma veya protokol olmadığı yolundaki beyanı gerçektir. Bununla beraber, siyasi sorumluların bu konuda gizli bir anlaşma veya "ustaca pasif kalma politikası" ile Kakasların Rusya'ya bırakılmasında önemli rol oynadıklarını Marx'ın daha 1854 tarihinde Kırım Savaşı devam ederken Çerkezistan'ın Lord Palmerston tarafından İngiltere'nin en güçlü zamanında Rusya'ya bırakıldığını yazmasından anlıyoruz.[19]

Bu gerçekle ışığında, 19. yüzyılın ortasında yaşanan Kırım Savaşı aynı zamanda Kafkasya'nın da kaderinin belirlendiği dönüm noktası olmuştur. Bu savaşta İngiltere ve Fransa Osmanlı'nın yardımına geldiği için Rusya Avrupa'da zor durumda kalmış, ancak 1856 Paris Konferansı ile son derece önemli bir gelişme yaşanmıştır. Kafkaslar'da çeyrek asırdır devam eden Ruslara karşı bağımsızlık mücadelesi önemli ölçüde Osmanlı'nın desteği ve yardımı ile sürmekteydi. Ancak yapılan barış antlaşması ile Osmanlı buradan da çekilmek zorunda kaldı ki bundan kısa bir müddet sonra Şeyh Şamil Ruslara daha fazla direnemedi ve yakalandı. Bir müddet sonra ise Kafkasya tamamen Rus işgali altına girdi.

Şeyh Şamil'in mücadelesinin Karadeniz'in her iki yakası ve bölge barış ve huzuru açısından önemini İngiliz Mareşal Sir Henry Rawlinson daha Kırım Savaşı başlamadan şöyle demektedir: "On beş yıl boyunca Rusya Kafkaslar'daki kabileleri yok etmek için elindeki tüm güçleri seferber etmiştir. Söylendiğine göre Şâmil kendi halkından başka Rus ordusundan iltica eden 15.000 askeri yönetmekte ve Ruslardan ele geçirilen 200 parça ağır topu savaşta kullanabilme imkanına sahipti. Böylece bu gücün Ruslar için ne denli önemli bir tehdit oluşturduğu ortadaydı. Dağ köylülerinin özgürlük savaşının güçler dengesini kurmadaki değeri henüz tam anlaşılmış değildir. Şâmil'e makul ölçüde yapılacak bir yardım, belki de, Tuna boyundaki prenslikleri kurtaracak ve Şâmil'in bayrağı Kafkaslar'ın zirvesinde dalgalandıkça İran, Rus ordularının işgalinden korunacaktır."[20] Bu ifadelerden anlaşıldığına göre, İngiltere ile Rusya arasında Kafkaslar konusunda olduğu gibi İran üzerinde de zımni bir uzlaşma vardır.[21]

Kırım Savaşı sonrasındaki gelişmelerle Kafkasya'nın Rus işgali altına girmesinden hemen sonra Çarlık yönetimi hedefini Türkistan'a çevirmiş ve 1860 ve 1870'lerde yapılan operasyonlarla Hazar Denizi'nin doğusunda yer alan Türkmen hanlıkları ile Buhara, Hive ve Hokand Türk Hanlıkları, Rusya'nın vilayetleri veya bağlı birimleri haline gelmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen operasyonlarla yüzyılın sonuna kadar Kafkaslar'da Rus Çarlığı varlığını her geçen gün daha da etkinleştirmiş, özellikle Bakü'deki petrol üretimi ile burası Rusya açısından her geçen gün daha da vazgeçilmez hale gelmiştir. Öyleki II. Dünya Savaşı yıllarında Sovyet Rusya petrol ihtiyacının yaklaşık %90'ını Azerbaycan'daki kuyulardan karşılamaktaydı. Bundan dolayı Kafkasya gerek I. Dünya Savaşı yıllarında gerekse II. Dünya Savaşı'nın evrelerinde Rusya ve bölgeye ilgi duyan diğer güçler için hesapların yeniden gözden geçirildiği dönüm noktası olmuştur.[22] Böylece Kafkasya'nın, stratejik

---

[17] Lord Manners bu sözleriyle İngiliz hükümetinin Kafkasları Rusya'ya bıraktığına işaret etmektedir. PRO, *Parliamentary Debates*, "The Treaty of Peace", III, s. 2057. Tartışmalarla ilgili daha fazla ayrıntı ve kaynak için bkz.: A. Yalçınkaya, *Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan, 1856'dan Günümüze*, İstanbul, Timaş, 1997: ss.49-65.

[18] PRO, *Parliamentary Debates*, "The Treaty of Peace", III, s. 2097.

[19] Karl Marx, "England and Russia" *New York Tribune,* 11 Ocak 1854; *The Eastern Question*, yay.: Eleanor Marx Aveling, Londra, S.Sonnenschein, 1897 ss.201-210. "Ustaca Pasif Kalma Politikası" deyimi Marx'a aittir.

[20] Paul B. Henze, *Kafkaslar'da Ateş ve Kılıç: 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi*, çev.. Akın Kösetorun, ODTÜ, 1985, s.2.

[21] Rusya'nın Türkistan'ı işgali konusunda İngiltere'nin desteği ile ilgili parlamento görüşmeleri, İngiliz arşiv belgeleri ve tartışmalar için adı geçen çalışmamıza bakınız. Belirtelimki, adı geçen kitabımızda sunduğumuz belgelerde de görüldüğü üzere Türkistan işgali konusunda İngiliz-Rus rekabeti hiçbir zaman yaşanmamıştır. Sözkonusu rekabet veya anlaşmazlık Afganistan ile ilgilidir.

[22] RR Palmer ve Joel Colton, Hitler'in Rusya'yı işgalindeki üç hedeften birinin "Kafkasların petrol kuyuları" olduğunu yazar; *A History of the Modern World*, Fifth Ed., New York, Alfred A. Knopf, 1978; s.806. Bu yıllarda yukarıda belirttiğimiz gibi ihtiyaç duyulan petrolün tamamına yakını Bakü'de çıktığı halde literatüre "Kafkasya petrolleri" olarak geçmesi, Bakü ve Azerbaycan'ın

nedenlerin yanında Rusya açısından ekonomik önemi de her dönemde dikkate alınmıştır. Bu bölge Rusya ekonomisi için petrol ve doğalgazın yanında önemli miktarda hammadde kaynağı olmuştur.[23]

Kafkasya'nın gerek Çarlık döneminde gerekse Sovyet yıllarında en önemli ülkesi şüphesiz Azerbaycan'dır. 20 yüzyıl başında bu ülke dünyanın en önemli petrol üreten ülkesidir. Bu yıllarda Rusya'nın toplam petrol üretiminin %95'i de bu bölgeye aitti. 1905 Rus-Japon Savaşı'nda Rusya'nın yenilgisinin bütün ülkede neden olduğu sarsıntı Azerbaycan'da da kendini gösterdi. Bölgede yaşayan Türkler örgütlenerek siyasal haklar istemeye başladılar ve sivil hizmetlerde görev almaya başladılar. Bu aşamada Kafkas Türk hanlıklarından miras kalan feodal ilişkiler yavaş yavaş yerini "siyasal toplumsallaşma"ya bıraktı. 1911'de Müsavat Partisi kuruldu. Neriman Nerimanov, Ahmet Agayev, Ali Merdan Topçubaşı, Hüseyinzade Ali Bey, Mehmet Emin Resulzade gibi şair, yazar ve aydınlar Türkçülük ve Azerilik kimliklerini tartışmaya başladılar. Bununla birlikte Çarlık yönetimine karşı gittikçe artan şiddette siyasal, ekonomik ve kültürel talepler gündeme geldi. I. Dünya Savaşı'nda Çarlık yönetiminin birçok cephede çözülmesi ve 1917 Ekim Devrimi ile yaşanan iç savaş yıllarında Kafkaslar'da da kıpırdanmalar başladı. Daha Ekim Devrimi gerçekleşmeden 15 Mayıs 1917'de bölge Türkleri Bakü'de "Kafkasya Kurultayı"nı topladı. Bu arada Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan temsilcileri 11 Kasım 1917'de Tiflis'te toplanarak adı geçen üç Kafkas ötesi cumhuriyetten oluşan "Mavera-yı Kafkas Hükümeti"ni kurdular. Bir tür federasyon olan bu yönetim 26 Mayıs 1918'de yaptığı son toplantısında işlevsiz ve başarısız olduğunu kabul ederek kendisini feshetti. Aynı gün Ermenistan ve Gürcistan bağımsızlığını ilan etti.[24] 28 Mayıs 1918'de ise Milli Azerbaycan Cumhuriyeti ilan edildi. Bu esnada Bakü Rusların denetiminde olduğundan başkenti Gence idi. Daha sonra Osmanlı askerinin yardımı ile Bakü Ruslardan alındı ve Azerbeycan'ın başkenti oldu.

Moskova'daki iktidar kavgası ile birlikte ülke sathında yaşanan Kızıllar ve Beyazlar savaşı esnasında Kafkaslar da bağımsızlıkla tanışmış durumdaydı. Ermenilerle yaşanan çatışmalardan sonra Osmanlı hükümeti 4 Haziran 1918'de Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile, 8 Haziran'da da Dağistan ile Batum'da barış antlaşması imzaladı. Nahçıvan Osmanlı'da kaldı ve Osmanlı ile Azerbaycan böylece irtibat sağlamış oluyordu. Ermenistan ve Gürcistan ile yapılan antlaşmalar aradaki savaşı bitiren barış antlaşması şeklinde iken, Dağıstan ve Azerbaycan ile bir tür dostluk ve yardımlaşma antlaşmaları imzalanmıştır. Batum'da imzalanan bu antlaşmalarla Osmanlı hem Dağistan'a hem de Azerbaycan'a yardım vadinde bulunmuştur. Bu devletler uzun süreden beri Ermeni ve Ruslara karşı Osmanlı'dan yardım talebinde bulunmaktaydı.[25]

Bu yıllarda Dağıstan'da ise Kuzey Kafkasya ile birlikte bağımsız bir devlet kurulması için mücadele edilmekteydi. Daha Mayıs 1877 senesinde Osmanlı-Rus harbinden istifade ederek Çerkezlerle birlikte Rusya'ya karşı isyan edip Şeyh Şamil ruhunu canlandırmaya çalıştılar. Kısa bir müddet içerisinde bütün Dağıstan Ruslardan temizlendi ve Şeyh Şâmil'in nâiplerinden biri lider seçildi. Dağıstanlılar son derece büyük bir şevk ile mücadele ettikleri halde, Ruslar bu savaşta (1877-78) Osmanlı cephesinden çektikleri bazı birlikleri Kafkasya'ya gönderdiler ve bir müddet sonra hareket bastırıldı.

Belirttiğimiz nedenlerden dolayı 1905 yılında Dağıstanlılar yeniden bağımsızlık mücadelesine başladılar. Rusya'da meşruti yönetime geçiş Kafkasyalıların da işine yaradı. 1912 yılında Rusça kullanılması dayatmasına üzerine Dağıstanlıların mukavemeti karşısında Ruya bu kararından geri adım attı. 1917 İhtilali ile birlikte Rus görevliler, yönetimi, direnmeden Dağıstanlılara terkettiler. 3 Mayıs 1917'de Terek-Kale'de Birinci Kafkas Dağlıları Kurultayı toplandı. Bu kurultay, Hazar'dan Karadeniz'e kadar bütün Dağlıları (Kuzey Kafkas halklarını) temsil etmekteydi. Daha sonra 18 Eylül 1917'de Andi'de ikinci kurultay toplandı. Bu kurultaydan milli bir devlet kurma kararı çıktı ve bunun için Kuzey Kafkasya Milli Kurucular Meclisi oluşturuldu. 11 Mayıs 1918'de Dağıstan ve Kuzey Kafkasya Birleşik Cumhuriyeti kuruldu.[26]

Kafkas jeopolitiğindeki yerine işaret eder. Hitler, 1941 kışındaki Moskova başarısızlığından sonra 1942 yazında buradaki kuşatmayı kaldırarak "Kafkasların petrol alanlarına" yöneldi; a.g.e., s.807.

[23] Yelda Demirağ, "Kafkasya'da Türk ve Rus Politikası", *Stratejik Analiz*, Ağustos 2003, C.4, Sayı 40; s.75.

[24] İzzet Öztoprak, "Maverayı Kafkas Hükümeti, *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, XIX ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar, 24-26 Ekim 2002, İstanbul*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2003; ss.127-136.

[25] Kâmuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, Ankara, TTK, 1991; ss.3-4.

[26] Ufuk Tavkul, *Kafkasya Dağlılarında Hayat ve Kültür: Karaçay-Malkar Türklerinde Sosyo-Ekonomik Yapı ve Değişme Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, Ötüken, 1993; s.43. Mirza Bala, "Dağıstan", *İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul, MEB, 1993;

Ancak, Mondros Mütarekesi sebebiyle, Dağıstan'a gelen Osmanlı orduları geri çekilmek durumunda kaldı. Çarlık yanlısı Denikin kuvvetleri mağlup olunca güneye çekildi Çerkez, Karaçay, Balkar ve Osetya bölgelerini işgal etti ve Dağıstan'a dayandı. Ağustos 1919'da Dağıstan, Beyaz Rus işgali altına girdi. 1920 yılı başında Bolşevik kuvvetleri, Kuzey Kafkaslar'da kontrolü sağlamasından sonra, siyasi iktidarı da ele geçirmek üzere yumuşak bir geçiş dönemi uyguladı. 20 Ocak 1920'de Çeçen-İnguş, Osetya, Kabartayi Balkar ve Karaçay bölgelerini de içine alacak şekilde Sovyet Dağlık Cumhuriyeti ilan edildi. Böylece Bolşeviklere karşı mücadele eden Kuzey Kafkasya Birleşik Cumhuriyeti'ne son verilmiş oldu. Mart 1920'de ise Kızılordu daha önce bölge halklarının bağımsızlığını tanıdığını ilan etmesine rağmen Dağıstan'ı işgale başladı. Aralık 1921'de Dağıstan Rusya'ya bağlı özerk cumhuriyet haline geldi.[27]

Azerbaycan ve Dağıstan'da önemli olayların yaşandığı dönemde Anadolu'da milli mücadele sürmekteydi. Bu esnada Moskova'daki Bolşevik yönetimi ile iyi geçinme politikası tercih edildi. Bundan dolayı Ankara hükümetinin Azerbaycan yüzünden Rusya ile karşı karşıya gelmesi düşünülemezdi. Kafkaslardaki Türklerin bağımsızlık yönündeki hareketlerini, Bolşevikler henüz bu bölge ile ilgilenecek duruma gelmeden önce İngilizler önlemeye çalıştı. "İngilizler 18 Nisan 1919'da Kars'a girdiler. Kars Milli Şurası üyelerini tutuklayarak Malta'ya sevkettiler. Daha sonra 19 Nisan'da bu şehrin Ermeniler tarafından işgaline müsaade ettiler. Batum ve Ardahan Gürcüler tarafından daha önce işgal edilmişti."[28] Dağlık Karabağ bölümünde değinilen İngiliz kumandanlığının Ermenistan ve Azerbaycan arasında anlaşmazlık konusu olan Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu yönünde 28.1.1919'daki gerçekçi kararından sonra bu uygulaması, genel olarak Türkiye ve Türklere karşı kararlılığının bir sonucudur.

Bolşeviklerin verilen sözler ve Türklerle ilişkilerine rağmen Moskova'da iktidarını sağlamlaştırmasından sonraki uygulamaları hakkında Kâzım Karabekir Paşa'nın naklettiği bir mektup önemli gerçekleri özetlemektedir:

"Dr. Fuat Sabit beyin 25 Ocak tarihli raporu ile beraber, kendisini Kuzey Kafkas ve Dağıstan Başbuğluğu Bakü Murahhası olarak tanıtan, ismi kaydedilmemiş bir yüzbaşıdan gelen bir başka mektup vardı. Bunda Dağıstan'da bir teşkilat vücuda getirildiği Bolşeviklerle birlikte Denikin kuvvetlerine karşı mücadele edildiği, İran ve Türkistan'da da çalışıldığı uzun uzadıya anlatıldıktan sonra, şöyle bir cümle yer almaktaydı: 'Burada Bolşeviklerle yapılan mukavele mucebince, Azerbaycan ve Dağıstan'a hiçbir Bolşevik askeri girmeyecek ve istiklâllerine karışmayacak, muhterem tanınacak ve onlara karşı dost bir vaziyet alınacak, Bolşevikler bu hususlara muvafakat etmişlerdir ve etmek mecburiyetindedirler. Çünkü Bolşevikleri dirilten Başkurdistan Türk Cumhuriyeti askerleri ile Türkistan Cumhuriyeti askerleridir. Denikin'i Moskova kapılarından kovan bunlardır. Kolçak'ın [bir Beyaz Rus komutan] mahvını intaç eden gene Başkurdistan ve Kuzey Türk askerleridir. Bu hususlardan dolayı Bolşevikler Türk alemiyle doğuda iyi geçinmek mecburiyetindedirler.' Bu mektubun yazıldığı tarihten 3 ay sonra Dağıstan, 4 ay sonra da Azerbaycan Kızılordu tarafından işgal edilecektir."[29]

İsmi meçhul bir yüzbaşının mektubu, Bolşeviklerin Türklerle olan ilişkileri konusunda benzeri birçok hatırat ve belgelerle ispatlanmış olan bir gerçeği ortaya koymaktadır.[30] Bolşevik yönetiminin Türklerin desteği ile ülkeye hakim olması ile birlikte 28 Nisan 1920'de Azerbaycan Ruslar tarafından yeniden işgal edilmiş ve Kafkaslar'daki Bolşevik hakimiyeti ile yeni rejimin en önemli ayağı kurulmuştur. Bu işgalden sonra Milli Azerbaycan Cumhuriyeti, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti haline geldi ve 1922 değişiklikleri ile Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin (SFSC) parçası oldu. 1936 Anayasa değişikliği ile SSCB'yi oluşturan bir cumhuriyet oldu.

Moskova'da 1917 İhtilali'nden sonra Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmeleri ile yaşanan sürecin her aşamasının, bir kısmına işaret edilen ve yeri geldikçe ilgili bölümlerde değinilecek olan Kafkasya'da ve ülkenin diğer bölgelerindeki yansımaları ve etkileri vardır. Çarlık yanlısı güçlerin mağlubiyetiyle birlikte ülkede otorite kurmaya çalışan Bolşevik yönetimi yumuşak bir geçiş yaparak mahalli birimlere daha fazla

---

ss.447. Kasım 1991'de Suhumi'de ve Mart 1992'de Terekkale'de (Vladikavkaz) toplanan 3. ve 4. Kafkas Dağlıları Kongreleri 1917 yılında yapılan iki kongrenin devamı olarak tarihi birlik ve devamlılık kazanmıştır. Sefer E. Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti, 1917-1922, Kafkas Dağlıları Birliği'nin Kuruluşu*, İstanbul, Birleşik Kafkas Derneği, 2003, Kuzey Kafkasya Birleşik Cumhuriyeti'nin kuruluşundan dağılmasına kadar yaşanan olayları kronolojik olarak inceler.

[27] Mirza Bala, W. Barthold, "Dağıstan", ss.447-458.

[28] Fahtettin Kırzıoğlu, *Kars Tarihi*, s.558'de Şura üyeleri ile tutuklananların listesi bulunmaktadır; Gürün, a.g.e., s.8.

[29] Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.342; Gürün, a.g.e., s.23-24.

[30] Bunlardan örneğin Cafer Seydahmet Kırımer, *Rus Yayılmacılığının Tarihî Kökenleri*, Ankara, TDV, 1995; s.42.

özerklik ve yetki tanıyan bir sistem kurdu. 1936 Anayasası ile de Sovyet sisteminin çok yönlü hedefleri ve çıkarları açısından kendince en uygun siyasi yapıyı kurdu.

1920'lerde yaşanan düzenlemelerle, 1936 Anayasası'na kadar SSCB'yi yedi cumhuriyetin oluşturduğunu belirtelim. Bunlar, Rusya, Ukrayna, Belarusya, Transkafkasya, Turkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan sovyet sosyalist cumhriyetleridir. 1936'da Transkafkasya SFSC dağıtılarak Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan sovyet sosyalist cumhuriyetleri oluşturuldu. Kuzey Kafkas birimleri ise aşağıda ele alacağımız farklı yönetim ve sınırlamalarla beraber bugün Rusya Federasyonu'na bağlı olduğu gibi o zaman da Rusya SFSC'nin parçası idi.[31]

İkinci Dünya Savaşı'nın başında Sovyet yönetiminin Volga-Alman Özerk Cumhuriyeti'ndeki Almanları Sibirya'ya sürgün etmesinden sonra savaşın ileri safhalarında Almanlarla işbirliği yaptıkları iddiasıyla Kırım Türkleri ile Kabartaylar, Balkarlar, Kalmıklar, Çeçenler, İnguşlar, Ahıskalılar ve diğerlerini de doğu bölgelerine sürmüştür. Yaşanan savaş Moskova'daki yönetime oldukça sıkıntılı yıllar yaşatmasına rağmen, bu dönemde de Komünist Partisi ülkenin çıkarlarının gereğinden çok Kafkaslar'dan Basra Körfezi'ne uzanan bölgedeki Türk ve Türkiye'ye yakın olan unsurları bir bahane ile bu stratejik bölgeden uzaklaştırma politikasını ihmal etmemiştir. Pravda'nın şu iddiaları gerçek yaşananlarla birçok bakımdan çelişmektedir: "Birçok Çeçen ve Kırım Türkü, Alman ajanlarının ısrarlı arzuları üzerine, Almanlarca organize edilen gönüllü müfrezelere katılmışlardır. Bunlar Almanlarla işbirliği yaparak Kızılordu askerlerine karşı savaşmışlardır. Aynı biçinde Almanların emirlerine boyun eğerek cephe gerisinde Sovyet hükümetine karşı savaşmak için bölücü gruplar oluşturmuşlardır. Çeçen-İnguş ve Kırım Özerk Sovyet Sosyalist cumhuriyetleri ülkesine ihanet edenlere karşı koymakta başarısız kalmıştır."[32]

Buradaki azınlıkların itaatkar olmadığı ve devlete karşı ihanet ettiği iddiaları genellikle gerçekle ilgisi olmayıp, aslında Almanlarla işbirliği yapıp, Alman ordusunda Ermeni ve Gürcü lejyonlarını oluşturan Ermeni ve Gürcüler, Kafkaslar'daki anti-Türk politikanın gereği olarak affedilmiş ve ülkelerine gönderilmiştir. Halbuki bir ülkenin gerçek çıkarı, savaş esnasında düşmanla işbirliği yapanları cezalandırmayı gerektirmektedir. Öbür taraftan Alman işgalcilere karşı milis kuvveti oluşturarak mücadele eden Kırımlı Türklere bu kahramanlıklarından dolayı önce ödül verilmiş, daha sonra Kırım'ın stratejik önemi dikkate alınarak bu ödül verilenler dahil hepsi Sibirya'ya sürülmüştür. Öte yandan Alman ordularıyla hiçbir teması olmayan Gürcistan'ın Türkiye sınırındaki Ahıska Türkleri de yine aynı politikanın parçası olarak sürgüne gönderilmiştir.[33]

Sovyet sisteminin getirdiği milliyetler politikası sayesinde, her milletin kendi kimliğini muhafaza ederek huzur, barış ve güven içinde yaşadığı, bu durumun Sovyet rejiminin en güçlü halkalarından birini oluşturduğu iddiaları sürgünlerle geçerliliğini kaybetmiştir.[34] 1936-38'de yaşanan büyük temizlikle birlikte her milletin önde gelen politikacı, din adamı, düşünür gibi aydın kesiminden birçokları yok edildiği halde arkasından gelen büyük savaş, toplumun bu katliamın hesabını sorgulamasını engellemiştir. Ancak savaş esnasında ve savaştan sonra belirli milletleri hedef alan sürgün ve sürgünlerde yaşanan toplu ölümler, bir bakıma Sovyetler'in dağılmasına yol açan dinamiklerden birini harekete geçirmiştir. Kruşçev döneminde affedilen ve ülkesine dönen Çeçen-İnguşlar'ın Sovyetlerin dağılması aşamasındaki rolü son derece önemlidir. Bununla beraber SSCB'yi dağılmaya götüren asıl olay Sovyetlerin Afganistan batağına saplanmasıdır.

Sovyetler Birliği'nde sonun başlangıcı olan ve Kafkaslar'daki gelişmeleri de ilgilendiren 1979 Afganistan müdahalesi, Batı ile yumuşama dönemine girilmesine rağmen Stalinizmin tekrar revaç

---

[31] Yine 1936 düzenlemeleri ile daha önce Rusya SFSC'nin parçası olduğu halde iki ayrı birim olarak Kazakistan ve Kırgızistan sovyet sosyalist cumhuriyetleri oluşturuldu ve böylece SSCB 11 cumhuriyetten oluşan bir cumhuriyetler birliği haline geldi; Merle Fainsod, *How Russia is Ruled,* Cambridge, Harvard University Press, 1956; s.321.

[32] 28 Haziran 1946.

[33] Ahıska Türkleri ve Kafkas kavimlerinin sürgünleri konusu aşağıda ele alınacaktır. Genel olarak sürgün olayının dayandığı politikaya işaret etmek üzere ele aldığımız Kırım Tatarları konusunda bkz.: A. Yalçınkaya, *Yetmiş Yıllık Kriz: Sovyetler Birliği'nde Moskova Türkler İlişkileri*, 3. Bası, İstanbul, Beta, 2004; ss.203-206, 232-234, 287-289; Nadir Devlet, *Çağdaş Türk Dünyası*, İstanbul, Marmara Ün. Yay., 1989; ss.218-220; Hakan Kırımlı, "Sürgündeki Kırım Tatar Türklerine Yönelik Sovyet Eğitim ve Kültür Politikası, 1944-1987, *TDAD*, 59, Nisan 1989; ss.35-54.Yine Kuzey Kafkasya'ya komşu bölge olan Hazar Denizi'nin kuzeybatısı ve Volga Nehri'nin batısında yer alıp, 1936 Anayasası'na göre oluşturulan Kalmuk ÖSSC'nde yaşayan Kalmuklar da Almanlarla işbirliği yaptığı suçlamasıyla 1944 yılında cumhuriyetleri ortadan kaldırılılarak sürgüne gönderildi. 1957 yılında geri dönmelerine izin verildi ve özerk cumhuriyetleri kuruldu.

[34] Merle Fainsod, *How Russia is Ruled,* s.494.

bulduğu yıllara denk gelir. Blok dinamiğinin yani baskı ile yönetimi altında tuttuğu kitlelelere korku ve gözdağı vermek gibi hedeflerle birlikte Afganistan'ı işgal, Rusya'nın aynı zamanda asırları aşan hedefleri ile ilgilidir. 1956 Macaristan ve 1968 Çekoslovakya müdahaleleri ile Rusya sadece bu iki ülkeyi nüfuz alanında tutmayı amaçlamamış, fakat aynı zamanda benzer yolu izleyecek diğer blok mensubu ülkelere mesaj vermiştir. Aşağıda ele alacağımız, günümüz Çeçenistan politikası için de benzer şeyler söyleyebiliriz. Ancak Afganistan örneğinde biraz daha farklı bir durum sözkonusudur. Çünkü Afganistan, SSCB'ye komşu olması nedeniyle aralarında bir takım ekonomik ilişkiler ve sözleşmeler bulunduğu halde, bu ülke Sovyet Birliği'nin önderliğindeki askeri, ekonomik ve siyasi paktlara katılmış değildi. Bununla beraber Rusya müdahaleyi bir bakıma blok içi disiplin unsuru olarak da kullanmak üzere kendi kontrolündeki bir dizi siyasi gelişmelerden sonra gerçekleştirdir. Gerçekte ise müdahaleyi hazırlayan şartların 1960'ların sonundan itibaren olgunlaştırıldığı görülmektedir.

Afganistan işgalinin en önemli nedeni tıpkı Azerbaycan veya Türkistan gibi, ülkenin zengin doğal kaynaklara sahip olmasıdır. Rezervleri kesin olarak tespit edilmemiş olmakla birlikte Ruslar 1920lerden beri Afganistan'ın maden varlığı, doğalgaz, demir, bakır ve uranyum kaynakları bakımından zengin olduğunu biliyorlardı. Bundan dolayı savaş ne kadar uzasa da Ruslar, masraflarını bu doğal kaynaklardan karşılayabileceklerini hesap etmekteydiler. Daha savaş devam ederken Rusya 1982 başında bölgede petro-kimya endüstrisinin gelişmesi için yaklaşık 1 milyar dolarlık bir yatırım yapmıştır. Öte yandan Humeyni devriminin Kafkaslar ve Türkistan'da halkları ayaklanmaya teşvik etmesi endişesi de Afganistan'a müdahalaye aciliyet kazandırmıştır. Afganistan'ın Güney Asya ve Orta Doğu açısından da son derece önemli bir mevkii sözkonusudur. Rusya müdahalenin dördüncü yılında Afganistan'daki asker sayısını 104.000'e çıkarmıştır. Ancak artan asker sayısına rağmen dünyanın önemli bir kısmının desteğine sahip olan Afganistan'daki direniş gittikçe daha da güçlenmiş, öte yandan ülkenin her tarafına giden asker cenazeleri ile birlikte SSCB sathında bıkkınlık, umutsuzluk ve güvensizlik her geçen gün derinleşmiştir. Bununla beraber, 1979 müdahalesine davetiye çıkaran Kabil'deki Nisan 1978 Rus yanlısı darbeden itibaren ilk beş yılda ölen sivil Afganların sayısı yarım milyonu geçmiştir. Dünyanın en büyük mülteci akımı başlamış, üç milyondan fazla Afgan yani ülke nüfusunun yaklaşık beşte biri Pakistan ve İran'a sığınmıştır.[35]

Bir kısım Afgan mücahitleri SSCB toprakları içerisinde baskınlar yaparken, Sovyetlerin Afganistan'a sevkettiği Müslüman işgal taburlarının birçoğu Afgan davasına yakınlık göstermişlerdir. Hatta sadece Müslümanlar arasından değil, Litvanyalılar, Ukraynalılar, Ermeniler ve diğer etnik Sovyet gruplarından kaçanlar veya esir edilenlerden direnişçilere katılanların sayısı her geçen gün artmıştır. 1982 sonu itibariyle Sovyetlerin Afganistan'daki kayıpları oldukça yüksek rakamlara ulaşmış ve her geçen gün artmıştır. Bu durum gittikçe artan bir moral bozukluğu ile beraber Sovyet korku düzeninin dağılmasını da başlatmış; örneğin Çeçen bağımsızlık hareketi yönündeki düşüncelerin filizlenmesine yol açmıştır. Çarpışmalar yüzünden sovyet askeri kayıpları 15.000'i bulmuş olup bu miktar müdahalenin belirli bir aşamaya geldiği 1980-82 dönemine aittir. Brejnev'in ölüp Andrapov'un başa geçtiği günlerde Rus resmi rakamlarına göre Sovyetler Afganistan'da haftada yüz ölü vermekteydiler. Batılı diplomatlar bu rakamların çok daha fazla olduğunu, her bir mücahide karşılık yaklaşık 20 Sovyet askerinin öldüğünü tespit etmişlerdir.[36]

1982 yılı sonuna kadar Sovyetler Birliği'nin değişik bölgelerinden yarım milyon kişi Afganistan'a gitmiş ve geri dönmüştür. Bu arada ölüm haberleri açıklanıp cenazeler geldikçe Kızıl Ordu'nun dolayısıyla Sovyet rejiminin başarısızlığı zihinlerde gittikçe daha da derinleşmiş, Müslümanların dışındaki milletlerin de Rusya'ya başkaldırı düşüncesi gelişmeye başlamıştır. Daha 1980 yılında cephede ölen Litvanyalı bir asker için yetkililerin cenaze töreni yapılmasına izin vermemeleri Silute'de gösterilere neden olmuştur. Afganistan'da ölen bu askerin yetkililer tarafından gizlice gömülmesini engellemek isteyen arkadaşları, tren istasyonunda üç gün beklemiş, tabut vagondan çıkarıldıktan sonra arkadaşları cenazeyi askerlerin elinden zor ile almışlardır. Bir müddet KGB ajanları ile boğuşmadan sonra halk caddelerde meşaleler yakıp gösteriler yaparak törenle cenazeyi gömmüştür.[37]

Baltık cumhuriyetlerinde özellikle Afganistan'dan gönderilen cenazelere yapılan törenler ve gösterilerde her geçen gün Sovyet karşıtlığı daha yaygın ve güçlü bir sesle dile getirilmiş, yetkililer bu tür

[35] Edward Girardet, *Rusların Afganistan'daki Savaşı*, çev.: Yuluğ Tekin Kurat, Ankara, ODTÜ, 1984, s.3.
[36] Edward Girardet, a.g.e., ss.8-9.
[37] Edward Girardet, a.g.e., s. 25.

gösterileri kanıksar hale gelmiştir. 1980'lerin sonuna gelindiğinde Estonya, Litvanya ve Letonya, bağımsızlık konusunda diğer cumhuriyetlerden önce harekete geçmiştir. Ancak bu hareketin son derece önemli bir Çeçenistan boyutu sözkonusudur: Litvanya 11 Mart, Estonya 30 Mart ve Letonya 4 Mayıs 1990'da bağımsızlığını ilan etti. Meydana gelen olaylara Sovyet yetkililer müdahale etti ve bundan dolayı birçok sivil öldü. Bunun üzerine Baltık liderleri bağımsızlık konusunda geri adım attılar; ancak bu hareketleri ile Moskova'nın bağımsızlıklara karşı tepkisi ile ilgili önemli bir tecrübe kazandılar. Bu arada Estonya'da Kızılordu'ya bağlı Çehar Dudayev komutasındaki birlikler, tırmanan olaylara müdahale etmemiş, merkezden gelen emre rağmen Dudayev, halkın üzerine ateş açmayı reddederek kendisine bağlı birliklerle ülkesi Çeçenistan'a dönmüş ve 1991 yılında Çeçen-İnguş Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu olay ile, daha Sovyetler Birliği dağılmadan, 15 Sovyet cumhuriyetinden üçünü oluşturan Baltık cumhuriyetlerinin bağımsızlıkları bile belirsizliğini korurken, Rusya Federasyonu'nun geleceğinin tehlikede olduğunu göstermiştir. SSCB'nin dağılmasından yana olan Yeltsin RF'nun bütünlüğünden yana tavır koymuş ve federasyonu korumak üzere Çeçenistan'a asker göndermiştir. Ancak Dudayev önderliğindeki birliklerin ülkesini savunması üzerine bu askerler geri dönmüştür.

C. Sovyetler Birliği'nin Dağılması Aşamasında Kafkasya

Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Sovyetler Birliği'nin dağılması aşamasında, eski Sovyet cumhuriyetlerinin bir bölümünün aralarında yapmış oldukları anlaşmalarla oluşturdukları bir uluslararası örgüttür. 8 Aralık 1991'de Belarusya'nın başkenti Minsk'te Rusya Federasyonu, Belarusya ve Ukrayna'nın imzaladığı anlaşma ile bu örgüt kurulmuştur.[38] Örgütün ilk temel belgesi durumundaki bu anlaşma, öncelikle Sovyetler Birliği'ni oluşturan 15 cumhuriyeti ilgilendirmesine rağmen, Rusya'nın bunu sadece diğer iki slav kökenli cumhuriyetle kararlaştırması, daha bu aşamada ilgili ülkeler arasında statü farklılığını gündeme getirmiştir.

Soğuk savaş döneminin kapanması ile, başta ABD olmak üzere batılı güçler, Kafkasya ve Orta Asya'da SSCB'ye ait bölgelerde nüfuz kurmaya başlamışlardır. Kafkaslar'ın kuzeyindeki Çeçenistan'da yaşananlar ile güneyinde Azerbaycan'daki gelişmeler, Azeri-Ermeni anlaşmazlığının ulaştığı aşama ve Gürcistan iç politikasının Sovyetleri ilgilendiren boyutları birliği derinden etkilemekteydi. Bundan dolayı BDT'nin kuruluşu ve ileri aşamalarında Kafkasya'da yaşananların izlerini her fırsatta görmek mümkündür. Bununla beraber, bu örgüt SSCB'yi oluşturan 15 ülkenin bağımsız cumhuriyeteler haline gelmesinde önemli bir tarihi fonksiyonu yerine getirmiştir.

BDT'nin, kuruluşundan günümüze, 1990 sonrası gelişmelerinin getirdiği zorunlulukları ve gerçekleri bir dereceye kadar dikkate alarak oluşturulduğu, üye ülkeler arasında daha önceki dönemden miras kalan ekonomik, ticari, askeri ve siyasi ilişkilere yeni dönem koşullarında, uluslararası hukuk açısından yasal bir çerçeve getirdiği, böyle bir oluşumun olmaması durumunda özellikle çevre ülkeleri açısından durumun daha belirsiz olabileceği, bütün bu yönleriyle önemli başarıları sözkonusu olduğu ve bundan dolay BDT'nin aslında bu yönüyle "gerçekçi" bir örgüt olarak dikkate alınması gerekmektedir. Kafkas devletleri açısından özellikle Gürcistan'ın BDT üyeliği konusunda aşağıda ele alacağımız zik-zakları bu gerçeğe işaret etmektedir. Bununla beraber BDT'nin kuruluş amacı ile daha sonra yaptığı anlaşmaları haklı kılan gerçekler dikkate alındığında, elde edilen başarının yeterliliği oldukça tartışmalıdır.

Sovyetler Birlig'nin iktisadi ve sosyal yapısının çözülme süreci devam ederken 1990'lara gelindiğinde Moskova, cumhuriyetler üzerindeki etkinliğini her geçen gün kaybetmeye başlamıştı. Perestroika ve Glastnsot politikaları ile bu çözülme durdurulamadı, belki kanlı ve şiddetli bir geçiş döneminin yaşanması engellendi. Nihayet 1990 yılı yazında birçok cumhuriyet egemenliğini ilan etti. 1991 Ağustos ayında gerçekleştirilen Moskova darbesi başarısızlıkla sonuçlanınca Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev, SSCB'nin idari yapısı ile ilgili yeni birlik planları ortaya attı. Bu planlar rağbet görmeyince cumhuriyetler arka arkaya bağımsızlıklarını ilan ettiler.

8 Aralık 1991'de Minsk Sözleşmesi ile başlayıp, 21 Aralık 1991 Alma Ata Deklarasyonu ile, adı geçen üç çekirdek ülkeyle birlikte Azerbayacan, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dan oluşan toplam 11 ülkenin katılımı sonucu BDT'nin kurulmasıyla SSCB'nin varlığını sona erdiği duyurulmuştur.[39] Aynı yerde ve aynı tarihte, 8 Aralık 1991'de Belarusya, RF ve Ukrayna'nın Minsk'te imzaladığı BDT'nin kuruluş anlaşaması protokolü 11 devlet tarafından imzalanmıştır.[40] 20 Mart 1992'de Kiev'de BDT'nin barışı koruma ve askeri gözlemciler konusundaki işlevleri hakkında bir anlaşma imzalanmıştır.[41] 15 Mayıs 1992'de Taşkent'te ortak güvenlik konusunda anlaşma kabul edilmiştir.[42] 22 Ocak 1993'de, Minsk'te Azerbaycan'ın dışındaki 10 ülkenin devlet başkanlar, BDT üyesi ülkelerin devlet başkanlarından oluşan konseyin kuruluş belgesini

---

[38] Minsk Agreement on the Creation of a Commonwealth of Independent States, 8 Aralık 1991, md.1. BDT'nin kuruluş aşamaları, sözleşmeler ve bu konudaki kaynaklarla ilgili bkz.: A. Yalçınkaya, "İdealizm-Uluslararası Örgütler Bağlamında Bağımsız Devletler Topluluğu", *İ. Ü. İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Yıllığı Özel Sayısı: Prof. Dr. Esat Çam'a Armağan,* İstanbul, 2000; ss.289-317.

[39] Alma Ata Declaration, 21 December 1991.

[40] 21 December 1991 Alma Ata, Protocol to the Agreement on the Establishment of the Commonwealth of Independent States, signed on 8 December 1991 in Minsk by the Republic of Belarus, the Russian Federation (RSFSR) and Ukraine.

[41] 20 March 1992 Kiev Treaty on Groups of Military Observers and Collective Peacekeeping Forces in the Commonwealth of Independent States.

[42] 15 May 1992, Tashkent, Treaty on Collective Security.

imzalamışlardır.[43] Aynı yerde ve aynı tarihte, BDT'nin devlet başkanları konseyinin oluşturulması kararı[44] ile birlikte BDT Şartı da imzalanmıştır.[45] 24 Eylül 1993'de Moskova'da BDT'ye taraf olan ülke liderleri tarafından, insan hakları ve temel özgürlüklerle ilgili uluslararası taahhüt konusunda bir deklarasyon yayınlanmıştır.[46]

Azerbaycan'ın bağımsızlık ilanı ile birlikte, gerek Ermenistan'la olan ilişkileri gerekse petrol, doğalgaz ve stratejik öneminden kaynaklanan konularda Rusya ile olan anlaşmazlıkları, aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere, Gürcistan için olduğu gibi, BDT ile olan ilişkilerine de yansımıştır. BDT Şartı'nın imzalanmasına kadar ve imzalanmasından sonra üye devletler arasında daha bir çok sözleşmeler imzalanmıştır.[47] Bu sözleşmeler, bir dereceye kadar Tacikistan ve Fergana Vadisi devletlerini ilgilendiren güvenlik konularıyla birlikte önemli ölçüde üç güney Kafkas ülkesinin kendi aralarında çatışma ve güvenlik sorunları ile de bağlantılı olup, dolayısıyla Rusya önderliğindeki BDT'nin müdahalesine zemin hazırlayacağı varsayılan hukuki belgelerdir.

Alma Ata Deklarasyonu'nda dikkati çeken önemli bir nokta bu belgede Sovyetler Birliği'nin dağılması konusundaki gerçekçi olmayan ifadelerin yer almasıdır. Deklarasyon'da BDT'nin oluşmasıyla SSCB'nin varlığı sona erer" ifadesi, ilgili ülkeler arasında bir tercih yapmaya zorlamaktadır.[48] Halbuki bu devletlerin büyük kısmı bir yıl önce egemenliğini ve 1991 yılı içerisinde 8 Aralık Minsk anlaşmasından önce bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu durumda SSCB, BDT'nin oluşmasından önce resmen dağılmıştır. Uluslararası hukuk açısından birçok mevcut veya muhtemel sorunu çözmek açısından böyle bir formüle başvurulmuş olabileceği konusu, topluluğa katılmayan veya daha sonra ayrılan devletlerin durumu gözönüne alındığında boşlukta kalmaktadır. Çünkü SSCB içerisinde yer alan 15 cumhuriyetten, Baltık cumhuriyetleri olarak bilinen Litvanya, Letonya ve Estonya ile Gürcistan, Alma Ata Deklarasyonu'nda yer almamış, Azerbaycan ise bu deklarasyonu ve daha sonraki bir kısım sözleşmeleri imzaladığı halde BDT Şartı'na katılmamıştır.

8 Aralık'ta Minsk'de üç Slav devlet başkanı tarafından imzalanan ve 21 Aralık 1991'de 11 ülke devlet başkanı tarafından bir protokolle kabul edilen anlaşmanın, özellikle etnik problemler ve güvenlik sorunları ile ilgili öngördüğü düzenlemeler şunlardır:

Taraflar, vatandaşlarının milliyet veya diğer farklılıklarını gözetmeksizin eşit hak ve hürriyetlerini garanti altına alır. Ayrıca her ülke diğer tarafların vatandaşlarının ve kendi ülkesinde yaşayan devletsiz kişilerin, milli kimliği ile diğer sivil, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel hak ve özgürlüklerini genel kabul görmüş olan insan haklarının uluslararası normlarına uygun olarak garanti altına alır (madde 2).

Taraflar kendi ülkelerinde yaşayan milli azınlıkların ve orada oluşmuş olan etno-kültürel gurupların etnik, kültürel, dil ve dini ayrılıklarını ifade etme, koruma ve geliştirmelerini isteyerek bütün bunları koruma altına alır (madde 3).

Taraflar halkları ve ülkeleri arasındaki eşit ve karşılıklı faydalı işbirliğini, siyaset, ekonomi, kültür, eğitim, sağlık, çevre koruma, bilim, ticaret ile diğer alanlarda işbirliğini geliştirecek, geniş kapsamlı bilgi alışverişini ilerletecek ve karşılıklı yükümlülükleri sıkı bir şekilde izleyecektir. Taraflar bu alanlarda işbirliği konusunda anlaşmalar yapılmasının gerekli olduğunu dikkate alır (madde 4).

Taraflar her diğer tarafın ülke bütünlüğünü ve topluluk çerçevesindeki mevcut sınırlarını tanır ve buna saygı gösterir. Sınırların açıklığını ve vatandaşların serbestçe hareketi ile topluluk çerçevesinde haber transferini garanti eder (madde 5).

Topluluk üyesi devletler uluslararası barış ve güvenliği teminat altına almak ve silah ve asker azaltılması konusunda etkin ölçülerin gerçekleştirilmesi için işbirliği yapacaklardır. Bütün nükleer

---

[43] 22 January 1993, Minsk, Statement of the Council of Heads of State of the Member-Countries of the Commonwealth of Independent States.
[44] 22 January 1993 Minsk Decision of the Council of the Heads of State of the Commonwealth of Independent States.
[45] 22 January 1993, Charter of the Commonwealth of Independent States, Minsk.
[46] 24 September 1993 Moscow Declaration of the Heads of the Participating States of the Commonwealth of Independent States on International Commitments in the Area of Human Rights and Fundamental Freedoms.
[47] Burada zikrettiğim ve çalışmamızın sınırlarını dikkate alarak zikretmeyi gerekli bulmadığım BDT ile ilgili sözleşme metinlerini ve diğer belgeleri bana gönderen Dışişleri Bakanlığı, Orta Asya, Kafkasya ve Slav Ülkeleri Genel Müdürlüğü'nden Serpil Akman'a teşekkürü borç bilirim.
[48] Alma Ata Declaration, 1991; 13. paragraf.

silahların yok edilmesi ile uluslararası kontrol altında genel ve tam bir silahsızlanma konusunda gayret sarfedeceklerdir Taraflar her diğer ülkenin nükleer olmayan bölge ile tarafsız devletler statüsü kazanma yönündeki isteğini saygıyla karşılayacaktır. Topluluk üyesi ülkeler, ortak bir askeri-stretejik alana müşterek kumanda düzenini koruyacak ve bu ortak kumanda altında yükümlülüklerini yerine getireceklerdir. Bu alana, özel bir anlaşmayla düzenlenecek uygulama konusu olan nükleer silahlar üzerindeki tekil kontrol dahildir. Aynı zamanda hep birlikte, Stratejik Silahlı Güçler'in konuşlandırılması, fonksiyonlarını yerine getirmesi ve bu personelin maddi ve sosyal bakımdan durumlarının iyileştirilmesi için gerekli şartları garanti ederler. Taraflar askeri personel ile ailelerinin sosyal hakları ve emekli aylıkları ile ilgili koordineli politika uygulamayı yüklenirler (madde 6).

Taraflar, ortak faaliyet alanlarının, yaygın işbirliği kurumları yoluyla eşit bir temele dayanmış olarak şu konuları içerdiğini kabul ederler: Dış politik faaliyette koordinasyon; ortak bir ekonomik bölge oluşturmak ve geliştirmek, bütün Avrupa ve Avrasya pazarları konusu ile gümrükler politikası alanında işbirliği; taşıma ve iletişim sistemlerinin geliştirilmesi konusunda işbirliği; çevre koruma, uluslararası ekolojik güvenlik sistemini bütünüyle kapsayan oluşumda yer alma konusunda işbirliği; iltica politikası sorunları; organize suçlara karşı mücadele (madde 7).

Taraflar Çernobil felekatinin global etkisini kabul ederler ve bunun sonuçlarını azaltmak ve yok etmek konusunda gayret göstermek için birleşmeyi ve işbirliği yapmayı taahhüt ederler. Bu maksatla, kazanın sonuçlarının ciddiyetini hesaba katar, özel anlaşmalar yapmayı uygun bulurlar (madde 8).

Taraflar eski SSCB'nin yapmış olduğu antlaşmalar ve sözleşmelerden kaynaklanan uluslararası yükümlülükleri yerine getirmeyi taahhüt ederler (madde 12).

Topluluğu birleştiren organların resmi merkezi Minsk şehridir. Eski SSCB kurumlarının, topluluk üyesi devletlerin ülkesindeki faaliyeti sona erer. Minsk şehrinde, 8 Aralık 1991 tarihinde Belarus dili, Rusça ve Ukrayna diliyle üç nüsha, üçü de aynı güce sahip metinler olarak, hazırlanmıştır (madde 14). (İmzalayan devlet temsilcileri: Belarusya, S. Shushkevich, V. Kebich; Rusya Federasyonu, B. Yeltsin, G. Burbulis; Ukrayna, L. Kravchuk, V. Fokin.

BDT'nin kuruluş anlaşmasının giriş kısmında yeni dönemdeki uluslararası sistemin özellikleri anlatılır. Bunlar kısaca, demokratik hukuk temelli devletleri kurmaya çalışma, karşılıklı olarak devlet egemenliğini tanıyarak ve saygı göstererek ilişkilerini geliştirme niyeti, self determinasyon hakkının devredilemez olduğu, eşitlik ve ülkelerin iç işlerine karışmama prensibi, güç kullanımı ile ekonomik veya diğer herhangi bir baskı yöntemini uygulamayı reddetme, anlaşmazlıkların görüşmeler yoluyla veya genel kabul görmüş pensipler ve uluslararası hukuk normları ile çözümü, dostluk ilişkilerinin, iyi komşuluğun ve üye devletler arasında işbirliğinin karşılıklı avantajlarının daha fazla geliştirilmesi ve güçlendirilmesinin temel ulusal çıkarlara cevap verdiği ve barış ve güvenlik ortamının kurulmasına hizmet ettiği, Birleşmiş Milletler Şartı, Helsinki Nihai Senedi ve diğer Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı belgelerinde yer alan hedefler ve prensiplere bağlılığın vurgulanması, insan ve halkların hakları konusundaki genel kabul görmüş uluslararası normlara dikkat edileceği taahhüdü.

Sovyetler Birliğini'nin yıkılmasıyla Rusya dahil bütün cumhuriyetler çok boyutlu bir değişim sürecine girmişlerdir. Örneğin Türk cumhuriyetleri açısından ortaya çıkan durum sadece kadroların, bayramların, alfabenin değişmesi değil, aynı zamanda son derece merkezi bir yönetimle uygulanmış olan ayrıntılı bir modelin ve çok tayin edici bir zihniyetin tasfiyesidir. Azerbaycan dışındaki Türk kökenli cumhuriyetlerin Sovyetler Birliği'nden bağımsız cumhuriyetlere geçişi, merkeze dayatılan ayrılıkçı, bağımsızlık talep ve hareketlerinden çok merkezin kendi kendisini tasfiyesi, bazı Sovyet yazarlarının deyimiyle "merkezin intiharı" sonucu gerçekleşmiştir. Bu durumu ilgili ülke halkları "bağımsızlık başımıza düştü" şeklinde dile getirmişlerdir.[49] Bununla beraber, Sovyetler Birliği dönemindeki, son tahlilde Moskova'ya bağlılığı gerektiren karmaşık ilişkiler sisteminin önemli bir bölümü, bağımsızlık sonrasında da devam etmiştir. Bu yönüyle 'Sovyetler Birliği belirli oranda cumhuriyetlerde yaşamaktadır' demek mümkündür. Önemli ölçüde Ermenistan'la ilişkilerinden ve İran'daki Azeri nüfusun durumundan kaynaklanan Azerbaycan'daki milliyetçi gelişmelerin, Moskova'nın kendisini tasfiye etmemesi durumunda da kendi gücüyle bağımsızlığı elde edip koruyabileceği tartışılır.

[49] Günay Göksu Özdoğan, "Sovyetler Birliği'nden Bağımsız Cumhuriyetlere: "Uluslaşmanın Dinamikleri", *Bağımsızlığın İlk Yılları*, Der.: Büşra Ersanlı Behar, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994; s. 39-40.

"Hegemonik istikrar" teorisi[50] ile ifade edilen ve uluslararası ortamın temel özelliklerinden olduğu kabul edilen bir merkezi otoritenin bulunmaması, dolayısıyla anarşik özelliği, kusurunu bir dereceye kadar telafi eden bir "merkezi güç", Thomas Hobbes'ta görülen "Leviathan"ın uluslararası versiyonu, diğer devletlerin egemenliklerini sınırlı bir ölçekte de olsa, ele geçirerek, bunun karşılığında istikrarı sağlamaya çalışmaktadır. Burada şüphesiz böyle bir durumun gerçekleşmesi merkezi gücün, her yönüyle ve özellikle çevre devletler karşısındaki göreceli gücüne bağlıdır. ABD'nin, II. Dünya Savaşı sonrası yıllarda ve soğuk savaş sonrası dönemde, tek süper güç olarak bir dereceye kadar başarıyla uyguladığı, Irak'a müdahale ile 2005 yılı itibariyle önemli ölçüde zedelenmiş olan bu hegemonik istikrar düzeninde, devletler dünya sistemi içerisindeki yerlerini ve kendilerinden daha güçlü konumundaki devletlerin üstünlüğünü kabul etmek durumundadır.

IMF ve GATT gibi uluslararası kuruluşlar aracılığı ile gerçekleştirilebilecek olan "Liberal Uluslararası Ekonomik Düzen", erdem ve adaletin önderliğindeki bir sistemin temeli olarak evrensel düzeyde bir mükemmellik ile bütün ülke halklarının mutluluğunu sağlaması mümkün olabilecektir. Buna göre sistemde bir devletin gerçek anlamda tartışmasız tek süper güç olarak belirmesi halinde, bu devlet, süper güç üstünlüğüne dayanan bu sistemin devamını sağlamak için diğer devletleri memnun etmek ve ortaya çıkabilecek reaksiyonları engelleyebilmek adına, kendi konforundan bile fedakarlık etmek durumunda kalacaktır. Böylece sistemin koruyucusu ve kollayıcısı olan süper devlet kendi varlığının devamı için diğerlerinin varlığını sağlamak zorunda kalacak ve adil bir paylaşım sistemi ile en akılcı barışa sahip olan sistem yaratılabilecektir.[51]

Hegemonik istikrar teorisinin öngördüğü, merkez ülke ve çevre ülkelerini Rusya ve diğer BDT ülkelerine uyguladığımızda, ABD örneğinde pek görülmeyen aksaklıklar, ekonomik olduğu kadar, sosyal, siyasal ve konjonktürel özellikler sözkonusu olmaktadır. Sözleşmelerin öngördüğü ideal düzen, Rusya'nın lehine veya Rusya'nın etkinliğini artıracak barışçıl ve istikrarlı bir ilişkiler sistemi belirlediği halde, Rusya'nın sadece bu maddelere dayanarak bu düzeni gerçekleştirmesi mümkün olmamış, bunun için gerekli ekonomik, askeri ve nihayet siyasi gücü son derece yetersiz kalmıştır. Moskova'nın bu yetersizliği her olayda karşımıza çıkarken, geçen dönemden miras kalan ekonomik ve askeri ilişkiler ile bütün boyutlarıyla mevcut statükonun kendi aleyhlerine olduğunun farkında olan çevre ülkeleri, Rusya'nın bu statükoyu devam ettirecek güçten yoksun kaldığını görmüşlerdir. Veya her geçen günün göreceli olarak kendi güçlerini artırdığının bilincine varmışlardır. Bu genel ilişkiler çerçevesinde Ermenistan'ın durumu, Rusya'nın hegemonik gücünden çok, İran'la birlikte diaspora Ermenilerinin batı ülkelerini Azerbaycan karşıtı politika gütmelerini zorlamalarına dayanmaktadır. Bununla beraber, Azerbaycan her dönemde olduğu gibi BDT'nin oluşum sürecinde de büyük güçlerin hesaplarının hareket noktasını oluşturmaya devam etmiştir.

Temel "jeopolitik unsurlar" durumundaki ABD, Japonya ve Avrupa'nın eski Sovyet cumhuriyetlerinin doğal kaynaklarına ilgisi, birliğin dağılmasından sonra giderek artmıştır. Bunlar içerisinde en değerli olan petrol ve doğal gaz, daha önce sadece Rusya vasıtasıyla dağıtılmakta veya nakledilmekteydi. Yeni dönemde bu Rus "doğal tekeli"nin sonu gelmiştir. Kafkasların güneyinde, karşılıklı ekonomik (petrol ve doğal gaz) ve siyasi (RF, BDT ve NATO karşısında ortak tutum) çıkarlara dayanan bir Gürcistan-Azerbaycan ittifakı kurulmuştur.[52] Bu "birlik", Moskova'dan uzak olan büyük bir blok için kuvvetli bir zemin oluşturmuştur. 1990'ların ortasından itibaren BDT hızla işlevsizleşmiş veya beklenen işlevlerini yüklenememiştir. Daha da önemlisi bu durum birçok Rus tarafından bile tesadüfi şartların sonucu olmaktan çok beklenen bir sonuç şeklinde karşılanır olmuştur. Topluluğun resmi işleri kısmen felç olmuş ve bunu kuran devletler, BDT'yi önemli oranda aşan ve her yönüyle Rusya'yı dışlayan Azerbaycan-Gürcistan işbirliği örneğinde olduğu gibi yeni ittifaklar aramaya başlamışlardır. Eski Sovyet sisteminden kaynaklanan derin uzlaşmazlıkları ve üye ülkelerin Rusya'ya yönelik iddiaları, 1997 Moskova zirvesinden önce çok tartışılmış ve bu ülkeler lafla tenkit etmek yerine somut adımları tercih etmişlerdir. Böylece topluluk üyesi ülkeler anlaşmalarda belirtilen taahhütlerden daha serbest bir tavır göstermişlerdir. "Yenilenmiş" bir çıkarlar kavramı ile bunun somut ifadesi herşeyi açıkça gözler önüne sermiştir.

---

[50] Charles W. Jr. Kegley and Eugene R. Wittkopf, *World Politics, Trend and Transformation,* Third Ed., New York, St. Martin's, 1989; s.27.

[51] Aynı eser, s.2.

[52] Sergei Ivanov, Vakhtang Shelia, "Pipeline Policy", *New Times*, Moskova, September1997; s.44.

Üye ülkeler arasındaki sorunları çözme, çatışmaları önleme işlevi de Azeri-Ermeni anlaşmazlığında olduğu gibi sorunları en can alıcı noktasında dondurarak çözüm yolundaki ümitleri dahi yok etme işlevi görmüştür. 2005 yılı itibarı ile çözüm yolundaki gelişmeler BDT'nin katkısıyla ilgisiz olup, çünkü BDT bu sorunda önemli ölçüde Rusya-Ermenistan ilişkileri yüzünden sorunun bir parçası haline gelmiştir. Rusya, bugüne kadar bölgede, bir nevi "nüfuz" araçları olarak askeri kuvvetler, sınır birlikleri ve askeri yardımları kullanmıştır. Ermenistan ve Tacikistan gibi ülkelerin dışındaki çoğu BDT üyesi devletler, özellikle Azerbaycan ve Gürcistan bu uluslararası örgüt zemininde BDT'ye güvensizliğini çeşitli şekillerde dile getirmiştir. RF ise başlangıçta BDT aracılığı ile bu ülkeler üzerinde nüfuz kurarak, buralardan istifade edebileceğini zannetmiştir. Ancak BDT'den sorumlu bakan Tuleyev daha önemli işleri olduğunu öne sürerek örgütteki işlerini bırakmış ve BDT ile ilgili beklentilerin gerçekçi olmadığını göstermiştir.[53]

SSCB'nin dağılmasından sonra, başarısızlığı her geçen gün daha belirginleşen BDT deneyimine rağmen, Rusya ile eski Sovyet cumhuriyetleri arasındaki bir gerçek bugün de varlığını önemli derecede korumaktadır: Bütün bu ülkeler Moskova ile karşılıklı ilişkilerini sürdürmektedir. Sovyetler döneminden miras kalan yasal ekonomik bağımlılık ile istisnasız bütün ülkeler için devlet ve milletin oluşması sürecinde hesaba katılan siyasal, sosyal ve ekonomik problemlerin ağırlığı sözkonusudur.[54] Rusya'nın çıkarlarına aykırı ve Rusya'ya rağmen Azerbaycan ve Gürcistan örneğinde olduğu gibi bazı cumhuriyetlerin son derece önemli girişimleri, ülkelerinde hızla artan yabancı yatırımlar ve özellikle petrol ve doğal gaz üretimi, taşınması ve pazarlanması konusunda ulaşılan sonuçlar, bu gerçeği henüz değiştirmemiştir. Bununla beraber bugünkü durum BDT'nin Rusya açısından bir başarısı veya etkinliği olarak değerlendirilemez. Bu örgüt kurulmamış olsaydı bile aralarındaki ilişki ve bağımlılık sistemi muhtemelen bugünkünden çok farklı olmayacaktı.

Bu şartlar altında, yukarıda özetlediğimiz BDT'nin, kuruluş sözleşmesinde yer alan bütün "idealist" düzenlemelere rağmen, gelişmelerle billurlaşan eski Sovyet cumhuriyetleri üzerindeki baskı aracı olma işlevi veya zamanla böyle bir araç haline getirilme projesinin işaretleri, onun ömrünü tahmin edilenden daha erken sona ermesine veya uluslararası ilişkilerdeki beklenen etkinliğinin görülememesine neden olmuştur. Özellikle etnik konuları kaşıyarak müdahale ortamının oluşması örneklerinin yanında, ilgili sözleşmelerde BDT'ye üye olma veya ayrılmanın prosedürü demokratik bir şekilde belirtilmekle birlikte Azerbaycan örneği ilginç bir gelişme izlemiştir.

Yukarıda belirtildiği gibi, Azerbaycan geniş katılımlı ilk belge olan Alma Ata Deklerasyonu'nu imzaladığı halde BDT Şartı'na katılmamıştır. Bunun üzerine, Azerbaycan'da farklı bir etnik gurup olarak kabul edilen Lezgilerin yaşadıkları toprakların Azerbaycan'dan koparılıp Rusya'ya katılmasını isteyen Lezgi örgütü Sadval, yıkıcı eylemlere başlamıştır. İlk defa Lezgilerin ülkesi olarak "Lezgizistan" ismi tedavüle çıkmıştır. Sadval üyeleri Bakü metrosuna patlayıcı yerleştirmiş ve bir dizi terörist eylemlere katılmaktan sorumlu tutulmuştur. Bu örgütün Azerbaycan'daki bir etnik gurubun yürüttüğü hareket olmasından çok, Azerbaycan üstünde bir baskı aracı olarak Rus özel servislerince oluşturulduğu yolundaki söylentiler yaygındır. Sadval'ın özellikle Azerbaycan'da Elçibey yönetiminin, açıkça Batı yanlısı olduğu ve Rusya'nın yörüngesine girmeyi reddettiği zaman faaliyete geçmiş olması, bu söylentilerin gerçek olduğunu bir göstergesidir. Sadval adlı bu örgüt, bir bürosu ve sağlam mali yapısıyla Moskova'da ortaya çıkmıştır. 3 Ekim 1993'de cumhurbaşkanlığına Haydar Aliyev'in seçilmesiyle Elçibey iktidardan uzaklaşmış ve bundan sonra Aliyev BDT'ye katılmayı kabul ederek Rusya yanlısı adımlar atmıştır. Bunun üzerine örgütün Moskova bürosu hemen kapatılmıştır.[55]

Elçibey'in iktidardan düşmesinden sonra, Azerbaycan'ın BDT'ye katılmak zorunda kalması, ilk bakışta Rusya'nın eski cumhuriyetler üzerindeki gücünü gösteren önemli bir başarısı olarak kabul edilmiştir. Bununla beraber, yeni dönem şartlarının oluşumu aşamasında kendisinden birçok önemli işlevi yerine getirmesi beklenen örgüte ve Rusya'ya olan güven ortadan kalkmıştır. Böyle bir güvensizlik, Rusya'nın birçok alandaki üstünlüğü dikkate alınarak korkuya ve daha ihtiyatlı hareket edilmesine yol açmıştır. Diğer ülkeler, Ruslar sözkonusu olduğu zaman riskten kaçan politikalar izlemek zorunda kalmışlardır.

---

[53] Aynı makale, s.45.

[54] Duygu Bazoğlu Sezer, "Russia and the South: Central Asia and the Southern Caucasus", *European Security*, 1996, 5/2; s.306.

[55] Erjan Kurbanov, "Azerbaycan'ın Güvenlik Kaygıları: Dağlık Karabağ Üzerinde Ermenistan'la Çatışma ve Diğer Ülke İçi Anlaşmazlıklar", *Avrasya Etüdleri*, 1996, ¾, s.17.

Sovyetler Birliği'nin dağılması aşamasında Rusya'nın çevre ülkelerine göre göreceli üstün olduğu eğitim, bazı altyapı tesislerinin Ruslar tarafından yapımı, teknoloji ve daha geniş ve etnik bakımdan daha kapsamlı bir kültürle kurulmuş olan bağların varlığı gibi alanlar sözkonusudur.[56] Bu gerçekler önemli ölçüde Rusya'nın Çarlık ve Sovyet döneminde izlediği çok yönlü politikasının sonucu olarak bugün karşımızdadır. Bununla beraber soğuk savaş sonrasının global rüzgarlarıyla beslenen doğal koşullarında ters yöndeki gelişmeler ile RF ve çevre ülkeleri arasındaki çarpık ve yapay ilişkiler, bunlara giydirilmeye çalışılan bütün "idealist" aksesuarlara rağmen büyük oranda değişim sürecine girmiştir.[57] Bu süreçte daha dar bir milliyetçilik tanımı yaygınlaşırken, Rusya'nın imparatorluğunu yeniden kurma yolundaki hamlelerine rağmen BDT'nin kısa ömürlü olacağı beklenmektedir.[58]

Rus ordusu ve güvenlik görevlileri, Rusya ağırlıklı bir BDT'nin oluşturulmasının arkasındaki en etkili güçler olmuşlardır. Bu güçler, Azerbaycan ve Hazar kaynaklarının dünya pazarlarına ulaşmasında Moskova'nın boru hatları güzergâhı üzerindeki kontrolünü sağlamak konusunda da anahtar rolü oynamaya çalışmışlardır. KGB'nin Birinci Ana Direktörlüğü'nün yerine kurulup, daha sonra Dışişleri Bakanı ve 1998 sonbaharında Başbakan olan Primakov'un yönettiği Rusya Dış İstihbarat Servisi, 1994 yılında "Rusya-BDT: Batı'nın Konumu Düzeltilmeli mi" başlıklı, Rusya'nın "yakın çevre"deki politikaları konusunda bir belge yayınladı.[59] Primakov'un ekibi, BDT üyesi devletlerden herhangi birisi dünya ekonomisiyle, Moskova ile işbirliği yapmaksızın, Moskova'yı dışlayarak bütünleşmesinin, başarısızlıkla sonuçlanmaya mahkum olduğuna karar verdi. Nitekim, 1996 yılı başı itibariyle petrollerini Rusya'dan ayrı olarak ihraç etmeye çalışan Kazak ve Azeri teşebbüsleri üzerinde Rusya'nın çok yönlü baskısı görülmüştür. Fakat bu gibi baskılar ve önlemler, önceki dönemlerde kısa yoldan sonuç almayı kolaylaştırdığı halde, bu yıllarda Ivanov'un belirttiği gibi kötüyü, daha kötü hale getirmekten başka bir işe yaramamıştır.[60]

Sözleşmelerle oluşturulan "BDT örgütü ve hukuku", anlaşma metinleri incelendiğinde ilk bakışta bu ülkeler arasında, her ülkenin ve halkının haklarını ve çıkarlarını gözeten ideal bir düzen kurduğu izlenimini vermektedir. Bununla beraber sözleşmeleri imzalayan taraflar olarak gerek merkez ülkeleri ve gerekse çevre ülkelerinin, bulunduğu konuma göre farklı gerekçe ve hesapları sözkonusu olup, gerçek amaçları bu maddeleri uygulamak değildir. Tıpkı I. Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan Milletler Cemiyeti ile ilgili metinleri imzalayan tarafların veya taraf gruplarının gerçek niyetlerinin çok farklı olduğu gibi. Bu anlaşmayı imzalayan merkez ülkelerinden özellikle Rusya'nın hedefi, oluşturulan uluslararası hukuk sistemi yoluyla statükoyu yani Rus etkinliğini veya Rusya'nın çıkarına olan koşulları sürdürmektir. Çevre ülkeleri ise bağımsızlıklarını ilan etmiş olmakla birlikte kendi çıkarlarına aykırı olabilecek gelişmelerin dışında kalma endişesiyle bu sözleşmelerde yer almışlardır. Ayrıca, bağımsızlığını ilan etmiş olan ülkeler, mevcut koşullarda Rusya'dan ayrı veya Rusya'ya açıkça aykırı politikalarla, özellikle Gürcistan ve Azerbaycan örneğinde görüldüğü gibi, bağımsızlığını pekiştirip, uzun dönemde garanti altına almanın -bu sürece siyasi rüşdünü elde etmeleri diyoruz- pek kolay olmayacağını görmüştür.

BDT'yi yeni Rus İmparatorluğu'nun iskeleti olarak kabul edip, Rusya'nın diğer cumhuriyetler üzerindeki baskısını yeniden kurma yönündeki politikalar, bu ülkenin demokrasiye ve pazar ekonomisine geçişini geciktirmekten başka bir işe yaramamıştır.[61] Rusya'nın milyarlarca dolara mal olan Çeçenistan'a müdahalesi için harcanan miktar 1995'de IMF ve Dünya Bankası'ndan aldığı borçların toplamına yakındır.

---

[56] Graham E. Fuller, "Yeni Bir İmparatorluğa Yöneliş mi? Rusya, Kafkaslar ve Orta Asya", *Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek Konferansı 25-27 Mayıs 1995 - Ankara,* TİKA, 1996; s.95.

[57] Aynı makale, s.96.

[58] Fuller'in geleceğe ilişkin bu tahminlerde bulunduğu dönemde (Mayıs 1995'te düzenlenen bir sempozyumda sunulan tebliğ), BDT'nin önemli ölçüde kuruluşunu tamamlayarak ekonomik bütünleşme sürecini başlatma yönünde anlaşmalar imzaladığını, bu yönüyle BDT'nin kurululuşundan sonra en etkili dönemini yaşadığını belirtelim.

[59] *Rossiya-SNG: nuzhdayetsia li v korrektirovke pozitsia zapada, Sluzhba Vneshnei Razvedki Rossiyskoy Federatsii*, Moskva, 1994; Ariel Cohen, "The New 'Great Game': Oil Politics in the Caucasus and Central Asia", *Backgrounder* Washington D.C., The Heritage Foundation, 25 January. Bu makalenin bir versiyonunun tercümesi: "Yeni Büyük Oyun: Avrasya'da Boru Hattı Siyaseti", *Avrasya Etüdleri,* 1996, 3/1 (3-15) ; s.9.

[60] Sergei Ivanov, a.g.m., s.45.

[61] BDT'nin yeni bir Rus imparatorluğuna zemin hazırladığı konusundaki tartışmalar için bkz: Duygu B. Sezer, a.g.m., özellikle 303-307. Bu makalede, 1993 Ocak ayında kabul edilen, "Dışişleri Bakanlığı, Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Konsepti" ve 1993 Kasım ayında Rusya Federasyonu Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen "Askeri Doktrinin Temel Maddeleri" ile Rusya'nın güvenliği kavramının RF'nun sınırlarından eski Sovyetler Birliği sınırlarına ulaştırıldığını, BDT'nin bu konuda bir kalkan olarak kullanıldığı, 1992 yazında Moldova Transdniestr olayında olduğu gibi BDT veya herhangi bir çift taraflı antlaşma olmadan Rusya'nın tek başına müdahale edebildiği (ss.304,305) belirtilmektedir.

Sovyetler Birliği sonrasında, siyasi ve toplumsal çevre açısından ihmal edilmemesi gereken ve nereye varılacağı kestirilemeyen heterojen bir yapı sözkonusudur. Öte yandan özellikle Asya'daki eski Sovyet cumhuriyetleri, bütün iktisadi ve sosyal olumsuzluklara rağmen, diğer bölge ülkelerinden daha iyi durumda olan bir eğitim ve kültür düzeyine sahiptir. Demirperdenin de yıkılmasıyla dünyada olup bitenlerden daha hızlı bir şekilde haberdar olabilmekte, kendi ülkelerindeki siyasi rejimi ve iktidarı tenkit edebilmektedirler. Bu durumun, yöneticileri, daha gerçekçi politikalar izlemeye zorlayacağı beklenebilir.

Rusya'nın Çeçenistan'daki başarısızlığı veya çıkmazı, SSCB'nin dağılmasından sonraki beklentilerle ilgili en önemli işaretlerden birisini vermiştir. BDT sayesinde Rusya'nın yeni cumhuriyetlerle kuvvetli bağlar kuracağı, bu bölgeleri iktisadi, siyasi ve askeri bakımdan kontrolü altında bulunduracağı beklentisi, Rusya'nın, önemli bir desteğe rağmen Çeçenistan'da egemenliğini pekiştirememesi ile ortadan kalkmıştır. Bu gelişme, bağımsız cumhuriyetlerin Rusya'yı hesaba katmadan kendi çıkarları doğrultusunda politikalar üretmesi yolunda önemli bir cesaret kaynağı olmuştur. Bu yönüyle RF'nun Çeçenistan müdahalasini, Sovyetler Birliği'nin 1979'da Afganistan'a müdahalesine benzetmek mümkündür.

Yeni bağımsız cumhuriyetlerde, özellikle belirsizliklerin yoğun olduğu ilk yıllarda birbirleriyle rekabet eden gruplar bulunmaktaydı. Daha zayıf durumda olanlar Moskova'nın yardım ve desteğini isterken bunun karşılığında birşeyler vermeye hazırlardı. Cumhuriyetlere dağılmış olan askeri, iktisadi, petrol ve maden gibi birçok alanda kilit görevleri işgal eden yönetici ve teknik kadroların büyük kısmı Rus olup bu gibi görevliler Moskova ile ilişkilerini sürdürmekteydi. Bu altyapıyı kullanarak gerçekleştirilecek oluşumun temel ve başlıca hedefi, Hazar ve civarındaki petrol ve doğal gaz rezervlerinin Rusya'nın kontrolünde tutulmasını teminat altına almaktı.[62]

Bu açıdan önemli bir örnek, petrol veya doğal gaz gibi bir zenginliği olmayan Tacikistan, komşularıyla olan problemlerinden başka, SSCB'nin dağılmasından sonra ülkede yaşanan iç savaşla dikkat çekmiştir. Ülkede etnik ve siyasi guruplar arasında yıllardan beri süren çatışmalara karşı, BDT'yi kuran mantıkla Rus barış gücü konuşlandırılmış, çatışmalar bir dereceye kadar durdurulmaya çalışılmıştır. Tacikistan ve Kafkaslar'daki benzeri gelişmeler, BDT'ye varlığını hayati kılacak önemli bir işlev yüklenmesini meşru kılmış, bu konuda bir sözleşme imzalanmış[63] ve Tacikistan, bu işlevin önemli bir uygulama alanı olmuştur. BDT aracılığıyla Tacikistan'a müdahale ile birlikte Rusya'ya, eski Sovyet cumhuriyetleri üzerinde yeniden nüfuz kurma konusunda önemli fırsat ve deneyim verilmiştir. Esasen yeni bağımsızlığını kazanmış olan cumhuriyetlerin hepsinin zayıf, kurumsallaşmasını tamamlayamamış, önemli ölçüde Rusya'ya bağımlı olduğunu, hatta bu durumun Sovyet benzeri yeni bir entegrasyon hareketini teşvik ettiği bilinmektedir.

1992 yazında Tacikistan'daki iç savaşa, BDT kalkanı altında müdahale eden Rusya, ülkesinin ve BDT'nin yeni dönemdeki rolü konusunda ilk deneyimini yaşamış oldu. Bunu Gürcistan'daki 'barışı sürdürücü operasyonlar' izledi.[64] Bu durum dikkate alındığında BDT'nin çevre ülkeleri için de ideal bir çözüm olduğu düşünülebilir. Ancak çevre ülkelerinin bu olumsuzlukları, birçoğunun sahip olduğu doğal zenginlikler gözönüne alındığında geçici olduğu, hatta mevcut olumsuzlukların temelinde Rusya'nın geçmişteki ve günümüzdeki politikaları olduğu görüldü.

Rusya, 1990'larda yaşanan acı deneyimlere rağmen Kafkasya ve Asya'nın diğer bölgelerine yayılan 89 özerk cumhuriyet ve farklı statüdeki bölgelerden oluşan federasyonu, bütün etnik unsurları ile bir arada tutacak olan kapsamlı bir siyasi felsefeyi henüz geliştirebilmiş değildir. Özellikle Kuzey Kafkaslar açısından bu durum gelecek konusunda belirsizliklere neden olmaktadır. Türk liderler, BDT bünyesindeki müstereddit varlıklarına rağmen gelecekle ilgili temkinli davranmışlardır. Ancak bu tutum Çeçenistan müdahalesinden sonra önemli ölçüde değişmiştir. Hatta BDT'nin merkezi ülkelerinden biri konumunda olup kurucu anlaşmaya imza atmış olan üç ülkeden biri olan Ukrayna, aşağıda ele alacağımız Gürcistan ve Azerbaycan'ın anlaşmasından sonra oluşan Güney Kafkas Koridoru'nun uzantısı olacak şekilde girişimlerde bulunmuş, BDT içerisindeki GUUAM oluşumu içinde yer almış ve bundan sonraki çıkarlarını bu yönde tanımlamıştır.[65] Hazar petrolleri konusunda Rusya karşıtı cepheleşmelerin önemli bir kesiti olarak Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna, Moskova'ya karşı en etkili ittifak durumuna gelmiştir.

---

[62] Ariel Cohen, a.g.m., s.8.
[63] 15 May 1992, Tashkent, Treaty on Collective Security.
[64] Duygu B. Sezer, ss.304, 320.
[65] Sergei Ivanov, a.g.m., s.45.

Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'ın oluşturduğu "Gümrük Birliği" de Rusya'nın etkisini azaltmış durumdadır. Halbuki 1996 yılında Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan arasında imzalanan benzeri anlaşma yürürlüğe girememiştir. Türkmenistan ise hem Rusya hem de BDT ülkeleri ile mesafeli ilişkiler kurarak bağımsızlığını pekiştirmeye çalışmıştır.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra devlet yönetimi ve devletlerin aralarındaki ilişkilerle ilgilenen yönetici ve araştırmacılar, tarihte benzeri görülmemiş ölçüde insan varlığını tahrip eden böyle bir savaşın tekrar yaşanmaması için ideal bir düzen öngörmüşlerdir. İnsan doğası ve devlet hakkındaki birçok gerçeğin ihmal edildiği ve daha çok galip devletlerin lehine olan, mevcut statükoyu gözeten "barışçı ve ideal düzen" böylece ortaya çıkmıştır. 1991 sonu itibariyle BDT'yi oluşturan liderler için bu tür bir savaş tecrübesi veya tehlikesi sözkonusu değildi. Bununla beraber Sovyetler Birliği dönemini bir zulüm, baskı ve felaket olarak gören örneğin Baltık ülkeleri bu oluşumda yer almamışlardır. Dönemin başında, liderleri, böyle bir "ideal düzen"i kurmaya sevkeden etken, başta ekonomik sıkıntılar olmak üzere genellikle yaşanmakta olan etnik kökenli siyasi ve sosyal çalkantılardır. Tamamına yakın bölümü Sovyetler Birliği döneminde ülkelerinin başına geçmiş olan devlet başkanları bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra, birçok nedenden kaynaklanan tehlikeleri dikkate alarak ülkeleri ve kendi gelecekleri konusunda endişeye düşmüşlerdir. Dolayısıyla BDT'yi gerekli kılan, BDT'nin bir daha ortaya çıkmasını engellemesi gereken felaket, I. Dünya Savaşı'ndan farklı olarak genellikle etnik kökenli, siyasal ve sosyal kargaşa olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra RF, Batılı ülkeler, NATO ve Türkiye'ye karşı yeni ittifaklarla nüfuz bölgeleri arayışına girmiştir. Hızla prestij ve güç kaybeden ve geçen dönemin iki süper gücünden biri olan RF, sürekli kaybetmeyi bir noktada durdurmak için nüfuz alanını Kafkasya'dan Akdeniz'e kadar genişletme stratejisi izlemeyi denemiştir. 1992 yılı başı itibariyle üç Baltık cumhuriyeti ile Gürcistan'ın dışındaki eski Sovyet cumhuriyetlerinden oluşan BDT'de, 1990'ların sonuna gelindiğinde Rusya'nın gerçek müttefikleri durumunda sadece Ermenistan, Belarusya ve Tacikistan kalmıştır. Bu ülkelerin de ekonomik zenginlikleri ve bölgesel politikalarda etki alanları bulunmamaktadır. 2000'li yıllarla birlikte Özbekistan da Rusya'ya daha fazla yaklaşır olmuştur.

Her yıl iki kez yapılması kararlaştırılan BDT liderler zirvesinin 1997'deki birinci toplantısı 4 kez ertelendikten sonra gerçekleşebildi. Bu arada Rusya, Kafkasya'da nüfuzunu sürdürmek için Ermenistan'la geniş çaplı bir askeri anlaşma imzaladı. Ayrıca Yunanistan ve Suriye ile yapılan ortak tatbikatlar, başarısız kalmakla beraber Kıbrıs Rum kesimi'ne S-300 füzelerini satma teşebbüsü, Hazar petrolleri için ortak politika yürütülen İran'a nükleer füze teknolojisi transfer edilmesi gibi Türkiye'nin çevresinde yeni Rusya merkezli ittifaklar oluşturulması yoluna gidildi. Ancak bütün bu çıkışlar beklenen sonucu gerçekleştirmeye yetmedi, belki her seferinde özellikkle Yeltsin dönemi boyunca bir miktar daha prestij ve güç kaybı ortaya çıktı. Rusya ile Belarusya 23 Mayıs 1997 tarihinde imzladıkları anlaşma ile resmen birleşmiştir. Bu anlaşmaya göre iki ülke arasında ekonomik birliğin sağlanması, Gümrük Birliği'nin yoğunlaştırılması, askeri politika, dış politika ve sosyal yardım sorunları konusunda yetkili olacak ve merkezi Moskova'da bulunacak olan hükümetlerüstü organların oluşturulması öngörülmüştür. 11 Haziran 1997'de yapılan törenle anlaşma yürürlüğe girmiştir. Öte yandan Azerbaycan ve Gürcistan'la ilişkileri kopma noktasına gelen RF, Beyaz Rusya ile imzaladığı ve uzun müddet Ukrayna'yı da katmak için beklediği, 'siyasi birlik' öngören anlaşmanın bir benzerini Ermenistan'la yapmayı hedeflemektedir. Erivan hükümeti, Rusya'yla "konfederasyon temelinde" birlik anlaşması imzalayabileceğini daha önce açıklamıştı.[66] Böylece Rusya, bir bakıma "gerçekçi" bir yaklaşımla, BDT sınırlarına göre bir hedef küçültme stratejisi izlemek zorunda kalmıştır. Bunun yanında Çin'le birlikte imzaladığı Şanghay Beşlisi'ne Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın daha sonra Özbekistan'ın katılımı ile uzun vadeli daha gerçekçi ve fonksiyonel örgütlenmelere gitmeyi hedeflediği görülmektedir.

28 Mart 1997'de toplanan zirve dolayısıyla *İzvestiya* gazetesi şu yorumu yapmıştır: "BDT'nin ilk 5 yıllık tarihinin (varoluş) bir bilançosunu yapmaya çalıştığımızda, sadece şu sonucu elde ederiz: Onun [BDT] üyeleri, Tacikistan dışında, kendi başlarına ayakta durabileceklerini ispatlamak için çabalamışlardır." Öte yandan Gürcistan Cumhurbaşkanı Eduard Şevardnadze'nin tespiti, oldukça karmaşık olan süreç ve ilişkileri en kısa şekilde özetlemektedir: "BDT çerçevesinde imzalanan tonlarca kağıt, bize hiç bir kolaylık getirmemiştir".[67]

---

[66] Suat Taşpınar, "Rusya, Ermenistan'la 'Birlik' Yolunda", *Yeni Yüzyıl*, 20 Nisan 1997.

[67] Werner Gumpel, "Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişme ve Entegrasyon", *Avrasya Etüdleri*, 1998, 13; s. 28.

BDT'nin geniş ve gevşek temelli gruplardan oluşumu yönündeki gelişme, Putin'den sonra da belirli bir duraksamaya rağmen belirginleşmektedir: İlk grup, Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan'dan oluşur. İkincisi, BDT'nin her bir üye cumhuriyetin egemenliği aleyhine güçlendirilmesine karşı çıkan GUUAM (Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan, Moldova). GUUAM üyelerinin tamamı Rusya'nın desteklediği milliyetçi ayrılıkçılık hareketlerine sahne olmuştur. Ekonomik alanda Ukrayna ve Moldova Kafkas kaynaklarını Karadeniz yoluyla Avrupa'ya ulaştırma görevini uygularken, Gürcistan ve Azerbaycan, Kafkasya hatta Orta Asya devletlerini Avrupa'ya pek çok açıdan bağlayan bir "köprü" oluşturmaktadır. Zikredilen bu dört ülke Avrupa'dan Asya'ya "İpek Yolu"nu canlandırma konusunda da işbirliğine gitmişlerdir.[68] Bu konu aşağıda TRACECA projesi başlığı altında ele alınmaktadır.

[68] Maqsudul Hasan Nuri, "Hazar Denizi Bölgesi", *Avrasya Etüdleri*, 19, İlkbahar-Yaz 2001, TİKA; ss.14-15.

BÖLÜM 2:
KUZEY KAFKASYA

Kafkasya'yı inceleyen hemen bütün araştırmalar, Kuzey ve Güney olarak iki bölüm halinde ele alır. Bu ayrırmın her devirde siyasi bir anlamı, bunun yanında coğrafi nedenleri olmakla beraber, Kafkaslar'daki ekonomik, sosyal ve siyasal hayat böyle kesin çizgilerle belirlenmiş bir ayırıma izin vermeyecek kadar iç içe geçmiştir. Kuzey Kafkas halkları ile mevcut idari bölünmenin gerçekliğinin, bir araştırmada ele alınmasının ne derece tutarlı olduğu, bu idari bölünmenin aslında Stalinist politikaların bölge gerçekleriyle uyuşmayan sadece Rus egemenliğini destekleyen projenin bir parçası olduğuna çeşitli yerlerde temas edilmektedir. Ancak bugün için en az problemle ve karışılığa yol açabilecek ifadelerden kaçınmak üzere konuyu analitik olarak ele almak için mevcut siyasi ve idari yapıyı esas almanın daha uygun olacağı açıktır.

Kuzey Kafkaslar'da Çeçenistan dışındaki diğer cumhuriyetlerin RF'na karşı ciddi bir muhalefeti olmadığı, gerek SSCB'nin dağılması aşamasında gerek daha sonra RF'na bağlılık konusunda bir tereddüt göstermedikleri kabul edilir. Bununla beraber bu özerk cumhuriyetlerin, Moskova yönetimine karşı her dönemde köklü muhalefette bulunduğu halde yaşanan olaylardan ders çıkararak gerçekçi davrandıkları kabul edilir. Gerek Rusya dışındaki Kafkasyalılar gerekse halen bölgede yaşayanlar etnik kimliklerine karşı Rusların uyguladığı haksızlıkları her fırsatta dile getirip, yaşanan acıları unutmayıp gelecek nesillere de aktararak, milli kimliğin temelini oluşturan "biz" ve "öteki" konusunda sağlam temeller atmışlardır.

Bolşevik İhtilali'nden sonra 1921'de uygulanmaya başlanan Yeni Ekonomi Politikası'nın daha sonra Stalin döneminde sert bir biçimde yürürlükten kaldırılması, sadece ticari ilişkilerin tasfiyesini değil, aynı zamanda kültürel ve siyasi çoğulculuğun son izlerinin de kazınıp silinmesini amaçlamıştı. "Sovyet ulusu" bütünlüğü içinde, bütün otoritenin tek bir merkezi organda toplanması, hoşgörüsüz ve eksiksiz bir totaliterlik demektir.[69] Böyle bir Totaliter devletin mutlak kudreti, ekonomik ve toplumsal yaşamın en temel alanları üzerinde kontrolünü giderek artırdı. Önceki dönemde korunan, hatta güçlendirilen mübadele ve özerklik alanları, bu dönem boyunca sistematik bir şekilde yok edildi. Azınlıklara tanınan yerel özerklikler kaldırıldı, dine karşı mücadele ilerletildi, ticari ilişkiler tasfiye edildi, geleneksel alışveriş ve toplanma yerlerinin (pazarlar ve halk meclisleri, ulusal sovyetler, kültürel kurumlar) ortadan kaldırıldı. Bu uygulamaların özellikle ulusal kimlikler konusunda çok yıkıcı sonuçları oldu: Uluslar, etniler, cemaatler ve aile grupları arasındaki ilişkiler ve geleneksel ittifaklar çoğunlukla bozuldu ve dağılıp çözüldü.[70] Bununla beraber, 1980'lere gelindiğinde Stalin döneminin ulus varlığı ve bilincini yok ettiği sanılan uygulamasının gerçekte çok daha canlı bir yeşerme evresi için sağlıklı bir budama olduğu anlaşıldı.

Bugün için Türkiye'deki yaygın ismiyle Çerkez olarak bilinen Adigeler, Kabartaylar, Abhazlar, Abazalar, Ubihler tıpkı Çeçenler, İnguşlar, Gürcüler, Avarlar, Lezgiler ve diğerleri gibi eski Kafkas kavimlerinden olup Türk değildirler. Bunların önemli bir kısmı Müslümanlığı Rus istilasına tekaddüm eden asırlarda veya istila ile birlikte peyderpey kabul etmişlerdi. Kafkaslar'daki Türk unsurların yanında Türk olmayan fakat önemli bir kısmı Müslüman olan Çerkez kavimleri ile Çeçen ve İnguşlar, Gürcüler, zaman zaman Hint-Avrupa grubundan olan Osetler, Ruslara karşı Osmanlıdan yardım istemişler ve Osmanlı ile işbirliği yapmışlardır.[71] 1864'de yüzbinlerce gayr-i Türk Kafkasyalı Osmanlı ülkesine göç etmişlerdir. Bundan dolayı daha Osmanlı döneminde Kafkasların Türk olmayan halklarının büyük bir kısmı "Türki"leşmiştir.[72] Rusya'nın soğuk savaş dönemi şartlarını sürdürmesine destek olan Ermeni ve

---

[69] Edward Hallet Carr, *Milliyetçilik ve Sonrası*, çev.: Osman Akınhay, 2. Baskı İstanbul, İletişim Yay., 1993); s.70.

[70] Charles Urjewicz, "Güney Kafkasya, Toprak, Ülke ve Ulusal Kimlik", *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Der.: Jean Leca, Çev.: Siren İdemen, İstanbul, Metis, 1998; ss. 102-103.

[71] Türkiye'ye yerleşmiş olan Çeçenlerden bazıları, aslında kendilerinin yani Çeçenler ve inguşların, tıpkı Kabartaylar, Abhazlar gibi Çerkezlerin bir kolu olduğunu dedelerinden duyduklarını söylemişlerdir. Konunu filolojik boyutu, oryantalist çaptırmalar konusunda rezrvler sözkonusu olmakla birlikte inceleme alanımızın dışındadır. Bununla beraber, bu duygu ve inancın son derece önemli olduğunu belirtelim.

[72] Aşağıda dokuzuncu bölümde ele alındığı gibi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye dışındaki Türkler için kullanılan "Türki" deyimi her yönüyle yanlış olup, doğrusu Türkiye Türkleri, Anadolu Türkleri gibi, Azeri Türkü, Kafkas Türkü, Kazak Türkü, Orta Asya Türkü gibi isim tamlamalarıdır. Yapı olarak da hatalı üretilen fakat yaygın bir kullanım ile yerleşmş olan "Türki"yi Balkanlar ve Kafkaslarda, Türk olmadığı halde Müslüman olarak asırlardan beri Türklerle kader birliği

Osetlerin de reel-politik açıdan Türkiye ve diğer yakın komşularıyla işbirliği yaparak emperyalist tuzaklara düşmeden barış ve karşılıklı güven içerisinde bağımsızlığını ve refahını aramaları gerekmektedir. Bütün bunların yanında Rusya'nın bütün komşu ülkelerle ilişkilerini çağını doldurmuş emperyalist hayallere basamak yapacak tarzda değil de eşitlik ve saygı esasına dayanarak tesis etmesi gerektiğini, federasyon bünyesindeki gayr-i Rus halkların siyasi ve kültürel haklarını vermelerinin Rusya için bir kayıp değil, bu ülkenin yaşanabilir olması için gereklilik olduğunu Rus aydın ve yazarlar da daha sık dile getirmektedir. Bu gerçek Kuzey Kafkasya açısından çok daha fazla önem arzetmektedir.

Kuzey Kafkasya'daki bu zengin etnik çeşitliliğe karşın hiçbir grup sayı bakımından çok kalabalık değildir. Belirli bir çoğunluğa sahip olanlar ve aynı kökten gelip birleşme ihtimali olanlar ise gerek Çarlık gerekse Sovyet döneminde göçler ve etnik temelli bölücü politikalarla azaltılmış, uzaklaştırılmış, farklı siyasi birimler altında ayrı eğitim, dil ve sosyal politikalar uygulanarak Rus dili ve kültürü altında asimile edilmeye çalışılmıştır. Bunların sonucu olarak bugün bölgede sayısı bir milyonu aşan hiçbir etnik grup bulunmamaktadır.

Genel olarak dört temel etnik grupta ele alınan Kafkasya'da, siyasi gelişmeler ile halklar arasındaki ilişkilerin anlam ve özellikleri, uygulanan politikaların sürekli dışarıdan belirlenmesi ve bölge halklarının çıkarlarına aykırı kararların dayatılması, ayrı etnik kökenden gelen halkları ortak bir kimlik altında birleştirmiştir: "Dağlılar". Kuzey Kafkasya'da "Dağlılık" neredeyse ortak ulus anlamını taşımaktadır. Aslında aile, gelenek-görenek, yaşam, düşünce ve eylem tarzı, özelliği ve dinamiği, ento-psikolojik özellikleri bakımından "Dağlılar" yakın akrabadır.[73] Bu bakımdan Kuzey Kafkasya'daki bütün halkları kapsayan bir üst kimlik durumundaki "Dağlılar" düşüncesini (mefkuresini) Kuzey Kafkasya'da, ulus-devletin kurucu ideolojisi, milliyetçiliğin ve milli bilincin alternatifi olarak kabul etmek mümkündür. Fakat bu üst kimlik düşüncesi, dış baskılardan korunması ve bölge halklarının bağımsız yaşaması ve güvenliği için yetersiz olmaktadır.

Kafkasya'da idari birimleri, öncelikle hukuken bağımsız devletler olarak Kuzey Kafkaslar'da Rusya Federasyonu, Güney Kafkaslar'da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan olarak ele alacağız. Her iki bölgede de özerk (muhtar) cumhuriyetler ve özerk bölgeler (SSCB döneminde muhtar oblastlar) bulunmaktadır. Kuzey Kafkaslar'da uluslararası hukuk açısından RF'na bağlı olan özerk cumhuriyetler Kabartay-Balkar Özerk Cumhuriyeti (ÖC), Kuzey Osetya ÖC, İnguşistan ÖC, Çeçenistan ÖC (SSCB döneminde Çeçen-İnguş), Dağısitan ÖC, bulunmakta olup özerk bölgeler olarak Adige Özerk Bölgesi (ÖB), Karaçay-Çerkez ÖB'dir. Güney Kafkaslarda ise Çerkezlerin bir kolu olan Abhazların yaşadığı Abhazya ÖC (Gürcistan), Acarya ÖC (Gürcistan), Nahçıvan ÖC (Azerbaycan) ile Osetlerin çoğunlukta olduğu Güney Osetya ÖB (Gürcistan) ve Yukarı Karabağ ÖB (Azerbaycan) yer almaktadır. Bu birimlerin bağlı oldukları üst cumhuriyetler, uluslararası hukuk açısından veya SSCB'nin dağılma aşamasındaki durumu esas almaktayız. Bazı birimler açısından farklı olan bugünkü fiili duruma aşağıda değinilecektir. 1920'lerde oluşturulmaya başlanan ve 1936 Anayasası ile şekillenen bu isimler ve sınırlarla oluşturulan birimlerin genellikle hiçbir idari, kültürel, tarihi bir gerekçesi olmayıp, bilakis burada yaşayan halkları her fırsatta bölmek, birbiriyle çatıştırarak kontrol etmek, dil ve kültür bakımından ufalayarak Ruslaştırmak gibi temel emperyalist hedefler bütün çıplaklığı ile bu politikada izlenmektedir. SSCB Anayasası'nın 22. maddesi, Birliğin merkezi ve en önemli cumhuriyeti olan Rusya'nın sınırlarını çizer:[74] Eğer bölgenin etnik, kültürel ve tarihi gerçekleri dikkate alınarak gerçekçi bir "yönetişim" için siyasi yapılanma yoluna gidilseydi, Abhazya, Adige, Çerkez ve Kabardin bölgesinden oluşan bir cumhuriyet, Karaçay ve Balkar bölgesinden oluşan ayrı bir cumhuriyet ile Güney ve Kuzey Osetya'dan oluşan diğer bir siyasi birim kurulması gerekirdi. Esasen gerek Çarlık döneminde gerekse 1917 İhtilali yıllarında belirttiğimiz şekilde siyasi yapılanmalar gerçekleşmiştir. İlgili bölümlerde ele alınacağı üzere Rus istilasından itibaren,

---

yapan Boşnaklar, Arnavutlar, Çerkezler, Çeçenler için kullanmak daha anlamlı olacaktır. Öte yandan Rusya'nın istila yıllarında önemli stratejik müttefik görüldüğü halde, ayrıntılı olarak ele alacağımız üzere Sovyetler sonrasında geleceğini ve bağımsızlığını Türkiye ve Azerbaycan ile işbirliğine bağlayan Gürcülerin de "Türkileşme" yolunda olduğun belirtelim.

[73] Haleddin İbrahimli, *Değişen Avrasya'da Kafkasya*, Ankara, ASAM, 2001; ss.54-55. Kuzey Kafkasya'nın en büyük özerk cumhuriyetinin adının "Dağıstan" olduğunu hatırlatalım.

[74] 1936 Anayası'nın 22. maddesi şöyle der: "Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti, Başkırdistan, Buryat-Moğolistan, Dağıstan, Kabardinya-Balkar, Karelya, Komi, Mari-Moldavya, Kuzey Ossetya, Tatar, Udmurt, Çeçen-İnguş, Çuvaş ve Yakut Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri ve Adigey, Gorni, Altay, Yahudi, Kalmuk, Karaçay-Çerkez, Tuva ve Hakas özerk bölgelerini içine alır." Server Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler,* İstanbul, 1976; s.590.

özellikle Sovyet döneminin ilk yıllarında görülen demografik yapı ile oynayarak en uygun emperyalist hedefler ulaşma uygulaması Kafkasya'nın başka bölgelerinde de görülmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan sürgünler, Kırım Tatar kimliğinin yeniden doğuşunda önemli bir referans kaynağı olduğu gibi, Kafkas halkları açısından da gerek Rus işgali yıllarında gerekse daha sonraki dönemde uygulanan sürgünlerin benzer sonuçları sözkonusudur. Daha Sovyetler Birliği dağılmadan Kuzey Kafkasya özerk bölgelerinde bu konuda daha önce örneği görülmeyen Moskova'yı tel'in mitingleri, bu halkların Rusya ile ilişkilerinin uzun vadede sürprizlere konu olabileceğini göstermiştir. BDT'yi kuran Aralık 1991 Almatı Deklarasyonu'ndan yedi ay önce düzenlenen mitinglerde, yarım asır önceki haksızlığa uğrayanlar yad edilirken, aslında mevcut ilişkilerin sorgulama dönemi başlamıştır. 26 Nisan 1991'de Moskova yönetimi, "Sürgün Edilen Halkların İtibarlarının İade Edilmesi" hakkında bir kararname yayınlayarak gelişmeleri kontrol altına almak istedi. 21 Mayıs'ta ise Kabartay-Balkar ÖC'nin merkezi Nalçık'ta Sürgünün 127. yılı münasebetiyle tören ve mitingler düzenlendi ve Sürgünde yok edilen Kafkasyalıların anısına anıt dikildi. Aynı gün Adige'nin merkezi Maykop, Şapsığ ve Abyazya'da da sürgünde yok edilen Kafkasyalıların anısına anıt dikildi. 19-20 Mayıs günlerinde ise Nalçik'da Dünya Çerkes Birliği Derneği kuruldu. Başkanlığa Kalmuk Yura seçildi

Moskova'nın bu yöndeki kararnamesi yayınlanmadan önce 10-14 Mart'da Şam'da bulunan Çerkes Yardımlaşma Derneği, 2. Kez "Adige dili ve edebiyatı haftası' düzenledi. 3-9 Temmuz'da Amman'da bulunan Elcemiyye Elhayriyye Elşerkesiyye (Çerkes Yardımlaşma Derneği) tarafından 2. Dünya Çerkes Kültür Haftası düzenlendi. Kafkaslar'ın dışındaki bu faaliyetlerden sonra 6 Eylül'de Nalçik'da Karaçay Balkar Halklarının Birinci Kültür Festivali yapıldı. 15-20 Ekim'de Çerkesk'de "Anayurt Dışındaki Kafkas Halklarının Tarihi, Kültürü ve Geleceği" konulu uluslararası bilimsel bir konferans toplandı.

1-2 Kasım'da Suhumi'de Kafkas Dağlı Halkları Birliği (KDHB) 3. Kongresi yapıldı. Kongre K.D.H.B.'ni konfederasyona (K.D.H.K.) dönüştürme kararı aldı. Konfederasyon Başkanlığı'na Musa Şenibe, Parlamento Başkanlığı'na Yusuf Soslanbek seçildi. Bu kongrede alınan kararlar, Stalinist politikalarla böl-yönet mantığını sonucu olan mevcut siyasi ve idari bölünmeye karşı bir hareketin yeniden başlangıcıdır. 3 Kasım'da Abhazya, Kafkas Halkları Konfederatif Birliği anlaşmasını imzalanarak K.D.H.K.'na Cumhuriyet statüsünde dahil oldu.

BDT'nin ilanından önce yaşanan bu gelişmelerden sonra, 21 Aralık Almatı Deklarasyonu ile BDT'nin kuruluşundan sonra 30-31 Aralık'ta Adige'de Şapsığ'ın gelecekteki statüsünü belirlemek üzere kurultay toplandı. Toplantıya Kafkasya'nın tüm bölgelerinden 400'ü delege olmak üzere 1000 kişi katıldı. Gelişmeler yeni yıldan sonra da devam etti ve 21-22.3.1992'de K.D.H.K. Parlamento toplantısı Terekkale'de (Vladikavkaz) yapıldı. Güney Osetya'daki gerginlik, Gürcistan'ın Abhazya'ya uyguladığı olağanüstü hal ve Rusya'nın zorla kabul ettirmek istediği Federasyon Anlaşması görüşüldü. 24 Mart'ta Adige SSC'nin adı RF Adigey Cumhuriyeti olarak değiştirildi. 31.3.1992'de Kısaca 'Rusya Federasyon Anlaşması' olarak bilinen 'Rusya Federasyonu İçindeki Egemen Cumhuriyetlerin İktidar Organlarıyla Rusya Federasyonu'nun Devlet İktidarı Federal Organlar Arasında Yasama Yetkisinin Dağıtımı (Paylaşımı) Üzerine Anlaşma' imzalandı.

A. Adige Özerk Bölgesi (Rusya Federasyonu)

Adige Özerk Bölgesi, Rusya Federasyonu'na bağlı olup, Sovyet döneminin başından beri Krasnador bölgesinde idari bir birim olan 'kray'dır. Büyük Kafkaslar'ın kuzeybatısında, Kuban Nehri'nin sağ ve sol sahillerindeki ovalıkta yer alır. 7.600 km. karelik bir birim olan Adige, tamamen RF toprakları ile çevrili olup, kendisine en yakın olan Karaçay-Çerkez ile arasında doğrudan RF'na ait topraklar bulunmaktadır. Adige, özerk yönetimi 1922 yılında Kuzey Kafkasya Birleşik Cumhuriyeti'nin parçalanması aşamasında, Rusya SFSC'ne bağlı olarak kurulmuştur. Ülkeden geçen Kuban Nehri boyunca tarımsal üretim yapılmaktadır. Bunun yanında bölgede petrol ve doğal gaz çıkarılmaktadır. Nüfusu 440.000 olup yönetim merkezi Maykop'tur. Nüfusun %68'ini Ruslar, %23'ünü ise Adigeler oluşturmaktadı.[75]

Adige Özerk Bölgesi'ne adını veren Adige'ler aslında bu birim halkının yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır. Birim halkının çoğunluğunu Ruslar oluşturduğu halde böyle bir yapılanma ve isimlendirmede sınır komşusu olmadığı halde bölge yakınında yer alan Karaçay-Çekez ve Kabardino-Balkar özerk bölgelerini oluşturan halklarla olan aynı etnik kökenden gelme gerçeğine karşı alınmış, bilinen Stalinist yöntemlerin izleri görülmektedir. Adige ismi, muhtelif Çerkes kabilelerinin, kendilerini sair halktan ayırmak maksadıyla birbirine 'Adıge' yani 'hemşehri' ve hem-millet, milletdaş, ırkdaş dedikleri, I. Abdülhamid devrinde Çerkesistan ile kurulan sıkı ilişkiler ve mahallinde yapılan araştırmalar neticesinde anlaşılmıştır.[76]

Sovyetlerin dağılmasından sonra Çerkez kökenli halkların Kuzey Batı Kafkasya'daki tarihi varlığını ve aynı kökten geldikleri işaret eden "Dünya Çerkez Birliği" kongrelerinin yapıldığı mekanlar dikkat çekmektedir. Bu kongrelerin ikincisi Adige Özerk Yönetim Birimi'nin yönetim merkezi Maykop'ta, 20-25.7.1993'de; üçüncüsü Karaçay-Çerkez Özerk Yönetim Birimi'nin merkezi Çerkessk'te 24.7.1996'da, beşincisi 28-29.7.2000'de Kabartay-Balkar Özerk Cumhuriyeti'nin merkezi Nalçik'da toplandı.

Yaygın bir şekilde Çerkezler olarak bilinen ve Kabartaylar, Abhazlar gibi Çerkezlerin bir kolu olan Adigeler hakkında Karaçay-Balkar bölümünde ayrıca bilgi verilmektedir. Adige Özerk Bölgesi, bugün RF'na bağlı olduğu halde, idari birime adını veren Adigeler aslında burada yaşayan Ruslardan çok daha az olduğu için ve aynı zamanda belirttiğimiz gibi jeopolitik olarak da burası Ruslarla meskun olan ve doğrudan federasyonun parçası olan bir bölgede ada gibi kaldığından SSCB'nin dağılma sürecinde ve ondan sonra sesi en az çıkan bölgelerden biri olmuştur. Bununla beraber, önceki dönemde yapılan haksızlıklara karşı telafi yolunda kararlar, yönetim tarafından alınabilmektedir. 22.5.1997'de Adige Özerk Birimi Devlet Meclisi'nce Anayurda dönüş yapanlar konusunda kanun kabul edildi. Bu kanuna dayanarak 12.5.1998'de Adige Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, Kosova'dan gelecek olan Adigelere, Maykop'a 10-15 km uzaklığında yerleşim yeri verilmesi için karar aldı. 1.8.1998'de, Kosovalı 101 Çerkezden oluşan 22 aile Adige ÖB'ne toplu olarak dönüş yaptı. Adigey'de bu tarihten itibaren 1 Ağustos, "Dönüş (Repartrian) Günü" olarak kutlanmaya başlandı.

Bununla beraber, Eylül 2004'de yaşanan Beslan baskınında Rus güvenlik güçlerinin müdahalesi ile 330 kişi ölmüş ve Putin bunu geniş çaplı bir idari reform için gerekçe göstermiştr. Öncelikle özerk bölgelerin özerkliğine son verip yöneticilerinin Moskova'dan atanacağı bir düzen kurmak üzere Putin, uzun zamandır gündeme getirmeye çalıştığı reform için kolları sıvamıştır. Bu tür bir reform için öncelikle Adige'den başlamak, demografik ve jeopolitik gerçekler dikkate alındığında başarı şansını artırmaktadır. Gelişmeleri endişeyle izleyen Adigeler, idari reform adı altında Adige bölgesini Ruslaştırma yolundaki projeye karşı, "Bu Oyunu Bozalım! Adigey Cumhuriyeti Feshedilemez!" başlığı altında, yakın dönemde yaşananları da özetleyerek şöyle seslenmektedirler: [77]

"Dünyanın vicdan sahibi tüm insanlarına! İnsanlık tarihinin en eski kültürlerinden birine sahip olan Adigeler, Rus emperyalizminin yeni bir saldırısıyla karşı karşıya...1864'te yaşadıkları facianın ardından, anayurdunda kalmayı başarabilen bir avuç Adige, nesillerini ve kültürlerini devam ettirebilmek için amansız bir mücadele verdi. Ama Rus merkezi yönetimi, etnik yapıları tasfiye etmeyi hedefleyen

---

[75] Mustafa Öztürk, "Kafkasya'nın Tarihi Coğrafyası ve Stratejik Önemi", *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, XIX ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar, 24-26 Ekim 2002, İstanbul,* Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2003; s.16.

[76] Mirza Bala, "Çerkesler", *İslam Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, MEB, 1993; s.375.

[77] "Bu Oyunu Bozalım! Adigey Cumhuriyeti Feshedilemez!", http://www.kafkas.org.tr/adigeystatu/kafkas_cumhuriyetleri_yok_ediliyor.html 2005-05-20

politikaları ile bu mücadeleyi hüsranla sonuçlandırmak için elinden gelen her şeyi yapıyor... 300 yıl süren ve planlı soykırımın tarihi olan Rus-Kafkas savaşları, 1864 yılında Kafkasyalılar'ın yenilgisiyle sonuçlandı. Kılıçtan geçirilen yüz binlerce insandan sonra, hayatta kalanlardan 2 milyona yakını, çürük gemilerle, maksada uygun olmayan vasıtalarla yaka paça vatanlarından atıldı. Sürgün kısa sürede ikinci bir soykırıma dönüştü. Nüfusun en az yarısı elverişsiz şartlar nedeniyle ya yollarda, ya da vardıkları yerlerde ilk bir-kaç yıl içinde hayatlarını kaybettiler. Bu sürgün nesillerinin vardıkları yerlerde hayata tutunmaları ise tam üç nesillik bir mücadeleyi gerektirdi. O zamanlar tehdit unsuru olarak görülmediği için vatanında kalmasına müsaade edilen yaşlı ve yaralı erkekler ile kadın ve çocuklardan oluşan bir avuç kılıç artığı Kafkasyalı, nesillerini ve kültürlerini muhafaza edebilmek için olağanüstü bir mücadele verdiler. (Sürgün nesilleri olarak, bugün hala vatanımızı bekleyen ve o toprakların tapu belgesi mesabesindeki bu insanlarımıza gerçekten müteşekkiriz.) Bütün olumsuz şartlara rağmen, kendilerini ve kurtarabildikleri kadarıyla kültürümüzü, Sovyetlerin yıkıldığı 1990'lı yılların başına kadar taşıdılar; ki yok oluşun soğuk nefesini her an enselerinde hissederek.. Etnik yapılar arasında ayrılık rüzgarlarının estiği, art arda egemenlik ve bağımsızlık deklarasyonlarının yayınlandığı post Sovyet sonrası o kaotik dönemde, bir an sömürgelerini kaybetme telaşına düşen merkezi yönetim, mecbur kalarak, bazı bölgelere ve etnik unsurlara bir takım haklar tanımak zorunda kaldı. Zaman geçip, sahte de olsa federal bir devlet yapısı oluşturulup, insanlar sindirilip, ortama güya istikrar kazandırıldıktan sonra da, verilen bütün haklar bir bir geriye alınmaya başladı... Hayalindeki Büyük Rusya'yı kurma yönünde kararlı adımlarla ilerleyen Vladimir Putin, bugün artık Kafkasya'daki Federal Cumhuriyetler'i tasfiye aşamasına gelmiştir. Bu girişimin amacı, cumhuriyetlere ismini veren etnik grupların Rus nüfus içinde eritilerek yok edilmesi; bu suretle 'Büyük Rusya' yolundaki en büyük engelin ortadan kaldırılmasıdır. Adıgey Cumhuriyeti'nin Krasnodar'a bağlanması girişimi bu kötü maksatlı girişimin ilk adımını oluşturuyor… "

Yukarıda verilen rakamlar tartışmalı olmakla birlikte, 19. yüzyılın ortalarından itibaren yaşananları özetlemektedir. Burada dramatize edilen görüşler, genel olarak Kafkasyalıların Ruslara bakışı hakkında fikir vermekte olup, Rusya Federasyonu'nun bu bölgede geleceğine ışık tutmaktadır.

B. Karaçay-Çekez Özerk Bölgesi (Rusya Federasyonu)

Rusya Federasyonu'na bağlı Karaçay-Çerkez Özerk Bölgesi, Sovyet döneminde Stravpol bögesindeki idari birim yani 'oblast' idi. Buraya adını veren iki temel halk grubu Karaçaylar ve Çerkezlerdir. Bu birimin komşuları, Kabardino-Balkar Özerk Bölgesi, Kuzey Osetya, Gürcistan, Abhazya ve Rusya Federasyonu'dur. Karaçay-Çerkez Özerk Bölgesi'ni oluşturan Çerkezlerle aynı etnik kökenden olan Adigelerin ismini taşıyan Adige Özerk Bölgesi ise Karaçay-Çerkez ile doğrudan sınıra sahip olmayıp, belirtildiği gibi arada RF'nun doğrudan parçası olan topraklar bulunmaktadır. Yine Çerkez kavminden sayılan Abhazların oluşturduğu Abhazya Özerk Cumhuriyeti ise Karaçay-Çerkez ve Kabardino-Balkar'ın aksine Gürcistan'a bağlı özerk bir cumhuriyettir.

Karaçay-Çerkez Özerk Bölgesi'nin yönetim merkezi Çerkessk olup, nüfusu 430.000 civarındadır. Yüzölçümü ise 14.100 km. karedir. SSCB'nin dağılma aşasında nüfusun yaklaşık %35'ini Karaçaylar, %10'unu Çerkezler, %40'ını Rus-Kazaklar, %3'ünü Nogaylar, kalanı diğerleri oluşturur.[78]

Karçaylar ve komşu cumhuriyetin halkını oluşturan Balkarlar (Malkarlar) Türk oldukları halde, Çerekezler, komşu Kabardino-Balkar bölgesini oluşturan Kabartaylar ile yine diğer komşular Abhazlar ve Adigelerle birlikte Çerkez ırkına mensuptur. Bununla beraber, gerek Rus istilasından önceki dönemde gerekse bundan sonraki dönemde bu Türk toplulukları ile Çerkez kavimlerinin tarihi ve kaderi önemli ölçüde birbiriyle ilgili ve biri diğerinin parçası olarak yaşanmıştır.

Karaçay ve Balkarlar, Kuzey Kafkasya'da Kumuk, Nogay, Türkmen ve Kazakların yanında en önemli Türk topluluğudur. Karaçay ve Balkarlar, "dil, örf, adet, din, ictimâî teşkilat, folklor, edebiyat ve tarih itibarı ile bir küll [bütün] teşkil ettikleri halde, takriben XV. asırdan sonra, Karaçay ve Balkar (b-m değişmesi ile Malkar) veyahut Tavlı (dağlı) adları altında, ayrı ayrı iki câmia olarak, 1944 yılına kadar şimâlî Kafkasya'da yaşamış eski bir Türk kabilesidir."[79]

Bu bölge halkını oluşturan diğer temel kavim Çerkezler olup, Çerkez adı, Kuzey Kafkaslar'da Azak ve Karadeniz sahilleri ile buraya yakın olan vadi ve yaylalarda yaşayan Adige, Kabartay, Abhaz gibi birçok isimden en çok kullanılanıdır. Adiglere için Batı Çerkezler, Kabartaylar için Doğu Çerkezler diyen kaynaklar da bulunmaktadır. Kafkaslar'ın Müslüman olduğu halde Türk olmayan en önemli etnik grubunu oluşturan Çerkezler, Rus istilası başlamadan Müslüman olmuş, siyasi olarak da her dönemde Osmanlı'ya yakın durmuştur. Şeyh Şamil'in mücadelesinde Osmanlı'dan alınan yardımlarla Çerkezler de Ruslara karşı savaşmış ve büyük başarılar göstermiştir.

Şeyh Şamil'in yakalanmasından sonra bögeye gelen II. Alexandr'a Çerkezler seçtikleri bir heyet vasıtasıyla başvurarak Çerkezistan'ın istilasından vazgeçilmesini ve savaşa nihayet verilmesini istirham etmişlerdir. II. Alexandr ise cevaben "Ya gösterilecek yerlere veya Türkiye'ye göçünüz" demiştir. Çerkezlerin Ruslara karşı mücadele ettikleri yıllarda Petersburg'da Çerkez muhaceretini organize eden bir komisyon kurulmuş ve bu komisyon 1862'de askeri ve siyasi bir tedbir olarak Çerkezlerin tehcirine karar vermiştir.[80]

Benzeri görülmeyen, yani henüz işgal edilmeyen bir ülkenin halkına tehcir uygulaması, Rusların hedefinin bölgeyi işgalle beraber Ruslaştırmak olduğunu göstermektedir. Bu karardan sonra yaklaşık 100.000 Çerkez dağlardan indirilerek bölgeye getirilen Ruslarla birlikte iskan edilmiş ve Kafkasya'dan yaklaşık 1.500.000 Çerkez Osmanlı ülkesine zorunulu olarak göç ettirilmiştir. 1864'de yoğunlaşan bu göçte Rus kaynakları 400.000 Çerkez'in göç ettiğini söyleseler de bu rakamın sağ salim Osmanlı ülkesine yerleşenlerin miktarı olduğu, yollarda ve limanlarda büyük kısmı ölen Çerkezleri kapsamadığı, Çerkez kaynaklarında belirtilir.

Kafkaslarla ilgili her türlü araştırmanın temelini oluşturması gereken kronolojik, ansiklopedik ve diğer etnik, kültürel, sosyo-ekonomik alanlarda kavramsal bilgiler, değişik kaynaklarda oldukça farklı

---

[78] Mustafa Öztürk, Kafkasya'nın Tarihi Coğrafyası ve Stratejik Önemi", s.18.

[79] Mirza Bala, "Karaçay ve Balkarlar", İslam Ansiklopedisi, C.6, İstanbul, MEB, 1993; s.217.

[80] 14 Nisan 1864'ü Adem Tok, "Çerkezlerin en kötü günü kabul eder". Bu tarihte Prens Mikail ile Adige beyleri arasında yapılan pakta göre Çerkezlere üç alternatif surnulmuştur: 1. Dağları terkedecekler ve Rus kontrolü altında yaşamak için tarım alanlarına yerleşecekler; 2. Esir olarak yaşayacaklar; 3. Osmanlı ülkesine göl edecekler; http://www.circassianweb.com/kronoloj.htm 2004-07-16. Ayrıca bkz. Mirza Bala, "Çerkesler"; s.384.

olarak karşımıza çıkmaktadır. Birincil kaynaklara, hatırat veya resmi raporlara güvenin Kafkasya konusunda esas olmadığını, çünkü yüksek dağların aynı zamanda iletişim konusunda da birçok engeller, çelişkili bilgiler çıkardığını, bu yüzden her bir kaynağın ancak oluştuğu bölge ve zaman diliminde bir anlam ifade ettiğini belirtelim. 1864 yılından itibaren yaşanmış olan Çerkez sürgünlerinin sayısı konusunda farklı rakamları genel olarak Kafkaslar konusundaki çelişkili rakam ve bilgilere örnek olarak buraya aktarıyorum:

1911'de yayınlanan "Ghuaza" gazetesine göre: 1.750.000;

"Caucasus in History" adlı kaynak: 1.000.000'dan çok;

"Daghestan and Daghestanians": 1.000.000'dan çok;

Türkiye Ansiklopedisi: 1.500.000;

"North Caucasus" adlı gazete: 2.500.000;

World Dictionary: 1.000.000;

İslam Ansiklopedisi: 1.500.000;

1877'de Avusturya'da yayınlanan "East" adlı gazete: 600.000 (Türkiye'ye ulaşanlar);

General Fadeev'in notları: 600.000;

Fransa'da yayınlalan "Dulari" gazetesi: 750.000;

Mr. Jurasy (1863-1864): 400.000 (Türkiye'ye ulaşanlar);

"Truthful Stories" adlı gazete: 600.000;

Tarihçi Biancotti: 700.000-1.200.000 (700.000 kişinin 1864'de Türkiye'ye ulaştığını, diğerlerinin öldüğünü belirtir.) 1866'da Türkiye'ye ulaşanlanrın sayısı 1.000.000;

Tarihçi Bizzenj (1858-1866): 490.000 (Ona göre Türkiye kıyılarına gemilerle ulaşanlar. Türk hükümeti 1866'da Çerkez muhacirlerin tam rakamı hakkında kesin bilgi vermeyi reddetmiştir. Fakat söylenenlere göre 1.000.000'u bulmuştur.);

Prof.Dr. Kemal Karpat (Wisconsin Üniversitesi) (1859-1879) : 1.000.000 (Türkiye'ye ulaşanlar) – 1.400.000 (Kafkaslar'dan çıkarılanlar).[81]

Yukarıda zikredilen 26 Nisan 1991'de RF'nun, "Sürgün Edilen Halkların İtibarlarının İade Edilmesi" hakkında yayınladığı kararnameden sonra 21 Mayıs 1991'de Nalçık'ta Sürgünün 127. Yılı münasebetiyle düzenlenen tören ve mitingler, 1864 tehcirinin yıldönümüdür. 1864'de yoğunlaşan tehcirden sonra Çerkezler yeni bir mülki taksimata tabi tutuldu. Kabartay Çerkezleri, Çeçen, İnguş, Oset, Balkar ve Nogaylar ile birlikte Terek Eyaleti ile Stavropol Vilayeti'ne, Abaza, Şapsug ve diğer batı Adige toplulukları, Kuban Eyaleti'nin güneyi ile Karadeniz Vilayeti'ne, Abazalar yeni kurulan Suhum Sancağı'na yerleştirildi. Tehcir, sürgün, idam, zapt ve müsadere ile geçen 13 yıldan sonra 93 Harbi esnasında (1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı) da Çerkezler Rusya'ya karşı ayaklanmış, ancak savaş bitip anlaşma sağlanınca Osmanlılar yardımcı kuvvetlerini geri çekmek zorunda kalmış ve Ruslar bu dönemde de Çerkezlere karşı büyük bir katliam ve sürgün uygulamasına girişmiştir.[82]

1917 İhtilali'nden sonra Çerkezler tarafından diğer Kuzey Kafkas toplulukları ile birlikte 11 Mayıs 1918'de Kuzey Kafkasya Birleşik Cumhuriyeti de kuruldu.[83] Bolşeviklerin bölgeye hakim olmasından sonra bu cumhuriyetin Çerkez ve Karaçaylarla meskun olan batı bölgesinde, 1922'de ayrı ayrı Karaçay-Çerkez, Kabartay-Balkar ve Çeçenistan, özerk yönetimler halinde kuruldu. 1924'de Kuzey Kafkasya Birleşik Cumhuriyeti tamamen lağvedilerek yerine İnguş ve Kuzey Osetya özerk bölgeleri kuruldu. 1926 yılında Çerkezler ve Karaçaylar ayrı ayrı özerk bölge haline getirildi. İkinci Dünya Savaşı'nda diğer Kafkas kavimleri ile birlikte Çerkezlerin de bir kısmı Sibirya'ya sürüldü ve cumhuriyetleri lağvedildi.

---

[81] Isam Hatk, "Who are Circassians", Al-Waha, Amman, 51, 1992; ss.10-15; http://www.circassianweb.com/brief.shtml
[82] Mirza Bala, "Çerkesler", s.384.
[83] Ufuk Tavkul, *Kafkasya Dağlılarında Hayat ve Kültür: Karaçay-Malkar Türklerinde Sosyo-Ekonomik Yapı ve Değişme Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, Ötüken, 1993; s.43.

1944 yılında bu halklar Almanlarla işbirliği yaptıkları iddiası ile Sibirya'ya sürülmüştür. Bir gün bir gece içerisinde Kızılordu birlikleri tarafından uygulanan bu zorunlu göçe karşı gelenler derhal öldürülmüştür. Diğer sürgünlerde olduğu gibi kendileri ile birlikte hiçbir eşya alamadan kamyonlara doldurulup istasyonlara nakledilen oradan da vagonlarla yola çıkarılan Karaçay ve Balkar Türklerinin bir kısmı Sibirya'ya varamadan Kuzey Kazakistan kamplarında öldüğüne dair Birleşmiş Milletler'e raporlar verilmiştir.

Sürgünden iki yıl sonra Sovyet yetkilileri yaptıkları açıklamada Kırım Türkleri ile Çeçen ve İnguşlardan bahsettiği halde Karaçay ve Balkarlara "ve birçokları" şeklinde kapalı bir ifade ile işaret etmiştir. Sürgün sebebi olarak ise "çeteler kurarak, Almanlarla işbirliği yaptıklarını ve halkın da bu çeteler ile mücadele etmediğini" ileri sürmüşlerdir. Sürgünden sonra da bu stratejik bölgeye derhal, diğer sürgünlerde olduğu gibi Rus, gayr-i Türk ve gayr-i Müslim unsurlar yerleştirilmiştir.[84]

1957 yılında Kruşçev yönetimince Karaçay-Malkar halkının itibarının iade edildiği bildirilerek vatanlarına dönmelerine izin verildi. Bunun üzerine Karaçay ve Balkarların büyük bölümü yeniden yurtlarına döndüler. Ancak sürgün esnasında halkın toplam nüfusunun yaklaşık yarısı yolda ve kamplarda hayatını kaybetmişti.[85] 1979 nüfus sayımına göre toplam 131.000 Karaçay'ın %60'tan fazlası (100.000 civarında) Karaçay-Çerkez Muhtar Oblastı'nda yaşamaktaydı.[86]

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra özellikle Çeçenistan'daki gelişmelerden ilham alan Karaçay-Çerkez bölgesi halkı adına, 9.10.1997'de bölgenin ileri gelen siyasetçileri, Boris Yeltsin'e gönderdikleri mektupla cumhuriyette seçimlerin yapılmasını istediler. Mayıs 1999'da Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti'nde başkanlık seçimleri yapıldı. Seçim süreci içerisinde bölgede tansiyon yükseldi, seçim sonuçlarını protesto etmek amacıyla açlık grevi yapan gençlerin üzerine açılan ateş sonucu bir Abaza genç öldü, 6 kişi ağır yaralandı.

Karaçay-Çerkez halkları, idari birimin özellikle demografik yapısındaki hassasiyeti dikkate alındığında, Sovyet sonrasında, önceki paragrafta belirtilen birkaç olay dışında fazla adı duyulmayan bir özelliğe sahiptir. Kuzey Kafkaslar'da genellikle görüldüğü gibi Çeçenistan örneğinden alınan dersle, gelişmeleri zamana yaymayı tercih etmektedirler.

---

[84] Aynı makale, s.220. Mirza Bala bu makalesinde, Karaçay ve Balkarların Almanların işgal bölgesi dışında bulunduğundan bu iddianın asılsız olduğunu belirttiği halde, Ufuk Tavkul, Almanların bölgeyi işgal ettiğini, yerli halka dini ve siyasi hürriyet verdiklerini, birçok Karaçay ve Balkarın Alman ordusunda savaştığın yazar; *Kafkasya Dağlılarında Hayat ve Kültür*; ss.48-49. Nadir Devlet de Karaçay ve Balkarların Almanlarla işbirliği yapıp Ruslara karşı geldiklerine dair herhangi ciddi bir delil bulunmadığını belirtir; *Çağdaş Türk Dünyası*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yay., 1989; s.133. Karaçay ve Balkarların yaşadıkları geniş alanda, dağlarla birbirinden ayrılmış bölgede yaşayan ve savaş alanında birbirinden kopuk bulunan bu insanlar içinde, bulunduğu bölge ve şartlara göre Almanlara katılmış veya onlarla işbirliği yapmış insanlar elbette olabilir. Tavkul, bu konuda 15 kişinin Alman ordusuyla geri çekildiğini yazar (s.49). Ancak geride kalan yüz bini aşkın insanın ilgisi olmadığı halde diğerlerinin yaptığı işlerle suçlanarak mahkum edilmesi elbette haksızlıktır ki Moskova yönetimi de bunu daha sonra ikrar etmiştir.

[85] Ufuk Tavkul, a.g.e., s.50.

[86] Nadir Devlet, *Çağdaş Türk Dünyası*; s.133.

C. Kabartay-Balkar Özerk Cumhuriyeti (Rusya Federasyonu)

Kabartay-Balkar (Kabardino-Balkar, Kabardey-Malkar) Özerk Cumhuriyeti'nin batısında Karaçay-Çerkez Özerk Bölgesi, kuzeyinde RF, doğusunda Kuzey Osetya ve güneyinde ise Gürcistan cumhuriyeti bulunmaktadır. Kabartay-Balkar ÖC'nin merkezi Nalçik olup, nüfusu 800.000 ve yüzölçümü 12.500 km karedir. Nüfusunun %50'sini Kabartaylar, %32'sini Ruslar, %10'unu Balkarlar oluşturur.[87] Balkarlar, 1979 sayımına göre toplam 66.000 nüfusa sahip olup bunun %87'si (yaklaşık olarak 52.000) Kabartay-Balkar bölgesinde yaşamaktadır.[88]

Balkarlar, Karaçay-Çerkez kısmında temas edildiği üzere, Karaçaylar ile birlikte ortak bir dil kullanıp, aynı kökten gelmekte ve Kafkaslar'ın en önemli Türk unsurunu oluşturmaktadırlar. Birçok eski kaynakta Malkar olarak da geçen Balkarlar daha çok Kabartay-Balkar (Kabardino-Balkar, Kabarda-Balkar şeklinde Türkçe'de farklı kaynaklarda kullanımı vardır), bölgesinin Çerek, Çegem, Baksan, Mali ve Terek bölgelerinde yaşarlar ve kendilerine "Tavlı" (Dağlı) derler. Bununla beraber "Kafkasya Dağlıları" bölgede yaşayan diğer Türkler için kullanılan genel bir isimlendirmedir.

Bolşeviklerin Kafkasları kontrol altına alması aşamasında 1921 yılında, Kabartay Özerk Bölgesi oluşturulmuştur. 1922'de, Kuzey Kafkasya Birleşik Cumhuriyeti'nin parçalanma sürecinde Balkar'la birleşerek Kabartay-Balkar Özerk Bölgesi haline getirildi. 1936 Anayasası ile Rusya SFSC'ne bağlı bir ÖSSC oldu. II. Dünya Savaşı esnasında Almanlarla işbirliği yaptıkları iddiasıyla bölgenin Müslüman unsurları Sibirya'ya sürüldü ve cumhuriyet lağvedildi. Kruşçev döneminde sürgünlerin eski vatanlarına dönme izni verilmesinden sonra 1957'de özerk cumhuriyet yeniden kurularak Kabartay-Balkar ÖSSC adını aldı.

[87] Mustafa Öztürk, "Kafkasya'nın Tarihi Coğrafyası ve Stratejik Önemi", s.18.
[88] Nadir Devlet, a.g.e., s.133

D. Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti (Rusya Federasyonu)

Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu'na bağlı olup Büyük Kafkas dağlarının kuzey bölgesinde yer alır. Komşuları, Kabartay-Balkar ÖC, RF, İnguşistan ÖC, Çeçenistan ÖC, Gürcistan ve Güney Osetya Özerk Bölgesi'dir (Güney Osetya ÖB, Gürcistan'a bağlıdır). Sovyet döneminde Rusça ismi Severo-Osetinskaya Avtonomnaya Sovyetskaya Sotsialistiçeskaya Respublika. Yüzölçümü 8.000 km kare olup nüfusu 640.000, başkent Terekkale'dir (Vladikavkaz -Kafkas'ı yönet demektir-, Orconikidze). Nüfusu oluşturan etnik gruplar, %57 Oset, %26 Rus, %5 İnguş'tur. Kuzey Osetya'nın yer aldığı Büyük Kafkaslar'ın orta bölümü ve Terek Nehri havzasında büyük baş hayvan, tahıl, bağcılık gibi tarım faaliyetlerinin yanında tarıma ve bölgeden çıkan madenlere dayalı sanayi de görülmektedir.[89]

1924'de Kuzey Kafkasya Birleşik Cumhuriyeti'nin lağvedilmesinden sonra ilk defa Kuzey Osetya adlı bir idari birim kuruldu. 1936 Anayasası ile de özerk cumhuriyet statüsü kesinleşti.[90] Kuzey-Osetya'ya adını veren Osetlerin dili Hint-Avrupa dil topluluğundan kabul edilip, aslen Alanlar'dan geldiğine inanılır. Oset (Asetin) dili Farsçaya çok yakın olduğu halde önemli ölçüde Kafkaslaşmış, diğer komşu halkların dilinden ve Rusçadan etkilenmiştir. Osetlerin çoğunluğu Hıristiyan olduğu için Rus istilasına karşı mücadeleye katılmamış ve başta Çerkezler olmak üzere diğer Kafkas halklarının aksine Rus tahakkümünü kabulde zorlanmamıştır. Osetlerden Müslüman olanlar ise General Musa Kundukhov ile birlikte göç etmişlerdir.[91] Ülkede Osetlerden başka, Ruslar, İnguşlar, Ukraynalılar, Gürcüler ve Ermeniler yaşar.

1931'de, Sovyetler döneminde birçok yerleşim yerine "Lenin" ve benzeri komünist önderlerin isimlerinden türetilen adlar verildiği gibi, Kafkaslar'da Bolşevik yönetiminin kurulmasında önemli rol oynayan ve Komünist Partisi'nde politbüro üyeliğine kadar yükselmiş olan Grigori Konstantinoviç Orconikidze'nin[92] ismi, Kuzey Osetya'nın başkentine isim olarak "Orconikidze" verildi. Ancak Komünist döneme tepki olarak tıpkı Leningrad'ın yeniden St. Petersburg olması gibi burası da eski ismine "Terekkale"ye dönmüştür. Şehir Terek nehri kıyısında kurulmuş olup, kuzeyden güneye gelirken Büyük Kafkaslar aşıldıktan sonra Terek vadisinden geçen Gürcistan askeri karayolu ve Ardon vadisinden geçen yola hakim, son derece stratejik öneme sahip bir mevkide bulunmaktadır.

Osetler, Kafkaslarda Türk ve büyük çoğunluğu Müslüman olmadıklarından "Türki" kategorisine de koyamayacağımız bir halktır. Rusya'nın uyguladığı stratejiler açısından da Kuzey Osetya son derece önemli bir bölgedir. Kuzey Osetya'nın öneminin iki boyutu olup, bir özerk cumhuriyete adını veren Osetlerin bir bölümünün komşu Gürcistan'da özerk bölge statüsüne sahip ve Kuzey Osetya ile sınırdaş olarak Güney Osetya'da yaşamalarıdır. Bundan dolayı bölgeye müdahale etmek isteyen dış güçler ve bölgede etkinlik kurmak isteyen Rusya açısından örneklerini Balkanlar'da da gördüğünüz tipik bir Kafkas kördüğümü ile karşı karşıyayız.

Gürcistan'daki siyasi istikrarsızlık ve zayıflık yüzünden merkezin, Abhazya ve Acaristan'da olduğu gibi özerk bölgeler üzerinde denetimi zayıflamış, her bir özerk bölge bağımsızlık taleplerini gündeme getirmiş, Abhazya örneğinde olduğu gibi fiilen bağımsız hale gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Güney Osetya, Kuzey Osetya ile birleşerek, Gürcistan yerine Rusya Federasyonu'nun parçası haline gelme taleplerini gündeme getirmiştir. Bu aşamada Gürcistan'daki yönetimin güçsüzlüğü ile beraber Rusya'nın bu gibi olaylarda, özellikle Gürcü-Azeri yakınlaşmasından

---

[89] Mustafa Öztürk, "Kafkasya'nın Tarihi Coğrafyası ve Stratejik Önemi", s.18. Axis 2000 Ansiklopedik Sözlük'e göre Kuzey Osetya'nın nüfusu 650.000 olup bu rakamın hangi yıla ait olduğu belirtilmemektedir; "Osetler", C.5, İstanbul, Doğan Kitap, 2000, s.2542. Çeçen bağımsızlık mücadelesi yüzünden bölgede yaşanan göç ve ilticalardan önemli ölçüde etkilenen Kuzey Osetya'nın nüfusunda, diğer komşu ülkelerde olduğu gibi dengesiz artış ve azalışlar gözlenmektedir. Savaş ve direnişin yaşandığı her yerde görülebilen hızlı nüfus hareketleri Kafkaslar'ın da birçok bölgesi için sözkonusudur.

[90] Kuzey Osetya'nın resmi adı "North Ossetia" olup, "Alania" ismi de bazen ayrı bazen birlikte kullanılmaktadır. Bu isminden doyalı Türkçe kaynaklarda bu ülke için "Alanya" isminin kullanıldığı da görülür.

[91] http://www.kafkas.org.tr/bgkafkas/bukaf_gosetya_osetlerkimdir.html, 2004-07-19.

[92] 1921 yılında Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesi olan Orconikidze, Kafkasya Bürosu'nun başına getirildi. Kızılordu'nun Gürcistan'ı işgal etmesinde önemli görevler yüklendi. Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ı birleştirerek Transkafkasya Federal Cumhuriyeti'nin mimarı oldu. Rusya'nın sanayileşmesinde de önemli görevler yüklenen Orconikidze'nin ismi, büyük temizliğin yaşandığı dönem olan 1937'de şüpheli bir şekilde ölümünden önce 1931'de Kafkasların kilit şehri durumundaki Vladikavkaz'a verildi.

sonra kışkırtıcı taraf olmasının rolü önemli olup, konuyla ilgili Gürcistan ve Güney Osetya bölümünde ayrıntıya girilecektir.

Kuzey Osetya'nın diğer önemi ise Osetlerin stratejik Daryal geçininin güney ağzında yerleşmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Belirttiğimiz gibi, Kuzey Osetya, Çeçenistan ve İnguşistan ile komşu olup, bu ülkelere giden geçitlerin üzerinde yer almaktadır. Güney Kafkas ülkelerine kuzeyden giden kara ve demiryolları da bu ülkeden geçer. Çeçen direnişin her safhasında gerek Ruslar gerekse Çeçenler açısından önemini korumuştur.

E. İnguşetya (İnguşistan, İnguşya) Özerk Cumhuriyeti (Rusya Federasyonu)

İnguşistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Rusya Federasyonu'nda Sovyet dönemi idari düzen ve sınırların geçerli olmadığı tek ülke. SSCB döneminde Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti'nin parçası idi. Sovyetler sonrasında Çeçenlerin bağımsızlık mücadelesine girmesinden sonra İnguşlarla sakin olan batı bölümü, daha çok Çeçenlerin sakin olduğu doğu kısmından ayrılarak 1992 yılında Rusya Federasyonu'na bağlı bir özerk cumhuriyet haline gelmiş ve İnguşistan ÖC adını almıştır. Komşuları, Kuzey Osetya ÖC, Çeçenistan ÖC ve Gürcistan'dır. İnguşistan'ın nüfusu 280.000 (1998) olup yönetim merkezi Nazran iken 2003'ten itibaren Nazran'ın banliyösü Magas olmuştur. Genellikle halen yeni bir şehir olan Magas yerine bitişiğindeki eski merkez Nazran ismi daha çok kullanılmaktadır.[93]

Yüzölçümü Çeçenistan ile birlikte 19.300 km karedir. Bölgedeki kriz ve istikrarsızlık, sağlıklı verilere ulaşmayı zorlaştırmakla birlikte yakın zamanda edinilen bilgilere göre İnguşetya'nın yüzölçümü 3.750 km kare olup, nüfusu 315.000'dir.[94] İnguşlar, Çeçenler gibi eski Kafkas kavimlerinden olup, daha önce Hristiyan veya pagan oldukları halde 19. yüzyılda Müslüman olmuşlardır. İnguşça, Kafkaslarda Nah dil topluluğundan sayılır. İnguşlar da Sünni Müslümanlardır.

1917 İhtilali döneminde yaşanan iç savaş esnasında toplanan Kafkas Dağlıları Kurultaylarına, İnguşlar da katıldı ve diğer Kuzey Kafkas halkları ile birlikte Bağımsız Kuzey Kafkasya Birleşik Cumhuriyeti'ni kurdu. Bu cumhuriyet bütün Kuzey Kafkas dağlılarını bünyesinde toplayan kurultay kararıyla kurulmuş olup, iç savaş döneminde ve Bolşevik istilası yıllarında Kafkas kavimlerini bir araya getiren siyasi bir zemin olmuştur. Ancak Bolşevik liderler, merkezde güçlendikçe askeri saldırıları artırdığı gibi Kafkas halklarını da içeriden bölmek için her yola başvurmuş ve Kafkaslar'da Kızılordu birlikleri ilerlerken Kuzey Kafkasya Birleşik Cumhuriyeti de dağılmaya başlamıştır. Önce 20 Ocak 1920'de Çeçenistan, İnguşetya, Osetya, Kabartay, Balkar ve Karaçayların sakin olduğu bölgeyi içine alan Moskova'nın daha kolay kontrol edebileceği Sovyet Dağlık Cumhuriyeti kurularak birleşik cumhuriyetin çözülmesi sağlanmıştır. Daha sonra 30 Kasım 1922'de Çeçenistan, 7 Temmuz 1924'de İnguşetya cumhuriyetten ayrılarak özerk bölge halinde yeniden yapılandırılmıştır. Bu tarihte Çeçnistan 11.105 km kare, İnguşetya ise 3.200 km kare yüzölçümüne sahipti. Bu iki özerk bölge 1934 Çeçen-İnguş Özerk Bölgesi halinde birleşmiş, 1936 Anayasası ile de Çeçen-İnguş Özerk SSC haline gelmiştir.

İkinci Dünya Savaşı esnasında Almanlarla işbirliği yaptıkları iddiasıyla Çeçenlerle birlikte İnguşlar da Sibirya'ya sürüldüler ve cumhuriyetleri lağvedildi. Daha sonra ülkelerine dönüş izni verildi ve 1957'de Çeçen-İnguş ÖSSC cumhuriyeti yeniden kuruldu. İnguşların 1957'de tespit edilen toplam nüfusu 200.000 civarında olup bunun 178.000'i Çeçen-İnguş ÖC'nde yaşamaktaydı.

İnguşlar, Rus istilası yıllarında ve Bolşevik İhtilali döneminde Ruslara karşı mücadele ettiler. Sovyetlerin dağılması aşamasında ise, önce Çeçenlerle birlikte hareket ettikleri halde daha sonra bağımsızlık hareketini onaylamadılar ve Çeçenistan'dan ayrıldılar. Başlangıçta birlikte hareket ettikleri halde aşağıda da değineceğimiz üzere yoğun Rus baskı ve propagandaları sonucunda İnguşetya Rusya Federasyonu'na katılmak zorunda kaldı. Sovyetlerin dağılmasından sonra 15-17 Mayıs 1992'de toplanan Çeçen-İnguş Kongresi kararı gereği Haziran başında İnguşetya Meclisi toplanmış ve Çeçen-İnguş Cumhuriyeti'nden ayrılarak RF'na bağlı İnguşetya Cumhuriyeti'ni kurduğunu ilan etmiştir. Ekim ayında iki cumhuriyet arasında bir protokıl imzalanarak, 1934 yılında iki bölgenin birleştirilerek özerk cumhuriyet olmadan önceki sınırları Çeçenistan ve İnguşetya cumhuriyetlerinin sınırları aynen kabul edilmiştir.

Putin başbakanlığa gelince ilk önemli icraat olarak Eylül başında Dağıstan'a askeri müdahale başlattı. 20 Eylül 1999'da ise Çeçenistan'ı kuşattı. Rus hava kuvvetleri Çeçenistan'daki yerleşim yerlerini yoğun bombardımana tabi tutarken Moskova'da da Kafkasyalılara karşı insan avı başladı. Rus birliklerinin abluka altına aldığı Çeçenistan'dan kaçmak isteyen binlerce sivil mülteci İnguş sınır kapısına yığıldı, daha önceki dönemlerde gerçekleşen ve birçoklarının yollarda hayatını kaybettiği göçler yeniden başladı. 29.9.1999 İnguş yönetimi mülteciler için BM'e başvurdu.

---

[93] "Ingushetia" or "Ingush Republic", *The Columbia Electronic Encyclopedia*, 6th ed. Copyright © 2004, Columbia University Press; http://www.infoplease.com/ce6/world/A0825222.html, 2004-07-27.

[94] Mustafa Öztürk, "Kafkasya'nın Tarihi Coğrafyası ve Stratejik Önemi", s.14.

Bununla beraber, Rus-Çeçen savaşlarından, Çeçenistan'dan sonra en fazla etkilenen ülke İnguşetya'dır. İnguşetya'nın Çeçen mücadelesinden etkilenmesi tıpkı Kuzey Osetya gibi fiziki yakınlık ve Çeçenistan'a ulaşım, takviye ve destek açısından son derece önemli bir bölge olmasının yanında, Çeçenlerle akraba olan ve ortak tarihi ve kültürel değerleri paylaşan birçok İnguşun Çeçen mücadelesine sempati ile bakması, onlara çeşitli şekilde destek vermesinden kaynaklanmaktadır. Haziran 2004'de meydana gelen ve yaklaşık bin kişinin katıldığı bir geceyarısı saldırılarında çoğu adliye ve emniyet görevlileri olmak üzere 92 kişi ölmüş ve 125 kişi yaralanmıştır. Putin'in Kafkaslar'da yeniden güven ve egemenliği kurduğunu öne sürdüğü bir dönemde bu saldırı RF güçlerinin ne derece zafiyet içerisinde olduğunun da delili olarak şiddetli eleştirilere yol açmıştır. İnguş polis yetkilisinin ifadesine göre saldırganların çoğu Çeçen değil İnguş olup yine bir İnguş olan Magomed Yevloyev grubuna bağlı idiler.[95]

Bu baskınla ilgili haberler batı basınında geniş yer almış, sorumluluk Rusya'nın Çeçenistan politikasına yüklenmiştir. Rusya'nın Çeçenistan'da kukla hükümet kurma ısrarının yanında, Kafkas halklarını klasik sömürgeci yöntemlerle kontrol altında tutma ve sorunlarını görmezlikten gelme politikası yüzünden bütün Kafkasya'nın "Çeçenistanlaşma" yolunda olduğu görülmektedir. Askeri çözümün, günümüzde güçlü ordularla bile kalıcı olmadığı bilindiği halde, her yönüyle büyük bir moral bozukluğu yaşayan, ilk fırsatta silahını düşmanına satabilen Rus ordusuyla Kafkasları elinde tutabileceğine inanan Moskova'daki yöneticilere en ağır eleştiriler Moskova'daki siyasilerden ve yazarlardan gelmektedir.[96]

İnguşetya'da 21 Haziran 2004 gecesi meydana gelen olaylardan sonra Rus askeri geniş çaplı operasyona girişmiş ve Putin olaya verdiği önemi göstermek üzere bölgeye ani bir ziyaret gerçekleştirmiştir.[97] Ziyaretin ardından Rus yönetimi bölgedeki asker miktarının artırılmasına karar verirken, askeri çözümden başka bir şey düşünmediğini ortaya koymuştur. Halbuki baskını gerçekleştiren İnguş veya Çeçenlerin 200 civarında olduğu dikkate alındığında, bunun bölgedeki Rus askerleri ile İnguş güvenlik görevlilerle mukayese edilemeyecek kadar az olduğu, dolayısıyla sorunun asker sayısının azlığından kaynaklanmadığı görülür. Putin bu saldırılardan da Çeçenistan'ı sorumlu tutarken, Çeçenistan'ın Rusya karşıtı seçilmiş devlet başkanı Mashadov bu saldırılarla ilgisi olmadığını beyan etmiştir. Bununla beraber Mashadov'la birçok konuda farklı görüş ve icraatları olan Şamil Basayev'in bundan sorumlu olabileceği belirtilmiştir. Bu gelişmeler ise aşağıda ele alacağımız 1999 Dağıstan olaylarında yaşanan, yine Basayev-Mashadov ilişkileri boyutunun etkili olduğu, Çeçenistan'a Rusya'nın topyekün müdahalesine zemin hazırlayan olayları hatırlatmaktadır.

İnguş yöneticilerin Rusya taraftarı uygulama ve politikaları halkın bir bölümü tarafından tasvip edilmediği gibi, ülkenin jeopolitik durumu ile ekonomik ve sosyal sorunlar yasa dışı örgütlenmeleri kolaylaştırmıştır. Buna karşı tedbirler ile şiddet şiddeti doğurarak 21 Haziran gecesi yaşanan olaylar gerçekleşmiştir. Rus yazarlar devletin güvenlik güçlerinin bittiğinin ilanı olan bu olayların nedenini de RF güçlerinin İnguşetya'da gittikçe artan insan hakları ihlallerinden beslendiğini ileri sürmüşlerdir. Bu arada Uluslararası Af Örgütü ise sadece bir avuç Çeçen ailenin Kremlin yanlısı güçlerin yaygın insan hakları ihlallerinden kurtulabildiğine dair rapor sundu. Erkekler esrarengiz bir şekilde kaçırılıp kendilerinden haber alınmazken, kadınlar sebepsiz yere tutuklanıp işkence ve tecavüze maruz kalmaktadırlar. Bu rapora göre insan hakları tecavüzleri İnguşetya'da da gittikçe artmaktadır.[98]

İnguşetya ÖC'nin istikrar ve güvenliği, Rusya'nın Çeçen politikasına bağlı olup, aşağıda ele alacağımız gibi ancak Çeçenistan'a huzur, güvenlik ve refah geldiği zaman İnguşetya'da da huzur ve istikrar ortamı oluşabilecektir. Öte yandan Gürcistan ve diğer Güney Kafkasya sorunları da Kuzey Osetya'yı etkilediği gibi İnguşetya'yı etkilemektedir. Aşağıda ele alınan Çeçenistan'la ilgili gerçekler İnguşetya konusunda da dikkate alınmalıdır.

---

[95] Yuri Bagrov, "92 Killed, 125 Hurt in Ingush Attacks..", *The Associated Press, 24.06.2004, The Moscow Times,* http://www.themoscowtimes.com/stories/2004/06/24/001.html.

[96] Yeltsin'in danışmanlarından emekli general Aleksandr Lebed'in görüşleri için bkz.: Benjamin S. Lambeth, *The Warrior: Who Would Rule Russia?,* Santa Monica, Rand, 1996.

[97] Putin'in kritik konulardaki ziyaret politikası gittikçe dikkat çekmektedir. Suikaste kurban giden Moskova yanlısı Çeçen devlet başkanı Kadirov'un mezarını 22.08.2004'de ziyaret ederek, Çeçenistan'daki seçimlerden bir hafta önce halka mesaj ve güven vermeyi de denemiştir.

[98] Maria Danilova, "Amnesty: Abused by Forces Also in Ingushetia", *The Moscow Times,* 24 Haziran 2004; s.2; http://www.themoscowtimes.com/stories/2004/06/24/016.html.

F. Çeçenistan Özerk Cumhuriyeti (Rusya Federasyonu)

Çeçenistan, Rusya Federasyonu'nun güneybatı kesiminde, Büyük Kafkas Dağları'nın kuzeyinde bir cumhuriyettir. Sınır komşuları, RF, Kuzey Osetya ÖC, İnguşetya ÖC, Gürcistan, Azerbaycan ve Dağıstan ÖC'dir. Başkenti Çaharkale (Grozni) olup ülkenin Nüfusu 904.000 (1998) ve yüzölçümü İnguşetya ile birlikte 19.300 km karedir.[99] İnguşetya bölgesi çıkarıldığında Çeçenistan'ın yüzölçümü yaklaşık 15.500 km karedir.

Çeçenistan'ın güneyini geçit vermeyen Büyük Kafkas Dağları kaplamaktadır. Rakım Tebulos Dağı'nda 4.493 metre ve Şan Dağı'nda 4.451 metreye ulaşır. Terek ve Şunfa ırmaklarının oluşturduğu vadiler, ülkeyi batıdan doğuya bir uçtan bir uca geçer. Bu iki vadi Terek ve Şunja dağlarıyla birbirinden ayrılır. Ülkenin kuzey kesimini Nogay bozkırları oluşturur. Çeçenistan ekonomisi petrole dayanmakta olup, Grozni ve Gudermes şehirlerinde Rus savaş uçakları için son derece önemli olan gravitesi yüksek petrol çıkar. Çeçenistan'ın bulunduğu bölge petrolün dışında doğal gaz, kireçtaşı, alçıtaşı, kükürt diğer madenler bakımından da zengindir. Bölgenin maden su kaynakları burayı bir kaplıca merkezi haline getirmiştir. Tarım daha çok Terek ve Sunzha nehirleri vadisinde yapılır. Çeçenistan halkının %83'ü Çeçen, %11'i İnguş, %6'sı diğerleri olup, Çeçenler komşuları İnguşlar gibi Sünni Müslüman'dır[100].

Kuzey Kafkasya'nın yerli halkından (eski Kafkasyalı) kabul edilen Çeçenler, SSCB dağılırken daha çok asıl yurtları olan Çeçen-İnguş Özerk SSC'nde yaşayamaktaydılar. Bu cumhuriyet Rusya SFSC'nin parçası idi. 19. yüzyılda Çarlık istilasına karşı yaşanan savaşlarda yurtlarını terkeden birçok Çeçen Osmanlı ülkesine, Orta Doğu bölgelerine ve özellikle Ürdün'e göç etti. Günümüzde devam eden Çeçen mücadelesine bu ülkelere daha önce göç etmiş olan Çeçenlerin kurmuş olduğu vakıflar ve dernekler aracılığı ile ve doğrudan gönüllü olarak katılmak suretiyle büyük bir destek ve ilgi vardır. Çeçenler Kafkas dillerinden "Nah" grubundan sayılan bir dil konuşurlar. Daha önce Ortodoks rahiplerinin ilgi alanına girdiği halde 17. yüzyıldan itibaren yoğun bir şekilde İslamiyet'i kabul ettiler. Çeçenler ve İnguşların yaşadıkları bölge 1774 yılından itibaren Rus saldırı ve işgallerine maruz kalmaya başladı. 19. yüzyılda Kafkaslar üzerinde yoğunlaşan Rus yayılmacılığına karşı müridizm yolunu seçtiler ve önce Gazi Muhammed'in önderliğinde daha sonra Şeyh Şamil ile yıllarca süren bağımsızlık mücadelesi verdiler. Kırım Savaşı sonrasında toplanan 1856 Paris Konferansı kararları gereği Osmanlı bölgeye desteğini çekmek zorunda kalınca Şeyh Şamil'e bağlı birlikler Ruslar karşısında daha fazla dayanamadılar ve Şeyh Şamil 1859 yılında Ruslara esir düştü. Bu olayla birlikte Kafkaslarda bir döneme damgasını vuran bağımsızlık mücadelesi sona erdi.

Çeçenler bundan sonra da her fırsatta ve zeminde mücadelesini sürdürdü ve 1917'de yaşanan olaylarda Bolşeviklere karşı cephe aldılar. Yeni yönetimin Kafkaslara hakim olmasından sonra bölgede özerk bir yönetim kuruldu. 1922 yılında Özerk Çeçen Eyaleti, 1924'de ise Özerk İnguş Eyaleti kuruldu. 1934 Ocak ayında bu iki eyalet birleştirilerek Özerk Çeçen-İnguş Eyaleti oldu; 1936 Anayasası ile Çeçen-İnguş Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dünüştü. Şubat 1944'de Nazilerle işbirliği yapmakla suçlanan bütün Çeçen-İnguş halkı, Kabardin, Balkar, Kalmuklarla birlikte Sibirya'ya ve Kazakistan'a sürüldü. Mart 1944'te Çeçen-inguş Cumhuriyeti lağvedildi. Toprakları Rusya SFSC ve Gürcistan SSC arasında paylaştırıldı. Stalin'den sonra 1957 yılında, Çeçenlerin gittikleri bölgede bir bakıma müridizm hareketini çok daha geniş kitlelere yaymaları ve Moskova'ya gelen şiddetle taleplerin de etkisiyle Çeçenlerin yeniden ülkesine dönmelerine izin verildi. Ancak sürgüne gidenlerin önemli bir kısmı çeşitli şekillerde soykırımına tabi olmuş veya sürgün şartlarında hayatını kaybetmiştir. Bu dramatik yolculuktan sonra hayatta kalanlar kendi topraklarına dönebildiler ve Moskoava'nın izni ile özerk Çeçen-İnguş SSC yeniden kuruldu.[101]

SSCB'nin dağılması sürecinde Çeçenler bağımsızlığını ilan edince 1992'de İnguşlar, Çeçenlerden ayrılarak RF'na bağlı ayrı bir özerk cumhuriyet kurdular. Daha önce ülkenin adı Çeçenistan Cumhuriyeti şeklinde kullanıldığı halde, İnguşetya'nın ayrılmasından sonra resmi sözleşmelerde kullanılan adı

---

[99] "Çeçenistan", Axis 2000 Ansiklopedik Sözlük, C.2, İstanbul, Doğan Kitap, 2000; s.645.

[100] "**Chechnya",** *The Columbia Electronic Encyclopedia,* 6th ed. Copyright © 2004, Columbia University Press; http://www.infoplease.com/ce6/world/A0811595.html, 2004-07-27.

[101] Fanny E. Bryan, *Sovyetler Birliği'nin Çeçen İnguş Cumhuriyeti'nde Din Aleyhtarı Faaliyetler ve İslamiyetin Var Olma Mücadelesi*, çev.: Yasin Ceylan, Ankara, ODTÜ, 1985; s.1.

"Çeçenistan İçkeriya Cumhuriyeti" veya "Çeçen-İçkeriya Cumhuriyeti" oldu. Bazen de İngilizce isminin tercümesi olarak "Çeçenistan Cumhuriyeti İçekerya" şeklinde görmekteyiz.[102] Bu aşamada yaşananları şöyle özetleyebiliriz:

Sovyetler Birliği'nin dağılma aşamasında Kızılordu'da havacı bir general olan Çeçen asıllı Cehar Dudayev, Moskova'nın Baltıklar'daki isyan eden halka ateş açma emrine karşı gelerek kendisine bağlı birliklerle Estonya'dan Çeçenistan'a gelerek Çeçenistan'ın bağımsızlığını ilan etti.[103] SSCB'yi oluşturan 15 cumhuriyetten üçü olan Estonya, Litvanya, Letonya'nın bağımısızlık konusunda öncü hareketi ile birlikte RF'nun parçası durumundanki Çeçen-İnguş Özerk Bölgesi'nin bağımsızlığı Rusya'daki liberal yani SSCB'nin dağılması gerektiğini savunan liderlerin bile kabul edemeyeceği bir gelişmeydi. Bununla beraber, artık Sovyetler Birliği'nin yaşama şansının kalmadığını anlayan diğer cumhuriyetler de aslında bağımsızlık taraftarı olmadığı halde mevcut yöneticiler, gelişmeler karşısında iktidarlarını korumak için bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu yönünle Dudayev önderliğindeki Çeçenistan bağımsızlık ilanı SSCB'nin dağılmasında önemli bir katalizör fonksiyonunu yerine getirmiştir. Örneğin Beyaz Rusya (Belarusya) Komünist Partisi iktidarını kurtarmak için istemediği halde 25 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan ederken, Azerbaycan bağımsızlık konusunda en istekli olan ülkelerdendir.[104] Ancak bu arada yaşanan Çeçenistan olayının diğer bütün birlik ve federasyon üyesi ülke ve birimler için örnek alındığı kuşkusuzdur.

1994 yılında Ruslar gerekli hazırlığı yaparak Çeçenistan'a tekrar saldırdı. Çehar Dudayev yönetimindeki bağımsız devlete büyük darbe vuruldu. Bu savaşta binlerce Çeçen hayatını kaybetti ve halkın önemli bir kısımı yurtlarını terketmek zorunda kaldı. Çeçen lider Çehar Dudayev'in Ruslar tarafından öldürülmesinden sonra Ruslarla barış anlaşması imzalandı ve buna göre ayrıntılarda açıklık getirilmemekle birlikte Çeçenistan'ın bağımsızlığı tanındı. Öte yandan 1997'de uluslararası kuruluşların gözetimi altında yapılan demokratik seçimlerde Aslan Maşadov Çeçenistan devlet başkanı seçildi. Başkentin Rusça olan Grozny (felaket, kötü demektir) ismini Çahar (Cevher, Djohar) ile değiştirdi. Bu yıllarda Çeçenistan de facto olarak bağımsız olmakla beraber, uluslararası toplum tarafından ülke Rus toprağı kabul edilmekteydi.[105]

Ancak Ruslarla yapılan anlaşma uzun ömürlü olmadı. Moskova'da ve bazı Rus şehirlerinde daha sonra istihbarat kurumlarınca provokasyon amaçlı patlamalar gerçekleşti ve bunlardan Çeçenler sorumlu tutuldu. Moskova'da Vladimir Putin'in önce başbakanlığa daha sonra devlet başkanlığına getirilmesi ile birlikte 1999'da yeniden Çeçenistan'a saldırılar başladı, ülke ve şehirler önemli ölçüde yıkıldı ancak Rusya büyük askeri zayiat ve masraflara karşın halen buraya tam anlamıyla hakim olmuş değildir. 2000 yılı başında Putin'in RF başkanı olmasından sonra da, yapılan aksine açıklamalara rağmen savaş sürmüştür. 2001 yılında Putin, Stanislav Ilyasov'u Çeçenistan başbakanı olarak atadı. Sömürgecilik tarihinin klasikleşmiş uygulaması, işgali yerli işbirlikçiler eliyle götürme politikasında 2004 yazına kadar birçok gelişme izlenmiştir.

23 Ekim 2002'de Moskova'da bir tiyatro Çeçen direnişçiler tarafından ele geçirilmiş ve buradaki 763 kişi rehin alınmıştır. Direnişçiler Rus hükümetinden Çeçenistan'daki savaşa son verilmesini isteyerek, Çeçen direnişinin dünyaya duyurulmasına çalışmışlardır. Ruslar tiyatroyu kuşatarak içeriye gaz sıkmış direnişçilerle birlikte 100'den fazla rehine ölmüştür. Eylül 2003'te yapılan Rusların kontrolündeki

---

[102] "Chechen Republic Ichkeria"

[103] Dudayev'in Baltık'tan Grozni'ye geliş şekli hakkında http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=103 adlı sitede şu bilgiler bulunmaktadır. "Çeçenistan Devlet Başkanı olmadan önce Baltık Cumhuriyetlerinde yaşanan bağımsızlık hareketlerini bastırmadığı için adı isyancı generale çıktı. 1989'da Estonya'da Stratejik Hava Kuvvetleri Filoları Komutanlığı'nda görev yaparken Baltık ülkelerinde başlayan bağımsızlık hareketlerinin kuvvet kullanılarak bastırılması için Moskova'dan emir aldı. Ancak bu emri "yurdunun bağımsızlığı için mücadele eden bir halkın üstüne bomba atmam" diyerek yerine getirmedi. Moskova bu itaatsizliği hazmedemedi ve Dudayev'e ceza olarak askeri birliği ile birlikte Grozni'ye sürgüne gönderildi. 1990 yılının Mayıs ayında görevinden istifa etti. Rusya bu "isyancı" komutanın önderlik edeceği birçok olaya gebeydi. Kasım 1990'da toplanan Çeçen Halkının Kurultayı'na davet edildi ve sonradan "Çeçen Milli Kongresi" adını alan bu halk meclisinin icra kurulu başkanlığına seçildi. 19-21 Ağustos 1991'de Gorbaçov'a karşı girişilen başarısız darbe teşebbüsü sırasında darbecilerin karşısında yer aldı. Akabinde, darbecilerle işbirliği yapan Çeçen-İnguş Cumhuriyeti Hükümeti'ni düşürmek için başlatılan halk hareketinin başına geçti. Demokratik güçler, aydınlar ve tüm Çeçen halkı kendisini destekledi. 27 Ekim 1991'de yapılan seçimlerde %85 oranında aldığı oyla Çeçenistan Cumhurbaşkanlığı'na seçildi." 2004-08-08.

[104] Martin Mccauley, "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği", *Ana Yıllık 1992*, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1992; ss.493-494.

[105] Sarah K. Miller, "Russia vs. Chechnya: Round Two, the Crisis Moves West", 8 Ekim 1999'da yazılmıştır; **http://www.infoplease.com/spot/chechnya1.html**, 2004.07.27.

seçimler sonucu Ahmet Kadirov, Rusya tarafından resmen tanınan Çeçenistan cumhurbaşkanı oldu. Bununla beraber insan hakları grupları ile birçok ülke seçimlerin adil olmadığını belirttiler.[106] 2003 yılı boyunca Çeçen direnişçilerin düzenlediği iddia edilen Rusya'ya karşı 11 bombalama hadisesi gerçekleşti. 9 Mayıs 2004'te ise Moskova'nın desteklediği Çeçenistan başkanı Ahmed Kadirov bir suikast sonucu öldürüldü. Bu suikst Çeçenistan'ın daha güvenli hale geldiği konusundaki Rus iddiaların ne derece mesnetsiz olduğunu gözler önüne serdi. Rusya, 29 Ağustos 2004 tarihinde yeni bir Çeçen lider seçmek üzere seçim düzenledi. Bu seçimde başkan seçilme şansı olan Moskova'da bürosu olan Çeçen işadamı Malik Saidullayev'in adaylığı engellenmiş ve Rus yönetimince daha önce içişleri bakanı olarak atanmış olan Alu Alkhanov'un seçilmiş gibi gösterilmesi için bütün imkanlar kullanılmıştır. Bu durumda Alkhanov'un seçilmesi garanti olmakla birlikte Çeçenistan'a devlet başkanı olanların genellikle suikastle öldüğü dikkate alındığında bu seçimin de barış getirmeyeceği Rus yazarlarca gündeme getirilerek uygulanan politikanın yanlışlığı dile getirilmiştir.[107]

2004 yılı boyunca, Putin yönetiminin RF'na bağlı olarak Çeçenistan'da huzur ve güvenliğin sağlandığı, ülkenin ve bölgenin direnişçilerden temizlendiği yolundaki her beyanatı, mürekkebi kurumadan yeni saldırılarla tekzip edilmiştir. 1990'larda yaşananlardan günümüze Rus-Çeçen ilişkilerinin, Çeçenistan'ın bağımsız bir ülke olması veya RF'na bağlı kalması ikileminin çok ötesine taşındığı görülmektedir. Konunun, Rusya'nın federasyon üyelerini kontrol altında tutma ve Kafkaslar'ın güneyindeki cumhuriyetlerde etkinliğini sürdürmenin de ötesinde boyutları sözkonusur. Bir bakıma Rus yönetiminin de bu savaşın hiçbir zaman bitmemesi yönünde kararlı tutumları ile Çeçen direnişi Rus-Çeçen direnişi biçiminde Rusya'daki iç siyasal aktörlerin iktidar ve çıkar ilişkileri bağlamında ve Kafkasya'ya ilgi duyan uluslararası aktörlerin kendi aralarında rekabet ve çatışmalarının uygulama alanı olarak ilginç bir "statüko" haline geldiği görülmektedir. Bölgede statükonun bozulması demek, Rus ve Çeçen taraflarının razı olabileceği birçok alternatiften birisi üzerinde uzlaşılması ile orta boy bir ilçe büyüklüğündeki Çeçenistan'ın tıpkı Kabartay-Balkar ÖC gibi unutulup gitmesi, insanların kendi hayatlarını barış ve huzur içinde sürdürmesi, her iki taraftan asker ve sivil ölümlerinin sona ermesi, Rus ordusunda ve diğer güvenlik birimlerinde bir takım harcama kalemlerinin kaldırılması, komşu cumhuriyetlerle daha sağlıklı ilişkiler kurulması, ülkede güvenlik gerekçesiyle insan hakları sınırlandırmalarına bu arada siyasi rakip ve kuruluşların yok edilmesine son verilmesi, dış güçlerin çeşitli global kanallarla bölgeye müdahale yollarının kesilmesi demek olarak çok önemli gelişmeler yol açacaktır. Böyle bir gelişme iktidarı elinde bulunduran Rus liderleri ile Rus siyasi ve sivil bürokrasisini memnun etmeyeceği gibi Kafkasya'dan Basra'ya asırları aşan hesapları bulunan global aktörlerinde işine gelmeyecektir.

Sovyetlerin dağılma sürecinin başından beri yaşananlar, Çeçenistan'da ve genel olarak bölgede barış isteyenlerin son derece azınlıkta kaldığını, çünkü çatışma ve kriz ortamından çıkar sağlayanların Rusya'da ve Rusya dışında çok daha güçlü ve etkili olduklarını göstermiştir. Rus iç siyasal yapısındaki dengelerin bir parçası olan Çeçen savaşı ile ilgili olaylar ve yorumlar bu sorunun genel olarak "Kafkaslar Kördüğümü"nde önemli düğümlerden biri haline geldiğini göstermektedir. Konuyu, "Çeçenistan ÖC"nden ayrı olarak kronolojik gelişmeler ve bugelişmeleri aydınlatan görüşlerle birlikte "Rus-Çeçen Direnişi" başlığı ile ele alıyoruz:

Rus-Çeçen Direnişi: Çeçenistan Savaşının Sembolik ve Global Anlamı

Kafkaslar'da siyasi gelişmeler ele alınırken, en az sakıncalı yöntem olarak cumhuriyetler ve özerk birimleri ayrı ayrı ele alıp her birinin iç ve dış çevre özellikleriyle yakın geçmişini özetlemeyi benimsedim. Çeçenistan ÖC Kafkaslar'ın bir parçası olarak yukarıda özetle ele alındı. Ancak Çeçenistan'daki bağımsızlık mücadelesinin geçirdiği evreler ve 2005 yılı itibariyle gelinen durumun Çeçenistan dışında, Güney Kafkasya, RF ve uluslararası sistem açısından anlamını ayrı başlık altında ele almak gerekmektedir. Sovyetlerin dağılma sürecine girmesi ile Rus toplumu ve dünyada SSCB'ye sempatiyle bakan yahut SSCB ile önemli ilişkileri bulunan çevre ve ülkelerde büyük bir zihinsel travma

---

[106] David Johnson and Borgna Brunner, "Timeline of Key Events in Chechnya, 1830-2004", http://www.infoplease.com/spot/chechnyatime1.html, 2004-07-27.

[107] Francesca Mereu, "Running for Chechenya's Riskiest Job", *St. Petersburg Times*, 16 July 2004, p.1. Aynı yazar, "Saidullayev Barred From Vote", *The Moscow Times*, 23 July 2004, p.3.

yaşandı. Bu aşamada Moskova'daki etkili çevreler, SSCB'nin dağılmasının kaçınılmaz olduğuna inananlar ile bu dağılmaya karşı her türlü gücü kullanıp rejimi ayakta tutmanın gerekliliğine inananlar olarak ikiye bölünmüştü. Bununla beraber SSCB'nin dağılmasının kaçınılmaz olduğunu, bunu geciktirmenin Rusya'ya maliyetinin ağır olduğunu savunan örneğin Boris Yeltsin bile RF'nun bir parçası olan Çeçenistanı'ın federasyondan ayrılmasına, dolayısıyla federasyonun dağılma sürecine girmesine şiddetle karşı çıkmaktaydı.

Bu durumda Rusya'nın Çeçenistan'a müdahalesinin ilk ve en yalın gerekçesi RF'nun dağılmasına gidecek yolun açılmasını önlemekti. Bu kaygıyla Moskova yönetimi daha önce Dağlık Karabağ Özerk Birimi'nin Azerbaycan'dan ve Abhazya ÖC'nin Gürcistan'dan ayrılmasına en azından diplomatik zeminlerde karşı çıkar görünmüştür. Bununla beraber, tehlikenin çapını küçültmek üzere, Çeçen-İnguş ÖC'nin bölünmesine destek verilmiş, Rusya Federasyonu'na bağlılığı tercih eden bölüm ayrı bir özerk cumhuriyet haline getirilmiştir. Bu aşamadan sonra bağımsızlığını geliştirmek isteyen Çeçenistan'a karşı fırsat kollanmıştır. Rus-Çeçen savaşının diğer gerekçelerini Çeçenistan, Rusya ve bölgede yaşanan olaylarla birlikte ele alalım:

Moskova'da 18 Ağustos'da ordunun darbesi başarısızlıkla sonuçlanırken, bu aynı zamanda SSCB'nin ayakta kalabilme başarısının da sona erdiğinin ilanı oldu. Birçok cumhuriyette egemenlik ilanıyla başlayan süreç ilerlerken Aralık 1991'de BDT'nin kuruluşu ve SSCB'nin dağılması ilan edilmeden Kasım ayında önemli bir gelişme yaşandı. 6 Temmuz 1991'de Çeçenistan'da eski Moskova yanlısı yönetimin Yüksek Sovyet'i düşürülmüş, Yüksek Sovyet, KGB ve İçişleri Bakanlığı binaları Çeçen Halk Kongresi'nin denetimine girmişti. 8 Temmuz'da Çeçen Halk Kongresi 2. Toplantısında aldığı kararla, Sovyet hükümetine, Çeçenistan'la geniş çaplı bir İttifak Anlaşması yapmasını önermişti. Bu öneri Çeçenistan'ın General Dudayev'in önderliğinde bir müddetten beri yaşanmakta olan fiili bağımsızlığının Rusya tarafından kabulünü farklı bir yöntemle talep etmekteydi. Bu arada Çeçenistan'ın özerklik statüsünün değişmiş olmasından dolayı ve Çeçen Halk Kongresi kararı doğrultusunda, Çeçen-İnguş Cumhuriyeti Moskova yanlısı yönetiminin meşruluğunu kaybetmiş olduğu duyurulmuştu. 6 Eylül'de ise eski Çeçen-İnguşetya Yüksek Sovyeti kendini feshetme yönünde karar aldı.

Çeçen Halk Kongresi, Çeçenistan'ın her seviyeden olan Sovyet meclis temsilcilerinin de katılımıyla, Geçici Yüksek Konsey oluşturdu. Bu konseye, bağımsız Çeçenistan devletinin başkan ve parlamento seçimlerini gerçekleştirmek görevi verildi. Meşru seçimlerin yapılabilmesi için gereken hukuki belgeler ve kanuni işlemler Kongre ve Yüksek Konsey tarafından düzenlendi. Nihayet 1 Kasım 1991'de Çeçenistan bağımsızlığını ilan etti ve aynı gün Devlet Başkanı Çehar Dudayev, Çeçenistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının ihya edilişine dair ilk kararnamesini imzaladı. 27 Kasım'da 23 devlet ve uluslararası kuruluşlardan gelmiş olan gözlemcilerin gözetiminde, bağımsız Çeçenistan devleti, parlamentosu ve devlet başkanı seçimleri yapıldı. Seçim sonuçları ile ilgili olarak uluslararası gözlemcilerin seçimlerin meşruluğu konusunda düzenlediği tutanak kabul edildi. Çeçen Halk Kongresi Başkanı olan Çehar Dudayev, bağımsız Çeçenistan devletinin başkanı seçildi. Aynı zamanda 41 milletvekilinin oluşturduğu parlamento seçimleri de yapıldı.

Rusya SFSC'ne bağlı Çeçen-İgnuş Özerk Cumhuriyet'nin anayasal temsilcisi durumundaki Çeçen-İnguşetya Yüksek Sovyeti'nin kendisini feshetmesinden sonra ortaya çıkan boşluğun bir kısmı bağımsız Çeçenistan yolundaki oluşumlarla dolduruldu. İnguşetya açısından da benzer bir süreç başladı. Ekim 1991'de İnguşetya halkı temsilcileri kendi ülkesinde kongresini topladı ve merkezi Nazran şehrinde olmak üzere İnguşetya Cumhuriyeti'nin kurulmuş olduğunu ilan etti.

Moskova darbesi sonrası yaşananlar, sovyet cumhuriyetlerinin arka arkaya bağımsızlıklarını ilan etmeleri ile birlikte RF içerisindeki bu gelişmeye, RF Devlet Başkanı olarak Yeltsin 7 Kasım'da bîgâne kalamayacağını gösterdi ve Çeçenistan'da olağanüstü hal ilan ederek Grozni'ye paraşütçü birlikleri indirdi. Böylece Sovyet sonrası ilk Rus-Çeçen Savaşı başladı.[108] Bununla beraber kısa bir müddet öncesine kadar Kızılordu'da havacı general olan Dudayev'in etkili savunmasıyla paraşütçü birlikleri bozguna uğratıldı. Bunun üzerine Yeltsin Çeçenistan'a ekonomik ambargo uygulamaya başladı. Bütün sınırlar ve hava sahası kapatıldı. Ülke abluka altına alındı.

[108] Bu tarihte belirttiğimiz gibi henüz SSCB'nin dağılışı ilan edilmediği halde, ülkenin bir bölümünde olağanüstü hal kararını alan organın bir SSCB birimi değil fakat RF devlet başkanlığı olduğunu dikkate alarak bunu Sovyetler sonrası ilk Rus-Çeçen Savaşı kabul ediyoruz.

Çeçenistan bu abluka uygulamasına rağmen devletleşme yolundaki gelişmesini sürdürdü. 12 Mart 1992'de Çeçenistan Cumhuriyeti Anayasası kabul edildi. Mart sonunda Rusya Federasyonu Anlaşması ile "Rusya Federasyonu İçindeki Egemen Cumhuriyetlerin İktidar Organlarıyla Rusya Federasyonu'nun Devlet İktidarı Federal Organlar Arasındaki Yasama Yetkisin'nin Paylaşımı Konusu'nda Anlaşma" imzalandı. Bu anlaşma federasyon içerisindeki cumhuriyetlere egemenlik vermekte fakat bağımsızlık sözkonusu olmayıp RF'nun devamı için kurtarıcı bir belge fonksiyonu görmekteydi. Ancak bu anlaşma RF içerisindeki diğer bazı cumhuriyetler gibi Çeçenistan ve İnguşetya cumhuriyetleri tarafından da imzalanmadı. Nisan ayında ise Çeçenistan Hükümeti ile yapılan bir anlaşma doğrultusunda, Rusya orduları, Çeçenistan topraklarından tamamen çıkarıldı. Aralık 1993'te yapılan RF Anayasası hakkında referandum ile parlamento seçimlerine de Çeçenistan ve İnguşetya katılmamıştır.

Çeçenistan ve İnguşetya'nın bağımsızlık yolunda ayrı ayrı aldıkları kararların doğurduğu sakıncalar üzerine 15-17 Mayıs 1992'de Çeçen-İnguş Kongresi toplandı. Haziran başında ise İnguşetya Meclisi, Çeçen-İnguş Cumhuriyeti'nden ayrıldığını, RF'na bağlı İnguşetya Cumhuriyeti'ni kurduğunu ilan etti. Ekim ayında iki cumhuriyet arasında bir protokol imzalanarak, 1934 yılında iki bölgenin birleştirilerek özerk cumhuriyet olmadan önceki sınırları Çeçenistan ve İnguşetya cumhuriyetlerinin sınırları olarak aynen kabul edildi. Bu arada 4-5 Ekim tarihlerinde toplanan Kafkas Dağlı Halkları Konfederasyon 4. Kongresi gerçekleşti ve konfederasyon adından "Dağlı" sözcüğü çıkarılarak "Kafkas Halkları Konfederasyonu" oldu.[109]

Sovyetler Birliği'nin kaçınılmaz dağılma sürecine girmesi ve 1991 sonunda dağılması ile birlikte Rus liderler, federasyon bünyesindeki gayr-i Rus halkları ve bu halkların yaşadığı ülkeleri Rusya'dan koparmamak için önemli stratejiler uyguladı. Bu arada Rus ekonomisi, ordusu ve siyasi hayatındaki bütün olumsuzluklar ve istikrarsızlıklara rağmen yeni "Rus İmparatorluğu" olarak federasyonun bütünlüğünü sürdürmek, mevcut ve muhtemel tehlikelere bugün güç kullanarak karşı konulamazsa bile ilk fırsatta şartlar değiştiği zaman bu tehlikeleri bertaraf etmek için fırsat kollamak politikası izlenmiştir. Bu politika ile Rusya'nın genişleme tarihinde bir iki istisna hariç güçlü düşmanla, büyük bir güçle karşılaşmadığı, gevşek veya zayıf yönetimlerin bulunduğu alanlar ülkeye katılarak Rusya'nın SSCB sınırlarına ulaştığı gerçeği yeniden doğrulanmıştır.[110]

Bununla beraber Çeçenistan olayında Rusya'nın karşısında mukayese dahi kabul edilemeyecek bir küçük güç vardı ve bu gücün gerçekleştirdiği siyasi oluşum ülkenin geleceğini tehdit etmekteydi. Yeltsin yönetimi 1991'de yaşanan tecrübeyi dikkate alarak, Rus tarihinde özellikle Sovyet döneminde örneği çok görülen iç dengelerle oynayarak Çeçenistan'ı kontrolü altına almak istedi. Bunun için 27 Kasım 1994'de Çeçenistan'daki Dudayev muhaliflerini kullanarak Rus askerleri desteğinde silahlı darbe girişiminde bulundu. Böylece hem düşman cephesindeki bölünme güçlendirilmiş olacak, daha az Rus kanı akacak hem de durum uluslararası arenada daha kolayca savunulabilecekti. Bundan bir müddet sonra 11 Aralık'ta ise Rusya, ülkedeki karışıklıkları bahane ederek bağımsızlığını tanımadığı Çeçenistan'a saldırdı ve uluslararası literatürdeki adıyla Birinci Rus-Çeçen Savaşı başladı[111].

Rusya'nın 1994 sonunda Çeçenistan'a karşı başlattığı savaşın yukarıda saydığımız sebeplerinin yanında önemli bir konjoktürel boyutu vardır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla önce Elçibey önderliğinde tamamen Rusya karşıtı bir yönetimin iktidara geldiği Azerbaycan'da daha sonra eski politbüro üyesi Haydar Aliyev ülkenin başına geçmiştir. Aliyev usta bir strateji ile Rusya'yı karşısına almadan batılı şirketlerle anlaşarak, Grozni'den geçen Bakü-Novorossisk hattını kullanmadan Hazar ürünlerini Rusya'nın kontrolü dışında dünya pazarlarına ulaştırma yönünde girişimlerde bulunmuştur. Rus yönetimi ise çok önemli ekonomik ve siyasal boyutları olan petrol boru hatlarının geçtiği bölgenin özellikle yeni konsorsiyumların oluştuğu ve ulaşım yollarının planlandığı bu dönemde Çeçenistan'daki

---

[109] Sovyetlerin dağılma süreciyle birlikte bazı birimler tarihi derinliği olan bu organizasyona ev sahipliği yapmayı siyasi güç kaynağı olarak gördü. Bunların üçüncüsü daha önce 1-2.11.1991 Suhumi, Abhazya'da düzenlenmiş ve o zamana kadar adı "Kafkas Dağlı Halkları Birliği" olduğu halde konfederasyona dönüştürülerek K.D.H.K. adını almıştır. Bu kongrelerin birincisi ve ikincisi ise yukarıda ele aldığımız üzere 1917 yılında toplanmış ve bu kongrelerde alınan kararlar sonucunda Kuzey Kafkasya Birleşik Cumhuriyeti'nin kuruluşu gerçekleşmiştir.

[110] Edward N. Lattwak, *The Grand Strategy of the Soviet Union*, New York, St. Martin's Press, 1983; s.13.

[111] Kasım 1991'de Rus paraşütçülerin Grozni'ye inmelerini ilk Rus-Çeçen Savaşı olarak görmek mümkün olduğu halde, paraşütçülerin kısa bir müddet sonra püskürtülmesi ile Rusya müdahalede gücünü göstermemiş, sorunu zamana yaymıştır. 1991'deki karşılaşmanın tarihi veya sembolik anlamı önemli olduğu halde, bu çatışma tam anlamıyla bir savaş olarak kabul edilmemektedir.

kontrolsüzlüğünün daha fazla devam edemeyeceğini, burada yeniden Rus yanlısı bir yönetim kurmak için gereken bedeli ödemesi gerektiğine karar vermiştir.

Rusya, bütün hazırlıklarıyla başlattığı bu saldırılardan çok kısa bir müddet içerisinde sonuç alacağını, bir avuç Çeçen askerinin yok olacağını beklemekteydi. Ancak Dudayev yönetimindeki Çeçenler son derece stratejik bir savunma ile Rusların ülkeyi ele geçirmesini önlemiş, bu arada Rus askerlerine ağır kayıplar verdirmiştir. Bununla beraber yerleşim yerlerini ele geçiren Ruslar sivil halka büyük zarar vermiş ve tahribatta bulunmuştur. Buna karşı 15 Temmuz 1995'de Şamil Basayev komutasındaki 63 kişilik özel bir birlik, Çeçenistan'da yaşanan insan hakları ihlallerini dünyaya duyurmak amacıyla Stavropol şehrine bağlı Buddenovsk kasabasında eylem düzenledi. Bu eylemde büyük bir hastane ele geçirilerek hastanede bulunanlar rehin alınmış, eylemcilerin lideri yaptığı açıklamalarda Çeçenistan'da Rusların yaptığı zulmü dünyaya duyurmuş, Rusya'nın Çeçenistan'daki askerini çekerek ülkenin bağımsızlığını tanımasını istemiştir. Ruslar Çeçenistan dışındaki bu eyleme karşı bütün güçlerini kullanarak iki operasyon düzenledi ancak ikisi de başarısız kalınca Basayev'le anlaşmak zorunda kaldı. Buna göre Rus birlikleri geri çekilecek ve Dudayev liderliğindeki Çeçenistan yönetimiyle masaya oturulacaktı. Bu olay, Moskova yönetiminin güvenilirliğini son derece sarsmış, uluslararası kamuoyu önünde de zor durumda bırakmıştır.

Daha sonra Ocak 1996 ortasında Trabzon'dan Soçi'ye giden Avrasya adlı feribot, Çeçenistan'da devam eden savaşın sesini dünyaya duyurmak amacıyla 9 Kafkas kökenli genç tarafından alıkonuldu. Çeçenler bu dönemde dağlarda Rus birliklerine karşı başarılı bir savunma stratejisi uygulayarak, hedef nokta saldırılarla Rus birliklerini bezdirip kendi silah ve mühimmat ihtiyaçlarını karşılarken, Rusların sivil halka yönelik saldırılarına karşı dünya kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışmıştır. Ruslar savaşın bu ikinci yılında, 21 Nisan 1996'da Çeçen bağımsızlık direnişinin öncüsü Çahar Dudayev'i cep telefonu ile konuşurken uydu aracılığı ile yerini tespit ederek füze saldırıları sonucu şehit etmiştir.[112] Ocak 1997'de Çeçenistan'da devlet başkanlığı için seçim yapıldı ve oyların %60'ını alan Aslan Mashadov Cumhurbaşkanı oldu.

Dudayev'in öldürülmesinden sonra da Çeçen savunması başarılı bir şekilde sürmüş, ancak Rusya büyük bir prestij kazanırken Çeçenler'de moral çöküntüsü yaşanmıştır. Gerek bu moral bozukluğu gerekse Rusların sivillere karşı acımasız saldırıları Çeçen yöneticileri Rusların barış teklifini kabule zorlamıştır. Rusya ise elde edilen bu sembolik başarıya rağmen Çeçen direnişçilerin saldırılarından dolayı ordu içindeki yıkımı göz önüne alarak bu fırsatı değerlendirmek istemiş ve 31 Ağustos 1996'da Hasavyurt'ta Çeçenlerle bir sözleşme imzalamıştır. Buna göre savaş sona erecek, Rus askerleri Çeçenistan'dan çıkarılacak ve uluslararası hukuka göre iki ülke arasında resmi anlaşma yapılacaktı. Bu anlaşma ile Rusya Çeçen saldırılarına son verirken, Çeçenistan'ın bağımsızlığı konusunda açık bir ifade kullanmaktan kaçınmakta yine klasik Rus stratejisi ile en az zayiatla bu dönemi atlatmaya çalışmıştır.

Hasavyurt sözleşmesi zemininde RF ile Çeçenistan'ın anayasasında kabul ettiği Çeçen İçkerya Cumhuriyeti (ÇİC) arasında 12 Mayıs1997'de 'RF ve ÇİC Arasında Barış ve Karşılıklı İlişkilerin Prensiplerine Dair Anlaşma' iki devletin başkanları Boris Yeltsin ve Aslan Mashadov tarafından imzalandı. Bu anlaşmaya göre iki taraf arasındaki anlaşmazlıklarda tehdit ve güç kullanımına son verilecek, uluslararası hukuk ilkeleri esas alınacak, taraflar eşit olarak ilişkilerini anlaşmalarla ilerletecektir. Bu anlaşmaya imza atan Aslan Mashadov, Çeçenistan İçkeriya Cumhuriyeti Başkanı olarak tanımlanmakta ve bu belgeye RF başkanı Yeltsin de imza atmaktadır. Bu ve bundan sonra imzalanan aynı özelliklere sahip belgelere göre RF aslında Çeçenistan'ın bağımsızlığını tanımak yönünde işaretler vermiştir. 13 Haziran 1997'de imzalanan Memorandum[113] ile 12 Temmuz 1997'de imzalanan Gümrük Anlaşması'nın muhtevası ve imza bölümleri, her yönüyle iki bağımsız devlet arasındaki kavramları kullanmaktadır.

Uluslararası kamuoyundan da aldığı destekle Yeltsin, önce dağdaki Çeçen askerlerine silah bıraktırırken bir taraftan da bölgeden çektiği birliklerin yerine sorunu kökten çözecek askeri hazırlıklara

---

[112] Bir iddiaya göre, Dudayev tedbir olarak daha önce hiç mobil telefon kullanmadığı halde dağlık bölgede iletişimi sağlayacak teknolojiye sahip bu mobil telefon Amerikan istihbarat görevlilerince o zamanki Türkiye başbakanı aracılığı ile Dudayev'e ulaştırılmış ve bu telefon aracılığı ile yeri tespit edilmiştir. İlk bakışta ABD çıkarlarına aykırı gibi görülen bu senaryo, çalışmamızda ortaya koyduğumuz global güçlerin genel stratejisi açısından son derece tutarlıdır. Çünkü ABD, bölgede Rus hakimiyetine karşı olduğu gibi bölgeden çıkan bir liderin bağımsızlık ateşini tutuşturup, global güçlerin kontrolü dışında başarıya ulaşmasını elbette istemez.

[113] Memorandum'un Türkçe tercümesi: http://www.cecenonline.com/memorandum.htm, 2004-07-26.

başladı. Bu arada önceki tecrübeler değerlendirildi. 1998 Nisan sonunda toplanan Çeçen-Dağıstan Halkları Birinci Kongresi, Çeçenistan'daki fiili bağımsızlığın bölgeye yayılacağı yönünde Moskova yönetimini derin endişeye sevk etti. Bu kongrede alınan yetki ile "İslam Şurası" kuruldu.

Bu arada komşu cumhuriyetlerde devlet başkanı ve üst düzey yöneticilere karşı suikastler gerçekleşti. 21 Mart 1999'da Çeçen-İçkerya Cumhuriyeti Devlet Başkanı Aslan Mashadov'a bombalı suikast girişiminde bulunuldu, ancak Mashadov yara almadan kurtuldu. Moskova yönetiminin hazırladığı yeni plan ilk aşamada başarısızlıkla sonuçlansa da devamını uygulaması için çok sebep vardı. Mart sonunda ise Çeçen hükümeti, Moskova'nın imza koyduğu antlaşmaların şartlarını yerine getirmemesi ve anlaşma gereği ödenmesi gerek petrol geçiş ücretlerinden biriken borçlarını ödememesi üzerine Bakü-Novorossisk boru hattından petrol geçişini durdurdu.

1998 yılında kurulan İslam Şurası, 10 Ağustos 1999'da olağanüstü toplanarak Dağıstan İslam Cumhuriyeti'ni yeniden kurduğunu ilan etti. Moskova yönetiminin endişeleri hızla artarken, Rusya'da yeni döneme damgasını vuracak olan Putin adım adım ilerlemekteydi. Dağıstan'daki bu gelişmeden bir hafta sonra Yeltsin başbakanlığa Sergey Stepaşin'in yerine Rus Gizli İstihbarat Örgütü Federal Savunma Bürosu Başkanı Vladimir Putin'i atadı. Stepaşin basına verdiği demeçte Dağıstan'daki durumun, Rusya'nın tüm Kafkasya'yı elinden kaçıracak kadar ciddi boyutlarda olduğunu dile getirdi. Ve Putin başbakanlığa gelince ilk önemli icraat olarak Eylül başında Dağıstan'a askeri müdahale başlattı. 20 Eylül'de ise Çeçenistan'ı kuşattı. Rus hava kuvvetleri Çeçenistan'daki yerleşim yerlerini yoğun bombardımana tabi tutarken Moskova'da da Kafkasyalılara karşı insan avı başladı. Rus birliklerinin abluka altına aldığı Çeçenistan'dan kaçmak isteyen binlerce sivil mülteci İnguş sınır kapısına yığıldı, daha önceki dönemlerde gerçekleşen ve birçoklarının yollarda hayatını kaybettiği göçler yeniden başladı.

Son derece ilginç olan bir dış gelişme ise tam da bu sivillere karşı saldırıların yoğunlaştığı dönemde gerçekleşti. 28 Eylül'de başta ABD olmak üzere gelişmiş yedi ülkenin oluşturduğu G7, Rusya'ya ekonomik destek vereceğini açıkladı. Ekim başında ise Rus birlikleri Çeçenistan'a girmeye başladı. Rus savaş uçakları bu arada mülteci konvoylarına ve Pazar yerlerine saldırarak çok sayıda sivilin hayatını kaybetmesine sebep oldu. Rusya Başbakanı Putin 8 Ekim'de yaptığı açıklama ile Çeçen cumhurbaşkanını tanımadıklarını duyurdu ve böylece imzalanmış olan anlaşmaların hükmü olmadığına işaret etti. Bundan sonra halen devam etmekte olan bir kukla yönetim kurdu ve başına Malik Saudulayev'in tayin edildiğini açıkladı. Yabancı basın mensuplarının başta Grozni olmak üzere Çeçenistan'daki sivil halka yapılan saldırları duyurmalarına ve İnguşetya'ya sığınan mültecilerin Kasım başında 160.000'e ulaşmasına rağmen uluslararası toplum gelişmelere ilgisiz kaldı, dönemin Türkiye Cumhuriyet Başbakanı Ecevit Çeçenistan konusunun Rusya'nın iç meselesi olduğunu söyledi. Ve 5 Kasım'da Moskova'da TC ile RF arasında TC ile Rusya arasında terörizme karşı mücadele ve işbirliği ortak deklarasyonu ile 5 belge imzalandı.[114] Bir müddet sonra İnguşetya Devlet Başkanı Auşev, ülkesindeki mülteci sayısının 195.000'e ulaştığını belirterek BM'den yardım istedi ancak bu konuda gereken ilgi gösterilmedi.

18-19 Kasım 1999'da İstanbul'da toplanan AGİT zirvesinde Rusya'nın engelleme çabalarına rağmen Çeçenistan'da yaşanan sivil katliam gündeme geldi. Şubat 2000'de ise Kafkas diasporasını temsilen 58 sivil toplum örgütü Ankara'da toplanarak ortak bir deklerasyon yayınladı. Burada daha fazla sayamayacağımız girişimler sonucu Nisan 2000'de Brüksel'de toplanan Avrupa Konseyi, Rusya'nın Çeçenistan'da soykırımı yaptığı gerekçesiyle oy kullanma hakkını askıya aldı. Bir müddet sonra ise İnsan Hakları Gözetleme (Human Rights Watch) sorumulusu Peter Buckeart, dünya kamuoyuna hitaben hazırladığı mektubunda Çeçenistan'da yapılanların savaş suçları olduğunu duyurdu.

Bununla beraber, batılı ülkelerin Rusya'ya karşı ciddi bir ekonomik ve siyasi baskı uyguladığı görülmemiştir. İstikrarsız, krizlerle boğuşan ve dağılma sürecine giren, etnik çatışmaların her tarafa yayıldığı bir Rusya şüpesiz ilk bakışta ABD veya AB için de tercih sebebi olamaz. Öte yandan özellikle 11 Eylül 2001'den sonra Orta Asya ve Kafkaslar'a yerleşen ABD açısından da her türlü dış müdahale ve örtülü sömürgeciliğe karşı bayrak açan bir hareketin başarısı çıkarlara aykırıdır. Gerek Çeçenistan ve gerekse diğer bölgesel çatışmalarda, batının müdahalesi, gelişmeleri kontrol altına alacak, bu vesile ile

[114] Türk kamuoyunda büyük tepki çeken bu ilişkilerin önemli bir boyutu ise aynı dönemde Türkiye'nin bölücü terör örgütü ile yaşadığı sıkıntılar olup, bu örgüte çeşitli şekillerde Rus desteğinin sözkonusu olduğunu hatırlatalım. Bu anlaşmalar yapılmadan birkaç ay önce bölücü terör örgütü lideri Suriye'den çıkmak zorunda kalmış ve Moskova'ya gitmiştir. Türkiye'nin baskı ve pazarlıkları ile Rusya'dan da çıkmak zorunda kalmıştır.

bölgeye yerleşecek bir strateji üzerine yerleşmiştir. Eğer Kafkaslar'da ABD olmayacaksa, bunun yerine bir Kafkas birliğinin olmasındansa Rusya'nın egemen olduğu mevcut statükonun tercih edilmesi için birçok gerekçe vardır. Bölgedeki bitmeyen çatışma, ne Rusya'nın ne de bölgesel güçlerin hakim olduğu anarşik ortama, bölge dışı güçlerin müdahalesi ve yerleşmesi açısından son derece uygun demektir. Bu açıdan insan hakları ihlallerine karşı sönük protesto ve uyarılarla konunu geçiştirilmesinin önemli siyasi gerekçeleri vardır ki anarşik ortam Batı'nın da çıkarına kabul edilmektedir. Ancak bundan daha önemlisi Moskova'daki aktörlerin de önemli bir kısmının kargaşa ortamından çıkar sağlamaları, savaşın bitmesini istememeleri ve bu dumanlı havada her türlü stratejiyi uygulayarak iktidarlarını sürdürmeleri gerçeğidir.

Tamamen kapalı bir toplum ve baskı rejiminden demokrasiye geçmeyi deneyen Rus toplumunda demokratik altyapı eksikliği ile beraber hantal bürokrasinin bu gelişmeye ayak uyduramaması sorunun temelini oluşturmaktadır. Sovyet dönemi yönetici kesiminin belkemiğini oluşturan silahlı kuvvetler ve gizli servisler bazı yasal ve kurumsal düzenlemelere rağmen geniş kadroları ile etkinliğini sürdürmektedir. Rusya'nın yaşadığı çelişkinin temelinde ise açık toplum ve demokratik sisteme geçmesi için temel şart olan kapalı toplum unsurlarının tasfiyesi veya etkinliğinin asgariye indirilmesi olduğu halde, bu icraatı yapacak olanların da genellikle ordu veya istihbarat kökenli olması gerçeği söz konusudur. Toplumu ve devleti her taraftan kuşatmış olup bu sistemi kökünden yıkacak bir halk hareketini Rusya'da beklemek belirttiğimiz gibi derin ve köklü bir demokratik kültür varlığını gerektirmektedir ki böyle bir şey Rusya'da hiçbir zaman olmadı. Günümüzde Rusya'da demokratik yönetimin vazgeçilmez unsuru olan muhalefet partileri de bulunmakla birlikte bunlar gerçekten yönetime karşı bir muhalefet gütmekten ziyade değişmeyen iktidar için Kremlin'in ihtiyacı olmayan danışmanlık görevlerini yerine getirir. Ve aslında Rusların politik idealleri Stalin'den beri özünde değişmemiş olup, devletin herşeyi kontrol ettiği, hiçbir zaman hesap sorulmayan bir sistemi tercih ederler.[115]

Bu durumda mevcut bürokrasinin kendisini tasfiye etmesi bir bakıma intihar etmesini beklemek gerekir ki bu da eşyanın tabiatına aykırıdır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ise kısmi olarak askeri bürokrasinin çekildiği alanları demokratik ve sivil toplum unsurları değil en baskıcı rejimleri aratan mafya doldurmuştur. Rusya'da eski istihbaratçı olan Putin'in 1999'da başbakanlığa ve 2000'de devlet başkanlığına getirilmesinin arkasında da bu Rusya gerçeği bulunmaktadır. Fakat bununla beraber, kapalı toplum bürokrasisini yeniden iktidara getiren bu şartlar, örneği Çeçen sorununu çözülmemesi gibi, kendiliğinden mi ortaya çıkıyor yoksa önemli kilit mevkilerde bulunan eski dönem bürokrasisi bu ortamı kasıtlı olarak mı oluşturuyor konusu da Rusya dışında olduğu kadar Rusya içinde de gittikçe daha açıkça ve yüksek sesle tartışılmaktadır. Aşağıda Rusya başlığı altında da konunun siyasal sistem altyapısı ele alınacaktır, ancak Rusya'nın yaşadığı bu paradoksal gelişmenin nirengi noktasını Çeçenistan siyasetinin oluşturduğunu hatırlatalım. 1999'da Rusya'nın Çeçenistan'a saldırısı ile Putin'in başbakanlığa, ardından devlet başkanlığına getirilişindeki eşzamanlılık bu gerçeğe işaret eder.

Rusya'nın 1999 yılında Çeçenistan'a saldırısı öncesinde farklı şehirlerde apartmanlarda patlamalar meydana gelmiş ve yüzlerce kişi ölmüştür. Patlamalardan sonra yapılan açıklamalarda olaylardan Çeçen eylemciler sorumlu tutulmuş fakat bu yönde herhangi bir delil bulunamamıştır. Ancak Putin'in başbakanlığa gelmesiyle birlikte bu olaylar gerekçe gösterilerek Çeçenistan'a saldırı başlamıştır. Ancak bu eylemlerin işleniş tarzı ile daha sonra ulaşılan deliller, patlamaların, tamamen Rus gizli servisi Federal Savunma Bürosu'nun (FSB) eseri olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu konuda daha sonra gerek FSB görevlilerinin itirafları yanında başta *The Moscow Times* olmak üzere Rus medyasında da FSB'yi suçlayan yazılar çıkmış ancak olayın üzerine gidilmemiştir.[116]

Ağustos başından Ekim ayına kadar Çeçenistan'da hükümetin kontrolü dışında eylemler gelişmiş, bu arada Dağıstan'da da esrarengiz patlamalar ve öldürme hadiseleri yaşanmıştır. Yaşananların faturasının Çeçenistan'a kesileceğini hisseden Çeçen lider her fırsatta olaylarla ilgisi olmadığını duyurarak dış gözlemci ve arabulucu istemiştir. 10 Ağustos'ta Çeçenlerin terörist gruplarla ilgisi olmadığını deklare etmiş, daha sonra Rusya'nın arzusu üzerine Dağıstan'a Çeçen askeri gönderilemeyeceğini belirtmiştir. Mashadov, ülkesi için uluslararası tanıma isterken ve Rusya'nın suç örgütlerini desteklediğini dünyaya duyururken buna karşı ilgi gösterilmemiştir. 5 Eylül'de Çeçenistan'dan bir grup militan Dağıstan'a saldırmış Rusya'da Çeçenistan'a yoğun bombardımana başlamıştır. Rusya "güvenlik bölgesi" kurmak

[115] Alexander Lukin, "Authoritarianism and Its Discontents", News from Russia in English, *The St. Petersburg Times,* 13 February 2004.
[116] Cenk Başlamış, "Rus Usulü Susurluk", *Milliyet,* 27.01.2002.

bahanesi, Çeçenistan'da bulunduğuna inandığı teröristleri yok etmek için bununla beraber asıl hedef olan Kafkaslar'da kontrolü yeniden ele geçirmek üzere yoğun saldırılara başlamıştır.[117]

Bir müddet sonra ise yeni Rus başbakanı Putin, Çeçenistan'ı, Rusya'daki bombalama hadiselerinin suçlusu teröristlere yardım ve yataklık yapmakla suçlamıştır. Böylece iç ve dış kamuoyunun muhtemel tepkileri törpülenmeye çalışılmıştır. Çeçenistan'ın Rus saldırılarını durdurması için uluslararası yardım istemesi ve o zamanki Gürcistan Devlet Başkanı Şeverdnadze'nin arabuculuğunu istemesinin de bir sonucu olmamıştır. Ekim'in ilk günlerinde Rusya, başta yerleşim yerleri olmak üzere Çeçenistan'ın üçte birini işgal ettiği ve Şubat 2004'de Grozni'yi ele geçirdiği halde, geçen süre zarfında güvenlik tesis edememiştir. Çünkü gerilla savaşlarını ve araziyi iyi bilen Çeçen milisler dağlarda Rus askerlerine saldırılarını sürdürmekte ve önemli kayıplar verdirmektedirler. Bunun Çeçenistan, Rusya ve dünya kamuoyu açısından ayrı boyutları sözkonusudur.

Rusya'nın Putin'le birlikte 1999'da başlattığı İkinci Çeçen Savaşı birçok bakımdan halen devam etmekte olup, Çeçenistan'da kurulan Rus yanlısı hükümet, bir bakıma Afganistan'da ABD'nin kurduğu Karzai yönetimi gibi ülkeye hakim olmaktan uzaktır. Bununla beraber Çeçenistan sürekli boşalmış, Ekim 2000'de İnguşetya'daki Çeçen mültecilerin sayısı 300.000'i geçmiştir. Uluslararası baskılar sonucu buradaki mültecilere yiyecek veren Rus yönetimi Aralık ayı başında bu uygulamayı sona erdirdi. Gerilla taktiği ile Çeçenler, Rus askerlerine ve işbirlikçilere ağır kayıplar verdirirken Ruslar da sivil halkı katletmiştir. Köyler, pazaryerleri yanında 21 Aralık 2000'de Çeçenistan Devlet Üniversitesi, Rus uçakları tarafından bombalanmış, çoğu kız 10 öğrenci ölmüş, birçokları yaralanmıştır. Böylece, 1860'lardan beri uygulanan zorunlu sürgünleri devam ettirerek Çeçensiz Çeçenistan oluşturmaya çalışılmaktadır. 1990'lardan günümüze Çeçenistan'da yaşanan en önemli olay Çeçen nüfusunun bölgeden kaçırılması olup, bölgede orta yolun bulunarak uzlaşma yapılması yerine çatışmanın sürdürülmesi ile Kafkaslardan Basra körfezine uygulanan ve birçok örneğini verdiğimiz anti-Türkileştirme projesi uygulanmaktadır.

9 Haziran 2004'de Moskova'da öldürülen Rus asıllı Amerikan gazeteci Paul Klebnikov, Moskova'daki istihbarat, mafya, ordu ilişkileri konusundaki yazıları ve araştırmaları ile yeni Rus "oligark"larını çoktan beri rahatsız etmekteydi.[118] Amerikan Forbes dergisinin yazarı ve Moskova temsilcisi olan Klebnikov, 1990'ların başından itibaren Moskova'da işlerin nasıl döndüğünü, mafya, istihbarat, devlet ilişkilerini birçok kitap, makale ve araştırmasına konu etmiştir.[119] Sovyetler sonrası Moskova'yı bilen birçok kişinin gördüğü bir gerçeği Klebnikov açık bir şekilde özetlemeketedir. General Lebed, Çeçenistan'a karşı savaş açılmasında bile askerlerin yolsuzluklarını gizleme niyetinin yattığı iddiasında. Doğu Almanya'dan dönen generallerin, ellerindeki tank ve tüfekleri Çeçenlere sattığı konusunu araştıran gazeteci Kholodov bundan dolayı hayatını kaybetmiştir. Klebnikov, Çeçen ordusunu Rus istihbaratçıların yetiştirdiğini de ileri sürmektedir.[120] Emekli Rus Rus General Lebed ise bir yazısında Çeçenistan'daki savaşın, Rus toplumunun yenme hastalığının bir yansıması olduğunu belirtip, aslında bunun Rus toprağında bir iç savaş olarak yorumlar. Lebed, büyük bir öngörüyle savaşın çevreye yayılacağını da dile getirir ve savaş ne kadar uzarsa komşu ülke Dağıstan'ın da bu çatışmaya katılma şansının o kadar büyük olacağını dile getirir.[121]

Bütün bunlarla birlikte eğer Çeçenistan, Rusya açısından sorun olmaya devam ediyorsa daha önceki savaşlar dikkate alındığında Rusya'nın Çeçen mücadelesini öyle kolayca ezeceği beklenmemeli.[122] Çeçen halkı açısından savaş hayatın vazgeçilmez parçası olmuş, Mashadov'a göre, 1994'den beri iki yıllık süre hariç geçen 10 yıllık sürenin tamamı savaşla geçmişti. Ve Çeçen lidere göre Rusların Çeçenistan'ın yerleşim yerlerini bombalamalarına karşılık Çeçen direnişçilerin de, daha önce bu tür olayları tasvip etmediği halde, bu savaşı Moskova'ya ve Rusya'nın her tarafına yayma hakları vardır. Ve Mashadov'a göre bu savaş, Putin'in ömrünü aşacaktır. Öte yandan 2004 Mayıs'ta öldürülen Ruslarla işbirlikçi

---

[117] Sarah K. Miller, "Russia vs. Chechnya: Round Two, the Crisis Moves West".
[118] "Gazeteciye Mafya İnfazı: Rusya'nın Gizli Zenginlerini Açıklayıp Ülkeyi Nasıl Yağmaladıklarını Yazan Pavel Klebnikov Suikasta Kurban Gitti", *Vatan*, 11.07.2004.
[119] Bunlardan bazıları: Paul Klebnikov, *Godfather of the Kremlin and the Lootinf of Russia*; *Godfather of the Kremlin: The Decline of Russia in the Age of Gangster Capitalism*, Harvest Books, Papeback, 2001.
[120] Paul Klebnikov, *Godfather of the Kremlin and the looting of Russia*.
[121] Benjamin S. Lambeth, *The Warrior: Who Would Rule Russia?,* Santa Monica, Rand, 1996; s.57.
[122] Sarah K. Miller, "Russia vs. Chechnya: Round Two, the Crisis Moves West".

Çeçenistan devlet başkanı Kadirov'un yerine Ağustos sonunda yapılan seçimle o zaman hayatta olan Mashadov hiç ilgilenmeyip, adeta buna Rusya'nın iç işi gibi bakmıştır.[123]

Dudayev'den sonra Çeçenistan devlet başkanı olan Zelimhan Yandarbiyev, 13 Şubat 2004'de Katar'da iki Rus görevli tarafından öldürülmüş, katiller yakalanarak yargılanmış ve ömür boyu hapis cezası karşılığı olarak 25 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Temyiz başvuruları reddedilirken, bu cinayet Katar ile Rusya arasında da diplomatik krize sebep olmuştur. Bu olay, Rusya'nın Çeçenistan konusunu günümüzde geçerli olan hukuk ilkeleri ve uzlaşma ile değil de gizli servisler, komplolar, suikastlerle soğuk savaş dönemi alışkanlıklarıyla altetmek istediği, gizli servis direktörü Putin'in devlet başkanı olmasıyla da aslında bu yönde külli (bütüncül) bir irade ortaya çıktığı, Rus kamuoyunun da esasen bu yönde hazırlandırılmış olduğunu göstermektedir.

Putin'in Çeçenistan politikasını yorumlayan Dünya Tatar Birliği Fahri Başkanı Ali Akış, Putin'in asıl hedefinin tükenme sürecine giren Rus ırkına karşın, RF'nun üniter bir devlet haline getirmek olduğunu, bu hedefe ulaşmak yönündeki en büyük engelin Çeçenistan ve Tataristan olduğunu, buna karşın Putin'in Çeçenleri fiziksel açıdan yok etmek için her fırsatı değerlendirdiğini, Tataristan'ı ise sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal açıdan yok etmeye yönelik sistematik planlar uyguladığını belirtmektedir.[124]

Çeçenistan'ın sürgündeki (son yıllarını Ruslar tarafından öldürülünceye kadar dağlarda geçirmiştir) devlet başkanı Mashadov, "Üzücü olsa da, Rus Çeçen savaşının Putin'den daha çok yaşayacağını düşünüyorum"[125] şeklindeki sözü önemli bir gerçeğe işaret etmektedir. Ancak burada ihmal edilmemesi gereken diğer bir gerçek ise Rus etkili çevrelerinin savaşın bitmemesini birçok nedenden dolayı arzuladıklarıdır. 29 Ağustos 2004'de yapılan Çeçenistan'da Rus yanlısı hükümetin devlet başkanlığı seçimlerinde yaşananlar, Çeçenistan'da ve Çeçenlerle barışın kurulmaması, sürekli kriz ve terörü besleyen, bunlara zemin hazırlayan ayrıntılara hayat hakkı verilmesini birçok Rus yazar ve siyaset adamı büyük bir endişe ile izlemektedir. Putin'in 21 Haziran 2004'de İnguşetya'da yaşanan baskın olayından hemen sonra buraya gelmesi gibi, Çeçenistan'a verdiği önemi göstermek üzere, Rus yanlısı Çeçenistan Devlet Başkanı'nın 9 Mayıs'ta öldürülmesinden hemen sonra sonra Grozni'ye gitmiş, şehir üzerinde helikopterle bir tur attıktan sonra şehrin harap görüntüsünden rahatsız olmuş ve tamir edilmesi talimatını vermiştir. Putin'in bu tutumundan hareketle, Rusların verdiği sözleri yerine getirmesi, Çeçen politikasını gözden geçirmesi, uzun vadede gerçekçi olması gereken bir strateji izlemesi gerektiğini dile getiren *The Moscow Times* gazetesi yorumcusu Andrei Piontkovsky'nin makalesini aynı zamanda Rus güvenlik politikalarının genelini de eleştiren önemine dikkat çekerek aynen alıyorum: [126]

EK: "Rusya, Çeçenistan'daki Sözlerine Sadık Kalmalıdır"

"10 yıl boyunca Rus hava ve topçu taarruzları sonucu moloz yığını haline gelmiş olan Grozni üzerinde, geçen ay bir helikopterle uçarken, Başkan Vladimir Putin, hüzünlü bir şekilde şehrin çok kötü kurulmuş olduğuna işaret etti. Şehrin tamire ihtiyaç duyduğunu söyledi ve derhal harekete geçilmesi için emir verdi.

İktisadi Gelişme ve Ticaret Bakanı German Gref, birkaç gün sonra aceleyle Grozny'ye gönderildi. O da başkanın düşüncelerini yansıtarak şöyle dedi: 'Çeçenlerin halleri beni çok etkiledi. Onlar morali bozuk ve hayata küsmüş bir vaziyetteler.' Ve bir gerçekçi benzetme yaptı: 'Bugün Minutka'da gördüklerimiz sanki bir Hollywood filminin sahnesiymiş gibi görülmektedir.' Gref bu sözleri Grozny'nin ana caddesi ile ilgili söylemiştir.

Burası Putin veya Gref'in saçma bir kişisel tiyatrosu değil, fakat saçmalıklarla dolu bir on yılın özetidir. Putin veya Gref, kendi şehri olan St. Petersbug'un* moloz yığını haline geldiğini hiç gördüler mi.

---

[123] Peter Graff, "Chechen President Aslan Maskhadov Says War May Spread", *Reuters*, 19.07.2004; http://www.chechentimes.org/en/press/?id=19429, 2004-07-27.

[124] Ali Akish, "1944 Yılında Rusya Yöneticilerinin Toptan Sürgün Suçları ve Bugünkü Durum", TURKISH FORUM - WORLD TURKISH ALLIANCE, GRASSROOTS, 16 Temmuz 2004.

[125] "Rus-Çeçen savaşı Putin'in hayatından daha uzun sürecek", http://www.kavkaz.org.uk/tur/article.php?id=974, 2004-08-08.

[126] Andrei Piontkovsky, "Russia Must Be True to Its Words in Chechnya", *The Moscow Times*, 2004-08-08, s.10. Bu yorumu gönderen Piontkovsky, bağımsız bir siyasi analisttir. Makalenin İngilizceden tercümesi tarafımdan yapılmıştır.

* Putin, 1952 St Petersburg [Leningrad] doğumludur.

Onlar açısından harabeleri bir Hollywood yıkıntısının seti ile karşılaştırmak daha önce vuku bulmamıştı. Bu yüzden onların tepkisi, aslında herhangi birisinin tepkisi, tamamen farklı olacaktı.

Biz Çeçenistan'da ne için savaşıyoruz? Rusya'nın toprak bütünlüğü için elbette. Fakat toprak bütünlüğü demek gayri meskun, yakılmış yıkılmış yer demek değildir. Biz Çeçenlere onların Rus vatandaşı olduklarını göstermek için savaşıyoruz. Bununla beraber biz onların şehirlerini ve köylerini yıkıyoruz ve günahsız sivilleri kaçırıyoruz. Bu sivillerin cesetleri de işkencenin delili olarak ortaya çıkmaktadır.

Yüzbaşı Eduard Ulman ve Genelkurmay Ana İstihbarat Başkanlığı'nın üç görevlisinin 2002'de altı Çeçen sivili öldürdüğü hadiseye bir bakalım. Görevliler önce içinde altı kişinin seyahat ettiği kamyona ateş ediyor, biri ölüyor diğer ikisi yaralanıyor. Ulman telsiz vasıtasıyla üstüyle temasa geçiyor ve kalanların öldürülmesi talimatını alıyor. Bunu yaparken sanki kamyon isyan eden direnişçileri taşıyormuş ve bir mayının üstünden geçiyormuş gibi gösteriyor. Kuzey Kafkas Askeri Bölge Mahkemesi'ndeki jüri üyeleri Ulman ve maiyyetindekileri akladı, çünkü onlar sadece verilen talimatları yerine getirmişti. Talimat tabiiki illegaldi fakat Ulman talimatları ahlaki ve uluslararası hukuk boyutunu hiç dikkate almadan yerine getirmek üzere eğitilmişti.

Başkomutan Yarbay Putin'e gelince, Yüzbaşı Ulman'a suç olan emri vermiş olan isimleri belirlenmemiş bütün subayların ve görevlilerin yaptıkları hakkında, hem ahlaki hem de siyasi sorumluluğu kabul etmek zorundadır. Bu durumdaki belirsiz bir emir daha çok Putin'in teröristleri kendi kulübelerinde yok edeceği kutsal taahhüdünün açık bir yankısından ibarettir.

Hükümet adına Putin vahşice öldürülen bu sekiz Rus vatandaşı'nın [Çeçen] akrabalarından özür dileyebilirdi. Böyle bir jest Çeçen halkı üzerinde müthiş bir etki yapacaktı, cumhuriyetteki durumu değiştirecek ve daha fazla barbarlığın önlenmesine yardım edecekti.

Ne yazık ki böyle bir şey hiç olmadı. Biz sürekli olarak Çeçenistan'daki parlak sözlerle yapılan resmi açıklamalarımızı tekzip etmekteyiz. Çeçenlere Rus vatandaşı olmadıklarını her gün göstermekteyiz, onların bir süreden beri böyle olduklarını da kabul etmiyoruz ve onların şehirlerinin ve köylerini Rusya'ya ait olduğunu da dikkate almıyoruz.

Tam da burada bu savaşın temel saçmalığı bulunmaktadır. Rusya'nın güvenliği, ne kadar geniş çaplı olursa olsun Çeçen bağımsızlık hareketi tarafından değil de fakat uluslararası İslamcı teröristlerin varlığıyla tehdit edilmektedir. Bu teröristler, Vahhabicilik adıyla ilk Rus-Çeçen savaşının sonunda ve özellikle iki savaş arasında, Zelimhan Yanderbiyev, Movladi Udugov ve Şamil Basayev gibi şahsiyetlerle aktif işbirliği sonucu cumhuriyete sızmışlardır. Çeçenistan veya halkı bu teröristlerin umurunda bile değildir. Onlar cumhuriyeti global İslami devrim için bir köprübaşı olarak görürler, tıpkı 1917'de Rusya'ya doluşan 'enternasyonalciler' gibi. Ülke dünya komünist devrimini tutuşturacak çıradan başka bir şey değildi.

Biz kendi eserimiz olan bu Çeçen-Rus cehennemine daha fazla battıkça, bağımsızlık, toprak bütünlüğü gibi çatışmayı başlatan sloganlar bütün anlamını kaybetmiştir. Rus liderler ve Çeçen politikacılar iki temel hedef edinmelidirler: Çeçen halkının yok olmasına son vermek ve cumhuriyeti Rusya'ya saldırıları için bir üs olarak kullanan uluslararası İslamcı teröristleri kovmak.

Kendileriyle savaşmış olduğumuz klasik düşmanlar –Aslan Mashadov, Ahmed Zakayev, bunlara yakın olan diğer liderler ve onların davasına sempati duyan Çeçen halkının bir bölümü gibi Çeçen ayrılıkçılar- şu anda bizim müttefiklerimiz olmuşlardır. Çünkü radikal İslamcı teröristler herşeyden önce Çeçenistan'ı tahrip etmektedir.

Uluslararası terörizmle asla bir uzlaşmaya varamayız, fakat Çeçen ayrılıkçılığı ile kabul edilebilir bir anlaşmaya varılabilir. Bunu yapmak için yeterli siyasi iradeye ve şu iki basit hususa ihtiyaç vardır: Çeçenistan'daki federal birliklerin aşırı miktarda oluşuna son vermek ve bizimle aynı hedefi paylaşan biriyle görüşme masasına oturmaya hazır olmak. Bunlara merhum Çeçen Başkan Ahmed Kadirov'un önceleri yaptığı gibi bize karşı silaha sarılanlar da dahildir. Son olarak Rusya'daki Çeçenlere normal bir vatandaştan ziyade düşman gibi muamele etmeye son vermeliyiz.

Eğer bütün bunları yapabilirsek, Çeçenistan'daki çatışmanın silahlı safhası 10-15 yıla kadar tamamen bitecektir. Daha sonra yapılması gerekenler ise diğer neslin sorumluluğunda olacaktır. Putin'in

haklı olarak işaret ettiği gibi: 'Eninde sonunda Çeçenistan'ın resmi statüsü bizim için çok da önemli değildir.' Eğer Rusya 10-15 yıl içinde güçlü ve müreffeh bir devlet olursa, uzlaşılmış fakat öfke dolu bir Çeçenistan'ı kaybetmek diye bir endişesi olmayacaktır. Eğer böyle olmazsa, Rusya'nın dert etmesi gereken, Çeçenistan'dan çok daha büyük problemleri olacaktır."

Genel olarak etnik ve kültürel boyutlarıyla birlikte tarih ile stratejik, jeopolitik ve ekonomik boyutlarıyla birlikte siyasetin düğümlendiği Kafkaslar'da düğümlerin kördüğüme dönüştüğü Çeçenistan ve komşularında gelinen noktada önemli ölçüde Moskova'daki siyasi kavgaların ve Kremlin entrikalarının boyutları sözkonusudur. Bir dönem Moskova'da önemli bir güç odağı olan Lebed'in dile getirdiği önemli bir gerçek, Rusya'nın Çeçenistan'a olan ihtiyacından daha fazla Çeçenistan'ın Rusya'ya ihtiyacı olduğudur. Dolayısıyla Çeçenlerin daha fazla uzlaşma yanlısı olması beklenmektedir.[127] Ancak dört asırdan beri her dönemde dünya çapında özgürlük kahramanı çıkaran bu ülkenin gerçekçi bir barışın kurulmasında fonksiyonunu yerine getirebilmesi için Moskova'da da bu iradenin bulunması gerekmektedir. Kremlin yönetimi ise, global sistemin önde gelen aktörleri ile birlikte uyumlu olarak ve Kafkasların diğer sorunlu bölgeleriyle benzer bir politika izleyerek, çözümsüzlük ve savaş şartlarından siyasi çıkar sağlamak, rakiplerini belirli bir güce ulaşmadan ezme ortamı oluşturmak, bu arada Kafkasya'da asırlardır uygulanmakta olan "anti-Türkileştirme" operasyonunu, global emperyalizmle uyumlu olarak sürdürmek hedefleri izlenmektedir.

"Rusya Çeçenistan ile uğraştığı sürece, Güney Kafkasya'yı yeniden ele geçirmek üzere kaynaklarını yoğunlaştıramaz"[128] tespiti, tersinden okunduğunda, Çeçenistan sorununun sürüp gitmesi, Güney Kafkaslar açısından kıymetli bir savunma siperi fonksiyonunu yerine getirmektedir. Bununla beraber, Gürcistan ve Azerbaycan'ın Çeçen savunmasına destekleri tartışmalıdır. Kafkas düğümlerinden ilginç bir ayrıntı daha burada karşımıza çıkmaktadır ki, Çeçen bağımsızlık savaşını yürütenler, aynı zamanda Gürcistan'a karşı bağımsızlık veren ve Rusya'nın desteğini arkasına alan Abhazlarla birlikte Gürcülere karşı savaşmışlardır. Konunun Çeçenler açısından olduğu gibi, Ruslar ve Gürcüler açısından da birbiriyle bağdaştırılması zor birçok boyutu olup, bunu Abhazya bölümünde ele alacağız.

[127] Benjamin S. Lambeth, *The Warrior: Who Would Rule Russia?*; s.59.
[128] Ariel Cohen, "Rusya'nın Yeni Kafkasya Politikası Türk Çıkarlarını Tehdit Ediyor mu?", *Avrasya Etüdleri*, Yaz 2001, Özel Sayı, s.119.

G. Dağıstan Özerk Cumhuriyeti (Rusya Federasyonu)

Kuzey Kafkaslar'ın en doğusunda, Hazar sahilinde yer alan Dağıstan, Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bir cumhuriyettir. Yüzölçümü 50.300 km kare olup, nüfusu 1.854.000'dir (1991) Dağıstan ÖC'nin doğusunda Hazar Denizi, güneyinde Azerbaycan, batısında Gürcistan ve Çeçenistan, kuzeyinde RF bulunur. Özerk cumhuriyetin başkenti Mahaçkale olup, Sovyetlerin dağılması aşamasında şehre Şeyh Şamil'in hatırasına "Şamilkale" ismi verilmiştir. Dağıstan halkının büyük kısmı sünni Müslümandır. 36 ayrı etnik gruptan oluşan nüfusunun %28'ini Avarlar, %16'sını Dargılar (Dargin), %13'ünü Kumuklar, %12'sini Lezgiler, %7'sini Ruslar, %5'ini Lazlar, %5 Çeçenler, %4'ünü Azeriler, %2'sini Nogaylar, %8 diğerleri oluşturur.[129]

Dağıstan isminden de anlaşıldığı üzere dağlarla kaplı bir ülke olup, ekonomisi daha çok tarım ve tarım ürünleri ile şişe cam sanayiine, küçükbaş havvancılık, petrole ve doğalgaza dayanır. Ülkede kömür ve demir madeni de bulunmaktadır. Bununla beraber petrol ve maden rezervleri yeterince işlenmeye başlanmamıştır. Hidroelektrik santralleri de önemlidir. Dağıstan'ın henüz işletilmeyen rezervlerinin yanında Azerbaycan ve Hazar petrol ve doğalgazı açısından da stratejik önemi sözkonusudur. Çünkü bu kaynakların Rusya'nın kontrolünde kalması ancak Dağıstan aracılığı ile mümkündür.

Dağıstan ÖC'ne adını veren ve cumhuriyetin en kalabalık etnik grubunu oluşturan Dağıstanlılar, Doğu Kafkas halkları olan Avarlar, Dargiler, Lezgiler gibi halkların genel adıdır. Dağıstan dilleri Çeçenlerinki gibi eski Kafkas dili olan Nah grubuna girmektedir. Bununla beraber, Dağıstanlıların aslında Mahan'dan gelme Moğol Türkleri olduğu ve dillerinin de Moğolcaya yakın olduğu kabul edilir.[130] Dağıstan'ın belli başlı şehirlerinden olan Derbent aynı zamanda tarihi bakımdan da önemlidir. Savunması kolay, müstahkem bir yeri olan Derbent, bağları, meyve ağaçları ve balık sanayii ile yaşayan sakin bir şehirdir. Derbent geçidinden geçen eski yol, yerini 1898'de inşası biten ve Kafkasların ortasındaki eyaletleri Rusya'ya bağlayan ilk trene terk etmiş ve bundan sonra şehir daha da gelişmiştir. Bugün şehir, Güney Kafkasya demir yolları şebekesinin bir istasyonudur. 1926'da Derbent'in büyük çoğunluğu Türklerden ibaret olup nüfusu 25.000 idi.[131]

Rusya ilk defa 1813 yılında Dağıstan'ı ülkesine ilhak etti, ancak halk buna karşı bağımsızlık mücadelesine girişti. 19. yüzyıl boyunca uzun süre Rus istilasına karşı direnen Dağıstanlılar Şeyh Şamil'in esir düşmesinden sonra Rus hakimiyeti altına girdi. Rus Çarlığı'nın çökmesi ve iç savaş esnasında diğer Kafkas kavimleriyle birlikte Kuzey Kafkas Bağımsız Cumhuriyeti'ni kurdu. 1920'de Bolşeviklerin ülkeye hakim olmasından sonra bu cumhuriyet lağvedildi ve 1921'de Rusya SFSC'ne bağlı Özerk SSC haline geldi.

Dağıstan ÖC, Mart 1992'de yeni Rusya devletinin imzacılarından olarak Federasyon Sözleşmesi'ne katılmıştır böylece RF'nun kurucu üyelerinden olmuştur. Bağımsızlık yönünde ciddi bir harekete girişmediği halde, tam bağımsızlığı sembolize eden önemli olaylar yaşanmıştır. 3 Kasım 1991'de Abhazya, Suhumi'de toplanan Kafkas Halkları Konfederatif Birliği anlaşmasının imzalanıp Kafkas Dağlı Halkları Konfederasyonu (K.D.H.K.)'na cumhuriyet statüsü verilmesinden sonra 18-19 Ocak 1992'de K.D.H.K. 4. Parlamento Toplantısı Şamilkale'de (Mahaçkale) yapıldı. Ekim 1997'de ise başkent Şamilkale'de İmam Şamil'in 200. Doğum Yıldönümü çeşitli etkinliklerle kutlandı.

Ağustos 1999'da toplanan Çeçen-Dağıstan Halkları Kongresi'nden alınan yetki ile "İslam Şurası" kuruldu. Şura 10 Ağustos'ta aldığı kararla "Dağıstan İslam Cumhuriyeti"ni yeniden kurduğunu açıkladı. Aynı gün RF Başkanı Yeltsin başbakanlığa Putin'i atadığını açıklamıştır. Eski başbakan Stepaşin ise

---

[129] Mustafa Öztürk, "Kafkasya'nın Tarihi Coğrafyası ve Stratejik Önemi", s.14. Daha alt etnik gruplara inildiğinde, dünyanın en çok sayıda farklı etnik kökene sahip insanın bu sınırlı bölgede yaşadığı görülür ki bir bakıma Kafkasların özeti durumunda. 1959'da tespit edilebilen en kalabalık Kafkas kökenli gruplar olarak Avarlar 270.394, Lezgiler 223.129, Dargiler 158.149, Laklar 63.529, Tabassaranlar 34.700, Agullar 6.700, Tshurlar 7.321. Buradaki en kalabalık Türk grupları olarak Kumuklar 134.967, Nogoylar 38.582. İranlı gruplar arasında en fazla Tatlar bulunmaktadır. Ruslar da daha çok şehirlerde yaşamaktadırlar. Bunlardan başka Azerbaycanlılar, Ermeniler, Yahudiler ve Ukraynalılar vardır. Buna göre Dağıstan'da 81 ayrı millete mensup insanların yaşadığı tespit edilmiştir. "Dağıstan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti", *Meydan Larousse*, C.3, İstanbul, 1970; s.334.

[130] Mirza Bala, "Dağıstan", *İslam Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, MEB, 1993, s.449.

[131] W. Barthold, "Derbend", *İslam Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, MEB, 1993; s.538.

Moskova'daki siyasi gelişmelerin Dağıstan'la doğrudan irtibatlı olduğunu, Dağıstan'daki durumun, Rusya'nın tüm Kafkasya'yı elinden kaçıracak kadar ciddi boyutlarda olduğu şeklindeki sözleriyle teyit etmiştir. Nitekim Putin ilk önemli icraat olarak 2 Eylül'de Dağıstan'a askeri harekata başlamıştır. Dağıstan'daki gelişmeler, eş zamanlı olarak Moskova ve Rus şehirlerindeki patlamalarla birlikte yeni Rus yönetimi açısından Çeçenistan'a geniş çaplı bir saldırı için Rus ve dünya kamuoyundan meşruiyet almanın zeminini oluşturmuştur. Çeçen yöneticiler bu olaylarla bağlantısı olmadığını iddia etse de hatta daha sonra bu ifşaatını hayatıyla ödeyen Klebnikov gibi yazarlar Dağıstan'daki hadiselerin Çeçenistan'a geniş çaplı saldırıya meşruiyet kazanmak üzere Rus gizli servisinin kirli işlerinden olduğunu önemli delillerle ortaya koysalar bile, bu gerçekler Rus kamuoyuna yeteri kadar ulaşamamıştır. Batılı ülkeler ise birçok nedenden dolayı Moskova yönetiminin yanında yer almayı tercih etmişlerdir. 1999 yazında olayların kronolojisi şöyledir:

7-8 Ağustos: Dağıstan'ın Botlikh bölgesinden giren teröristler Rus askerlerle çarpıştı. Ve RF İçişleri Bakanlığı güçleri, Çeçenistan sınırı boyunca teröristlere ait olduğunu iddia ettiği noktaları bombalamaya başladı. Bu olaylarla Dağıstan'da toplanan Şura irtibatlandırıldı. 10 Ağustos'ta Dağıstan İslam Şurası'nın Moskova tarafından tanınmadığı duyuruldu. Ancak Şura Dağıstan'ın bağımsızlık deklarasyonunu imzaladı ve Rusya'ya karşı Çeçenistan'a yardım etmek üzere kutsal bir savaş duyurusunda bulundu. 13 Ağustos'ta Rusya Dışişleri Bakanı Igor Ivanov BM'e ve belli başlı İslam ülkelerine hitaben yayınladığı bir deklarasyonda Dağıstan'daki direnişçilere herhangi bir yardımın Rusya'nın içişlerine müdahale olarak kabul edileceği tehdidinde bulundu. 16 Ağustos'ta ise Rus Duması aldığı bir kararla isyancıları kınayarak bunlara karşı acil ve etkili tedbirler alınması çağrısında bulundu. Bu arada uluslararası ajanslar 10.000 kadar mültecinin evlerinden zor ile çıkarılmış olduklarını ve Doğu Hazar sahillerine doğru yöneldiklerini duyurdu. 17 Ağustos'ta Rusya Savunma Bakanlığı savaşın kontrolünü resmen yüklendi. Askeri görevliler iki gün içerisinde isyanı bastıracaklarına dair yemin ettiler. Ertesi gün Rus savaş uçakları isyancıların elinde olan iki köydeki televizyon ve radyo istasyonlarını bombaladı. 19 Ağustos'ta Rusya Savunma Bakanı Sergeyev, Dağıstan'a giderek isyancaların çok kısa bir süre içerisinde yok edileceğini tekrarladı.

Gelişmelerden Çeçenistan'ın da sorumlu tutulacağını gören Basayev yeni bir saldırıya karşı hazırlıklara başladı. 20 Ağustos'tan itibaren Rus güçleri bölgeyi vurmaya başladı. 24 Ağustos'ta isyancılar Botlikh bölgesinden çekildiklerini duyurdu, bunu Rus askerleri izledi. Bundan tam bir hafta sonra ise Moskova'da bir kapalı alışveriş merkezinde bomba patladı. Rusya Savunma Bakanı ise militanların Çeçenistan'ın Dağıstan sınır bölgesinde yer alan Novolakskoye bölgesinde toplandıklarını ilan etti. 4 Eylül'de Rusya'nın yeni Başbakanı Putin Dağıstan'da Rusya'nın isyancıları yendiğini duyurdu. Aynı gün Dağıstan Buynaksk'da, bombalama sonucu isyancılara ait kışlalar yerle bir edildi, 64 kişi öldü. Ertesi gün ise Basayev'e bağlı isyancılar, Dağıstan'a tekrar saldırdı. Buna karşılık Rusya Çeçenistan'da "şüpheli isyancı üslerine" karşı hava saldırılarına başladı.

Rusya'nın 1999 yazında yaşanan özetlediğimiz gelişmelerden sonra Dağıstan'da bulunan yaklaşık 2000 isyancıya karşı 10-15 bin asker sevkederek başlattığı hareket her yönüyle soru işaretleri taşımakta, bu olaylarla birlikte adım adım Rusya'nın yeni "Çarı" haline gelen Putin'in siyasi kişiliği ile ilişkilenmektedir. Konunun önemli bir boyutuna dikkat çeken Miller, Sovyetler sonrası Rusya'da kamu alanında önemli reformlar yapılırken üç kurumun bunların dışında kaldığına işaret eder. Reorganizasyona tabi tutulmayan üç kurum Dışişleri Bakanlığı, Savunma Bakanlığı ve Güvenlik Servisleri. Yazar Yeltsin'in Çeçenistan konusundaki "uzlaşmaz" politikası ile Dağıstan'ı bırakmama gösterisini bu üç kurumdaki Sovyet döneminden kalan dezenfermasyon uygulamaları ile iktidarını sürdürme politikasına bağlamaktadır.[132]

Dağıstan'daki isyan önemli ölçüde bastırılmış olmakla birlikte, Çeçenistan'da Rusya'nın sıkıntıları devam etmektedir. 1999 yılında Dağıstan'da yaşananların Çeçenistan benzeri bir gelişmeyi olgunlaşmadan önleme veya Çeçenistan'da daha önce imza atılan sözleşmeleri yok saymayı mazur gösterecek gerekçeler edinme maksadına dayanan hareketler olarak görmekteyiz. Çeçen komutan Şamil Basayev'in eylemleri yüzünden 1999 yazında Rusya'nın Dağıstan ve Çeçenistan'a müdahalesinin meşru hale gelmesi sonucu,

---

[132] Sarah K. Miller, "Crisis in the Caucasus, History of the Conflict in Dagestan", http://www.infoplease.com/spot/dagestan1.html#timeline. 2004-08-04. Bu makale 19 Ağustos 1999 tarihinde yani Putin için henüz başkanlık yolu açılmadan kaleme alınmıştır. Bilindiği gibi Putin'in başkanlığından sonra ilk icraat olarak Yeltsin'den hesap sorulmaması konusunda bir yasa çıkarılmış, daha sonra ise ekonomik ve siyasi hayatta önemli ölçüde Sovyet dönemi uygulamalarına dönülmüştür.

devam eden belirsizlik sürmektedir. Basayev'in eylemlerinde Çeçenistan ve Dağıstan yönetici ve halklarının ne derece sorumlu olduğu oldukça tartışmalı bir konudur. Bununla beraber Rus asker ve yöneticileri Basayev ve bağlı birliklerine pek dokunamadıkları halde sürekli sivil halkı katletmekte ve ülkeden çıkmaya zorlamaktadır.

BÖLÜM 3:
AZERBAYCAN

Kafkasya, coğrafi olarak Kuzey ve Güney olarak ikiye ayrılmakta olup, bunun izleri siyasi haritalarda her dönemde görülmüştür. Buraya kadar sayılan özerk cumhuriyet ve bölgeler Kuzey Kafkasya bölgesinde yer alıp, RF'na bağlı oldukları halde, Güney Kafkas cumhuriyetleri Sovyetler Birliği'nin dağılması aşamasında bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

1936 SSCB Anayasası'na göre Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan cumhuriyetleri, birliği oluşturan 15 cumhuriyetten üçü olarak sayılmıştır. Sözkunusu anayasada, yukarıda sayılan birimlerin, Rusya SFSC bünyesinde özerk cumhuriyet veya bölgeler olarak yer aldığına ve 1936'ya kadar yaşananlara, yukarıda her birim ele alınırken işaret edildi. Güney Kafkasya'daki her cumhuriyetin, I. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan gelişmelerde, birbirlerine karşı mücadele ve işbirliği deneyimleri aşağıda ele alınacaktır. 1991'de gelişen olaylarla birlikte üç cumhuriyet de bağımsızlığını ilan etmiştir.

Büyük Kafkas Dağları'nın güney eteklerinden itibaren İran'a kadar olan bölgeden ibaret olan Güney Kafkasya, etnik ve sosyolojik bakımdan Kuzey Kafkasya'nın parçasıdır. Kuzey Kafkasya'da yer alan etnik zenginlik ve bunun sonucu olarak idari bölünmelerin önemli bir kısmı, mevcut durumu daha da karışık hale getirip, farklı grupları sürekli çatışma halinde tutarak bölgeyi kolayca yönetme amacına dayanmaktadır. Aynı durum, güneyin haritası belirlenirken de görülmektedir. İlgili bölümlerde temas edileceği gibi, Güney Kafkasya'daki olayların önemli ölçüde Kuzey Kafkasya boyutu söz konusudur.

Kafkaslar'ın kilit ülkesi durumundaki Azerbaycan, Sovyetler sonrası bağımsızlığını kazanan üç güney Kafkas cumhuriyetinden biridir. Kuzeyinde RF'na bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti, kuzey-batısında Gürcistan, batısında Ermenistan, güneyinde İran bulunmakta olup, doğu kısmında ise Hazar Denizi yer almaktadır. Azerbaycan topraklarından sayılan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Türkiye, İran ve Ermenistan arasında yer alıp, Azerbaycan ana ülkesiyle arasında Ermenistan bulunmaktadır. Nahçıvan vasıtasıyla, Azerbaycan Türkiye ile de sınır komşusu sayılmaktadır. Öte yandan Ermenistan sınırı yakınında yer alan Yukarı Karabağ (Dağlık Karabağ) ise, SSCB'den kalan hukuki statüye göre Azerbaycan'a bağlı özerk bölge durumundadır. Ayrıntılı olarak ele alacağımız üzere, daha Sovyetler Birliği dağılmadan Ermenistan, Yukarı Karabağ'ın statüsünü tartışmaya açmış, ilerleyen yıllarda sürüp giden anlaşmazlık ve savaşlar sonucu Yukarı Karabağ ile Ermenistan arasındaki çevre bölge durumundaki Azerbaycan topraklarının yaklaşık yüzde 20'si 1994'den beri Rusya ve İran destekli Ermenistan işgali altında bulunmaktadır.

Azerbaycan topraklarının önemli bir kısmı Büyük Kafkaslar ve Küçük Kafkaslar üzerinde yer alır. Her iki dağ silsilesinden doğan ırmaklar ülkenin orta ve güney bölgelerinde yer alan Şirvan, Mil ve Mugan gibi ovaları sular. Bu akarsuların en başta gelenleri Kura ve Aras ırmaklarıdır. Bu ırmakların beslediği sulama kanalları sayesinde ülke aynı zamanda önemli bir tarım ülkesi özelliği taşıyıp, Sovyet döneminde, SSCB'nin toplam tarım üretiminin onda birini gerçekleştirmiştir. Bununla beraber, Sovyet döneminin yanlış tarım politikası sonucu 20. yüzyıl başındaki zenginlik ve çeşitlilik yüzyılın sonunda kalmamış, Sovyetlerin dağılmasından sonra ülkede gıda ve yiyecek sıkıntısı yaşanmıştır.

Doğal zenginliklerde olduğu gibi nüfus ve yüzölçümü bakımından da Kafkaslar'ın en büyük ülkesi Azerbaycan'dır. Ülkenin yzölçümü 86.100 km kare olup, nüfusu 7.581.000'dir (1996). Azerbaycan halkının %82'7'sini Azeriler, %5.6'sını Ruslar, %5.6'sını Ermeniler, %3.3'ünü başta Lezgiler olmak üzere Dağıstanlılar, %2.8'ini de Ukraynalılar, Yahudiler, Tatarlar, Gürcüler ve diğerleri oluşturur. Kafkas Müslümanlarının hemen tamamı Sünni olduğu halde Azeriler Şii'dir. Bununla beraber Azerbaycan'da çoğunluk Lezgiler olmak üzere önemli ölçüde Sünni Müslüman bulunmaktadır.[133]

Azerbaycan'daki Şiilerin 1928 yılından sonra İran veya Irak'taki hiyerarşik dini otorite halinde örgütlenmiş olan Şii kurum ve merkezlerle bir ilişkisi kalmamıştır. Sovyet döneminde Rusya'da bulunan dört Müslüman merkezden birisi Bakü olup, Kafkas-ötesi Müslümanların dini merkezi burası idi.

[133] Murat Şahin, "Transkafkasya Siyasi Coğrafyasında Etnik Dağılımın Etkileri", *Avrasya Etüdleri*, 19, İlkbahar-Yaz 2001, TİKA, s.36.

Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra da buradaki şeyhülislam-müfti durumundaki dini lider Allah Şükür Paşazade Şii olup, ülkede yaklaşık %25-30 civarındaki Sünni varlığı dikkate alınarak Sovyet döneminden beri Paşazade'nin yardımcısının bir Sünni olması kuralı uygulanmaktadır.[134]

Kuzey Azerbaycan'da yer alan Azerbaycan Cumhuriyeti, SSCB'yi oluşturan 15 cumhuriyetten biri olarak Azerbaycan SSC iken 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Güney Azerbaycan ise daha çok 20. yüzyıl başında Azeriler olarak anılmaya başlayan Türkmen Türklerinin çoğunlukla yaşadığı Kuzey İran topraklarıdır. Azerbaycan Cumhuriyeti konusunda, diğer iki güney Kafkas komşusu Ermenistan ve Gürcistan'ın aksine, Kafkasya'daki en geniş ulusal toplululuk olmasına rağmen, yakın dönem tarihi konusundaki batıda yapılan araştırmalar son derece yetersizdir.[135] Bugünkü Azerbaycan'da 19. yüzyıl başlarına kadar Şirvan, Gence, Karabağ, Şeki, Kuba, Bakü, Taliş gibi Kafkas Türk hanlıkları bulunmakta idi. Bunlar yarı bağımsız olup, konum ve zamana göre üç güçlü komşuları Rusya, İran ve Osmanlı'nın nüfuzu altında bulunmuşlardır. 1813 Gülistan Antlaşması ile Derbent, Bakü, Şirvan, Şeki, Gence, Lenkoran hanlıkları Çarlık Rusyası'na katıldı. 1828 Türkmençay Antlaşması sonucunda ise Nahçıvan ve Taliş'in güney kısmı Rusya'nın egemenliği altına girdi. Türkmençay Antlaşması bir yandan Transkafkasya üzerindeki Rus-İran rekabetine son verirken, diğer yandan zayıflayan İran'ı Rusya'nın ekonomik ve siyasi nüfuzu altına sokmuştur. Böylece İran, Rusya'nın bölgedeki hakimiyetini tanımıştır.[136] Diğer önemli sonuç ise, bir kısmı Osmanlı topraklarında ve bugün Doğu Anadolu'da yaşayan Güney Kafkaslardan Tahran'a kadar, aynı zamanda Kuzey ve Orta Irak'ın önemli bir kısmında asırlardan beri sakin olan Türkmenlerin, bu bölgede kalanları Rusya ve İran arasında bölünmesidir.[137]

Azerbaycan'ın 19. yüzyılın sonunda ortaya çıkan ve halen devam etmekte olan öneminin temelinde ülkenin sahip olduğu petrol ve doğalgaz zenginlikleri bulunmaktadır. Hazar kıyılarında, özellikle Bakü şehrinin denize yakın yerlerde kendiliğinden yeryüzüne çıkan petrol, neft adıyla, asırlardan beri ilkel yöntemlerle kullanılmakta ve tulumlara doldurularak pazarlanmaktaydı. Sürekli çıkan petrolün yandığı tarihi yapılar, ateşe tapanlarca kurulmuş olan ve yüzlerce sene yanmış olan ateşgedeler bugün de turistik ziyaretlere konudur. 1873 yılında Hazar nefti, Rus ordusuna silah yapımında kullanılmak üzere ceviz ağacı bulmak için Bakü'ye giden Robert Nobel'in dikkatini çekti. Nobel, bu neftin son derece ilkel metotlarla üretilip pazarlandığını görünce, ceviz ağacı işini bir kenara bırakarak buradaki petrolün üretilip pazarlanmasıyla ilgilenmeye başladı. Rus Çarı aynı yıl yabancılara Kafkaslar'da petrol arama izni verdi. Nobel kardeşler Fransız Rothschild's Bankası'ndan kredi alarak Bakü'deki petrolün üretim ve pazarlamasına başladılar. 19. yüzyılın sonunda Hazar bölgesi, dünya petrol üretiminin yarısını yapar hale geldi.[138]

Hazar kıyılarında özellikle Azerbaycan, Bakü'de petrol üretiminin ileri teknoloji ile üretilip pazarlanması ile birlikte şehrin ve bölgenin ekonomik, sosyal ve etnik çehresi de değişmeye başladı. Daha önceleri pek görülmediği halde, yabancı ve Rus petrol, petro-kimya endüstrisi, finans, ticaret ve diğer şirketler aracılığı ile, şehirde Azeri olmayan nüfus hızla artmaya başladı. Rusların yanında Ermeniler, Yahudiler ve diğer milletlere mensup çalışanlar birkaç nesil sonra şehrin sakinleri olarak Bakü'de önemli yekün tutmaya başladılar. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise Bakü'deki petrol rezervleri hızla tükenmeye başladı. 1985 yılında şehrin nüfusu 1.693.000 olup bunun yaklaşık %46'sı Azeri, %28'i Rus, %16'sı Ermeni idi. Rus ve Ermeni nüfus daha çok yönetim ve teknik işlerinde çalıştığı halde Azeri nüfus işçi ve köylü kitlesini oluşturmuştur. Bununla beraber, başlangıçta sivil hizmetlerde çalışanların Ruslaştırılması ön planda tutulurken, 1880'lerde Bakü eyaletinde Rusların etnik ağırlığı giderek arttı.

---

[134] Nadir Devlet, *Çağdaş Türk Dünyası*, İstanbul, Marmara Ün. Yay., 1989; ss.127-129.

[135] Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, çev.: Nuray Mert, İstanbul, Bağlam, 1988; s.9. M. Şükrü Hanioğlu, ilk defa 1985 Cambridge University Press tarafından yayınlanan bu araştırmanın Türkçe baskısına yazdığı önsözünde son derece ilginç bir yakın tarihi ve uluslaşma süreci yaşayan Azerbaycan hakkında ilk el kaynakların kullanımının son derece kısıtlı veya tamamen kapalı olduğunu, ikinci el kaynakların da belirli bir görüş dışına çıkmadığını belirterek, daha kapsamlı araştırmaların gereğine işaret eder.

[136] Tadeusz Swietochowski, a.g.e., s.25.

[137] 17. yüzyılda, Hazar Denizi ile Konya arasını, Kuzey Irak ve Güney Kafkaslar dahil olmak üzere Türkmenya olarak gösteren haritalar vardır. Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki farkları anlatırken, Orta ve Doğu Anadolu, hatta Türkiye'nin diğer birçok bölgelerinde az da olsa Azeri Türkçesiyle aynı ağzın konuşulduğu gerçeğinin dikkate alınmaması, Kafkaslar'da uygulanan emperyalist projenin başarısını göstermektedir. "Azerice", *AnaBritannica*, C.3, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1987; s.115.

[138] Osman Demirağ, "Hazar Kurtarıcı mıdır?", *PetroGas*, Temmuz-Ağustos 2004; s. 42.

1913'ü izleyen yıllarda sadece Mugan steplerinde 44 yerleşim birimi oluşturulmuş ve 20.000 hektardan fazla sulanabilir toprak Hristiyan köylülere dağıtılmıştır.[139]

Öte yandan burada yaşayan Türkler içerisinde de hızla sanayi ve ticaret burjuvazisi ortaya çıktı ve Sovyet Rusya döneminde yüzde olarak Ermeni ve Rusların oldukça gerisinde olmasına rağmen yönetim kademelerinde görev aldılar. 19. yüzyılın sonundan itibaren büyümeye başlayan bu sanayi ve ticaret burjuvazisi ve yönlendirdiği kitleler 1905 devriminden sonra yaşanan siyasal toplumsallaşma, 1911'de kurulan Müsavat (eşitlik) Partisi ile Azerbaycan ulus kimliğinin oluşmasında önemli rol oynadılar. Sonuç olarak 1918-1920 arasında yaşayan Azerbaycan Cumhuriyeti kuruldu. Bu arada 1917 İhtilali'nden sonra Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında kurulan Transkafkasya Federasyonunu'nun başarısız olmasının bir nedeni de hızla gelişen etnik milliyetçilik olduğu söylenebilir.[140]

Transkafkasya'nın dağılmasından sonra Azeri önderler 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Milli Konseyi'ni oluşturarak yeni bir milletin doğduğunu ilan ederek Milli Misak olarak adlandırılan bildiriyi yayınladılar. Buna göre bağımsız bir devlet olarak Azerbaycan, Kafkasya'nın güney ve doğusunu içine alır; bu devlet demokratik bir yönetimi benimser, komşularıyla barış içinde geçinmeyi ilke edinir; vatandaşlarına ırkı, dini inancı, sınıfı, kökeni ne olursa olsun eşit muamele eder ve her türlü siyasal ve sosyal hakları tanır. Bu tarihe kadar coğrafi bir bölge adı olan Azerbaycan, yaklaşık iki milyon nüfusa sahip bağımsız bir devletin adı oldu. Ancak Azerbaycan isminin coğrafi bir bölge olarak İran'ın kuzeyini de kapsaması yüzünden İran bu gelişmeye itiraz etti. İran'ın 1918'de Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı uyguladığı politika ile 1991 sonrası, özellikle Elçibey'in çıkışlarının da etkisiyle verdiği tepkiler arasında büyük paralellik vardır. İran yönetimi, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Tebriz merkezli Kuzey İran'ı, İran'dan koparmak üzere Osmanlılarla işbirliği yaptığından endişe etmeye başladı. Azeri yöneticiler, İran'ın bu kaygısını yatıştırmak üzere dış ilişkilerde ülke adı olarak "Kafkas Azerbaycanı" terimini benimsediler.[141]

Bolşevik iktidarının Moskova'da yerleşmesi ve güçlenmesinden sonra, 27-28 Nisan 1920 gecesi, Azerbaycan'ın Rusya tarafından işgali üzerine Milli Azerbaycan Cumhuriyeti ortadan kaldırıldı ve yerine Sovyet yanlısı bir yönetim kuruldu. Bu cumhuriyetin Bolşevik kuvvetleri tarafından ortadan kaldırılmasında bu konuda Lenin'le anlaşmış olan Ankara hükümetinin de desteği alınmıştır.[142] Azerbaycan SSC, 1922'de Kafkasya Ötesi Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti'ne katılmıştır. 1936'da Azerbaycan SSC haline gelinceye kadar bu durum sürmüştür.[143] Azerbaycan SSC olarak SSCB'yi oluşturan 15 cumhuriyetten biri olma statüsünü ise Sovyetler Birliği dağılıncaya kadar korudu.

Azerbaycan içerisinde bulunan Dağlık-Karabağ Özerk Bölgesi ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin statüleri ile ilgili düzenlemeler de SSCB'nin anayasal değişimlerine paralel bir süreç yaşamış olup bu bölümün devamında ele alınacaktır. Sovyet Rusya'nın Afganistan batağına saplanmasından sonra 1980'ler ülkenin her tarafından ekonomik, siyasal ve sosyal sorunların uç verdiği, yönetim tarafından dış dünyaya karşı gizlenemediği dönem olmuştur. Bu yıllarda Azerbaycan'da da önemli gelişmeler yaşanmış, reform talepleri ile Moskova'dan bağımsız politika izlenmesi yönündeki arzular daha sıklıkla dile getirilmiştir. SSCB'nin dağılması ve bağımsız Azerbaycan'ın kurulması aşamasında Ebulfez Elçibey ile Haydar Aliyev'in son derece önemli rolleri olmuştur. Ülke çapındaki ayaklanmalar, hareketler ve iktidar değişiklikleri Yukarı Karabağ'daki gelişmelerle etkileşim içerisinde yaşanmıştır. Şubat 1988'de Yukarı Karabağ yönetiminin Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a bağlanması yönündeki kararı, olayların başlangıcını oluşturdu.

Rusya'nın uygulamada Ermenileri destekler politikası, SSCB'nin dağılma aşamasında da gündeme gelmiştir. 26 Şubat 1988'de, Karabağ Muhtar Bölgesi'nin Ermenistan'a katılma kararı, alındığında

---

[139] Abdullah Saydam, "Rus Sömürgeciliği'nde Uygulanan Demografik Yöntemler: Kırım ve Kafkasya Örneği", *Avrasya Etüdleri*, 2, Yaz 1996; s.123. 1870'lerde başlayan Ruslaştırma politikası sonucu daha ilk yıllarda Bakü eyaletindeki nüfus dengesi şöyle olmuştur: 165.000 Türk, 77.000 Rus, 63.000 Kafkas kökenli, 52.000 Ermeni, 8.000 Musevi, 137.000 diğerleri. Yukarıda 1985 yılına ait verdiğimiz yüzdeleri değerlendirirken, Azeriler'de diğer Türk halklarında olduğu gibi Ruslara göre çok daha yüksek bir nüfus artışı olduğunu dikkate alalım.

[140] Konuyu "Transkafkasya Federalizmi" başlığı altında Tadeusz Swietochowski, a.g.e., Beşinci Bölüm, ss.147-176'da ayrıntılı olarak ele almaktadır.

[141] Tadeusz Swietochowski, a.g.e., ss. 177-178.

[142] Gürün, a.g.e.; ss.28, 33-34.

[143] *Azerbaycan Ülke Raporu*, Ankara, TİKA, 1995; s.12.

Moskova bu kararı tanımadı; ancak, Ermeniler lehine, Azeriler aleyhine birçok tavizler verdi. Bu arada çıkan olaylarda birçok Ermeni ve Türk öldü. Rusya'nın Ermenistan'ın bu hareketine karşı izlediği tutum, Azerilerin gittikçe daha fazla tepkisini çekmeye başladı. Ve bağımsızlık talepleri gündeme geldi. Bunun üzerine Kızıl Ordu birlikleri 1990 başında Bakü'ye girerek 100'den fazla insanı öldürdü. 19 ve 20 Ocak tarihlerinde gerçekleştirilen bu katliam hem Sovyet sistemi hem de gündemdeki açıklık rejiminin savunucusu olarak bilinen Gorbaçov için kötü bir sınav oldu. Bununla beraber olaylardan yaklaşık yedi ay sonra Gorbaçov'a Nobel Barış Ödülü verildi. Katliamdan bir müddet sonra, Halk Cephesi lideri Elçibey Azerbaycan halkının haklarını ve ülkenin bağımsızlığını açıkça savunmaya başladı.[144]

Ebulfez Elçibey, daha 1989'da Komünist yönetime karşı Azerbaycan Halk Cephesi'ni kurmuştu. Gelişmeleri kontrol altına almak isteyen Bakü yönetimi ise 23 Eylül 1989'da Azerbaycan'ın egemenliğini, 30 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etti. Diğer Türk cumhuriyetlerinde olduğu gibi, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur.[145]

Yukarı Karabağ sorunu, SSCB'nin dağılma aşamasının habercilerinden olarak iki Sovyet cumhuriyetini bir çatışma içine sürüklediği gibi Gorbaçov'un Türk kökenli halklar açısından meşruiyetine de gölge düşürdü. Yukarı Karabağ üzerindeki Ermeni iddiaları nedeniyle uyanan Azeri milliyetçiliği genel iktisadi ve milli dil taleplerinin de ötesine geçerek özerklik ve hatta ayrılıkçılık noktasına geldi. Azeri milliyetçiliğinin temsilcisi olan Halk Cephesi Bakü'ye yapılan askeri müdahalenin yarattığı gerilimli atmosfer sonrasında KP genel sekreteri Muttalibov'a karşı Elçibey'in cumhurbaşkanlığı için gerekli hareketliliği sağladı. Elçibey, Gorbaçov yönetimine ve yetmiş yıllık Sovyet rejimine karşı Azerilerin zaferini simgeleyen ilk bağımsız cumhurbaşkanı oldu.[146]

Bağımsız Azerbaycan'ın ilk devlet başkanı, 1990 yılında seçilmiş olan Ayaz Muttalibov'dur. Ermenistan karşısında yaşanan mağlubiyetler üzerine çıkan kargaşada Muttalibov görevden uzaklaştırıldı ve 16 Haziran 1992'de yerine Elçibey seçildi. Türkiye sınırında bulunan Nahçıvan doğumlu olan Elçibey, Arap Dili ve Edebiyatı'nda uzman, aynı zamanda şair bir öğretim üyesi ve Azerbaycan Bilimler Akademisi üyesi idi. Öğrencilik yıllarında komünist yönetime karşı faaliyetleri yüzünden tutuklandı ve hapis yattı. Azerbaycan Halk Cephesi'nin kuruluşu ve Devlet Başkanlığı'na seçilmesinden sonra İran Azerbaycan'ında yaşayan Azerilerin siyasi hakları konusunu sık sık gündeme getirdi. İki Azerbaycan'ın birleşmesi ve Güney Azerbaycan'ın İran'dan ayrılması gerektiğini de belirtti. Asırlardır Azerilerin arzu ettiği halde, açıkça söyleyemediği bu duygularına Elçibey'in tercüman olması ile halk nezdinde itibarı hızla arttı. Ancak iktidarı döneminde, karşısında sadece sıkıntılı bir dönem geçiren Rusya'nın değil fakat çok daha etkin bir şekilde İran'ın desteklediği Ermenistan'la savaşmak durumunda kaldı ve Ermenistan ülkenin yaklaşık beşte birini işgal etti. Azeriler de Şii olduğu halde ve İran'ın dış politikasının temelinde de Şiilik temelli "İran Devrimi" ihracı sözkonusu olduğu halde, İran'ın Şii Azerilere karşı Hıristiyan Ermenileri desteklemesi uluslararası ilişkilerin realist boyutunun ilginç bir örneğini oluşturmuştur. Dış baskılarla birlikte Hüseyinov'un Gence'de başlattığı isyan üzerine Elçibey iktidarda hızla güç kaybetmiş ve Eylül 1993'te Devlet Başkanlığı'ndan ayrılmak zorunda kalmıştır. Elçibey 22 Ağustos 2002'de vefatına kadar Nahçıvan'da genellikle siyasetten uzak bir hayat sürerken yerine Haydar Aliyev seçildi.[147]

Bağımsızlığını kazanmasından sonra, günümüze kadar gerek bu ülkedeki Rusya taraftarı Azeriler ve gerekse Ermenistan ve Karabağ'daki Ermeniler ile bunları destekleyen A.B.D., Fransa ve diğer batılı ülkelerin müdahaleleriyle, Azerbaycan siyasi ve iktisadi istikrar ve birliğini sağlayamamıştır. Halkın oyu ile cumhurbaşkanı seçilen Elçibey'in, Azeriler ile Türk dünyası lehine ve Rusya ile İran aleyhine planlı ve iddialı görüşleri ve girişimleri nedeniyle istikrarlı bir yönetim kurması engellendi. Onun devlet politikasını beş madde halinde özetlemek mümkündür: 1.Türk dünyasının bütünleşmesi; 2.Türkiye ile en

---

[144] Azerbaycan ve genel olarak Kafkas ötesi gelişmeler konusunda bkz.: Nesrin Sarıahmetoğlu, "Kafkasya-Ötesindeki Siyasi Gelişmeler ve Hazar Petrolleri", *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, der.:Alâeddin Yalçınkaya; ss.23-38.

[145] Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlık ilanları ile Türk dış politikasındaki gelişmeler ve problemler konusunda bkz.: Büşra Ersanlı, "Rediscovering Multidimensionality, Turkey's Quest for Partnership with the Turkic Republics", *Private View*, Winter 1997; ss.60-64; makalenin gözden geçirilmiş Türkçe tercümesi "Çok Boyutluluğu Yeniden Keşif, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle İşbirliği Arayışı", Yalçınkaya, aynı derlemede yayınlanmıştır; ss.223-232.

[146] Günay Göksu Özdoğan, "Sovyetler Birliği'nden Bağımsız Cumhuriyetlere: Uluslaşmanın Dinamikleri", *Bağımsızlığın İlk Yılları*, Der.: Büşra Ersanlı Behar, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994; ss.86-96.

[147] Azerbaycan'da Dağlık Karabağ olaylarının başlangıcından itibaren yaşanan gelişmeler ve iktidar değişiklikleri konusundaki bir gözlem-araştırma için bkz.: Thomas Goltz, *Azerbaijan Diary: A Rogue Reporter's Adventures in an Oil-Rich, War-Torn Post-Soviet Republic*; M.E.Sharper, 1998.

ileri derecede işbirliği; 3.İran işgalindeki Güney kuzey ile birleşmesi; 4.Rusya'nın yeni cumhuriyetler üzerinde yeniden nüfuz kurma aracı olarak bakılan Bağımsız Devletler Topluluğu'na girmemek; 5.Bakü petrollerinde Rusya'yı devre dışı bırakmak. Özellikle Güney Azerbaycan konusundaki politikası, Azerbaycan'ın yüzölçümü 86.600 kilometrekare olup nüfusunun 1995 yılı itibariyle 7.486.090 olduğu, öte yandan İran yönetimindeki Güney Azerbaycan'ın ise 113.000 km karelik bir bölge olup nüfusunun 25 milyon civarında olduğu dikkate alındığında bütün bölge jeopolitiğini alt üst edecek bir çıkış olduğu görülür.[148]

Elçibey gibi Nahçıvan doğumlu olan Aliyev, Azeri Türkleri içerisinde hatta Türk kökenliler arasında SSCB KP Politbüro üyeliğine yükselen ilk kişidir. Andropov'un ölümünden sonra KP Genel Sekreterliği için de adı geçti. Gorbaçov'un Genel Sekreterliği döneminde, onun reformlarına karşı çıktığı için 1987'de politbürodan atıldı. Sovyet yönetiminin Karabağ sorununda Ermenileri kayıran politikalarına da karşı çıktı ve KP'den istifa etti, önce Nahçıvan Meclis Başkanlığı'na seçildi, 1993'te de Azerbaycan Devlet Başkanlığı'na seçildi. 13 Aralık 2003'de ölünceye kadar bu görevde kaldı. Aliyev'den sonra devlet başkanlığına oğlu İlham Aliyev'in seçilmesi, Aliyev'in Azerbaycan üzerindeki etkisi hakkında fikir vermektedir.

Elçibey'in aşırı milliyetçi politikalarına karşı, Rusya ve komşularıyla daha ılımlı ilişkiler kurmayı başaran Aliyev, vefatına kadar Dağlık Karabağ sorununun çözümünü başaramamış, bundan daha önemlisi ülkenin önemli bir kısmındaki Ermeni işgali sürüp gitmiştir. Aliyev, Türkiye ile ilişkilere büyük önem vermiş, Rusya'dan gelebilecek dolaylı ve dolaysız engellemeleri aşarak önce Azeri erken petrolünü Gürcistan'ın Supsa Limanı'ndan dünya pazarlarına ulaştırmayı başarmış, böylece bu alanda Rus kontrolünü kırabilmiştir. Daha sonra da Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesinin temelini atmış, ancak bu hattan petrol akdığını göremeden vefat etmiştir. Aliyev, Gürcistan ile Güney Kafkas Koridoru'nu kuran sözleşmeyi imzalamış, aşağıda ele alacağımız Yeni İpek Yolu'nun gerçekleşmesi ile sadece Güney Kafkaslar değil Orta Asya cumhuriyetlerinin de dış dünya ile ticari ilişkilerindeki Moskova güzergahını önemli ölçüde yıkmıştır.[149]

Rusya'nın belki daha çok diasporanın güdümünde kalan Ermenistan önemli ölçüde bölgesel işbirliği ve bunun getireceği zenginlikten kaçınmıştır. Ermenistan Azerbaycan ülkesinin önemli bir bölümünü 10 yıla yakın bir süredir işgal altında tuttuğu halde, Azerbaycan, Hazar Denizi ve Kafkasya'da yeni belirmekte olan siyasi ve ekonomik en önemli merkezdir. Bu yüzden Azerbaycan, 1999 Washington toplantısında grubun aynı zamanda başkanı olarak, Ermenistan'ı, Yeni İpek Yolu'nun önemli bir aşaması olan GUUAM (Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova) dışında tutup, Türkiye ve Gürcistan'la işbirliği içerisinde bu ülkeyi dış dünyadan uzak tutabilmektedir.[150] Ermenistan'ın dışlanması, Gürcistan'ın da çıkarlarına daha uygun olup, böylece Azerbaycan-Türkiye rotasında daha rasyonal projeler ortaya çıkmış, bundan sonra da çıkabilecektir.[151]

Bununla beraber, Aliyev'in Ocak 2002 Moskova ziyareti ile yapılan anlaşma gereği uzun süredir uzlaşma sağlanamayan Rusya'nın Azerbaycan'daki Gebele radar istasyonunun yıllık 7 milyon dolar gibi emsali uygulamalara göre cüz'i bir ücretle Rusya'ya kiralanmasına karar verildi. Bu üs sayesinde Rusya, sadece Kafkaslar ve Orta Asya değil fakat çok daha geniş bir bölge üzerinde izleme imkanına sahip olmuştur. Buna karşılık Rusya, Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan'ın haklarını dikkate alan bir tutum değişikliğine girmiş ancak henüz sonuç alınamamıştır. Aliyev'in Rusya'ya yaklaşma politikaları

---

[148] *Azerbaycan Ülke Raporu;* s.7; Mehmet Saray, *Azerbaycan Türkleri Tarihi*; s.7. İran hükümetlerinin Azerilere karşı uyguladığı baskı ve asimilasyon politikaları nedeniyle rakamlar tahmini olarak verilmekte ve değişik kaynaklarda büyük farklılıklar gösterebilmektedir.

[149] Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası iktidar mücadelesine temas edildiğinde öncelikle Elçibey-Aliyev çekişmesi gündeme gelmektedir. Elçibey'in, eski KGB görevlisi Aliyev'e başkanlık yolunu açan Gence'deki isyandan sonra görevini terkedip köşesine çekilmesinin arkasında Moskova'nın ve Rusya yanlısı Azeri liderlerin bulunduğu belirtilir. Son derece önemli dayanakları bulunan bu iddialara karşın, Aliyev yönetimindeki Azerbaycan'ın Rusya'nın etkisini son derece azaltan bu icraatları ilginç bir gerçektir. "Prof. Dr. Ebulfez Elçibey, (1938-2000)", http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=6, 2004-08-28.

[150] Azerbaycan ve Gürcistan hükümetlerinin Güney Kafkas Koridoru konusunda anlaşmalarının Rusya'ya ve genel olarak Rus çıkarlarına verdiği zarar ile bu konudaki tepkiler konusunda bkz.: Vadim Dubnov, "Aliyev'den Hediyeler", çev.: A.Yalçınkaya, *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, der.:Alâeddin Yalçınkaya. Dubnov bu anlaşmayı "Bir Devrin Sonu" başlığı ile özetlemektedir; s.171.

[151] Maqsudul Hasan Nuri, "Hazar Denizi Bölgesi", *Avrasya Etüdleri*, 19, İlkbahar-Yaz 2001, TİKA; s.15

karşısında Washington yönetimi de Erivan'a yardımını sürdürürken, Ekim 1992'den beri Azerbaycan'a uyguladığı yardım yasağını kaldırmak zorunda kalmıştır.[152]

Azerbaycan ile ilgili aşağıda ayrı başlıklar halinde ele aldığımız konuların yanında yukarıda kısaca işaret edilen Lezgiler sorunu vardır. Lezgiler Sünni Müslüman olduğu halde Dağıstan halklarından olup, Azerbaycan'daki nüfus miktarı 1990'larda 171.000'dir. Dağıstan'daki Lezgilerin miktarı ise 204.000 olup, Dağıstan nüfusunun %11.3 gibi önemli bir kısmını oluşturur. Ancak Lezgiler, diğer Dağıstanlılarla aynı kökten gelip üstelik aynı mezheptendir. Bununla beraber, 1990'larda yaşanan karışıklıklarla birlikte dış güçlerin de kışkırtmasıyla, Lezgilerin bağımsız devlet kurma talepleri gündeme geldi ve zaman zaman batılı kaynaklarda "Lezgizistan" teleffuz edildi. Bu taleplere ne Azerbaycan ne de Dağıstan sıcak bakmadı. Özellikle Azerbaycan'da seslerini yükselten Lezgilere karşı yönetimin birtakım özgürlükler vereceği vaadiyle problem kapandı. Bağımsızlık aslında Lezgilerin yaygın ve köklü bir şekilde gündeme getirdikleri bir talep olmadığı halde, bu halkın nüfus miktarı dikkate alınarak, bir bakıma "Kafkas Klasiği" olarak dış güçler bu etnik grubu her fırsatta yönetime ve istikrara karşı kullanmış ve kullanabilecektir. Lezgilerin genel kültür bakımından Azeri ve Dağıstanlılarla yakınlık ve benzerliğinin tarihi ve günümüzdeki çapı dikkate alındığında anlaşma zemininin, daha doğrusu kriz ortamının önlenmesinin pek de zor olmayacağı görülür. Bunun için de nispeten istikrarlı bir dönem yaşandığı günümüzde uzun vadede halkların devletiyle gönül rızası ile kaynaşacağı tedbirlerin alınması ve düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.[153]

[152] Emin Gürses, "Bakû-Moskova Yakınlaşması", *Cumhuriyet,* 2002.02.02.
[153] Murat Şahin, "Transkafkasya Siyasi Coğrafyasında Etnik Dağılımın Etkileri", *Avrasya Etüdleri*, 19, İlkbahar-Yaz 2001, TİKA, ss.38-39.

A. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti (Azerbaycan Cumhuriyeti)

Azerbaycan'a bağlı olduğu halde, ana ülkeyle kara bağlantısı olmayıp Türkiye'nin Iğdır sınırı ile Ermenistan ve İran arasında bulunan özerk cumhuriyettir. Yüzölçümü 5500 km kare olup, nüfusu 320.000'dir. Nahçıvan nüfusunun yüzde 95'i Azeri olup, SSCB'nin dağılma aşamasında %5 nispetinde Rus ve Ermeni bulunmaktaydı. Türkiye ile Nahçıvan arasında 1992'den beri kullanılmakta olan Aras Nehri üzerinde Hasret Köprüsü ve bir sınır kapısı mevcuttur. Karasal iklime sahip olan bölgenin ekonomisi daha çok tarım ve hayvancılık ile bu sektörlere bağlı sanayiye dayanır.

Osmanlı ve İran nüfuzu altında yaşayan bir hanlık olduğu halde 1828 Türkmençay Antlaşması ile Nahçıvan Hanlığı Ruslara bırakıldı. Azerbaycan'ın 1918'deki bağımsızlığı ile Azerbaycan'a bağlı bir bölge olarak kaldı. Azerbaycan'da yönetimin Bolşeviklerce ele geçirilmesi ve buranın Rusya'ya bağlı bir cumhuriyet haline gelmesinden sonra Türkiye ile yapılan antlaşma sonucu Nahçıvan'ın da Azerbaycan'a bağlı özerk cumhuriyet statüsü tescil edildi. Özerk Cumhuriyet olarak kendi anayasası olan ve idari organlarına sahip olan bir siyasi yapı haline geldi.

Bu siyasi yapı 1921 yılında imzalanan Türkiye'nin taraf olduğu anlaşmalarla oluşturulmuştur. Bunlar 16 Mart 1921'de Moskova'da imzalanan Türkiye ve Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması ve 13 Ekim 1921'de Kars'ta Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında imzalanan Dostluk Antlaşması'dır. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan Moskova ve Türkiye ile Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan arasında imzalanan Kars antlaşmalarına göre, Nahçıvan bir üçüncü devlete terkedilmemek şartıyla Azerbaycan'a bağlı özerk statülü bir yönetim birimi haline gelmiştir. Türkiye bu antlaşmalara garantör ülke olarak taraf oldu. Daha sonra 1924'de gerçekleşen SSCB anayasal düzenlemeleri ile Nahçıvan Özerk SSC adını aldı. SSCB'nin 1936 Anayasası'nın 24. maddesi Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Nogorno-Karabağ Özerk Bölgesi'nin Azerbaycan SSC'ne bağlı olduklarını belirtir. [154]

Bu antlaşmalar ve düzenlemelerde belirlenen Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bağlı Nahçıvan Özerk SSC statüsü 1937, 1978 ve 1998 anayasalarında bazı değişikliklerle muhafaza edilmiştir.[155]

Azerbaycan Cumhuriyeti Mülkiyet Kanunu, Bölüm 2, Kamu Malı Hakkı'nı düzenlemiş olup, md.9'a göre, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kamu malları, halkın malıdır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin kamu malları da Azerbaycan kamu mallarına dahildir. Md.13'e göre ise Azerbaycan Cumhuriyeti ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti kanunları ve yerel sovyet kuralları sınırları içinde, devlet ve belediyeye ait yatırımlar, kompleksler, binalar, inşaatlar ve diğer mallar özel ve tüzel kişilerin malları olarak devredilebilir.[156]

Nahçıvan 1990'larla birlikte Azerbaycan'da yaşanan iç politik gelişmelerde önemli bir fonksiyonu yerine getirmiştir. Daha önce SSCB KP Politbüro üyeliğinden uzaklaştırılan Haydar Aliyev, doğum yeri olan Nahçıvan'a gelmiş ve burada meclis başkanı olarak siyasi hayatını sürdürmüştür. Aliyev'in 1993'de Azerbaycan Devlet Başkanlığı'na gelmesinden sonra ise eski başkan Elçibey de ömrünün kalan kısmını daha çok Nahçıvan'da geçirmiştir.

Yukarı Karabağ ile ilgili tartışmalarda da zamanın Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal, her iki tarafı tatmin edecek çözüm paketine Nahçıvan'ı da katmıştır. Şöyle ki, Yukarı Karabağ'ın özerkliği devam edecek ancak Ermenistan ile arasında Azerbaycan toprakları, Laçin Koridoru yahut Kelbecer üzerinden serbestçe ulaşımı sağlayacak bir koridor Azerbaycan hükümetince verilecekti. Öte yandan Ermenistan yönetimi ise kendi toprakları üzerinde Nahçıvan-Azerbaycan ulaşımı serbestçe sağlayacak bir koridor verecek, Zengezur'un bir bölümü Azerbaycan'a bırakılacaktı. Bu koridor, aynı zamanda Türkiye'yi de doğrudan Azerbaycan kara ülkesine bağlayacaktı. Bu öneriler hayata geçirilememiş olmakla birlikte bundan sonraki müzakerelerde dikkate alınabilir özelliktedir.

---

[154] Server Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul, 1976; s.591.

[155] Kadir Gündoğan, "Dünü ve Bugünü ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti İlişkileri", *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*; ss.605-629. Her iki antlaşmanın Nahçıvanla ilgili bölümleri bildirinin ekindedir.

[156] *Azerbaycan Mevzuatı (1993-1994-1995)*, Ankara, TİKA, 1995; ss. 44-45.

B. Yukarı Karabağ Özerk Bölgesi ve Azeri-Ermeni Çatışması

İktisadi, coğrafi, idari ve kültürel bakımdan Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan ve Yukarı Karabağ (Nogorno Karabağ, Dağlık Karabağ) adını taşıyan bu özerk bölge, tarihi Karabağ topraklarının dörtte birinden az, 4.200 kilometre kare bir alan üzerinde olup nüfusu 168.000'dir (1983; 1933'te 150.000 idi). Azeri-Ermeni savaşından sonra buradaki nüfusun yaklaşık dörtte birini oluşturan Azeriler bölgeyi terk etmek zorunda kalmış, ekonomik sıkıntılar da birçok Ermeni'nin göç etmesine sebep olmuş ve nüfus bugün 80.000-90.000 civarına düşmüştür. Çatışma öncesinde bölge nüfusunun yaklaşık %70'ini Ermeniler oluşturmaktaydı.[157] 1990'larda bölgenin Ermenistan tarafından işgaline kadar, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi, bütünüyle doğrudan Azerbaycan ana ülkesi toprakları ile kuşatılmış olup, başka bir ülkeyle veya Ermenistan ile ortak sınırı bulunmamaktaydı.

Nüfus ve yüzölçümü olarak dikkate alındığında küçük bir il veya büyük bir ilçe durumundaki Dağlık Karabağ, 1990'lardan günümüze sadece Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin değil fakat Rusya, Gürcistan, Türkiye ile bölgedeki dış politik ilişkiler ile başta Bakü-Tiflis-Ceyhan olmak üzere ekonomik işbirliği projelerinin de belirlenme ve uygulanmasında hareket noktasını oluşturmuştur. Dağlık Karabağ'ın ekonomik durumu da pek iç açıcı olmayıp, Küçük Kafkaslar'ın Karabağ Sıradağları'nın kuzey kısmında yer alan bölgeye karasal iklim hakimdir. Bu yüzden ekonomisi sınırlı sayıda meyve, tahıl ve hayvancılığa dayanmakta olup küçük çapta sanayi tesisleri de bulunmaktadır. Stratejik bakımdan da dikkate alınacak vazgeçilmez bir önemi olduğu söylenemez. Ancak Ermenistan bu konuda uzlaşma yerine BTC'deki avantajından vazgeçti ve anti-Türkizm projesindeki işlevini ön planda tuttu. BTC ise biraz daha fazla masrafla Gürcistan üzerinden yürüdü.

Gerek Sovyetler Birliği döneminde gerekse daha önce her yönüyle Azerbaycan'ın bir parçası olan Yukarı Karabağ, eski Karabağ Vilayeti'nin yaklaşık dörtte birini oluşuturur. Konuyu ele alanlar Dağlık veya Yukarı Karabağ yerine kısaca Karabağ şeklinde ifade etmeleri hatalı bir kullanımdır. Rusya'nın her fırsatta teşvikleri ile buraya Ermenilerin yerleştirilmesi sonucu gittikçe bir Ermeni yurduna dönüştürülmesi projesinin bir parçası olarak 1923 yılında, merkezi Şuşa civarındaki Hankendi (Stepanokert; bugün de bölgenin merkezidir) olmak üzere Ermenilerin yoğun olduğu dağlık bölgede özerk Dağlık Karabağ (Yukarı Karabağ, Nogorno Karabağ) bölgesi (oblastı) oluşturuldu. Bu gelişmeyi tarihi altyapısı ile şöyle özetleyebiriz:

Karabağ, Azerbaycan'da Kür ve Aras ırmakları ile Gökçegöl arasındaki tarihi Arran'ın dağlık bölgesi ile bu bölgedeki yerleşim yerinin ve burada XVIII. Yüzyılda kurulan bağımsız Türk hanlığının adıdır. Karabağ Hanlığı'nın hâkimi bir dönem Mehdi Kulı Han olup, Rus istilasında 1822'de İran'a sığınmıştır. Bu hanlık Rusların çeşitli tarihlerde farklı idari birimlere bağlanması uygulamalarından sonra 1868 yılında Gence Vilayeti'ne bağlandı. 1871'de Gence vilayetinin Dağlık Karabağ yöresindeki Türklerin nüfusu 878.000 olup, Rusların büyük teşvik ve destekleri sonucu Ermeni nüfusu ise 292.000'e ulaşmıştı. Daha çok merkezi yerlerde Ermeni nüfusu %21 hatta bazı birimlerde %40'a kadar ulaşmıştı.[158]

Nüfusunun az bir kısmı Ermenilerden oluştuğu halde Azeriler ile Ermeniler arasında sürekli anlaşmazlık konusu oldu. Ancak Rusya'nın kontrolüne girmesinden sonra buraya Ermenilerin yerleştirilmesi sürekli teşvik edildi. Rusların bu politikası burada yaşayan Türkleri rahatsız etti. 1905 İhtilali esnasında Ermeniler ile Türkler arasında kanlı mücadeleler yaşandı. 1917 İhtilali'nden sonra çıkan karışıklıklarda da Ermeniler Karabağ üzerinde hak iddia etmeye başladılar. 1918'de Osmanlı ordusu burada asayişi temin etti, daha sonra Mondros Mütarekesi üzerine Osmanlı'nın çekilmesinden sonra galip devletler adına bu bölgeyi İngilizler işgal etti. Her yönüyle burasının bir Türk yurdu olduğunu dikkate alan İngiliz kuvvetleri komutanlığı 28.1.1919 tarihli bir tebliğ ile Karabağ'ı Azerbaycan arazisine dahil etti. Milli Azerbaycan Cumhuriyeti de (1918-1920) Karabağ'ı bir vilayet haline getirdi. Nisan 1920'deki Sovyet istilasında daha önce burada Ermenilere karşı koyan Azerbaycanlı Türk kuvvetler, Kızılordu birliklerine karşı direnemediler ve Türkiye'ye çekildiler. İşgal kuvvetleri bunun üzerine Karabağ ve Nahçıvan'ı Ermenistan'a "hediye etti". Ancak TBMM ile Rusya arasında 1921 ylında yapılan anlaşmadan sonra her iki bölge yeniden Azerbaycan'a iade edildi. 1923 yılında ise Ermenilerin yoğun olduğu yerleşim

[157] Mirza Bala, "Karabağ", *İslam Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul, MEB, 1993; ss.212-217.
[158] Abdullah Saydam, "Rus Sömürgeciliği'nde Uygulanan Demografik Yöntemler"; s.123

birimlerini içine alan özerk bölge oluşturuldu. 1936 Sovyet Anayasası'nın 24. maddesiyle de bu durum teyit edildi ve 24. madde "Nogorno-Karabağ Özerk Bölgesi'nin Azerbaycan SSC'ne" bağlı olduğu belirtildi.[159]

Stalin'in II. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Kafkaslarda, Almanlarla işbirliği yaptığı suçlaması ile Çeçen-İnguşları, böyle bir işbirliği olmadığı halde Türkiye sınırındaki Ahıska Türklerini de sürmesi, Alman ordusunda Ermeni Lejyonu kurulduğu halde Ermenilere böyle bir ceza verilmeyip ayrıca Ermenilerin istekleri doğrultusunda Türkiye'den toprak istenmesi gibi olaylar, Moskova-Türk toplulukları ilişkilerinin Kafkasya boyutu ile ilgili önemli bir Rus politikasını ortaya koymaktadır.[160] Bu politikanın temelini, diğer etkenlerle beraber, Türkiye ile Rusya'daki Türklerin arasında mümkün olduğu kadar geniş bir Türk olmayan bölge kurmak oluşturmaktadır. Azerbaycan içerisinde kurulan özerk Karabağ'ın Ermenileştirilmesi, yine Azerbaycan-Nahçıvan arasında Ermeni bölgesinin oluşturulması, günümüzde de devam eden Azerbaycan'daki Ermeni işgalini Rusya'nın desteklemesi bu politikanını devamı niteliğindedir.

Rusya'nın Kafkaslar'da Türk ve Müslüman nüfusuna karşı Hristiyan Ermeni ve Gürcü nüfusunu sürekli destekleyen ve genişleten politikasına karşın 1923'te her iki taraf için uzlaşılabilir "Azerbaycan'a bağlı özerk Ermeni bölgesi" formülü, aslında asırlardır bu bölgenin sahibi olan Türkler açısından bir kayıp, Ermeniler için ise daha sonraki hedefler açısından bir aşama idi. Dağlık Karabağ'ın yaklaşık %70'ini oluşturan Ermeniler'in bu çoğunluğunu dikkate alan Ermenistan ve diaspora Ermenileri, "büyük Ermenistan" hayalinin ilk adımı olarak Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasını daha 1960 ve 1970'li yıllardan başlayarak yeniden gündeme getirdiler. Bu arada Ermeni yazar Sero Hanzadyan'ın 1977'de SSCB lideri Leonid Brejnev'e, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a devrini talep eden bir dilekçe gönderdiği bilinmektedir. 1986 ve 1987'de talepler ve gösteriler devam etti. Hatta bu arada nüfusunu %1.4'ü Ermenilerden oluşan Nahçıvan'ın da Ermenistan'a bağlanması talep edildi.[161]

Şubat 1988'de yüzbinlerce Ermeni Erivan'da dört günlük bir gösteri düzenleyerek Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Ermenistan'a bağlanmasını talep etti. Sovyet yetkililer Ermenilerin bu talebine önce sempatiyle baktılar. Bu durum önemli miktarda Ermeni nüfusa sahip, Bakü'nün doğusunda bir sanayi şehri olan Sumgait'taki Azeri vatandaşlarını çileden çıkardı. Çıkan olaylar neticesinde resmi raporlara göre 32 kişi öldü, 197 kişi yaralandı. Sovyet yönetimi milli sınırların değişiminin tahmin edilemeyecek derecede kötü sonuçlara sebep olacağını kabul etti ve Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Ermenistan Cumhuriyeti ile birleşme isteğini reddetti. Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılmak için referandum yapması üzerine, Sovyet yönetimi bu oylamanın yasal olmadığını ilan etti. Ermenistan Cumhuriyeti'nde kurulmuş olan Dağlık Karabağ Komitesi'nin liderini tutukladı ve ülke dışına çıkardı. Olayları kontrol altına almak üzere Erivan'a silahlı birlikler gönderdi. Dağlık Karabağ Komitesi'nin diğer üyelerini tutuklayarak Moskova'ya götürdü. Fakat öfke gittikçe yükselerek devam etti ve Eylül 1988'de Erivan'da 100.000 kişinin katılımı ile bir gösteri düzenlenirken Ermeni milli hareketinin önemi arttı. 1989 yılı başında ise SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu bir kararname ile, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi yönetiminin Azerbaycan'a bağlılığına son vererek özel olarak kurulan bir komisyon tarafından yönetilmesine karar verdi.[162] Bununla beraber, SSCB Anayasası ve diğer hukuki belgelerine da aykırı olan bu kararname uygulanmadığı gibi, hukuki bir değeri de olmadı.

Ermenistan, Sovyetler Birliği'nin son yıllarında, yukarıda özetlediğimiz olayların da etkisiyle 1988-89 yıllarında Azeri azınlığın ülkeyi terketmek zorunda kalmasından sonra, eski Sovyet cumhuriyetleri içerisinde en homojen nüfusa sahip ülke haline gelmiştir. 1991'de SSCB'nin dağılmasının ardından Ermenistan hızla Rusya'ya yaklaştı ve Dağlık Karabağ'ın kontrolünü Azerbaycan'dan almak için

---

[159] Tanilli, a.g.e.; s.591.

[160] Bilindiği gibi Stalin'in ölümünden sonra 30 Mayıs 1953'de Rusya yönetimi tarafından yapılan açıklamada, Rusya'nın Türkiye'den toprak talebinde bulunmaktan ve Boğazların ortak savunması hakkındaki görüşlerinden vazgeçtiği bildirilmiştir; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,* Ankara, İş Bankası, 1987; s.521.

[161] Nadir Devlet, *Çağdaş Türk Dünyası*, İstanbul, Marmara Ün. Yay., 1989; s.121.

[162] Raymond E. Zickel (ed.), *Soviet Union, a Country Study*, Washington D.C., Library of Congress, 1991; s. 202.

mücadele başlattı.[163] Bununla beraber Dağlık Karabağ'ın hukuki statüsü ve imzalanan durumu, böyle bir sonuca ulaşmaya hiçbir zaman uygun olmamıştır. Şöyle ki:

Sovyetler Birliği'nin dağılması, BDT'nin oluşturulması ve yeni cumhuriyetlerin statüleri konusunda 8 Aralık 1991 tarihli Minsk Antlaşması'nın 5. maddesinde üye ülkeler "birbirlerinin ülke bütünlüğünü ve mevcut sınırların dokunulmazlığını tanımışlar" denmektedir. Ülke bütünlüğüne saygı ve mevcut sınırların dokunulmazlığı ilkesi, Ermenistan'ın imzaladığı 21 Aralık 1991 Alma Ata Deklarasyonu'nda da tekrarlanmıştır. Ermenistan'ın bağımsızlıktan sonra bu sınırları tanımaktan kaçınması ve hatta reddetmesi, uluslararası hukuk açısından durumu değiştirmez. Bölgenin tarihi de, hukuki statükonun değiştirilmesini amaçlayan siyasi nitelikteki iddialara bir dayanak teşkil etmez.[164]

Dağlık Karabağ sorunu hakkında BM Güvenlik Konseyi, 31 Temmuz 1993 tarih ve 853 sayılı bir karar almıştır. Bu kararda, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu ve Ermeni kuvvetlerinin işgal ettikleri toprakları derhal terketmeleri gerektiği belirtiliyor. Bu çerçevede sorunu çözmek üzere oluşturulan Minsk Grubu'na Azerbaycan, Ermenistan, Türkiye, diaspora Ermenileri'nden temsiciler katılmaktadır. Diaspora Ermenileri vasıtasıyla soruna RF'nun yanında, ABD ve Fransa da dahil olmaktadır. Ancak geçen süre zarfından çözüm yolunda bir ilerleme kaydedilmemiştir. Çünkü diaspora Ermenilerinin güçlü lobileri ile Rusya ve diğer emperyalist güçlerin tarihi Kafkas stratejileri gereği büyüyen bir Ermenistan'ın desteklenmesi gerekli olup, bu süreçte de Azerbaycan'a, askeri mağlubiyetini kabul ederek statükonun meşrulaştırılması yönünde sürekli telkinler gelmektedir.[165]

"İster adı Gürcistan, ister Azerbaycan, ister Ermenistan olsun; orası Kafkasya'dır. Bir bütün. Zaten, Gürcistan'da Azeriler ve Ermeniler yaşıyor. Dağlık Karabağ sorunu, Sovyetler Birliği dağılmaya yüz tutarken patlak vermeden önce Ermenistan'da çok sayıda Azeri, Karabağ'da çoğunluk olmak üzere, başta başkent Bakü, Azerbaycan'da da çok sayıda Ermeni yaşıyordu. Kafkasya, bu üç milletin 'ortak evi'nin adı. Bu üç milletin fizyonomisini ve göreneklerini birbirinden ayırdetmek, Kafkasyalı değilseniz, neredeyse imkansız. Dağlık Karabağ sorunu, Kafkasya'nın bu kimliğine bir 'ihanet'i andırıyor. Çünkü, bu sorunun çevresinde Ermenistan ve Azerbaycan'da çirkin 'etnik temizlik' yaşandı ve bugün Dağlık Karabağ'ın içinde ve coğrafi anlamda çevresinde 'etnik temizlik' Kafkasya'nın 'büyüsü'nü bozan bir 'siyasi gerçeklik' haline geldi. Bu hal, 11 Eylül'den sonra, ister istemez, değişmeye mecbur. 'Değişiklik'in ilk göstergelerinden biri, Amerika'nın Azerbaycan'a ekonomik ambargoyu öngören ve Ermeni lobisinin etkisiyle yürürlüğe soktuğu 907 sayılı yasayı iptal etmesi. Aynı şekilde, Amerika, Nahçıvan ile Azerbaycan arasında Ermenistan'ın Zengezur topraklarından geçen demiryolunun yeniden açılması için girişim yapıyor. 11 Eylül sonrasında, Afganistan'a ve Orta Asya'ya Kafkasya üzerinden giden yolların açılması ve çalışması gerekli...Ebulfez Elçibey ise bu konuda şunları söylemişti: 'Eğer dünya oldu-bittileri kabul edecek ise, Karabağ meselesine şöyle bakabiliriz: Varsayalım ki, Azerbaycan, Karabağ'ı bağımsız bir devlet hatta Ermenistan'ın bir parçası olarak tanımayı kabul etti. Pekala. Öyleyse, tüm kaynaklarımızı, bir büyük ordu oluşturmaya ve bir gün sadece Karabağ'ı değil Ermenistan'ı çiğneyerek, kendi oldu-bittimizi ilan edeceğimiz güne hasredeceğiz. Eğer konu kuvvet kullanmak ise, bekleyeceğiz ve hazır olduğumuz vakit gereken cevabımızı vereceğiz.' Bugün gelinmekte olan durum tam da bu. Türkiye açısından bakıldığında ise; ya zamana oynanarak, petrol ve doğal gaz vanalarını tutan kardeş Azerbaycan ile eşgüdüm halinde beklenecek ya da Ermenistan'la sınır kapılarını açarak ve diplomatik ilişkiler kurarak, Ermenistan ile 'yakınlaşma' sağlayacak. Ve, bu 'yakınlaşma'yı, Dağlık Karabağ ve işgal edilmiş toprakların Azerbaycan'a iadesini sağlamak amacıyla kullanacak. Geçerli olmayacak tek şey, Kafkasya'da iki Ermeni devletine yani 'bağımsız Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'ne yer olmaması. Bir başka deyimle, bugünkü 'statüko'nun devamı ve bunu Türkiye'nin kabullenmesi imkansız."

Kafkasya'daki diğer etnik sorunlar için sözkonusu olduğu gibi Azeri-Ermeni çatışmasında da Rusya'nın dışında başta ABD olmak üzerek diğer batılı güçlerin önemli katkısı olduğuna yukarıda işaret edildi. Sorunun sadece çözümü için değil fakat kalıcı barışın kurulması hedeflenmelidir. Tarihi ve hukuki gerçekler dikkate alınarak, büyük güçlerin tarafsız eşitlikçi katkılarıyla uzun vadede istikrarın sağlanması

---

[163] Elkhan Nuriyev, "Geopolitical Breakthrouh and Emerging Challanges: The Case of the South Caucasus", *Perceptions, Journal of International Affairs,* June-August 2001, V.: VI, Number: 2; s.140. Nuriyev, Bakü'de bulunan Uluslararası Araştırmalar Merkezi'nin müdürüdür.

[164] Sevin Toluner, *Milletlerarası Hukuk Açısından Türkiye'nin Bazı Dış Politika Sorunları*, İstanbul, Beta, 2004; s.578.

[165] 2002 başında Yukarı Karabağ'a giderek izlenimlerini yazan Cengiz Çandar'ın tespitlerinden önemli bulduklarımı özetliyorum, "Dağlık Karabağ ve sorunlu Kafkas üçgeni", 24-25.1.2002, http://www.yenisafak.com.tr .

ile kalıcı barışın kurulması mümkün olabilecektir.[166] Bölgedeki çatışmaların temelinde Rusya faktöründen çok daha fazla bölge dışı ülkelerin niyet ve uygulamaları her geçen gün daha çok belirleyici olmaktadır.[167]

Yukarı Karabağ sorunu ve Ermenistan'ın Azerbaycan'ı işgali ile Türkiye, Ermenistan'la ticari ve diplomatik ilişkilerini askıya almış ve sınır kapılarını kapatmıştır. Barış için Türkiye'nin elinde önemli bir koz olan sınır kapıları, barış yapılmadan da gündeme gelmiş ancak bu duruma Azerbaycan sert tepki göstermiştir. Azerbaycan İstanbul Başkonsolosu'nun konuyla ilgili beyanatı, Yukarı Karabağ-Türkiye-Ermenistan-Azerbaycan bağlamındaki belli başlı konuları Azerbaycan açısından net bir şekilde ortaya koymaktadır:[168]

"Başkonsolos Dr. Nebioğlu, Azerbaycan'ın en büyük probleminin Karabağ meselesi olduğunu, Türkiye'nin bu konuya geçmişte olduğu gibi gelecekte de destek vereceğini umduğunu belirtti. Türkiye, Ermenistan sınırlarını açtığı anda Ermenilerin, Türkiye ve Azerbaycan aleyhine onarılmaz yaralar açacaklarını belirten Başkonsolos Dr. Nebioğlu, 'Dünya kamuoyunda Ermeni lobileri aleyhine propagandalarını her geçen gün artırmaktadırlar. Bunu yaparak Türkiye'nin Ermeni sınırını açması için zorlamaktadır. Türk basını, Ermeni sınırını Türkiye'nin açması için olağanüstü bir çaba sarfetmektedir. Azılı bir Türk düşmanı olan kızıl anarşist Antranik'in Antranik Paşa adıyla yayınlanan kitabı Agos gazetesinde reklamı ve tanıtımı yapılıyor. Türkiye Ermenistan'la ilişkilerini geliştirir ve sınırı açarsa biz Bakü sokaklarında sıradan bir insana bunu izah edemeyiz. Ermenilerin Azerbaycan'ın başına açtığı oyunlar yazmakla bitmez. Bunlar ideolojik olarak Türkiye ile savaşıyorlar. Dünyada diaspora cemiyetler devamlı olarak Türkiye aleyhine yayın yapmaktadır. Yani Türkiye'nin başına çorap örmek. Türkiye Ermeni propaganda saldırısıyla karşı karşıya'. Ermeniler, Azerbaycan'ın yüzde 20'ye varan toprağının işgaline Batı'nın sessiz kalmasının manidar olduğuna işaret eden .. Nebioğlu, 'Ermenistan'ın işgal ettiği Karabağ'dan kaçan bir milyondan fazla mülteciler için dünya kamuoyu sessiz kalıyor. Türkiye bu konuda sessiz kalmadı ve kalamaz da. Ermeni milletvekilleri açıkça şunu söylüyorlar: -Hazarın tüm petrollerini bize verin biz de Karabağ'ı Azerbaycan'a verelim.- Bu kadar küstahlaşabiliyorlar. Ermeniler, ilk etapta sadece 3 bölgeyi, Karabağ dışında işgal olmuş toprakları Azerbaycan'a vermek istiyorlar. Aslında bize vermiyorlar, çekiliyorlar. Çünkü çekildikleri yere uluslararası gözlemciler, mavi bereli askerler yerleştirilecek. Dolayısıyla, topraklar sözde belli üç tane toprak sadece 9 bölgeye veriliyor. Yine de Azerbaycan halkı oraya yerleşemiyor, bölgede çok çirkin ve tehlikeli oyunlar oynanmaktadır. Bu bakımdan Azerbaycan ve Türk hariciyesi buna hazırlıklı olmalıdırlar. Ermenilerin gözü Hazara petrollerindedir.' ..Dağlık Karabağ da uyuşturucu geçişinde kullanılıyor. Kimse askere gitmek istemiyor. Her sene Ermenistan ve Karabağ'dan 250-300 bin insan Batı ülkelerine iltica ediyor. 3-4 milyonluk Ermenistan'da 2 milyon insan kaldı."

Türkiye'nin Ermenistan'la ticari ilişkilerini başlatması ve sınır kapılarını açması konusunda son derece hassas olan Azerbaycan yetkilileri ise Ermenistan'la anlaşarak her türlü uzlaşma noktalarının değerlendirilmesi ile işgale son verilmesi ve yeniden barışçıl ilişkilerin kurulması yolundaki temasları sürmüştür. Yukarıda verdiğimiz Azerbaycan Başkonsolosu'nun beyanatından yaklaşık iki yıl önce Haydar Aliyev'in temasları önemli ölçüde netice verecekken muhtemelen diasporanın baskısı ile Ermenistan uzlaşmaktan geri adım atmak durumunda kalmıştır. Bu gelişmeleri net bit şekilde özetleyen haber-değerlendirme şöyle:[169]

"Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Ermenistan'la sürdürülen barış görüşmelerinde iki ülkenin karşılıklı olarak birbirlerine "koridor" sağlaması konusunda ilke anlaşmasına varıldığını açıkladı. Böylece Türkiye'nin de Orta Asya'ya açılan bir kapısı olma şansı doğdu. Rus interfaks Ajansı'nın haberine göre Aliyev, Ermenistan'la sürdürülen pazarlığın içeriğini kamuoyuna ilk kez açıkladı. Aliyev, geçen yılın mart ayında Paris'te yapılan görüşmeler sırasında Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan'la bazı temel konularda uzlaşma sağlandığını söyledi. Bu konuların başında Azerbaycan'ın

---

[166] Filiz Cicioğlu, "Azerbaycan-Ermenistan Çatışması: Kafkasya'da Bitmeyen Mücadele", *Dünya Çatışma Bölgeleri,* Der.: Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, Ankara, Nobel, 2004; s.278.

[167] Nesib Nesibli, "Yazarın Önsözü", *Değişen Avrasya'da Kafkasya*, Haleddin İbrahimli, Ankara, ASAM, 2001; s.IX.

[168] "Ermenilerin Gözü Hazar Petrollerinde: Azerbaycan İstanbul Başkonsolosu Dr. İbrahim Nebioğlu'ndan *Ortadoğu*'ya Özel Açıklama", *Ortadoğu,* 17 Mart 2004: s.12.

[169] Cenk Başlamış, "Türkiye'ye Orta Asya Kapısı: Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev, Erivan'la Birbirlerine Karşılıklı Koridor Verme Konusunda Anlaştıklarını Açıkladı. Böylece Bölgeye Komşu Türkiye'ye de Orta Asya Kapısı Açılacak", *Milliyet,* 2002.06.16.

Nahçıvan'a, Ermenistan'ın da Karabağ'a bağlanmasını sağlayacak koridorlar açılması geliyor. Aliyev'e göre Erivan, Azerbaycan'ın Ermenistan'a ait Megri kasabası üzerinden Nahçıvan'a koridorla bağlanmasını kabul etti. Bakü de buna karşılık olarak Ermenistan'ın Azerbaycan'a ait Laçin kasabasıyla Karabağ'a bağlanmasını onayladı. Aliyev, Fransa Devlet Başkanı Jacques Chirac'ın da desteklediği anlaşmayla koridorların açılmasından sonra Megri'nin Azerbaycan, Laçin'in Ermenistan'ın egemenliği altında sayılması kararlaştırıldı. Ancak Aliyev, Ermenistan'ın daha sonra ABD'de yapılan görüşmelerde tutum değiştirerek Paris'te varılan anlaşmayı ihlal ettiğini açıkladı. Azerbaycan lideri, sorun yaratan konunun Ermenistan'ın Laçin koridorunun açılmasında ısrar etmesi, ama Megri konusunda kararsızlığa düşmesi olduğunu söyledi. Aliyev, Paris'te varılan anlaşmayı uygulamaya hazır olduklarını belirtti. Azerbaycan'ın Megri üzerinden Nahçıvan'a bağlanması, bu bölgeyle komşu olan Türkiye'ye Kafkasya ve oradadan da Orta Asya ile bağlantı kurma olanağı verecek. Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkileri normalleştirmek amacıyla da bir süredir gizli görüşmeler yapılıyor. Temasların amacı Türk ve Ermeni Dışişleri bakanları ismail Cem'le Vartan Oskanyan'ın 25 Haziran'da İstanbul'da yapmaları planlanan görüşmenin gündemini belirlemek. Oskanyan, Karadeniz Ekonomik işbirliği örgütü zirvesine katılmak üzere İstanbul'a gelecek. Ermeni yetkililer, önkoşulsuz olarak iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve sınır kapısının açılmasını istediklerini belirten mesajlar veriyor. Türk-Ermeni görüşmelerinde Erivan'la Bakü arasındaki 'koridor pazarlığı'nın da konuşulup konuşulmadığı açıklanmadı."

Rusya geçen süre zarfında resmi açıklamalarında genellikle statükonun korunması ve uzlaşmadan yana olduğunu belirttiği halde uygulamada bunun gereklerini yerine getirmemiştir. Statükonun korunması, öncelikle RF'na bağlı özerk cumhuriyet ve bölgelerin mevcut veya muhtemel ayrılıkçı taleplerine karşı real politik bir tedbir olup, diplomatik alanda bunu savunabilmesi için Azerbaycan veya Gürcistan'ın da mevcut statükosunu savunmak zorunda bırakmaktadır. Bu durumda Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan'a, Abhazya'nın Gürcistan'a bağlı olduğunu kabul etmiş görünmektedir. Bundan dolayı işgal altındaki Yukarı Karabağ'da 2002 yılında yapılan başkanlık seçimlerini mevcut sözleşmeler ve anayasaya, uluslararası hukukun kabul ettiği statükoya aykırı olduğu gerekçesiyle tanımadığını duyurmuştur. Rusya'nın bu açıklaması Ermenistan'da şok etksisi yapmıştır.[170] Rusya'nın bu açıklaması, aslında asırları aşan Kafkaslar'daki Türk ırkına karşı politikasına da aykırı görülmektedir. Bununla beraber, 2005 yılı itibariyle de Karabağ'daki meşru olmayan yönetim veya Azerbaycan'ın önemli bir kesiminin Ermenistan işgaline son verilmesi konusunda Rusya'nın ciddi bir teşebbüsü olmadığı gibi uygulamada bu işgalin başta gelen fiili destekçilerinden olma özelliğini sürdürmektedir.

Rusya ve İran'ın desteği ile Ermenistan'ın statükoyu ihlal eden bu işgalinin, Rusya'nın fiili desteği olmadan sürdürmesi imkansızdır. Gürcistan Devlet Başkanı Saakaşvili'nin Güney Osetya sorunu ile ilgili olarak "Çıkacak savaş Osetler ve Gürcüler arasında değil Rusya ve Gürcistan arasında olur" [171] şeklindeki ifadesinde anlamını bulduğu gibi, Azeri-Ermeni çatışması da yaşanan olayların her aşamasında görüldüğü üzere bir Rus-Azeri çatışmasıdır. Rusların yanında İran ve birçok boyutuyla bazı batılı ülkeleri de katmak lazım. Bu savaşta aslında bir piyon olan Ermeniler, belki de yaşanan gelişmeler sonucu bir bakıma Azerilerden daha fazla zarar görmüşlerdir. Tıpkı Osetler, Abhazlar veya dış kışkırtma ile piyon durumuna düşüp bölgesel barışı bozmaya yönelik ayrılıkçı hareketlere girişen diğer etnik gruplar gibi.

Yukarı Karabağ sorununu çözüm sürecinde Rusya, Azerbaycan'dan, yıllarca süren görüşmelerden sonra elde ettiği Gebele Üssü'nde olduğu gibi önemli konularda istediği tavizleri elde etmesiyle, çözümü gerçekleştirme yolundaki önemli hedeflerden birine ulaşmıştır. Bu stratejiye göre işgal altındaki toprakların boşaltılması ile birlikte burasının Azerilerin iskanına açılmaması, fiilen Azerbaycan'ın kontrolünden çıkması ve Rusya'nın Güney Kafkasya'daki varlığını genişleterek sürdürmeyi planlamaktadır. Ermeni diasporası kanalıyla olaya müdahil olan merkezi güçler ise, sürüp giden siyasi istikararsızlık, terör ve çatışmalarla, enerji zengini ve ulaşımı için önem arzeden bölgeye yerleşmek, gelişmeleri kendi lehine yönlendirmek istemektedirler.

[170] "Rusya'dan Erivan'a Karabağ Resti", *Milliyet*, 09.08.2002.
[171] "Osetya Krizi Durulmuyor", *Radikal*, Dış Haberler, 12 Temmuz 2004.

C. Güney Azerbaycan (İran)

İran, Kafkasya'da bölge dışı önemli bir aktör olarak kabul edildiği halde, tıpkı Türkiye gibi aslında birçok bakımdan Kafkasya ülkesidir. Coğrafi olarak Güney Kafkasya'nın bir kısmını oluşturan, en azından bölgenin devamında bulunan İran'ın beşeri coğrafya açısından Kafkasyalılık vasfı ise daha baskındır.[172] Üç güney Kafkasya cumhuriyetinden en büyüğü olan Azerbaycan nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan Azeri Türklerinin büyük bir kısmı, İran'ın kuzeybatı bölgesinde, Güney Azerbaycan'da yaşamaktadır. Sovyetler sonrası Azerbaycan'da Ebulfez Elçibey önderliğinde tırmanan milliyetçilik yükselişi önemli ölçüde Güney Azerbaycan'da İran yönetimi altında yaşayan Azeri soydaşları hedef aldığından, İran bu dönemde Azerbaycan karşıtı politikalar izlemiştir. Dış politikada inanç veya ideolojiden ziyade ülke çıkarlarının esas alındığının ilginç bir örneği olarak, Azeri-Ermeni çatışması esnasında, din temelli bir örgütlenmeye sahip olan ve anayasasında ülke dışındaki Şiilere destek olmayı devlet görevi olarak kabul eden İran, kendisi gibi Şii olan Azerilerin yanında değil de Hıristiyan Ermenilerin yanında yer almış ve Ermenilerin bu savaşta galip gelmesinin önemli destekçilerinden olmuştur.

İran'da aynı zamanda 200.000 civarında Ermeni yaşamakta olup, bunların bir kısmı devletin üst kademelerinde görev yapmaktadır. Azeri-Ermeni çatışması daha başlamadan, İran, iki ülke arasında savaşı önlemek için arabulucuk yaptı, ancak bir sonuç alamadı. İran bu politikası ile muhtemel krizin bölge ülkelerini ve bu arada İran'ı olumsuz etkileyeceğini ve bölgedeki sorunların başta ABD olmak üzere bölge dışı güçlerin müdahalesine davetiye çıkaracağını hesap etmiştir. Bu dönemde Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmesi bazı İranlı din adamlarının tepkisini çekmiştir, ancak bütün Azerileri tek bir Azerbaycan devleti çatısı altında toplamayı amaçlayan Elçibey'e karşı İran, ideolojik veya Şiilik inancına dayanan anayasasının gereğini değil de reel politik gerçekleri dikkate almıştır.

İran, kuzeydoğusunda Ermenistan ile sınırı bulunmasının yanında aynı zamanda Nahçıvan Özerk Cumhuriyet ile de sınırdaştır. Nahçıvan ile bağlı bulunduğu Azerbaycan arasında Ermenistan bulunmakta olup bunun dışındaki tek alternatif ise İran topraklarıdır. Öte yandan İran aynı zamanda bir Hazar Denizi kıyıdaşı ülkedir. Kafkasların en önemli tartışma konuları petrol boru hatları, Hazar Denizi'nin statüsü, Yeni İpek Yolu ile çoğu etnik sorunlara İran da birçok boyutuyla taraf olmaktadır. Bununla beraber gerek İran'ın komşuları ve bulunduğu bölge dikkate alındığında sahip olduğu jeopolitik konum gerekse ülkenin etnik yapısının esas olduğu iç jeopolitiği dikkate alındığında son derece hassas bir denge politikası uygulaması gerektiği açıktır.

Soğuk savaş döneminin başlangıcında, özellikle Stalin'in Hitler'e karşı ülkeyi savunmak üzere İran topraklarında konuşlandırdığı askerlerini, Hitler'in teslim olmasından sonra geri çekmemesi ve bu arada Moskova güdümünde İran topraklarında Mehabat Kürt Cumhuriyeti ile Muhtar Azerbaycan Cumhuriyeti kurmasına tepki olarak İran dış politikada tamamen batı yanlısı bir çizgi izlemiştir. Şah yönetimindeki İran 1970'lere kadar ABD'nin en önemli müttefiki olarak aynı zamanda komünizme karşı oluşturulan yeşil kuşağın en önemli halkalarından birini oluşturmuştur. 1970'lerle başlayan süreçte ise İran, daha Şahlık döneminde Doğu Bloku ile ilişkilerini geliştirmiştir. 1979'da yaşanan Humeyni devrimi sonrası ABD ile ilişkilerinde en kötü dönem başlamıştır. Humeyni sonrasında ABD'yle ilişkileri düzeltme yolunda çıkışlar veya düşmanlıkta yumuşamalar görülmekle birlikte, İran ABD ve İngiltere'nin kuşatma politikalarına karşı bazı Avrupa devletleri ve Çin'in yanında RF'na dayanarak varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. Bununla beraber İranlı yöneticiler çok yönlü ve denge politikasına mahkum olduğunu her fırsatta göstermektedir.[173]

Aşağıda ele alacağımız üzere, Hazar kaynaklarının dünya piyasalarına ulaşmasında, Rusya'nın Novorossisk-Boğazlar ısrarı ile Türkiye'nin Bakü-Tiflis-Ceyhan alternatifine karşı, İran, Rusya'yı da devre dışı bırakan İran toprakları üzerinden Hazar Denizi-Basra Körfezi teklifi için kulis yapmıştır. Elçibey'den sonra Azerbaycan ile ilişkilerini geliştirme politikasını tercih eden İran, Hazar Denizi'nin

---

[172] Yaygın kabul gören bir görüşe Kafkasya'nın güney sınırını Aras nehri yani İran'ın Ermenistan ve Azerbaycan ile olan sınırı oluşturmaktadır, Suat İlhan, "Kafkasların Coğrafi Konumu, Jeopolitik, Jeoekonomik, Jeostratejik Özellikleri..", *Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin Önemi Sempozyumu, 28-29 Nisan 1998, Bildirler*, İstanbul, Harp Akademileri Basım Evi, 1998: s.86.

[173] Bu konudaki bir değerlendirme ve kaynaklar için bkz.: Ali Faik Demir, *Türk Dış Politikası Perspektifinde Güney Kafkasya,* İstanbul, Bağlam, 2003, ss.128-134.

statüsü konusunda Rus görüşünün yanında, Azerbaycan'ın karşısında yer almıştır. Azerbaycan-Gürcistan'ın merkezinde yer aldığı, Türkmenistan üzerinden gelip Hazar Denizi'nden geçerek Kafkaslar-Karadeniz ve Doğu Avrupa'ya ulaşan Yeni İpek Yolu projesi TRACECA ise yine tarihi İpek Yolu'ndaki İran'ı devre dışı bırakmıştır.

İran'ın "Kafkasya'da Etnik Düğümler" bağlamında en önemli özelliği belirttiğimiz gibi sahip olduğu Azeri nüfusudur. İran'daki Azeri nüfusu yaklaşık 25 milyon olup, Azerbaycan'daki gibi Şii'dir. Ancak Doğu Anadolu Türklerinin parçası durumundaki bu halk birkaç asırlık İngiltere, Rusya ve İran'ın ortak politikaları sonucu önemli ölçüde Farisileşmiş olup, belki de yakın dönemde şahit olunan en geniş kapsamlı asimilasyon politikalarına maruz kalmış ve kalmaktadır. 1995 başlarında İran'ın kuzeyinde yaşayan Azeriler, birleşerek Azerbaycan ile birliği sağlamayı hedefleyen bir "ulusal bağımsızlık cephesi" kurdular. Dağlık Karabağ çatışması, Elçibey'in çağrıları ile birlikte Güney Azerbaycan'da ulusal bilinci harekete geçirdi. Bölgede yaşayan halkın Azerbaycan ile daha sıkı ilişkiler kurulması yönündeki arzusunu artırdı. İran, savaş esnasında bölge halkı ile ilgili siyasi ve sosyal konularda sınırlama ve yasaklamalar getirdi. Bazı Azeri aydınlar, İran'ın, bağımsız bir Azerbaycan'ı, ancak İran yanlısı politika izlemesi ve köktendincilik temelinde destekleyebileceğini belirtmektedir. İran'ın bu yöndeki eğilimleri de paradoksal olarak Azerbaycan'da kaygıyla izlenmektedir. Bununla beraber Elçibey sonrasında, ilişkiler yeniden gelişmiş ve bugün için İran, Azerbaycan'ın en önemli ticari ortağı haline gelmiştir. Siyasi ilişkiler de daha sağlam zemine oturtulmuştur.

Türkiye'nin bütün komşuları ile ilişkilerinde olduğu gibi, dış politikasının diğer alanlarında da tutarlılığını korumak üzere, İran Türkleri konusunda, temel insan hakları ile siyasi ve kültürel haklarını savunan ve gelişmesini talep eden bir politika izlemesi gerekmektedir. Ekonomik ilişkilerin yanında bölge ile kültürel ilişkilerini geliştirmeli, bu alanda öncü rol üstlenmelidir. İran'ın bögeye devrim ihraç etme sürecinde ve yakın dönemlerde yaşadığı dışlanmışlık şartlarında Türkiye'nin de İran'la ilişkilerini asgaride tutması, buna gerekçe olarak İran'ın rejim ihracına karşı tedbir alındığının öne sürülmesi, aslında çağın oldukça gerisinde bir ekonomik ve sosyal hayat yaşamak zorunda kalan, her dönemde kasıtlı olarak geri bırakılan Güney Azerbaycan'ın her türlü asimilasyona karşın Tahran'a bağlılığını garanti etmiştir. Bu politikalar, İran'daki Azeri aydınlarının çaresizliğini ve gelecekte kimliklerini koruma konusunda ümitsizliğini pekiştirmiştir.

Türkiye'nin diğer ülkelere karşı olduğu gibi İran konusunda da herhangi bir İrredentist veya Pantürkist bir politikası olmadığı, esasen bu tür politikaların çağını doldurduğu gerçeğine karşın, Kafkaslardaki en yoğun anti-Türkizm politikalarının uygulandığı İran Azerbaycanı konusunda, uygulamada sonuç olarak İran'ı (Kuzey İran'ın izolasyonunu) destekler yöndeki politikasızlık veya ilişkisizlik uygulamalarına son vermek gerekmektedir. İran ile ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerin gelişmesi durumunda, Türkiye'nin demokratik ve laik sisteminin zarar göreceğini düşünmek, siyaset biliminin en temel ilkelerine aykırıdır. Çünkü baskıcı rejim ile katılımcı rejim halkları karşılaştığında, baskıcı rejim halkları, katılımcı rejim halkına gıpta eder ve süreç daha katılımcı ve açık toplum taleplerinin yoğunlaşması şeklinde işler. Öte yandan Azerbaycan halkının yetmiş yıllık Sovyet döneminden sonra sanat, kültür ve bilim alanındaki kazanımlarıyla ulaşmış olduğu modernleşme düzeyi ile toplumsal ve siyasal gerçekler dikkate alındığında, İran'ın devrim ihracına maruz kalacağı da beklenemez. Türkiye'nin diğer Kafkas ülkeleri ile olduğu gibi İran ile de karşılıklı egemenlik haklarına saygı gösteren, ancak temel insan haklarının geliştirilmesi temelinde kültürel, siyasal ve ekonomik ilişkileri geliştirme yolunda öncü rolü, komşu ülkelerde de katılımcı rejimlerin gelişmesine, dolayısıyla siyasal istikararın ilerlemesine katkıda bulunacaktır.

BÖLÜM 4:

Ermenistan Cumhuriyeti

Sovyetler Birliği'ni oluşturan 15 cumhuriyetten en küçüğü olan Ermenistan SSC, SSCB'nin dağılması ile diğer cumhuriyetlerle birlikte bağımsızlığını kazandı. Tam bir kara ülkesi olan Ermenistan'ın sınır komşuları Türkiye, Gürcistan, İran ve Azerbaycan'dır. Ermenistan Azerbaycan'ın ana ülkesi ile komşu olduğu gibi, Azerbaycan'a bağlı özerk bir cumhuriyet olan Nahçıvan ile de komşu olup, Nahçıvan ile Azerbaycan'ın arasında yer almaktadır. Ermenistan'ın bağımsızlık aşamasında Azerbaycan'a bağlı Özerk Dağlık Karabağ bölgesi üzerindeki iddialarından sonra iki ülke arasında savaş çıkmış ve Yukarı Karabağ ile birlikte Azerbaycan topraklarının yaklaşık beşte biri 1994'ten beri Ermenistan işgali altında bulunmaktadır.

Yüzölçümü 29.800 km kare olan Ermenistan'ın nüfusu 3.789.000 (1997) olup başkenti Erivan'dır. Bununla beraber, Dağlık Karabağ sorunundan dolayı uluslararası toplumdan izole edilmiş olan Ermenistan büyük göç vermekte olup, kesin olmamakla birlikte günümüzde nüfusunun 2 milyona düştüğü yolunda iddialar vardır. Aras Nehri'nin geçtiği alanlar ile Sevan Gölü'nü besleyen ırmaklar çevresinde tarıma elverişli alanlar bulunmakla birlikte, yarı çöl özelliği taşıyan bölgede kuru bir kara iklimi hakimdir. Ova ve dağ eteklerinde çeşitli meyveler ve tahıl yetiştirilir. Bununla beraber, Sovyet döneminin her alanda kayırılan bir cumhuriyeti olan Ermenistan, diğer cumhuriyetlere göre ileri bir sanayi ülkesi haline gelmiştir. Belirli bir maden rezervi olan ülke, tarıma dayalı sanayii ile birlikte kimya, makine, dokuma alanlarında önemli bir endüstiryel altyapıyı Sovyet döneminden devralmıştır. Bağımsızlıkla birlikte yayılmacı ve komşularıyla çatışmacı bir politika izleyen Ermenistan, milli ordusunu kurmuş ve maddi kaynaklarının büyük bir kısmını, halkın sosyal ve ekonomik sorunlarının giderilmesi yerine askeri giderleri karşılamada kullanmıştır.[174]

Ermenistan, SSCB'yi oluşturan cumhuriyetlerden en küçüğü olduğu gibi, demografik yapı itibariyle de cumhuriyetler arasında, adını cumhuriyete veren etnik halk yüzdesinin en yüksek olduğu cumhuriyet olup, toplam nüfus içerisinde Ermeni oranı yaklaşık %95'tir. Kalan yüzde 5 ise Azeri, Rus, Ukraynalı ve diğerlerinden oluşmakta olup, Azerbaycanla yaşanan çatışma sürecinde Azeri nüfusun büyük kısmı ülkeyi terketmek zorunda kalmıştır.

Daha çok diaspora Ermenilerinin, siyasi amaçlarla öne sürdüğü, bugünkü Kafkaslar ve Doğu Anadolu'da yaşamış olan bir Ermeni uygarlığı ve krallığı, tarihi gerçeklerin abartılmasından ibarettir. Milattan Önce I. yy'da yaklaşık 40 yıllık bir krallıktan başka bilinen egemen ve etkin bir Ermeni devleti yoktur.[*] Bölgede bulunan Ermeniler, zaman zaman diğer büyük devletlere vergi vererek veya özerk statüde beylikler halinde varlığını sürdürmüşlerdir. Ermeni halkı veya örgütleri, daha çok İran devletlerinin, Roma'nın, Arap devletlerinin, Bizans İmparatorluğu'nun ve daha sonra da Selçuklular ve Osmanlıların hakimiyeti altında yaşamışlardır. Öte yandan bu dönemlerde bölgede Ermenilerle birlikte diğer birçok farklı etnik kökenden halklar yaşamış olup, yoğunluk ve miktar olarak da Ermeniler bölgede yaşayan diğer halklara göre hiçbir dönemde üstünlük sağlamamışlardır.

IV. Yüzyılda Hristiyanlığı kabul ettikleri halde, Ermenilerin büyük bölümü Ermeni Apostolik Kilisesi'ne bağlı, monofizit Hristiyandırlar. Çok az bir kısmı ise Katoliktir. Erivan'ın 20 km batısında yer alan Eçmiyazin kasabası, Ermenilerin Hristiyanlığı kabul etmesiyle birlikte Ermeni kilisesinin merkezi olmuş ve en yüksek dini organ olarak "Katogikosluk" burada kurulmuştur. Daha sonra Sis, Akdamar ve Lübnan gibi yerlere taşınmış veya buralarda yeni katogikosluklar kurulmuştur. 1441'de yeniden Eçmiyazin Katogikosluğu kurulmuştur. Rus Çarlığı, Ermeni halkını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak üzere Eçmiyazin Katogikosluğu'nu bütünüyle kontrolü altına aldı ve Osmanlı'daki Ermenileri

---

[174] Hatem Cabbarlı, "Ermenistan Silahlı Kuvvetleri", *Stratejik Analiz*, Eylül 2004, C.5, Sayı 53; s.76.

[*] Belirtmek gerekir ki, daha önce bölgede Ermeni yoğun nüfus veya iddia edildiği gibi asırlarca yaşamış ve bölgeye hükmetmiş bir Ermeni devletinin varlığının gerçek olduğu varsayılsa bile, bugünkü sınırların belirlenmesinde, uluslararası hukuk açısından geçerli bir gerekçe oluşturmaz.

Katogikosluk kanalıyla kışkırttı.[175] Erivan (Revan) yakınlarındaki Eçmiyazin Katogikosluğu dini bir merkez olduğu halde, Ermeni propagandası etkisindeki kaynaklar, civarda asırlardan beri katogikosluk ile birlikte bir Ermeni devleti varmış ve Eçmiyazin de buranın merkezi imiş gibi göstermektedirler.[176]

Osmanlı döneminde Ermeniler, 19. yy'ın ikinci yarısına kadar tebaa-i sâdıka (sadık yurttaş) olarak, devletin her kademesinde görev alıp, halkının önemli bir kısmı tüccar ve sanatkar idi. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra yapılan barış antlaşmasına, Rusya ve diğer batılı devletlerin baskısı ile Ermenilerle ilgili maddeler konularak bir Ermeni sorununun temeli atıldı. Bundan sonra yine Çarlık Rusyası'nın kurup örgütlediği Hınçak ve Taşnak terör örgütleri Osmanlı Devleti'nin birçok merkez ve bölgelerinde terör olayları gerçekleştirmiş, her olaydan sonra batılı güçlerin Osmanlı'ya müdahale zemini hazırlamıştır. Bu arada terörize olan halkın bir kısmı Rusya'nın teşvik ve tehditleri ile bugünkü Ermenistan ve civar bölgelere göç ettirilerek, planlanan devletin altyapısı oluşturulmuştur.[177]

Sömürgecilik döneminde İngiltere ile birlikte Rusya'nın Osmanlı, Kafkasya ve Orta Doğu politikaları için bir piyon durumuna getirilen Ermeni halkı ve bu süreçte tarihi gerçeklere aykırı olarak uydurulan Ermeni davası, 1915 sürgün kararnamesi ile çok daha geniş çaplı çarpıtmalarla günümüze kadar getirilmiştir. Bugünkü Ermenistan dış politikası, bütünüyle Rusya ile birlikte merkezi güçlerin bölge politikalarına alet olma özelliğini sürdürmektedir. Belirtmeliyiz ki bu politika Ermenistan devleti ve halkının çıkarlarına bütünüyle aykırı olduğu gibi, RF devleti ve halkının da çıkarlarına aykırıdır. Türkler aleyhine kışkırtılan, sürekli çatışma hali ile büyütülen Ermeni davası ve devletinin bu politikalarından çıkar sağlayanlar ise, eski dönemlerde olduğu gibi bugün de merkezi güçler olup, sürüp giden çatışmalarla bölgeye müdahale etme zemini yaratmaktadırlar. Bunun yanında oluşturulan "soykırımı sektörü" ile birçok yazar, sanatçı, yönetmen ve bunların çevresindeki girişimciler büyük servet edinmiştir. Bu sektör, soykırımı iddialarını araştırmayı engelleyen en önemli güçlerden biri haline gelmiştir. Öte yandan, bir Ermeni kimliğinin oluşması ve korunması için, Ermeni aydın ve sosyal bilimcilerin sözde soykırımın dışında sahiplenip işleyebileceği, farklı ülkelerde yaşayan soydaşlarına benimsetebileceği bir olgu, değer, mit henüz bulunamamıştır.

19. yüzyılda Çarlık Rusyası tarafından uygulanmaya başlanan bir Ermenistan oluşturma ve bunu sürekli Osmanlı ve Türkler aleyhine genişletme yönündeki Rus-İngiliz ortak politikası sonucu Sovyet döneminde nüfusunun büyük kısmı Ermeni olan bir Ermenistan ortaya çıkmıştır. Bunun gibi, Sovyetler sonrası Ermenistan'ın, uluslararası hukuka ve insan hakları ile ilgili sözleşmelere aykırı, Türkiye ve Azerbaycan aleyhine olan politika, tutum ve düzenlemeleri de bütün batılı devletlerce büyük bir hoşgörü ile karşılanmakta ve uluslararası zeminlerde destek görmektedir. Aşağıda ele alacağımız üzere bugünkü Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik iddiaları ve Azerbaycan'daki işgalci durumu yüzünden, bu iki ülke (Türkiye ve Azerbaycan) Ermenistan dış politikasının temelini oluşturmaktadır.

Azerbaycan ile yukarıda özetlediğimiz Dağlık Karabağ ve Nahçıvan'la ilgili sorunların benzerini Ermenistan, Türkiye ile yaşamakta olup, Doğu Anadolu'da Türkiye'den toprak talebi ile ilgili yasal düzenlemelerde bile bulunmuştur. Bu düzenlemeler yakın tarihteki gerçeklerle bütünüyle ilgisiz olduğu halde, Rusya ve İngiltere'nin her dönemde daha geniş bir Ermenistan politikasına ışık tutan bazı yorumlar ile hukuki durumu, konunun Türkiye-Ermenistan ilişkilerin aşan boyutunu dikkate alarak ayrı başlık altında aşağıda ele alıyoruz.

---

[175] Ali Arslan, "II. Meşrutiyet Öncesinde Osmanlı-Eçmiyazin Katogigosluğu İlişkileri", *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, C.1, Ankara, ASAM-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, 1993; ss.348-359.

[176] Erivan Hanlığı Mart 1828'de Rus Çarı'nın hususi bir fermanı ile Nahçıvan ile birlikte Ermeni eyaleti ilan edilmiş ve bu tarihten sonra bölgedeki Müslüman ahali savaşlar ve sürgünler ile sürekli azaltılmış, Ermeni nüfusunun artması teşvik edilmiştir. Bütün bunlara rağmen 1868'de toplam 667.000 olan o zamanki Erivan Vilayeti (Gümrü, Nahçıvan, Yeni Bayezid, Daralagez ve Eçmiyazin kazalarıyla birlikte) nüfusunun büyük çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktaydı. 1897 nüfus sayımında ise Erivan kazasının 127.072 kişiden ibaret olan nüfusnun %37'sini Ermeniler oluşturmaktaydı. Kalanın çok az bir kısmı hariç tamamına yakınını Müslüman Türkler oluşturmaktaydı. Mirza Bala, "Erivan", *İslam Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, MEB, 1993; ss. 311-315.

[177] Osmanlı'da Ermenilerin durumu ve Ermeni isyanları ile soykırımı konusunda, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü (EREN) tarafından düzenlenen Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri'ne bkz.: Ankara, Asam, 2003. Ayrıca EREN'e ait www.eraren.org sitesinden birçok bildiri ve önemli kaynağa ulaşılabilir. Fırat Üniversitesi'nce düzenlenen ve bildirileri yayınlanan, IV. Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu (Tarihten Günümüze Dış Tehditler) Bildiriler, Elazığ, 2004'de, aynı üniversite tarafından düzenlenen ve yayınlanan bildirilerde olduğu gibi konuyla ilgili çalışmalar bulunmaktadır.

A. Türkiye-Ermenistan Sınırı

SSCB'nin dağılma aşamasında gündeme gelen talepler ile bağımsızlık sonrasında uluslararası hukuk ile tarihi ve bölgesel gerçeklerle hiçbir zaman bağdaşmayan toprak taleplerine, batılı ülkelerede sözde soykırımı iddialarına verilen desteklerle bir yönüyle olumlu cevap verilmektedir. Gerçekte ise, Ermenistan-Türkiye sınırı, hukuken Lozan'dan önce kesin olarak saptanmıştır: 1878 Antlaşmasıyla Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı'dan alan Rusya, 3 Mart 1918 Brest-Litovsk Antlaşması ile bu yerleri boşaltma ve 1878 öncesi sınırlara dönme yükümünü kabul etmiştir.[178]

Çarlık döneminin sona ermesinden sonra Bolşevik yönetimi de Ermenileri Kafkas politikasının merkezine yerleştirdi. Bolşevik iktidarının Moskova'da yerleşmesinden sonra Rus Hükümeti 16 Eylül 1918'de Bakü'nun boşaltılmasını istedi. Osmanlı Hükümeti bu isteği reddetti. Bunun üzerine Sovyet Hükümeti, 20 Eylülde Türkiye açısından, Brest-Litovsk Antlaşmasını yok saydığını ilan etti.[179] "Rus resmî vesikalarında yer alan bu ifade, gerçekten bir hayli uzaklaşmaktadır. Her şeyden önce, Rusya, Brest-Litovsk ile, Doğu Anadolu'yu 6-8 hafta içinde boşaltmayı, Türk ordusu gelinceye kadar bölgede güveni sağlamayı, Ermeni çetelerini silahsızlandırarak dağıtmayı taahhüt etmiş, ama bunların hiç birisini yapmamış, tam aksine 13 sayılı dekre [kararname] ile Ermenilere adeta bir katliam serbestisi tanımıştır."[180]

Gerçekten de Çarlık rejiminin yıkılmasından sonra Bolşevikler, yönetimi tam olarak ele geçirmek için iç ve dış politikada taviz vermek durumunda kalmıştır. "Rusya'da Boşlevikler iktidarı ele alınca, bir an evvel savaşa son vermek politikasını tercih etmişler ve Brest-Litovsk Anlaşmasını imzalamışlardı. Bu anlaşma ile Rusya, Berlin Kongresinde Türkiye'den almış olduğu toprakları iade etmiştir..... Bu durumda bile Rusya, Brest-Litovsk ile vazgeçtiği toprakları unutmak istememiş, 13 sayılı kararname ile buraların Ermeniler tarafından işgalini sağlamaya çalışmıştır. Moskova Anlaşması ile sonuçlanacak müzakereler sırasında da Ruslar, Ermeniler için toprak talep etmekten geri kalmamışlar, Stalin'in müdahalesi ile bu ısrar önlenmiş ve iki devlet arasında 1921 Anlaşması imza edilmiştir.... Rusya... nihai hedef şeklinde, o an için zihninin gerisine atarak, Türkiye ile bir saldırmazlık ve dostluk anlaşmasını 1925 yılında imza etmiş.... Bu dönem 1939 yılına kadar sürmüştür."[181] Brest-Litovsk'tan sonraki durum ve gelişmeler şöyle sıralanabilir:

Anadolu'da Milli Mücadelenin başlamasından sonra, Rusya ile iyi geçinmenin zorunluluğu ortaya çıktı. Böyle bir dönemde, Ankara hükümetinin Azerbaycan konusunda Rusya ile karşı karşıya gelmesi düşünülemezdi.[182] Kafkasya'daki bağımsız Türk hareketlerini, Bolşevikler henüz bu bölgeyle ilgilenecek duruma gelmeden önce, İngiltere yönetimi önlemeye çalıştı. Nitekim İngiliz kuvvetleri 18 Nisan 1919'da Kars'a girip Kars Milli Şurası üyelerini tutuklayarak Malta'ya sevketti. Daha sonra 19 Nisan'da bu şehrin Ermeniler tarafından işgaline müsaade ettiler. Batum ve Ardahan Gürcüler tarafından daha önce işgal edilmişti.[183] İngilizlerin bir kısmını naklettiğimiz diğer olaylarda olduğu gibi, burada da Osmanlı veya Türkler aleyhindeki kararlılığı devam etmektedir. Bunun gerçek nedeni Ermeni lobisinden çok, petrol ve hammadde alanlarındaki çıkarları ile bağlantılı olarak bölgede gücü ve etkinliğinin sınırlandırılması ve zayıflatılması istenen Türk varlığına karşı İngiliz politikası olup, Ermenistan veya Ermeniler ise daha bu yıllarda piyon olarak kullanılmıştır.

Hukuken geçerli olduğu halde uygulamada Brest-Litovsk'a aykırı yaşanan olaylar üzerine konuyu müzakere etmek üzere Ankara Hükümeti, Rusya'ya temsilciler gönderildi. Bunların faaliyetlerini Gürün'den aktaralım:

"Türk heyeti, Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin'i, ilk olarak 24 Temmuz 1920 günü ziyaret etmişlerdir. Heyetin Moskova'ya gelişi, Komintern'in 2. kongresinin yapıldığı günlere rastladığından, görüşmeler yavaş yürümüştür. Daha doğrusu 17 Ağustosa kadar filiî hiç bir müzakere yapılamamıştır...

---

[178] Sevin Toluner, *Milletlerarası Hukuk Açısından Türkiye'nin Bazı Dış Politika Sorunları*, İstanbul, Beta, 2004; s.576.
[179] *Soviet Foreign Policy*, Volume I; s.92-93; Kâmuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923),* Ankara, TTK, 1991; s.4.
[180] Gürün, a.g.e.; ss.4-5.
[181] Gürün, a.g.e.; s.314
[182] Milli Mücadele döneminde ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya ilişkileri konusunda bkz.: Mehmet Saray, *Atatürkü'ün Sovyet Politikası*.
[183] Gürün, a.g.e.; s.8.

Çiçerin, ... Ermenistan'a Van ve Bitlis vilâyetlerinden muhakkak bir arazi verilmesi gereğini ortaya attı... esasen bize yapacakları yardımın bu esasa dayandığını, Halil ve Cemal Paşalarla müzakerelerde de bu esasların onlar tarafından kabul edildiğini söyledi... Birinci fıkrayı kabul ikinci red ile mutlaka Ermenilere Van ve Muş'ta nüfuslarıyla orantılı bir yerin terki ve buradaki Müslüman ahalinin vilâyetin başka kısımlarına sevki ile, sırf Ermeni ahaliden mürekkep olması ve tam istiklâlleri bulunması üzerinde israr etti."[184]

"Moskova'da Rusların Ermeniler lehine Van ve Bitlis'de arazi istemeleri üzerine Karabekir Paşa'ya istediği serbesti tanınmış ve doğu harekâtı 28 Eylül günü başlamıştır. Sarıkamış'tan başlamak üzere, Ermenilerin işgalindeki topraklar kurtarılarak 30 Ekimde Kars alındı. 6 Kasımda Ermeniler mütareke istedi. Gümrü'yü teslim şartıyla bunun kabul edileceği bildirildi. 2 Aralık 1920 günü Gümrü Barış Antlaşması imzalandı... Moskova'da bulunan ittihatçı generaller Cemal ve Halil Paşalarla İttihat Terakkinin önde gelen liderlerinden Bahattin Şakir Bey'den ve Karabekir Paşa'nın temas için Moskova'ya yolladığı Dr. Fuat Sabit Bey'den bazı mektupları da beraberinde getirmiştir. Bunların hepsi 3 Haziran [1920] tarihlidir..... Dr. Fuat Sabit Bey, mektubunu, '.... Beraberimizde 120.000 lira -ki ilk postadır- altın bulunacak... Buraya bir Ermeni heyeti geldi. Ermenistan hakkındaki iddialarında Türkiye'den göç eden 300.000 Ermeninin yerleşmesine kâfi arazi isteklerini bildiriyorlar. Biz vaziyeti izah ettik..' "[185]

Gelişmelerin hukuki boyutuna baktığımızda, 1917 İhtilali'nden sonra Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında, 22 Nisan 1918'de kurulan Transkafkasya Federasyonunu, 26 Mayıs'ta Gürcistan'ın, 28 Mayıs'ta Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlık ilanları ile dağılmış[186] ve Ermenistan bağımsız bir devlet haline gelmiştir. Bağımsız bir devlet olarak Ermenistan, Gümrü Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşmanın 10. maddesi ile, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis'i kapsayan Osmanlı ülkesinin Ermenistan'a devrini öngören Sevr Antlaşması'nı (md.89) "hükümsüz" saydığını kabul etmiştir. 1877 öncesi sınırlar kabul edilerek Kars ve sınırın Türkiye tarafında kalan toprakların Türkiye'ye aidiyetini ve devrini kabul etmiştir. Burada Ermeni iddialarında ileri sürülen bir sorun, 2 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalandığı halde, Ankara ve Erivan hükümet temsilcilerinin imzaladığı bu antlaşma, yasama organlarınca henüz onaylanmadan 3 Aralık'ta Ermenistan Sovyetler Birliği'ne katılmıştır. Bununla beraber, bu antlaşma her iki hükümetin yetkili temsilcileri tarafından imzalanmış ve bunu ortadan kaldıran başka bir belge düzenlenmemiştir.

Öte yandan Gümrü Antlaşması imzalanmamış olsaydı bile, askerî harekât sonucu Gümrü dahil sözkonusu bölgede etkin kontrolü kazanmış olan Ankara Hükümeti'nin bu alanları fetih esasına dayanarak hukuken geçerli biçimde kazanmış olduğu gerçeği aşikardır. Çünkü o dönemde kuvvet kullanılarak ülke kazanma hukuken bugünkü anlamda yasaklanmış değildi. Bu yüzden Gümrü Antlaşması'nın 18. maddesi uyarınca bu antlaşmanın onaylanma prosedürünün tamamlanmamış olması, savaşta yenik düşmüş Ermenistan'ın, bağımsız bir devlet olarak imzaladığı bu antlaşmada saptanan sınırı "tanıması" gerçeğini değiştirmez. Antlaşmanın yürürlük sürecinin tamamlanmaması bu sınırın tartışılmasından ötürü değil, Ermenistan devletinin siyasi yapısındaki değişikliklerden ötürüdür.[187]

3 Aralık'ta Komünist ve Taşnaklardan oluşan yeni hükümet, Ermenistan'ın bir Sovyet cumhuriyeti olduğunu ilan etmiştir. 12 Mart 1922'de ise Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan, Transkafkas Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti bünyesinde birleşmiştir. 30 Aralık 1922'de Sovyetler Birliği'nin parçası olan bu federatif cumhuriyet, 5 Aralık 1936 tarihli SSCB Anayasası ile dağılmış ve adı geçen üç cumhuriyet doğrudan SSCB'yi oluşturan devletler haline gelmiştir.

Kafkasların güneyinde bir Ermeni varlığının oluşturulması ve güçlendirilmesi yönünde Rusya'nın tarihi politikalarına işaret eden bir TBMM tutanağı bu arada Ermenilerin boş durmadığına da işaret etmektedir. Azerbaycan'la ilgili TBMM'nde yapılan bir gizli celsede Dışişleri Bakanı Ahmet Muhtar Bey şöyle der:

---

[184] Gürün, a.g.e.; ss. 36-37.

[185] Karabekir, a.g.e.; ss.739-751; Gürün, a.g.e.; ss. 39-40.

[186] Konuyu, "Transkafkasya Federalizmi" başlığı altında Tadeusz Swietochowski, a.g.e., Beşinci Bölüm, ss.147-176'da ayrıntılı olarak ele almaktadır.

[187] Sevin Toluner, a.g.e., ss. 576-577. Gümrü Antlaşması'nın yapılmasının nedeni, Kâzım Karabekir Paşa kumandasındaki Türk kuvvetlerinin Ermeni birliklerini yenerek Ermenistan içlerine doğru ilerlemesidir. Bundan sonra Erivan yönetiminin barış talebi üzerine antlaşma gerçekleşmiş olup, bu antlaşma Ankara Hükümeti'nce imzalanan ilk uluslararası sözleşmedir.

"Ermeni çetelerinin bölgede yaptığı katliamlarla ilgili daha önce sizlere bilgi verilmişti. Bilindiği gibi, Ermenilerin bu katliamlarını ancak Kâzım Karabekir kumandasındaki birliklerimiz durdurabilmişti. Fakat, bölgede çok büyük oyunlar oynanmaktadır... Endişemiz şu ki, İngilizlerle Bolşevikler, Azerbaycan Türk alemi ile bizim aramıza bir Ermenistan dikmek istiyorlar. Tekrar arzediyorum: Bütün dünyanın ittihaz ettiği bir karar var: O da bizimle Azerbaycan arasında, Azerbaycan'la Türk alemi arasında bir Ermenistan meydana getirmek istiyorlar.."[188]

Diğer yandan, Türk askerî kuvvetleri, Mondros Mütarekesi ertesinde Gürcülerce işgal edilmiş olan Ardahan, Ahıska, Batum, Ahılkelek bölgesini geri almıştır. Bunun ertesinde 16 Mart 1921'de Moskova'da Ruslarla Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Batum Gürcistan'a bırakılmış, Nahçıvan ise, yukarıda belirtildiği gibi, bir üçüncü devlete terkedilmemek şartıyla Azerbaycan himayesinde muhtar bir bölge statüsüne sokulmuştur. Antlaşmanın 15. maddesinin bir gereği olarak Türkiye ile Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasında 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması imzalanmıştır. Buna göre Ankara Hükümeti'nin kabul etmediği bir antlaşma (öncelikle Sevr kastedilmektedir) taraflarca hükümsüz sayılacaktır.

Ermenistan-Türkiye sınırı konusunda önemli bir gelişme II. Dünya Savaşı esnasında yaşanmıştır. Savaşın müttefik devletler tarafından kazanılacağı ortaya çıkınca Türkiye, savaşın dışında kalma siyasetini sürdürmekle beraber, galip devletlerle ilişkilerini geliştirmeye, yeni oluşan uluslararası sistemde yer almaya çalışmıştır. Türkiye'nin bu politika değişikliği, savaşın galipleri arasında yer alan Rusya'nın Türkiye'ye karşı olan düşmanca tutumunu engellemeye yetmemiş, Stalin, Boğazlar ile Kars ve Ardahan'ın Rusya'ya bırakılmasını talep etmiştir. Brest-Litovsk'da zor dönemde iken bu antlaşmanın imzalandığı ileri sürülerek şimdi ise II. Dünya Savaşı'nın galiplerinden olarak Sovyet Rusya bu toprakları geri istemeye kalkışmıştır. Olayların gelişmesi şöyledir:

19 Mart 1945'de Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper'i kabul eden Rus Dışişleri Bakanı Molotov, 17 Aralık 1925 tarihinde imza edilen Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık antlaşmasının yürürlük süresinin dolduğunu bildirir. 7 Nisan 1945'te verilen cevapta ise Türkiye'nin yeni antlaşma için Rusya'dan gelecek uygun teklifleri değerlendireceği bildirilir. 7 Haziran tarihinde Rusya verdiği notada yeni bir saldırmazlık ittifakının kurulmasının ön şartı olarak, 1921 yılında Rusya'nın sıkıntılı günlerinde Türkiye'ye bıraktığı Kars ve Ardahan bölgelerinin Rusya'ya terkini ve Boğazlar'dan Sovyetlere üs verilmesini talep eder.[189] Başbakan Saraçoğlu, Moskova'da bulunan büyükelçi Sarper'e gönderdiği talimatta, Sovyetlerle yapılacak yeni bir anlaşma münasebetiyle Türkiye'nin arazi terki, üs verilmesi gibi talepleri hiç bir surette müzakere konusu yapmayacağının bildirilmesini söyler.

Rusya'nın, Türkiye'den Kars ve Ardahan'ı istemesinin önemli bir Kafkaslar boyutu sözkonusudur. Kevork VI, Ermeni Katogikosluğuna seçilmesinden sonra Stalin'e başvurarak Ermenistan'ın Türkiye'den olan arazi taleplerini desteklemesini ve ayrıca diasporadaki Ermenilerin Ermenistan'a dönmeye davet edilmesini istemişti. Bu istek Stalin ve Rus Hükümeti tarafından kabul edilmiş, bu yöndeki karar *Pravda* ve *İzvestiya* tarafından derhal açıklanmıştı. Bu gelişmeler, Sarper'in Molotov'la yaptığı birinci görüşmeden hemen sonra yaşanmıştı.[190]

Rusya'nın 8 Ağustos 1946 günü Boğazlarla ilgili talepleri konusunda Türkiye'ye bir nota vermesi üzerine ABD ve İngiltere 22 Ağustos'ta Türkiye ve Rusya'ya verdikleri cevapta Rusya'nın bu taleplerinin kabul edilemeyeceğini bildirmişlerdir.[191] Daha sonraki yazışmalarda sorunun çözümü için bir konferans toplanmasına karar verilmiştir. Günümüze kadar bu konferans toplanmamış ve Boğazlarla birlikte Kars ve Ardahan da gündemden düşmüştür.[192] Stalin'in ölümünden sonra 30 Mayıs 1953'de Molotov, Türk büyükelcisini davet ederek, son zamanlarda Sovyetler Birliği'nin komşu devletlerle ilişkileri konusunu gündeme getirmiş ve Rusya'nın Türkiye'den toprak talebinde bulunmaktan ve Boğazların ortak savunması hakkındaki görüşlerinden vazgeçtiği bildirmiştir.[193] Türkiye ile Rusya'nın iyi komşuluk ilişkilerini

---

[188] *T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları,* Ankara, 1980, I; ss.439-440, Mehmet Saray, *Atatürk'ün Sovyet Politikası*, 2. Baskı, İstanbul, Damla, 1990; s.38.

[189] Gürün, a.g.e.; s.276.

[190] Gürün, a.g.e.; ss.287-288.

[191] Bu konuda Türkiye ile Rusya arasında teati edilen nota metinleri için bkz.: F.C. Erkin, *İkinci Dünya Savaşı Yılları;* Gürün, a.g.e.; s.305-306.

[192] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,* Ankara, İş Bankası, 1987; s.430.

[193] Armaoğlu, a.g.e.; s.521.

sürdürmesi ve barış ve güvenliğin sağlanması için Ermenistan ve Gürcistan'ın Türkiye'ye karşı toprak iddialarından kaçınması vurgulanmış, böylece Sovyet hükümeti, Türkiye'ye karşı hiçbir toprak iddiasında olmadığını beyan etmiştir. [194] 18 Temmuz'da verilen cevapta, Türkiye Hükümeti'nin, Türkiye'ye karşı hiçbir toprak iddiasında bulunmadığını beyan eden Sovyetler Birliği Hükümeti'nin beyanatını memnuniyetle karşıladığı belirtildi.

Belirtmemiz gerekir ki, ilgili bölümlerde ele alındığı gibi, Stalin'in II. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Kafkaslarda, Almanlarla işbirliği yaptığı suçlaması ile Çeçen-İnguşları ve böyle bir işbirliği olmadığı halde Türkiye sınırındaki Ahıska Türklerini de sürmesi, Alman ordusunda Ermeni Lejyonu kurulduğu halde Ermenilere böyle bir ceza verilmeyip ayrıca Ermenilerin istekleri doğrultusunda Türkiye'den toprak istenmesi gibi olaylar, Moskova-Türk toplulukları ilişkilerinin Kafkasya boyutu ile ilgili Rus politikasının her dönemde geçerli boyutunu ortaya koymaktadır. Bu politikanın temelini, diğer etkenlerle beraber, Türkiye ile Rusya'daki Türklerin arasında mümkün olduğu kadar geniş bir Türk olmayan bölge oluşturmaktadır. Azerbaycan içerisinde kurulan özerk Karabağ'ın Ermenileştirilmesi, yine Azerbaycan-Nahçıvan arasında Ermeni bölgesinin oluşturulması, günümüzde de devam eden Azerbaycan'daki Ermeni işgalini Rusya'nın desteklemesi bu politikanını devamı niteliğindedir.

Gümrü Antlaşması'nın gündemini oluşturan ve Moskova ile Kars Antlaşmaları sonucu hukuki süreci tamamlanan bugünkü Türkiye-Ermenistan sınırı konusunda, II. Dünya Savaşı sonrasındaki hiçibir hukuki geçerliliği olmayan, daha sonra Sovyet yönetiminin de geri adım attığı çıkışın dışında, kabul edilen statü Sovyet dönemi boyunca geçerliliğini korumuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılması aşamasında oluşturulan Bağımsız Devletler Topluluğu'nun ilk kurucu belgelerinden olan 8 Aralık 1991 tarihli Minsk Antlaşması'nın 5. maddesinde, üye ülkeler "birbirlerinin ülke bütünlüğünü ve mevcut sınırların dokunulmazlığını tanımışlar" denmektedir. Ülke bütünlüğüne saygı ile mevcut sınırların dokunulmazlığı ilkesi, Ermenistan'ın da imzaladığı 21 Aralık 1991 Alma Ata Deklarasyonu'nda tekrarlanmıştır. Ermenistan'ın bağımsızlıktan sonra bu sınırları tanımaktan kaçınması ve hatta reddetmesi, uluslararası hukuk açısından durumu değiştirmez. Bölgenin tarihi de, iddia edildiği gibi buralarda ilk çağlarda bir Ermeni krallığının hakim olduğunun gerçekliği varsayılsa bile, hukuki statükonun değiştirilmesini amaçlayan siyasi nitelikteki iddialara bir dayanak teşkil etmez.[195]

Bağımsızlık sonrasında Türkiye üzerindeki Ermeni iddiaları ve Azerbaycan'daki toprak işgali yüzünden Türkiye, Ermenistan sınırını kapalı tutmaktadır. Konunun Türkiye'nin AB'ye üyeliğinde önkoşul haline gelmesi yönündeki ciddi beyanatlar, Ermeni diasporasının gücünü göstermektedir. 20 Eylül 2004'de Erivan'ı ziyaret eden AB Komisyonu Başkanı Prodi, Türkiye-Ermensitan sınırının kapalı olmasından dolayı rahatsızlık duyduğunu dile getirirken, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarındaki işgaliyle ilgili bir rahatsızlık beyanatı bilinmemektedir. Prodi, Ermenistan sınırının açılmasının Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin önşartlardan biri olacağını da açıkça beyan etmiştir.[196] Genel olarak konuyla ilgili batılı ülkelerin politikaları da, günümüz Uluslararası Hukuku açısından başta gelen suçlardan ola bir bağımsız ülkenin başka bir ülke tarafından işgalini dikkate almazken, askeri müdahale dahil uluslararası yaptırımlar uygulanması gereken işgalci ülkeye olan sınır kapılarının kapatılması her fırsatta gündeme gelmektedir ki bu çifte standart bölge barışı ve istikrarı açısından tehlikenin kaynağını oluşturmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girdiği 1980'lerin sonunda Yukarı Karabağ konusunda olduğu gibi sözde soykırım konusu da daha sık gündeme gelmeye başladı. 24 Şubat 1988'de, 24 Nisan 1965'te sözde soykırımın 50. yılı dolayısıyla yapılan gösterilerden sonra en büyük gösteri gerçekleşti.[197] Ermenilerce kurulup desteklenen ASALA terör örgütünün Türk diplomat ve devlet adamlarına karşı saldırıları ile bu iddialarını dünyaya duyuran diaspora Ermenileri, terör hareketine son vererek dünya çapında bir sözde soykırımını tanıma atakları başlattı. Geçen süre zarfında ise önemli başarılar elde etti. Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinin temel gündemine yerleşen, hatta Ermeni lobisinin güçlü olduğu birçok batılı ülke ile de zaman zaman krizlere sebep olan soykırım iddialarına dayanak teşkil eden sürgün olayı şöyle gelişmiştir:

---

[194] Gürün, a.g.e.; ss.309-310.
[195] Sevin Toluner, *Milletlerarası Hukuk Açısından Türkiye'nin Bazı Dış Politika Sorunları*, İstanbul, Beta, 2004; s.578.
[196] Medimax Ajansı'nın verdiği haber 2004-09-21 tarihli gazetelerde yer almaktadır.
[197] Nadir Devlet, *Çağdaş Türk Dünyası*, İstanbul, Marmara Ün. Yay., 1989; s.122.

B. Ermenilerin Soykırım İddiaları

1914 yılında Çarlık Rusyası ile birlikte Taşnaklar da Osmanlı Devleti'ne savaş açmışlardı. Daha önce düzenledikleri terör hareketlerinin yerini, Rus ordusunda savaşan birlikler halinde ve savaş şartlarının birçok imkanını kullanarak Osmanlı vatandaşı Ermenileri Osmanlıya karşı kullanma stratejisi aldı. Hıncak komitesi bir bildiri yayınlayarak elindeki bütün imkanlarla Anadolu ve Kafkaslarda Osmanlıya karşı savaşan müttefiklerle birlikte olacağını duyurdu. Savaş boyunca da Ermeniler her fırsatta Türklere karşı katliam yapmış, Kafkas cephesinde Ruslar ilerlerken Muş, Urfa, Van ve Sivas'ta Ermeniler devlete karşı isyan etmişti. Buna karşı İttihat ve Terakki Hükümeti 24 Nisan 1915'te aldığı bir kararla Taşnak, Hınçak gibi Osmanlıya isyana teşvik eden ve halka karşı katliam yapan örgütlerin önde gelen üyelerini tutuklamıştır. Bu tarih sözde soykırımının yıldönümünü anma olarak belirlenmiştir. 14 Mayıs 1915'te ise Osmanlı yönetimi Ermenilerin daha güvenli yerlerde geçici iskanı (tehcir) ile ilgili bir kararname çıkarmış ve Ermenilerin büyük bölümünü Doğu Cephesi'nin uzağında Suriye ve güney bölgelere zorunlu göçüne karar vermiştir. Mayıs 1915'ten 24 Ekim 1916'ya kadar yeniden iskan kararnamesi 702.900 kişiye uygulanmıştır. Bunların çok azı savaş şartları yaşayan bir ülkede yollarda ölmüş, bir bölümü Lübnan'dan Fransa, ABD ve diğer birçok ülkelere gitmiş, önemli bir bölümü Ermenistan'a yerleşmiş, bir kısmı tekrar eski topraklarına dönmüştür.[198]

Osmanlı'da ilk nüfus sayımı 1897'de bir ABD vatandaşı genel müdür olduğu İstatistik Umum Müdürlüğü'nde yapılmıştır. ABD'li genel müdürden sonra aynı görevi önce bir Osmanlı vatandaşı Musevi, daha sonra Ermeni yüklenmiştir. Son olarak 1912'de sayım yapılmış ve Ermeni nüfusu bu sayımlarda sonuçlar birbirine yakın çıkmıştır. Buna göre 1912'de Osmanlı'daki toplam Ermeni nüfusu yaklaşık 1.250.000'dir. bunun da 702.000'i geçici iskana tabi tutulmuştur. Bu yıllarda Ermeni katliamı yapıldığına dair hiçbir belge, iddia veya resmi bir yazışma bulunamadığı halde, rakamlar gittikçe artırılarak bugün milyonlarca Ermeni'nin katledildiği iddia edilmektedir.[199]

Soykırımı iddiacılarının sık sık kaynak gösterdiği Mavi Kitap (The Blue Book), savaş şartlarında İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından ve sırf savaş şartlarında propaganda maksadıyla yayınlanmış, kitabı hazırlayanlar da bunu itiraf etmişler ve daha sonra hiçbir şekilde burada yazılanları kabuletmemişlerdir. E. Büyükelçi Kamuran Gürün'ün bu konuda *Ermeni Dosyası*'nda da ele aldığı Dixon Jonnson'un, "The Armenians" isimli kitabından yaptığı alıntı ile tespitlerini, Ermenistan ve Ermeni sorunu ile İngilizlerin Türk politikası konusundaki önemli tespitleri dikkate alarak aktarıyorum:[200]

Johnson burada şöyle demektedir: "Bu topyekûn katliam hikâyelerinin çıkarılmasının, nihâî hesaplaşmada, Türkiye'nin zararına olarak, İngiliz Hükûmeti politikasının istikametlendirilmesi sarih hedefi ile olduğunu tekrarda tereddüt etmiyoruz. Bu sebeple, yıllarca sıkı ittifakla bağlarımız bulunan ve milyonlarca kendi tebaamızla aynı dinden olan bir millet, tamamen uydurma değilse, büyük ölçüde utanılmadan mübalağa edilmiş delillere istinaden, insanlığa karşı korkunç suçlar işlemiş olmakla suçlandırılmıştır."

Gürün daha sonra şu tespitte bulunur: "İngilizlerin, Eylül 1918'de Bakü'yü tahliye zorunda kalışlarında, İngiliz gazeteleri bu haberi verirken, 'Ermenilerin direnmediklerini, İngiliz Ordusuna hiyanet ettiklerini' yazmaları üzerine, İngiliz Propaganda Bürosu Wellington House'ın telâşa düşerek Hükûmete

---

[198] Göçe tabi olan Ermenilerin hangi gemilerle hangi ülkelere gittikleri ve bunların miktarı, ABD, İngiltere, Almanya ve Fransız arşivlerinde belgelere dayanarak araştırılmış ve yayınlanmıştır. Anadolu'dan güneye göç eden Ermeniler için hazırlanan yol imkanları ile bu göçlerin cereyan ediş şekli hakkında Osmanlı Arşivlerinde birçok belge bulunmaktadır. Bu yayınlar için www.eraren.org sitesine ve belirtilen bilimsel kongrelerde sunulan tebliğlere bakınız.

[199] Bilindiği gibi Malta sürgünleri, Ermeni katliamı yaptığı iddia edilen İttihat ve Terakki önde gelenleri ile diğer Osmanlı yöneticilerinin yargılanması için uygulanmış ve sayısı 145'i bulan önde gelen görevliler Malta'da toplanmıştır. Yargılamayı gerçekleştiren İngiliz görevliler bu iddialarla ilgili kendi İngiliz kaynaklarından bir belge bulamamışlar ve ABD yetkililerinden bu konuda belge istemişlerdir. ABD yetkilileri de Ermeni veya Hristiyan katliamı yapıldığına dair herhangi bir belgenin olmadığını bildirince Malta'daki bütün tutuklular 1921'de serbest bırakılmıştır. Ermeni iddialarına cevap veren özlü bir araştırma için bkz.: *Armenian Allegations, An Assessment*, İstanbul, OBİV, 2001. http://www.turkishnews.com sitesinde başta ABD olmak üzere diaspora Ermenilerinin gerçek dışı iddia ve faaliyetleri konusunda aydınlatıcı araştırma ve yayınlar duyurulmaktadır.

[200] Kamuran Gürün, "İngiliz Mavi Kitabı ve İstanbul Divanı Harbi", *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri,* C.1, Ankara, ASAM-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, 2003; ss. 53-59.

takdim ettiği 26 Eylül 1919 tarihli memorandumda yer alan aşağıdaki satırlar da Mavi Kitabın amacını açık bir şekilde ortaya koymaktadır: 'Ermenilerin kredisini düşürmek, Türk aleyhtarlığı davasını zayıflatmak demektir. Türk'ün, başı felâketten kurtulmayan, asil bir insan olduğu itikadını öldürmek çok güç olmuştur. Bu durum, bu itikadı canlandıracak ve Ermenilerin olduğu kadar Zionistlerle Arapların prestijine de zarar verecektir. Türklerin Ermenilere yaptığı muamele, Türk meselesinin radikal şekilde hallini ülkede ve hariçte kamu oylarına kabul ettirmek için, Majesteleri Hükûmetinin elindeki en büyük sermayedir.'

Kitabın hazırlanışında, Tiflis'de çıkan Horizon, Marsilya'da yayınlanan Armenia, Londra'da yayınlanan Ararat ve New York'ta münteşir Gotchang gazetelerinde yer almış haberler ile dolma bu haberlerin hiç birisi tevsik edilmiş değildi. İngiltere Dışişleri Bakanlığı bu kitabı resmi bir belge olarak neşredemezdi. Ama resmî yayın hüviyeti olmayan bir kitabın Hindistan'da, ABD'de ve tarafsız ülkelerde istenen etkiyi uyandırması da beklenemezdi. Neticede bu derlemelerin, bir kapak yazısı ile Foreign Office'e gönderilmesi ve Dışişlerinin kitaptaki haberlerin doğruluğunu üstlenmeden bunları basması kararlaştırıldı. Dışişlerinin resmî yayını mahiyetindeki Mavi Kitap bu şekilde ortaya çıktı. Mavi Kitabın herhangi bir delil niteliği olmadığı, Harbin sonunda açıkca anlaşıldı. Zira Osmanlı ülkesi işgal edilmiş, Osmanlı arşivleri işgalcilerin kontrolüne geçmiş, İtilaf Devletlerinin 1915 Mayıs'ında üstlendikleri taahhüd gereği, tehcir suçlularının cezalandırılması zamanı gelmişti. Ermeni kaynaklarının en büyük tehcir suçlularından biri olarak gösterdikleri, tehcir döneminde Halep Valiliğinde bulunan Mustafa Abdülhalik (Renda) Bey de dahil olmak üzere, 55 sözümona tehcir suçlusu tutuklanarak Malta Adası'na sürülmüştü. İngilizler bunları muhakeme edebilmek için delil arıyorlardı ve bulamıyorlardı. Mavi Kitabı kullanmak akıllarına bile gelmiyordu. Eğer bu kitapta yer alan kulaktan dolma hikâyeler delil gibi kullanılmaya kalkışılacak olursa, neticenin ne olacağı, İngiliz Kraliyet Savcılığı tarafından yazılı olarak bildirilmişti. (*Ermeni Dosyası*, s.317) Bu kişiler hakkında eğer sevk edilecekleri mahkeme, bir İngiliz mahkemesinin talep edeceği neviden deliller talep ederse, savcılık büyük sıkıntıya düşer. Şimdiye kadar mahpuslar hakkında yaptıkları ithamların doğruluğu hususunda şahitlerden hiçbir yazılı vesika alınmamıştır. Her hangi bir şahit bulunacağı da şüphelidir.."[201]

Birinci Dünya Savaşı esnasında yaşananları, başta Osmanlı arşivleri olmak üzere, savaşa katılan bütün ülkelerin belgelerine aykırı bir şekilde ve hiçbir tarihi, istatistik veriyle bağdaştırılması mümkün olmayan bir tarzda çarpıtarak soykırım iddiaları gündeme getirmenin bir de "soykırım" kavramı ile ilgili boyutu vardır. Savaş şartlarında bazı münferid hadiseler cereyan etmiş, devletin politikasına aykırı olarak bazı Ermeniler yollarda veya başka türlü saldırıya uğramış ve öldürülmüştür. Ancak bu konudaki şikayetler işgal dönemindeki İstanbul Hükümeti'nce büyük bir titizlikle dikkate alınmış, hakkında "Ermeni öldürdü" şeklinde şikayet gelen herkes, savunma veya delile bakmadan Nemrut Paşa Divanı'nda verilen kararlarla idam edilmiştir. Uluslararası Hukuk'ta soykırımı kavramı II. Dünya Savaşı'nda Almanların Yahudilere karşı yaptıklarından sonra ortaya çıkmış ve hukuki boyut kazanmıştır. 9 Aralık 1948 tarihli Soykırım Suçlarının Önlenmesi ve Cezalandırılmasına dair Konvansiyon'un II. maddesindeki tanım uyarınca Soykırım, "millî, etnik, ırkî veya dinî grubu, grup olarak, tamamen veya kısmen imha etme niyetiyle yapılan sıralanmış şu eylemlerden herhangi birisinin yapılması: (a) Grup üyelerinin katli; (b) Grup üyelerinin bedenî veya aklî melekelerine ciddî zarara sebebiyet verme; (c) Grubu, fiziksel olarak tamamen veya kısmen imhasını sonuçlayacak yaşama koşullarına kasden tâbi kılmak; (d) Grup içindeki doğumları önlemeye yönelik önlemler uygulanması (e) Bir grubun çocuklarını zorla bir başka gruba nakletme". Konvansiyonun III. maddesi uyarınca cezayı gerektiren fiiller şunlardır: "(a) Soykırım; (b) Soykırım ikası [gerçekleştirmek] için teşekkül; (c) Soykırım ikası için doğrudan ve alenî teşvik; (d) Soykırıma teşebbüs; (e) Soykırıma iştirak."[202]

Bu tanımlara göre 1915'te çıkarılan tehcir kararnamesi ve uygulaması ile gerçekleştiği iddia edilen münferit olayların soykırımı tanımı ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Öyle ki milli, etnik veya ırki bir grup olan Ermenilerden, soykırımın gerçekleştiği iddia edildiği dönemde Osmanlı Devleti kabinesinde iki tane bakan bulunmaktaydı. Bunun yanında devletin her kademesinde de nüfus oranının çok üzerinde Ermeni

---

[201] Kamuran Gürün, a.g.m., ss.56-57.

[202] Sevin Toluner, a.g.e., ss.584-585. 9 Aralık 1948'de BM Genel Kurulu tarafından kabul edilip 12 Ocak 1951'de yürürlüğe giren Jenosit (Soykırım) Sözleşmesi'ni Türkiye onaylamıştır; *Düstur*, Tertip III, 1950, cilt XXXI, s.1941; İngilizce metin, United Nations Treaty Series, V.78, s.277. Türkçe tercümesi Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk*, İstanbul, Beta, 2003, ss.325-327'de aynen yayınlanmıştır.

vatandaşlar görev yapmışlardır. Öte yandan milletlerarası hukuk alanında bir suç olarak kabul edilen soykırm (genocide) suçunun unsurları dikkate alındığında Osmanlı ülkesinde cerayan eden "tehcir" uygulamasının "soykırım" kalıbına sokmak, soruna önyargısız yaklaşan herkes için imkansızdır. Tartışmasız kabul edilmesi gereken bir başka hukukî gerçek ise 1915'te bir sözcük olarak bile varolmayan ve ancak 1948'de tanımlanmış ve yasaklanmış bulunan bir kavrama dayanılarak geçmişin hesabının sorulamayacağıdır. Suç ve ceza ihdas eden kuralların önceye etkili olmayacağı ilkesi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra hukukta ortaya çıkan yeni gelişmelere rağmen geçerliliğini korur.[203]

Kafkaslarda birçok sorunun temelini oluşturan Azeri-Ermeni sorununu altında, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarındaki işgalini sürdürmesiyle beraber Ermenilerin Türkiye ile ilgili soykırım iddiaları, buna dayanarak Türkiye'den toprak talep eden yasal düzenlemeleri bulunmaktadır. Kafkaslardaki, birçok soruna Türkiye çeşitli sebeplerden müdahil olduğu gibi bu sorunla birinci derecede ilgilenmektedir. Hatta Azeri yetkililer, Azeri-Ermeni sorununu aslında Türkiye-Rusya sorunu olduğunu ileri sürmektedirler. Bu görüşü, sorunun merkezi güçler-Türkler sorunu olduğu şeklinde genişletmek mümkündür. Dolayısıyla, sorunun kaynağında Ermenistan ve Ermenilerin barış ve dostluk ilişkileri ile bağdaştırılması mümkün olmayan, açıkça düşmanlık ve tehdit ifade eden tutum, karar ve uygulamalarından kaynaklandığı halde Türkiye'nin, bölgedeki gücü ve etkisini kullanarak barışçıl çözümde etkin olması gerekmektedir. Geçen süre zarfında bu alanda önemli çıkışlar yapmıştır. Ermenistan'ın bağımsızlığını kazandığı dönemde Türkiye bu ülkeye karşı oldukça ılımlı ve olumlu bir politika takip etmiştir. Türkiye Ermenistan'ı ilk tanıyan devletlerden olup, bu ülkeyi Azerbaycan ve Gürcistan ile aynı tarihte, 15 Aralık 1991'de tanımıştır.

Türkiye, Ermenistan'ın Karabağ'ı işgaline rağmen, kara sınırını kapalı tuttuğu halde hava sahasını Ermeni uçaklarına ve diğer uçaklara açmıştır. Öte yandan, Ermenistan'da hayat şartlarının özellikle zor olduğu 1992-93 yıllarında çok ihtiyaç duyulan ve diğer ülkelerden gönderilen insani yardımın Ermenistan'a ulaştırılmasını sağlamıştır. Türkiye yine bu dönemde Ermenistan'a 100.000 ton buğday vermiştir. Aşağıda ele alacağımız üzere, Ermenistan bir kara ülkesi olduğu halde Türkiye'nin inisiyatifi ile kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ne üyeliği sağlanmıştır. Ayrıca, diğer uluslararası kuruluşlara üye olmasına da itiraz etmemiştir. Kısaca 1990'lı yıllarda, Karabağ sorununun varlığına ve soykırım iddialarının ve bunun sonucu olarak bir süre önce Türk diplomatlarının katledilmesinden dolayı olumsuz havanın devam etmesine rağmen, Türkiye'nin barışçıl politikası devam etmiştir. Bunun nedeni Türkiye'nin Ermenistan ile yeni bir başlangıç yaparak iyi ilişkiler geliştirmesi, bunun yanında Karabağ sorununun çözümüne katkıda bulunması yönündeki ümitleridir. Ancak bu yapıcı politikaya Ermenistan tarafından olumlu cevap verildiğini söylemek mümkün değildir. Nitekim, bu yıllar soykırımının yabancı ülkeler parlamentolarında en fazla tanındığı dönem olmuştur. Öte yandan Karabağ sorunu ile ilgili olarak Ermenistan 1993 yılının Nisan ayında Rusya ve İran'ın yardımı ile saldırıya geçerek Azerbaycan topraklarının %20'sinin işgalini ve yaklaşık bir milyon mültecinin varlığını sergileyen bu günkü duruma neden olmuştur.[204] Özellikle Robert Koçaryan'ın devlet başkanı seçilmesinden sonra Ermenistan daha uzlaşmaz politikalar izlemeye başlamıştır.

Bu süreç boyunca Ermenistan'la diplomatik ilişkiler de kesilmiş durumdadır. Ermenistan, Türkiye ile diplomatik ilişkilerin kurulmasını istemektedir. Ancak Ankara iki ön şartı üzerindeki ısrarını sürdürmektedir: Ermenistan'ın "soykırım" iddiasının Türkiye tarafından kabul edilmesi talebinden vazgeçmesi ve Ermensitan'ın Azeri topraklarındaki işgaline son vermesi. 2002 baharında Stockholm'de, İsveç Hükümeti'nin ev sahipliği yaptığı uluslararası bir konferansta, Ermenistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Ruben Şugaryan konuşmasında, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesinde pragmatik davranmanın zamanı geldiğini, bunu için soykırımının tanınması gibi bir ön şart koşmanın sözkonusu olmadığını belirtmiştir. Bu konferanstan bir müddet sonra da Antalya'da yapılan Türk-Atlantik Konseyi yıllık konferansına ilk defa bir Ermenistan temsilcisi katılmıştır. Bu arada Karadeniz Ekonomik İşbirliği örgütü çerçevesinde İstanbul'da bir Ermeni temsilciliği resmi törenle açılmıştır.[205] Ancak geçen süre zarfında Ermensitan'dan beklenen işgal, düşmanca tutum ve taleplere son verme politikası gerçekleşmemiştir.

---

[203] Sevin Toluner, a.g.e., ss.586-587.

[204] Ömer E. Lütem, "Türkiye'nin Ermenistan, Ermenistan'ın Türkiye Politikası", *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, C.II, Ankara, ASAM-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, 1993; s.283.

[205] Sami Kohen, "Ufak Adımlar Politikası", *Milliyet*, 27.04.2002.

Haziran 2004'te ise Türk Dışişleri Bakanı Gül, Ermensitan Dışişleri Bakan Oskanyanı ile görüşmesinden sonra, Azeri-Ermeni sorununun çözümü için Türkiye'nin katalizör rolü oynamaya hazır olduğunu belirtmiştir. Oskanyan, Azeri Dışişleri Bakanı Mamedyoros ile de görüşmesinden sonra, Türkiye'nin katalizör rolünü kayıtsız-şartsız kabul ettiğini belirterek, Türkiye'nin AB'ye yakın zamanda üye olacağını, NATO'ya üye olduğunu hatırlatmış ve şunları ilave etmiştir: "Türkiye sayesinde biz bu iki kuruma daha çok entegre oluruz. Bu iki kuruluşu Güney Kafkasya'ya bağlayacak şekilde Türkiye'nin köprü rolü oynamasını isteriz. Böylece Kafkaslar batı kurumları ile bağlanabilir. İyi ki bu inisiyatifi aldınız". Türkiye'nin sınır kapısının açılmasını ve ticaretin başlamasını isteyen Oskanyan'a Gül, Türkiye'nin uçak seferlerini başlatarak ilk adımı attığını, Yukarı Karabağ konusunda da Ermenistan'ın bir an önce adım atmasının beklendiğini söylemiştir.[206]

Yukarıda işaret edildiği gibi Azeri-Ermeni veya Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin düzelmesini Türkiye kadar çoğu Ermeni yöneticileri ve bu düşmanlık politkasından en büyük zararı gören halkı istediği halde, bu konuda yöneticiler, diaspora Ermenileri ile merkezi güçlerin baskısı altında bulunmaktadır. Daha önce Rusya ile gerginlik konusu olan Ermenistan sınırı konusunda, Kars'ta son yıllarda yaşananlar ise endişe vericidir. Türkiye'de yabancılara gayrimenkul satışının serbest bırakılmasından sonra başta Yunanlılar olmak üzere birçok bölgede önemli miktarda arazi satılmıştır. Bu satışlar içerisinde Kars, ekonomik veya turistik bir özelliği olmadığı halde %15.4'lük oranı ile yabancılara en çok arazinin satılıdığı il özelliğini taşımaktadır.[207]

Bugün için gündemde önemli olmadığı halde zaman zaman varlığından haberdar eden bir potansiyel sorun kaynağı Gürcistan-Ermenistan sınırındaki Ermenilerin yoğun olduğu Cevahati bölgesidir. Burada yarım milyona yakın Ermeni yaşamaktadır ki bu rakam Kafkaslar'dak birçok özerk bölge veya cumhuriyetin nüfusundan kat kat fazladır. Bununla beraber Stalin döneminde veya sonrasında burada özerk bir bölge kurulması yoluna gidilmemiştir. Bugün için de Ermenistan'a bağlanma veya özerkleşme yolundaki talepler uluslararası ortamda destek bulmamaktadır. Ancak aşağıda ele alacağımız üzere potansiyel sorun olma özelliği Gürcistan yönetiminin merkezi güçlerle ilişkilerine bağlı olarak kenarda beklemektedir ki Kafkasya'daki klasik etnik düğümlerden birisi de burada görülmektedir.

[206] "Azeri-Ermeni Anlaşmazlığında İnisiyatifi Ele Aldık", www.yenisafak.com, 2004.06.29.
[207] Süleyman Özışık, "Kim Ne Kadar Türk Toprağı Aldı?", http://www.internethaber.com/mays/article_view.php?aid=250298, 38 Temmuz 2004.

BÖLÜM 5:

Gürcistan Cumhuriyeti

Güney Kafkasya cumhuriyetleri içerisinde etnik ve idari yapı bakımından son derece sorunlu bir ülke. Karadeniz'e sahili olan Gürcistan, Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Rusya Federasyonu ile sınır komşusudur. Sovyet dönemindeki Rusça adı Gruzinskaya Sovyetskaya Sotsialistiçeskaya Respublika idi. Gürcistan, RF'nun ana ülkesi ile hududa sahip olup, bunun yanında Rusya'ya bağlı olan Karaçay-Çerkez, Kabartay-Balkar, Kuzey Osetya, İnguşistan, Çeçenistan ve Dağıstan özerk cumhuriyetleri ile de sınırları vardır. Birçok sorunları olan bu bölgelerdeki sorunlar her fırsatta Gürcistan'ın da iç ve dış politikasına yansımaktadır. Cumhuriyet bünyesinde, Türkiye sınırında bulunan Acarya Özerk Cumhuriyeti, RF sınırında yer alan Abhazya Özerk Cumhuriyeti ve yine Rusya'ya ait Kuzey Osetya sınırıda yer alan Güney Osetye Özerk Bölgesi bulunmaktadır.

Ülkenin yüzölçümü 69.700 km kare olup nüfusu 5.300.000'dür (1997) ve başkenti Tiflis'dir. Dini yapı olarak da Gürcistan oldukça karışık olup, nüfusun %65'i Gürcü Ortodoks, %11'i Müslüman, %10'u Rus Ortodoks, %8'i Ermeni Ortodokslardan ibarettir. Etnik yapı olarak %70 Gürcü, %8 Rus, %10 Ermeni, %5 Azeri ve kalanlarını ise Abhazlar, Ukraynalılar, Osetler ve diğerleri oluşturmaktadır.[208]

Gürcistan nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan Gürcüler, eski Kafkas kavimlerinden olup, bölgede kendine özgün alfabesine sahip olan tek halktır. Gürcüler kendilerini genel olarak "Kartveli" diye adlandırıp, Gürcistan dışında en fazla Gürcülerin yaşadığı yer Türkiye'dir. 2004 yazında Türkiye'yi ziyaret eden Gürcistan devlet başkanı Saakaşvili, Türkiye'deki Gürcileri Gürcistan'a yerleşmeye dave etmiş veya en azından bu süreci etkilemek üzere Türkiye'ye, Gürcü kökenli vatandaşları için çifte vatandaşlık statüsü vermesini önermiştir. Bize göre, Saakaşvili tarafından gündeme getirilen bu önerinin temelinde, Gürcistan'daki işgücü yetersizliği veya nüfus azlığı olsaydı, aşağıda ele alacağımız gibi yıllardır kendi yurtlarına dönmek için mücadele eden halen bunun için her kapıyı çalan Ahıska Türkleri önündeki engellerin kaldırrılamsına bakılırdı. Ancak burada asıl hedef uluslararası merkezi güçlerin de benimsediği bölgedeki, Gürcüleştirme ve Türklerden arındırma politikasını sürdürmektir. Gürcü nüfusu da entik ve dini olarak homojen olmayıp birçok alt gruplara, dinlere ve mezhepler ayrılmıştır.

Gürcistan'ın Rusya ile olan sınırları boydan boya Büyük Kafkaslar ile kaplanmış olup, ülkenin büyük kısmını bu dağların uzantısı oluşturmaktadır. Dağlardaki buzullardan beslenen akarsular aşağıya doğru birleşerek nehirleri oluşturur, bu nehirlerin çoğu Karadeniz'e dökülür. Güneyde ise Küçük Kafkaslar yer almaktadır. Aşağılara doğru bir kısmı Karadeniz sahilinde olmak üzere tarıma elverişli ovalar bulunup, buralarda çeşitli tarım üretimi ile büyük ve küçükbaş hayvan, ipekböcekçiliği ve arıcılık yapılmaktadır. Büyük Kafkasların engeli ile kuzeyden gelecek soğuk hava ikliminden korunan ülke daha çok Karadeniz'den gelen sıcak hava sayesinde ılıman bir iklime sahip olup sahil kesimlerde turunçgiller, çay ve üzüm yaygın olarak yetiştirilirken sahilden uzak bölgelerde ise tahıl, pamuk, pirinç gibi ürünler yetiştirilir. Aynı zamanda bir sanayi ülkesi olan Gürcistan'da tarıma dayalı sanayi de gelişmiş olup, Gürcistan şarapları SSCB döneminde son derece önemli idi. Belirli bir maden kaynağına da sahip olan ülkede, makine, otomobil ve tekstil üretimi yapılmaktadır.

Kafkasların en eski halklarından olan Gürcülerin MÖ IV. yy'da bölgede bazı devletler kurdukları bilinmektedir. Hristiyanlığı kabul etmesinden sonra zaman zaman İran ve Bizans'ın nüfuzu altına girmiş olup, daha sonra Arapların hakimiyetine girmiştir. VII. yy'dan itibaren gittikçe büyüyen yeni bir Gürcü Krallığı bölgeye hakim olup ülkesine, bugünkü Gürcülerin Gürcistan için kullandıkları "Sakartvelo" adını vermiştir. Gürcü devletleri içerisinde en uzun ömürlü olan ve en geniş sınırlara sahip olan bu devlet Moğol istilasından sonra gittikçe küçülerek topraklarını Osmanlı, İran ve Rusya'ya bırakmak veya bu ülkelerin nüfuzu altına girmek zorunda kaldı. Kuzey Kafkasya'da Şeyh Şamil'in ele geçirilmesi ve Türkistan istikametindeki istila ile birlikte 1864'e gelindiğinde Gürcistan'ın tamamı Rusların kontrolüne girdi. "Rusların Kafkasya'da en kolay ele geçirdikleri bölge, Gürcistan olmuştur. Çoğunlukla Hristiyan

[208] Mustafa Öztürk, "Kafkasya'nın Tarihi Coğrafyası ve Stratejik Önemi", *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, XIX ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar, 24-26 Ekim 2002, İstanbul*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2003; s.16.

olmalarından dolayı eskiden beri Ruslarla sık ilişkileri olan Gürcüler, bu dönemde Tiflis ve Açıkbaş dolaylarında iki ayrı hanlık halinde yaşıyordu..”[209]

20. yüzyıl başında gelişen milliyetçi hareketler Gürcü milliyetçiliğini de etkilemiş ve Rusya’da yaşanan meşrutiyet aşamalarında Gürcü yöneticileri ve halkı önemli siyasi deneyim kazanmıştır. 1917 İhtilali ile birlikte Çarlık ve Bolşevik güçlerinin çatışma dönemlerinde bölgede yaşanan boşluktan istifade edilerek Azerbaycan ve Ermenistan’da olduğu gibi Gürcistan’da da bağımsızlık yönünde hareketler yaşanmıştır. Önce bu iki devletle birlikte Transkafkasya Federal Cumhuriyeti oluşturulmuş daha sonra bu devlet dağılmış ve Gürcistan 26 Mayıs 1918’de bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak Kızılordu’nun bölgeyi istilası ile birlikte 1921’de bu devletin bağımsızlığı sona ermiş ve Moskova’ya bağlı bir yönetim kurulmuştur. 1922’de ise Gürcistan SSC 1936 yılına kadar sürecek olan Transkafkasya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti’ne katıldı. 1936 Anayasası ile birlikte SSCB’yi oluşturan ayrı bir cumhuriyet haline geldi.

Mart 1944'te Çeçen-İnguş Cumhuriyeti’nin lağvedilmesinden sonra bu cumhuriyete ait toprakların Rusya SFSC ve Gürcistan SSC arasında paylaştırılması Kafkaslar’da “Gürcüleştirme”[210] politikasının göstergelerindendir. Çünkü lağvedilen bu cumhuriyetlerin örneğin Dağıstan’a katılması idari ve coğrafi açıdan çok daha tutarlı olurdu. Stalin'in ölümünden sonra 1957’de sürgündeki Çeçen-İnguşlardan hayatta kalanların tekrar topraklarına dönmelerine izin verilerek Gürcistan ve RF’na bırakılan topraklar üzerinde Çeçen-İnguş Özerk SSC yeniden kuruldu.[211]

Gürcistan’ın bağımsızlıktan sonra siyasi ve ekonomik istikrarında önemli yer tutan Şevardnedze ile daha SSCB dağılmadan komünist yönetime karşı bayrak açarak Gürcü milliyetçilerini örgütleyen Gamsahurdia arasındaki rekabet ve yaşananlar, birçok bakımdan Azerbaycan’da Aliyev ile Elçibey’in hikayelerine benzemektedir. 1972 yılında Gürcistan’da parti şefi olan Şevardnadze, bazı yazarların milliyetçi argümanlar kullanmalarını eleştirmiştir. 1978 yılında üniversite öğrencilerinin üniversitelerde Rusça’nın eğitim dili olarak kullanılmasını protesto etmeleri üzerine, Şevardnadze’nin başarılı manevraları sonucu Gürcüce üniversitelerde eğitim dili olarak kabul edilmiştir. Şevardnadze, 1985 yılında ise Sovyetler Birliği KP Politbüro üyeliğine getirilmiştir.[212]

1980’lerle birlikte dağılma sürecine giren SSCB’nin başına, bu süreci en az tehlike ve zayiatla atlatmaya çalışan Gorbaçov geçmiştir. Gorbaçov’un yanında ise hemen hemen onun kadar tanınmış olan bir dışişleri bakanı Şevardnadze görülmektedir. Bu dönemde SSCB’nin iç ve dış politikasında, özellikle “glasnost” ve “perestroyka”nın uygulanmasında önemli rolü oldu. Şevardnadze bir ara, ülkenin dağılmayı önlemek üzere diktatörlüğe sürüklendiğine dikkat çekerek bakanlıktan istifa etti ancak başarısız 1991 Ağustos darbesinden sonra yeniden dışişleri bakanlığına getirildi ve SSCB’nin son dışişleri bakanı oldu.

Bu arada 1970’lerde rejim aleyhtarı faaliyetlerinden dolayı tutuklanıp daha sonra serbest bırakılmış olan Zviad Gamsahurdia 1989’da diğer önde gelen Gürcü liderlerle komünist rejime karşı “Yuvarlak Masa İttifakı”nı kurdu. Bu cephenin lideri olarak 1990’da yapılan devlet başkanlığı seçimlerinde aday oldu ve daha SSCB dağılmadan Komünist Parti üyesi olmayan bir aday olarak Gürcistan Devlet Başkanı oldu. Ocak 1991’de yapılan referandum sonucu Gürcistan, diğer çoğu SSCB cumhuriyetinden önce Nisan 1991’de bağımsızlığını ilan etti. Gamsahurdia daha başkan seçilmeden önce, Abhazlara karşı Gürcü milliyetçiliğini savunmuş, Abhazya’yı bütünüyle “Gürcüleştirme” yolundaki niyetlerini açığa vurmuştur. Bu durum, aynı dönemde serpilmekte olan Abhaz milliyetçiliğini ateşlemiş, Abhazya ve Güney Osetya’dan bağımsızlık talepleri yükselmeye başladı. KGB’nin yönlendirdiği iddia edilen olaylar sonucu çıkan karışıklıklar üzerine Ocak 1991’de Güney Osetya’ya karşı askeri saldırıya geçildi. Yaşanan çatışmalarla ülkede ekonomik ve siyasi istikar kurulamaz oldu ve Gamsahurdia Ocak 1992’de iktidardan uzaklaştırıldı. Mart 1992’de Şevardnadze Gürcistan Devlet Konseyi başkanlığına ve daha sonra yapılan seçimlerde de oyların büyük çoğunluğunu alarak devlet başkanı oldu. Gamshaurdia’nın 1993’te nasıl öldüğü bilinmemektedir.

---

[209] *Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri (1687-1908 Yılları Arasında),* Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992; s.XXIII

[210] Bu deyim B.C. Hewitt’e aittir, “Abkhazia: A Problem of Identity and Ownership”, *Transcaucasian Boundaries*, eds.: John F.R. Wright, Suzanne Goldenberg, Richard Schofield, London, UCL Press, 1996; ss.202-214.

[211] Fanny E. Bryan, *Sovyetler Birliği'nin Çeçen İnguş Cumhuriyeti'nde Din Aleyhtarı Faaliyetler ve İslamiyetin Var Olma Mücadelesi*, çev.: Yasin Ceylan, Ankara, ODTÜ, 1985; s.1.

[212] Emin Gürses, *Milliyetçi Hareketler ve Uluslararası Sistem*, İstanbul, Bağlam, 1998; s.163.

Ocak 1992'de Güney Osetya'da yapılan refarandum sonucu halkın %99'u Rusya ile birleşme veya bağımsız devlet kurma yönünde oy kullandı. Aşağıda ayrı başlıklarda ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere benzer talepler ve girişimler Abhazya için de gündeme geldi. Bir bakıma Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ sorunu olan bu özerk birimlerde yaşananların arkasında Rusya olduğu kabul edilmekte olup, Sovyet sonrası Gürcistan politikasında yaşanan tarihi dönüşle bağlantılıdır. Çünkü Gürcistan devleti, her dönemde tıpkı Ermenistan gibi Kafkaslar'da Türk ve "Türki" varlığın yok etme en azından etkisiz hale getirme, Türkiye ile Azerbaycan arasında her dönemde daha da genişleyip derinleşen bir Türk olmayan bölge oluşturma projesinin temel taşlarındandır. Ancak bağımsızlık sonrası Gürcistan temel konularda Türkiye ve Azerbaycan'ın yanında yer aldı ve Bağımsız Devletler Topluluğu'na üyelik ilişkileri bakımından, örgütün en istikararsız üyelerinden biri haline geldi. Azerbaycan'a olduğu gibi, 16.4.1998'de TC Genelkurmay Başkanı'nın ziyareti sırasında, Türkiye'nin Gürcistan'ın sınırdaki birliklere teçhizat yardımı yapılması kararlaştırıldı. Türkiye deniz gücünü artırmak amacıyla Gürcistan'a daha önce 2 adet kurtarma gemisi hibe etti. Gürcistan'la askeri işbirliği bu tarihlerden önce ve sonra da sürdü. 2000 yılında iki ülke arasında yaklaşık 4 milyon dolar tutarındaki askeri yardım anlaşması imzalandı.[213]

Azerbaycan'la birlikte Gürcistan'ın da NATO üyeliği süreci Türkiye'nin desteği ile başarılı bir şekilde yürüdü. Ancak bu durum Rusya tarafından kolayca kabul edilemedi. "Rusya, Gürcistan'ın NATO'dan tarafsızlığa yönelmesini sağlamak ve doğalgaz dağıtımı ve elektrik şebekelerine baskı uygulamak üzere Gürcistan'a olan enerji beslemesini başarılı şekilde kullandı. Gerçekten Gürcistan'ın güç şalteri üzerinde parmağı bulunan Rus şirketleri tarafından gösterilen bu türlü ekonomik varlık, bakımsızlıktan harap olmuş bir askeri üsten daha fazla Gürcistan'ın hükümranlığına etki edebilir."[214]

Bu arada Gürcistan ekonomisi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra sıkıntılı geçiş döneminde diğer çoğu cumhuriyetlerden daha fazla zorluklarla karşılaşmış ve gerileme yaşamıştır. Ekonomik yardım konusunda da Türkiye, Gürcistan'ın yanında olmuştur. Rusya'nın Gürcistan'a baskı uygulamak amacıyla doğalgaz sevkiyatını durdurması üzerine, 2000 kış mevsiminde ülkede felaket yaşanmıştır. Bu dönemde kendisi de ekonomik sıkıntı içinde olan ve enerjide dışa bağımlı olan Türkiye, Gürcistan'a acil ihtiyacını giderecek akaryakıt hibe ederek ülkeye verdiği önemi ortaya koymuştur. [215]

1995'ten sonra ekonomide belirli bir toparlanma izlenmiştir. Rusya Federasyonu ve global güçlerin Kafkaslar üzerindeki hesaplarının kavşak noktasında yer alan Gürcistan, deniz taşımacılığında son derece stratejik bir öneme sahiptir. Batum ve Poti limanları, eski İpek Yolu, yeni Güney Kafkas Koridoru üzerinde Orta Asya ve Hazar ülkelerinin dış ticaretinin fonksiyonel bir deniz kapısıdır.[216]

Yukarıda belirttiğimiz gibi eski Sovyet cumhuriyetleri içerisinde etnik-idari çatışmalar yaşanan ülkelerin başında Gürcistan gelmektedir. Gürcistan'ın idari ve etnik yapısıyla beraber stratejik konumu ve Sovyetler sonrası Ermenistan'ın aksine batıya, Azerbaycan ve Türkiye'ye yakınlaşmasının önemli tepkileri gündeme gelmiştir. Başlangıçta BDT'ye girmek istemeyen Gürcistan'ın bu politikasına karşı ekonomik baskılar ile etnik karışıklıklar gündeme gelince Rusya'ya yanaşmak ve BDT'ye üye olmak zorunda kalmıştır. Bunun sonucu olarak yaşanan etnik çatışmalara karşı BDT şemsiyesi altında Rusya'nın müdahalesi gerçekleşmiştir. Ancak bu müdahalenin Rusya'nın teşvik ve kontrolü ile çıkartılan karışıklıklar bahanesi ile aslında Rusya'nın gerçek hedefi olduğu yaygın bir şekilde dile getirilmektedir.

Bütün bunlarla beraber Rusya, genelde eski Sovyet cumuriyetlerindeki etnik karışıklıkları özel olarak da Gürcistan'dakileri, birçok bakımdan kendi güvenliği için de tehdit görmektedir. M. Light bunları altı başlık altında sayar:[217]

1. Rusya'nın çevresindeki çatışmalar Rusya'ya kadar yayılabilecektir.

2. Yakın bölgedeki korkulan ayrılıkçı hareketlerin RF'nun bütünlüğünü tehlikeye sokan örnek etkileri sözkonusudur.

---

[213] Gürcistan'ın askeri durumu ve Türkiye ile ilişkileri için bkz.: Ali Faik Demir, *Türk Dış Politikası Perspektifinde Güney Kafkasya*, İstanbul, Bağlam, 2003; ss.290-294.

[214] Ariel Cohen, "Rusya'nın Yeni Kafkasya Politikası Türk Çıkarlarını Tehdit Ediyor mu?", Avrasya Etüdleri, Yaz 2001, Özel Sayı, s.120.

[215] *Milliyet*, 15 Ocak 2000.

[216] Ahmet İncekara, *Karadeniz Limanlarının Bölgesel Ticaretin Gelişimindeki Önemi ve İşlevi*, İstanbul, İTO, 1999; ss.75-76.

[217] Morgot Light, "Russia and Transcaucasia", *Transcaucasian Boundaries*, eds.: John F.R. Wright, Suzanne Goldenberg, Richard Schofield, London, UCL Press, 1996; s. 47.

3. Diğer cumhuriyetlerde yaşayan Rus azınlıkların hayatları riske girebilir.

4. Rusya'nın çevresindeki çatışmalara dış güçler müdahale edebilir: Bu müdahale ister doğrudan ister dolaylı olsun Rusya'nın çıkarlarını tehdit eder.

5. Bölgesel ittifakların gerçekleşeceği, fakat bunun Rusya'yı dışarıda bırakıp bundan dolayı izole edileceği korkusu vardır.

6. Rusya'nın kritik ekonomik durumu, karışıklıkların artması ile bazı cumhuriyetlerin ya Ruble bölgesini terketmek veya Rusya'da gündeme gelen benzer ekonomik reformları yapmak zorunda bırakmasından Rusya'nın hassas ekonomik yapısının zarar görmesi sözkonusudur.

Gürcistan iç politikasını doğrudan etkileyen ve yönlendiren bu Rus kaygıları önemli ölçüde yaşanmış ve gerçekleşmiştir. Transkafkasya'daki çatışmaların RF'na da yayılacağı korkusu son derece gerçekçidir. Aslında mevcut iki çatışma zaten doğrudan Rusya'ya da bulaşmıştır. Bunlar Güney Osetyalıların Gürcistan'dan bağımsızlık isteyerek RF'na katılma talepleri ile Abhazların RF'na katılma imkanlarını gündeme getirmeleridir.[218] Kafkas ötesinde çatışma olduğu müddetçe bölgeyle ilgili Rus politikası barış talebinin esiri olacaktır. Ve eğer barış konusunda aracılık ve barışı koruma yöntemleriyle sağlanamazsa Rusya bizzat barışı kurmak için uğraşacak, bundan dolayı da 19. yüzyılda Transkafkasya'da kullanılmış olan eski yöntemlere başvurmak durumunda kalacaktır.

Gürcistan hakkındaki tartışmalar, bu ülkenin jeopolitik durumunun modern çağda değiştiğini vurgulamayı gerekli kılmaktadır. Burası stratejik bir tampon bölge olmaktan, çevredeki devletlerden dış müdahale için şartların olgunlaşmasından çok, Gürcistan'ın temel jeopolitik çıkmazı mahalli ve ülke içi olarak söz kousudur. Bu devletin, özellikler Rusya'dan gelebilecek dış manipülasyon ve müdahaleye davetiye çıkarmış olan söz konusu zorlukları hesaba katması ise zayıf noktasıdır.[219]

Gürcistan'ın Ermenistan'la birlikte Türk dünyasının ortasında tampon bölge olma özelliğini yitirmesi, yöneticilerin bu yönde gerçekçi politika tercihleri, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattında olduğu gibi, Ermenistan'ın ifa ettiği engelleme rolünün etkisizleştirilmesi ile birlikte farklı bir jeopolitik durumun ipuçları ortaya çıkmıştır. Bu farklı durum henüz bölge ver Rusya tarafından bütünüyle kabullenmiş veya farkedilmiş değildir. İlginçtir, RF'na karşı bağımsızlık mücadelesi veren Çeçen direnişçilerin önemli bir kısmı Abhazya'nın Gürcistan'a karşı bağımsızlık mücadelesini desteklemiş ve Abhazlarla birlikte Gürcülere karşı savaşmıştır. Halbuki Abhazya'nın bağımsızlık talebi önemli ölçüde Rus desteği ile olmuş ve Abhazlar Rus yardımı ile Gürcülere karşı savaşmıştır. Aynı Çeçenler Azeri-Ermeni çatışmasında Azerilerin yanında Ermenilere karşı savaşırken kendi hedefleri ile son derece tutarlı bir harekette bulundukları halde, Abhazların yanında yer almaları bir bakıma Rusya'nın politikasına hizmet ederken, Gürcistan'ın yeni jeopolitik konumunun anlaşılmadığını göstermektedir. Bununla beraber Ahıska Türkleri konusunda ele alacağımız gibi, Gürcistan'a uluslararası sistemce verilen yeni görev, aslında en azından "Türkler" açısından eskisinden çok da farklı görülmemektedir. Asıl fark ise, 11 Eylül 2001'de ABD'de yaşanan saldırıların bu bölgede somutlaşan merkezi güçlerin hesaplarında görülmektedir.

11 Eylül saldırılarından sonra, bu saldırılara karşı oluşturulan dünya kamuoyu tepkisini de arkasına alarak Orta Doğu ve Asya'da birçok askeri üs kuran ABD'nin önemli müdahale alanlarından birisi de Gürcistan olmuştur. Saldırıları gerçekleştirdiği iler sürülen El Kaide militanları ile lideri Üsame Bin Ladin'in saklandığı ileri sürülerek Gürcistan'ın Pankisi vadisinde Rusya ile ortaklaşa operasyon düzenlenme kararı alınmıştır. Bölgede Çeçen direnişçi ve mültecilerin etkili olduğu, bunların yanında El Kaide teröristlerinin bulunabileceği kuşkusu ile bu müdahaleye karar verilmiştir. Ancak Şevardnadze liderliğindeki Gürcistan yönetimi buraya ABD ile birlikte ortak bir NATO müdahalesi talebinde bulunmuş, Rusya'nın bu operasyonda yer almasına karşı olduğunu belirtmiştir. Bu arada ABD'nin Gürcistan ve Pankisi Vadisi'ne yerleşmesinin de önü açılmıştır.[220]

Şevardnadze'nin bağımsızlıktan itibaren her fırsatta batı özellikle ABD yanlısı ve Rusya karşıtı politikalarına rağmen bölgeye daha aktif müdahale etmek isteyen ABD, 2003'te yaşanan iç karışıklıklardan sonra Şevardnadze'yi 23 Kasım 2003'de görevini terketmek zorunda bıraktı. Şevardnadze'nin yerine, eğitiminin tamamını Ukrayna ve ABD'de gerçekleştirmiş olan Saakaşvili

[218] Morgot Light, a.g.m., s.53.
[219] John F.R. Wright, "The Geopolitics of Georgia", aynı derleme; s.150.
[220] Cenk Başlamış, "El Kaide Avı: Gürcistan'a ABD-Rus Operasyonu İddiası", *Milliyet,* 2002.02.21.

Gürcistan'da yönetimin başına geçmiş, ülkede ABD'nin temsilcisi olarak kabul edilmiştir. Saakaşvili de bu gerçeği kabul etmiş, fakat Gürcistan ve bölgenin çıkarları için dış güçlerin kendisini Gürcistan'da görevlendirdiğini ileri sürmüştür.[221]

Mikhael Saakashvili liderliğindeki Milliyetçi Hareket Partisi ve Nino Burjanadze ile Zurab Chvania'nın birlikte önderlik ettiği Demaokrat-Liberal Blok'un düzenlediği gösteri ve protestolar sonucu Şevardnadze koltuğunu bırakmak zorunda kalmıştır. Daha önce ABD'de bulunan 34 yaşındaki Saakaşvili'nin Gürcistan'ın başına geçmesi operasyonuna ise "Kadife Devrim" adı verilmiştir. 4 Ocak 2004 tarihinde yapılan seçimle resmen Gürcistan Devlet Başkanı olan Saakaşvili'nin özerk bölge ve cumhuriyetlerle ilgili açıklamaları halk tarafından büyük bir heyecanla karşılanırken, daha önce diğer iki özerk birim kadar problem yaşanmayan Acarya'dan da tepkiler yükseldi. Daha Saakaşvili seçilmeden, Şevardnatze'nin görevi bırakmak zorunda kalması üzerine fiilen ülkenin yönetimini ele alan Nono Burjanadze ile Mikhael Saakaşvili'yi Acara Özerk Cumhuriyeti başkanı Aslan Abaşidze tanımadığını ilan ederek ve 4 Ocak 2004'de yapılacak başkanlık seçimlerinin de boykot edilmesini istedi. Abaşidze'nin bu çıkışları, Acara'nın da diğer iki özerk birim gibi Gürcistan'dan kopma yoluna girdiğinin işaretleri olarak görüldü. Saakaşvili, önce ayrılıkçı taleplerde bulunan Acara Özerk Cumhuriyeti'ne müdahale etmiş ve buradaki Abaşidze yönetimine son vererek, Abaşidze'nin ülkeyi terketmeisni sağlamış ve kendisine bağlı bir yönetim kurmuştur. Benzeri operasyonları Güney Osetya ve Abhazya için de tasarlamakta olup, bunun bölgede siyasi istikrarsızlığa ve dış güçlerin bölgeye daha yoğun bir şekil yerleşmesine yol açacağından endişe edilmektedir. Gürcistan'da yaşananlar ve yeni devlet başkanının çıkışları dikkate alındığında ABD'nin Afganistan ve Irak'tan sonra Kafkaslar'a da doğrudan müdahale etmeyi planladığı anlaşılmaktadır.

Saakaşvili, göreve başlamasının hemen ertesi günü bir kilise ayininde ulusal antlaşma ve uzlaşma üzerine bir deklarasyonu imzalayarak ülkeyi birleştirme yolundaki kararlılığını ortaya koydu. Ayrılıkçı ve siyasi tartışmalarla bölünmüş bir ülkenin birleşmesini temel hedef olarak belirleyen yeni başkan, uzun yıllar başkanlık yapmış olan Şevardnadze'nin kovulmasından sonra "toplumumuzdaki parçalanmışlığa son verelim" dedi. Deklarasyonun arkasından, ilk devlet başkanı Gamsahurdia'dan sonra Şeverdnadze'den iktidarı yeniden almak için silahlı harekete geçmiş ve daha sonra tutuklanmış olan 30 mahpusun affedildiği ilan edildi. Böylece Gürcü milliyetçiliğinin önemli liderlerinden olup şüpheli bir şekilde ölmüş olan Gamsahurdia taraftarlarına da kendisine vermiş oldukları desteğe karşılık vermiş ve bundan sonraki politikaların Şevardnadze'ninkine benzemeyeceği ilan edilmiştir.[222]

Önceki ve sonraki olayların anlaşılmasına ışık tutması açısıdan 2004 yazında İsmet Berkan'ın, net olduğu kadar ayrıntılı "fotoğraf"ını olduğu gibi alıyorum:[223]

"Gürcistan'da bir halk ayaklanması sonucunda iktidara gelen yeni devlet başkanı Saakaşvili, dünyanın Balkanlar'dan sonra en patlamaya hazır bölgesi olan Kafkasya'yı karıştırmak üzere. Gürcistan sınırları içinde üç tane özerk cumhuriyet var. Bunlar, Acarya, Abhazya ve Güney Osetya. Saakaşvili, iktidara gelir gelmez soluğu Acarya'da aldı. Acarlar, Müslüman Gürcüler. Orada da, Tiflis'tekine benzetilmeye çalışılan bir halk ayaklanmasıyla yönetim değişti. Saakaşvili ardından soluğu Abhazya'da almaya kalkıştı. Abhazya ile Gürcistan, Gürcistan'ın Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığı kazandığından beri savaş halinde. Savaşın sebebi, Abhazya'nın bağımsızlık ilan etmesi. Gerçi Abhazya'nın bağımsızlığını Türkiye dahil hiç kimse tanımış değil ama onlar ısrarlılar. (Burada uzun uzun tarihi tartışmalara girecek değilim ama bağımsız bir devlet olmayı hak ettiğini düşünen Abhazları dünyada kimse desteklemiyor.) Savaşın her anında Ruslar da olaylara müdahil oldular. Açıkçası, Abhazlar da eski düşmanları Ruslarla Gürcülere karşı işbirliğine giriştiler. Ruslar ise her zaman bir elleri Kafkasya'da olsun istedikleri, Gürcistan ve Azerbaycan dahil devletlerin Rusya'dan bağımsızlaşmasını istemedikleri için her zaman Kafkasya'da bir faktörler zaten. Epey bir süreden beri Gürcistan'la Abhazya arasında bir ateşkes var. Bu arada Karadeniz'deki Gürcü donanması, Abhazya'ya ambargo uyguluyor, gemilerin Abhaz limanlarına

---

[221] 20 Mayıs 2004'de Ankara'da yaptığı konuşmada Saakaşvili şöyle demiştir: "Bizi başa getirenler, 'Sizi oraya bu ülkeyi temizlemeniz için getirdik' demişlerdir. Bize, gelecekteki gelişmemiz açısından çok önemli olan bölgenin istikrarını güçlendirme, bölgede tam kontrolü sağlama veAvrupa kurumlarıyla bütünleşme görevlerini verdiler." Mikheil Saakaşvili, "Siyasî Bir Lider Olarak Benim İçin Örnek İnsan Atatürk'tür", *Stratejik Analiz*, Haziran 2004, C.5, Sayı 50; s.21.

[222] Misha Dzhinzhikhashvili, "Saakashvili Moves to Unify Georgians", *The Associated Press*, 27 January 2004, s.3; http://www.themoscowtimes.com/stories/2004/01/27/012.html

[223] İsmet Berkan, "Çılgın Komşu Savaşa Koşuyor", *Radikal*, 2004.8.27.

yanaşmasına ve ayrılmasına izin vermiyor. Elbette her ambargo gibi bu ambargo da zaman içinde fiilen yumuşamıştı. Zaten insani nedenlerle yumuşama da gerekiyordu. Ama Saakaşvili ilk iş olarak ambargoyu yeniden güçlendirdi, Abhazya'da yeniden temel gıda maddelerinin ve ilacın yokluğu çekilir oldu. Saakaşvili, savaşmadan Abhazya'yı dize getiremeyeceğini biliyor. Diğer formülleri de aramıyor bile. Öte yandan savaş da zor bir seçenek onun için. O yüzden Saakaşvili bir anda Abhazya'ya olan dikkatini kaybedip bu kez Güney Osetya'ya bulaşmaya başladı. Osetler, Kafkasya'da yaşayan İran kökenli bir millet. Ancak Stalin'in toplum ve harita mühendisliği çalışmaları sonucunda Güney ve Kuzey Osetya olarak iki devlete bölünmüşler. Kuzey, Rusya Federasyonu'na bağlı, Güney ise Gürcistan'a bağlı birer özerk cumhuriyet. Bir karpuz gibi ortasından bölünmüş olan bu millet çok uzun zamandan beri birleşmek istiyor. Şimdi Saakaşvili, Kafkas sıradağlarının tam ortasında ve dağların kuzey ve güney yamacındaki bu bölünmüş fakir halka kafayı taktı. Elbette orada da Rusya faktörü var; hatta en fazla Osetya'da var bu faktör. Saakaşvili'nin kendi başına çıkarttığı ve giderek savaşa doğru ilerlemekte olan bu karmaşanın kimin işine yaradığı da meçhul. Gürcistan'da savaş çıkması demek, Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Supsa boru hatlarının işlememesi demek. Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı halen inşaat halinde ama öteki hat çalışıyor ve Azeri petrolü bu yolla da Karadeniz'e akıyor. Yani, bu savaştan en önce zararlı çıkacak olan Gürcistan'ın kendisi. Savaş, elbette Gürcistan ile Rusya arasında olacak, eğer olursa ama bu savaş nedeniyle Gürcistan'ın arası Türkiye ile de açılabilecek; çünkü Türkiye'de milyonlarca Müslüman Gürcü ve yüz binden fazla Abhaz yaşıyor. Bu devirde ve bu fakirlikle ülkesini anlamsız bir savaşa sürüklemenin akılla, mantıkla açıklanabilir bir tarafı da yok. Gürcistan'ın en büyük ihtiyacı ekonomisini düzeltmek olmalı ama savaş ekonomiyi tamamen ortadan kaldırabilir, Gürcülerin 15 yıldır çektikleri çileyi daha da" artırabilir. Düne kadar sakin gibi gözüken Gürcistan, şimdi çılgınlıklar yapmaya hazır bir devlet başkanının elinde büyük bir kaosa doğru gidiyor korkarım."

Ağustos 2004'ün sonuna doğru Saakaşvili'nin gerekirse Rusya ile de savaşırız diye ortamı germesinden hemen sonra iki Rus uçağı düşürülmüş, Moskova metrosona yapılan bombalı saldırı üzerine birçok sivil ölmüş ve Kuzey Osetya'nın Beslan kentinde teröristlerce yapılan okul baskınından sonra çoğu çocuk yüzlerce insan hayatını kaybetmiştir. Gürcistan'ın genç devlet başkanının bu açıklamaları ile arka arkaya yaşanan olaylardan sonra, bölge ve Türkiye açısından yaşanan en önemli gelişme ise 2 Eylül'de Türkiye'yi ziyaret ederek önemli ekonomik ve siyasi konularda işbirliği yapmayı planlayan Rusya Devlet Başkanı Putin'in bu ziyareti iptal etmek zorunda kalmasıdır.

A. Abhazya Özerk Cumhuriyeti (Gürcistan Cumhuriyeti)

Abhazya Özerk Cumhuriyeti, Gürcistan'a bağlı olup, SSCB'nin dağılmasından beri fiilen bağımsız bir ülkedir. Sovyet döneminde Rusça adı Abhazskaya Avtonomnaya Sovetskaya Sotsialistiçeskaya Respublika. Gürcistan'ın Karadeniz sahilinde, kuzeyinde yer alan bu özerk cumhuriyet, RF'nun ana ülkesi ile bu federasyona bağlı Karaçay Çerkez Özerk bölgesi ile komşudur. Yüzölçümü 8.700 km kare olup nüfusu 537.000'dir (1997). Başkent Suhumi, Karadeniz kıyısında bir liman şehridir.

Abhazlar, kuzey komşuları olan, Karaçay-Çerkez Özerk Bölgesi'ndeki Çerkezler, bu bölgeye komşu Kabardino-Balkar Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan Kabartaylar ve Abhazya'nın kuzeyinde olup yaklaşık 50 km RF'unun ana ülkesi içinde yer alan Adige Özerk Bölgesi'nde yaşayan Adigelerle aynı kökten gelmekte olup, Türkiye'de genel olarak bu halklara Çerkezler dendiği halde değişik kaynaklarda Ubihler ve Abazalarla birlikte Adigeler veya Abhaz-Adige halkları da denmektedir. Sovyet döneminin toplumsal mühendislik projelerinin başta gelen konularından olan Kuzeybatı Kafkas halkları olan Çerkezlerin bölünmesi ve ayrı ayrı birimlerde eritilmesi önemli derecede Abhazya Özerk Cumhuriyeti'nin oluşturulmasında da izlenmektedir. Cumhuriyete adını Abhazlar verdiği halde, SSCB'nin dağılma aşamasında nüfusun %44'ünü Gürcüler, %16'sını Ruslar, %15'ini Abhazlar ve %15'ini Ermeniler oluşturmaktaydı ki bu durumda Abhazlar nüfusun ancak altıda birini teşkil etmekte olup diğer halklara göre azınlık durumunda idi.

Diğer Çerkez kabileleri gibi müstakil beylikler halinde yaşayan Abhazlar, Bizans İmparatorluğunu'nun nüfuz bölgesine girerek 6. yy.'da önemli bir kısmı Hristiyanlığı kabul etti. 8. yy.'da ise güçlerini birleştirerek bağımsız Abhaz Krallığı haline geldi. Gürcistan Krallığı'nın parlak dönemlerinde bu ülkenin yönetimi altına giren Abhazlar, bu krallığın zayıflamasıyla 15. yy.'da yeniden bağımsızlığını kurdular. Osmanlının bölgede genişleme döneminde önemli bir kısımı Müslüman oldu ve Abhazya 16. yy.'da Osmanlı ülkesi haline geldi. Çarlık Rusyası'nın Kafkaslarda ilerlemesi ile birlikte 1810'da Rusya'nın nüfuzu altına girdi, 1860'lardaki Rus ilerlemesi ile birlikte bölge Rusya'ya ilhak edildi. Diğer Kafkas kavimleri gibi, Rus işgaline karşı zaman zaman direnişler ortaya çıktı. Direnişi bahane eden Rus yönetimi yine diğer Kuzey Kafkas halkları gibi Abhazların önemli bir kısmını Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda bıraktı. Bu tarihten sonra, Rusya'nın genel Kafkas politikası doğrultusunda "Türki" olarak tanımladığımız Abhazların nüfusu sürekli azaltıldı ve Gürcü, Rus ve Ermeni iskanı teşvik edildi. Öyle ki aşağıda tabloda görüldüğü gibi daha önce bu ülkede sadece Abhazlar ve çok az miktarda Gürcüler yaşarken, yaklaşık yüzyıl sonra burası tam bir Gürcü ve Rus devleti haline getirildi.

Abhazya'da Demografik Değişim, 1897-1970[224]

	1897	1926	1939	1959	1970
Abhazlar	58.697	55.918	56.147	61.197	77.276
Kartveliler (Gürcüler)	25.875	67.494	91.067	158.221	199.595
Ruslar	5.135	20.456	60.201	86.715	92.889

Çarlık Rusyası'nın yıkılması aşamasında Kafkaslardaki bağımsızlık rüzgarlarına kapılan Abhazlar Kuzey Kafkas Dağlıları ile birlikte 1917'de Terek-Kale'de toplanan Birinci Kafkas Dağlıları Kurultayı'na katıldı. Bu kurultay, Hazar'dan Karadeniz'e kadar bütün Dağlıları temsil etmekte idi. Kurultayın daha sonraki toplantısında milli devlet kurma kararı çıktı. 11 Mayıs 1918'de ise Dağıstan ve Kuzey Kafkasya Birleşik Cumhuriyeti kuruldu. Bolşeviklerin iç savaşı kazanması aşamasında Abhazya, 1919'da Kızılordu'nun kontrolüne geçti ve 1921'de Özerk Sovyet Cumhuriyeti haline geldi. Son olarak SSCB'nin 1936 Anayasası md.25'e göre de Abhazya Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Gürcistan SSC'ne bağlandı.[225]

Abhazya Özerk SSC, Sovyet dönemi boyunca Gürcistan'a bağlı özerk bir cumhuriyet statüsünü korudu ancak, 1990'da daha SSCB dağılmadan Gürcistan'dan ayrıldığını ilan etti. SSCB'nin dağılıp BDT'nin kurulduğu günlerde 1-2 Kasım'da Abhazya'nın başkenti Suhumi'de Kafkas Dağlı Halkları Birliği (KDHB) 3. Kongresi yapıldı. (Diğer iki kongre 1917 ve 1918'de yapılmıştı.) Kongreden bir

[224] B.C. Hewitt, "Abkhazia: A Problem of Identity and Ownership"; s.197.
[225] Tanilli, a.g.e.; s.591.

Konfederasyon kararı çıktı ve Abhazya Kafkas Halkları Konfederatif Birliği'ne cumhuriyet statüsünde dahil olarak, Gürcistan'dan ayrıldığını ilan etti. Gürcistan bölgede olağanüstü hal ilan etti. 1992-93 yıllarında çoğu Gürcü Abhazya'yı terketti. 14.8.1992'de Gürcistan'ın Abhazya'yı işgali ile iki ülke arasında resmen savaş başladı ve Rusya Hükümeti'ndeki rezalet seviyesindeki kopukluğun bir örneği olarak, Andrei Kozyrev'in yönetimindeki Dışişleri Bakanlığı Birleşmiş Milletler kanalı ile uluslararası aracılığın çarelerini araştırırken, Savunma bakanı silahlar ve uçaklarla Abhazya'yı destekledi. 23.8.1992'de Abhazya bağımsızlığını ilan etti. BM duruma müdahale etmekte o kadar ağır davrandı ki ilk gözlemcisinin savaş bölgesine ulaştığı zaman savaş bitmişti. Bu durum Rus hükümetinin en azından bir bölümünün güvenlik işlerini uluslararası hukuka göre çözümü arzusuna uluslararası toplumun cevap vermede başarısız kalmasının dikkat çeken bir örneğidir. Rusya'nın desteğini yeniden elde etmek üzere, Gürcistan, BDT'ye girmeyi ve bölgesinde Rus üslerinin kurulmasını kabul etti.[226]

Abhazların direnişinde, Rusya ile birlikte yukarıda temas ettiğimiz gibi Çeçenlerin de desteği oldu.[227] Eylül 1993'de başkent Suhumi daha sonra Oçamçira, Gürcü işgalinden kurtuldu. Hemen arkasından Abhazya'daki Gürcüler ülkeden atıldı. Şevardnadze'nin BDT'deki temasları sonucu Rusya, Eylül 1994'de Abhazya sınırını kapattı. Ekim sonunda ise Rusya'nın denizden de abluka oluşturması sonucu Abhazya dünyadan tecrit edildi.

Savaşın ilk aşamalarında bir şey açıkça görüldü ki Abhazya kendi sistemi içerisinde daha iyi organize olmuştu. Bu durum askeri başarılarından izlenmektedir. Bu başarılar Gürcülerde şok etkisi yapmıştır. Abhazların ne için uğraştıkları da belirsizdir. Birçok siyasi seçenek bulunduğu halde bunların hiçbirisi etkin bir şekilde açıkça dile getirilememektedir. Bu seçenekler: Tam bağımsızlık; Gürcistan ile bir tür federal yapı; Kafkas Dağlıları ile federalizm; hem Gürcistan hem de Kafkas Dağlıları hem de RF ile federalizm.[228]

Gürcistan'ı BDT içinde tutmak konusunda ikna etmek üzere, Abhazya'nın Gürcü milliyetçiliğine kurban edilmesi, bütün Kuzey Kafkasya'da birçok tehlikeli tepkilere yol açabilecektir. Öte yandan daha çok Rus barış gücü askerine Tiflis yönetimince göz yumulacaktır. Burasının batı tarafından Rusya'nın "arka bahçesi" olarak bilineceğini söylemeye gerek yok. Zaten 1993 seçimleri öncesinde Jirinovski'nin gösterisi, Rus askerlerinin eski Sovyet cumhuriyetlerine müdahale edebilecekleri konusundaki tehlikeye işaret etmektedir.[229]

Abhaz-Gürcü çatışması ile ilgili BM Güvenlik Konseyi birçok karar aldı. 1993 yılında 849 (9 Temmuz), 858 (24 Ağustos), 881 (4 Kasım), 892 (22 Aralık) sayılı kararları bu sorunla ilgilidir. Çatışmaların şiddetlenme aşamalarında, ateşkes ilanı ve barışın kurulması için harekete geçen konsey hemen bütün kararlarında Abhazya'nın özerk siyasi statüsünün devam ederek Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün korunmasını, sorunun çözüm için Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (o tarihte henüz AGİT, yani organizasyon olmamıştı) ile işbirliği yapılmasını, RF'nun bu konuda arabulucu olmasını, bunun için gerekli heyetlerin görevlerini belirlemektedir. 12 Mayıs 1995'de 993 ve 12 Temmuz 1996'da 1065 nolu kararlarında temel noktalarda aynı hususlar dile getirilmiş, topraklarından çıkarılan mültecilerin yeniden güvenli bir şekilde evlerine dönmesi gereğini vurgulamıştır.[230]

Gürcistan'ın BDT üyeliğindeki zikzaklarıyla birlikte RF ile Gürcistan arasında da ilişkiler istikrar kazanmamıştır. Abhazya'nın ayrılıkçı taleplerini, BDT çerçevesinde barış gücü ile durdurmak bahanesiyle Rusya, bölgede kontrol kurma yoluna gitmiştir ki bu durum her fırsatta Gürcistan tarafından tepkiyle karşılanmış, fakat pek bir şey yapamamıştır. 2002 Nisan ortasında Rusya, Abyazya'ya helikopterlerle asker sevkedince Tiflis yönetimi bu askerlerin derhal geri çekilmesini istemiştir. Rusya Dışişleri

---

[226] Geoffrey Hosking, *Russia and Russians, a History*, Cambridge, Harvard University, 2001; s.607.

[227] Çeçen komutan Şamil Basayev 21 Şubat 2000'de yapılan bir röportajda şöyle demektedir: . "..Bir müddet sonra bağımsızlık hareketleri başladı ve Ruslara karşı savaşma onurunu Abhazya bölgesinde savaşan kardeşlerimin arasına katıldığımda yakaladım." http://www.patikalar.net/ceviri2.htm, 2004.08.07. Savaşın ileri safhalarında, Rusya'nın Gürcistan ile anlaşmasından sonra BDT güçleri ile birlikte barış gücü olarak Abhaz direnişine cephe alması aşamasında olabileceği gibi, Abhazya'nın Gürcistan'a bağlanmasının Stalin döneminde Abhazlara karşı bir Rus politikası olduğu gerçeğinden hareketle, Gürcistan'dan bağımsızlık isteyen Abhazların aslında Ruslara karşı savaştığı inancıyla da bunları söylemiş olabilir. Her durumda Kafkasların önemli "kördüğüm"lerinden biri ile karşı karşıyayız.

[228] John F.R. Wright, "The Geopolitics of Georgia", *Transcaucasian Boundaries*, eds.: John F.R. Wright, Suzanne Goldenberg, Richard Schofield, London, UCL Press, 1996; s.143.

[229] B.C. Hewitt, "Abkhazia: A Problem of Identity and Ownership"; s.223.

[230] Adı geçen kararların tam metnine http://www.un.org/documents/scres.htm sitesinden ulaşılabilir.

Bakanlığı, asker sevkiyatının operasyon amacıyla yapılmadığını, daha önce Moskova ile Tiflis yönetimleri arasında yapılan anlaşma uyarınca Rus Barış Gücü askerlerinin Abhazya'da konuşlandırıldığını açıklamıştır. Halbuki bu anlaşma Abhazya'nın Gürcistan aleyhindeki çıkışlarına karşı çaresiz Gürcistan'ın Rusya'dan yardım talebi üzerine yapılmıştı. Ancak Gürcü tarafı yapılanların anlaşma kapsamında olmadığını belirtmiştir.[231] Barış gücü konusunda Rusya ile Gürcistan yönetimi arasındaki "sürtüşme", ilgili bölümde temas edileceği üzere Güney Osetya için gönderilen barış gücü askerleri ile ilgili yaşanan olaylarda da görülmüştür.[232]

ABD'nin desteği ile 2003 sonunda Gürcistan'da "Kadife Devrim" gerçekleşmiş ve Şevardnadze başkanlığı bırakmak zorunda kalmıştır. Saakaşvili'nin iktidarı ele geçirmesi ile, Rusya'nın SSCB döneminden miras kalan Gürcistan'ı kontrol mekanizmaları olan özerk bölge ve cumhuriyetler konusunda, Saakaşvili yönetimi daha cesur adımlar atmıştır. Gürcistan yönetimi bu üç bölge ile ilgili tam egemenlik hakkını her fırsatta dile getirmiş, bunun için gerekirse savaşılacağını söylemekten çekinmemiştir. Göreve gelir gelmez önce Rusya ile sınırı olmayan Acarya'da Moskova yanlısı yönetime son veren Saakaşvili Temmuz başında gazetecilere yaptığı açıklamada "Abhazya'yı geri almak için bugün hazır değiliz, ancak 2-3 yıl içinde buna hazır oluruz" diyerek bu konuda askeri hazırlıklar yapıldığına işaret etmiştir.[233]

Abhazya'ya uygulanan ambargoyu daha da sertleştiren yeni yönetim bu ülkeye ait limanlara yaklaşan Rus gemilerinin vurulacağını, Rusya'dan gelen turistlerin bu gerginliğe katılmamalarını ilan etmiştir. Gürcistan'ın bu tutumunun Rusya ile ilişkileri germeye yönelik bir hareket olduğu belirtilerek *Associated Press* yorumuna göre 1990'ların başından beri de facto bağımsız olan Abhazya üzerinde kontrol kurmak isteyen Gürcistan'ın son çıkışıdır. Halbuki bölge, daha çok gemiyle gelen Rus turistler için Karadeniz kıyısında herkesin bildiği lüks bir tatil yeridir. Washington'da ABD'li yetkililerle görüşen Saakaşvili, Abhazya'ya seyahat konusunda Rusları uyardı ve "Abhazya tatil yapılacak bir yer değildir. Orası 300.000 Gürcü'nin kovulduğu bir savaş bölgesidir. Turistlerin orada yapacağı bir şey yoktur" dedi. Konuyla ilgili Rus Dışişleri Bakanlığı ise Gürcistan'ı daha çok turizme dayalı Abhaz ekonomisini çökertmeye çalışmakla suçladı. Bakanlık, Rus turistleri huzur, rahat ve güvenlik içinde olacakları konusunda temin etmeyi de ihmal etmedi ve "Rusya onların güvenliğini sağlayacaktır" dedi. Bu arada ABD Dışişleri Bakanı Powel ile görüştükten sonra Saakaşvili, Rusya'nın ülkesiyle bir savaşı provoke etmesi teşebbüslerinin altında kalmayacaklarını açıkladı.[234] Sözkonusu uyarıya aldırış etmeyen belki de bu uyarının havada kalan bir laf olduğunu ispat etmek isteyen milliyetçi Rus lider Jirinovski'nin konvoyuna Abhazya yolunda saldırı gerçekleşti. Jirinovski'nin partisi ise yaptığı açıklamada "Gürcistan yönetimi, Duma milletvekillerine Abhazya'da sevdikleri tatil bölgesinde dinlenme izni vermedi" denildi.[235]

2004 yazı itibari ile yaşananlardan seçerek sunduğumuz bu olaylar, Gürcistan'da daha bir yılını doldumamış olan Saakaşvili yönetiminin çıkışları ile Rusya'nın bu konulardaki tepkileri dikkate alınarak bölgenin siyasi durumu hakkında fikir vermektedir. Daha önce Rus yanlısı liderler yerine ABD'nin desteğindeki liderlerin Kafkasya'da yönetimi ele almasıyla veya siyasi kararlarda ABD ve İngiltere etkisini gösterdikçe barış ve istikrarın bölgeye gelmesinin çok daha zor olduğu görülmektedir. Çünkü merkezi güçlerin müdahalesi ve bu müdahalenin sürekliliği için bölge halkının faydasına olan güvenlik ve refahın yerleşmemesi gerekmektedir. Gerek Abhaz-Gürcü ilişkilerinde gerekse diğer bölgelerde yaşananlarda bu durum öncelikle izlenmektedir.

Ekim 2004'de gerçekleşen devlet başkanlığı seçimleri ile Abhazya'nın başına Rusya'nın açıkça desteklediği Rauf Hacimba değil de Sergey Bagapş kazanmıştır. Bu seçimle başlayan süreç değişim ve kimlik isteyen Abhaz halkının karşısında duran ve yıllarca Gürcistan'a karşı Abhazya'yı destekler görünen RF açısından sonun başlangıcına gelindiğini göstermektedir. Nitekim Abhaz halkı değişim ve kimlik isteminde ısrarcı olduğu takdirde, RF'nun Abhazya'daki durumu "koruyucu" olmaktan "işgalci" olmaya doğru geçecektir. Bu seçimlerle başlayan döneme bir isim koymak gerekirse, Gürcistan'da kadife,

---

[231] "Rus-Gürcü Gerilimi Tırmanıyor", *Hürriyet*, 12.04.2002.
[232] Misha Dzhindzhikhashvili, "Georgia Stops Russian Trucks", *The Associated Press*, http://www.themoscowtimes.com/stories/2004/07/08/013.html
[233] "Gürcülerin Gözü Abhazya'da: Gürcistan Cumhurbaşkanı Mihali Saakaşvili, Ayrılıkçı Bölge Abhazya'yı 3 yıl İçinde Geri Alabileceklerini Söyledi", http://www.haber3.com/detayss.haber3?id=11046, 2004.07.06.
[234] "Georgia Orders Checks on Vessels", *The Associated Press, The St. Petersburg Times*, 10 August 2004.
[235] "Jirinovski'ye Abhazya Yolunda Saldırı", http://www.nethaber.com 2004-08-10

Ukrayna'da turuncu, Ermenistan'da kardelen devrimleri gibi Abhazya'da da "sessiz" devrim gerçekleşmiştir.[236]

[236] Hasan Kanbolat, "Abhazya'da Sessiz Devrim: Abhaz Halkı Değişim ve Kimlik İstiyor", *Stratejik Analiz*, Ocak 2005, C.5, Sayı 57; s.77.

B. Güney Osetya Özerk Bölgesi (Gürcistan Cumhuriyeti)

Kafkasların eteklerinde kurulmuş olan Güney Osetya, Gürcistan'a bağlı özerk bir bölge (SSCB döneminde Oblast- Yugo-Osetinskaya Avtonomnaya Oblast) olarak, yüzölçümü yaklaşık 3.900 km kare olup, nüfusu ise 99.000'dir (1986). Yönetim merkezi Tskhinvali'dir. İdari birime adını veren ve nüfusun yarısından çoğunu oluşturan Osetler'in (Asetinler de denir; Kuzey Osetya bahsinde açıklama var) büyük kısmı Rusya Federasyonu'na bağlı özerk cumhuriyet olan Kuzey Osetya'da yaşamaktadır. Bölge, Kuzey ve Güney Kafkasların başlıca geçiş noktalarından birini oluşturduğu halde ekonomik bir öneme sahip değildir.

Nüfus, yüzölçümü ve ekonomik bakımdan pek bir önemi olmayan Güney Osetya'nın Gürcistan ve Rusya arasında savaşın eşiğine gelmeye neden olmasında, bölgedeki etnik yapı ile siyasi statünün, Stalin dönemi toplum mühendisliğinin uygulama alanı bulmasının yanında diğer merkezi güçlerin de etkisi sezilmektedir. Bu kadar küçük ve önemsiz bir bölge hakkında yaşananlar, aşağıda ele alacağımız gibi Rusları da rahatsız etmiştir. Kafkasya'daki çoğu siyasi birimin belirli bir tarihi ve etnik altyapısı olduğu halde, Güney Osetya için bulunabilen en yakın tarihi kayıt 1936 Anayasası'dır. Bu anayasanın 25. maddesine göre "Güney Osetya Özerk Bölgesi, Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı"dır.[237] 1990'larla birlikte yaşananlarda tıpkı Abhazya ve Acara'da izlendiği üzere, önemli ölçüde Rusya katkısı olduğu gibi Güney Osetya için de bu faktör önemli ölçüde geçerli olup, bunun yanında Kuzey Osetya Ö.C.'nin de önemli çıkış ve müdahaleleri sözkonusudur.

Sovyetler Birliği dağılma aşamasına girdiği 1989'da, Güney Osetya Halk Cephesi, Gürcistan'dan ayrılarak Kuzey Osetya ile birleşmeyi ve SSCB'nin 16. cumhuriyeti olmak istediğini ilan etti. Bu talep Gürcülerin şiddetli tepkilerine sebep oldu ve bu dönemde ilerlemeye başlayan Gürcü milliyetçiliğini hızlandırdı. Ve iki halk arasında çatışmalar yaşandı. Eylül ayında Gürcü ordusu Güney Osetya'ya girdi ve çatışmalar 1990 yılının ilk aylarında da sürdü. Karışıklıkları kontrol altına alan Zviad Gamsahurdia yönetimi, Güney Osetya'nın özerkliğini kaldırdığını ilan etti.

Ancak Güney Osetyalıların direnişi devam etti ve Kasım 1990'da bağımsızlığını ilan etti. Bunun üzerine 1991 yılı başında Gürcistan yeniden askeri müdahalede bulundu. Bu arada Gürcistan'ın diğer bölgelerinde de yaşayan yaklaşık 200 bin Oset Kuzey'e göç etti. Mart 1992'de Kafkas Dağlı Halkları Konfederasyonu Parlamento toplantısı Kuzey Osetya'nın başkenti Terekkale'de (Vladikavkaz) yapıldı. Haziran 1992'de Yeltsin-Şevardnadze görüşmesinde Gürcü-Oset çatışmasının durdurulması için Dagomis Antlaşması imzalandı. Temmuz 1992'de Rusya'nın müdahalesi ile çatışmalar sona erdi. Ancak Güney Osetya'nın Kuzey ile birleşerek RF'nun parçası haline gelmek yönündeki talebi ve bu uğurda siyasi mücadele devam etti. 1998'de Güney Osetya Başbakanı Vladikavkaz'da öldürüldü. Bu ve benzeri suikastler, Gürcistan ile Osetler arasındaki uyuşmazlığı güçlendirdi.

Saakaşvili'nin daha iktidara gelmeden özerk bölgeleri hedef alan açıklamaları Osetler arasında da yankı buldu. 2004 başından itibaren birçok sıcak çatışma yaşandı. Bu arada Gürcü lider Saakaşvili ise, Osetya'ya arka çıkan Moskova'yı uyararak, "Çıkacak savaş Osetler ve Gürcüler arasında değil, Rusya ve Gürcistan arasında olur" dedi.[*] Ancak bu arada Osetler gözaltına aldıkları 50 Gürcü askerini serbest bırakınca Temmuz 2004'de tırmanan kriz bir parça aşılmış oldu.

Gürcü polisinin ayrılıkçı Güney Osetya'ya, Rus görevliler ile füzeler ve diğer askeri malzeme götürmekte olan 10 Rus askeri kamyonunu durdurması üzerine, Güney Osetya güçleri gergin bölgedeki Gürcü barış gücü kuvvetlerinin komutanını tutukladı. Rus Tümgeneral Nabzdorov ise, bir Güney Osetya köyü olan Kurta'da durdurulan, 160 güdümlü olmayan füze de dahil nakledilen yükün, Gürcü, Rus ve Güney Osetya temsilcilerinin bulunduğu ortak kontrol komisyonu tarafından onaylı olduğunu açıkladı. Sözkonusu askeri malzemenin her üç tarafın barış gücünün gerekli bulduğu bir helikopter birliği için olduğunu söyledi. Gürcü İçişleri Bakanlığı askeri sözcüsü Saluashvili ise sözkonusu malzeme ile ilgili herhangi bir onay verildiği iddiasını reddetti. Barış gücü personeli ve askeri malzeme taşıyan sekiz kamyonun gitmesine izin verildi, fakat Gürcü polisi füzeleri taşıyan iki kamyonu Gürcistan'ın Gori şehrine gönderdi. Sözcü oradan başkent Tiflis'e gönderildiğini söyledi. Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, el

---

[237] Tanilli, a.g.e.; s.591.

[*] Aslında bu açıklamanın tam tercümesi, muhtemel savaşın ABD ile Rusya arasında olacağıdır.

koyma hadisesine Moskova'da ciddi bir şekilde ele alındığını belirterek şöyle dedi: "Onların bunu alıkoymasının nasıl bir emirle gerçekleştiği hala anlaşılmış değil." Lavrov'a göre ortak kontrol komisyonu geçen ay öncelikle bu ilave malzemenin ulaştırılması konusunda anlaşmıştı. Lavrov ayrıntıya girmeden bu durumun Gürcülerin ihlal ettiği ilk anlaşma olmadığını ilave etti. Rus Dışişleri Bakanlığı yayınladığı bildiride "provokasyon" olarak kabul ettiği olayı kınayarak bu durumdan askeri çatışmaya yol açabilecek şiddete gidilmesinin amaçlandığı söylendi. Ayrıca Gürcistan'ın çatışma bölgesine, Rus nakliye malzemesini alıkoymak üzere özel kuvvetler göndermesinin son derece tuhaf bir hareket olduğu belirtildi. Füzelerin alıkonmasından saatler sonra, Güney Osetyalı ve Rus barış gücü görevlileri Gürcü görevlilerin başı Albay Mikhail Kebadze'ı gözaltına aldı. Gürcü görevliler de zırhlı bir personel taşıyıcı içerisinde ona eşlik etti. Gürcü ve Güney Osetyalılar sözkonusu Gürcü aracının Kebadze'ın izinli olmadığı bir otoyolda bulunduğunu söyledi. Daha sonra Interfax ajansı ise Kebadze ve adamlarına Gürcistan'a gönderildiğini duyurdu.[238]

Ortak Barış Gücü'nde görev alan Gürcü birliğine Eredvi ile Argviti köyleri arasında ateş açılması sonucu dört polis yaralandı. Güney Osetya yönetimi ise Gürcü güçlerinin başkent Tshinval yakınlarındaki Pıris'e saldırarak Oset köylüleri yaraladığını açıkladı. Bölgede gerginlik sürerken Saakaşvili, Cumhurbaşkanlığı Sarayı'ndaki basın toplantısında, Moskova'ya sert çıktı. Krizin çözümünde Oset yönetimiyle görüşmeyeceğini vurgulayan Gürcü lider, "Sadece Rus hükümetinden sorunlara çözüm üretmesini bekliyorum. Ancak bu konuda bir çaba göremiyorum." Saakaşvili, Rus konvoyunda ele geçirdikleri füzeler ve teçhizatını da ancak Rusya sınırları içerisinde geri verebileceklerini söyledi. Saakaşvili, Gürcistan Askeri Akademisi'nin Tiflis'teki diploma töreninde ise, Gürcü ordusunu gelecekte ciddi savaşların beklediğini belirterek "Bunlara hazır olmalıyız" dedi.[239] Ağustos 2004'de devam eden çatışmalara köklü çözüm bulmak için bir araya gelen Rus ve Gürcü temsilciler bir sonuca ulaşamadı. Gürcü yönetimi çatışmaların tırmandığı bölgelerdeki kadınlar ve çocukları başka bölgelere naklederek buradaki asker sayısını artırdı. Bu arada Güney Osetya'da Gürcülerin yaşadığı köyleri ziyaret eden Gürcistan Başbakanı Jvanıya'nın konvoyuna saldırı düzenlendi. Bu olaylardan dolayı da Saakaşvili Rusya'yı sorumlu tutarak Gürcistan'ın iç işlerine karışmakla suçladı.

The Moscow Times editörü ise, yaklaşık 12 yıldan beri *de facto* bağımsız olan Güney Osetya'da Saakaşvili ile birlikte bölgesel savaşın eşiğine gelinmesinde Rusya'nın dışında bölgeyi karıştırmak isteyen başka bir gücün olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü aslında statükonun değişmesinde Rusya'nın da çıkarı yoktur. Eğer mevcut sınırlar ve siyasi yapılarda değişim yolu açılırsa bunun nerede son bulacağı belli olmaz ki bundan en fazla Rusya endişe etmektedir. Bununla beraber Gürcü lider, özerk bölgeyi ülkesi ile birleştirmesinin başkanlık yetkileri dahilinde olduğunu kabul ederek, bunun için uluslararası toplumunda desteğini aldığına inanmaktadır. Gerçekten de Batı, Saakaşvili'nin "kadife devrim"ini ve Acara üzerinde kontrol kurmasını sıcak karşılamıştı. Fakat Ruslara göre Güney Osetya, Gürcü nüfusundan oluşan Acara olmayıp farklı bir milliyete sahiptir. Osetler iyi silahlanmış olup üstelik Kuzey Osetya'daki soydaşlarından güçlü destek almaktadırlar. Güney Osetya ayrılıkçıları bunu yaparken Rusya'nın kendi yanlarında olduğu müddetçe kaybeden taraf olmayacaklarına inanmaktadırlar. Saakaşvili ise BM, AB, AGİT ve ABD gibi uluslararası önemli aktörleri yanında bularak sorunun üstesinden geleceğine inanmaktadır. Rus editör, Tskhinvali ve Moskova'daki liderlerin Gürcistan'ı zayıflayan, parçalanan bir devlet haline getiremeyeceklerinin farkına varmaları gerektiğini belirtir.[240]

Bir hafta sonra başka bir Rus yazar ise yönetime karşı çok daha acı gerçeklere işaret eder:[241]

"Rusya Çeçenistan'da kendisini rezil etti. Şimdi görünen o ki kendisini Güney Osetya'da rezil etmeyi aklına koymuş. Çünkü uluslararası toplum Güney Osetya'yı bir cumhuriyet olarak değil, Gürcistan'ın parçası olarak kabul etmektedir. Birçok Güney Osetya sakinine Rus pasaportu verilmiş olması gerçeğinin bir önemi yoktur. Farzedelim ki İran Çeçenistan sakinlerine pasaport vermiş olsun. Bu durum bölgeyi İran'a katmak için yeterli dayanak mı olacak.. Rusya'nın güney bölgelerine ait bütçesi

---

[238] Misha Dzhindzhikhashvili, "Georgia Stops Russian Trucks", *The Associated Press*, http://www.themoscowtimes.com/stories/2004/07/08/013.html

[239] "Osetya Krizi Durulmuyor", *Radikal*, Dış Haberler, 12 Temmuz 2004.

[240] "South Ossetia: Status Quo Is Unsustainable", *The Moscow Times*, 20 Ağustos 2004, s.8; http://www.themoscowtimes.com/stories/2004/08/20/005.html.

[241] Yulia Latynina, "A Coflict That's Right Out of a Gogol Play", *St. Petersbug Times*, 27 Ağustos 2004; http://www.sptimesrussia.com/archive/times/998/opinion/o_13377.htm.

Güney Osetya'ya cömertçe yardımda bulunan fonları da içermektedir. Halbuki Güney Osetya'nın bu parayı kabul etmesine izin veren yasal bir dayanak mevcut değildir. Bu paranın Eduard Kokoity'nin kukla rejimi, bölgeyi kontrol altında tutan Rus barış gücü görevlileri ve Roksky tüneli yoluyla Güney Osetya'ya halen yığılmakta olan menfaatçi askerler arasında nasıl pay edildiğini bilmiyorum, fakat kiralanmış silahlar için çok miktarda para ayrıldığından eminim. Eğer Rus Ordusu nasıl savaşılacağını biliyorsa, bunlar önemli değil. Ve eğer Güney Osetya'daki barış gücü kuvvetlerinin başı Tümgeneral Svyatoslov Nabzdorov öyle büyük bir komutansa, onu Çeçenistan'a göndermemiz uygun olur. Ben liberal değilim. Aslında ben bir emperyalistim. Rusya'nın, tarihi Rus impraratorluğu sınırlarına ait ülkeleri geri almasını görmeyi isterdim. Fakat bundan önce mevcut sınırları içerisinde halkına güven vermelidir. Bu şartlar altında Rusya'nın Roksky kaçakçılarını savunması, gerçekten milli menfaatine uygun mudur? Savaşı başarıyla sürdürmek için üç şeye ihtiyacın var: savaşmasını bilen bir ordu; cephe gerisinde güçlü bir ülke; ve savaşı başlatmak için ilk başta iyi bir bahane. Askerler biribirlerini öldürmektedirler.."

C. Pankisi Vadisi (Gürcistan Cumhuriyeti)

Pankisi vadisi (Pankisi deresi, Panksi Gorge), idari bir birim olmayıp, Gürcistan'ın kuzeydoğusunda Çeçenistan sınırında önemli bir geçittir. Çeçen direnişçilerin dış dünya ile temasını sağladıkları belli başlı yollardan birisidir. Bu vadi Güney Osetya'nın doğusunda bulunmaktadır. Güney Osetya ile ilgili gelişmeler ve pazarlıkların önemli ölçüde Pankisi Vadisi boyutu da sözkonusudur. Çeçen direnişçilerin yanında birçok mülteci de bu vadide yaşamaktadır. Çeçenlerin destek yolları olması yüzünden Rusya ile ilişkilerde problem teşkil ettiği gibi, Al Kaide mensuplarının da burada barındıklarını iddia eden ABD yetkilileri bölgeye ilgi göstermiş ve 11 Eylül 2001'de yaşanan terörist saldırılardan sonra ABD askeri bölgeye yerleşmiştir. Saakaşvili'nin iktidarı ele geçirmesi ile Pankisi'de yaşanan ve Gürcistan'daki Çeçenleri etkileyen gelişmeleri Çeçen sitesinden aktaralım:[242]

"Rusya, Çeçenistan sınırının hemen karşısında bulunan ve Rus kuvvetlerine karşı askeri saldırılara hazırlık için üs olarak Gürcistan'ı kullanan isyancıların bulunduğu Pankisi'yi denetim altına almayı çok istemektedir. Bölgedeki Çeçenlerin Rusya'ya geri gitmeleri veya Pankisi'de Rusya'nın bir operasyon yapmaları konusunda Rusya'nın Gürcistan'ı zorlama teşebbüslerinden sonuç alınamamıştır. Gürcü yetkililer bölgedeki Çeçenleri görmezden gelmişler, fakat Rus uçakları Ağustos 2002'de Pankisi yöresini bombaladığında mülteciler için felaket başlamış, bunlar Tiflis'e sığınmışlardır. Bu gibi Çeçenlerin Rusya'ya iadesi veya Gürcistan'da mülteci statüsünde kalması da iki ülke arasında sorunlara sebep olmuştur. Bu olaylarda Gürcistan İçişleri Bakanlığı bazı Çeçenleri Ruslara teslim etmek zorunda kaldığında, Gürcistan'dan fiilen kopmuş olan Güney Osetya'nın merkezi Tskhinvali'de bunları teslim etmiştir. Gürcü yönetiminin bundan sonra artan şiddette baskıları sonucu birçok Çeçen Gürcistan'ı terketmek zorunda kalmıştır. Bununla beraber Çeçenlerin iddiasına göre, Rusları bahane ederek son zamanlarda Çeçenlere yapılan muamelenin asıl sebebi Ruslar'dan gelen baskı değildir. Pankisi öyle çok kötü bir yer değil, sadece iddia edildiği gibi Çeçen direnişçiler için bir sığınaktı. Bu arada Washington yönetimi El Kaide mensuplarının da Pankisi'de bulunduklarını iddia etti. Bundan dolayı Amerikan baskısı ile birkaç suçluları yakalama operasyonu düzenlendi fakat çok az netice alındı. Eğer vadide El Kaide destekçileri vardıysa, onlar ya Çeçenistan'a geçtiler veya ortadan kayboldular. Ve gerçek Çeçen savaşçıları Gürcü askerlerinin elinden kurtulmakta pek sıkıntı çekmezler. Fakat buradaki sivil halk perişan. Temizlik operasyonları ile Pankisi resmi izin olmadan gidilmesi imkansız özel bir bölge haline geldi. Bu şartlar altında Çeçen mülteciler Kadife Devrim'i sevinçle karşıladılar. Fakat bir süre sonra Şevardnadze'nin gidişiyle durumlarının da iyileşeceği ümitleri paramparça oldu. Artık Çeçenler bu ülkede kendilerini güven içinde hissetmezler. Bundan dolayı birçoğu illegal bir şekilde Gürcistan'ı terketmek zorunda kaldı. Halbuki bu ülke onların ayrılmak için kullanacakları tek yoldur: Onların uluslararası kabul edilmiş bir belgeleri yok ve bu yüzden Gürcistan'dan sığınma istediler, bir başka yerde mülteci durumunda kalma hakları da yok."

Bir başka Çeçen kaynağı ise Ağustos 2004 başında Gürcü polis ve askerlerinin, uykuda iken Çeçen kadın ve çocuklarına saldırdıklarını belirtmektedir. Bu kaynak Saakaşvili ve çevresinin bu hareketi sadece Ruslar ve Osetler tarafından düşürüldüğü utanç verici durumu telafi etmek için yaptığını belirttikten sonra şunları söyler: "Gerçekteyse Gürcistan hükümeti ve Amerikan yemeğiyle beslenen binlerce silahlı komando korkaklıklarını ve alçaklıklarını göstermiş oldular. Saakaşvili'nin bu yaptığını değerlendirmek ve nedenini analiz etmek anlamsız, çünkü bu onun ilk ve son alçaklığı değildir. Gürcistan mahkemesinin suçsuz bulduğu üç Çeçen-İçkerya Cumhuriyeti vatandaşının kaçırılarak, Moskova'ya verilmesi olayını hatırlamak yeter. Bu yüzden olgular üzerinde konsantre olacak ve Pankisi'de meydana gelen bazı olayları anlatacağız.." Bu baskında kadın ve çocuklara çok kötü muamele ile hakaret ve tecavüz edildiği, Gürcistan yetkilileri ise, Çeçen kadın ve çocuklarına karşı gerçekleştirilen operasyonun "Pankisi bölgesinde ortaya çıkan yabancılara karşı tedbir olduğunu" açıklamıştır. "BM Mülteci Yüksek Sekreterliği'nin söz konusu olaya tepkisi çok garip oldu. Sekreterlik 3 Ağustos sabahından itibaren ofislerine kapandılar ve ziyaretçi kabulünü durdurdular. Muhabir çağırma tehdidi yapıldıktan sonra, durumdan endişe duyan mültecileri kabul etmek zorunda kaldılar. Daha sonra, BM Mülteci Yüksek Sekreterliği'nin mültecileri savunmak için değil, olayı sessiz şekilde yoluna koymaya çalıştığı açıklığa kavuştu. Dövülmüş ve aşağılanmış insanlar

[242] Daan van der Schriek / TOL, "Pankisi Gorge: A Refuge No More", http://www.chechentimes.org/en/refugees/?id=19508, 2004.07.20.

konusunda hiç kimse konuşmadı... Saakaşvili'nin Gürcistan'a düşman kazandırarak ülkesini neden düşmanlarla çevrelemeye çalıştığı, bunu ne maksatla yaptığı, sahne arkası kukla yöneticilerinin bu insana hangi rolü verdiği- şeklinde soruların oluşması için, Kafkasya haritasına göz atmak yeterlidir" [243]

Yukarıdaki Çeçen kaynağında yer alan yorumdaki olaylardan bir müddet sonra ise Gürcistan'daki ABD Büyükelçisi uluslararası teröristlerle bağlantısı olan Çeçen direnişçilerin halen Gürcistan'ın Pankisi Vadisi'nde saklandıklarını söyledi. Böylece uzun zamandan beri Rusya tarafından gündeme getirilen suçlamaları desteklemiş oldu. Bununla beraber büyükeçi vadideki teröristlerin miktarının üçte iki azaldığını belirtti.[244]

Sovyet yönetiminin en sırıtan ve kolayca provoke etmek üzere hazırlanmış milliyet politikalarından bir örneğini teşkil eden Güney Osetya, gününüzde ve gelecekte bölge için barışçıl çözüm önündeki kördüğümlerden biri olmaya devam ederken, Çeçen sorununu Pankisi vadisi boyutu ile bu kördüğüm daha da sıkıştırılacak, kalıcı çözümden uzaklaşılacaktır. Burası, 1936 Anayasası'nın 13. maddesinde belirtilen idari bölünmelerin, nesnel/etnik kıstaslara göre gerçekleştiği iddiasını yalanlayan örneklerden sadece biridir. Gerçekten de gerek SSCB cumhuriyetlerinin sınırlarının belirlenmesinde gerekse alt/özerk birimlerin oluşturulmasında siyasi kaygılar dikkate alınmış, farklı etnik grupları tokuşturarak yönetme hesapları ön plana çıkmıştır.[245]

11 Eylül 2001 olayları sonrası ABD'nin bölge ile ilgili hesaplarında ise genel olarak Gürcistan, özel olarak Pankisi ve Güney Osetya'nın özel bir yeri olduğunun işaretleri her fırsatta alınmıştır. ABD'nin bu hesapları yaparken sözkonusu bölgenin Kafkasları kontrol eden, Kuzey ve Güney Kafkasya'yı birbirine bağlayan stratejik önemini dikkate aldığı açıktır.[*] Bununla beraber, ABD yönetiminin Irak çıkmazı, Sudan, İran için olduğu gibi Kafkasya'da da yeni bir çıkış yapmayı zorlaştırmakta, en azından bugün için ertelemektedir.

---

[243] Vaha Hasanov, "Saakaşvili Gürcistan'ı Neden Düşmanlarla Çevreliyor?", *Tiflis-Pankisi.Kavkaz Center,* http://www.kavkaz.org.uk/tur/article.php?id=1018 2004.08.05.

[244] "Chechens in Pankisi", *Reuters,* http://www.themoscowtimes.com/stories/2004/09/15/031.html, 2004.09.15.

[245] Sovyetler Birliği döneminde Kafkaslardaki siyasi yapının oluşturması politikaları ve bunun değerlendirilmesi için bkz.: Yavuz Gökalp Yıldız, "Kafkas Toplumlarının Siyasi ve Ekonomik Yapıları ve Gelişmeleri ile Bunlar Üzerinde Güç ve Rekabet Mücadeleleri ve Türkiye'nin İzlemesi Öngörüler Politikalar ve Etkinlikler", *Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin Önemi Sempozyumu*, 28-29 Nisan 1998, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı (İstanbul, Harp Akademileri Basım Evi, 1998); ss. 101-182.

[*] Kuzey Osetya'nın merkezi Vladikavkaz (Terekkale), Rusça bir isim olup, "Kafkasya'yı Yönet" anlamına gelmektedir.

D. Acara Özerk Cumhuriyeti (Gürcistan Cumhuriyeti)

Gürcistan Cumhuriyeti'ne bağlı, Türkiye sınırında, Karadeniz sahilinde yer alan özerk bir cumhuriyettir. Sovyet dönemindeki ismi Adjarskaya Avtonomnaya Sovetskaya Sotsialiticheskaya Respublika'dır. Yüzölçümü yaklaşık 3.000 km kare olup nüfusu 393.000 (1997), başkent Batum'dur. Acarya halkının önemli bir kısmını oluşturan ve bölgeye adını veren Acarlar, İslamiyet'i kabul etmiş olan Gürcüler olup, 1877-78 Osmanlı-Rus harbinden sonra bölgenin Rusya'ya bağlanması üzerine Müslüman halkın önemli bir kısmı Türkiye'ye göç etmiştir. Bu bölge 1921 yılında Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması sonucu kurulmuş, Bolşevik yönetiminin Kafkasya'da yönetimi ele geçirmesinden sonra Acarya Özerk Sosyalist Cumhuriyeti'ne dönüştürülmüş, daha sonra Gürcistan SSC'ne bağlı olarak Acarya Otonom SSC haline gelmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra diğer özerk bölge ve cumhuriyetler gibi, eski statüsünün devamı olarak Gürcistan Cumhuriyeti'ne bağlı özerk cumhuriyet haline gelmiştir. Ancak, tıpkı Abhazya için olduğu gibi, burada da özerklik-bağımsızlık tartışmaları gündeme gelmiştir. Bununla beraber bölge, diğer özerk birimlerin aksine Sovyetler sonrasında Saakaşvili'ye kadar istikrarlı bir çizgi izlemiştir. Acarya Cumhurbaşkanı Aslan Abaşidze 1991 sonrasında Rus askerlerini ülkesinde tutarak Tiflis'in müdahalesine karşı tedbir almıştır. Ekonomik bakımdan da Türkiye ile ilişkilerini geliştirerek yine Gürcistan'ın etkisi altına girmekten korunmuştur.[246]

Yukarıda belirtildiği gibi, Kasım 2003'de Şevardnadze'nin Gürcistan Devlet Başkanlığı görevini bırakmasından sonra ABD'nin de açık desteği ile, dünya medya devlerinin "Kadife Devrim" parolası ile kamuoyuna sunulan süreçte Saakaşvili, yönetimi ele geçirmiş ve Ocak başında Gürcistan Devlet Başkanı olmuştur. Tıpkı Sovyetler sonrası Gamsahurdia gibi etnik milliyetçi ve dini söylemlerle iktidara yürüyen Saakaşvili, göreve başlamasından hemen sonra kilisedeki törende özerk bölge ve cumhuriyet yönetimlerini tehdit eden mesajlar gönderdi. Bu mesajlardaki temel vurgu özerk yönetimlerinin bağımsızlaşmasına veya Gürcistan'dan ayrılmasına müsaade edilmeyeceği yönünde iken, bu mesajın Acarya açısından anlamı ise bu bölgenin anayasal özerk statüsünün sona ereceği şeklinde idi.

Saakaşvili'nin ABD destekli iktidarı ve söylemleri, Rusya ile birçok ilişkileri bulunan başta Özerk Yönetim Başkanı Aslan Abaşidze olmak üzere Acarya yönetimini rahatsız etmiş, gelişmelere karşı tedbirler almak üzere Abaşidze daha sık Moskova'ya uğramıştır. "Kadife Devrim" sonucu Şevardnadze'nin görevi bırakmak zorunda kalması ile devlet başkanlığı seçimlerine kadar geçici olarak yönetimi ele alan Nono Bujanadze ile Saakaşvili yönetimini tanımadığını Abaşidze öncelikle ilan etmiş ve halkı da 4 Ocak'da yapılacak olan seçimleri boykot etmeye çağırmıştır. Abaşidze'nin aksi yöndeki beyanlarına rağmen, "Kadife Devrim" sonrası çıkışları, Acarya'nın da Gürcistan'dan fiilen koptuğu şeklinde yorumlanmıştır. Acarya-Gürcistan ilişkilerinin belirsizleştiği ve her şeyin Gürcistan Devlet Başkanlığı seçimlerine endekslendiği Aralık 2003 sonunda Abaşidze, şöyle demiştir:[247]

"Gürcistan'da 23 Kasım'da gerçekleşen darbe hukuk dışı olup bu hukuksuzluğa boyun eğmeyeceğiz. Ülkede halk tarafından yasal olarak seçilmiş olan yönetim yasal olmayan yollarla görevden uzaklaştırılmıştır. Saakaşvili'nin cumhurbaşkanlığına hazırlandığı Gürcistan'da bir milyondan fazla Müslüman yaşamaktadır. Bu Müslümanlar Saakaşvili iktidarından dini fanatizmin ön plana çıkmasından endişe etmektedirler. Halbuki Gürcistan'da, ülkenin etnik yapısının gereği olarak, devletin hiçbir dine özel imtiyaz tanımaması gerekmektedir... Acara halkı kesinlikle Gürcistan'dan ayrılmak istememektedir. Ancak Acara halkı ülkede barış ve istikrarın sağlanmasını, bunun için de kanunsuzlukların ortadan kaldırılmasını, anayasal hakimiyetin yeniden kurulmasını istemektedir. Ben Abaşidze olarak Gürcistan merkezli bir politika izliyorum. Rusya ile ilişkilerim ne ise, Türkiye'yle, Ukrayna, Ermenistan ya da Azerbaycan'la da aynıdır, Amerika ile de. Bizim Rusya ile ilişkilerimiz, tamamen karşılıklı ortak ekonomik çıkarlar üzerine kurulmuştur ve sağlıklı bir şekilde de işlemektedir. Türkiye ile de çok sıcak ilişkilerimiz var. Ülkemiz ile Türkiye'nin bölgedeki ve uluslararası alandaki çıkarları büyük ölçüde örtüşüyor. Tiflis'te sıcak olayların yaşandığı günlerde Moskova'ya neden gittiğimi söyleyeyim: Rusya ile

---

[246] Emin Gürses, *Milliyetçi Hareketler ve Uluslararası Sistem*, İstanbul, Bağlam, 1998; s.167.

[247] Gürcistan-Acarya ilişkileri konusunda ve genel olarak ABD-Kafkasya-Rusya politikalarına ışık tutan Abaşidze'nin bölgede yaşanan son derece kritik gelişmeler esnasındaki bu görüşlerini Ramazan Aydın'ın "Gürcistan İzlenimleri" başlıklı yazı dizisinde aktardığı Abaşidze ile mülakatından özetleyerek sunuyorum; http://www.yenisafak.com.tr/ 2003.12.26-27-28.

Acara arasında öteden beri süregelen ticari ilişkilerde yaşadığımız, özellikle ulaşım ve vergilendirme gibi bazı sorunları çözmek için Moskova'ya gittim. Bu, benim Moskova'ya ilk gidişim de değil. Ama, Tiflis'teki olaylarla aynı günlere denk gelmesi nedeni ile ziyaretimi, ülkemizdeki bu tatsız siyasi gelişmelerle ilişkilendirenler oldu... Daha önce Zviad Gamsahurdia zamanında aşırı milliyetçi politikalar yüzünden Müslümanlar sıkıntı yaşadı. Şimdi Saakaşvili 12. yüzyıldaki Haçlı ordularının bayrağını partisinin amblemi olarak seçmiştir. Halbuki Gürcistan halkı çok farklı inançları ve dinleri içinde barındıran bir ülkedir. Bu yüzden ülkede her din için aynı ölçüde haklar ve özgürlükler garanti altına alınmalıdır. Dinlerden birinin lehine ya da aleyhine izlenecek politikaların ne kadar sakıncalı olduğunu halkımız gayet iyi biliyor. Biz, bağımsızlığımızı ilan ettiğimiz günlerde kendi milli bayrağımızı belirlerken Gürcü halkının tarihi geçmişini, ülkesini ve insanı ile bugününü ve geleceğini anlatan bir dizayn önerdik. Ne Gürcistan, ne de Acara bayraklarında, hiçbir dini inancı rahatsız edecek herhangi bir unsur yoktur. Dini hassasiyetlere özen gösteriyoruz."

Batı ülkelerinin desteğinde bağımsız bir ülke olarak, aldığı olağanüstü yardımlara rağmen, 13 yıldır siyasi ve ekonomik yapılanma konusunda kayda değer bir ilerleme sağlayamayan Gürcistan, 23 Kasım'da, ABD desteğinde gerçekleştirilen sivil darbe ile, tarihindeki "vasallık (uydu devlet)" dönemlerine mi dönüyor? ABD'nin Tiflis Büyükelçisi Richard Miles'in yürüttüğü gayet açık olan planın, Gürcistan'ı nereye götüreceği tartışılıyor. Tüm eğitimini Gürcistan dışında (Ukrayna ve ABD) yapan Mikhael Saakashvili'nin liderliğindeki "Milliyetçi Hareket Partisi"nin öncülüğünde teşekkül ettirilen "Milliyetçi Blok" ve Nino Burjanadze-Zurab Chvania ikilisinin önderlik ettiği "Demokrat-Liberal Blok"un işbirliği ile gerçekleşirilen sivil darbenin, birkaç yıl önce Sırbistan'da Slobodan Miloseviç'in iş başından uzaklaştırılması olayına çok benzediği düşünülüyor. Günümüz dünyasının tek hakimi rolünü iyiden iyiye benimseyen George W. Bush'un liderliğindeki ABD, Afganistan ve Ortadoğu'dan sonra, Kafkasya'da da yeni düzelemelere gidiyor. Bir siyasi parti lideri olmaktan çok, adeta bir dernek başkanı portresi çizen Saakashvili, Tiflis'teki Spor Sarayı'nda 5 bin taraftarı karşısında yaptığı konuşmada, Rusya'ya yönelik eleştirileri sırasında, Gürcistan'ın bir vasallık değil, bağımsız bir ülke olduğuna vurgu yapıyordu. Ne var ki, Tiflis ve özellikle de ülkenin ikinci büyük şehri olan Batum'da istisnasız herkes, Saakashvili-Burjanadze ikilisinin başrollerini paylaştıkları ve Amerikan finans desteği ile oynanan oyunun, hem senaristinin hem de rejisörünün ABD Büyükelçisi Richard Miles olduğunda hemfikir görünüyor. Edvard Shevardnadze'nin devrildiği akşam, yeni gelen yönetimi tanımayacağını açıklayan Acara Otonom Bölge Başkanı Aslan Abashidze, şimdi 4 Ocak 2004 günü yapılacağı açıklanan Cumhurbaşkanlığı Seçimleri'ni boykot etmeğe hazırlanıyor. Kendisini Rus yanlısı olmakla ve ülkeyi bölmeye çalışmakla suçlayanlara verdiği cevapta, "Bana, göreve geldiğimden bu yana Rusya'dan tek Ruble bile gelmedi. Ama, Tiflis'te ülke yönetimini ele geçirenlerin kimin parası ve gücü ile bu noktaya geldiklerini herkes biliyor" diyor. Gürcistan aydınları, yapılacak seçimde Cumhurbaşkanı olmasına kesin gözü ile bakılan Saakaşvili'nin yetenekleri, deneyimi ve siyasal becerisi konusunda son derece ihtiyatlı ifadeler kullanıyorlar. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana, seçimle işbaşına gelen iki Cumhurbakanı'nın devrildiği Gürcistan'da, bütün ümitlerini kaybetmiş olan sıradan insalar için yeni bir umut ışığı gerekiyordu ve ABD onların önüne 34 yaşında bir lideri, Mikhael Saakashvili'yi çıkardı. Umutsuz kitlelerin karşısına milliyetçi söylemlerle çıkan ve ülkenin tam bağımsız olması gerektiğine özel bir vurgu yapan Saakashvili'ye hiç kimse, şimdilik "Bu gücü nereden alıyorsun?" ve "ABD size neden bu kadar yatırım yapıyor?" gibi soruları sormuyor... [248]

Mikhael Saakashvili ve Nino Burjanadze'nin tüm konuşmalarında kuvvetli bir şekilde vurgu yapmaya özen gösterdikleri "Vardebis Revolutsia (Güllerin İhtilali)", daha ilk birkaç haftası içinde "Skamebis Revolutsia (Koltuk için Devrim)" şekline dönüşmeye başlamış. Başkent Tiflis'te tanıştırıldığım bazı kişiler için "Bu arkadaş, birkaç gün, ya da hafta içerisinde filan mevkiye atanmış olacak" şeklinde açıklamaları önce ciddiye almak istememiştim. Ama, zaman ilerledikçe ve olup bitenleri öğrendikçe, söylenen şeylerin doğru olduğunu görmeye başladım. 23 Kasım'da Shevardnadze'nin iş başından uzaklaştırılmasından bu yana, öyle planlı-programlı atamalar yapılmış ki, bunun birkaç hafta içerisinde oluşması mümkün görünmüyor. İktidar erkinin kullanımında önemli olan tüm makamlar için Saakashvili'nin "Milliyetçi Hareket"i ile Burjanadze'nin "Liberal Demokrat" bloklarını oluşturan siyasi partiler arasında son derece sıkı ve net kararlara bağlanan pazarlıkların yapıldığı anlaşılıyor. Bu kadar çok sayıda insanla ilgili mutabakatların sağlanması için bir hayli zamanın gerekeceği açıktır. Özellikle yukarıda sözü edilen iki blokun oluşmasında ABD'nin Tiflis Büyükelçisi Richard Miles'ın sarfettiği mesai

[248] Aynı yer.

tüm halk tarafından neredeyse ayrıntıları ile biliniyor. Çünkü, ABD, Gürcistan'daki siyasal operasyonda kendisini perde arkasına alma ihtiyacını duymuyor. Protesto mitinglerinin belirli bir büyüklüğe ve sürekliliğe ulaşmasından sonra endişeye kapılan Edvard Shevardnadze, Batum'a giderek Aslan Abashidze'den destek istiyor. Shevardnadze'nin bu talebini kabul eden Abashidze, vardıkları mutabakat kapsamında önce Ermenistan'ın Başkenti Erivan'a, sonra Azerbaycan'ın Başkenti Bakü'ye ve nihayet Rusya'nın Başkenti Moskova'ya giderek, bazı görüşmeler yapıyor. Bu turu tamamlayan Abashidze, yaklaşık 2 bin kişilik bir kalabalığı otobüslerle Batum'dan Tiflis'e göndererek, mitinglerde Shevardnadze'ye destek veriyor. Ancak, Abashidze'nin bu çabaları sonuç vermeyecek ve Shevardnadze istifa metnini imzalamak zorunda kalacaktır.[249]

4 Ocak 2004'de yapılan devlet başkanlığı seçimini Saakaşvili'nin kazanmasından sonra Acara başkanı için de tehlike çanları çalmaya başlamıştır. Abaşidze'nin Saakaşvili'ye karşı çıkışları, Acara'nın da diğer iki özerk birim gibi Gürcistan'dan kopma yoluna girdiğinin işaretleri olarak görüldü. Saakaşvili yönetimi ele geçirdikten sonra, önce ayrılıkçı taleplerde bulunan Acarya Özerk Cumhuriyeti'ne müdahale etmiş ve buradaki Abaşidze yönetimine son vererek, Abaşidze'nin ülkeyi terketmesini sağlamış ve kendisine bağlı bir yönetim kurmuştur. Haziran 2004'de Acara'da yapılan seçimlerde, Saakaşvili'nin desteklediği parti oyların yaklaşık yüzde 75'ini almış, böylece meydan okuyan bu bölge üzerinde merkezi hükümet daha büyük bir kontrol kurmuştur.[250]

Acara seçimlerinden önce ülkesini terketmek zorunda kalan Abaşidze'ye karşı, Gürcistan Başsavcılığı yolsuzluk ve görevini kötüye kullanma suçlamalarıyla dava açmıştır. Başsavcı konuyla ilgili gazetecilere şöyle dedi: "Çok yönlü finansal araçlara sahip olduğu haberini aldık. Sonuç olarak yaklaşık 20 milyon dolar devletin parası özel fonlara aktarıldı, Abaşidze ailesinin özel firmalarına transfer edildi."[251]

Acara'daki seçimlerde istediği sonucu aldığı halde, Gürcistan yönetimi bölgeyle ilgili daha kalıcı ve uzun vadeli hesaplar yapmakta olup, 3 yıl içerisinde daha az özerk ve daha fazla merkeze bağlı bir Acara'nın planlarını yapmaktadır. Öte yandan benzeri operasyonları Güney Osetya ve Abhazya için de tasarlamakta olup, bunun bölgede siyasi istikrarsızlığa ve dış güçlerin bölgeye daha yoğun bir şekilde yerleşmesine yol açacağından endişe edilmektedir. Bununla beraber, Rusya karşıtı politikaları sebebiyle parçalanma tehlikesi ile karşı karşıya olan Gürcistan'daki kadife devrimden sonra yeni yönetimin Acara'yı tekrar ülkeye katması büyük bir moral desteği sağlamıştır. Saakaşvili durumu şöyle özetlemektedir: "Acaristan'da, en sonunda Gürcistan'ın egemenliği sağlanmış ve bu bölge üzerinde kontrol tamamen sağlanmıştır. Bu kurtuluşun, devrim gibi olduğunun altını çizmek isterim ve söz konusu bu durum, sonucu çok daha etkileyici ve çok daha önemli kılmaktadır. "[252] Gürcistan'da yaşananlar ve yeni devlet başkanının çıkışları dikkate alındığında ABD'nin Afganistan ve Irak'tan sonra Kafkasya'ya da doğrudan müdahale etmeyi planladığı anlaşılmaktadır.

---

[249] Aynı yer.
[250] "Adzharia Elections Favor Tbilisi", *The Associated Press*, *The St. Petersburg Times*, 979, June 22, 2004.
[251] "Abashidze Charges", Tbilisi, Georgia (AP), http://www.themoscowtimes.com/stories/2004/07/08/031.html
[252] Mikheil Saakaşvili, "Siyasî Bir Lider Olarak Benim İçin Örnek İnsan Atatürk'tür", *Stratejik Analiz,* Haziran 2004, C.5, Sayı 50; s.22.

E. Ahıska (Gürcistan Cumhuriyeti) Türkleri

Kafkaslarda siyasi gelişmelerin ilk bakışta önemli bir boyutunu teşkil etmemekle birlikte önemli göstergelerinden birisi Ahıska Türkleri hakkındaki kararlardır. Ahıska, Türkiye'nin Gürcistan sınırına 12-30 km uzaklıkta olup, Gürcistan'ın güneybatısına düşen bölgenin adıdır. Bölge aynı zamanda Mesketya Dağları üzerinde bulunduğundan Mesket veya Mesketya Türkleri de denmektedir. Mesket sıradağları, Büyük Kafkaslar ile Küçük Kafkasları birleştiren dağ dizisidir. Burası aynı zamanda günümüzde Ermeni nüfusun sakin olduğu Cevahati (Javakheti) idari biriminin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Dolayısıyla Ahıska Türkleri meselesinin önemli ölçüde Türk-Ermeni ilişkileri çerçevesindeki boyutları bulunmaktadır. Etnik olarak Anadolu ve Kafkas Türkleri'nin parçası olup, Ahıskalılık diye ayrı bir boy veya etnik köken olmayıp sadece coğrafi ilgiden dolayı bu insanlara Ahıskalı denmiştir.

Stalin'in II. Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında, farklı uluslara mensup halkların coğrafi dağılımını yeniden düzenlemeye yönelik projesinin bir parçası olarak sürgünleri görmekteyiz. Sürgünlerin Kafkaslarla ilgili boyutunu, Ahıska Türkleri, Çeçen-İnguşlar, diğer Kuzey Kafkas kavimleri ile bir yönüyle Kırım Türkleri oluşturmakla birlikte, Stalin'in genel olarak Sovyetler Birliği veya Rus nüfuz bölgelerinde, Rus-Rus olmayan dengesini kurma siyasetini görmek için Türk olmayan milletlerin maruz kaldığı sürgünler de önem arzetmektedir. 1939 yılında Almanya-Rusya saldırmazlık paktının imzalanmasının ertesinde Almanya'nın Polonya'nın batısını ve Rusya'nın da bu ülkenin doğusunu işgal etmesinden sonra Rus yönetimi Polonya'nın işgal ettikleri kısmını yönetimleri altındaki Baltık cumhuriyetlerine bağladı. Batı Polonya'ya Almanya'dan çıkartılan 1.200.000 Polonyalı yerleştirilirken, Rus işgali altında olan doğu kısmında yaşayan 2.000.000 Polonyalı Sibirya'ya sürüldü ve yerlerine aynı miktarda Rus ve Ukraynalı yerleştirildi. Yaklaşık 180.000 Estonyalı, Letonyalı ve Litvanyalı ise Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerine sürüldü. Asırlardan beri, Romanya, Ukrayna, Polonya ve Baltık cumhuriyetlerinde yaşayan yaklaşık 860.000 Alman, yerlerinden çıkartılarak Almanya'ya gönderildi. Bu arada 500.000 civarında bulunan Volga Almanları ile Rusya'nın kuzeyinde yaşayan diğer Almanlar Sibirya'ya sürüldü.[253]

Sürgünlerden en çok etkilenenlerden olan Polonyalıların durumu Türklerin veya Çeçen-İnguşlarınki ile büyük paralellik arzetmektedir. Bu uygulamada bir taraftan Polonya Ruslaştırılırken diğer taraftan Sibirya'da çalışma kamplarına eleman gönderilmektedir. Polonya'ya yerleştirilen Ruslar ve Ukraynalılar, uzun vadede buranın Rus nüfuzunda kalmasının alt yapısını oluşturma aracı olarak kullanılmışlardır. Sürgünlerin ikinci safhası ise savaşın sona ermesinden, Sovyetlerin zaferi ve Hitler Almanyası'nın çöküşünden sonra 1945-1950 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bu dönemde milyonlarca Alman, Polonyalı, Ukraynalı ve nihayet Kırım Türkü Rusya'nın farklı bölgelerine sürüldü. Bu arada Rusya SFSC'ne bağlı Volga Alman, Kırım Tatar ve Kafkaslar'da Kalmuk, Kabardin Balkar özerk cumhuriyetleriyle Çeçen-İnguş, Karaçay özerk bölgelerinin 1941-1944 yıllarında ortadan kaldırılmaları da, her ne kadar II. Dünya Savaşı içinde bu bölge halklarının Alman ordularıyla işbirliği yaptıkları suçlanması ile gerçekleştirilmiş olsa da bu uygulamaların gerçek sebebi tamamen siyasidir.[254] Konunun, Stalin'in uzun vadede Ruslaştırma, Rusya karşıtı muhtemel gelişmeleri önleme, stratejik noktalarda kontrolü ele alma politikaları yanında 2004 yılında yaşanan boyutu ile son derece derin emperyalist-küreselleşme boyutu sözkonusudur.[255]

II. Dünya Savaşı esnasında Ahıska Türklerinin maruz kaldığı sürgün cezası, Rusya'nın Türklerle ilgili politikasının önemli kesişim noktalarını yüklenmektedir. Bu sürgünle birlikte, asimilasyon, boyları birbirine kırdırma, Türkiye ile diğer Türklerin arasına demirperde çekme gibi çok yönlü politikaların Ahıska Türklerine de uygulandığı görülmüştür. Bu Türk boyu 1944'ten önce zamanın Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Acara Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Meshet (Mesket) sıradağlarının bulunduğu yörelerde ve Türk sınırına komşu bölgelerde yaşamakta idiler.[256] Bir tahmine

---

[253] Palmer, RR ve Joel Colton, *A History of the Modern World*, Fifth Ed., New York, Alfred A. Knopf, 1978.; s.822.

[254] Günay Göksu Özdoğan, "Uluslaşmanın Dinamikleri", *Bağımsızlığın İlk Yılları*, ed.: Büşra Ersanlı Behar, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994; s.34.

[255] Sürgünler konusunun Stalin döneminde başlangıcından itibaren Kurşçev ve Brejnev dönemlerinde geldiği aşamalar ve kaynaklar için bkz: A. Yalçınkaya, *Yetmiş Yıllık Kriz: Sovyetler Birliği'nde Moskova Türkler İlişkileri*, 3. Bası, İstanbul, Beta, 2004; ss.203-206, 232-234, 287-289.

[256] Nadir Devlet, a.g.e.; ss.223-227.

göre Ahıska Türkleri bu bölgenin XV. yy.'da Osmanlı egemenliği altına girmesinden sonra İslamiyet'i kabul eden ve Türkleşen bir zümresini oluşturmaktadır. Fakat aynı bölgede bulunan ve İslamiyet'i kabul eden Acarların eskisi gibi Gürcü olarak kaldıkları görülmektedir. Yani İslamiyeti kabul etmek milliyeti unutmaya neden olmamıştır. Nitekim konuyu inceleyen bir araştırmada şu ifadeler vardır:[257]

"Dört yüz seksen iki yılından kalma bir kaynakta adı 'Ak-Eska' ve Dede Korkut kitabında 'Ak-Sıka' biçiminde anılan Ahıska, çok eski bir Türklük bölgesidir. Burası, Kars'ın Göle ilçesinden doğan Kûr ırmağının solunda ve yukarı kesiminde bulunup Kars ilimizin kuzeyine düşer. 16 Mart 1921 Moskova Muahedesi'ne göre ordumuz o yılın sonlarında Ardahan'a çekilirken, son Atabek ailesi de ordumuzla birlikte 16 kızaklı bir göçle çoluk çocuğunu Ardahan'a getirmiş ve Ahıska'dan ayrılmıştır. Bundan sonra Ahıska, Batum'la birlikte Gürcüstan SSC'nin Tiflis vilayetine bağlanmıştır. Günümüzde Ahıskalılar kendilerini, Osmanlıların Gürcistan'ı fethetmeleri üzerine Doğu Anadolu'dan göç eden Türkler, yani 'evlâd-ı fâtihân' olarak tanımlamaktadırlar. Bugün Gürcistan topraklarında ve Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde yaşayan Ahıska Türklerinin Anadolu'da yaşayan akrabalarının bulunması bu görüşü desteklemektedir. 1917 devriminden sonra bu bölgede toprak sahibi yapılan köylüler yine Gürcüler ve Ermeniler oldu; Ahıskalılar ikinci sınıf olarak yaşamalarına devam etti."

Ahıska Türklerinin ırki yönden Türk olmalarının diğer bir delili de kullandıkları dilin Anadolu Türkçesine çok yakın olması ve kendilerinin değişik bir boy adı almamış olup doğrudan «Türküz» demeleridir. Bunlar 1926 nüfus sayımında da "Türk" olarak kaydedilmiş olup, sayıları 137.921 idi ve o tarihte Gürcistan nüfusunun %5.2'sini oluşturmaktaydılar. O dönemde okuma-yazma oranları oldukça düşük olmasına rağmen Anadolu Türkçesi ile eğitim görmeye başlamışlardı. Fakat 1935-36 yıllarında Ahıska Türklerine, Stalin'in o dönem politikalarının bir gereği olarak "Türk" değil "Azerbaycanlı" denilmeye ve okullarda da anadili eğitimi Azeri ağzı ile yapılmaya başlandı. 15 Kasım 1944'te topyekün sürgüne maruz tutuldukları gün ise aniden tekrar "Türk" diye adlandırıldılar. Bu politikanın temelinde ise Ahıskalıların gittiği bölgelerde sürgündeki sefil ve çaresiz insanlar olarak başta Özbekler olmak üzere diğer Türk kavimleriyle "Türk" ismi arasına mesafe koymayı hedeflemek bulunmaktadır. Ahıska Türklerinin dışında Meshi Türkleri, Karapapah, Kürt, Türkmen ve Hemşin gibi Gürcistan ile Ermenistan SSCumhuriyetlerinde yaşayan diğer ufak topluluklar da genel olarak Türk adı altında sınıflandırılıp Ahıska Türkleri ile birlikte sürgün edildiler.

Ahıska Türkleri, Sovyetler Birliği'nde sürgüne uğrayan halklar kervanına son katılan topluluktu. Diğer sürgün edilen halklar (Kırım Tatarları, Almanlar, Karaçay-Balkarlar, Çeçen-İnguşlar) işgalci Alman ordularıyla işbirliği yapmakla suçlanmışlardı. Fakat Ahıska Türkleri bu nevi bir suçlamaya maruz tutulamadılar ve tutulmalarının imkanı da yoktu. Çünkü onların bulunduğu bölge ile Almanların hiç bir şekilde teması olmamıştı. Sürgün edilmelerinin nedeni bunların Türkiye'ye sınırdaş bir bölgede yaşayarak Türkiye'ye sevgiyle bakmaları idi.[258] Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra araştırmacıların ulaştığı belgelere göre S.S.C.B. Halk İşçileri Komiseri Gürcü asıllı Lavrentiy Beriya, savaş nedeniyle yasama ve yürütme yetkisini elinde toplamış olan Devlet Savunma Komitesi Başkanı Stalin'e gönderdiği öneri niteliğindeki gizli mektupta sürgünün gerekçesini ortaya koymuştur. 24 Temmuz 1944 tarihli bu mektupta şöyle deniyordu: "Gürcistan S.S.C.'nin Türkiye sınır bölgelerinde oturan Türk nüfusunun önemli bir kısmı yıllardır Türkiye tarafındaki akrabalarıyla temas kurmak suretiyle muhâceret eğilimi içinde olup, kaçakçılık yapmakta, Türk istihbarat organları içinde casus angaje etmektedirler. Bunlar eşkiyaya insan kaynağı sağlamaktadırlar."[259]

Kruşçev döneminin Türklerle ilgili önemli icraatlarından birisi sürgünlerin affıdır. 1957'de, II. Dünya Savaşı esnasında sürgüne gönderilmiş olan Karaçay, Balkar, Çeçen, İnguş ve Kalmuklara hakları iade edilmiş, yeniden ülkelerine geri dönme konusunda serbest bırakılmışlardır. Ancak ülkelerine dönmesine izin verilenler arasında Kırım Tatarları, Ahıska Türkleri ve Volga Almanları zikredilmemişti. 28 Nisan 1956'da Yüksek Sovyet Prezidyumu'nun bir kararı ile bu üç halka da seyahat hürriyeti verildiği belirtilmişti. Ancak Kırım Tatarları bir türlü gerekli pasaportu alamadılar. Kırım Tatarları, 1965-67 yıllarında yasalar çerçevesinde protesto hareketlerine başladılar ve Mart 1968'de toplanan SBKP'nin

---

[257] Gülay Güngül, "Dost Elleri Bekleyenler: Ahıska Türkleri", *Türk Edebiyatı,* sayı: 48, Şubat 1996; ss.48-50. Bu konuda ayrıca bkz.: S.Enders Wimburs, Ronald Wiksman, "Sovyet Orta Asyası'nda Yeni Bir Seda: Mesketya Türkleri", çev.: Eşref Özbilen, *TDAD*, sayı: 49, Ağustos 1987; ss.151-170; Robert Conquest, "Kayıp Bir Halk-Rusya Mesketyalıları", çev.: Eşref Özbilen,*TDAD*, sayı 50, Ekim 1987; ss.186-188.

[258] Devlet, a.g.e.; s.224.

[259] Güngül, a.g.m.; s.49.

XXIII. kurultayına 130.000 imzalı dilekçe yolladılar. Bu hareketi organize edenlerin birçoğu tevkif edildiyse de bazı yumuşamalar da görüldü. 5 Eylül 1967'de Kırım Tatarlarının haksız yere sürgün edildiği ilan edildi. Benzer bir duyuru 29 Ağustos 1964'de Volga Almanları için yapılmıştı. 30 Haziran 1968'de de Ahıska Türkleri'nin haksız yere sürgün edildiği ilan edildi. Ancak bu kararlar onların ülkelerine geri dönmelerini sağlamaya yetmedi. 1968-1969 yıllarında 5-6 bin kadar Kırım Tatarı yurtlarına geri dönebildi.[260]

1945-1968 yılları arasında Ahıska Türkleri hakkındaki her türlü bilgiye katı bir sansür uygulandı. Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet Prezidyumunun 28 Nisan 1956 ve 31 Ekim 1957 tarihli yayınlanmamış kararları Kırım tatarlarını kamp kontrolünden kurtardığı gibi Ahıska Türklerini de kurtarmıştır. Ancak bunlar diğer sürgünler gibi yurtlarına geri dönme ve tazminat alma hakkını alamadıklarından 1956-57 arasında Moskova'ya temsilci göndererek dertlerini anlatmaya çalıştılar. Yurtlarına dönmelerine izin verilen sınırlı sayıdaki Ahıskalı'ya Gürcistan'da büyük eziyetler yapıldı. 1964 Şubat ayında Taşkent'te 600 temsilcinin katıldığı bir toplantıda «Milli Hakları Korumak İçin Türk Birliği»[261] adlı bir örgüt kuruldu. Bu hareketin liderliğine seçilen Enver Odabaş 1971'de tutuklanıncaya kadar görevini sürdürdü.[262]

Bugün için Rusya Federasyonu'unun Moskova, Smolensk, Orel, Begotod şehirleri ile Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan'ın muhtelif şehirlerinde yaşamakta olan Ahıska Türkleri'nin miktarı 600.000'dir.[263] Türkiye dışında 8 cumhuriyette 260 kadar yerleşim bölgesinde dağınık vaziyette yaşayan Ahıska Türklerinin sosyal, kültürel ve eğitimle ilgili pek çok etkinlik sunan kültür merkezlerinde Ahıskalılar kimliğini koruma mücadelesi sürmektedir. Bununla beraber, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve haksızlığa uğrayan toplumların haklarının iadesi konusunda önemli gelişmeler yaşanmasına rağmen Ahıska Türkleri için bu yönde herhangi bir iyileşme görülmemiştir. Karadeniz'in gerek sayfiye yeri gerekse stratejik önemi yüzünden Kırım Türkleri'ne karşı sürgün uygulaması Kruşçev ve Brejnev dönemlerinde sürmüş olmakla beraber günümüzde önemli miktarda Kırım Türkü'nün ülkesine dönmesi mümkün olmuştur. Ancak Ahıskalıları için henüz bu yönde bir karar çıkmamıştır. İlginç olan ise genel olarak Gürcistan'da ve özel olarak Ahıska bölgesinde nüfus yoğunluğu yetersiz olup, Gürcistan Devlet Başkanı Saakaşvili bu yüzden, 2004'de gerçekleşen Türkiye ziyaretinde Türkiye'deki Gürcülere çifte vatandaşlık verilmesi, Gürcistan'a göçlerinin kolaylaştırılması yönünde talepte bulunmuştur. Ancak aynı işgücü ihtiyacını bölgenin asıl sahipleri olan Ahıskalılarla karşılamayı Gürcü liderin akıldan bile geçirmemesi, Kafkaslar'dan Basra'ya "anti-Türkizm" politikasının ne derece evrensel ve istikrarlı bir şekilde uygulandığını göstermektedir.

Son olarak ABD'nin Krasnodar bölgesinde yaşayan 5.000'den fazla Ahıskalı'nın mülteci sıfatıyla ülkesine kabul etmesinin, bu küresel politikayı destekleyen önemli boyutları söz konusudur.[264] Moskova ve Washington arasındaki bir anlaşma sonucu olarak bu miktarda mültecinin Rusya'dan ABD'ye gönderilmesi olayı, her yönü ile ilginç ayrıntılar içermektedir. ABD her yıl diğer ülkelerden yeşil kart sahibi yaparak belirli sayıda insan kabul etmekle beraber, 10.000 civarındaki Ahıska Türkünü bir çırpıda kabul etmesinin izahı zordur. Mesela Türkiye'den kabul edilen miktar son yıllarda ortalama üç bin kişi olup, belirli vasıflar aranmaktadır. Ancak Ahıskalılar için böyle bir şart aranmadan ve oldukça önemli miktardaki insan ABD'ye kabul edilirken, bu insanların kendi yurtları olan Türkiye sınırındaki Ahıska'ya dönmeleri yolundaki mücadele grubunun bir bölümü ortadan kalkmaktadır. Bu uygulamada gerek Güney Azerbaycan'da Türklerin Farisileştirilmesi gerekse başka Azerbaycan'daki Ermeni işgali olmak üzere Kafkasya'daki gayr-i Türkleştirme politikalarına ABD'nin önemli bir desteğini görmekteyiz. Ahıska Türklerinin Krasnodar'dan ayrılmasını büyük bir sevinçle karşılayan başta bölge valisi olmak üzere Rus sakinler, bugüne kadar Gürcistan yetkilileri, Ahıskalıların atayurduna dönebilmeleri için gerekli imkanı sağlamamakla suçlamaktadırlar.[265] Nitekim "Kadife Devrim'den sonra yönetimi ele alan Saakaşvili, Türkiye ziyaretinde konuya temas ettiği, sorunun varlığını kabul ettiği halde çözümü hiç ilgisi olmayan Abhazya ile ilişkilendirerek şöyle demiştir: "Mesket [Ahıska] Türkleri sorununu anlıyoruz. Ancak, şunun da anlaşılması gerekir ki, Gürcistan'da günümüzde 300.000 kadar Abhazya'dan göç ettirilmiş insan

---

[260] Nadir Devlet, *Çağdaş Türk Dünyası; s*.219-220.

[261] SSCB döneminde kimlik belgelerine ırk yazılırken, sürgünden önce Ahıskalılara, daha bir müddet önce verilmiş olan "Azeri" isminin geri alınıp tekrar "Türk" ismi verildiğini, bundan sonra Türkistan cumhuriyetlerinde "Türk" deyince "Ahıskalı"nın kastedildiğini hatırlatalım.

[262] Devlet, a.g.e.; ss.224-225.

[263] http://www.elele.gen.tr/dis_iliskiler/turk_dunyasi/ahiska.html

[264] "Meskhetian Exodus", *The Moscow Times*, July 22, 2004, http://www.themoscowtimes.com/stories/2004/07/22/031.html

[265] Jennifer Kay, "Meskhetian Turks Find New Refuge", *Associated Press, The Moscow Times*, August 20, 2004.

bulunmaktadır. Bu sorun büyük ölçüde çözümlenmeden ve Gürcistan'ın bu bölgelerindeki insanların çoğu geri dönmeden, tamamen sosyal ya da ekonomik nedenlerle geri dönüş konusunu konuşamayız. Siyasî olarak bizim itirazımız yoktur. Ancak, bu bölgelerin ekonomik gelişimlerini de düşünmeliyiz.."[266] İlk bakışta makul görünen bu yaklaşım, Saakaşvili'nin Türkiye ziyaretinde, buradaki Gürcülere çifte vatandaşlık hakkı isteyerek Gürcistan'a dönmeleri yönündeki talebini dikkate aldığımızda geçerliliğini kaybetmektedir. Çünkü Saakaşvili ekonomik nedenlerle, Ahıskalıların haksız olarak kovulduğu topraklarına dönüşünü ertelerken, daha çok Gürcünün dönüşü için çaba sarfetmektedir ki bu durum ekonomik değil ırki-siyasi bir açıklama gerektirmektedir ki sonuçta "anti-Türkizm"e çıkmaktadır.

Ahıska Türkleri'nin ata yurdunun önemli bir bölümünü oluşturan Cevahati bölgesinde Ermenilerin sakin olması yüzünden Ermeni lobiler her zeminde Ahıskalıların bu topraklara dönmesini engellemektedir. Bölgeye yakın Ahalkale Rus üssünün kapatılma kararı, Ermeniler arasında peyder pey Ahıskalıların yurtlarına dönüş yolunun açacağı endişesine neden olmuş, üssün kapatılmasını geciktirmek için ellerinden geleni yapmaktadır.

Rusya'nın muhtelif bölgelerinde yaşayan yaklaşık 600.000 Ahıskalı'nın imkan sağlandığı takdirde haksız olarak çıkarıldıkları ata yurtlarına dönmeleri, aynı zamanda bir çağdaş insan hakları uygulamalarının gereği olduğu, Türkiye'nin konuyu hemen hiç gündeme getirmemesi, insanların daha önce yaşadıkları topraklara geri dönmeleri sürecinin başlaması ile Ermenilerin bunu diplomatik alanda kullanacaklarından endişe ettiği düşünülebilir. İki olay arasında hiçbir bağlantı olmadığı gibi benzerlik de bulunmamaktadır. Son olarak Türk Tarih Kurumu'nun İngiliz, Fransız, Alman ve ABD arşivlerinden derlediği belgelerde de belirtildiği gibi, Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslarla işbirliği yaparak Türkleri arkadan vuran, yüzbinlerce savunmasız kadın ve çocukları öldüren, Doğu Anadolu'da birçok yerleşim birimini yok eden Ermenilere karşı savaş şartlarında alınan "yeniden iskan kararnamasi" ile II. Dünya Savaşı esnasında savaş bölgesinin uzağında bulunan Ahıskalıların yurtlarından çıkarılması arasında tarihi gerçekler veya uluslararası hukuk açısından hiçbir benzerlik sözkonusu değildir. Konuyu soydaşlıktan öteye insan hakları boyutu ile ele alınıp, uluslararası zeminlerde gündeme getirmek öncelikle Türkiye'nin görevi olduğu halde, ilgili kuruluşların teröristlere gösterdiği ilgiyi hiçbir zaman bu gibi halklara göstermemesi benzer birçok olayda yaşanan çifte standartın delilidir. Bununla beraber, yarım asırdan fazla bir zaman önce yaşanan sürgün olayının büyük bir haksızlık olduğu, sürgün kararını veren ülkeler tarafından itiraf edildiği halde, bu haksızlığın telafisi yönünde ilgili ülkeleri harekete geçirmek ve yardımcı olmak konusunda Türkiye'nin politikasızlık politikası, sadece Ahıskalılar için değil fakat bütün bölge için en yanlış karar olarak gündemdeki yerini korumaktadır.

[266] Mikheil Saakaşvili, "Siyasî Bir Lider Olarak Benim İçin Örnek İnsan Atatürk'tür", *Stratejik Analiz*, Haziran 2004, C.5, Sayı 50; ss.25-26.

F. Cevahati (Javakheti) Bölgesi (Gürcistan Cumhuriyeti)

Güney Kafkasya'da etnik düğümler koleksiyonu durumundaki Gürcistan'da diğer önemli bir etnik problem kaynağı Cevahati bögesidir. Bölge özerk idari bir birim olmadığı halde coğrafi ve demografik özellikleri yüzünden siyasi önemi haizdir. Gürcistan'ın güyeybatısında, Türkiye'nin Ardahan Vilayeti ile sınır bölgesinde yer alan ve Gürcistan'ın 12 idari biriminden birini oluşturan Cevahati'nin nüfusunun önemli bir kısmını Ermeniler aluşturmakta olup, bölge aynı zamanda Gürcistan-Ermenistan sınırında yer almaktadır. Sovyetler sonrası ekonomik sıkıntı ve işsizlik problemlerinin yaşandığı bölgede en önemli geçim kaynağı Rus üssü olup, üste iş bulamayan Ermeni erkeklerin önemli bir kısmı mevsimlik işçi olarak Rusya'da çalışmaktadır. Bu gerçeklere bölgenin dağlık yapısı yüzünden sınır problemleri de eklenince bölgenin kesin nüfusu ve bunlar içindeki Ermenilerin miktarını tam olarak belirtmek mümkün olmamakla birlikte 300.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Daha önce asırlar boyunca bölgede Ermeniler ve Türkler birlikte yaşadıkları halde, II. Dünya Savaşı'nda Stalin'in diğer kavimler hakkında sürgün uygulamalarına benzer bir şekilde buradaki Türkler, Ahıska (Mesket) Türkleri yurtlarından sürülmüşlerdir. Ancak diğer sürgünlere benzemeyen yanı ise, Sovyet yönetimi bir kısmı gerçeklik payı olup diğer sürgüne gönderilen halklar için Hitlerle işbirliği iddiaları gündeme getirdiği halde, buradaki Türkler için böyle bir iddianın olmaması, bu tür bir iddanın imkansız olmasıdır. Burada sözkonusu gerçek neden, genelde Kafkaslarda anti-Türkizm politikası özel olarak ise her dönemde büyüyen ve genişleyen Ermeni toplumu ve ülkesi oluşturma siyaseti olduğuna yukarıda işaret edildi. Sovyetler sonrasında bölgede yaşayan çoğu Gürcülerin de önemli bir kısmı Tiflis'e göç ettiğinden buradaki her 9 Ermeni'ye karşın tahminen bir Gürcü kalmıştır.[267]

Tıpkı Ermenistan Ermenileri gibi, Cevahati Ermenilerininin de asıl kaygısı hayatını sürdürecek iş imkanlarına sahip olmak ve barış, huzur içinde yaşamaktır. Bununla beraber mevcut ekonomik ve siyasi istikrarsızlıkları değerlendiren, başta diaspora Ermenileri olmak üzere bölge dışı güçler tarafından örgütlenen ve yönlendirilen kitleler, muhtemel çatışmaların temelini oluşturacaktır. Bu aşamada Rus üssününü kapatılması yönündeki programla ilgili bir Ermeni'nin düşünceleri konumuza birçok açıdan ışık tutmaktadır: "Üs birçok iş imkanı sağlamaktadır. Bölgenin 3.000'den fazla insanı orada çalışmakta olup, orada ondan başka iş imkanı yoktur. İkinci husus ise üs bölge için bir güvenlik garantisidir. Biz Türkiye'den 20 km uzaklıktayız. Bugün için hayat farklı olduğu halde, geçmişte Türklerle sürekli problemler yaşadık." Burada problem kaynağı olarak Ahıska Türkleri kastedilmekte olup, bunların Stalin tarafından Orta Asya'ya sürülmesi ile problemin sona erdiği ima edilmektedir. Ancak Avrupa Konseyi ile yapılan anlaşmaya göre Gürcistan Ahıskalıların yurtlarına dönmesi için yasal düzenleme yapmayı üstlenmiş ve bunu 2012 yılına kadar yürütmeyi taahhüt etmiştir. Hiçbir şekilde uygulama alanına yansımamış olan bu anlaşmayı Cevahati Ermenileri kesinlikle kabullenmeyip gelecek olana Ahıska Türkleri'ni nasıl nefretle karşılayacaklarını şöyle ifade etmektedir: "Onlar bizimle nasıl yaşayacaklar. Onlar bizim düşmanlarımız. Burası bizim ülkemiz ve burada yaşamaya devam edeceğiz."[268]

Türkiye'nin uzun vadede Azerbaycan ve Orta Asya ile ilişkilerinde önemli yeri olması beklenen Türkgözü (Posof) sınır kapısı da bu bölgeye açılmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra buradaki Ermeniler zaman zaman özerklik taleplerinde bulundukları halde 2003 yılında Gürcistan'da yaşanan siyasi gelişmeler üzerine bu yöndeki isteklerini daha net ve etkili bir şekilde gündeme taşıdılar. Gerek Avrupa gerekse ABD'de etkili bir Ermeni lobisinin varlığına ve Gürcistan'ın bu güçlere son derece bağımlı bir süreçten geçmesine rağmen Cevahati bölgesi konusunda bugünkü şartlar altında Gürcistan aleyhine bir karar çıkma ihtimali olukça zayıftır. Gürcistan'ın parçalanmasına izin verilmez, çünkü bu gelişmenin sebep olacağı domino taşı etkisi anti-Türkizm mutabakatına da zarar verebilecektir

Acaristan'ın 2003 sonunda Tiflis'ten uzaklaşması ve Abaşidze'nin Moskova'nın desteği ile bağımsız hareket etmeye başlaması, Cevahati Ermenileri için zamanın geldiği şeklinde değerlendirildi. Daha önce, Abhazya ve Güney Osetya karşısında varlık gösteremeyen Tiflis yönetimi, Şevardnadze'nin şaibeli bir şekilde görevini bırakmaya zorlanması ile Saakaşvili'nin iktidara geliş sürecinde Gürcüler arasındaki

[267] "For Javakheti Armenians, Home is Where the Base is", http://www.eurasianet.org/departments/culture/articles/eav092702.shtml, November 23, 2004.
[268] Aynı yer.

bölünmeyi de merkeze karşı darbe indirme için bulunmaz bir fırsat olarak gördü. Bu arada Cavaheti bölgesinde, Cavah ve Virk benzeri Ermeni örgütleri bölgeye fiilen hakim olmuşlardı.

Cavaheti bölgesinde faaliyet gösteren, Sivil Toplum Örgütleri Konseyi 12 örgüt başkanının imzasıyla, 30 Aralik 2003 tarihinde geçici Devlet Başkani Nino Burcanadze'ye müracaat ederek Gürcistan'in konfederal veya federal temelde yeniden yapılanmasının ülkenin toprak bütünlüğünün güvencesi olacağını belirttiler. Bu müracaatla sorunun çözümünün bölgenin idari sınırlarına açıklık getirilmesi ve özerklik verilmesinden geçtiği açıkça belirtilmektedir. Aynı müracaat kısa bir süre sonra 16 Ocak 2004 tarihinde yeni devlet başkanı Saakaşvili'ye de gönderildi. Dört gün sonra devlet başkanlığı seçimlerinin yapılacağı bilindiği halde geçici devlet başkanına özerklik yönünde taleplerin yöneltilmesi ve daha sonra yeni devlet başkanına müracaatın tekrarlanmasına, gerilim yaratmaktan baska anlam kazandırmak oldukça güçtür. Bunun yanında, yukarıda belirttiğimiz gibi, Tiflis yönetiminin içinde bulunduğu zor şartlardan istifade ederek birşeyler koparabilme ümidini de görmekteyiz.

Putin yönetiminin yeni Gürcistan yönetimine karşı düşmanlık politikaları uygulamayacağının giderek anlaşılmasına, Gürcistan'ın RF ile ilişkilerinin devrim öncesi şartları itibariyle normalleşmesine ve Acaristan sorununda gözüktüğü gibi özellikle Rus liberal çevrelerinde Rusya'nın Kafkasya politikasının değişme taleplerinin giderek yükselmesine rağmen Cavaheti konusundaki endişeler azalmamistir. Bunda, Cavaheti sorununun önemli birleşenlerinden birisini oluşturan Acaristan'da gerginligin devam etmesi kadar, ABD'deki Ermeni diaspora örgütlerinin Beyazsaray ve Dışişleri Bakanlığı nezdindeki girişimleri ve Ermenistan hükümet ortağı Ermeni Devrimci Federasyonu-Tasnaksutyun'n açıklamaları da etkili olmustur. ABD'deki Ermeni diasporasının önde gelen kuruluşlarından "The Armenian National Committee of America"nın (ANCA) temsilcileri Beyazsaray ve Dışişleri yetkilileri ile görüşerek Cavaheti'deki sivil toplum örgütlerinin özerklik taleplerini desteklemişlerdir. Ardından da 6 Subat 2004 tarihinde Tasnaksutyun'un Erivan'da yapılan kurultayında parti sözcüsü Hrant Markaryan, yaptığı konuşmada Gürcistan'ın Cavaheti'ye özerklik vermesi gerektiğini belirtmiş ve "biz Cavaha (Ermeniler Cavaheti'yi böyle adlandırıyor) bağımsızlık talep etmiyoruz, bölgeye özerklik verilmesine Gürcistan'in toprak bütünlüğü bağlamında bakıyoruz" açıklamasında bulunmuştur. Markaryan'a göre, Cavaheti'ye özerklik verilmesi Gürcistan'da demokrasinin güçlenmesine hizmet edecek ve Tiflis'in yönetim gücünü artıracaktır.[269]

Etkili bir özerklik veya konfedaral sistem içerisinde yeninden örgütlenmesi istenen Gürcistan Konfederasyonu'nu oluşturacak "Cevahati Konfedere Devleti"nin nihai hedefi yanıbaşındaki Ermenistan'la birleşmek olacaktır. Ancak bugünkü şartlarda, Cevahati Ermenileri'nin Azerbaycan'ın önemli bir kısmını işgal altında tuttuğundan maruz kaldığı yaptırımlar yüzünden sıkıntılı günler geçirmekte olan Ermenistan ile ilişkilerini ilerletme yönünde çok istekli olmadıkları açıktır. Öte yandan Ermenistan'ın, Karadeniz çıkışında yer alan Gürcistan ile ilişkilerini korumaya, Gürcistan'dan daha fazla ihtiyacı vardır. Özellikle Sovyetler sonrası, bölgedeki güç dengesinin belirlenmesinde belirleyici rol oynayan, Şevardnadze yönetimindeki Gürcistan'ın genel konularda tercihini Azerbaycan'dan yana koyması sonucu, Rusya ile birlikte Ermenistan büyük sıkıntı yaşamıştır. Bakü-Ceyhan boru hattının Ermenistan'ı by-pass ederek Tiflis'ten geçmesi bunlardan sadece biridir. Ermenistan'ın Azerbaycan ile sorunlarını çözmesi ve Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmesi halinde Cevahati konusunda daha ileri taleplerde bulunacağına kesin gözüyle bakılmaktadır. Her ikisi de Hristiyan oldukları halde mezhep farklılığı olan Ortodoks Gürcülerle Apostolik Kilisesi'ne bağlı Emenilerin muhtemel çatışmalarının temel nedeni Cevahati konusundaki uzlaşmazlık olacaktır. Kafkasların Sırp-Hırvat çatışması olarak yaşanacak bu gelişmeden, tıpkı Balkanlarda en büyük zararı Müslüman Boşnaklar gördüğü gibi, burada da Türklerin görmemesi için Türkiye'nin dış politikada daha etkili ve uzak görüşlü tedbirler alıp uygulaması gerekmektedir.

[269] Kamil Ağacan, "Cavahati Sorunu-Gürcistan Ermenilerinin Artan Özerklik Talepleri", *Stratejik Analiz*, Haziran 2004, C.5, Sayı 50, ss.83-87.

BÖLÜM 6:

Hazar Kaynaklarının Paylaşılması ve Kafkasya'da Stratejik Ulaşım

A. Hazar Kaynakları ve Hazar'ın Statüsü

Kafkasya'nın, stratejik önemi yanında merkezi güçlerin ilgisini çekme konusunda başta gelen neden sahip olduğu enerji kaynakları ve enerji güzergahıdır. Orta Doğu'dan sonra dünyanın en zengin enerji kaynakları bu bölgede yer almakta olup, bunların çıkarılarak dünya pazarlarına ulaştırılması konusunda gerek bölge ülkeleri gerekse bölge dışı güçler arasında anlaşmazlıklar vardır. Öncelikle petrol veya doğal gaz rezervleri bakımından zengin olan bölgenin Kafkasya'nın kendisi değil fakat Hazar Denizi ile bu denize kıyıdaş olan Türkmenistan ve Kazakistan olduğunu belirtelim. Ancak Hazar ve kıyıdaş ülkelerde bulunan zengin rezervlerin dünya piyasalarına ulaştırılması, bu kaynakların yeryüzüne çıkarılmasından daha büyük bir sorun olarak yatırımcı ve ilgili devletlerin gündemini işgal etmiştir ve halen etmektedir. Konu aşağıda Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'nda ele alınacaktır. Öncelikle, zengin ispatlanmış rezervlere sahip olan Hazar'daki kaynakların çıkarılması ve paylaşılması konusuna esas teşkil edecek olan ve kıyıdaş ülkeler arasında anlaşmazlık sebebi olan Hazar'ın statüsünü ele almak gerekmektedir.[270]

Mevcut verilere göre Hazar'da ispatlanmış olan petrol rezervleri 17-33 milyar varil civarındadır.[271] Bir karşılaştırma yapmak için Basra Körfezi'nde 679 milyar varil ispatlanmış ve 233 milyar varil de mümkün ek rezervler bulunduğunu belirtelim. Hazar'ın petrol rezervleri, dünyadaki ispatlanmış rezervlerin %1'i civarındadır. Ancak, petrol piyasasının önemli markası durumunda olan İngiliz Brent ve Forties sahalarındaki toplam rezerv sadece 2 milyar varil, yani Hazar'dakinin 10'da biri civarındadır. Hazar'daki petrol ve gaz yataklarının sahildar ülkelerin kıyılarına yakın bölgelere dağılmış olup, egemenlik alanlarına eşit bir şekilde yayılmadığını, aslında Hazar'ın statüsündeki anlaşmazlığın da temel sebeplerinden birinin bu olduğunu hatırlatalım.

Hazar Denizi'ne kıyıdaş olan devletlerden RF ile bu federasyona bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti ve Azerbaycan birer Kafkas ülkesidir. Bu iki cumhuriyetin yanında İran, Türkmenistan ve Kazakistan da Hazar kıyıdaşı ülkelerdir. Bu beş devlet arasında yer alan Hazar Denizi'nin diğer denizlere ve okyanuslara çıkışı olmadığı dikkate alınarak burasının göl olarak kabul edilmesi veya deniz sayılması, Uluslararası Hukuk açısından sahip olduğu kaynakların paylaşılmasını da farklı etkilemektedir. Çünkü denizler için geçerli olan karasuları ve kıta sahanlığı alanının dışındaki bölgeler, açık deniz olarak uluslararası sular sınıfından kabul edilmekte olup, bu bölgede her devlet istediği gibi deniz kaynaklarından ve ürünlerinden istifade edebilir. Rusya ise İran ile birlikte Hazar'ın bir göl olduğunu ileri sürerek kaynakların bütün kıyıdaş devletlerin ortak malı olduğunu iddia etmektedir. Kazakistan ve Türkmensitan başlangıçta Azerbaycan yanında yer aldığı halde farklı açılardan Rusya'yı desteklemektedirler.[272] Statü konusunda uzlaşmazlık, gelecekteki ve mevcut yatırımlar açısından belirsizlik sebebi olduğu halde, yeni önerilerle orta yol bulunmaya çalışılmakta, ekonomik temelli uzlaşma ve işbirliğinin siyasi işbirliği ve istikrarı getirmesi yolunda temenniler gündeme gelmektedir.[273]

Hazar, 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi, Kısım IX'da ele alınan "Kapalı veya Yarı-Kapalı Denizler"in tarifine bir dereceye kadar uymaktadır. Sözleşmenin 122. maddesine göre, "'kapalı veya yarı-kapalı deniz', iki veya daha fazla devlet tarafından etrafı çevrilmiş ve başka bir denize

---

[270] Mürteza HASANOĞLU, "Paylaşılamayan Pasta: Hazar Denizi Bölgesi Sorunları, Belirtiler ve Bölge Devletlerinin Tutumu", *Bilim Dergisi,* Kara Harp Okulu, 2003-1, **http://www.kho.edu.tr/yayinlar/bilimdergisi/bilimder/doc/2003-1/2_hazaroglu.doc**

[271] Bu miktar Hazar Denizi tabanındaki rezervlere ait olup, Kazakistan, Azerbaycan, Rusya ve Türkmenistan topraklarındaki petrol yatakları bu rakamlara dahil değildir.

[272] Türkmensitan Dışişleri Bakan Yardımcısı Yolbarsa A. Kepbanov'un, Azerbaycan'ın özellikle kendi ülkesinin denizdeki haklarını dikkate almadığı yönde görüşlerini dile getirdiği makalesi için bakz.: "Hazar Denizi'nin Yeni Siyasal Statüsü Bölgesel İşbirliği ve İstikrarın Temelidir", *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, Der.: A. Yalçınkaya, İstanbul, Bağlam, 1998; ss.: 57-64.

[273] 'Dünyanın enerji havzası' olarak kabul edilen Hazar'da yeni bir istikrar paktı kurulmasını isteyen Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev, Harp Akademileri Komutanlığı'nda verdiği konferansta, Türkiye'nin de bu pakta katılması gerektiğini söyledi. Nazarbayev, Türk dünyasının ortasında bulunan Hazar bölgesinin dünyanın en önemli enerji havzası durumunda bulunduğunu belirtti ve "Türkiye'den Hazar Paktı'na Destek İstedi", *Zaman,* 22.05.2003.

veya okyanusa dar bir çıkışla bağlanan veya tamamen veya esas itibariyle iki veya daha fazla sayıdaki kıyı devletinin karasuları ve münhasır ekonomik bölgesinden oluşan bir körfez, havza veya deniz, mânâsına gelir." Aynı sözleşmenin 123. maddesi ise denizlerden yararlanma konusunda bu tür denizlere kıyısı olan devletlerin işbirliği gereği üzerinde durulmaktadır: "Kapalı veya yarı-kapalı bir denize kıyısı olan devletler bu sözleşmeden doğan haklarını kullanırken veya görevlerini yerine getirirken birbirleriyle işbirliği etmelidir. Bu amaçla, doğrudan doğruya veya uygun bir bölge teşkilatı aracılığıyla: a.Denizin canlı kaynaklarının idaresi, muhafazası, araştırılması ve işletilmesini koordine etmek; b.Deniz çevresinin korunması ve muhafazası konusundaki hak ve görevlerinin yerine getirilmesini koordine etmek; c.Bilimsel çalışma politikalarını koordine etmek ve uygun olduğu yerlerde, bölgede müşterek ilmî araştırmaları deruhte etmek; d.Bu maddenin hükümlerini daha da geliştirmek için, yerine göre, ilgili devletlerle veya milletlerarası örgütlerle işbirliği etmek için onları davet etmek, hususunda çaba sarfetmelidir."[274]

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve yeni bağımsız devletlerin iç istikrar sürecini bir ölçüde tamamlayıp ekomomik kapasitelerini daha verimli kullanma yolunda dünyaya açılmaları ile birlikte Hazar konusundaki belirsizliğin çözümü yönündeki ihtiyaç artmıştır. 1995'te Hazar'a kıyısı olan devletler, Hazar'ın yasal statüsü konusundaki görüşmeler için kalıcı bir düzenleme hakkında fikir birliğine varmıştır. Bu düzenlemeyi Ortak Çalışma Grupları olarak belirlemişlerdi. Bu grupların başında her devletin dışişleri bakanlığının konu ile ilgili yasal yöneticileri bulunacaktı. İlk toplantı Haziran 1995'de Tahran'da gerçekleşti. Bu toplantıyı Eylül 1995'teki Almatı toplantısı izledi. Bu toplantılarda Rusya dışında diğer ülkeler, BM Anlaşması'nın konu ile ilgili hükümlerini kabul ettiklerini teyit etmişlerdir. Bunu yaparken de özellikle bölgesel bütünlük, silahsızlanma, çevrenin korunması ve deniz ulaşımının serbestliği üzerinde durulmuştur. Mart 1996'da, Azerbaycan Rusya ile bir anlaşma imzalamıştır. Buna göre Rusya, Azerbaycan petrolünün kendi bölgesinden, Çeçenistan, Grozni üzerinden Novorossisk limanına güvenli geçişini garanti etmiştir. Böylece Azerbaycan'ın kendi açık deniz petrol yataklarında denizaltı kaynaklarını işleme ve üretme hakkını da tanımış, yeni Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu'nun Chirag Petrol Sahası'nda petrol üretme hakkını teyit etmiştir. Bundan bir yıl önce ise NIOC (İran Devlet Petrol Şirketi) Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu'na üyelik için başvurmuş ve bu başvuru da, Azerbaycan'ın Hazar'da petrol üretimi hakkının İran tarafından da tanındığı anlamına gelmişti.

Buna karşın, 1997'de Hazar'ın statüsü konusundaki görüşlerde, taraf olan devletler arasında, yeniden bir kutuplaşma yaşanmıştır. İran ve Rusya, Hazar kaynaklarının eşit bir şekilde tarafların ortak mülkiyetinde olmasını önermiş, buna 12 millik bir kıta sahanlığının ulusal yetki alanlarında olması şartını da eklemişlerdir. Azerbaycan ve Kazakistan buna karşı Hazar'ın halihazırda varolan uluslararası normlara göre sektörler halinde bölüşümünü içeren bir teklif getirmişlerdir. Bu teklif, o sırada Azerbaycan ile petrol bulunduğu kesinleşmiş bir sahanın bölüşümü için bir orta çizgi konusunda pazarlıklarını sürdürmekte olan Türkmenistan'ın da desteğini almıştır.

Temmuz 1998'de Rusya ve Kazakistan, beklenmedik bir şekilde, Kuzey Hazar'ın deniz yatağı üzerine iki taraflı bir anlaşma olan Hazar Sınır Belirleme Anlaşması'nı imzalamışlardır. Bu anlaşmanın başlıca amacı, iki taraf devletin, kendi açık deniz maden kaynaklarını işletme haklarını kullanmasıdır. Bu anlaşma ile ilk kez olarak eski Sovyetler Birliği'nden kopan bir Hazar devleti, kendi denizaltı kaynaklarını üretme ve işletme hakkını kabul ettirmiştir. Bunu yaparken, denizaltı kaynaklarının bölüşümü konusunu, Hazar'ın hukuki statüsü konusundan açıkça ayrı olarak ele aldırmayı başarmıştır. Böylece anlaşmanın, deniz ve hava ulaşımı özgürlüğü, denizaltı boru ve kablo hatlarının döşenmesi ve Hazar Denizi'nin tüm diğer kullanım alanlarının, bundan sonra gelecekte taraf ülkeler arasında yapılacak anlaşmalar ile düzenleneceğini ve Hazar Denizi'nin yasal statüsünün de bu anlaşmaların tamamlanması sonrasında daha geniş içerikli bir anlaşma ile belirleneceğini ortaya koyduğu söylenebilir.

İran ve Türkmenistan, Rusya ve Kazakistan arasındaki bu anlaşmayı bütün kıyıdaş ülkelerin Hazar kaynaklarından eşit pay almasını amaçlayan Hazar Denizi'nin yasal statüsü hakkındaki bütün kararların ilgili beş ülkenin oybirliği ile alınması konusundaki prensibe aykırı olduğu gerekçesi ile protesto etmiştir. Ancak İran ve Türkmenistan arasındaki bu dayanışma kısa sürmüştür. Şubat 1999'da Türkmenistan Bakü'ye uzanan bir trans-Hazar boru hattı inşasını gündeme getirmiştir. Bu durum, Kasım 1999'da

[274] Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk, Temel Belgeler, Örnek Kararlar*, 5. Bası, İstanbul, Beta, 2003; ss. 395-396. Belirtmek gerekir ki üç Türk cumhuriyeti Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan sözleşmeyi imzalamamıştır. Bu durumda sözleşme imzalamayan devletler için bağlayıcı olmamakla birlikte sorunların çözümünde yol gösterici olarak dikkate alınabilir.

Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında Rusya ve İran'ı devre dışı bırakan bir gaz boru hattının çerçeve anlaşmasının imzalanması ile daha da pekişmiştir. Bu anlaşma, Rusya tarafından, tartışmalı yasal statü ve Hazar Bölgesinin içerdiği ekolojik risk nedeni ile protesto edilmiştir. Bu arada İran Aralık 1998'de Lasmo ve Shell firmaları ile, Hazar'ın İran bölümündeki hidrokarbon potansiyelini değerlendirmek üzere bir Arama Çalışmaları Sözleşmesi imzalamıştır. Bu sözleşme petrol bulunması halinde, üretim yapılacak sahalar üzerindeki bazı hakların firmalara daha önceden anlaşılan şartlar dahilinde devrini içermekteydi.

Mayıs 1999'da İran, Güney Hazar'da önemli ölçüde genişletilmiş ve hem Azerbaycan hem de Türkmenistan'ın kendi kıta sahanlıkları içinde olduğunu iddia ettiği bir alan üzerinde resmi olarak hak iddiasında bulunmuştur. Dahası, İran, bu alana, Azerbaycan tarafından halihazırda yabancı şirketlere devredilmiş sahaların bazılarını da dahil etmiştir. Aynı zamanda İran, teklif edilen ortak egemenlik çerçevesinde, Hazar'da yapılmakta ve yapılacak üretimden sağlanacak bölgesel ekonomik gelirlerin % 20'sini alabilmek amacı ile tüm Hazar maden kaynaklarında eşit hak talep etmeyi sürdürmüştür. Hazar'ın mülkiyeti konusunun düzenlenmesinin gecikmesinden en karlı çıkacak ülkenin İran olacağı açıtır.[275] Bu açıklamalar ışığında tarafların tutumlarını şöyle sınıflandırmak mümkündür:

Sovyetler Birliği dağılmadan önce Hazar'a kıyıdaş iki ülke olup, bunlar SSCB ve İran idi. Bu iki ülke Hazar konusunda 1921 ve 1940 yıllarında iki anlaşma imzalamış idiler. Hazar'ın statüsü konusundaki tartışamalar üzerine İran en radikal çıkışı yaparak halen bu anlaşmaların yürürlükte olduğunu ileri sürdü. Bu görüşe 1991'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın Hazar'da hak sahibi olamayacaklar ve Hazar kaynakları sözkonusu anlaşmalar gereği sadece Rusya ve İran arasında paylaşılabilecektir. Nitekim 1994'de Rusya, sözkonusu anlaşmalara atıfta bulunarak Hazar'ın hukuken İran'la birlikte kendisine ait olduğunu başta Azerbaycan olmak üzere yeni bağımsız cumhuriyetlerin tek başına yatırım ve taahhütlere girmemelerini hatırlatmıştır. Rusya bu iddialarıyla, taleplerinin üst sınırını kendi lehine yüksek tutarak pazarlık payını verdikten sonra kendisi için en uygun sonucu alacak stratejiyi kurmak istemiş ve diğer kıyıdaş ülkeleri işbirliği ve diyaloga zorlamıştır. İran zaman zaman bu tezini gündeme getirerek savunduğu halde, bu anlaşmaların konusu balıkçılık ve seyir haklarıyla ilgili olup madencilik ve petrol ile ilgisi bulunmamaktadır.

Öte yandan o dönemde anlaşmaya taraf olan Sovyetler Birliği dağılmış, yerine Bağımsız Devletler Topluluğu kurulmuştur. Sovyetler Birliği bütün egemenlik haklarına sahip ve bunu kullababilen bir devlet iken BDT, pek bir etkinliği olmayan uluslararası örgüttür. Bu durumda, SSCB'nin devamı olarak ve BDT ile ilgili sözleşmelerde de açıkça belirtildiği üzere dört devlet Hazar sahilinde Sovyetler Birliği'nin halefleri durumundadır. Yine Uluslararası Hukuk'ta halefiyet ilkesi gereği halef ülkeler, devamı oldukları ülkenin yapmış oldukları sözleşmeleri kabul ettikleri takdirde taraf olurlar. Burada kabul söz konusu olmadığı takdirde, kıyıdaş olduğu Hazar üzerinde Uluslararası Hukuk'un garanti altına almış olduğu başta egemenlik olmak üzere diğer çıkarları konusunda hak sahibi olamayacağı anlamına gelmesi mümkün değildir. Bu tezin kabul görmesinin mümkün olmadığını bilen İran, aslında kendi çıkarına olan önerisini bu radikal teklifin arkasından getirmekte ve Hazar kaynaklarının beş kıyıdaş ülke arasında %20 eşit paylar halinde bölüştürülmesini önemektedir. İran bu öneriyi yaparken Hazar'ın petrol bakımından en zengin bölgelerinin Azerbaycan ve Kazakistan sahillerine yakın olduğunu, kendi sahillerine yakın bölgenin ise bu bakımdan fakir olduğunu hesaba katmaktadır. Ancak bu öneriyi ise ne Rusya ne de Kazakistan ve Azerbaycan kabul etmemektedir.

İran'ın Türkmenistan ile mutabık kaldığı diğer bir alternatif ise Hazar'ın kıyıdaş her ülkenin sahil boyu uzunluğu oranına göre paylaşılmasıdır. Toplam kıyı uzunluğu Azerbaycan'dan fazla olan İran bu ölçüye göre halen Azerbaycan'ın petrol çıkarmak istediği açık denizdeki tesisleri kendi kontrolüne geçirmek istemektedir. Bu öneriye göre en büyük pay Kazakistan'ın ondan sonra ise Rusya'nın olduğu halde, belirttiğimiz sebepten dolayı Azerbaycan bunu derhal reddetmiştir. Ancak İran bu tezindeki kararlılığını göstermek üzere Azebaycan'a ait Alov ve Araz projelerinde BP liderliğindeki konsorsiyum adına araştırma yapan gemiyi hücumbotlarıyla taciz ederek araştırmalarını engellemiştir. Çünkü Hazar deniz sayıldığında uluslararası sular hükmünde olan Güney Hazar'daki bu bölge, İran görüşüne göre İran'a aittir.

[275] "Kafkasya İçin Bir İstikrar Paktı*", CEPS Kafkasya Çalışma Grubunun Danışma Belgesi*, CEPS Working Documnet No: 152 http://ceps01.link.be/files/ESF/stabpactturk/152turk9.php

1990'lar boyunca süren bu tartışmalar ve uzlaşma arayışı turlarından sonra Hazar kaynaklarının en önemli tarafları Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan Mayıs 2003'te Hazar tabanı hidrokarbon (petrol ve doğalgaz) kaynaklarının bir "Ortak Çizgi-Median Line" esasına göre, su kaynaklarının (balıkçılık) beş ülke arasında eşit payda bölüşümü ilkesinde anlaşmaya yaklaşmışlardır. Bölgede etkin çevrelerin ve petrol şirketlerinin de en iyi çözüm olarak gördükleri bu model "Divided Bottom-Common Waters" (Bölünmüş Taban-Ortak Sular) olarak petrol literatürüne geçmiş bulunmaktadır. Nitekim bu ilke anlaşması, daha Şubat 2002'de, Kuzey Hazar'daki sahaların aranması, üretilmesi, geliştirilmesi ve paylaşılması bağlamında Rusya ve Kazakistan tarafından ortaklık anlaşması imzalanarak uygulamaya konmuştur. Benzeri anlaşmalar Eylül 2002'de Rusya ve Azerbaycan arasında da imzalanmıştır. Böylece Kuzey Hazar'ın paylaşımı konusunda önemli mesafe alındığı görülmektedir. Bu anlaşmanın hazırlık safhasında Haydar Aliyev, "Rusya ile aramızda, denizin tabanından bir orta sınır çizgisi belirleyeceğiz ve tabanı bölüşeceğiz. Bu çizginin belirlenmesi sürecinin başlatılması konusunda anlaşmaya vardık" dedi. Ve Kazakistan ile Türkmenistan'ın da görüşünün buna yakın olduğun belirtti. Bu durumda İran yalnız kaldığından muhtelemelen bu uzlaşmaya katılmaktan başka alternatifi kalmayacaktır.[276]

Yukarıda da belirtildiği gibi Hazar Denizi'ne ne Uluslararası Deniz Hukuku ne de iç göl yasaları tam olarak uygulanamamaktadır. Çünkü birincisinin uygulanmasına engel olarak kapalı olması, ikincisine engel ise oldukça büyük olmasıdır. Hazar Denizi'nin Karadeniz ve Baltık Denizi'ne kanallarla bağlı olması veya göl olarak kabul edilemeyecek kadar büyük olması kapalı deniz sayılmasını zorunlu kılmaktadır. Ancak kapalı denizin kullanımında da aslolan kıyı devletlerin uzlaşması olduğuna yukarıda işaret edildi. Bu durumda 2002 ve 2003 yıllarında yaşanan uzlaşma yolunda alınan mesafeler çözüme yaklaşıldığını göstermektedir.

2002 ve 2003'teki uzlaşmalar, 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Toplantısı (UNCLOS) kararları ile "Divided Bottom-Common Waters" ilkelerinin bir ölçüde bağdaştığı da bir ölçüde kabul görmekte ve bunun adil olduğu savunulmaktadır. UNCLOS kararlarının uygulanması halinde Hazar'ın %29.9'u Kazakistan, %20.7'si Azerbaycan, %19.2'si Türkmenistan, %15.6'sı Rusya ve %14.6'sı İran tarafından kontrol edilecektir. Bugünkü verilere göre İran ve Türkmenistan'ın Hazar'da keşfedilmiş bir petrol sahası bulunmamaktadır. Rusya'nın rezervleri ise 1 milyar varil civarındadır. Hazar'ın petrol rezervleri açısından en zengin sahaları Kuzey Hazar'da Kazakistan bölgesinde bulunmaktadır ki bu Hazar'daki toplam petrolün %50'si civarındadır. Azerbaycan'ın Azeri-Çıralı-Güneşli sahasının (halen üretim yapılmakta olup Bakü-Supsa hattıyla taşınmaktadır, daha sonra Bakü-Tiflis-Ceyhan hattını besleyecektir) dışında Güney Hazar'da keşfedilmiş önemli petrol sahası bulunmayıp, bu bölgede daha çok doğal gaz rezervleri bulunduğu tahmin edilmektedir.[277]

Öte yandan bir bölümüne yukarıda temas edilen anlaşmalar ile gerçekleşen yatırımlar, yatırımcı şirketler açısından bir güvence olarak değerlendirilmekte ise de Hazar'ın statüsü konusunun ilgili taraflarca kesin bir şekilde çözülmemiş olmasının bazı projelerin hayata geçirilmesinde olumsuz bir etken olduğu kabul edilmektedir.[278] Bununla beraber, Hazar'ın statüsünde uzlaşmaya varıldığı takdirde kaynakların daha etkin ve yaygın bir şekilde işlenmesi ile dünya pazarlarına ulaşımı sorunu gittikçe daha fazla gündemi meşgul edecektir. Bu aşamada, Gürcistan'la uzlaşmış, Bakü-Tiflis-Ceyhan projesini hayata geçirmiş olan Azerbaycan kilit ülke durumuna gelmektedir.

---

[276] "Aliyev Moskova'dan Memnun Ayrıldı; Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Rusya'nn Başkenti Moskova'daki Temaslarının Ardından, 'Bakü'ye, Büyük Bir Tatminle Dönüyorum' dedi", *NTV,* 26 Ocak 2002.

[277] Osman Demirağ, "Hazar Kurtarıcı mıdır?", *PetroGas*, Temmuz-Ağustos 2004; ss.42-43.

[278] Mehmet Şüküroğlu, Saule Baıtzhaunova, "Hazar Havzasında Son Gelişmeler ve Petrol Boru Hatları", *21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği, Muzaffer Özdağ'a Armağan*, I. Cilt, Ankara, ASAM, 2003; s.277.

B. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Karadeniz-Hazar Enerji Birliği (KAHEB)

Hazar ve kıyı ülkelerinin petrol ve doğalgaz kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması, Kafkasya'da 1991'den sonraki siyasi gelişmelerin temel eksenlerinden birini teşkil etmiştir. Günümüzde oldukça azalmış olmakla birlikte Azerbaycan topraklarında çıkarılan petrol ile Hazar Denizi tabanının altında çıkarılmakta olan ve "Asrın Projesi"nin üretime geçmesi ile gittikça artacak olan Azerbaycan'ın sözleşme imzaladığı konsorsiyumların üretecekleri ürünler ve benzer şekilde Kazakistan'ın Hazar Denizi tabanında ve kendi topraklarında çıkarmaya başladığı ve çıkaracağı petrolün dünya pazarlarına ulaştırılması birçok bakımdan bölge ve ilgili ülkeleri karşı karşıya getirmiştir.

Daha önce bu bölgenin üretimi, Kuzey Kafkas Boru Hattı ile, Çeçenistan'ın başkenti Grozni'den geçen ve Rusya'nın Karadeniz'deki Novorossisk Limanı'na ulaştırılarak tankerlerle boğazlardan dünya piyasasına sunulmaktaydı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra da kısmen bu şekilde nakliye devam etti. Ancak kısaca işaret edilen mevcut üretim ile her geçen yıl artacak olan miktarın bu boru hattı ile Novorossisk'ten dünya pazarlarına ulaştırılmasının önünde bir sürü engel bulunmaktadır. Öncelikle konunun siyasi boyutu sözkonusudur ki, Çeçenistan'ın, asırlardır Rusya'ya karşı sürdürdüğü bağımsızlık mücadelesinde ülkesinden geçen boru hatları konusunu, kendi egemenliği çerçevesinde ele alması ve bunu Rusya'ya karşı en büyük kozu olarak kullanması, bu hattın sağlıklı olmadığını göstermektedir. Rusların Kuzey Kafkas kavimlerine karşı sürdürdüğü istila ve işgal siyaseti, gerek Çarlık gerek Sovyet ve sonrası dönemde bölge halkı tarafından hiçbir zaman kabul görmemiş, her dönemde bu topluluklar Rusya'dan ayrılmak için fırsat kollamıştır. 2005 yılı itibariyle önemli ölçüde bastırıldığı düşünülen Çeçen direnişinin, Kafkasya'da Rus yatırımları karşısında tek tehlike olmadığına iglili bölümlerde işaret edildi.

Novorossisk limanı, Kafkasların kuzey doğusunda yer alan Rusya'nın en büyük Karadeniz limanlarından birisidir. Kafkas politikalarının boru hatlarıyla ilgili boyutunun merkezinde yer alan bu liman, demiryolu ve karayolu bağlantılarının yanında, Hazar bölgesinden gelen petrol boru hatları ile de son derece fonksiyonel hale gelmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra gerek Azerbaycan gerekse Kazakistan'ın yeni konsorsiyumlar tarafından üretilen ve üretilecek olan ve üretimi katlanarak artacak olan petrollerinin bu limandan gemilerle dünyaya ulaştırılması için Moskova yönetimi uzun süre direnmiştir.[279] Yeri geldikçe temas edildiği gibi, Kafkaslar'daki birçok çatışmanın önemli ölçüde Rusya'nın Novorossosik'i petrol ihracının merkezi yapma politikası boyutu vardır.

Çeçenlerin boru hattını, egemenlik ispatı yolunda en önemli araç olarak kullanmak istemeleri gibi Rusya da boru hatları konusunda Çeçen yöneticilerin taleplerini kabul etmelerini RF'nun geleceği için büyük bir felaket olarak görmüştür. Rusya, Hazar bölgesi kaynaklarının Moskova'ya bağlı Kuzey Kafkasya'daki özerk birimlerden Novorossisk Limanı'na akması yönündeki ısrar ve baskılarında, bu çapta bir ekonomik faaliyeti kontrolü altında tutmayı amaçlamanın yanında, gerek federasyona bağlı birimlerin merkeze bağlılıklarını garanti altına almak gerekse eski Sovyet cumhuriyetlerinin dış dünya ile ilişkilerinde söz sahibi olmak, dolayısıyla Sovyet dönemini bir dereceye kadar yaşatmayı hedeflemiştir. Aynı maksatla Türkmen doğalgazı ve Özbek pamuğunun da Moskova üzerinden dünyaya satışı için büyük gayret sarfetmiştir. İzleyen bölümde ele aldığımız üzere, Azerbaycan ile Gürcistan'ın anlaşması ile hayata geçirilen Güney Kafkas Koridoru üzerinden Yeni İpek Yolu ile Özbekistan'ın Moskova'ya uğramadan ticari ilişkilerini kurabilmiş olması Rusya açısından büyük kayıp sayılmıştır.

Moskova, Çarlık ve Sovyet döneminden gelen alışkanlığı ile, çevre ülkelerinin ticaretini kontrolü altında tutarken, bir bakıma yeni sömürgecilik sistemini uygulamak istediği görülmektedir. Bu esnada üretici ülkenin malı pazara ulaştırılırken, ulaşım, yükleme, pazarlama konularında alternatifsiz konumunu kullanarak istediği maliyeti yükleyerek ekonomisine katkı sağlamaya çalışmaktadır. Bu durumda, her ürünün dünyada rayiç bir fiyatı bulunduğundan, Moskova'nın yüklediği fazla maliyet, ürünün fiyatına eklenmeyip, dolayısıyla alıcıdan çıkmayıp fakat satıcıdan çıkmakta, böylece Rusya üzerinde pazarlama üretici ülke için son derece zararlı olmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen sonra gündeme gelen Hazar kaynaklarının Rusya dışından dünya pazarlarına ulaştırılma tartışmalarına karşın önce erken üretim için Azerbaycan ile Gürcistan anlaşmış ve Bakü-Supsa boru hattı ile Karadeniz'de Gürcistan'ın Supsa Limanı'ndan tankerle

---

[279] Ahmet İncekara, *Karadeniz Limanlarının Bölgesel Ticaretin Gelişimindeki Önemi ve İşlevi*, İstanbul, İTO, 1999; s.133.

dünya pazarlarına ulaştırılmıştır. Ancak daha sonra devreye girecek olan diğer üretim alanlarından elde edilecek petrolün bu hattan taşınmasının birçok mahzurları ortaya çıkmış ve buna karşı 1990'lar boyunca alternatif boru hatları tartışmaları gündemi meşgul etmiştir. Konunun ekonomik boyutu ile, hangi hattan petrolün en az maliyetle dünya pazarlarına ulaşacağını tartışılırken, siyasi boyutu ile ise yeni bağımsız cumhuriyetlerin Sovyet boyunduruğundan kurtulmalarından sonra ekonomik olarak bağımısız karar alıp uygulayacak ortamı kurmaları çevresinde odaklanmıştır. Bununla beraber, Bakü-Tiflis-Ceyhan'ın, ekonomik değil fakat siyasi veya stratejik kaygılarla hayata geçirildiği yönündeki iddilar, Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerine zarar verdiği gibi alternatif boru hatlarının gerçek maliyet hesaplarının yetersizliğinden veya hatalarından kaynaklanmaktadır.

1990'lar boyunca tartışmalar sürerken, komşu ülkelerin herbiri kendi ülkesinden boru hattının geçecek şekilde inşa edilmesi yönünde kulis yapmıştır. Rusya, belirttiğimiz gibi Novorossisk Limanı üzerindeki ısrarına karşı Türkiye'nin boğazlar trafiği yüzünden buna karşı çıkması üzerine Yunanistan ve Bulgaristan, kendi ülkelerinden ikinci bir hatla Ege Denizi'ne ulaştırılmasını önermişlerdir. İran, kendi ülkesinden Basra Körfezi'ne, Afganistan ve Pakistan üzerinden Hint Okyanusu'una ve nihayet Orta Asya üzerinden Çin'e birçok alternatifler gündeme gelmiştir. Kafkaslar'daki çatışmalar yüzünden Rus alternatifinin güvenli olmadığı iddialarına karşın Rusya'da Türkiye toprakları üzerinden boru hatlarının geçeceği bölgede o yıllarda terör olayları yaşanması yüzünden asıl bu hattın güvenli olmadığını ileri sürmüştür. 1990'larda Türkiye'de yaşanan bölücü terörü başta Türkiye'nin müttefiki olan ülkeler, farklı emperyalist hesaplarla çeşitli şekillerde desteklerken, Rusya'nın da bu örgüte öncelikle BTC'yi engellemek için destek olduğu yolunda ciddi iddialar ve bunu doğrulayan olaylar görülmüştür.[*]

Bakü'den Ceyhan'a 1760 km uzunluğundaki boru hattı güzergahı, Azerbeycan'da Bakü'den başlayarak, Gürcistan Tiflis'den Türkiye'ye, Akdeniz kıyısında Ceyhan'a ulmaktadır. Petrol, Bakü yakınındaki Şangaçal terminalinden, Gürcistan yoluyla, Ceyhan'daki yeni deniz terminaline taşınacak şekilde planlanmıştır. Sözkonusu boru hattının 1.076 kilometresi Türkiye'de, 245 kilometresi Gürcistan'da ve 445 kilometresi de Azerbaycan'da inşa edilmiştir. Hattın inşası, yaklaşık olarak Azerbaycan'da 2.300, Gürcistan'da 2.500, Türkiye'de 5.000 işgücüne mal olmaktadır ki bu da ilgili ülkeler için istihdam kaynağı olarak kabul edilmiştir. Öte yandan projenin hayata geçirilmesinden sonra sağlanacak dolaylı kazançların yanısıra, örneğin Türkiye'nin bu hattan "geçiş vergisi ve işletmecilik hizmetleri" karşılığında, taşınacak kapasiteye bağlı olarak, ilk 1-16. yıllar arasında yılda ortalama 200 milyon dolar civarında bir gelir elde etmesi beklenmektedir. BTC boru hattı, güzergahın büyük çoğunluğunda 42 inç'lik bir çapa sahip olacaktır. Hat üzerinde 8 pompa istasyonu ve 98 vana istasyonu bulunacaktır. Hattın kapasitesi günde 1 milyon varil ya da yılda yaklaşık olarak 50 milyon ton olacaktır. Proje maliyetinin Türkiye kesimi 1.4 milyar dolar olup toplam 2.9 milyar dolar olarak öngörülmüştür.

Tartışmaların olgunlaşması ile BTC'nin finans ve proje aşamaları tamamlanmış Eylül 2002'de Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan Devlet Başkanlarının katıldığı bir törenle boru hattının temeli atılmıştır. Nihayet 10 Haziran 2005 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Gürcistan Cumhurbaşkanı Mikhail Saakashvili ve Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in katıldığı törenle hatta petrol pompalanmaya başlanmıştır.[280] Kitabımızın baskı aşamasına girdiği Eylül ayı itibariyle Ceyhan'dan yüklenme yapılması beklenmektedir. BTC, artık tartışılan bir projeden öteye faaliyete geçmiş bir hat olduğu halde bunun aslında en ekonomik hat olduğunu tekrar belirtelim. Çünkü, bu hattın yükü daha da artacak uzun vadede Rus ve Kazak petrolleri ile çevre ülkelerdeki doğalgazın ulaşımında da bu hattan önemli ölçüde istifade edilecektir. Şöyleki:

Hazar petrol ve doğalgazının dünya pazarlarına ulaşımı konusunda Bakü-Ceyhan alternatifi, SSCB'nin dağılması ile gündemi yoğun olarak meşgul etmiş ve bu hat Türkiye ve diğer ülkeler açısından ekonomik özelliğinden daha çok stratejik, siyasi ve prestij konusu haline gelmiştir. Rusya'dan geçen güzergah ile Basra Körfezi'ne ulaşacak boru hatlarının daha ucuz alternatifler olduğu, Bakü-Ceyhan'ın ise bunlara göre daha pahalı olduğu ileri sürülmüştür. Yapılan maliyet hesaplamalarında her üç hattın boru uzunlukları dikkate alınarak sonuç çıkarılmıştır ki bu durumda Bakü-Tiflis-Ceyhan en pahalı hat kabul edilmiştir. Bu hattı savunanlar ise, ekonomik dezavantajına rağmen ekolojik ve siyasi bakımdan tercih

[*] Bilindiği gibi, terör örgütü lideri Türkiye'nin baskıları sonucu Suriye'den çıkartıldıktan sonra bir müddet Rusya'da misafir edilmiştir.

[280] BTC'nın ilk gündeme geldiği 1992'den itibaren kronoljisi için bkz.: Dr. Cenk Pala, Hasan Kanbolat, "Bakü-Tiflis-Ceyhan: 21. Yüzyılın İpek Yolu", *Stratejik Analiz*, Haziran 2005, C.6, Sayı 62; s.24.

edilmesi gerektiği üzerinde durmuşlardır. Ancak ileri sürülen iddiaların aksine, Bakü-Tiflis-Ceyhan diğer alternatiflere göre, ekolojik önemi, siyasi ve stratejik anlamı yanında ekonomik olarak da en uygun hat özelliğine sahiptir. Bu gerçekten hareketle bölge ülkelerinin enerji üreten, tüketen ve ulaştıran özellikleriyle doğal bir sistem oluşturdukları, bu sisteme işlerlik kazandırarak ortaya çıkacak Karadeniz-Hazar Enerji Birliği'nin dayandığı doğal altyapı sözkonusudur.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, uluslararası ilişkilerde doğal olarak 'çıkar'ın ön planda tutulması gerektiği bir ortamda, güdülecek politikalarda 'prestij'in belirleyici olması, ilgili ülkelerin aleyhine sonuç doğurur. Konumuz açısından baktığımızda, Hazar kaynaklarının Basra Körfezi, Akdeniz veya Karadeniz'den taşınmasının belirlenmesi konusunu, Türkiye, İran ve Rusya ile Kafkas ülkelerinin prestij kazancı veya prestij kaybı olarak görmeleri, bölge ülkelerinin gerçek ve ortak çıkarlarını dikkate almamaları, bütün ülkelerin aleyhine olan bir durumdur. Çıkarın prestije tabi kılınması ile bu alandaki kavramların gelişmelerle özdeşleştirilmesi, bölge refahı ve güvenliği açısından şanssızlıktır. Uluslararası ilişkilerde 'prestij' zaman zaman önemli bir amaç maddesi haline geldiği halde, bunun doğru sonuç doğurması için 'çıkar'ı zedelememesi, ilk bakışta prestij konusu gibi olan şeyin altında aslında derin bir çıkar gerçeğinin bulunması veya 'çıkar' karşısında nötr olması gerekir.

19. ve 20. yüzyıllar boyunca 'Büyük Oyun' kavramı ile özetlenen Batılı ülkelerin Kafkaslar ve Orta Asya politikaları için, yakın dönemde önemli bir uluslararası otorite, Zbigniew Brezinski bu konudaki kitabına 'Büyük Satranç Tahtası' adını koymuştur. Klasik sömürgecilik uygulamalarının yaşandığı 18. ve 19. yüzyıllar boyunca sömürüye konu olan bölgeler, sömürgeci ülkeler tarafından açıkça taksim edildiği halde, 19. yüzyılın sonundan itibaren ve 20. yüzyıl boyunca yaşanan gelişmeler ile klasik sömürü düzeni yerini yavaş yavaş 'örtülü sömürgecilik' denen çeşitli uygulamalara bırakmıştır. Kafkaslar, Orta Asya, Afganistan gibi ülke ve bölgeler üzerindeki Batılı ülkelerin rekabet (gibi görünen işbirliği, bir dereceye kadar danışıklı dövüş) politikaları, geçen yüzyılda olduğu gibi, günümüzde de örtülü sömürgecilikten daha karmaşık bir kavram olan oyun ve türevi kavramlar ile ifade edilebilmektedir.

Yakın dönemde yaşanan gelişmelerle çatışma ve savaş, gelişmiş batı ülkelerinin topraklarından uzaklaşırken, azgelişmiş ülkeler arasındaki anlamsız mücadele, çatışma ve anlaşmazlık konuları nitel ve nicel olarak daha çok artmış, bu arada azgelişmiş ülkeler kaynaklarını daha çok silahlanmaya ayırmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra aralarında ne kadar tarihi düşmanlık veya uyuşmazlık konuları bulunsa da sanayileşmiş komşu ülkeler bunları bir yana bırakarak, aralarındaki ekonomik ve diğer ilişkileri gittikçe artırmışlar, böylece ekonomik gelişme artan bir hızla ilerlemiştir.

Azgelişmiş komşu ülkeler arasındaki çatışma ve düşmanlık politikaları ise sürekli canlı tutulmuş, tarihi düşmanlıklar yeniden canlandırılmış veya yapay düşmanlık tohumları ekilmiştir. Kafkaslarda bunun uygulama örnekleri oldukça fazla olup ilgili bölümlerde temas edildi. Böylece azgelişmiş ülkelerin kaynakları ne kadar zengin olursa olsun kendi aralarında ekonomik ilişki sağlıklı bir şekilde kurulamadığından, ticari ilişkilerin büyük kısmı batılı ülke ve şirketler aracılığı ile gerçekleşmiş, bu yolla bölge dışına önemli kaynak aktarımı sürüp gitmiştir. Azgelişmiş ülkelerin komşuları ile olan anlaşmazlık ve çatışmalar, bu ülkelerin kaynaklarının önemli bir kısmını silahlanmaya ayırmalarına neden olmuş, batılı silah şirketlerinin en büyük müşterileri geri kalmış ülkeler olmuştur.

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) ile başlayıp Avrupa Birliği'ne ulaşan organizasyon ile, üç Kuzey Amerika ülkesi ABD, Meksika ve Kanada'nın oluşturduğu NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi) gibi başarılı ekonomik birliktelikler birçok azgelişmiş ülke için de komşularıyla çatışma yerine işbirliğinin gerekli ve yararlı olduğu yönünde ilham kaynağı olmuş ve bu alanda birçok genellikle ekonomik temelli örgütleşme yoluna gidilmiştir. Toplumsal yapıların uygunluğu yanında stratejik ufuk, siyasi irade ve ekonomik bağımsızlıkla birlikte yönetimlerde halkın söz sahibi olmadığı ülkeler arasında kurulmaya çalışılan örgütleşmeler genellikle yeni çatışma ve bölünme eksenlerine kaynak teşkil etmiştir.

Bunlar arasında, Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ), aşağıda ele alınacağı gibi aynı zamanda Kafkas ülkelerinin de üye olduğu bir örgüttür. Örgütün kuruluş aşamalarında yapılan sözleşmeler ve yayınlanan deklarasyonlar ile her fırsatta AB benzeri bir örgütleşme hedefi dile getirildiği halde, AB'nin temelinde yukarıda belirttiğimiz gibi AKÇT yer almıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası şartlarında çelik ve enerji ihtiyacı ile Avrupa'da bu kaynaklara sahip olan ülkelerin özellikleri, bu alanlarda çatışma yerine işbirliğinin bütün ülkelerin çıkarına olacağı gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Bu alanlardaki işbirliğinin sonucu

ulaşılan nimetler, işbirliği alanlarının genişletilmesi yolunda koşarak hareket edilmesini sağlamış ve günümüzdeki AB, kimsenin önceden tahmin edemediği başarılı ve ilerleyen bir birliktelik haline gelmiştir.

KEİ örgütlenmesi için 'başarısız' teşhisini koymak henüz erken belki bir dereceye kadar haksızlık sayılabileceği gibi, AB sürecine giden yol dikkate alındığında 'başarılı' demek de mümkün değildir. Tıpkı Avrupa'nın çelik ve enerji ihtiyacı ve kaynakları olan ülkeler gibi Hazar ve Karadeniz ülkeleri de enerji üreten, tüketen, ulaştıran özellikleri açısından birlikte hareket etmesi gereken doğal bir sistemin üyeleridir. Bu sistemi harekete geçirmek yerine, bölge ülkelerinin anlaşmazlık konuları ile yıllarını geçirmeleri, ekonomik gelişmeyi engellediği gibi işbirliği alanlarını da daraltmaktadır.

Alternatif hatların üretici ve tüketici ülkeler açısından en ekonomik ve ekolojik kullanımı, Hazar ve Karadeniz ülkelerini bünyesinde toplayan bir enerji örgütü ile mümkün olacaktır. Hayata geçirilen Bakü-Tiflsi-Ceyhan bu örgütün temel uygulama birimlerinden birini oluşturacaktır. Bu organizasyon üretici ülkeler kadar tüketici ülkeler açısından da son derece yararlı olacaktır. KEİ'nin önemli bir uygulama alanı olabilecek bu oluşum ile, bölge ülkelerinin ekonomik açıdan aktif ve potansiyel tamamlayıcı (günümüzde ve gelecekte işbirliğine konu ülkelerin genellikle birinin ürettiğinin diğerinde üretilmemesi veya maliyetlerin çok farklı olması) özellikleri dikkate alındığında, işbirliği ağı ilerledikçe refah artacaktır.[281] Bu gelişme, siyasal yakınlaşmayı da zorunlu kılacağından, bölge huzur ve refah alanı haline gelecektir. Bununla beraber paradoksal olarak global güçlerin veya çok uluslu şirketlerin etkinliklerinin azalması, bir dereceye kadar bu örgütleşme ilkeleri çerçevesinde faaliyetlerini sürdürmek zorunda kalacak olmaları, KEİ için sözkonusu olduğu gibi ekonomik temelli siyasal işbirliğinin engellenme nedeni olacaktır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte yaşanan istikrarsız dönem boyunca, bölge ülkelerinin birbiriyle işbirliği yerine, çatışmacı ve yıkıcı rekabet temelli politika gütmelerinin sonuçsuz kaldığı net olarak görülmüş, bundan dolayı Rus şirketleri de Bakü-Tiflis-Ceyhan'a katılmak yönünde harekete geçmişlerdir. Hattın işlemesiyle de Karadeniz'e ve Akdeniz'e ulaşan hatlar birbirlerine rakip değil, fakat bölgedeki alıcı ve satıcı ülkelerin işbirliği ile, bütün bölge ülkelerinin ekonomik ve ekolojik çıkarlarının gözetildiği doğal bir sistem devreye girecektir. Bu sistemin şekillendireceği Karadeniz-Hazar Enerji Birliği (KAHEB) örgütünün kuruluşu kaçınılmaz olacaktır.

Bakü-Ceyhan'ın ekonomik boyutunun öncelikle doğru değerlendirilmesi gerektiğini, ekonomik olmayan bir teşebbüsün günümüzde uzun ömürlü olmasının beklenemeyeceğini belirtmemiz gerekmektedir. Boru hatlarının, petrolün ulaşımı için sadece bir araç olduğu gerçeği dikkate alındığında, sadece boru hatlarının kendi başlarına karşılaştırılmalarının tutarlı olmadığı açıktır. Dikkate alınması gereken asıl önemli husus ise, hangi hattan giden ürünün tüketici limana daha ekonomik ulaşacağıdır. Bu durumda Novorossisk, Ceyhan (Yumurtalık) ve Abadan limanlarından, mesela Marsilya, Rotterdam, Hamburg, Amsterdam ve Cenova limanlarına ulaşım maliyetlerine bakmak gerek. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi Ceyhan ile Batı Avrupa limanlarının arası Karadeniz ve Körfez limanlarına göre çok daha kısadır. Mutlak mesafe dikkate alındığında Ceyhan'dan taşıma ile tankerler Novorossisk'e göre ortalama bir gün, Abadan'a göre 13 gün civarında tasarruf edecektir ki bu uzun vadede ihmal edilemeyecek bir ekonomik değerdir. Öte yandan Karadeniz limanlarının senenin önemli bir kısmında iklim özellikleri yüzünden kapalı olduğu hesaba katıldığında, buradan yapılan ulaşımın maliyeti daha da artacaktır. Boğaz girişlerinde beklemeler ile hava şartları, Karadeniz'den ulaşımı 3-7 gün daha uzatmaktadır. Boğazlardan geçen tankerlerin yaklaşık üçte bir oranında daha küçük olması gerektiği gerçeği dikkate alındığında bu da Karadeniz'den ulaşımın maliyetini kat kat artırmaktadır. Körfez petrolleri için ise uzun mesafenin yanında Kanal masrafı vardır.

Belirtmemiz gerekir ki, bu değerlendirmeyi yaparken, Körfez petrollerinin Asya ve Uzak Doğu talebini fazlasıyla karşıladığı, bu bölgeye ilave bir arza gerek kalmadığı, Hazar kaynaklarının öncelikle Batı Avrupa'ya ulaştırılması gerektiğini dikkate alıyoruz. Hazar kaynaklarının üretim artışları ile birlikte bölge ülkelerinin artan enerji ihtiyaçları dikkate alındığında, toplam üretimin önemli bir bölümü bölgede (Hazar, Karadeniz çevresi ülkeler ve hinterlandı) tüketilirken, öteki kısmı da, diğer rezervlerin azalmasıyla birlikte daha yoğun olarak dünya pazarlarına ulaşmak durumunda kalacaktır. Bu aşamada bölge

[281] Uluslararası ticarette aktif ve potansiyel tamamlayıcı kavramları konusunda bkz.: Emin Ertürk, *Uluslararası İktisat*, İstanbul, Ekin, 1996. "Aktif tamamlayıcı", "potansiyel tamamlayıcı" (şimdi ve gelecekte işbirliğine konu ülkelerin genellikle birinin ürettiğinin diğerinde üretilmemesi veya maliyetlerin çok farklı olması), "aktif rakip", "potansiyel rakip" karşıtı olarak kullanılmaktadır ;ss. 177-179.

ülkelerinin ihtiyacı daha çok Novorossisk ve Supsa'ya akan petrolle karşılanacaktır. Orta vadede Akdeniz ve Batı Avrupa pazarlarına ulaşacak olan petrol ise Bakü-Tiflis-Ceyhan üzerinden taşınacaktır. Günümüzde Körfez bölgesi dünyanın en fazla petrol arzeden ülkelerinden oluşmaktadır. Bu durumda Güney ve Doğu Asya'nın ihtiyacının Körfez bölgesinden karşılanmasının ekonomik ve ekolojik önemi ortadadır. Bu açıdan bakınca Körfez'den Akdeniz veya Batı Avrupa limanlarına gerek Süveyş Kanalı gerekse Güney Afrika yoluyla petrol taşınması, Yumurtalık'a göre uygun değildir. Bu dezavantaj, uzun vadede Hazar'ın üretiminin artması, Körfez'deki rezervlerin azalması ile Yumurtalık'tan Doğu ve Güney Asya'ya ulaşım için de sözkonusu olacaktır. Bu durumda beklentiler gerçekleştikçe Hazar ürünlerinin bir kısmının Körfez'e uzanacak hatlarla ilgili pazarlara ulaştırılması gerekecektir. Uzun vadede böyle bir gelişme ile KAHEB'nin İran ayağı önem kazanacak, artan üretim ile birlikte Uzak Doğu talebini karşılamak için Basra Körfezi'ne yeni bir hat döşeme veya zaman zaman gündeme gelen İran'ın Kuzey bölgeleri ile Swap uygulamasına geçilebilecektir. Hazar kaynaklarının Batı Avrupa limanlarına ulaşımında yükleme limanından itibaren mesafe dikkate alındığında, Bakü Ceyhan'ın üstünlüğü belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Şöyle ki:

Hazar kaynakları için alternatif hatlardan yükleme limanları ile bazı Batı Avrupa limanları arasındaki mesafe

	Yumurtalık (Bakü-Ceyhan)	Novorossisk (Bakü-Karadeniz)	Abadan (İran üzerinden)
Marsilya	1594	1834	4838
Rotterdam	3371	3617	6600
Hamburg	3624	3870	6853
Amsterdam	3399	3645	6628
Cenova	1501	1741	4745

Kaynak: BP Marine Distance Table

Not: Mesafeler deniz mili olarak verilmiştir.

Gerek Kafkaslarda gerekse Orta Asya'da Türkiye ve Rusya'nın işbirliği ile her iki ülkenin ve diğer bölge ülkelerinin çıkarına olacak alanlar oldukça fazladır. Hatta ilk bakışta boru hatları dahil çatışma alanları olarak görülen konularda dahi, belirttiğimiz gibi geniş çaplı işbirliği zemini bulunmaktadır. Realpolitik açıdan Rusya'nın yeniden eski Sovyet cumhuriyetlerine egemen olmasını beklememek gerektiği gibi, Türkiye'nin de bu bölgelerde hegemonya kurması düşünülemez. Ancak bu alanlarda ilgili bütün ülkelerin işbirliği ile hepsinin çıkarına olacak çok önemli potansiyel sözkonusudur. Hazar ürünlerinin Ceyhan üzerinden dünya pazarlarına taşınması sağlanırken, Novorossisk ve Supsa'dan Karadeniz'e ulaşan ürünler Karadeniz ülkelerinde tüketilmelidir. Bu ürünlerin bir bölümünü Türkiye satın alarak, boğazları kullanmadan İzmit'in Karadeniz kıyısından döşenecek bir boru hattı ile İzmit Körfezi'ne ulaştırma projesini hayata geçirebilir. Boğazlardan Karadeniz ülkelerine gidecek petrolün ise örneğin Aliağa'da kullanılması ile Hazar ürünleri ile swap edilmesi sağlanabilir. Türkiye ve Rusya'nın merkezinde olacağı bu işbirliği, en kısa zamanda gerçekleşmesi gereken KAHEB'nin çekirdeğini oluşturacaktır. Sözkonusu organizasyon, kuruluş ve gelişme aşamalarında belirli bir tecrübe kazanmış olan KEİ'nin önemli bir uygulama alanı olabilecektir.

Bakü-Tiflis-Ceyhan'ın gerçekleşmesi, Türkiye için bir kazanç olduğu kadar, Rusya için bir kayıp olması biçiminde özetlenebilecek sıfır toplamlı oyun yerine, bölge ülkelerinin daha temiz ve daha az maliyetle ürünlerini satması ile ekonomilerinin düze çıkması sürecinde yaşanacak iyileşme yönündeki gelişmeler değişken toplamlı bir oyun biçiminde algılanmalıdır. Başta AB olmak üzere gelişmiş ülkeler, yukarıda belirttiğimiz gibi aralarındaki sınır ve benzeri sorunları barışçıl yollardan çözerek, düne kadar rekabet konusu olan alanlarda işbirliği yaparak kalkınabilmişlerdir. Gerek Kafkasya'da gerekse Orta Asya'da Türkiye ve Rusya'nın işbirliği ile her iki ülkenin ve bunun doğal sonucu olarak diğer komşuların ekonomik refah ve gelişmesi hızla ilerleyecektir.

Türkiye'nin katkısı ile, Hazar ürünlerinin Ceyhan üzerinden dünya pazarlarına taşınması sağlanırken, Karadeniz'e ulaşan ürünler, Karadeniz ülkelerinde ve hinterlandında tüketilmeli, bunun bir bölümünü Türkiye kendisi satın almalı, öte yandan boğazlardan Karadeniz ülkelerine gelecek petrolünün Rus petrolü ile swap[*] edilmesi sağlanmalıdır. Unutulmamalıdır ki, ekonomik ve sosyal sorunlarını çözmüş olan Rusya, Türk ekonomisi açısından ne derece önemli bir pazar ve enerji kaynağı ise, güçlü bir ekonomiye sahip olan Türkiye de, Rusya açısından vazgeçilmez ekonomik ve siyasal bir partner olacaktır. Aynı şekilde, Rusya'nın yeniden üzerinde egemenlik kurmayacağına inanan eski Sovyet cumhuriyetleri de Rus ekonomisi açısından son derece önemli bölgeler haline gelecektir. Bu şartlar altında Kafkasya'daki bütün etnik ve siyasi sorunlar, sosyo-ekonomik gelişmelerin beslediği süreç içerisinde, sorunun çözümü yönündeki ilgili güçlü ülkelerin kararlı tutumları sayesinde de etkisizleşip, yok olmaktan başka bir alternatife sahip olamayacaklardır.

Karadeniz ve Hazar çevresi ülkelerin, enerji üreten, ulaştıran ve tüketen özellikleri ile kaynaklarını en verimli bir şekilde kullanmaları, ekonomik ve ekolojik dayanışma içerisinde bölge dışına rant ve kâr aktarımını en aza indirecek siyasal dayanışma içerisine girmeleri ile şekillenecek olan KAHEB ülkeleri, kısa, orta ve uzun vadedeki etkinlikleri açısından üç kategoride değerlendirilebilir:

Birinci kategori: Önümüzdeki 5-10 yıl içerisinde Hazar ülkelerinin artan üretimi, Karadeniz limanlarına ulaşan hatların bu kapasiteyi kaldıramamaları ve Bakü-Tiflis-Ceyhan'ın tam kapasite ile çalışmaya başlaması. Bu kategori, Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan'dan oluşur.

İkinci Kategori: 10-20 yıl içerisinde Hazar'da artan üretim ile Karadeniz ve Akdeniz'de artan talebi karşılamak üzere mevcut boru hatlarına paralel veya daha ekonomik hatlar döşenmesi, Swap uygulamalarının yaygınlaşması, bu yönde rafineri yatırımlarının gerçekleşmesi. Bu aşamada Ermenistan'ın da, işgalci ve saldırgan politikalarını bırakarak sistemdeki yerini alması beklenecektir.[282] İkinci kategoriyi Ermenistan'la birlikte Ukrayna, Romanya, Bulgaristan ve Moldova gibi ülkeler oluşturacaktır.

Üçüncü kategori: Hazar rezervleri için iyimser senaryonun gerçekleşmesi ile rezervler tahmin edilen üst miktarlarda gerçekleşiyor, üretim de bu oranda artıyor. Öte yandan Basra Körfezi kaynaklarında üretim azalıyor, en azından duraklama dönemine giriliyor. Bu aşamada İran sisteme aktif olarak katılıyor. Karadeniz hinterlandı durumunda olup aynı zamanda KEİ üyesi olan Yunanistan, Makedonya ve Arnavutluk gibi ülkeler de kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere KAHEB sistemine bağımlı hale geliyorlar.

Sonuç olarak, Hazar ürünlerinin dünya piyasalarına arzında Bakü-Tiflis-Ceyhan ekonomik bakımdan da en uygun hat durumuna gelmektedir. Alternatif boru hatlarının en verimli kullanımı ve ulaşımdaki işbirliğinin, bölge barış ve refahına, aynı zamanda ortak çevrenin korunmasına getireceği katkı son derece önem arzetmektedir. Rusya veya Rus şirketlerinin dışarıda bırakıldığı Bakü-Tiflis-Ceyhan'ın uzun vadede verimli bir şekilde çalışması ve bölge refahı ile barışına en üst düzeyde katkıda bulunması çok zordur. Bundan dolayı Rus şirketler de Bakü-Tiflis-Ceyhan'a çeşitli şekillerde katılma girişiminde bulunmuş ve bunu diğer ilgili ülkeler memnuniyetle karşılamışlardır. Bu gelişme uzun vadede daha yoğun ve yaygın bölgesel işbirliğinin temelini oluşturacaktır.

Hayata geçirilen Türkiye ve Rusya'nın taraf olduğu Mavi Akım ile, kısmen Bakü-Ceyhan'a paralel doğalgaz boru hatları daha yaygın işbirliğinin göstergeleri ve kilometre taşlarını oluşturmaktadır. Yakın veya orta vadede Hazar ve Karadeniz çevresindeki üretici ve tüketici ülkeler ile iletici ve pazarlayıcılar arasındaki işbirliği zemini olacak olan KAHEB, bölgesel barış ve refah bakımından da önemli bir aşamanın gerçekleşmesini sağlayacaktır.

Ceyhan terminaline ilk betrolün ihracını beklerken, Azerbaycan dışındaki diğer Hazar kıyısı ülkelerin ve Rusya'nın Hazar dışı kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılmasında Ceyhan'ın önemli bir

---

[*] takas, trampa.

[282] Ermenistan'ın, Bakü-Ceyhan boru hattı için Gürcistan'dan daha uygun ülke olduğu halde, igalci ve düşmanlık politikaları sonucu, hat uzatılarak Gürcistan, Tiflis'ten geçirilmek zorunda kalınmış ve daha masraflı hale gelmiştir. Eğer bu hat Ermenistan'dan geçseydi, bundan Ermenistan'ın da önemli istifadesi olacaktı. Bu konudaki tebliğimiz için bkz.: Alâeddin Yalçınkaya, "Ermenistan Hazar-Karadeniz Enerji Sistemi'ndeki Gecik(tiril)miş Yerini Almalıdır", *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II. Cilt, Ankara, ASAM-EREN, 2003; ss.335-340.

terminal olması yolunda Türk-Rus işbirliğinin temelleri atılmıştır. İstanbul boğazlarının tehlikeli madde güzergahı olmasını önlemede de bu işbirliğinden uzun vadede daha kapsamlı sonuçlar beklenmektedir.[283]

BTC'nin güzergahında yer alan Türkiye Cumhuriyeti'nin doğu bölgelerini, etnik terör ve bölücü olaylara konu hale getirmek üzere, müttefikimiz durumundaki İngiltere'den bazı yetkililer birçok vatandaşımızı kullanmaktan çekinmemiştir. Kafkasların kuzeyinden Basra Körfezi'ne Türk aleyhtarı politikalarda daima yerini alan, Cumhuriyet'ten önce ve sonra Doğu ve Güneydoğu'da yaşanan birçok terör ve istikrarsızlık hareketlerinde hesabı ve katkısı olan İngiltere'nin BTC projesinin tartışıldığı dönemde olumlu katkısından söz edilemez. İngiliz Lord Avebury'nin hedefinde, bölgede sürekli olacak kan ve gözyaşı ile birlikte siyasal istikrarsızlık ve terörün doğuracağı ekonomik sıkıntılar üzerine çıkar hesapları görülmektedir. Türkiye'nin yakın dönemde on binlerce vatandaşının ölümüne sebep olan etnik kökenli olduğu iddia edilen terörün arkasında, birçok diğer faktörle birlikte BTC'yi engelleme düşüncesi olduğu görülmüştür. Ancak, BTC'yi, Türkiye'nin doğusunu terörize ederek engelleme tezgahının arkasında Rusya'dan daha çok İngiltere ve diğer batılı ülkeler yer almaktadır. BTC'deki en büyük hissenin British Petroleum'a (BP%30.1) ait olması bile diğer İngiliz parlamenter veya kuruluşların proje aleyhindeki faaliyetlerini engellemeye yetmemiştir.[284]

Öte yandan hemen her dönemde ekonomik sıkıntı yaşayan bölge halkı için birçok bakımdan iş, güvenlik ve imar vasıtası olacak olan projeye karşı çıkarken, halktan yana ifadeler dikkat çekmektedir: "Boru hattının kaç kişiye iş imkanı sağlayacağı da belli değil, çünkü inşaatı yabancı şirketler yapıyorlar. Ancak en çok rahatsızlık yaratan şey, kimsenin bölgedeki sosyal sorunlara dikkat etmemesi" [285]

[283] BTC ortaklığı, işletmeci olarak BP %30.1, SOCAR %25, Unocal %8.9, Statoil %8.7, TPAO %6.5, ENI %5, TotalFinaElf %5, Itochu %3.4, ConocoPhillips %2.5, Inpex %2.5 ile AmeradaHess %2.3 oranındaki hisselerden oluşmaktadır. BOTAŞ, Türkiye'nin bir kamu kuruluşu olarak, BTC boru hattının Türkiye'deki iş ve hizmetlerini anahtar teslimi yüklenen müteahhit durumundadır. BTC ile ilgili ayrıntılı teknik bilgiler için bkz.: www.caspiandevelopmentandexport.com ,

[284] Mustafa Özcan Ültanır, "'Enerji Terminali Türkiye'ye Karşı", *Dünya*, 21.11.2002; s.9.

[285] Maarten Rabaey, "Petrol Boru Hattı, Kafkasya Ülkelerinin Konumunu Değiştiriyor", *DeMorgen*, Brüksel, 26 Eylül 2002; *Dış Basın ve Türkiye, BYE*.

C. Yeni İpek Yolu, Güney Kafkas Koridoru ve TRACECA

Sovyetler sonrası Kafkaslar'daki siyasi gelişmelerin önemli boyutlarından birisi de tarihi ipek yolunun Kafkasya üzerinde yeniden hayat bulmasıdır. Tarihi yol Çin'den Avrupa'ya ulaşımı sağladığı halde, 1990'larda yaşanan gelişme ile bu yol, eski Sovyet cumhuriyetleri olan Orta Asya ve Kafkas cumhuriyetleri, Moskova'ya uğramadan dünya pazarlarına ulaşımı gerçekleştirebilmiştir. Burada kilit konumundaki anlaşma, Azerbaycan ile Gürcistan'ın uzlaşarak "Güney Kafkas Koridoru"nu ihya etmeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sovyetler Birliği döneminde Gürcistan ve Ermenistan haritaları oluşturulurken ve demografik yapılarla oynanırken sürekli olarak "anti-Türk" hesaplar dikkate alındığı ve bu hesaplarda Gürcistan'a önemli roller verildiği halde, Sovyetler sonrası Gürcistan'ın Rusya'nın yanında değil de Azerbaycan ve Türkiye ile birlikte ortak çıkarlarını okumasının önemli bir sonucu olarak TRACECA'yı (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia: Avrupa–Kafkasya–Asya Ulaşım Koridoru) görmekteyiz. Hemen belirtelim ki bu işbirliğinde Ermenistan'ın da yer alması, projeye ilave bir zenginlik katmamakta, çünkü Gürcistan bu koridorda yer almadığı takdirde Ermenistan'ın katılmaması anlamlı olacaktı. Ermenistan, böylece Bakü-Ceyhan'da kaçırdığı fırsatı telafi etme, Azerbaycan ve Türkiye ile olan sorunlarından dolayı kendisine bir çıkış yolu bulabilmektedir.

Azerbaycan üzerinde Ermenistan kanalıyla yoğun Rus baskısı sürdüğü bir sırada Gürcistan'la gerçekleşen uzlaşma, bu ülkenin dünyaya kapısını açmıştır. Novorossisk alternatifi dışındaki Gürcistan ve Türkiye üzerinden boru hatları da bu uzlaşmanın sonuçlarındandır. Ancak bu koridor sadece Azerbaycan'ı dünya pazarlarına ulaştırmakla kalmamış aynı zamanda başta Özbekistan olmak üzere, Türkmenistan ve diğer bölge ülkelerinin öncelikle pamuk ve diğer ürünlerini Moskova denetimine girmeden dünya pazarlarına ulaşımını sağlamıştır ki Alma Ata Deklarasyonu'yla siyasi olarak sona eren Sovyetler Birliği, ekonomik olarak bu uzlaşma ile ömrünü önemli ölçüde tamamlamıştır.

İki bin yıl boyunca Doğuyla Batıyı birleştiren tarihi İpek Yolu'na benzeyen projenin önemli aşamaları gerçekleşirken, Çin de bölgeye yönelik etkinliğini arttırmaya başlamıştır. Ticari-ekonomik işbirliği çerçevesinde kurulmuş olan Kırgız-Çin Komisyonu, Kırgızistan'ın ekonomisine büyük çapta bir yatırım programı hazırlamaktadır. Hazırlanmakta olan bu programda, Çin ile 500'den fazla ortak yatırım projesi öngörülmüs, bu çerçevede Bişkek'te bir kağıt fabrikası faaliyete başlamıştır. Ayrıca, Çin şirketleri petrol araştırması ve üretimi yapmaktadırlar. Narin nehrinde hidroelektrik santrali kurulmasında da Çin yatırımının kullanılması planlanmaktadır. Özellikle, dağ demir yolları inşası konusunda tecrübeli olan Çinliler, Kırgızistan'da da demir yolu ihalelerini almıştır. Bu projenin tahmini maliyetinin 1,2-1,5 milyar dolar civarında olduğu ancak, Çin uzmanları maliyetin 800 milyon dolara kadar indirebileceklerini tahmin etmektedirler. Komşu ülkelerde önemli yatırım ve ticari faaliyetlerde bulunan Çin'in Kırgızistan'la olan ilişkilerinin TRACECA boyutu, Çin'i diğer TRACECA ülkelerine taşıdığı gibi örgüte de önemli açılım kazandırmaktadır. Bu proje Kırgızistan'ı taşımacılık çıkmazından kurtaracak, ülkeyi Avrupa ve Güneydoğu Asya ülkeleri arasında önemli transit koridoruna dönüştürecek ve Avrasya deniz limanlarına yük akımları için yol haline getirecek, tarihi İpek Yolu'ndaki önemin yeniden kazanacaktır. Kırgızistan'dan geçen yük transiti her sene Bişkek'e 200-250 milyon dolar kâr getirecektir. Bu demiryolu hattına ülkedeki tüm demiryolları bağlanmaktadır. Çin tarafı, bu ağ sayesinde, Avrupa pazarlarına, zengin petrol ve gaz yatakları bulunan Orta Asya ve Kafkasya bölgelerine daha kolay ulaşabilecektir. Kırgızistan'da kurulacak olan demiryolu, doğu ile batı arasındaki kıtalararası taşımacılık koridoru olan TACIS/TRACECA projesinin son parçasıdır.[286]

Tarihi İpek Yolu'nun 21. yüzyıla bir iletişim, ulaşım ve enerji koridoru olarak taşınmasını öngören TRACECA Projesi, 7-8 Eylül 1998 tarihlerinde Bakü Gülistan Sarayı'nda gerçeklestirilen Zirve toplantısı sonunda imzalanan yüzyılın en kapsamlı ulaşım ve taşımacılık anlaşması ile global ekonomik ilişkiler zincirine yeni bir halka olarak eklenmiştir.

İki kıtayı ve üç deniz havzasını birbirine bağlayacak olan bu projenin temelleri, 1993 yılında beş Orta Asya ve üç Kafkas ülkesinin ulaştırma ve ticaret bakanlarının katılımı ile Brüksel'de gerçekleştirilen

---

[286] Baktigül Abıkeyeva, "Türkistan: Çin-Kırgızistan İşbirliğinin TRACECA Porjesi'ne Katkısı", http://www.avsam.org/haftalikanaliz/19-23_04_2004/main.htm. TACIS, SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan cumhuriyetlerin dünya ekonomileri ile birleşmeleri, yeni dönemde ekonomik sorunlarını çözmeleri, bu yöndeki reformlarına proje ve kaynak bazında destek verilmesi için AB Komisyonu tarafından benimsenen bir proje olup, uygulamada TRACECA haline gelmiştir.

bir konferansta ortaya atılmış ve TACIS programının bir parçası olarak hayata geçmistir. Avrupa Birliği'nin bu girişime verdiği ekonomik ve siyasi destek sayesinde somut bir çerçeve kazanmıştır. Daha sonra Temel Anlaşma, belirttiğimiz gibi 7-8 Eylül 1998 tarihlerinde Bakü'de yapilan konferansta imzalanmistir.

TRACECA'nin temel hedefleri:

Bölgede ticaretin arttırılmasına yönelik olarak katılımcı Cumhuriyetler arasındaki işbirliğini teşvik etmek;

Orta Asya-Trans Kafkasya - Avrupa Ulastirma Koridorunu gelistirmek;

Bölgedeki ticaretin ve ulaştırma sistemlerinin sorunlarını belirlemek;

AB tarafından finanse edilecek TACIS Programının süresini ve koşullarını belirlemektir.

Bugüne kadar TRACECA Programının bir parçası olarak, her katılımcı devletten ve Avrupa Birliği'nden uzmanlar ve görevlilerin katılımıyla sektörel Çalışma Grupları (ticaret, karayolu, demiryolu, deniz yolu) kurulmuş; bu gruplar periyodik toplantılar yapmış ve aşağıda bir kısmını saydığımız belirli projeleri üreterek bunların sonuçlarını denetlemişlerdir. TRACECA Programı dahilinde, bugüne kadar, AB'nin sağlamış olduğu yaklaşık 120 milyon EURO'luk mali desteğin yanı sıra, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD), TRACECA koridoru boyunca, öngörülen demiryolu, karayolu ve liman projeleri için 700 milyon EURO ve Dünya Bankası, Gürcistan ve Ermenistan'da yapımı planlanan yeni karayolu projeleri için 40 milyon EURO taahhütte bulunmuşlardır. Asya Kalkınma Bankası da Orta Asya ülkelerindeki demiryolu ve karayolunun iyileştirilmesi için önemli mali destek taahhüt etmiştir.

2001 yılında projeye katılan üye ülkeler "TRACECA VISA" belgesini imzalamışlardır. TRACECA koridoru üzerinde transit eşya taşınmasında sürücüler ve kargoya refakat eden personel için TRACECA vizesi verilmesi öngörülmüştür. Proje kapsamında, TRACECA koridoru boyunca kargo sevkiyatı için harcanan zamanı kısaltacak, güzergah boyunca transit taşımaya refakat eden kişilerin üye ülkelerin topraklarına serbest giriş/çıkış yapmalarını sağlayacak tek model dökümanlar hazırlanacaktır. Uzmanların hesaplarına göre, Pekin'den Baltık kıyılarına kadar yükler, deniz yoluna göre kara ve demir yolları ile 4-5 kat daha hızlı taşınacaktır. Söz konusu proje, Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetlerinin uluslararası pazarlarla bütünleşmelerini sağlayacak önemli bir aşamayı teşkil etmesinin ve bu çerçevede bölgedeki ekonomik büyümeye kayda değer bir katkı yapacak olmasının yani sıra, söz konusu devletlerin siyasi ve ekonomik bağımsızlıklarını güçlendirecek ciddi bir katalizör olması bakımından da büyük önem arz etmektedir.[287]

Projeye, Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan'ın yanısıra, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Moldova, Ermenistan, Norveç, Polonya, Japonya, Çin, Güney Kore, Moğolistan, 15 AB ülkesi, ABD, AB Komisyonu, BM ve bazı uluslararası ve bölgesel örgütler katılmışlardır.[288]

TRACECA çerçevesinde yer alan projelerden bazılarını dikkate aldığımızda, bunun anlamı daha belirgin olarak görülecektir. Bu prleleri şöyle sıralayabiliriz: Kıdemli Ulaşım Görevlileri İçin Kapasite Geliştirmesi; Moldova-Ukrayna Sınır Geçişi, Kafkasya Otoyollarının Rehabilitasyonu; Gemi Yardım Ekipmanı Arzı İçin Gözetim ve Eğitim, Ticareti Kolaylaştırma ve Kurumlaştırma Desteği; "Dolphin" Projesi, Kervansaray İçin Fizibilite Çalışması; Ulaşım Yönetim Eğitimi; Bakü Limanı'nda Denizcilik Eğitimi; Bölgesel Trafik Tahmin Modeli; Yol Ulaşım Hizmetleri (Kafkaslar); Demiryolları Altyapı Bakımı (Kafkaslar); Yolları Döşeme Yönetimi Sistemlerinin Uygulanması; Yol Ulaşım Hizmetleri (Orta Asya); Feribot Terminalleri: Bakü ve Türkmenbaşı; TRACECA Ticareti Kolaylaştırma; Demiryolları Altyapı Uygulaması (Orta Asya); Trans-Kafkas Demiryolları İçin Ortak Girişim; Demiryolları Tarifeler ve Zaman Tablosu; Orta Asya Demiryolları Restorasyon ve Telekomünikasyon Çalışmaları; Yol Bakımı; Gürcistan Poti ve Batum Limanlarında ve Trans-Avrupa Şebekelerinde Yeni Terminal Hizmetlerini Kolaylaştırma Çalışması; Azeri ve Gürcü Demiryollarının Restorasyonu; İntermodel Hizmetlerin Yürütülmesi ve Eğitimi; Uluslararası Yol Ulaşım ve Geçiş Kolaylaştırma (IRU), Trafik Tahmin ve

[287] Abıkeyeva, a.g.m.

[288] 8 Eylül 1998 tarihli "The Baku Declaration"a imza atan devlet ve kuruluş adları arasında, görüldüğü gibi Rusya Federasyonu ve İran bulunmamaktadır. İran daha sonraki toplantılara gözlemci üye statüsüyle katıldığı halde Rusya bu projede hiçbir şekilde yer almamaktadır. Gelişmeler konusunda ayrıntılı ve teknik bilgiler için bkz.: http://www.traceca-org.org/docs/main.php

Fizibilite Çalışmaları; Ulaşım Konusunda Çok Taraflı Anlaşma'nın (MLA) Yürütülmesi için Hükümetlerarası Komisyon (IGC); Bakü, Tiflis ve Erivan Arasındaki Yol Bağlantısının Rehabilitasyonu ve Yeniden İnsaşı için Kafkasya Yol Sektörü-Fizibilite Çalışması; Orta Asya Yol Sınır Geçişlerinde Gümrüklerin Kolaylaştırılması; Sınır Geçiş Prosedürlerinin Dengelenmesi; TRACECA Koordinasyon Ekibi; Fergana Vadisi, Bişkek ve Kaşgar (Çin) Arasında Yeni Bir Demiryolu Bağlantısı'nın Pre-fizibilite Çalışması; Orta Asya Demiryolları Telekomünikasyonları; Transit Ulaşımlar için Ortak Legal Temeller... 1995T'ten itibaren başlamış olan bu projelerin her biri ortalama 1.000.000 ile 2.000.000 Euro civarında olup, projelerin önemli bölümü gerçekleşmiştir.

Uluslararası Örgüt haline gelme yolunda önemli mesafeler alan TRACECA'nın yetkili organı Hükümetlerarası Komisyon (Inter-governmental Comission: IGC) ve Daimi Sekreterya'dır. Bakü'de 8 Eylül 1998'de, Azerbaycan, Ermenistan, Bulgaristan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Romanya, Tacikistan, Türkiye, Ukrayna, Özbekistan hükümet başkanları veya temsilcileri Avrupa, Karadeniz, Kafkaslar, Hazar Denizi ve Asya bölgelerinde ekonomik ilişkiler, ticaret ve ulaştırmayı geliştirmek için "Avrupa-Kafkaslar-Asya Koridoru'nun Gelişmesi için Uluslararası Ulaştırma'da Temel Çoktaraflı Anlaşma"yı (Multilateral Agreement=MLA) imzaladılar. Temel Anlaşma'nın şartlarının uygulanması ve yürütülmesi ile ilgili konuları düzenlemek için, Anlaşma'nın 8. maddesine göre, üye devletler bir Hükümetlerarası Komisyon (IGC) oluşturdu.[289] Komisyon, Temel Anlaşma altında kararları almak üzere tam yetkili olarak yukarıda zikredilen devletlerin hükümet yetkilileri veya tam yetkili temsilcilerinden oluşur. IGC, uzlaşma temeline dayanarak kararlarını alır. Düzenli olarak yılda bir kereden az olmamak üzere IGC toplantılarını (konferanslarını) düzenler. Toplantıya ev sahibi olan ülke bir yıl için başkan olur.

IGC'nin başkanı, toplantının düzenlendiği ülke delegasyonunun başı olacaktır. IGC, başkanın veya herhangi bir tarafın teklifi üzerine toplanacak. Gerekli gördüğü takdirde IGC kararları hazırlayacak, Temel Anlaşma'daki problemlere çözüm üretecek. IGC uluslararası karayolu ulaşımı, uluslararası denizyolu ulaşımı ve uluslararası ticari deniz ulaşımı ile gümrük prosedürleri için çalışma grupları oluşturabilir, aynı zamanda onların yetki ve görevlerini tanımlayabilir. Anlaşmanın 8/6 maddesi hükümlerine göre, IGC, taraflarca uyarlanmak üzere kararları formüle eder ve şu konular dahil Temel Anlaşma içindeki sorunlar hakkında tavsiyelerde bulunur: Ulaşım politikalarının koordinasyonu; Temel Anlaşma'nın hükümlerinin uygulanmasını sağlamak; gerekli enformasyonun toplanması ve serbestçe değişimi; öncelikle trafik güvenliği, malların teminatı ve ilgili çevre konuları dikkate alınarak taraflar arasında ulaşımın dengeli gelişimi; nakliye müteşebbisleri ve kurumları arasında işbirliğinin gelişmesi; çoklu model (multimodal) ulaşımın gelişmesi; geçiş noktalarında kurulması istenen gümrük prosedür ve uygulamalarının basitleştirilmesi.

Temel Anlaşma'nın gereklerini yerine getirmek üzere, Anlaşma'nın 9. maddesine göre Daimi Sekretarya kurmuştur. Daimi Sekreterya'nın faaliyetleriyle ilgili, yetkilerinin kapsamı, görevlilerin hakları ve yükümlülükleri ile atanma prosedürü gibi bütün konular olgunlaştırılarak IGC tarafından onaylanır. Finans sistemi Temel Anlaşma'yı imzalayan devletlerin hükümetlerince onanır. Daimi Sekreterya Bakü'de bulunup, her üye ülkenin sürekli temsilcileri de buradadır. IGC tarafından onaylanan Genel Sekreter, IGC'de Baş Yürütme Görevlisi'dir (CEO). IGC, aynı zamanda Daimi Sekreterya'nın Yürütme Sekreteri'ni de seçer. Daimi Sekreterya, IGC'nin kararlarının uygulanmasını denetler ve Temel Anlaşma'nın gerçekleşmesini sağlamak üzere uygun önerilerde bulunur.[290]

TRACECA, hakkında bu bilgilerden sonra konunun bir diğer yönüne de bakmak gerek: Ulaşım ve iletişimin başdöndürücü bir şekilde hızlanarak ilerlediği çağımızda, bu gelişmelerin bir sonucu olarak dünyanın her tarafında bir bakıma uluslararası örgütler enflasyonu yaşanmaktadır. Eski Sovyet cumhuriyetleri Kafkas ülkelerinin üye olduğu BDT veya Türkiye'nin girişimi ile kurulan KEİ gibi örgütler, önemli bir ihtiyacı karşılamak, boşluğu doldurmak üzere oluşturuldukları halde, aşağıda ele alacağımız üzere beklenen sonuçlara ulaşmadıkları açıktır. Fonksiyonal yönü oldukça ağır olan TRACECA ise Kafkaslar çevresinden AB ve Çin'in de ekonomik olduğu kadar siyasi desteğini alan ve 2005 yılı itibariyle önemli başarılara imza atan bir uluslararası örgüttür.

---

[289] "Basic Multilateral Agreement on International Transport for Development of the Europe-the Caucasus-Asia Corridor", Article 8: Inter-Governmental Comission. http://igc.traceca-org.org/english/whatis.html

[290] http://igc.traceca-org.org/english/whatis.html

Yukarıda belirtildiği gibi örgütün fonksiyonel-ekonomik yönü ağır basmakla birlikte, siyasi sonucu çok daha önemli olup, hukuken RF'ndan kopmuş olan Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetlerini fiili-ekonomik olarak da Moskova'ya bağımlılıktan kurtarmaya sebep olmuştur. Böylece sözkonusu eski Sovyet cumhuriyetleri üzerindeki, tek alıcı, tek ulaştırıcı özelliğini ekonomik olmayan siyasi hesaplarla kullanan Moskova yönetimi, her fırsatta siyasi güce tahvil edebileceği bu fiili özelliğini kaybetmiştir. TRACECA'nın kuruluş aşamasında Rusya Federasyonu gibi İran'ın da dışarıda kalması, Kafkaslar ve Orta Asya konusunda tarihi Rus-İran ittifakının bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örgütün, daimi sekreteryasının Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de bulunması, Çin'den Polonya'ya kadar üye ülkeler arasında ulaşım konusundaki bu işbirliğinin fiili merkezine de işaret etmektedir. Belirtmek gerekir ki gerek Orta Asya ve Kafkas ülkelerinin gerekse AB ve Çin'in siyasi hesaplarla Rusya'ya karşı böyle bir organizasyon içine girmeleri için, en azından bölge dışı ülkeler bakımından önemli gerekçe bulmak zordur. Fakat, bölge ve bölge dışı ülkelerin çıkarlarını optimize ettiği bir dış ticaretin alt yapısını oluşturmak maksadıyla böyle bir işbirliğini zorunlu gördüğü açıktır. Moskova'daki yöneticiler ise, bu gelişmeyi de dikkate alarak, çevre ülkeleri konusunda tarihi emperyalist yaklaşımların çağdışı olduğu, egemenlik haklarına saygı çerçevesinde, bütün tarafların çıkarına olan işbirliğinin gerçekleşmesi için gereken güven ortamının kurulması konusunda zamanın geçmediğini dikkate almak durumundadır.

BÖLÜM 7:

Karadeniz Ekonomik İşbirliği[291]

Sovyetler Birliği'nin dağılması, II. Dünya Savaşı sonrası koşullarının ortaya çıkardığı uluslararası sistemi yıkmış olup, yeni bir sistemin oluşması yönündeki arayışlar ve gelişmeler sürmektedir. Bu gelişmelerin etki ve tepkilerinin bileşkesi, 1990'ların uluslararası sisteminin temel dinamiklerini oluşturduğu kadar, 21. Yüzyılın başındaki gelişmelerin de hareket noktasıdır. SSCB ile iki kutuplu dönemin de bir bakıma tarihe karışması sonucu 1990'lar için "yeni dünya düzeni" ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte günümüz uluslararası sistemini tanımlamak birçok yönüyle tartışmalı olup, ABD, Çin, AB gibi temel güçlerdeki gelişmelere veya değişmelere bağlı olarak 11 Eylül sonrasının birikimleri ile önümüzdeki yıllarda yaşanacaklar beklenmektedir. Bu yüzden, jeopolitik ve jeostratejik bakımdan son derece önemli konuma sahip olan Karadeniz ve Hazar çevresi ülkelerinin temel stratejileri ve uygulamadaki başarıları yeni uluslararası sistemi belirleyecek önemli etkenlerden olacaktır.

Şüphesiz, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) kuruluşu ile SSCB'nin dağılması genel uluslararası sistem için olandan daha fazla eski birlik cumhuriyetlerini ve bölge ülkelerini etkilemiştir. Varşova Paktı ve COMECON'un dağılması ile Moskova güdümündeki Doğu Avrupa ülkeleri askeri ve siyasi olduğu gibi ekonomik anlamda da bağımsız duruma gelmişlerdir. Öte yandan birlik üyesi 15 cumhuriyet uluslararası hukuk açısından bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bunlardan Karadeniz kıyısındakiler ile hinterlandındaki bazı ülkelerin, Türkiye'nin öncülüğü ile oluşturdukları Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ), örgütü oluşturan ülkelerin ekonomik, sosyal ve etnik çeşitliliği açısından uluslararası örgütler içerisinde ilginç örneklerden biridir. SSCB'nin dağılmasıyla uluslararası dengelerin değişmesinin ve bu değişimin etkisini yoğun olarak Karadeniz bölgesinde göstermesinin birçok boyutu vardır. Karadeniz kıyı ve hinterlandı ile birlikte, stratejik, ekonomik, sosyo-politik özellikleriyle önemli anlaşmazlıkların kaynağı durumundadır. Öte yandan, Karadeniz'le ilgisi yok gibi görünen birçok konu son tahlilde bu bölgedeki dengelere dayanmaktadır.[292]

"Ekonomik" temelli KEİ örgütünün "Karadeniz bölgesi" ile sınırlı kalması, yani KEİ'nin fonksiyonel ve bölgesel bir uluslararası örgüt olması yönü, küreselleşen dünyada birçok diğer uluslararası örgütlerle paylaşılan özelliklerindendir. Bununla beraber, bu örgütü oluşturan ülkelerin ekonomik, sosyal, siyasal, etnik, dini ve kültürel özellikleri, daha doğrusu farklılık ve ilk bakışta aykırılıkları ile aynı çatı altında toplanmaları, oluşumun en ilginç yönü durumundadır. Öte yandan, örgütün, kuruluş girişiminden itibaren geçen süre zarfında gözle görülür bir etkinliğinin olmamasının da gerçek nedenlerinin bu siyasi ve sosyal farklılıklarda bulunduğu düşünülebilir. Bölgenin ihmal edilmemesi gereken gerçekleri diyebileceğimiz bu farklılıklar veya aykırılıkların oluşturduğu iç gruplaşmalar ise, uzun vadede örgüte dinamizm kazandırmasına veya daha da etkisizleşmesine yol açabilecektir.

Yukarıda, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Karadeniz-Hazar Enerji Birliği" (KAHEB) başlıklı bölümde de belirtildiği gibi, KEİ'ni başarılı kılacak bir açılım olarak, KAHEB alt örgütlenmesinin önemi üzerinde durulmuştur. Kuruluş aşamasının, ekonomik altyapısı oluşturulmadan gerçekleşmesi ile geçen sürede yaşananlar ışığında, bölgesel ve küresel gelişmelerle birlikte bölge ülkelerinin işbirliği zemini olarak "enerji" temelli işbirliği son derece önemlidir.[293] Burada temel sorun, bir uluslararası örgüte, KEİ'ne, etkinlik kazandırmak değil, bölgesel işbirliğini geliştererek daha müreffeh ve güvenlikli ortak yaşamın yollarını araştırmaktır. Enerji, ekonomi ve genel olarak ticaretteki işbirliğinin, siyasal, hukuksal ve güvenlik alanlarında ülkeleri birbirine yaklaştırcağı açıktır. 11 Eylül sonrası koşullarında bölge daha güvenli olduğu kadar, işbirliğinin getirdiği dayanışma ile kaynaklar bölge içerisinde kalmış olacaktır.

---

[291] "Karadeniz Ekonomik İşbirliği" başlıklı bu bölüm, "Black Sea Economic Cooperation and Caspian-Black Sea Energy Community, *Turkish Review of Eurisian Studies* (Foundation for Middle East and Balkan Studies, OBİV, Annual 2002 , İstanbul, ss.187-219) adlı makalemizin bir bölümünün tercümesidir.

[292] Duygu Bazoğlu Sezer, "Evolving Balances in the Black Sea Region", *Seminer on Russia and the Nıs, Minutes, 29-31 Mart 1996,* Ankara, Sam Papers No: 1/96; ss.48-52.

[293] Aşağıda özetlediğimiz gibi, genel anlamda enerjide işbirliği 1992 tarihli KEİ Zirve Deklarasyonu'nda vardır.

Hazar petrol ve doğalgazının dünya pazarlarına ulaşımı konusunda Bakü-Ceyhan alternatifi, SSCB'nin dağılması ile gündemi yoğun olarak meşgul etmiş ve bu hat Türkiye ve diğer ülkeler açısından ekonomik özelliğinden çok stratejik, siyasal ve prestij yönüyle dikkate alınmıştır. Rusya'dan geçen güzergah ile Basra Körfezi'ne ulaşacak boru hatlarının daha ucuz alternatifler olduğu, Bakü-Ceyhan'ın ise bunlara göre daha pahalı olduğu genellikle dile getirilmiştir. Ancak yukarıda rakamlarla belirttiğimiz gibi, ileri sürülenin aksine Bakü-Ceyhan'ın diğer alternatiflere göre ekolojik önemi, siyasal ve stratejik anlamı yanında ekonomik olarak da en uygun hat olduğu gerçeği ortaya konulmuştur. Bölge ülkelerinde yaşanan iletişim ve bilgi teknolojisindeki gelişmelerle toplumlar daha katılımcı, yönetimler daha şeffaf ve bunun doğal sonucu olarak ülkeler dış güçler tarafından daha az sömürülen bir düzene kavuşacağı beklentisinden hareketle, enerji alanındaki dayanışmanın ekonominin diğer sektörlerine yayılacağı ve bunun doğal sonucu olarak emperyalist, irredentist, saldırgan ve işgalci politikalar yerine, karşılıklı güven ve saygı önem kazanacaktır.

KEİ için 'başarısız' teşhisini koymak henüz erken belki bir dereceye kadar haksızlık sayılabileceği gibi, AB sürecine giden yol dikkate alındığında 'başarılı' demek de zordur. Ancak, Avrupa'nın çelik ve enerji ihtiyacı ve kaynakları olan ülkeleri gibi Hazar ve Karadeniz ülkeleri de enerji üreten ve tüketen özellikleri açısından birlikte hareket etmesi gereken potansiyel bir sistemin üyeleridir. Türkiye'nin bu aşamada, KEİ'ni kurumsallaştırmada gösterdiği başarısını, gecikmiş olan KAHEB için de göstermesi gerekmektedir.

KEİ'nin Kuruluşu ve Hedefleri

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Deklarasyonu, 25 Haziran 1992'de, örgütün kuruluş çerçevesini oluşturan Boğaziçi Belgesi ile imzalanmıştır. Bu gelişme, SSCB'nin dağılma duyurusu niteliğindeki BDT'nun kurucu sözleşmesi, Aralık 1991 tarihli Minsk Sözleşmesi ve Alma Ata Deklarasyonu'ndan altı ay sonra kabul edilmiştir.[294] KEİ Deklarasyonu'na Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan imza atmıştır. Deklarasyonu imzalayan devlet başkanları, bu anlaşma ile bölge ülkeleri arasında mal, hizmet, işgücü ve sermayenin serbest dolaşımı için gerekli şartların oluşturulması yönünde işbirliği yapmak niyetinde olduklarını belirtmişlerdir.[295]

Boğaziçi Belgesi'ni imzalayan ülkelerin devlet ve hükümet başkanları, halkları arasında barışçı ve yapıcı ilişkilerin geliştirilmesinin gereğine inanıp, BM Şartı ve AGİK belgelerindeki genel prensiplere dayanarak tarafların karşılıklı çıkarını gözeten bir örgütlenmenin gerekliliği konusunda şunları kabul etmişlerdir:

Serbest pazar ekonomisinin geliştirilmesi için gerekli altyapının oluşturulması yönünde hukuki düzenlemelerin yapılması.

Demokrasi, hukuk devleti ve insan haklarına saygı esaslarının bu işbirliğinin temeli olduğunun dikkate alınması.

Bu işbirliğinin temelinde dostluk ve iyi komşuluk ruhunun yer alması.

Bu yeni oluşum ile bölgede barış, istikrar ve ilerleme yönündeki gelişmelerin daha hızlanacağına inanılması.

Bunun sonucu olarak halkın ve bölgenin huzur ve refahının istikrar kazanacağı ve artacağının bilincinde olunması.

Esasen bölgenin halen ciddi etnik ve siyasi karışıklıklarla karşı karşıya bulunduğu ve gittikçe

---

[294] Gerçekçi olmayan bir uluslararası örgüt olarak BDT hakkında bkz.: A. Yalçınkaya, "İdealizm-Uluslararası Örgütler Bağlamında Bağımsız Devletler Topluluğu", *İ. Ü. İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Yıllığı Özel Sayısı: Prof. Dr. Esat Çam'a Armağan,* İstanbul, 2000; ss.289-317.

[295] KEİ'nin temel sözleşmeleri, The Bosphorus Statement, İstanbul (25 Haziran 1992), Summit Declaration on Black Sea Economic Cooperatin, İstanbul (25 Haziran 1992), Declaration of Intent For The Establishment of the BSEC Free Trade Area (7 Şubat 1997), Charter of the Organization of the Black Sea Economic Cooperation (5 Haziran 1998, Yalta) ve Yalta Summit Declaration (5 Haziran 1998) adlı belgelerin Türkçe tercümesi için bkz.: Alaeddin Yalçınkaya (Der.), Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, İstanbul, Bağlam, 1998; ss.193-214. Bu belgelerin suretini veren ve araştırmamız için yardımlarını esirgemeyen KEİ eski Genel Sekreteri Em. Büyükelçi Nurver Nureş'e ve daha sonra bu görevi devralan ve çalışmalarımızda yardımcı olan Em. Büyükelçi Tanju Bleda'ya teşekkürler. Ayrıca bkz.: http://www.bsec.gov.tr.

tırmanan yeni gerilim konularının bulunması nedeniyle böyle bir işbirliğinin kaçınılmaz olduğu.

Bu işbirliği ile bütün kurucu ülkelerin imzalamış olduğu AGİK prensipleri çerçevesinde ve bu işbirliği zemininde anlaşmazlıkların barışçı bir şekilde çözülmeye çalışılması ve baskı, şiddet, terörizm ve kanunsuzluğa karşı ortak mücadele edileceğinin kabul edilmesi.

Böylece Karadeniz bölgesinin barış, özgürlük, istikrar ve refah bölgesi haline geleceğine inanılması.[296]

KEİ hakkında zirve deklarasyonunun takdimi niteliğindeki Boğaziçi Belgesi, böyle bir işbirliğini gerektiren çevre şartlarını dile getirirken, SSCB sonrası gelişmelerin neden olduğu krizlere de atıfta bulunmaktadır. Bu belgenin temel unsurlarından birisi de, Türkiye ve Yunanistan dışındaki ülkelerin tamamının daha önce sosyalist sisteme sahip oldukları halde, oluşumun serbest pazar ekonomisinin geliştirilmesini hedeflemesidir. Ancak geçiş döneminin ekonomik olduğu kadar siyasi, etnik ve güvenlik sorunları olup, bölge istikrarını tehdit eden bu gerçeklerin dikkate alınması ve zaman içinde çözümü sürecine gidilecek bir işbirliği düşüncesi gündeme getirilmektedir. Deklarasyon, kurulması öngörülen örgütün hedeflerini ve işbirliği alanlarını maddeler halinde saymaktadır. Bunların bir kısmına Boğaziçi Belgesi'nde işaret edildiği halde, diğer bir kısmı somut projeler veya işbirliği alanları olarak maddeler halinde sayılmıştır. Bunlar:

Avrupa'da yeni bir barış ve güvenlik dönemi oluşturulması, müreffeh ve birleşik bir Avrupa'nın insan hakları, temel haklar ve hürriyetlere dayanan bir yönetim sisteminin geliştirilmesi ile taraf devletlerin potansiyeli ve ülkelerin coğrafi yakınlıkları dikkate alınarak işbirliğini ilerletme yolu değerlendirilecektir.

Geçiş döneminde yaşanacak olan reform süreci ve yapısal uyumlar konusunda gündeme gelebilecek olan problemlerde karşılıklı çıkarlar gözetilecektir.

Karadeniz'in çevre problemleri dikkate alınarak, ekonomik gelişmede çevrenin korunmasının bütün halkların çıkarına olduğu ve hayati bir önem taşıdığı unutulmayacaktır.

Bu işbirliği ile taraf devletler dünya ekonomisine daha yüksek düzeyde entegrasyona ulaşacaklar.

Kurulacak işbirliği, ilgili ülkelerin AB ve BDT[297] gibi örgütlerle birlikte diğer üçüncü ülkelere karşı olan yükümlülüklerine itiraz etmeyecek, oluşturulacak işbirliği bundan sonra da üçüncü ülkelerle ilişkilerin kurulmasını önlemeyecektir.

Ticaret ve sanayi alanındakiler de dahil ekonomi, bilim ve teknoloji ile çevre konularındaki işbirliği genişletilecek, kuruluşlar, müteşebbisler ve firmaların tarım ve haberleşme, istihbarat, istatistik olanlar da dahil iktisadi ve ticari bilginin değişimi, ürünlerin standardizasyonu ve belgelendirilmesi, enerji, yeraltı kaynaklarının çıkarılması ve işletilmesi, turizm, tarım ve tarım endüstrileri gibi alanlarda faaliyetleri desteklenecek, müteşebbislerin ve firmaların ferdi ve ortak teşebbüsleri teşvik edilecektir.

Ticaret ve yatırım alanlarındaki işbirliği ile özellikle çifte vergilendirmeden kaçınılması ve yatırımların ilerletilmesi konusunda anlaşmalar yapılacaktır.

Bu işbirliğinin gelişmesi için kuruluşlar düzeyinde uygun kredi ve mali sözleşmeler yapılacak, uluslararası mali kuruluşların desteği sağlanacak ve projelerin desteklenmesi için Karadeniz Dış Ticaret ve Yatırım Bankası'nın kurulmasına çalışılacaktır.

Taraf devlet Dışişleri Bakanları en az senede bir kere toplanarak gelişmeleri değerlendirecek ve yeni hedefler belirleyecek ve bu toplantılara iş dünyası temsilcileri de katılacaklardır.[298]

1992 sözleşmeleriyle, ilgili devletler kurumlaşma yönünde anlaşmaya vardıkları halde, girişimin uluslararası örgüt haline gelmesi için 1998 yılı beklenmiştir. Bu süre zarfında ilişkiler devam etmiş, değişik başkentlerde toplantılar gerçekleşmiştir. Bunlardan bazıları şöyle:

---

[296] *The Bosphorus Statement*, İstanbul (25 Haziran 1992*).* 1992'de adı AGİK (CSCE) olan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı daha sonra AGİT (Avrupa ve Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı: OSCE) haline gelmiştir.

[297] Deklarasyonun 7. Maddesi "AB ve bölgesel işbirliği gibi uluslararası örgütler" derken, sadece Yunanistan'ın tam üye olduğu AB belirtilmiş, kalan ülkelerin yarısının üye olduğu BDT açıkça zikredilmemiştir.

[298] *Summit Declaration on Black Sea Economic Cooperatin*, İstanbul (25 Haziran 1992).

30 Haziran 1994'de, Tiflis toplantısında imzalanan anlaşma ile "Karadeniz Ticaret ve Gelişme Bankası"nın kurulmasına karar verilmiş;

30 Haziran 1995'de imzalanan Bükreş Belgesi ile taraf devletler işbirliğinin gelişmesi ve kurumlaşması yönündeki niyetlerini tekrarlamış;

25 Ekim 1996'da, devlet veya hükümet başkanlarının imzaladığı Moskova Deklarasyonu ile bölgesel düzeyde ticari konularda işbirliğinin hızlandırılması gereği beyan edilmiş;

7 Şubat 1997'de, dışişleri ve ekonomiden sorumlu bakanlarının imzaladıkları İstanbul Deklarasyonu ile Karadeniz Ekonomik Serbest Ticaret Bölgesi kurulması konusundaki niyet ortaya konmuş; 1997'de oluşturulma yolları araştırılan KEİ Ekonomik Serbest Bölgesi, o zamana kadar gerçekleşen işbirliğini daha da ilerletecek olan etkili mekanizmaların kurulmasını öngörmüş, KEİ'nin ulaşabileceği nihai hedef belirlenmiştir.[299]

28-30 Nisan 1997'de İstanbul'da toplanan "Karadeniz Bölgesi'nde Yeni Fırsatlar İş Konferansı" ile o zamana kadar alınan kararlar ve yapılması gerekenler iş çevrelerinin de katılımıyla tartışılmıştır.

1998 yılı başında, KEİ'nin kurumsallaşma sürecinde önemli bir aşama gerçekleşmiş ve Karadeniz Ticaret ve Gelişme Bankası Selanik'de kurulmuştur.

KEİ'nin kuruluşu yönündeki ilk sözleşmeden (1992) sonra en önemli gelişmesi 5 Haziran 1998'de, Yalta'da imzalanan zirve deklarasyonu ile gerçekleşmiştir. Bu deklarasyon ile örgütün uluslararası tüzel kişilik sahibi olması, böylece takviye edilmesi gerektiği ilan edilmiştir. Yalta Zirve Deklarasyonu ile çok taraflı ekonomik işbirliğinin, halkların yararına barış, istikrar ve güvenlik artırıcı katkıda bulunduğu dikkate alınarak, mevcut mekanizmanın tam yetkili bir bölgesel ekonomik teşkilat haline getirildiği KEİ Şartı imzalanmıştır. Böylece 25 Haziran 1992 Boğaziçi Belgesi ile başlayan oluşumun, Yalta'da imzalan KEİ Şartı ile uluslararası örgüt olma vasfı tescil edilmiştir.[300]

Yalta'da imzalanan belge ile Globalleşme ve bilgi toplumunun gereklerini karşılamak, istihdam yaratmak ve ülkeler arasında mevcut işbirliğini geliştirmek için KEİ ekonomik programının gerekli olduğu kabul edilmiştir. Dış ticaret rejimleri konusunda Dünya Ticaret Teşkilatı (DTT) ile uyumlu olacak altyapının oluşturulması ve uzun vadede KEİ Serbest Ticaret Bölgesi kurulması tekrar belirtilmiştir. Özel sektörün bu oluşumda itici güç olması gerektiğine işaret edilerek, somut projelerin geliştirilmesi ve yürütülmesinde özel sektörün devreye girmesinin desteklendiği belirtilmiştir. Bu işbirliği çerçevesinde, KEİ-AB ilişkisinin özel bir önemi olduğuna dikkat çekilerek, iki örgütün ilişkilerinin ilerletilmesi ile Avrupa-KEİ ekonomik bölgesinin şekillenmesinin hedeflendiği belirtilmiştir. Bu arada Avusturya, Mısır, İsrail, İtalya, Polonya, Slovak Cumhuriyeti ve Tunus'un KEİ'nde gözlemci statüsüyle yapıcı taraf olmaları şükranla karşılanmıştır. Bundan sonra da isteyen ülke veya kuruluşlara gözlemci veya uygun diğer bir statü verilebileceğine işaret edilmiştir.[301]

Yalta'da imzalanan KEİ Şartı ile kuruluş, BM nezdinde de uluslararası örgüt haline gelmiştir. KEİ'ne bağlı başlıca organlar, KEİ Uluslararası Daimi Sekreteryası[302], Dönem Başkanlığı, Üçlü Yönetim, Dışişleri Bakanları Konseyi, KEİ Parlamenterler Meclisi, KEİ İş Meclisi, Karadeniz Ticaret ve Gelişme Bankası, Çalışma Grubu, Uzmanlar Grubu, Vergi Grubu, konseyin yetkisi altında kurulan komite veya hizmet birimleri olarak sayılmıştır.[303]

KEİ Ülkelerinin Özellikleri

Uluslararası ilişkilerde, ortak veya tekil bir politikayı veya uygulamayı, çevre şartları ve genel stratejiden bağımsız olarak değerlendirmek birçok gerçeğin ihmal edilmesine yol açar. Ele alınan konunun karmaşıklığı, etkilediği ve etkilendiği alanların çokluğu ve yoğunluğu nispetinde bu durum daha da belirginleşir. "İzafiyet (relativity: görelilik)" gerçeği, burada çok daha belirgin olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden Türkiye'nin öncülük ettiği, Rusya'nın da 'karşı koyamadığı' ve içinde yer aldığı

---

[299] *Declaration of Intent For The Establishment of the BSEC Free Trade Area* (7 Şubat 1997).

[300] Nurver Nureş, "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Konseyi Kuruluşu, Hedefleri, Faaliyetleri Hakkında Belgeler", *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, der.: Alâeddin Yalçınkaya, 1998, İstanbul, Bağlam; ss.193-214.

[301] *Yalta Summit Declaration* (5 Haziran 1998).

[302] Sekreterya için T.C. Hükümeti, Boğaz'da İstinye yakınlarındaki Müşir Fuat Paşa Yalısı'nı tahsis etmiştir.

[303] *Charter of the Organization of the Black Sea Economic Cooperation* (5 Haziran 1998, Yalta).

bu örgütün, hedefleri, ulaştıkları ve ulaşması beklenenleri ele almadan önce, KEİ'ni oluşturan ülkelerin birbiriyle ve konuyla ilgili bazı özelliklerini kısaca ele alalım.[304]

KEİ üyesi ülkelerin siyasi ve iktisadi güçlerini dikkate alarak bir merkez-çevre ülkeleri ayırımı yapacak olursak, Türkiye, Rusya ve Ukrayna'nın oluşumun merkezinde yer aldığını görürüz. Bu gruba bazı özellikleri ile Yunanistan da katılabilir. Bununla beraber Türkiye-Rusya ilişkileri, anlaşmazlık noktaları veya çatışan çıkarlar dikkate alındığında oluşumun temel ekseni olarak karşımıza çıkmaktadır ki yukarıda belirttiğimiz gibi KAHEB'nin de temelini aynı ikili oluşturmaktadır. Bu eksen etrafında, SSCB sonrasında Rusya'dan daha fazla uzaklaşmak ve ülkelerinin geleceğini Rusya'nın çıkar ve etkisini dikkate almadan kurmak isteyen ülkeler ile, Rusya ile siyasi, iktisadi, stratejik ve askeri işbirliğine öncelik veren ülkeler yer alır. İlginçtir ki, aynı zamanda NATO ve AB üyesi olan Yunanistan, NATO üyesi, AB'ne aday, Gümrük Birliği'ni imzalamış ve Yunanistan ile daha birçok işbirliği olan Türkiye'nin yanında değil de birçok nedenden dolayı Rusya tarafında görülmekte olup, uygulamalar da bu yöndedir.

Örgütü oluşturan ülkelerden Türkiye ve Yunanistan dışında kalanlar daha önce sosyalist sisteme sahip olup, 1990'larda serbest piyasa ve pazar ekonomisi yönünde açılımlar yapmış, belirli bir mesafe elde edilmiştir. Bununla beraber gelinen nokta itibariyle, devletin ekonomideki temel belirleyiciliği önemli ölçüde sona ermiş, ancak bunun yerine çoğunda ülke ve halkın üretim, dağıtım, ulaşım gibi temel ihtiyaçlarını, düzenleyen, karşılayan bir özel sektör henüz kurulamamıştır. Bu durumda, Türkiye ve Yunanistan'a önemli görevlerle birlikte geniş yatırım ve girişim alanları ortaya çıkmaktadır. Devletçi ekonomiye sahip olan ülkelerin tamamı Varşova Paktı ve COMECON üyesi idiler. Bu 9 ülkeden Arnavutluk, Romanya ve Bulgaristan'ın dışındaki altı ülke Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, RF, Ukrayna, Moldova aynı zamanda SSCB'nin 15 cumhuriyetini oluşturmaktaydılar. Bu altı ülke, sonradan katılma, ayrılma-katılma gibi zikzaklar sözkonusu olmakla birlikte, bugün için BDT üyesidirler.[305]

Yunanistan ve Türkiye'nin yanında, Romanya ve Bulgaristan'ın 1997 Brüksel Zirvesi ile AB'ne tam aday olmaları, örgüt ile AB'ni, görünüşte daha da yakınlaştırmıştır. Diğer ülkelerin de AB ile ortaklık sözleşmeleri veya değişik boyutlarda ilişkileri vardır. Öte yandan KEİ ve KAHEB açısından bir gelişme Eylül 2000'de oluşturulması düşünülen Kafkasya Parlamentosu girişimidir. Bu parlamentoda Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile Çeçenistan, Dağıstan ile birlikte RF'na bağlı 7 özerk cumhuriyet temsil edilecekti. Oluşturulması düşünülen Kafkas Parlamentosu üyesi ülkeler veya bölgelerin tamamı hem BDT hem de KEİ üyesidirler. Ancak sonuçsuz kalmış bir girişimdir.

Rusya'nın 2000 yılı başı itibariyle, Putin'in önderliğinde başta bağımsız Kafkas cumhuriyetleri olmak üzere yeniden eski cumhuriyetler üzerinde etki oluşturması yönündeki teşebbüsleri karşısında, dış desteğe ihtiyaç duyan cumhuriyetlere Türkiye'nin önerdiği AGİT çerçevesinde Kafkas Paktı, KEİ ülkeleri içerisinde, Rusya'ya karşı Rusya ile birlikte bir savunma birimi olarak karşımıza çıkmaktadır.[306] Türkiye Cumhurbaşkanı'nın 15 Ocak tarihi itibariyle gündeme getirdiği bu pakt konusundaki öneriye, Gürcistan ve Azerbaycan destek vermiştir.[307]

Önceki bölümde ayrıntılı olarak ele aldığımız, 1990'lardaki gelişmeler ile stratejik ve ekonomik işbirliğine giren Gürcistan ve Azerbaycan'ın anlaşmasıyla oluşturulan Güney Kafkas Koridoru merkezli Yeni İpek Yolu (TRACECA), Orta Asya'yı Hazar Denizi ve Karadeniz yoluyla Ukrayna ve Avrupa'ya bağlamayı hedeflemektedir.[308] Bu alanda kurulan kara ve demiryolları ile deniz taşımacılığı sadece Güney Kafkasya'nın değil, Orta Asya'nın da ekonomisini Rusya'ya bağımlılıktan önemli ölçüde kurtarmıştır. Bu

---

[304] KEİ'nin oluşumunda Türkiye'nin öncü rolü ve bu örgütün başarılı olması için yaptığı fedakarlıklar ile gösterdiği gayretleri dikkate alan gözlemciler, Türkiye'nin bu örgüt kanalıyla bölgedeki etkinliğini artırmayı beklediğini söylerler*; BBC NEWS,* 4 June 1998.

[305] Çevre ülkeleri üzerinde Çarlık veya Sovyet dönemine benzer bir nüfuz kurmak veya mevcut bağımlılığı güçlendirerek sürdürmek üzere Putin'le birlikte BDT'ye daha fazla ağırlık verildiği halde, 2005 yılı itibariyle Putin'in de BDT'den ümidini kestiği görülmektedir.

[306] Emekli Büyükelçi Şükrü Elekdağ, o zamanki T.C. Cumhurbaşkanı'nın Rusya'nın bölge ülkeleri üzerindeki emperyalist hedeflerini dikkate alarak yaptığı teşebbüs sonucu gündeme gelen, "AGİT çerçevesinde Kafkasya için bir istikrar paktı oluşturulması" konusunda şöyle der: "AGİT'in Kafkaslar'da bir güven ve istikrar ortamı yaratmasını beklemek hayalperestlik olur. Gerçekçilik, bölgede istikrar sağlanmasının yolunun Washington'dan geçtiğini gösteriyor"; "ABD'nin Çelişkili Kafkas Politikası", *Milliyet,* 17 Ocak 2000.

[307] "Kafkaslar'da 'İstikrar Paktı'", *Milliyet,* 16 Ocak 2000.

[308] Yeni İpek Yolu'nun siyasal önemi konusunda bkz.: Archil Gegeshidze, "The New Silk Road: A Georgian Perspective", *Perception*s, June-Augusst 2000; 132-140.

oluşumda yer alan, Türkiye ve Moldova'yla birlikte KEİ üyesi beş ülke aynı zamanda Güney Kafkas Koridoru bağlantıları, yaygın deyimle Yeni İpek Yolu üzerinde bulunmaktadır.[309]

KEİ ülkelerinin siyasal yapı çeşitliliği yanında, ekonomik özellikleri de önemli ölçüde devletleri birbirlerine bağımlı kılmaktadır ki enerji bunların en önemlisidir. Rusya Federasyonu ve Azerbaycan, petrol ve doğalgaz ihracatçısı ülke olup kalan hemen bütün ülkeler enerji bakımından dışa bağımlıdırlar (KEİ üyesi olmayan KAHEB ülkeleri Türkmenistan ve Kazakistan'ın enerji ihracatçısı olduğunu, ancak ihraç yolunun KEİ'nden geçtiğini hatırlatalım). Bu bağımlılığın, ülke bağımsızlığını tehdit eder şiddette hissedildiği ülkelerin başında Gürcistan gibi devletler yer almaktadır. Rusya zaman zaman enerji kozunu zayıf ülkelere baskı aracı olarak kullanabilmektedir. Enerjide dışa bağımlı olan Türkiye'nin, Rusya'nın baskı amacıyla bir tür ambargo uyguladığı Gürcistan'a 2000 yılı başında mazot hibe etmesi, örgüt içerisindeki çelişkiler ile Türkiye'nin bu bölgeye atfettiği önemi ortaya koyması bakımından ilginçtir.[310]

KEİ'nin kurumsallaşması, belirttiğimiz gibi Türkiye'nin öncülüğü ile gerçekleşmiştir. 1980'lerde ithal ikamesi ve kamu ağırlıklı ekonomik tercihten hızla uzaklaşmaya başlayan, bunun yerine serbest piyasa ekonomisi yönünde önemli kararlar alan Türkiye, bu dönemle birlikte tarım ve sanayi ürünleri için pazar arama ihtiyacını daha fazla duymaya başlamıştır. Önemli yapısal değişimlerle Türkiye'nin dış ticaret, turizm, yurt dışında inşaat ve müteahhitlik hizmet gelirleri de hızla artmış, ihracat ve ithalat miktarları ile bu miktara konu olan kalemler çoğalmış, ihracatın ithalatı karşılama oranında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle tekstil ve gıda sektörünün başını çektiği ihracat artışı ile eş zamanlı olarak geniş kitlelerin rekabet ettiği küçük ve orta ölçekli girişimciler ortaya çıkmıştır.

Türkiye'nin emekleyen sanayileşmesi ile artan üretiminin pazar ihtiyacını 1980'lerde çözmesinde, İran-Irak Savaşı'nda Türkiye'nin başarı ile uyguladığı tarafsızlık stratejisinin önemi büyüktür. Savaş boyunca ve savaştan sonra Körfez Krizi'ne kadar Türkiye her iki ülkeye tüketim maddelerini, savaş şartları içerisinde daha kolay satabilmiş, böylece Türk girişimci devlet desteği olmadan dış ticaretle yaygın olarak tanışmıştır. Körfez Krizi ve Irak'a konulan ambargo ile birlikte bu 'mutlu' dönem sona ermiş, bir taraftan Türk ihracatçısının en büyük pazarlarından biri durumundaki Irak pazarı kapatılmış, diğer taraftan Güney Doğu'da yaşanan terör, Körfez bölgesindeki gelişmelerle beslenirken, bölgenin ülke ekonomisine katkısı bir yana, buradaki terör, üretim, ihracat, destekleme kaynakları gibi alanlar dahil milli gelirin önemli bir kısmının savunmaya aktarılmasını zorunlu kılmıştır.

1990'ların başı itibariyle artan üretime yeni pazar bulma ihtiyacı Körfez Krizi'nden sonra daha da artmıştır. Bu arada SSCB'nin dağılması, Türkiye için yeni potansiyel pazarların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Devletçi ekonominin yıkılması ile ortaya çıkan siyasal, sosyal ve iktisadi gerçekler, bu bölge ile ticaretin oldukça kârlı, en az onun kadar riskli olduğunu gözler önüne sermiştir. Siyasal ve toplumsal istikrarsızlıklar, bölge ekonomisinin dünya ekonomisi ve standartları ile entegre olmasını imkansız veya zor denilebilecek bir hale getirmiştir. Devletçi ekonominin çökmesi ile üretim düşüşü, işsizlik artışı, sosyal hizmetlerin yetersizliği ve teknolojik gerilik gibi etkenlerle insanlar hızla fakirleşmiş, bu durum yasadışı örgütlerin, özellikle yabancılara karşı saldırganlaşan kesimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Genel olarak eski Doğu Bloku ülkelerinde yaşanan bu toplumsal dönüşüm döneminde, Türkiye'nin bu ülkelerde yeni pazarlar bulması, ekonomisi için gerekli olduğu kadar, siyasal açıdan da kaçırılmaması gerekli olan bir fırsat olarak kabul edilmiştir.

Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu'nun ortasında yer alan Türkiye için, komşularının hemen tamamı önemli pazarlar olduğu halde, sosyal ve siyasal şartlar yüzünden Türkiye'nin daha önce buralarla ilgilenememe politikasına son verilmiş, komşularına karşı bir tür izolasyon stratejisi izleme döneminin geride bırakılması gereği ortaya çıkmıştır. Bununla beraber, bu ülkelerdeki pazara nüfuz etmenin kolay olmadığı da görülmüştür. Bu şartlar altında bölge ülkeleriyle çeşitli işbirliği zeminleri araştırılmış, Türkiye'nin öncülüğünde çeşitli örgütlenmelere girilmiştir. 2000 yılı başı itibariyle, Türkiye'nin öncülüğü veya etkinliği ile gündeme gelmiş belki bir uluslararası örgütler enflasyonunun yaşandığı söylenebilir. Bu örgütlerin önemli bir kısmı Türkiye'nin ihraç ürünleri ile teşebbüs ve işgücü için pazar bulma ihtiyacının

---

[309] 7-8 Eylül 1998'de Bakü'de "Büyük İpek Yolu Restorasyonu" konusunda bir zirve toplantısı düzenlenmiştir. 8 Eylül'de imzalanan "The Baku Declaration" adlı belgeyi, Ermenistan, Azerbaycan, Polonya, Bulgaristan, Romanya, Gürcistan, Tacikistan, Kazakistan, Türkiye, Kırgızistan, Ukrayna, Moldova ve Özbekistan devlet veya hükümet başkanları imzalamıştır. Böylece deklarasyon, 8 KEİ ülkesi ile birlikte, Polonya ve 4 Orta Asya cumhuriyeti temsilcilerince imzalanmıştır. Bu devletlerin hemen tamamının Rusya eksiği ile KAHEB ülkeleri olduğunu belirtelim.

[310] *Milliyet,* 15 Ocak 2000.

sonucudur. Ayrıca, üç kriz bölgesinde etnik ve siyasi problemlerin çözümlenmesi, ekonomik entegrasyon ile birlikte siyasi ve toplumsal dengelerin kurulması da hedeflenmiştir. Başta Azeri-Ermeni çatışması olmak üzere, özellikle Kafkasya'daki çoğu etnik kökenli sorunların bu entegrasyon sürecinde çözülebileceğini bekleyen Ankara yönetimi, bu amaçla Ermenistan'a, karşılıksız olarak önemli destekler vermiş, bir yönüyle tavizkar politika izlemiştir.

Türkiye'nin öncülüğünde, Türk ihraç ürünleri için yeni pazarlar bulma ve siyasi istikrar sağlama kaygısıyla kurulan veya kurulması düşünülen örgütlerin bir kısmının aslında KEİ bölgesi içerisinde olduğu görülmektedir. Rusya'nın 1999 sonbaharında Çeçenistan'a yeniden müdahalesi ile Rus dış politikasının başta Azerbaycan ve Gürcistan olmak üzere bölge ülkelerini, bu arada Türkiye açısından son derece önem arzeden Bakü-Tiflis-Ceyhan hattını tehdit eder hale gelmesi sonucu, Türkiye Cumhurbaşkanı'nca bir Kafkas Paktı kurulması fikrinin gündeme geldiğine yukarıda işaret edildi.

Bunun yanında 13 Şubat 2000 tarihinde, Bükreş'te, Türkiye, Yunanistan, Romanya, Makedonya, Arnavutluk ve Bulgaristan başbakanları ve dışişleri bakanlarının katıldığı zirvede Güneydoğu Avrupa Ülkeleri İyi Komşuluk İlişkileri, İstikrar, Güvenlik ve İşbirliği Şartı imzalanmıştır.[311] Güneydoğu Avrupa Ülkeleri İşbirliği (GDAÜ) adıyla, Türkiye ile birlikte Karadeniz'in batı yakasındaki KEİ ülkelerine Makedonya ilavesi ile karşımıza çıkan bu örgütün, faaliyet alanı sadece 'ekonomik' değildir. Öte yandan savunma amaçlı olarak gündeme gelen Kafkas Paktı üyeleri ise KEİ'nin Türkiye ile birlikte Karadeniz'in doğusunda yer alan ülkelerinden oluştuğu görülür. GDAÜ'ye uzun vadede alınması düşünülen Yugoslavya, Bosna-Hersek ve Kosova'nın aynı zamada KEİ'nin de potansiyel üyesi olduğu görülmektedir.

Nisan 2001'de Türkiye ile birlikte, Moldova'nın dışındaki 6 Karadeniz kıyıdaşı ülke tarafından kurulan BLACKSEAFOR, üye ülkelerin donanmalarının barışçıl amaçlarla birlikte hareket etmesini öngörmektedir. Ancak bu ülkelerin tamamı KEİ üyesi olup bu kurumun hedeflerine KEİ sözleşmelerinde işaret edildiği halde, KEİ ile BLACKSEAFOR arasında bir ilişkiden sözedilmemiştir.[312]

Türkiye'nin KEİ ülkeleri ile olan iktisadi ilişkileri, bu ülkelerin dış ticaret profilleri göz önüne alındığında son derece önem arzetmektedir. KEİ içerisinde nüfusu ve ülkesi gibi ekonomisi de en büyük olan ülke Rusya'dır. Türkiye'nin Rusya'dan petrol ithalatı SSCB dağılmadan çok önce başlamıştır. Yine daha Sovyet döneminde, bu ülkede gerçekleştirdiği müteahhitlik hizmetleri ile önemli başarılar elde etmiş, bir yandan dış ticaret açığının azaltılması sağlanırken diğer yandan Türk işçisi için yeni istihdam alanı ortaya çıkmıştır. 1990'larla birlikte bu ilişkiler, özellikle Türkiye'nin Rusya'ya tekstil ve tüketim ürünleri ihracatı ile bu ülkeden petrol ve doğalgaz alımı sayesinde Türkiye'nin dış ticaretinin temel kalemlerinden birisi haline gelmiştir. Bu yüzden 1998 Rusya ekonomik krizi Türkiye'yi oldukça etkilemiştir.

1995 rakamlarına göre Rusya'nın temel ithal kalemlerinin %38'ni gıda, ithalatının ise %41'ni petrol ve diğer hammaddeler oluşturmaktadır. Bu dönemde Rusya'nın toplam ihracatı, 64.9 milyar dolar, ithalatı ise 42.3 milyar dolardır. Aynı yıl, Türkiye'nin toplam 22.6 milyar dolarlık ithalatının %59'unu başta petrol ve doğalgaz olmak üzere hammadde kalemleri oluşturmakta ve toplam 18.3 milyar dolarlık ihracatının %58'ini tekstil, gıda ve tarım ürünleri oluşturmaktadır.[313]

1995 yılında Ukrayna'nın toplam 14.2 milyar dolarlık ihracatının %55'ni maden ürünleri oluştururken 16.9 milyar dolarlık ithalatının %21'i gıda ve tarım ürünlerinden meydana gelmektedir. Bu yıllarda gıda ve tarım ürünleri ithalatı, Azerbaycan için %58, Ermenistan için %23, Gürcistan için %14, Romanya ve Bulgaristan için de %6 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin bu ülkelere ve diğer KEİ üyesi ülkelere ihraç ettiği tekstil ve sanayi ürünleri, gerek Türkiye'nin ihracatı ve gerekse bu ülkelerin dış ticaretinde önemli miktara ulaşmıştır. Azerbaycan'ın yıllık 547 milyon dolarlık ihracatının %66'sını petrol ve doğalgaz oluşturmaktadır. Diğer KEİ ülkelerinin önemli bir kısmı ise petrol ve doğalgaz ithalatçısı durumundadır. Bununla beraber, Türkiye'nin her ülkeye çeşitli kalemlerde satabileceği ürünler

---

[311] *Milliyet*, 13 Şubat 2000.

[312] Hasan Ulusoy, "A New Formation in the Black Sea: BLACKSEAFOR" *Perceptions*, Dec. 2001-February 2002.

[313] "Turkey" ve "The Russian Federation*", New Opportunuties in the Black Sea Region Business Conference, 28-30 April 1997*, İstanbul (*DEİK Bülteni*). Bundan sonraki rakamlar da DEİK'in "Ukraine", "Hellenic Republic", "Armenia", "Georgia", "Romania", "Azerbaijan", Bulgaria" ve "Moldova" adlı bültenlerinden alınmıştır. Yukarıda, KEİ organlarını ele alırken değindiğimiz KEİ İş Konseyi faaliyetleri, Türkiye'de daha çok DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu) tarafından yürütülmektedir. DEİK'in öncülüğünde düzenlenen konferansın adı da bültende geçtiği gibi Karadeniz'de Yeni Fırsatlar İş Konferansı'dır.

olduğu gibi, bu ülkelerden Türkiye açısından önemli olan ürünlerin ithalatı yapılmaktadır ve bu kalemlerin nitel ve nicel olarak çok daha arttırılması mümkündür.

1992 ve 1995 yılları rakamlarına göre Türkiye'nin KEİ ülkelerine olan toplam ihracatı 905 milyon dolardan 1.238 milyon dolara çıkmış, ithalatı ise 1.517 milyon dolardan 4.019 milyon dolara ulaşmıştır.[314] Bu durumda Türkiye'nin bu ülkeler açısından önemli bir dış ticaret açığı sözkonusudur. Bu ülkeler başta gıda ve tekstil olmak üzere temel tüketim mallarında sıkıntı yaşadıkları halde sonraki yıllarda beklenen sıçrama gerçekleşmemiştir.

Gerçekçi Bir Uluslararası Örgüt Olarak KEİ

Uluslararası ilişkilerde idealizm-realizm tartışmalarının önemli bir boyutunu uluslararası hukuk ve uluslararası örgütler oluşturur. İdealist yaklaşıma göre, insanın özünde iyilik bulunduğu için, uygun bir ortam oluşturulduğu takdirde kötülük ve kavgaya karşı çıkacaktır. Dolayısıyla, uygun bir uluslararası ortam oluşturulduğu takdirde, insanlar savaşmak istemeyecek, devletler arasında anlaşmazlık konuları kalmayacak, mevcut veya muhtemel anlaşmazlıklar barışçı yollardan çözülecektir. Bunun için uluslararası hukukun gelişmesi ve gerektiğinde müeyyide kullanması gerekmektedir. Bu görev de uluslararası örgütlere düşmektedir.

Uluslararası örgütler, uluslararası hukukun uygulama, denetleme, gerektiğinde yaptırım uygulama birimi olacaktır. Bu maksatla kurulmuş olan Milletler Cemiyeti, devletlerin egemenlik alanlarına da müdahale eden yetkilerle donatılmıştır. Bununla beraber, I. Dünya Savaşı sonrası oluşturulan ve galip devletlerin lehine olan sistemin bekçisi durumundaki uluslararası hukuk düzenlemeleri ve Milletler Cemiyeti'nin, mağlup devletlerin yeniden güçlenmesi ile varlığının bir anlamı kalmamış ve bu dönem sona ermiştir. Bu yüzden idealist bir uluslararası örgüt, gerçekte, bu görüntü adı altında güçlü ülkelerin kendi lehine hukuki yapıyı sürekli kılma aracıdır. Örgütün gizli hedefleri ile açıklanmış hedefleri arasındaki çelişki, örgütü şaibeli kılmakta ve varlığı veya örgüte üyeliği tartışmalı hale getirmektedir. Realistler ise uluslararası örgütlerin varlığına karşı olmamakla birlikte, bu örgütlerin idealist bir kisve altında sömürü aracı olmasına karşı gelmektedirler. Bunun yerine, uluslararası örgütler ülkelerin gücünü ve ülkeler arasındaki çıkar çatışması gerçeğini dikkate alarak örgütlenmelidirler.[315]

Belirtmek gerekir ki, KEİ kurulmadan önce olduğu gibi, KEİ'nin varlığına rağmen bu kurumun etki veya denetimi dışında, üye ülkeler arasında önemli ilişkiler veya işbirliği sözkonusudur. 1960'larda yapılan görüşmeler ile 1970'lerde Türkiye, Rusya ve Doğu Bloku ülkeleri ile önemli ticari ilişkiler kurmuş, SSCB'nin dağılma sürecinde de bu ilişkiler artarak devam etmiştir. Bu durumda, sözkonusu ilişkiler için BM, AGİT, GATT, DTT, IMF, Dünya Bankası gibi örgütlerin düzenleyici kuralları sözkonusu iken –ki KEİ belgeleri de ilişkilerin önemli bir kısmını bu belgeler çerçevesinde düzenler- yeni bir örgütün kurulmasına gerçekten ihtiyaç var mıdır? Öncelikle şu belirtilmelidir ki, adı geçen genel örgütlenmeler ve benzerleri sözkonusu iken AB veya BDT'nun kurulmasını gerekli kılan şartlar KEİ'nin de gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. BDT'nun varlığı, BDT'ndaki merkez ülkelerinin gizli hedefleri bir yana bırakıldığında, bu örgütlenmenin ilgili ülkeler için gerekli olduğu, bu örgüt aracılığı ile bir takım ülkeler, gerek diğer üyeler gerekse üye olmayan ülkelere karşı daha avantajlı duruma geldikleri gibi, KEİ'nin varlığının da birtakım ülkelerle ilişkileri, özellikle ticari ilişkileri geliştirmede bir zemin olması gerekmektedir.

2000 yılı başında, BDT zemininde eski Sovyet cumhuriyetlerini yeniden etkisi altına almak isteyen, o zamanki sıfatı ile Rusya Devlet Başkanı Vekili ve Başbakanı Vladimir Putin, Moskova'da gerçekleşen BDT zirvesinde dönem başkanlığı sırası Tacikistan'da olduğu halde, yeniden kendisinin dönem başkanlığını diğer üyelere kabul ettirmiştir. Burada BDT zemininin, idealist bir görüntü altında çevre ülkeleri kendisine bağlama çabaları olarak gördüğümüz bu tür davranışlara, hegemonya kurma çağrışımında bulunulabilir diye, Türkiye KEİ zemininde tevessül etmemiştir. Belki de bu yüzden diğer ülkelerin eşitliğini gereğinden fazla ön planda tutularak Türkiye, bilinçli bir şekilde kendisine haksızlık

[314] *Turkey and the BSEC Countries, DEIK BULLETIN,* April 1997.

[315] Teorik yaklaşımlar açısından uluslararası örgütler konusunda "İdealizm-Uluslararası Örgütler Bağlamında Bağımsız Devletler Topluluğu" adlı çalışmamız ile orada zikredilen kaynaklara bakınız.

etmiştir.[316]

KEİ'nin kuruluşunda, Karadeniz'e kıyısı olmayan Arnavutluk, Yunanistan, Moldova, Azerbaycan ve Ermenistan'ın alınması, örgütün gerçekçi yönlerinden birisi olarak görülür. Bunların Karadeniz hinterlandı olduğu ileri sürüldüğünde, bu ülkeler kadar Karadeniz hinterlandı özelliğini taşıyan daha başka ülkelerin de varlığı sözkonusudur. Bunlar arasında, Yugoslavya ve Makedonya ile Arnavutluk gibi Adriyatik kıyısı olmaktan başka özelliği olmayan diğer Adriyatik kıyısı ülkeler sayılabilir. İran da Karadeniz hinterlandı alanında düşünülebilir. Ege Denizi'nin Karadeniz'in devamı kabul edilmesi ve Adriyatik için benzer bir yorum yapılmasının pek tutarlı olmadığı ortadadır.[317] Çünkü her iki deniz de Karadeniz'den çok Akdeniz'in uzantısı durumundadır. Bununla beraber, KAHEB üyesi olması gereken Hazar'daki diğer ülkelerin KEİ bünyesinde yer alması, coğrafi olmaktan çok ekonomik ve siyasal bir gerekliliktir.

Bununla beraber, Türkiye'nin Arnavutluk ve Azerbaycan üyeliği isteğini, Rusya, Yunanistan ve Ermenistan ile dengelemiştir. Son iki ülkenin katılmasının Türkiye'nin çıkarları açısından da uygun olduğu düşünülebilir. Ancak, ekonomik ilişkilerin siyasallaşması karşısında bu dengelemede Rusya'nın etkin olduğunu düşünüyoruz. Örgütün kuruluş yıllarında son derece sıkıntılı bir dönem geçiren Rusya karşısında Türkiye'nin bu ülkeleri de kabul etmesi, bu dönemde örgütün temelleri atılırken gerçekçi, belki gereğinden fazla gerçekçi olduğunu gösterir.[318] Bununla beraber örgütün genişlemesi ve KAHEB oluşumu ile Rusya, daha gerçekçi davranma yoluna girecektir. Son yıllarda bu durum daha belirgin bir şekilde izlenmektedir.

KEİ ülkeleri içerisinde ortak çıkarlar sözkonusu olduğu gibi, bir kısmına yukarıda işaret ettiğimiz önemli çıkar çatışmaları vardır. Örgütün, çatışma alanları konusundaki ihtiyatlı politikası ile ortak çıkarları bağdaştırabilirliği, ortak çıkarların gerçekleşmesi yolunda, çatışan çıkarların engel olma durumunu ortadan kaldırabilme yeteneği, başarısı ve varlığını devam ettirmesinde temel etken olacaktır. Petrol ve doğalgazın dünya pazarlarına sunulması ve geçiş yolları konusu çıkar çatışmalarının merkezinde yer almakta, en azından yakın zamana kadar böyle algılanmaktaydı. Hazar petrol ve doğalgazının dünya piyasalarına ulaştırılması için Türkiye ve Azerbaycan'ın, Gürcistan üzerinden Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı önerisine karşılık, Rusya'nın Kuzey Kafkaslar'dan Novorossisk Limanı'nın kullanılması yönündeki kararlılığı, KEİ içerisinde çıkar çatışmalarının bir dönem için temel eksenini oluşturmuştur. Ancak, yakın dönemde Rusya bu konuda gerçeği görmüş ve Bakü-Ceyhan'a karşı olmak yerine bu oluşum içerisinde yer alma girişiminde bulunmuş, bir bakıma "KAHEB süreci" başlamıştır. Rusya Devlet Başkanı Putin Aralık 2004'de Türkiye'yi ziyareti ile bu süreçte önemli mesafeler elde edilmiştir.

Rusya dışındaki eski Sovyet cumhuriyetlerinin ekonomik ve siyasi olarak gelişmesi ile Moskova'dan uzaklaşması sözkonusu olduğu halde, Rusya'nın bu gelişmelere kayıtsız kalamayacağı, bu konuda İran ile de doğal ve tarihi bir ittifak içinde olduğu bilinmektedir. TRACECA'ya Rusya ile birlikte İran'ın başlangıçta uzak durması bu kritik ittifakın delilidir. Öte yandan eski Sovyet cumhuriyetlerindeki mevcut istikrarsızlığın süreceği, bu durumun bölge ve dünya istikrarını tehdit edeceği beklenmekteydi. Buna karşı Rusya ile birlikte oluşturulan bu işbirliği platformunda, Rusya ve diğer ülkelerin bu tür istikrarsızlığa yol

---

[316] Örgütün mali yükünün önemli bölümünü Türkiye karşılamakta, ayrıca bu örgüt kanalıyla Türkiye'ye çok daha fazla faaliyet alanı kalmaktadır. Bu yönü dikkate alındığında diğer üyelerle eşit kabul edilmesi ilk bakışta Türkiye aleyhine bir durumdur. Ancak BDT'ndan rahatsız olan üye ülkelerin varlığı, KEİ üyeleri için sözkonusu değildir.

[317] KEİ'nin oluşumunda önemli görevler üstlenmiş olan Emekli Büyükelçi Cihat Alpan, Yunanistan'ın üyeliğinin hem Türkiye'nin hem de Yunanistan'ın çıkarlarına olduğunu belirtirken, Ege'nin Karadeniz'in devamı olduğunu kabul etmekle, Lozan ve Montreux'nün getirdiği sistemin garanti altına alınmış olduğunu, bu düzenin de bütün Karadeniz ülkeleri tarafından korunmak istendiğini belirtti (17.1.2000 tarihli görüşme). Yunanistan Ekonomi ve Maliye Bakanı Papantoniou'nun 21 Ekim 1996'da toplanan Türk-Yunan forumunda yaptığı konuşmadaki şu sözleri diplomatik nezaketin ötesinde gerçeklerin ifadesidir: "..ikili işbirliğinin yanı sıra Karadeniz havzasında çok taraflı işbirliğinin geliştirilmesinden memnunluk duyulduğunu, Selanik'te kurulacak ve bir Türk tarafından yönetilecek Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası'nın çok iyi bir örnek teşkil ettiğini"; *1996 Faaliyetleri, DEİK BÜLTEN*, Mart 1997; ss.23-24. KEİ Şartı'nın 17. Maddesine göre karar yeter sayısı üye devletlerin 2/3'sidir. 33. Maddeye göre, KEİ Şartı'nın yürürlüğe girmesi için dokuz kurucu üyenin parlamentolarında onaylanmış olması yeterli görülmüştür. Bu durumda, herhangi bir devletin, özellikle geçen süre zarfında Türkiye ile problemleri olan Yunanistan'ın örgütün gelişmesini tek başına engellediği şeklindeki iddiaların geçerliliği tartışmalıdır.

[318] Çeşitli zeminlerde KEİ fikrinin ilk defa kendisine ait olduğunu söyleyen Em. Büyükelçi Şükrü Elekdağ, Turgut Özal'ın inisiyatifi ile Yunanistan'ın örgüte alınmasının ve Karadeniz Ticaret ve Gelişme Bankası'nın bu ülkede kurulmasının, Türkiye ve KEİ açısından son derece zararlı olduğunu, geçen süre zarfında Yuynanistan'ın her fırsatta örgütün gelişmesini engellediğini söyler; "KEİ'nin Zaafiyetleri", *Milliyet*, 5 Mayıs 1997.

açabilecek çıkışlarının kontrol altına alınabilmesi, çatışan çıkarların bağdaştırılabilmesi söz konusudur.[319]

Güney Kafkas koridoru ile Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna'nın Orta Asya ile Avrupa arasında köprü durumuna gelmesi ve Rusya'nın bu alanda devreden çıkmasının Rusya açısından sıkıntıları vardır. Yeni İpek Yolu adıyla TRACECA projesi, Özbekistan ve Kazakistan'ı Avrupa'ya bağlayan bu koridor, Rusya'nın da üyesi olduğu KEİ'ne daha etkili işlevler yüklerken, paradoksal olarak Moskova'nın eski Sovyet cumhuriyetleri üzerindeki denetimini azaltmıştır. Örgütün merkezinde bulunan Türkiye'nin, örgütün gelişmesi ile güçlenmesini, dengelerin Türkiye lehine bozulmasını da Yunanistan'ın kabullenemeyeceği düşünülebilir. Bütün bunlarla beraber, KEİ'nin gelişmesi, kaçınılmaz olarak BDT'nun başarısızlık nedeni olacağı ileri sürülebilir. Buna karşın. BDT, gerçekçi bir zemine oturduğu, kuruluş sözleşmelerinde yer alan hükümleri üye ülkelerin çıkarları istikametinde uygulayıp, bu maddeleri merkezi ülkelerin çevre ülkelerini sömürme veya tahakkümü altına alma aracı olarak görmediği takdirde, üye ülkelerin bu örgüte gerçekten ihtiyacı olduğu görülecektir. Belirli bir ihtiyacı karşılayan yani fonksiyonel olan bir örgütün de başarısız olması beklenemez.

Ancak, üye ülkeler açısından getirdiği faydalar ile riskler karşılaştırıldığında riskler daha fazla ise, böyle bir örgütün başarısızlığı için başka neden aramamak gerek. KEİ'nin, BDT'nun gelişmesi veya başarılı bir örgüt olması karşısında bir engel olmaktan çok, tıpkı AB açısından olduğu gibi, komşu örgütlenmeleri tamamlayan bir fonksiyonu ortaya çıkacaktır. Her ikisine de üye olan devletlerin bu tür çok üyelikten mahrum olanlar için bir geçiş noktası olması dikkate alındığında, böyle bir örgütlenmenin önemli bir ihtiyacı karşıladığı, dolayısıyla örgütlerden birine üye olmayan için kayıp olmadığı ortaya çıkar.

Globalleşme ve entegrasyon çağını yaşayan dünyamızda birçok bölgede etkinlikleri farklı olmakla beraber ekonomik entegrasyonu hedef alan örgütlenmeler gittikçe yaygınlaşmaktadır. AB'nden başka en önemli gelişme olan NAFTA, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği gibi etkili olan örgütlenmelerin yanında henüz etkinlik kazanamamış olan birçok girişim vardır. Öte yandan, 1996 yılı başı itibariyle Türkiye'nin AB ile Gümrük Birliği dönemi başlamıştır. Bununla beraber başka bir ülke-ülkeler ile benzeri görülmeyen şartlar altında gerçekleşen bu işbirliği tam üyelikle desteklenmediği sürece Türkiye'nin çıkarına olacağı tartışılmaktadır. Bu şartlar altında Türkiye'nin KEİ girişiminin, Türkiye-AB ilişkileri açısından önemli bir yönü vardır. Türkiye'nin AB'ne tam üyelik yolunda önüne çıkarılan engellere karşı, KEİ sözleşmelerinin birçok yerinde belirtildiği üzere, KEİ'nin AB'nin bir alternatifi olmayıp, Avrupa'nın ekonomik entegrasyonunun bir parçası olduğu düşünülmektedir.[320] Bu durumda, KEİ kanalıyla Türkiye'nin AB kapılarını başka yoldan zorladığı izlenimi vardır. Böyle bir KEİ örgütü içerisindeki sağlıklı bir KAHEB oluşumu üye ülkelerin sanayi, ticaret ve ekonomilerinin dayanışma içerisinde gelişmelerini sağlayacak ve AKÇT'nun AB açısından yerine getirdiği işlevi gerçekleştirecektir.

KEİ Üzerine Öneriler

Geçen süre zarfında, üyelikten çıkılmaması için herhangi dolaylı veya dolaysız bir baskı sözkonusu olmadığı halde, KEİ Şartının 7. Maddesinde düzenlenen üyelikten çıkma uygulamasının gündeme gelmemiş olması, örgütün başarısı veya gerçekçiliği açısından önemlidir. Komşu bir örgüt olan BDT için ise böyle bir şey söylenemez. KEİ'nin 7. Maddesi, herhangi bir üye devletin, Genel Sekreter'e ihbarda bulunmak suretiyle ve kendi kararı ile örgütten çıkabileceğini düzenler. Ocak 2000'de Moskova'da düzenlenen BDT zirvesinde, üye ülkeler içerisinde Moskova'ya daha yakın durumda olan Özbekistan bile, Ukrayna ile birlikte, BDT'nun Rusya'nın diğer ülkelere tahakküm etme zemini olmasından dolayı rahatsızlıklarını, bu yüzden örgütten çıkabileceklerini ifade etmişlerdir. Bu tür tartışmalar Ocak 2000'den önce ve sonra da gündemde kalmıştır.

1990 sonrası siyasi gelişmelerle, ortak coğrafyanın zorunlu kıldığı işbirliğinin sonucu olarak ortaya çıkan KEİ, kuruluş aşamalarını Türkiye'nin öncülüğü ile herhangi bir ülkenin tahakkümüne yol açabilecek bir düzenlemeye gitmeden belki de gereğinden fazla gerçekçi bir şekilde tamamlamıştır. Bununla beraber, geçen süre zarfında, üye ülkeler arasında ekonomik ilişkiler -örgütle bağlantısız olarak- bütün hızıyla devam ettiği halde, örgütün bu ilişkileri geliştirmesi, kurumsallaştırması, üyelerin çıkarına düzenlemelerin yapılması gibi temel kuruluş amacı olan konularda pek varlık gösteremediği ortadadır. Şüphesiz böyle bir

[319] Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 3. Baskı, İstanbul, Alfa, 1999; s.60.
[320] Ercan Özer, "The Black Sea Economic Cooperation and the EU", *PERCEPTIONS*, Sep.-Nov. 1996; ss.72-86.

durum, örgütün başarısız olması sonucuna yol açmayacağı gibi mevcut ilişkiler de bu örgütün varlığıyla ortaya çıkmış değildir. Bütün bunlarla beraber gelinen durum itibariyle, örgütün daha etkin olması beklenmektedir.[321] Bu durumun, örgütün gerçekçi vasıflarının bir sonucu olmasının yanında, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın geleneksel aşırı ihtiyatından kaynaklandığını düşünüyoruz. Fizik kurallarına göre, bir alet ile yapılacak iş arasında uyumsuzluk söz konusu, iş, aletin kapasitesini aşıyor ise, aletin yalama yapması veya aşınma riski vardır. Ancak bu risk nedeniyle alet hiç kullanılmazsa bu defa da eldeki aletin paslandığı, eridiği görülecektir.

Uluslararası örgütlerin neden bazılarının diğerlerinden daha etkili olduğu konusunda yapılan araştırmalarda kurumsal politikada tutarlılık, üyelerin kurumsal kurallara uyumluluğu, ortak çıkarlar ölçüsünde ve üyeler arasında iktidar dağılımı gibi konuların önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun yanında üyeler arasında kültür, dil, din, ortak geçmiş, ideoloji gibi konularda yakınlık bulunması da işbirliğini daha güçlendirmekte ve etkili hale getirmektedir. Bu durumda, NATO ve AB gibi üyeleri aynı toplumsal değerleri paylaşan ve benzer siyasal sistemleri olan örgütler, daha fazla çeşitliliği bünyesinde barındıran örgütlere göre güçlü ve etkili olacaktır. Böylece yukarıda kısaca ele alındığı gibi örneği bulunamayacak kadar çeşitli çıkar, sistem ve etnik topluluklardan oluşan devletlerin üyesi bulunduğu KEİ'nden mesela bir AB benzeri etkinlik beklemek mümkün değildir.[322]

KEİ'nin içinde taşıdığı, başarısız veya etkisiz olmayı mazur kılabilecek bu gerçeklere karşın, günümüzde ulaşılan aşama dikkate alındığında gelişmelerin son derece yetersiz olduğu ortadadır. Bununla beraber, 2005 yılı itibarı ile AB için AKÇT durumundaki, KEİ için KAHEB yönündeki gelişmelerde önemli mesafe alınmıştır.

KEİ adı, periyodik diplomatik toplantıların dışında gündeme gelmediği halde, Türkiye'nin bölgede yeni uluslararası örgütlenme ataklarında bulunduğu veya bu örgütlenmelerin önemli ülkesi durumuna geldiği görülmektedir. Yukarıda işaret edildiği gibi GDAÜ'nde KEİ üyesi olmayan ülke sadece Makedonya'dır. Makedonya'nın gelecekte KEİ üyeliği ise aslında Arnavutluk'un üyeliğinden daha akla yatkın. Bunun yanında Sırbistan-Karadağ'ın da içinde bulunması gereken bir örgütlenmeye gitme zarureti varsa, KEİ, Arnavutluk için yapılan yorumla eski Yugoslavya'nın parçalanması ile ortaya çıkan diğer bölge ülkeleri için de uygun bir örgüttür.

Öte yandan Kafkas Paktı için adı geçen ülkeler de KEİ üyesidir. BLACKSEAFOR için de benzer değerlendirmeler yapılabilir. Bu durumda, elde edilenler ile ulaşılan kurumlaşmayı yok sayarak yeni örgütlenmelere gitmek yerine, ihtiyaç duyulan oluşumların KEİ bünyesinde gerçekleştirilmesi, bu örgüt içerisinde Balkanlar, Kafkaslar, Tuna Havzası Ülkeleri, Karadeniz Sahildarı Ülkeler gibi bölgesel veya fonksiyonel alt bölümler geliştirmek, elde edilen tecrübe ve birikimi daha yaygın ve verimli olarak kullanmak yolunda Türk dış politikasını yönlendirenlerin çaba göstermesi gerekmektedir. KAHEB bu örgütte bütün gelişmelerin motoru olmaya aday bir potansiyeldir. Yaşanan gelişmelerde KEİ adına pek atıfta bulunulmamasını, Türk dış politikasının bir başarısızlığından öte, bu dönemde KEİ'ni defterden silmesi olarak kabul ediyoruz.[323] Bir bakıma, Rusya'nın Bakü-Ceyhan'ı engelleme politikalarını bırakıp, Rus şirketlerinin bu projede yer almasını sağlayacak KAHEB ortamının doğması beklenmiştir.

KEİ belgelerinde olan açık hükümler ve üye ülkeler arasında bulunan doğal, hatta zorunlu işbirliği alanlarında KEİ'nin varlık göstermesi, böylece kurumun birkaç yılda bir görkemli saraylarda düzenlenen zirvelerle gündeme gelmesi yerine ilişkilerin kurumsallaşması, operasyonalleşmesi, ilişkilere konu alanlarda standartlaşmanın sağlanması, bütün üye ülkelerin çıkarına olacaktır. Bunun yanında, aslında KEİ sözleşmelerinde bulunan fakat uygulama alanı son derece kısıtlı kalmış bir önerimizle bölümü bitirelim:

---

[321] Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından düzenlenen "Rusya ve BDT" konulu beş oturumdan oluşan seminerin hiçbir oturumu KEİ'ne tahsis edilmediği gibi, seminerin ana konusu ve oturum konularının hemen tamamı ilgili olduğu halde, KEİ ile ilgili bir tebliğ de sunulmamıştır. Bu durum KEİ'ne önemli ölçüde kaynak ve eleman ayıran Türk Dışişleri'nin de bu kurumu o tarihlerde pek sahiplenmediği izlenimini vermektedir. Bu seminer tebliğ ve tartışmalarının yayınlandığı *Seminer on Russia and the Nıs, Minutes, 29-31 Mart 1996* (Ankara, MFA, Center for Strategic Research, Sam Papers No: 1/96, 160 s.) adlı derlemede KEİ (BSEC) pek az geçer.

[322] Robert O. Keohane, "Uluslararası Kurumlar: Karşılıklı Bağımlılık Yürüyebilir mi?", Çev.: Bahar Öcal Düzgören, *Foreign Policy*, Bahar 1998, İstanbul Bilgi Üniversitesi; ss.59-72.

[323] Türk diplomasisinin bu konudaki ihtiyatına karşın Büyük İpek Yolu'nun yeniden inşası için toplanan ülkelerin imzaladığı Bakü Deklarasyonu'nun 6. Maddesi, tarafların benzeri örgütler yanında KEİ ile işbirliğini hedeflediğini bildirirler; *The Baku Declaration*, Baku, September 8, 1998.

Bilindiği gibi KEİ Şartı'nın 23. Maddesi üye ülkeler arasında akademik işbirliğini düzenler ve şöyle der: "Akademik İşbirliği KEİ imkanlarının yettiği nisbette KEİ'nin prensiplerini ve hedeflerini ilerletmek amacı ile üye devletlerin akademik toplulukları ve araştırmacıları ve bilim adamları arasındaki işbirliğini ilerletecektir." Bu madde çerçevesinde, Karadeniz Ticaret ve Gelişme Bankası ile özel ve kamu nitelikli vakıflardan temin edilecek fonlarla ve KEİ sekreteryasının tespit edeceği kıstaslara göre, nüfusları oranındaki sayıda üye ülke vatandaşı araştırmacıya burs verilir ve ülkeler aynı sayıda araştırmacı kabul eder. Araştırmaların konusu, öncelikle işbirliğini, standartlaşmayı, ekonomik olduğu kadar sosyal, kültürel ve siyasi yakınlaşmaşı hızlandırmak, çevre koruması, balıkçılık, deniz ulaşımı gibi konular ile yeni işbirliği alanlarını bulmak ve geliştirmek olacaktır. Bunun yanında ülkelerin özelliğine göre, farklı uzmanlık alanlarındaki araştırmalar sözkonusu olabilir. Her yıl belirlenen uzmanlık alanları dönüşümlü olarak değiştirilir veya farklı alanlara yayılabilir. Bu alanda uluslararası yayınlar yapılır ve bilimsel toplantılar gerçekleştirilebilir.

17 Ağustos 1999'da yaşanan Marmara depremi ile yıkılan Adapazarı şehrinin yeniden inşasında şehrin, Karadeniz kıyısında daha önceden kurulması yönünde teşebbüse geçilmiş olan "serbest şehir" projesi ile uyumlu ve bu projeyi destekler nitelikte kurulması dikkate alınmalıdır. Burada kurulmakta olan serbest şehir bölgesinin, aynı zamanda KEİ bölgesinin ticaret ve finans merkezlerinden birisi olmasının çareleri, muhtelif alternatiflerle ve geniş çaplı olarak belirlenmelidir. Bu serbest şehir, kara, deniz ve hava bağlantıları tamamlandığında aynı zamanda TRACECA örgütlenmesinin de önemli merkezlerinden biri olacaktır. Burada tekrar belirtelim ki, gerek TRACECA'nın gerekse KEİ'nin en önemli faaliyet alanı Kafkasya olduğu, TRACECA'nın daimi sekretaryası Bakü'de ve KEİ'nin ki de İstanbul'da bulunduğu, her iki örgüte de üye olan Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Türkiye, Ukrayna, Moldova, Romanya, Bulgaristan iki örgütün de belkemiğini oluşturdukları ve iki örgütün son derece önemli işbirliği alanları bulunduğu halde, iki örgüt arasında zorunlu işbirliğinin de yeteri kadar gerçekleşmediği açıktır.

Bölgede KAHEB için de yeni yatırımlar gerekecektir. Yeni İpek Yolu'nun önemli bir parçası durumundaki Karadeniz Otoyolu da Sakarya sahillerinden geçecek ve burası aynı zamanda bu koridorun da önemli merkezlerinden birisi olacaktır. KEİ bütçesinin önemli bir bölümünü karşılayan Türkiye'nin bina ve personel gibi alanlarda yaptığı özverinin çok az bir kısmını da araştırmaları destekleme ve teşvik etme yolunda yapması halinde, bu örgütün çok daha başarılı olması yolunda önemli adımlar atılacağı muhakkaktır.

BDT'nun bölge ve ülkelerle ilgili önemli gerçekleri dikkate almayan oluşumu ile bunun kaçınılmaz başarısızlığını incelerken, birçok yönüyle bunun tersi bir uluslararası örgüt oluşumu örneği ile konunun daha iyi aydınlanacağınını ümit ediyorum. BDT ile eşzamanlı olarak gelişen ve başta Rusya ve Ukrayna olmak üzere BDT üyesi birçok ülkeyi bünyesinde toplayan Türkiye'nin öncülüğünde kurulan KEİ'nin, tam anlamıyla gerçekleri adım adım kabullenen, bu gerçekler ışığında bütün ülkelerin çıkarlarını en üst düzeye çıkarmayı hedefleyen bir oluşum olduğunu görmekteyiz. KEİ girişiminin BDT'deki klasik "idealist" yaklaşımdan farkı, kuruluş aşamasında, özellikle örgütün önderliğini yapan Türkiye ile diğer ülkeler arasında herhangi bir merkez-çevre ilişkisi olmadığı halde, belirli ekonomik hedeflere ulaşma yolunda komşu ülkelerin çıkarlarını azamiye çıkarmak üzere güçlerini birleştirmeleri ilkesine dayanmasıdır.[324]

Bu bağlamda KEİ'nin, önemli bir başarı elde etmemiş olmakla birlikte BDT'nden, işaret edilenlerin dışında en büyük farkı, BDT gibi altında ezilebileceği veya taşımak zorunda olduğu merkez ile çevre ülkeler arasındaki sömürü veya hegemonik ilişkilerin bulunmamasıdır. BDT sözleşmelerinde dikkati çeken bütün eşitlikçi, barışçı, saygılı, karşılıklılık gibi ifadelere rağmen, 'önceki dönemden miras kalan dengesizlik veya eşitsizlik sorunu' yok kabul edilmiştir. Bu durum ise, mevcut eşitsizlikten zarar gören taraflar nezdinde, örgütü, bilinçaltında eşitsizlikle özdeşleştirmiştir.

KEİ'nin, Karadeniz'e kıyı veya yakın olmaktan başka ortak siyasi, sosyal ve ekonomik benzerliği olmayan devletlerden oluşması, birçok üye ülkenin önemli dış politik kısıtlamalarının bulunması, oluşumun oldukça ağır gelişmesine neden olmuştur. Daha da önemlisi bu ülkelerin bir araya gelmesini zorunlu kılacak gerçek bir tehdit sözkonusu değildir.[325] Bu durumda, oluşumun tek saiki ilgili ülkelerin gerçek anlamıyla ekonomik çıkarlarıdır. KEİ'nden farklı olarak BDT'unu oluşturan ülkeler arasında mevcut ilişkiler sisteminin iki işlevi tartışılmaktadır. Bunlardan birincisi bu ilişkilerin ülkeleri bir arada

[324] Ayşe Yener Kolat, "Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin Olumlu ve Olumsuz Yönleri", *Avrasya Etüdleri*, 1996, 3/3; ss.21-29.
[325] Kolat, a.g.m., s.23.

tutacağı beklentisidir. Diğeri ise uzun vadede, ülkeler arasındaki (özellikle merkez ve çevre ülkeleri) güvensizliği pekiştireceğidir. 2005 yılı itibariyle, ikinci durum bir dereceye kadar gerçekleşmiş, bu yüzden üye ülkeler arasındaki ilişkilerde adı daha az duyulur olmuştur. Örgüt varlığının hatırlanmama problemi KEİ için de sözkonusu olduğu halde, burada güvensizlik sorununun değil de işlevsizliğin temel neden olduğunu belirtelim.

BÖLÜM 8:

Bölgesel ve Bölge Dışı Güçler

Kafkasya'da siyasi gelişmeler, Soğuk Savaş Dönemi sonrasında, temel bölgesel güç durumundaki Rusya'nın inisiyatifinden, başta ABD ve İsrail olmak üzere bölge dışı güçlerin kontrolüne geçme sürecine girmiş ve bu süreç devam etmektedir. Bu arada diğer bölgesel güçler olan Türkiye ve İran'ın da Sovyet sisteminin dağılmasıyla birlikte daha fazla etkinlik kazanma yönündeki girişimlerinden belirli sonuçlar alınmıştır.[326] SSCB öncesinde olduğu gibi bu topluluğun dağılmasından sonra da bölgeye, dünyanın başka bölgelerindeki büyük güçler ilgi duymuş, hemen her dönemde burası önemli bir hedef veya kontrol altındaki geçiş yolu olma özelliğini sürdürmüştür. Günümüzde de başta ABD olmak üzere, İngiltere, Fransa, Almanya gibi AB ülkeleri birlik halinde veya ayrı ayrı ve İsrail, Çin gibi bölge dışı ülkeler Kafkasya'da söz sahibi olma yarışına girmişlerdir. ABD'nin 11 Eylül sonrasında Orta Asya'da olduğu gibi Kafkasya'da da önemli üsler kurması, bölgenin Rusya'nın kontrolünden çıkması yolunda önemli aşamalardır. Buna karşın Rusya en azından Kuzey Kafkasya'daki egemenliğini garanti altına almak için dış politik açılımların yanında iç reformları gündeme getirmiş, bu yöndeki çalışma ve tartışmalar halen sürmektedir. Bu bölümde önce Rusya'nın bölgedeki egemenlik ve etkinliğini sürdürmek üzere tartışmaya açtığı reform atakları ile diğer bölgesel güçler olan Türkiye ve İran'ın durumu ele alınacak, bir sonraki bölümde de 11 Eylül sonrası gelişmeler özetlenecektir.

[326] RF, Türkiye ve İran için bazı araştırmalar "bölge dışı güç" sıfatını uygun gördüğü halde, gerek coğrafi gerekse etnik, siyasi, kültürel ve tarihi nedenlerle, bu üç devleti, ülke topraklarının tamamı Kafkasya'da bulunmadığı halde bölgesel güç olarak kabul ediyorum. Bu durumda Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Güney Kafkasya cumhuriyetleri; RF, Türkiye ve İran bölgesel; ABD, AB, Çin gibi devletler de bölge dışı güç olarak tanımlanması daha anlamlı olacaktır.

A. Rusya Federasyonu

Rusya Federasyonu'nun iç yapısı ile ilgili, bölgesel ve bölge dışı politikalarının aslında birbirini tamamlar nitelikte evrildiği, bu politikaların geleceğini de her alandaki gelişmeler ve etkenlerin bileşiminin belirleyeceği açıktır. Hemen her ülke için, genellikle iç ve dış politikalar arasında önemli ilişkiler bulunduğu ve her ülkenin dış politik belirleyicilerinin diğerlerinden farklı olduğu halde, bu durum Rusya açısından çok daha farklı özellikler göstermektedir. Önemli ölçüde Rusya coğrafyası ve tarihinin belirlediği bu özelliklerin başta geleni, coğrafi bakımdan olduğu gibi, etnik, siyasi, kültürel bakımdan dağınıklıktır. Bu dağınıklığın belirlediği kimlik belirsizliği ise her dönemde Rusya'nın avantajı durumuna gelmektedir. RF'nun genel olarak Sovyet döneminde uygulanan ve sömürgeciliğin alfabesi durumundaki böl-yönet stratejisinin Kafkasya'da bugünkü jeopolitik sonucu, Moskova yönetiminin başını ağrıtmaktan çok, Rusya'ya yönelik mevcut ve muhtemel tehlikelere karşı kullanılabilecek enstrümanlar sunmaktadır.

1990'larda yaşanan SSCB'nin çöküş süreci, aynı zamanda yeni devletin emekleme dönemini oluşturmuştur. Birçok bakımdan imparatorluk özelliği taşıyan Sovyetler Birliği de çökerken arkasında kurumsal ve kültürel bir enkaz bırakmıştır. Yeni olarak kabul edilen dönemde ise, yeni bir şey ortaya atılmadıkça, eski yapının yıkıntıları açısından seçilmiş ve az çok işe yarayan parçalar kullanılmaya çalışılmıştır. Ciddi bir anlamda "yeni"nin söz konusu olmadığı bugünkü RF da SSCB'nin ve tarihin kalıntıları arasından seçilmiş yarım ve biçimsiz yapılardan oluşmaktadır.[327] Bu yapılar yeni uluslararası şartlara uyum sağlamayı engellediği kadar, devletin imparatorluk ile demokratiklik arasında zikzaklar çizmesinin de bir dereceye kadar nedenini oluşturmaktadır. Ancak Rusya'ya özgü bu tezatlar, RF'nun varlığının ve bölgesel güç olarak etkinliğinin de temelini oluşturmaktadır ki bunlar birçok bakımdan diğer bölgesel ve küresel güçlerle bağdaştırılabilmektedir.

Kafkasya'nın geleceği, son üç asırlık dönemde olduğu gibi, önemli ölçüde Rusya'nın geleceğine bağlı bir olgudur. Rusya'nın Moskova Prensliği'nden süper güç haline gelmesinde en önemli aşamalardan birisi Kafkasya'ya sahip olmasıdır. Bugün için Kuzey Kafkasya, RF'na bağlı özerk cumhuriyet ve birimlerden oluştuğu halde Güney Kafkasya'daki üç cumhuriyet Sovyetlerin dağılması ile birlikte bağımsızlığını ilan etmiştir. Rusya'nın gerek BDT zemininde gerekse diğer araçları kullanarak üç eski Sovyet cumhuriyeti üzerinde siyasi, askeri ve ekonomik etkinliğini sürdürmek istediğine yeri geldikçe temas edildi. Bunun yanında Kuzey Kafkasya'da özerk cumhuriyetlerdeki Rusya'nın egmenliği konusunda mevcut veya potansiyel başkaldırılar, Kremlin yetkililerinin en büyük başağrısı olmaya devam etmektedir.

Sovyet döneminden miras aldığı federal yapıyı olduğu gibi muhafaza etmeye çalışan Moskova, statükocu politika temeline dayanarak Kuzey Kafkaslar'daki ayrılıkçı gelişmeleri önlemeye çalışmaktadır. Rusya Federasyonu, 21 özerk cumhuriyet, 2 federal şehir, 10 özerk idari bölge –okrug-, 6 özerk il –kray-, 49 özerk bölge –oblast- ile Rusya Federe Cumhuriyeti'ni de kattığımızda toplam 89 birimden oluşmaktadır. RF ülkesinde belirli bir bölgede en fazla özerk birimin bulunduğu yer Kuzey Kafkasya'dır. Burada aynı zamanda en fazla farklı etnik grup bulunmakta olup, Moskova'nın en fazla başını ağrıtan fakat hiçbir zaman vazgeçmeyi düşünemediği özelliklere sahiptir.

Sovyetler sonrası Rusya'yı emperyalist veya irredentist hedeflerini unutmaya zorlayan en önemli faktör, ülkenin azalan nüfusudur. 1990'lardan çok önce başlayan ve halen devam eden, doğum sayısının düşüklüğü bundan çok daha fazla ölüm sayısı ülke nüfusunun her yıl yaklaşık 750 bin azalmasına yol açmaktadır ki bu gelişmeyi "bir milletin yok oluşu" olarak da bakılmaktadır. Rusya'dan kendi ülkesine göç eden Almanlar, Ukraynalılar ve Yahudiler olduğu gibi bundan daha fazla eski Sovyet cumhuriyetlerinden Rusya'ya Rus göçü yaşanmaktadır. Öte yandan 1996'da Rusya nüfusu 147 milyon iken bunun yaklaşık %81'i Rus idi. 2000 yılında RF'nun nüfusu 145 milyona inmiş, 2010'da 142 milyon ve 2040'da 127 milyon olacağı hesaplanmaktadır. Toplam nüfus bu şekilde azalırken, Rusların dışındaki etnik grupların çoğunun nüfusu artmakta, bu durumda Rusya'daki Rus nüfusu da nispi olarak azalmaktadır.

20.yüzyılın ikinci yarısında SSCB, Çin ve Hindistan'dan sonra dünyanın en kalabalık ülkesi ve Rusya SFSC, adı geçen iki ülke ve ABD'den sonra en kalabalık dördüncü ülkesi iken, 2000'de RF 6. ülke

[327] Elnur Soltan, "Coğrafya, Tarih ve Rus Kimliği", *Avrasya Dosyası, Rusya Özel*, Kış 2001, C.6, Sayı 4; s.87.

olup, 2010'da 9. ve 2040'da 13. ülke olması beklenmektedir. RF'nun sadece nüfus bakımından gittikçe geri sıralara düşmesi bile bir dönemin süpergücü Ruslar için zor kabul edilebilen bir durumdur. Hatta bu demografik çöküşün Rusya'nın politikalarını yönlendirdiği ve bunun da Rusya'nın gelecekte yeniden büyük güçler arasına dönüşü engelleyeceği ileri sürülmektedir.[328]

RF bünyesinde Rusların nüfusu azalırken, 1980'lerde Bennigsen'in Türklerin nispi olarak yüksek nüfus artışından dolayı SSCB'nin geleceğinin tehlikeye düşeceği tespitinden hareketle, RF'nda yaşayan Türk kökenli veya Türki diyebileceğimiz etnik topluluklarda doğum oranı oldukça yüksek olup, bunların nüfusunun gittikçe attığını hatırlatalım.

Rusya'nın ekonomik temelli sosyal sorunları, bir dönemin süper gücünü her geçen daha güçsüz hale getirirken, Putin'in sonuç alıcı kamu maliyesi politikaları geniş kitleleri çok daha yaygın bir şekilde sefalete sürüklemiştir. 2005'in ilk aylarında yaklaşık 40 milyon emeklinin aldığı ortalama 80 dolarlık maaşlarının bir kısmını ücretsiz kamu hizmeti olarak ödeme, maaşlardan kesinti yapma yönündeki reformlar, Rusya'nın son yıllarda görmediği bir şekilde protestolara sebep olmuş ve bu durum Putin'in geri adım atmasına yol açmıştır. Putin'i emekli maaşlarında kesintiye zorlayan şartlar ile kamu maliyesi açısından önemli bir konuda geri adım atmasına mecbur bırakan siyasi atmosfer, Rusya'nın yakın bölge politikalarını da derinden etkilemek durumundadır.[329]

Anayasal olarak kendine özgü bir federal sistemle yönetilmekte olan Rusya, ilgili bölümlerde ele alındığı üzere Stalin dönemi milliyetler ve toplumlar mühendisliği projesi ile farklı etnik gruplar arasında sorunları sürekli hale getirerek bunları kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Ancak Sovyet sonrasında ise bu etnik temelli idari ve siyasi yapılanmanın sıkıntısı sözkonusudur. Mevcut yapılanma birçok yönüyle farklı etnik gruplardan oluşan ve aynı özerk birimi paylaşmak zorunda bırakan halkları birbiriyle çatıştırarak federasyon bünyesinden çıkmalarını engellerken, Moskova'ya karşı güvensizlikleri de derinden derine beslemektedir. Özellikle Kuzey Kafkasya'da görüldüğü gibi, Çerkez kökenli kavimleri bölerek her birini ayrı bir kavimle bir özerk cumhuriyette toplama, Abhazya örneğinde olduğu gibi Gürcistan'a bağlı bir özerk cumhuriyet haline getirmesi ile ortaya çıkmış olan bugünkü yapı, herkesin şikayet ettiği çarpıklıklarıyla sırıtmakla birlikte, yanlış kaynamış olan kemikleri yeniden ameliyatla düzeltmede olduğu gibi, muhtemel "acıları", "enfeksiyonları" veya "anestezik vak'alar" ile sonuçlarını kimse göze alamadığı gibi, yaşanan sancıların ve çözülmenin nerede duracağını da kimse tahmin edememektedir. Bundan dolayı ilk bakışta Rusya'nın genel çıkarlarına uygun konularda, örneğin Karabağ sorununda bile Moskova yönetimi statükoya aykırı politikalarını açıkça savunamamaktadır.

Ancak, Rusya'nın statükoya aykırı gelmemek konusundaki hassaslığı da aslında bölgenin hatta dünyanın patronu olma ve bunu sürdürmedeki tehlikeleri bertaraf etmeye yöneliktir. Çünkü "Tuhaf bir inanç Ruslar arasında yaygındır: Onlar dünyayı fethetmek için yaratılmışlardır."[330] Çarlık dönemindeki bu inanç Bolşevik İhtilali'inden sonra, "dünyayı fethetmek yerine", içinde bulunan şartların gereği olarak dünyaya devrim ihraç etmek biçiminde uygulanmıştır. Rusya açısından Kafkasların önemi konusunda: "Güney Kafkaslar'da Rusya'nın etkin olması aynı zamanda Orta Asya'da da varlığını sürdürmesi demek olup, bunun için de Kuzey Kafkaslar'da güçlü ve etkili olması gerekmektedir. Eğer RF'nun gerçek sınırları Kafkasya'nın karlı dağlarında sona erecek olursa Güney Kafkasya ve Orta Asya'da Rusya'nın bir etkinliği kalmayacak ve burası İran ve Türkiye'nin olacak, uzun bir süre başka bir patron beklenmeyecek. Burada Rus yazar Fadeev'in potansiyel 'başka bir patron'dan kastettiği İngiltere olup, fakat İran değilse bile Türkiye'nin Rusya'nın başına dert açmak üzere etnik ve dini bağları kullanarak etkinliğini Kafkasya ve ötesine ulaştırma projesi için halen yeterli derecede güçlü idi."[331] Fadeev bu görüşleriyle geçmişte Türkiye'ye (Osmanlı'ya) karşı İngiltere ile stratejik bir ittifaktan bahsederek, İngiltere'nin doğrudan bölge üzerinde etkinlik kuramayacağını, dolayısıyla Rusya'yı engellememesi gerektiğini, şayet buraya Rusya hakim olmazsa onun yerini alacak devletin İngiltere değil Osmanlı olacağını, bu gerçekler ışığında İngiltere'nin çıkarlarının Kafkasya'nın Rusya'nın kontrolünde olmasından yana olduğunu ima etmektedir.

---

[328] Julie DaVanzo, Clifford Grammich, *Dire Demographic: Population in the Russian Federation*, RAND, 2001; ss.3-6.

[329] "Putin Sees Reform Mistakes", *The Associated Press, TheMoscowTimes*, February 4, 2005, Issue 3099, p.3; http://www.themoscowtimes.com/stories/2005/02/04/011.html, 2005-02-06.

[330] Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations, The Struggle for Power and Peace*, Brief Edition, Revised by Kenneth W. Thompson, New York, McGraw-Hill, 1998; s. 147.

[331] Geoffrey Hosking, *Russia and Russians, a History*, Cambridge, Harvard University, 2001; s.235. Hosking bu görüşleri R.A. Fadeev'den aktarır, *Shestdesiat Let Kavkazskoi Voiny*, Tiflis, 1960; ss.8-9.

Çalışmanın başından beri birçok bölümde temas edildiği üzere, İngiltere'nin her dönemde bölgede Rus egemenliği ile örtüşen çıkar inancı, günümüzde özellikle 11 Eylül sonrasında başka faktörlerle birlikte Kuzey Kafkasya'da Rus egemenliğinin korunması yönünde Batı'nın ortak çıkarı olduğu yönünde inanç gelişmiş ve her olayda bu pekişmiştir. Özerk cumhuriyetlerin RF ile ilişkileri konusunda federal yapıda düşünülen idari reformlar aşağıda temas edildiği üzere önemli ölçüde Kafkaslar'daki gelişmeler tarafından tetiklenmiştir.

Bununla beraber, Putin'le başlayan Federasyon'u sağlama alma ve yeniden çevreye hakim olma hedefine ulaşmak üzere idari reformlar gündeme gelmiştir. Uzun zamandır gündemde olmasına rağmen Ekim 2004'de yaşanan Beslan baskınını bahane ederek özerk cumhuriyetlerdeki devlet başkanlarını seçim yerine Moskova'dan atanma ile işbaşına gelmeleri yönündeki tasarılarını, mevcut yapıyı ve bu yapının varlık gerekçelerini eleştirel bir bakış açısıyla ele alarak geleceği tahmin etmek üzere bir Rus yazar, Alexei Sitnikov'un düşüncelerini özetleyelim. Bu makalede aynı zamanda, federalizm-üniter devlet uygulamalarının bir Rus açısından değerlendirilmesi de yer almaktadır:[332]

Federalizm deyince üye ülkelerin tek başına elde edemeyecekleri bir sinerjiden, her birinin birlikte yararlandığı bir birlik sözkonusudur. Modern Rusya ise federal siyasi yapıdan de facto uniter sisteme sürüklenmektedir. Putin, mevcut yapısıyla federalizmin kötü şekillenmiş, etkisiz ve maksada zarar veren bir durumda olduğu yönünde siyasi elit ve sıradan Rusları ikna etmek için her türlü çabayı göstermektedir. Son kamuyou yoklamaları da bölgesel liderlerini doğrudan bölgede yaşayanlarca seçilmesine son verilmesi konusunda Putin'in kararını halkın desteklediğini göstermektedir. Rusya federalizminin asıl problemi ülkenin hiçbir zaman etkili bir federal yapıya sahip olmamış olmasıdır. Aslında Moskova ve bölgeler arasındaki mevcut ilişkiler, Rusların bilhassa Sovyet dönemi etno-federalizm ve Yeltsin'in asimetrik federalizm düzenlemelerine dayanmaktadır. Sovyet döneminde, etnik cumhuriyetler günlük uygulamalar açısından nispeten bölgesel özerkliği yaşadılar fakat bu parti ve devlet cihazlarının tam bir kontrolü altında gerçekleşti. Merkezi kontrollü herhangi bir yapıda olduğu gibi, Sovyet tarzı federalizm, dev enformasyon asimetrilerinin verdiği rahatsızlıktan kurtulamadı. İktidarda olduğu yıllarda bölgesel elitler, merkezi otoritelerle pazarlıkta ve sadakatleri karşılığı kişisel yararlar edinmede üstün durumdaydılar. Bu düzenleme hem merkez hem de bölgeler için tamamen etkisizdi. Gorbaçov merkezi yönetimin kontrolünü gevşettiğinde etnik cumhuriyetlerin liderleri seçmenlerinden aldıkları kitle desteği dalgasıyla bağımsızlıklarını ilan ettiler. Sovyet döneminde Rusya kağıt üzerinde federal yapıya sahip olduğu halde, aslında bir üniter çerçeveye sahipti. Bu üniter yapı resmen özerk fakat merkezi parti kontrolünün emrinde olan bölgelerle birlikte idi. Bütün bu numaralar bittiği zaman Sovyetler Birliği çöktü ve bağımsızlık dalgası yeni bağımsız Rusya Federasyonu'na ulaştı. Yeltsin'in bölgesel liderlere, istedikleri kadar çok özerklik vermekten başka seçeneği yoktu. Daha 1990'larda federal merkez zayıftı ve ülkenin 89 bölgesinin tamamında sadık vatandaşları yetiştirecek kaynaklardan mahrumdu. Ülke bütünlüğünü korumak için, Moskova ve bölgeler iki taraflı güç paylaşımı sözleşmeleri biçiminde bir uzlaşmaya vardılar. Bu uzlaşma sayesinde RF'nun dağılması önlendi. Uzlaşmaya konu bölgesel özerkliklerin kapsamı ise doğrudan bölgesel liderlerin ellerindeki güç oranındaydı. 1990'larda oluşan merkez ile bölgeler arası ilişkilerdeki bu asimetri, çoğu Rus'un federalizmden anladığı mevcut dehşetin en büyük sorumlusudur. Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra ilk on yıl için, bölgesel liderler ülkelerini kıt kaynaklar ve yumuşak bütçe sınırlamaları ile yönettiler. Merkezle pazarlıkta en önemli konu, para sağlama ve bölgesel ve federal programları finansa etmek içi garantili olmayan borçlanmalara gitmektir. Sonuç olarak çoğu sosyal yükümlülükler fonlanmadı ve bölgeler mali konularda çaresiz kaldı. Bölgesel liderlerin hepsi bu pazarlık oyununda aynı derece başarılı değillerdi. Tataristan'ın Başkanı Mintimer Shaimiyev veya Başkurdistan'ın lideri Murtaza Rahimov gibi bazıları şahsi sadakat ve desteği karşılığında Yeltsin ile ilişkilerinde daha iyi bir izlenim bırakmayı becerdi. Diğerleri, kaynakları yetersiz çoğu bölgelerin liderleri ise her bir ruble transferi için akla karayı seçmek zorunda kalmışlardır. Yeltsin dönemi bölgesel liderleri, merkezi hükümete karşı gittikçe sertleşmeye başladılar. 1995'den sonra doğrudan seçim, yöneticilere alternatif bir meşruiyet kaynağı sundu. Kremlin ile konuşurken, pazarlık sanatına ilaveten halkın iradesini kullanabildiler. 1998 mali krizi ekonomik iyileşmeye neden oldu. Öyle ki aşama aşama yöneticilerin kontrolü altındaki kaynaklar arttı. Federal ilişkiler sistemi son derece istikrarsız hale geldi. Kremlin yeni

[332] Alexei Sitnikov, "A Brief of Russian Federalism", *The Moscow Times*, February 4, 2005, Issue 3099, p.8, http://www.themoscowtimes.com/stories/2005/02/04/005.html, 2005-02-07.

güçlü yöneticileri gözetmenin ilave maliyetlerine katlanmaya başladı. Nihayet Beslan trajedisinin[*] ertesinde Putin, doğrudan valilik (bölgesel lider) seçimleri kurumuna son vererek sorumlulukları azaltmaya karar verdi. Bu politika tercihi yöneticiler açısından sürpriz olmadı. Onlar da Putin'in sorunlarla karşılaşmaktan hoşlanmadığını anladılar. Yöneticiler şunu gördüler ki eğer bölgesel seçimlerde sık sık görülen yolsuzlukları hedef alma ile bu seçimlerin hepsini ortadan kaldırma arasında bir tercih sunulsa, Putin muhtemelen en radikal ve en acısız politikayı tercih ederdi. Peki Rusya'yı üniter bir devlet olarak yönetmek mümkün mü? Cevap kesinlikle hayır. Öncelikle, ülkenin büyüklüğü bir dereceye kadar bölgesel özerkliği gerekli kılmaktadır. Bu özerklik gündelik kararlarla sınırlandırılmamalı fakat bölgelere anayasal sınırlar içinde iç politika konularında manevra yapmak için yeterli alan verilmelidir. Merkezileşme taraftarları seçimlerin hileli olduğunda anlaşırlar. Bununla beraber bölgesel bir lider eksik bir seçim sözleşmesiyle de olsa bürokratik talimata dayalı hiyerarşik sistemden daha iyi bir şekilde halkının çıkarlarına hizmet eder. İkinci olarak, bölgeler arasındaki ekonomik farklılık belirli bir dereceye kadar mali federalizmi ve bölgeler için maliye sistemini kontrol gücünü de gerekli kılmaktadır. Şunu hatırlatalım ki, bölgeler federal sosyal porgramı fonlamak için dev sorumluluklar taşımaktadır fakat bölgeler ile merkez arasında vergilerin nasıl dağıtıldığı konusunda bir şey söylemek oldukça güçtür. Halen yaşanmakta olan protestolar gibi sosyal sorunlar gelecekte artacağından, bölgesel liderlerin federal hükümet ve başkandan bütün sorumululukları transfer etmekten başka bir seçeneği kalmayacaktır. Son kamuoyu yoklamalarına göre, Rusların çoğu merkezin bölgesel kaynakları koparma ve yeniden dağıtma teşebbüslerine karşı bölgesel yöneticilere güvenmektedir. Bölgesel liderlerin atanması bu korumayı yok edecek ve merkez ile bölgeler arasındaki düşmanlığı artıracaktır. Atanmış yöneticiler için yatay rekabeti hızlandıracak ve işveren ve işçi için daha uygun şartları oluşturacak bir teşvik sözkonusu olmayacaktır. Onları yönlendirecek tek güdü amirlerine daha iyi hizmet etmek olacaktır. Üçüncü olarak milliyetçilik meselesi vardır. Şu bir gerçek ki milliyetçi duygularla ortaya çıkan protesto sosyal faktörlere dayanandan çok daha hızlı bir şekilde yayılır. Herhangi bir üniter devlette, milliyetçi bir yakınma derhal global seviyede genişler, çünkü merkezi hükümet halk egemenliğinin tek kaynağıdır. Rusya, çıkarları birbiriyle çatışan yüzlerce farklı etnik gruba vatandır. Halk tarafından seçilmiş ve meşru bölgesel liderler bu çatışmaların çoğuna federal yetkililerden çok daha iyi bir şekilde çözüm bulurlar. Son olarak, desentralizasyon dünyada artan bir şekilde büyük ve farklı milletler arasında global bir trend haline gelmiştir. ABD, İsviçre, Kanada, Almanya ve Avustralya da dahil başarılı federasyonlar mahalli bağımsızlığı ve sorumluluğu teşvik etmektedirler. Hindistan, Brezilya ve Meksika gibi pek başarılı olmayanlar ise etkin olmayan merkezileştirme mekanizmalarıyla mücadele etmektedirler. Bununla beraber güçlü merkezileşme trendi ortaya çıktıkça, Rusya federalizmi tarihi de hemen hemen biter. Mevcut politika tercihlerinin çoğu yaygın sosyal tartışma ve rıza olmaksızın ad hoc tarzda gerçekleşmiştir. Yönetim tarafından bu derece üzerinde durulan güç zemini, yolsuzlukların ağırlığı ve idari etkisizlik altında çökmeye başlayacaktır. Ve o zaman yetkililer merkezi denetimin en iyi yönetim tarzı olmadığını farkedeceklerdir. Şimdilik oyunun kuralları değişmiştir. Fakat oyunun kendisi uzaktır.

Belirtmemiz gerekir ki Rus yazar Sitnikov, Putin'in totaliterleşme yönündeki politikalarını eleştirirken, aslında emperyalist Rus politikalarına karşı çıkmamakta, fakat Çarlık veya Sovyet dönemindeki üstünlüğün devamı veya en az kayıpla sürdürülmesinin çarelerine işaret etmektedir. Yazar, bu gerçekler dikkate alınmadığı takdirde RF'nun geleceğinin tehlikede olduğunu ima etmektedir ki bunun birçok delili vardır. Sovyetler sonrası geçen süre zarfında kazanılan deneyimler, Rusya'nın masa başında güçlü konumuna dayanılarak imzalanmış olan sözleşmelerden çok BDT ülkeleriyle karşılıklı çıkar esasına dayanan ekonomik işbirliğinin Rusya için daha verimli olacağını göstermiştir. Boru hattı politikaları konusunda Sergei Ivanov'un belirttiği gibi, 1990'larda yaşanan gelişmelerin kaynağı Rusya'ya karşı düşmanlık değildir, fakat aslında her ülkenin kendi çıkarlarını gözetmesiyle ilgilidir. Ve bu gerçekler dikkate alınarak Rusya'nın çıkarları da yeniden gözden geçirilmeli ve tanımlanmalıdır. Rusya'nın birtakım projelerde hemen yer almasının, sadece kendisi için değil fakat diğer muhtemel taraflar için de ne derece gerekli ve faydalı olabileceği üzerinde kafa yormak, ilk bakışta Rusya'nın dışlanıldığı görüntüsü veren bu projeleri yok saymaktan daha doğru bir politikadır. Gelişmeler önlenmemeli, önlenemeyeceğini anlamak için yılları ve çabaları boşa geçirmemeli, fakat bu gelişmelere katılmalıdır.[333] Bölgesel, ekonomik

[*] Ekim 2004'de Kuzey Osetya'nın Beslan kentinde teröristler bir okulu kuşatarak öğrencileri rehin almışlar, rehineleri kurtarmak üzere saldırıya geçen Rus görevlilerce, teröristlerle çatışma sonucu yüzlerce öğrenci ve veli ölmüştür.

[333] Burada sözkonusu projeler, makalenin adındanda anlaşılacağı gibi Bakü-Tiflis-Ceyhan'a Rusya'nın katılmasıdır. Rusya bu projeye katılmakla ilk bakışta emperyalist üstünlüğünü paylaşmış olmak gibi ana politikalarda kırılma yaşamak istememekte,

politikalda olduğu gibi, idari reform konularında da gerçekçi olmak, ülkeye ve halka gereksiz maliyetler ödetmeden kararlarda sağduyuyu esas almak gerekmektedir.

Bu gelişmelerde de izlendiği gibi Rusya'nın yeniden imparatorluk gücüne ulaşması mümkün görülmeyip, federasyonu dahi bekleyen tehlikeler sözkonusudur. Ayrıca, Rusya'nın bağımsız veya özerk cumhuriyetler üzerinde, ekonomik zenginlik ve siyasi istikrara dayanan fiziki bir güç olmadan sadece kışkırtmalar ve ajan faaliyetleriyle etki kurması, onları yönlendirebilmesi yönündeki planlarının artık gerçekleşme şansı kalmadığı gittikçe daha yaygın bir şekilde kabul görmektedir. Kafkasya bu uygulamaların en sık ve kapsamlı görüldüğü bölge olma özelliğini korumaktadır. Rusya, ütopik bir yaklaşımla, sözleşmelere dayanan hukuki bir düzen ve uluslararası örgüt kanalıyla kendi lehine olan statükoyu ve ilişkileri devam ettirebileceğini beklerken, global sistemde her geçen gün daha önemli olan hukuk, iktisat, siyaset ve diğer sosyal bilimlerde, daha yaygın ve özgür araştırma ve bilimsel faaliyetleri ihmal etmiştir. Bu durumda ülkesinin ve bölgenin gerçeklerinden habersiz olarak, toplumu ve ekonomiyi kuşatan sosyal düzenle ilgili temel reformları gerçekleştirip uygulayacak bir taban oluşturamamış, görünüşte liberal düzene geçtiğini iddia ederken, hukuk fakültesi programlarının önemli bir kısmını Marksist-Leninist teorinin uygulaması durumundaki Polis Kanunu ile ilgili dersler oluşturmaya devam etmiş, yeni dönem ve koşullara göre strateji geliştirememiş veya uygulamak istediği strateji daha baştan başarısızlığa mahkum olmuştur.[334]

Mevcut düzenden sağlayabileceği göreceli kazancını, daha kapsamlı durumda olan mutlak kazancına tercih etmiştir. Rusya'nın göreceli kazancı bir dereceye kadar bilinmekle birlikte mutlak kazancının aslında daha fazla kaybetmeyi veya daha kötü hale gelmeyi önlemek şeklinde olduğunu düşünebiliriz. Rusya'nın başta hukuk ve ekonomi olmak üzere sosyal bilim alanlarında liberal düzenin gereği olan reformları yapmak için gerekli çalışmaları yeterli düzeyde başlatmamış olması, kendisi açısından belirli bir gerçekçi yaklaşımın sonucu olarak düşünülebilir. Çünkü böyle bir gelişme, eğitim alanında Rusça'nın aleyhine işleyecek bir süreci başlatacaktır. Halbuki BDT ülkeleriyle olan mevcut bağlarda Rusça doğal ortak iletişim aracı olarak kalmaktadır.[335] Bu konuda da göreceli kazancın mutlak kazanca tercih edildiğini düşünebiliriz. 1990'ların ortalarındaki Rusya'nın bu yönetim çıkmazına karşın 2000'de bir "kurtarıcı" olarak iktidarı ele geçiren Putin, önemli ölçüde halkının güvenini kazandığı halde, hareket noktası uluslararası sistemin bugünkü durumu ile Rus halkının sosyo-ekonomik gerçekleri değil, fakat istihbarat araçları ile provokatif eylemleri en etkin bir şekilde kullanarak her türlü muhalefeti başlangıçta ezerek ülkenin geleceğini teminat altına almaktı. Halbuki, Stalin döneminde de sosyal bilimlerin gerçekleri dikkate alınmadığı halde o dönemde etkin olan askeri ve polis gücü de bugün yoktur. Aşağıdaki haberde Rusya'da iç güvenliğin de temelini oluşturan ordunun bu durumu şöyle dile getirilmektedir:[336]

Rusya Genelkurmay Başkanı General Anatoliy Kvaşnin, ordunun durumu için "kötüden de beter" değerlendirmesini yaptı ve yakında silahlı kuvvetlerde görev yapacak subay kalmayacağını söyledi. Kvaşnin, düzenlenen bir toplantıda ordunun durumuyla ilgili açıklamalar yaptı. Kvaşnin, Rus ordusunda yaşanan sorunları şöyle sıraladı: Düşük maaşlar; subayların ortalama ayda 100 dolar aldığı silahlı kuvvetlerde maaşların en az iki katına çıkarılması gerekiyor. Bu yapılmazsa Sovyet döneminden kalma subayların emekli olmasıyla 10 yıl sonra yeni subay bulunamayacak. Hırsızlık; düşük maaşlar yolsuzluk ve hırsızlığı artırıyor. Geçen yıl ordu depolarından silah yapımında kullanılan 23 ton gümüş çalındı. Çok sayıda askerin silahını satmak zorunda kaldığı Rus ordusunun üst düzey yönetiminde de yolsuzluğa bulaşmış komutanlar bulunuyor. Yolsuzluğun faturası 100 milyonlarca dolara ulaşıyor. Savaşa hazırlık; ekonomik sorunlar nedeniyle ordu savaşa hazır değil. İvedi önlemlerin alınmaması durumunda ordudaki kötüye gidiş dönüşü olmayan bir noktaya ulaşacak.

"Rus ordusu ya da en azından onun içindeki tekil birimler, Moldova, Abhazya, Tacikistan ve Ermenistan-Azerbaycan gibi bölgelerde süren bazı çatışmalara zaten karışmış durumdadır. Ama merkezi Rus hükümetinin bu bölgedeki askerler üzerinde ne ölçüde denetim sağlayabileceği belirsizdir. Sözgelimi

---

ancak yazar bu tür bir üstünlüğün çağının geçtiğine işaret etmektedir; Sergei Ivanov, Vakhtang Shelia, "Pipeline Policy", *New Times*, Moskova, September1997; s.45.

[334] Don Jr. Wallace, "Yeni Ekonomik Düzen İçin Yeni Yasal Temelin Oluşturulması", *Kafkasya ve Orta Asya: Bağınsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek Konferansı (25-27 Mayıs 1995 - Ankara),* Ankara, TİKA, 1996; 157.

[335] John Anderson, "Constitutional Development in Central Asia", *Central Asian Survey*, 16/3, 1997; 308.

[336] Cenk Başlamış, "Rus Ordusu Teslim: Genelkurmay Başkanı Kvaşnin'e Göre Rusların Savaşacak Mecali Yok", *Milliyet,* 2.6.2000.

önümüzdeki birkaç yıl içinde, kendi ordusunu bırakan Rus birliklerinin Rusya Federasyonu dışındaki çatışmalarda daha aktif bir rol üstlenerek, Rusya ve komşuları arasındaki gerginliği tırmandırması pekala mümkündür. Ayrıca Rus ordusunun resmi doktrinine göre de Rusya, yakın yurt dışındaki çatışmalarda 'meşru bir rol' oynamakla yükümlüdür."[337] Kremlin yönetiminin, RF içindeki askeri sorunları siyasal alana bırakması beklenemez. "Yeltsin mali durumun sınırları içinde, subayların yaşam standartlarındaki düşüşü yumuşatmaya çalıştı. Sayısı 1.5 milyonu bulmayan orduda hâlâ 2200'ü aşkın general ile 690.000 subay vardır. Ve yakın zamanda generallerin sayısı yine artmaya başlamıştır."[338] "Ordu ve emniyet görevlileri arasında, çoğu kez kuşak farkının da etkisiyle derin bir bölünme vardır. Ve tek bir 'ordu' ya da 'emniyet' perspektifinden söz edilemez."[339] "Hem ordu hem de emniyet güçleri kendi işlerinde reform yapılmasına direndi ve zaman geçtikçe de bu direncin artacağı görülüyor."[340] Bununla beraber "Önümüzdeki yıllarda Rus hükümeti daha fazla istihbarata ve silahlı güce ihtiyaç duyacaktır, daha azına değil."[341] 1990'ların başında kaleme alınan bu tespitler Putin'in iktidarı ile günümüzde gerçekleşmiş, istihbarat ve silahlı güç ayrıcalığı ön plana çıkmıştır. Ancak diğer çelişkiler de her geçen gün içinden çıkılmaz halde büyümektedir.

SSCB'nin dağılmasını hazmedemeyen birçok Rus'un yanında RF'nun gerçekçi olmadığını, sağlıklı Rusya'nın daha küçülmüş bir Rusya olduğunu, öncelikle Kafkaslar'da ülkeyi dünyaya karşı rezil eden direnişçilere karşı hiçbir faydası olmayan politikaların bırakılması gerektiğini söyleyenler vardır. Bununla beraber, Rusya, Putin'den sonra yeniden eski gücüne kavuşmak yolundaki çabalarından pek bir netice alamadığından Putin'e bağlanan ümitler tükenmek üzere olmakla birlikte önemli açılımlar da gerçekleşti. Rusya'nın süper güç olma döneminden kalan Azerbaycan'daki Gebele radar üssü, uzun süredir kapalı olduğu halde, yapılan görüşmelerde anlaşmaya varılmış ve Rusya yaklaşık 70 milyon dolar karşılığında Gebele radar üssünü 10 yıllığına kiralamıştır. Türkiye'den bazı yetkililerin bu üs vasıtasıyla Rusya'nın Türk ordusunu da izleyebileceği tepkisi üzerine Rusya Savunma Bakanlığı yetkilileri İnterfaks Ajansı'na yaptığı açıklamada Gebele Üssü'nün güney yarım küredeki bütün füze atışlarını izleyebildiğini, bu üssün Kafkasya'da istikrara katkıda bulunduğunu belirterek, Türkiye'nin endişelerine alaycı bir cevapla Rusya'nın yeniden ulaştığı aşamaya işaret etmiştir.[342]

Gerçekten de Sovyet sonrasında Baltık cumhuriyetlerini saymazsak Moskova'ya siyasal bakımdan en uzak eski cumhuriyet Azerbaycan iken Putin iktidarıyla Bakü-Moskova yakınlaşmasında önemli gelişmeler görülmüştür. Gebele üssünün yeniden Rusya'ya kiraya verilmesi bu yakınlaşmanın göstergesidir. Putin'in 2001 başında Bakü ziyaretinden sonra olgunlaşan ilişkiler çerçevesinde Aliyev yönetimi Rusya'nın hesaba katılmadığı bir çözümün uzun ömürlü olmayacağını, Washington'un Ermenin yanlısı politikalarının ancak Rusya ile işbirliği sonucu dengelenebileceğini görmüştür. Öte yandan doğalgazını Rusya'ya uğramadan dünya pazarlarına sunmak için sonuna kadar direnen Türkmenbaşı ise 2002 başında Moskova'yı ziyaret ederek Rusya'ya verdiği gaz miktarını arttırabileceğini söylemiştir. Putin ise bu fırsatı kaçırmayarak, Rusya, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan arasında bir "Avrasya Gaz İttifakı" oluşturarak, Avrupa karşısında diğer ülkeleri arkasına almayı denemiştir.[343]

Putin'le birlikte, "dünyaya hükmeden" Rus nostaljisi yeniden canlanmakla birlikte, Putin ilk dönemini tamamlarken, halk daha fazla demokrasi veya otoriter rejimden çok özellikle sosyal sorunlarına çözüm istemektedir. Halkın önemli bir kesimi sosyal sorunlarla katılımcı rejim arasındaki ters ilişkiyi daha fazla farketmeye başlamış, bunda nüfusun her geçen gün Sovyet döneminden uzaklaşmasının da etkisi olmuştur. Öyle ki bugün Rusya'nın Çekoslovakya'yı bir gecede hizaya soktuğunu hatırlayanlar en az elli yaşın üstünde olanlardır. Bununla beraber, "dünyayı yönetmek üzere hazırlanmış bir millet" olduğuna inanma konusunda Rus siyasi idealleri Stalin döneminden beri özde pek değişmemiştir. Tartışma konusu, Rusların dünyayı yönetmek için hangi stratejiyi uygulaması gerektiğidir. Ruslar, devlet müdahalesini her olayda olumsuz kabul etmeyip, fakat daha fazla ihtiyaçların karşılandığı, Rus milleti onurunun korunduğu bir "baba devlet"i daha çok tercih etmektedirler. Rusların çoğu, Sovyet sosyalizminin sunduğu imkanlardan fazlasını istemiyorlar. Diğer taraftan devleti küçültmek de onlar için

[337] Daniel Yergi ve Thane Gustafson, *Rusya 2010*, Çev.: Özden Arıkan, İstanbul, Sabah Yayınları, 1994; s.269.
[338] Daniel Yergi, a.g.m., s.91.
[339] Daniel Yergi, a.g.m., s.90.
[340] Daniel Yergi, a.g.m., s.92.
[341] Daniel Yergi, a.g.m., s.93.
[342] Cenk Başlamış, "Türk-Rus Üs Kavgası", *Milliyet*, 10.02.2002.
[343] Emin Gürses, "Bakû-Moskova Yakınlaşması", *Cumhuriyet*, 02.02.2002.

cazip değil. Bütün bunlar ışığında rejim, Yeltsin'den beri gittikçe daha otoriter hale gelmektedir. Muhalefet liderleri de rejimi eleştirmekten çok yöneticilere akıl verme görünütüsü içerisinde oldukları halde, Kremlin onların tavsiyelerine ihtiyacı olmadığını göstermektedir. Mevcut otoriter ve bürokratik yönetim, rüşvetçi görevliler ve onların büyük iş adamı arkadaşlarının çıkarları doğrultusunda hareket ederek ülkenin kontrolünü ele alırken, sosyal adalet yönündeki talep de sadece büyüyecektir. Halk muhalefeti, pratik ihtiyaçlarına çare olduğu müddetçe destekleyecekir, özgürlük ve demokrasi üzerine havada kalan lafları için değil. Otoriterlik ve yolsuzluğa karşı yaygın harekete halk desteği, siz buna isterseniz "sosyal demokrasi" deyiniz, büyümektedir. Bütün bunlar dikkate alındığında otoriter rejim çıkışı başarısız olacaktır. Halkın hoşnutsuzluğunu ifade etmesi engellendiğinde, halk caddeleri dolduracaktır. Bunun ne zaman olacağını söylemek zor, beş veya 10 yıl içinde olabilir. Fakat yakın tarih ekonominin sırtına binmiş olan otoriter rejimlerin kaçınılmaz olarak çöktüğünü göstermiştir. Rusya diğer BDT ülkelerinden, özellikle siyasi hayatı bakımından biraz farklıdır. Çoğu BDT ülkeleri otoriter rejimlere sahiptir ki onların bazısı hali hazırda daha çok çöküşe gitmektedir. Rusya'da değişim daha yavaş gerçekleşiyor fakat sonuç aynı olacak. Cevaplanması gereken üç soru şu: Önümüzdeki 10 yılda nasıl hayatta kalacağız? Rejimin çöküşü ne şekilde olacak – Gürcistan'ın "kadife" devrimi mi yoksa Sırbistan veya Romanya'nın daha kanlı versiyonu mu? Ve bu çöküş demokratikleşmeye mi yoksa baskıcılığın yeni bir türüne mi yol açacak?[344]

Gelecek konusunda son derece endişeli olan Rus aydının belki de üzerinde mutabık kaldığı en önemli nokta mevcut durumun geçici olduğudur. Ancak geleceğin bir Rus açısından bugünkünden daha mı iyi olacağı yoksa her günün bir önceki günü mü aratacağı konusunda görüşler farklıdır. RF içinde yaşanan siyasi, askeri ve idari fiyaskolarla, Sovyet sonrası gittikçe demokratik, liberal, katılımcı, sosyal ve şeffaf bir yönetimle serbest pazar ekonomisinin geçerli olduğu, fikir ve teşebbüs hürriyeti ile her geçen gün güçlenen ve bu yüzden de RF dışındaki ülkelerin bile Rusya'ya katılmak için can atacağı bir süper, müreffeh ve güçlü bir ülke artık hayalden başka bir şey olmadığını herkes kabul etmekte ve Rusya'nın yaşanan her olayla imaj sorununun derinleşmesinden sıradan vatandaş dahi ümitsizliğe kapılmaktadır. Çare olarak Putin'in bir bakıma yeniden Sovyet dönemine dönüşü hatırlatan, medyadaki devlet dışı kuruluşları budaması, ekonomide de özel teşebbüsü gittikçe zayıflatması gibi uygulamaları büyük bir endişeyle izlenmektedir. Bu durumda Rusya'nın biraz demokratik mi yoksa yarı otoriter bir ülke mi olduğunun tartışıldığına işaret eden Kuchins, eski ABD başkanı Reagan'ın Sovyetler Birliği'ni "kötü imparatorluk" olarak nitelediğini hatırlattıktan sonra şu tespitte bulunur: "Rusya yakın çevresindeki zayıf devletler üzerinde güç gösterisi yapabilmektedir, fakat kötü imparatorluk günlerinden oldukça uzağız."[345]

Rusya'da, Sovyet sonrası demokrasi ve liberalizm istikametendeki beklentiler her geçen gün zayıfladığı halde, ekonomide özellikle petrol gelirlerinin artması ile belirli bir iyileşme ve dış politikada Yeltsin dönemine göre daha tutarlı ve istikrarlı bir gidiş sözkonusudur. Bununla birlikte gelişmelerin zaman içinde alacağı şekil ile Kremlin dışındaki faktörlerin yeterince hesaba katılmadığı bu gidişattan geçici bir başarı görülür gibi olsa bile sonucun çıkmaz olduğuna bu bölümde atıfta bulunduğum birçok Rus yazar işaret etmektedir. Kafkasya'daki siyasi gelişmelerin yönü önemli ölçüde Rusya'nın geleceğine bağlıdır. Öncelikle şunu hatırlatalım ki, Kremlin'deki daha önce görülmeyen bir hızla yükselen ve kısa sürede son derece güçlü bir başkan haline gelen Putin'in bu yükselişinin tabanındaki "rampa" genel olarak Kafkaslar özel olarak da Çeçenistan meselesidir.[346] RF açısından Kafkasya'nın bu önemini ortaya

---

[344] Alexander Lukin, "Authoritarianism and Its Discontents", *The St. Petersburg Times,* February 13, 2004.

[345] Andrew C. Kuchins, "Russia's Image Problem Begins at Home", *The Moscow Times,* 2004.07.20, p.10, http://www.themoscowtimes.com/stories/2004/07/20/006.html. Kuchins, Rusya'nın stratejik araştırma kuruluş Carnegie Moscow Center'in direktörüdür.

[346] Kremlin'deki basamakları çok hızlı geçmiş olan Putin 1952 yılında Leningrad'da dünyaya geldi. 1975'de Leningrad Devlet Üniversitesi'ni bitirdi.1989'a kadar Doğu Almanya'da KGB casusu olarak görev yaptı. Daha sonra mezun olduğu üniversitenin uluslararası ilişkiler bölümünde çalıştı. Gözlemciler Putin'in üniversitedeki asıl görevinin demokratik hareketleri izleyen bir casus olduğunu söylerler. Eski hocası Leningradlı politikacı Anatoly Sobchak 1991'de belediye başkanı seçilince Putin de onun yardımcısı oldu. 1996'da Lenignrad'dan Kremlin'e atandı ve emlak müdürü Pavel Borodin'in (Putin'in başkanlık döneminde rüşvet ve yolsuzluk suçlamalarına maruz kalmıştır) yardımcısı oldu. 1998'de Yeltsin Putin'i KGB'nin yerine kurulmuş olan Federal Soruşturma Servisi'nin başına getirdi, Mart 1999'da ise onu Rusya'nın güvenlik konseyine başkanlık yapmaya çağırdı. Ağustos 1999 Yeltsin Başbakan Sergei Stepashin'i ve kabinesini azlederek Putin'i görevlendirdi. Öyle ki Yeltsin 17 aylık süre içerisinde dördüncü Rus hükümetini azletmişti. Putin'in politikaya ilk girişi 1999'da gerçekleşti. Yeltsin beklenmedik bir şekilde 31 Aralık 1999'da görevi bıraktı ve Putin bir daha yükselerek bu defa Rusya'nın fiilen başkanı oldu. 26 Mart 2000'de yapılan başkanlık seçimlerinde ise başkanlık seçimini kazandı. Bu acemi politikacı daha başlangıçta halktan büyük destek aldı, özellikle Moskova ve diğer şehirlerde 1999 yazında (Çeçenistan bölümünde bilgi var) arka arkaya gelen bombalı saldırılar

koyarken, kuzeyi ve güneyi ile Kafkasya'nın iç dinamiklerinin geleceği yönlendirmedeki rollerinin pek önemli olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Afganistan batağının SSCB'nin sonunu getirdiğini kendi savaş tecrübelerine dayanarak ortaya koyan emekli general Lebed, Rusya açısından Çeçenistan bataklığından kurtulabilmesi için kabul edilebilir tek opsiyonun derhal öldürmeyi durdurması, Rus askerlerini geri çekmesi ve bölgeden ayrılmak isteyen Rus azınlığı buradan boşaltması olduğunu 1995'de dile getirmiştir. Bu tarihten önce ve sonra da Rusya'nın siyasi, ekonomik ve sosyal nedenlerden aynı zamanda prestijini koruması için Çeçenlerle uzlaşması gerektiğini, eğer Çeçenler federasyondan ayrılmayı isterlerse onları serbest bırakmasının doğru olduğunu söyler. Moskova'nı Çeçenistan'daki çıkmazını, Rus liderlerin tarihten ders almayı reddetmelerinin sonucu olduğunu belirten emekli general, bunların aynı zamanda dağlı halkların zihniyetini anlamakta, onların Ruslara karşı nefretini, dini faktörü, iklim şartlarını hesaba katmada da başarısız olduğunu dile getirir.[347] Lebed'in Çeçenistan için ileri sürdüğü Rus politikasının çıkmazlarını ortaya koyarken, aynı zamanda süper güçten "hasta adam" konumuna düşen bu ülkenin temel sorunlarını dile getirmektedir.

Kafkasya'yı da kapsayan ve SSCB sonrasında gelişen diğer bir politik açılım "Avrasyacılık"tır. Rusya'nın Sovyet sonrasında bölgesel etkinliği yeniden kurmak üzere geliştirdiği politkalar "Avrasyacılık" kavramıyla özetlemektedir ki aynı kavram Türk dış politikası açısından da sahiplenilmektedir. Rus Avrasyacılığı'nın uygulama zemini olarak BDT ön plana çıkarken, -Şanghay İşbirliği Örgütü'nün de bu yönde katkıları vardır- Türk Avrasyacılığı KEİ ve ECO zeminlerinde işlemektedir. Burada dikkate alınması gereken önemli nokta, KEİ'ne RF'nun da katılması için Türkiye gayret sarfetmiştir, böylece Türk Avrasyacılığı Rusya'yı kapsamaktadır. Ancak Rus Avrasyacılığı'nda böyle bir durum yoktur. Bu olgular ışığında şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

Rus Avrasyacılığı epmeryalist hedeflerle harekete geçerken, Türk Avrasyacılığı komşular ve kardeş Türk cumhuriyetleri ile daha ileri bir işbirliği anlayışını öne çıkarmıştır. Rus Avrasyacılığı'nın fikir babası Aleksandr Dugin ana hatları ortaya koyarken Deli Petro'dan fazlaca etkilenmiştir. Hatta Dugin'nin Rus Avrasyacılığı, Deli Petro'nun hedeflerinin modernize edilmiş hali olduğu kabul edilmektedir.[348]

11 Eylül saldırılarından alınan rüzgarla ABD, sadece Afganistan, Irak ve diğer Orta Doğu ülkelerine yerleşip oradaki konumunu sağlamlaştırmakla kalmamış fakat Kafkaslar ve Orta Asya'da da kilit noktalarda üsler kurmuş ve bölge ülkeleriyle bağlayıcı anlaşmalar yaparak askeri işbirliğine girmiştir. Gürcistan ve Azerbaycan ile yapılan anlaşmalar ile bu ülkelerin iç politikalarına doğrudan sayılabilecek müdahaleler dikkate alındığında, Kafkasya'nın siyasi geleceği konusunda ABD faktörünün son derece önemli olduğunu belirtelim. Burada Kremlin'in Rusya lehine olan statükoyu koruma veya Sovyet dönemine yakın ilişkiler geliştirme stratejisi ile ABD'nin bölgeyi her geçen gün Moskova'dan uzaklaştırma politikalarının çatışmaları zaman zaman gün yüzüne çıkmaktadır. Gelişmeleri, ABD'nin Orta Doğu'daki başarıları kadar, RF'nun iç ekonomik ve sosyal problemlerini çözebilme yeteneğinin belirleyeceği görülmektedir.

Kafkasya'da siyasi gelişmelerin özellikle RF ile üç bağımsız cumhuriyetin yer aldığı Güney Kafkasya boyutunda önemli bir gelişme NATO'nun genişlemesidir. Haziran 2004'de İstanbul'da "Kuzey Atlantik Konseyi, NATO ve Ortak Ülkeler Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi düzenlenmiştir. Bu toplantıda, uluslararası terörizmle mücadele, Avrupa-Atlantik dayanışmasının güçlendirilmesi ile Afganistan, Irak ve Kosova'daki sorunlar ele alınmıştır, NATO-Rusya Konseyi ve NATO-Ukrayna toplantıları yapılmıştır. Böylece NATO'nun kuruluş gayesi olan SSCB'nin ortadan kalmasından sonra onun halefi olan RF, NATO ile işbirliğini ilerletmiş, karar mekanizmalarında yer almamakla beraber 19+1

üzerine Çeçenleri suçlayarak onlara karşı yeni bir savaş başlattı. Putin'in Rusya'ya karşı gelen Çeçenlerin peşine düşmesi son parlamento seçimlerinde Birlik Partisi'nin başarısına katkıda bulundu. Pazar ekonomisi ve demokratik reformcu Putin ekonomiyi temelden kurmak, yolsuzluklarla savaşmak, Komünizmi bitirmek ve güçlü bir Rusya'yı kurmak üzere yemin etti. Onun başkan olarak ilk icraatı ise Yeltsin ve ailesinin yolsuzluk suçlamalarından dolayı gelecekte soruşturmalardan muaf olduğunu garanti eden bir başkanlık kararı idi. Beth Rowen, "Vladimir Putin: Prime Minister and President of Russia", http://www.infoplease.com/spot/putin1.html, 2004-07-27

[347] Benjamin S. Lambeth, *The Warrior: Who Would Rule Russia?,* Santa Monica, Rand, 1996; ss.56-57.

[348] Dr. Mehmet S. Erol, "Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve 'Avrasyacılık'", Stratejik Analiz, Nisan 2005, C.5, Sayı 60; s.76. Rus Avrasyacılığı ile Türk Avrasyacılığı'nın kavramsal ve ideolojik tabanı ile sistematik boyutu ve konuyla ilgili kaynaklar konusunda aynı makaleye bakınız.

formülü çerçevesinde NATO'nn 20. üyesi durumuna gelmiştir.[349] Öte yandan daha önce SSCB'yi oluşturan üç Baltık cumhuriyeti Estonya, Letonya ve Litvanya bu toplantı ile resmen NATO üyesi haline gelmiştir. Bunun ötesinde NATO'nun genişlemesinde üçüncü dalga olarak Güney Kafkasya gündeme gelmiş ve bunlardan Gürcistan'ın bu yöndeki yoğun çabalarının yanı sıra, Azerbaycan'ın güçlü bir şekilde ve Ermenistan'ın özellikle Rusya ile ilişkilerini dikkate alarak gönülsüz de görünse NATO içinde yer alma süreci ve bu yöndeki politikaları sürmektedir.[350] Bir sonraki bölümde ele alacağımız 11 Eylül 2001'den çok önce başlayan NATO'nun genişleme süreci aynı zamanda RF'nun Güney Kafkasya'da bir kademe daha etkisiz hale gelmesi demektir.

[349] Sinan Oğan, "NATO-Rusya İlişkileri: 'Korkunun Ecele Faydası Yok!'", *Stratejik Analiz*, Ağustos 2004, C.5, Sayı 52, ASAM, s.43.
[350] Sinan Oğan, a.g.m., s.46.

B. İran

Kafkasya'daki siyasi gelişmelerde önemli bölge ülkelerinden birisi de İran olup, ülkenin kuzey bölümü coğrafi ve etnik olarak Kafkasya'nın devamıdır. Rus Çarlığı'nın Kafkaslar'a yönelmesi ve Osmanlı'nın bölgeden çekilmesi aşamalarında Çarlıkla birlikte İran da zaman zaman Kafkas hanlıklarını kendisine bağlayarak Osmanlı aleyhindeki gelişmeye katkıda bulunmuştur. Esasen 19. yüzyıl boyunca İran, önemli ölçüde İngiliz ve zaman zaman da Rusya'nın etki alanında kalmış, dış polititkasında bu ülkeler belirleyici olmuştur. Gerek coğrafi, gerek etnik ve nihayet mezhep özelliklerinden dolayı Türk dünyasının ortasında, Türk dünyasını tehdit eden doğal bir kale gibi bölgede emperyalist hedefleri olan batılı ülkeler için önemli bir müttefik özelliğini korumuştur. İran, bir kısmına Azeri-Ermeni çatışmasında temas ettiğimiz birçok nedenden dolayı Sovyet sonrası dönemde de bu özelliğini korumuştur.

İran'ın zaman zaman adı geçen bölge dışı emperyalist ülkelerle politikaları çelişse bile bu dönemler daha kolay atlatılmış, bu güçlerle dostluk ve işbirliği daha uzun vadeli olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği yıllarda, Moskova-Türk halkları ekseninde önemli bir gelişme İran Türkleri için gündeme gelmiştir. Savaş 2 Eylül 1945'de resmen bitmişti ve yapılan anlaşmaya göre 2 Mart 1946'ya kadar İran'daki yabancı askerlerin boşaltılması gerekiyordu. Amerika ve İngiltere buradaki askerlerini çekmesine rağmen Sovyetler böyle bir teşebbüste bulunmadı. İran Azerbaycanı'nda Cafer Pişaverî adında bir komünist önderliğinde ayaklanma çıkarıldı ve 12 Aralık 1945'de Tebriz valisi makamından alınarak, burası merkez olmak üzere Muhtar Azerbaycan Cumhuriyeti kuruldu. Bu gelişmeyi engellemek isteyen İran askerleri ise Ruslar tarafından geri püskürtüldü. Bu sırada daha güneyde Mehabad'da bir Kürt Cumhuriyeti kuruldu. Ve hemen bu iki yeni cumhuriyet aralarında bir ittifak imzaladılar. Bu gelişmeler Sovyetlerin, kurulmasını sağladığı yeni cumhuriyetler ile Basra Körfezi'ne inme arzusunda olduğunu ortaya koydu. İran'ın Birleşmiş Milletlere başvurusu üzerine, 4 Nisan 1946'da yapılan bir anlaşma ile kuzey İran petrollerinin %51'i Sovyetlere verilmek şartı ile buradaki Rus askerlerinin çekilmesi karara bağlandı.[351]

Stalin yönetiminin Türkiye'den Boğazlar ile Kars ve Ardahan'ı istemesi ve bunun sonuçlarından olarak Türkiye'nin NATO'ya üyeliği gibi, Kuzey İran'da Sovyet yönetiminin iki uydu devlet kurmasının sonucu olarak İran da soğuk savaş dönemi boyunca kendisini batı savunma sisteminin kucağında bulunmuştur. İran, Türkiye ve Pakistan'la birlikte soğuk savaş döneminde Komünizm tehlikesine karşı "yeşil kuşak" hattının temel öğelerinden biri olmuştur. Detant döneminde İran, Rusya ve Doğu Bloku ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmiş, özellikle 1970'lerde yaşanan petrol krizi sürecinde İran bu ilişkilerden kârlı çıkmıştır. Humeyni'nin iktidara gelmesinde Moskova'nın desteklediği grupların da önemli katkısı olmuş, ancak İran'ın devrim ihracına konu olan bölge ülkelerinin birçoğu aynı zamanda Sovyet cumhuriyeti olduğundan bu dönemde ilişkiler soğumaya başlamıştır. Bununla beraber, İran-Irak savaşında batının daha çok Irak'ı desteklemesi ve İran'da Humeyni sonrasında devrim ihracının geri plana düşmesiyle Rus-İran ilişkileri birçok konuda ittifak derecesinde sürmüştür. Sovyetler Birliği'nin dağılma aşamasında İran, bağımsızlıklarını ilan eden cumhuriyetlerin bağımsızlığını SSCB resmen dağılıncaya kadar tanımamış, böylece SSCB karşıtı bir gelişmeyi Moskova'dan önce benimsemeyi uygun bulmamıştır. Dönemin dışişleri bakanı Beşarati İran'ın bu dönemdeki politikasını şöyle özetlemiştir: "Bizim için yeni cumhuriyetlerle politik, ekonomik ve kültürel ilişkileri Moskova ile ilişkiler bağlamında geliştirmek önemlidir."[352] Hazar'ın statüsü konusunda olduğu gibi bugün de önemli bölgesel sorunlarda İran-Rusya ittifakı görülmekte, buna önemli ölçüde Ermenistan da katılmaktadır.

Humeyni devriminden sonra ABD ile ilişkilerinin kopması yüzünden İran, silah ve teknolojik destek için SSCB'ye daha fazla yaklaşmak zorunda kalmıştır. ABD'nin İran'ı tecrit politikası, Rusya ve diğer Avrupa devletleri sayesinde başarıya ulaşamamıştır. Özellikle 11 Eylül desteği ile Afganistan ve Irak'ı işgal eden ABD'nin 2005 yılının ilk aylarında sık sık İran'a saldırmaktan söz etmesi, ülkeyi daha fazla Rusya'ya yaklaştırmaktadır.

Sovyetlerin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetlerinin, siyasi, sosyal ve kültürel açıdan batının müttefiki olan Türkiye'yi örnek almaları yolundaki girişimler İran tarafından kaygıyla karşılanmıştır. Gerek Kafkasya'da gerekse diğer cumhuriyetlerde Suudi Arabistan'ın Vehhabi

[351] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*; s.425.
[352] Ali Faik Demir, *Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya*, İstanbul, Bağlam, 2003; ss.128-134.

örgütlerinin propagandaları yanında İran da önemli organizasyonlar düzenlemiş, bu ülkeler üzerinde etkinlik kurmak üzere halka yaklaşmaya çalışmıştır. Bu yönüyle Türkiye ile belirli bir rekabet yaşamıştır.

İran'ın Kafkasya'daki en önemli rekabet konularından birisi ekonomik temelli, petrol boru hatları konusudur. Hazar kaynaklarının dünya piyasalarına ulaşmasındaki Rus tezi ile Bakü-Ceyhan çatışırken İran her fırsatta en kısa ve uygun hattın İran üzerinden Basra körfezine gidecek hat olduğunu vurgulamış, ancak bu rekabette de Türkiye'nin projesi kazanmıştır. Bununla beraber, İran Hazar bölgesindeki gelişmelerin içinde kalmak için esnek politika takip etmiş, çatışan ülkeler karşısında denge unusuru olarak bölgeye nüfuz etme yolunda birçok hamlelerde bulunmuştur. İran'ın Hazar bölgesindeki gelişmelere katılma amaçları şöyle sıralanabilir:[353]

İzolasyondan kurtulup, ekonomik ve siyasi bağımsızlığını pekiştirerek dünya ve bölge politikalarında etkinliğini artırmak;

Eski Sovyet cumhuriyeti yeni bağımsız Müslüman ülkelerde halen Sovyet döneminden kalma yöneticiler nezdinde prestijini yükseltmek;

Orta Doğu'da merkezi bir ülke haline gelmek;

Petrol ve Doğalgaz işletme ve ulaştırmasından ekonomik kazanç sağlamak. Bütün bunlar dikkate alındığında, İran'ın dış politikadaki ekonomik temelli hedeflerinin ideolojik temelli olanların önünde geçtiğini göstemektedir.

İran'ın nüfus yapısı ile jeopolitik konumu dikkate alındığında, Kuzey Kafkaslardan Basra'ya anti-Türkist stratejilerin merkezinde olduğu ve bu stratejinin bütün insan hakları ihlaline rağmen İran'daki uygulamalarının da global güçler tarafından hoşgörü ve sessizlikle karşılandığı görülmektedir. 1997 sayımına göre nüfusu 61 milyon ve yüzölçümü 1.638.000 kilometrekare olan ülkenin etnik yapısı karışık olup, resmi verilere göre İranlıların oranı %45 ve daha çok Azerbaycan, Türkiye sınırında yaşayan Türklerinki ise %17'dir. Bu durumda Azerbaycan'dakinden daha fazla Azeri İran'da yaşamaktadır.[354]

Azerbaycan'ın milliyetçi devlet başkanı Ebulfez Elçibey'in iki Azerbaycan'nın birleşmesi yönündeki söylemleri üzerine İran, anayasası gereği kendisi gibi Şii mezhebine mensup Azerbaycan'ı destekleyen idealist bir politika yerine Ermenistan'ı destekleyerek reel-politik'i tercih etmiştir. Bununla beraber gerek Kafkaslar'da gerekse Orta Asya'da SSCB'nin bıraktığı boşluktan olabildiğince daha çok yararlanmak isteyen İran, bölge ülkeleri arasındaki denge politikasını Azerbaycan ve Ermenistan arasında da uygulamayı denemiş, iki ülke arasında arabulucuk yapmaya çalışmıştır.

Bununla beraber, Elçibey'in telaffuz ettiği "Vahit Azerbaycan" (Birleşik Azerbaycan)'ın gerçekleşmesi yönündeki talepler doğal olarak sürüp gidecektir. İletişim ve ulaşımın sınır tanımadığı günümüzde, iki Azerbaycan arasında bulunan Aras nehrinin bu yöndeki gelişmeleri engelleyemeyeceği açıktır. Ancak İran'ın son derece başarıyla uyguladığı asimilasyon politikalarının, burada Türkler sözkonusu olduğu için, asimilasyona maruz kalan kitle on milyonu geçse de dünya kamuoyunda hiçbir yankı bulmadığı, İran'ın bu anti-Türkizm politikalarında, başta doğal olarak Rusya olmak üzere, ABD ve İngiltere ile diğer merkezi güçlerin sessiz kalarak verdikleri büyük destekle nereye kadar başarılı olacağı zamanla belli olacaktır. Bu konuda bir Azeri araştırmacının tespit ve önerilerini olduğu gibi aktaralım:

"Azerbaycan hiçbir şeyden çekinmeden kendi ulusal ideolojisini ve onun esasını oluşturan Birleşik Azerbaycan hedefini kesin ve net biçimde ortaya koymalıdır. İran zaten Azerbaycan'ın güvenliğini tehdit eden her türlü gizli girişimleri yapmaktadır. Tahran yönetimi ile ilişkilerin etkinleştirilmesi en etkili seçenektir. İran da zaten bundan korunmaktadır. Bakü ile Tahran arasında Güney Azerbaycan bulunduğundan İran rejimi Kuzey Azerbaycan'a karşı açıkça düşmanca tavır alamaz. Bu İran'ın kendisi

---

[353] Rauf Husseynov, "Azerbaijan Anarls at Iran Oil Deal", *Baku Sun Newspaper*, V.1, 17 December 1988, ss.1-2; zikreden: Osman Nuri Aras, *Azerbaycan'ın Ekonomisi ve Stratejisi*, İstanbul, DER, 2001, ss.242-246.

[354] "Güney Azerbaycan" başlığı altında değinildiği gibi, Azeri nüfusun gerçek miktarı ve oranını, İran'ın uyguladığı politikalar yüzünden tam olarak belirlemek zordur. Benim karşılaştığım önemli görevlerde bulunmuş bir Azeri Türkü, Türkçe olarak "önce Farisiyim, sonra Azeriyim" demişti. Bir uzakdoğu ülkesinde kadrolu akademisyen ise yine Türkçe olarak "aslında bizi zamanında Türkler asimile etmiştir, eğer gerçekten Türk olsaydık biz de çekik gözlü olmamız gerek" demişti. İran'ın başarılı asimilasyon politikası ve propagandaları sonucu Azeri Türklerinin Türk kimliğini belirtmedikleri görülmektedir. Bu durumda dahi İran'daki Azerilerin miktarı, 10 milyonu geçmektedir.

ile savaşması anlamını taşır. Güneyin, Tahran yönetiminin Kuzey Azerbaycan politikasını tüm çıplaklığıyla görmesi ve bilmesi gerekmektedir."[355]

Ülke bütünlüğü ve sınırların değişmezliğinin esas olduğu günümüz uluslararası sistemin de, gerek Azerbaycan'ın gerekse Türkiye'nin İran'ın parçalanması demek olan önemli bir kısmının ayrılarak Azerbaycan'la birleşmesini istemek bölge ve dünya barışı açısından tehlikeli sonuçlar doğurabilir. Ancak, insan hakları temelli dış politikanın gereği olarak İran'daki asimilasyon ve baskıcı politikaların sona ermesi yönünde gerek merkezi güçler ve gerekse konuyla ilgili uluslararası örgütleri harekete geçirmek öncelikle Türkiye ve Azerbaycan'ın görevidir. Uzun vadede iki Azerbaycan'ın birleşmesi yönündeki İran'ın ve Azerbaycan'ın sorunu olabilecek muhtemel gelişmelerden endişe edilerek, İran'ın baskıcı uygulamalarını haklı görmek, bunlara göz yummak, çağımızda ulaşılan insan hakları düzeyini bütünüyle yok saymak veya konuyu çifte standartlı ele almak demektir.

İran yönetimi, 1990'larda yaşanan Azeri-Ermeni çatışmasında Ermenileri desteklediği gibi, ondan sonra da ülkesinde bulunan %0.5 oranındaki Ermeni nüfusunu Türklere karşı her fırsatta desteklemektedir. Azeri Türklerin kurmuş olduğu Güney Azerbaycan Milli Hareketi'nin Karabağ'daki Ermenilerin Türkleri katletmesini protesto hareketine karşı İran yetkilileri son derece katı davranmış, Ermenilere sözde soykırımla ilgili her türlü faaliyet ve gösteri kolaylığı tanıyan yönetim, Türkler üzerindeki baskıyı her fırsatta artırmıştır. Güney Azerbaycan Milli Hareketi bu gibi konularda dış destekten de tamamen mahrum kalmakla birlikte "İran İslam Cumhuriyeti" adına rağmen yönetimin, Hıristiyan Ermenileri Müslüman Türklere her türlü iftira faaliyetlerini desteklemeleri ve her kademeden Türkün her geçen gün daha fazla hissettikleri baskılar, şüphesiz hareketin güçlenerek gelişmesinin en büyük saiki olacaktır.[356]

Kafkasya'da siyasi gelişmeler bağlamında Güney Azerbaycan gerçeği Türk dünyasının ortasında duran önemli bir düğüm olduğu gibi, Kafkasya'nın kuzey-güney ilişkilerinde de kilit nokta durumundadır. Bölgenin en büyük nüfusu durumundak Azeri Türklerinin milli kimliklerinin bilincine varması ile bunu milli devlete aktarmaları yolundaki bir hareket, başta bölgesel emperyalist güç durumundaki Rusya ve İran açısından son derece tehlikeli karşılandığı gibi bölge dışı güçlerin de kabul edemeyeceği bir durumdur. Hatta örneğin İngiltere, bölgedeki 19. yüzyıl sömürgecilik politikasını anti-Türkizm üzerine bina etmiş ve I. Dünya Savaşı'nda Türklerin inisiyatifi ele alma girişimlerini her fırsatta engellemiştir.[357]

---

[355] Haleddin İbrahimli, *Değişen Avrasya'da Kafkasya*, Ankara, ASAM, 2001; s.5.

[356] Arif Keskin, "İran Devleti'nin Ermeni Desteği", *Stratejik Analiz*, Haziran 2004; s.19.

[357] Bu konuda ayrıntılı bilgi için şu çalışmalarımıza ve oradaki kaynaklara bkz.: *Yetmiş Yıllık Kriz: Sovyetler Birliği'nde Moskova Türkler İlişkileri*, 3. Bası, İstanbul, Beta, 2004; *Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan, 1856'dan Günümüze*, İstanbul, Timaş, 1997: ss.49-65.

C. Türkiye, Kafkasya ve Bölgesel Dış Politika

Dış politikasında barış ve eşitlik içinde işbirliğinden yana olan Türkiye, stratejik üstünlüğü ile komşularına göre gelişmiş olan serbest girişim ve piyasa ekonomisi altyapısını kullanarak, Sovyetler sonrasında Kafkasya'ya girmeye çalışmıştır. Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin kuruluşunda da ekonomik ilişkilerin gelişmesi ile siyasi sorunların zamanla etkisini kaybetmesi beklenmiş, bu mantıktan hareketle Karadeniz'e kıyısı olmayan Ermenistan ve Yunanistan'ın da KEİ'ne üyeliği sağlanmıştır. Bununla beraber soğuk savaş döneminden arta kalan sorunlar ve bölge üzerindek küresel güçlerin rekabeti Türkiye'nin hedeflediği liberal ekonomik altyapı ile dostluk ve eşitlik çerçevesinde işbirliğinin yeşerip gelişmesini engellemiştir. Ancak, Türkiye'nin Kafkasya ile ilişkisinin, Soğuk Savaş sonrasında ucuz hammadde kaynağı ile sanayi üretimi için pazar ve müteahhitlik hizmetleri için istihdam bölgesi olmasının çok ötesinde ve farklı boyutları sözkonusudur.

Türkiye, gerek coğrafi durumu gerekse etnik ve tarihi gerçekleri dikkate alındığında Kafkasya ile et-tırnak misali bir hale gelmiştir. İngiltere-Rusya-İran üçlüsünün 19. yüzyıl boyunca adım adım Osmanlı'yı Kafkasya'dan uzaklaştırmasından sonra, burada daha önce Osmanlı'ya bağlı olan Türk ve "Türki" hanlıklar Rusya ve İran arasında paylaşılmıştır. Bu sürecin arkasında Kafkasya'da, etnik ve jeopolitik olarak Ermenistanlaşma, Gürcistanlaşma, Farisileşme ve Ruslaşma gibi kavramlarla ifade edebileceğimiz, farklı politik süreçler olan ancak yukarıda ilgili bölümlerde işaret edildiği ve izleyen bölümde ele alıncağı gibi hepsinin sonunda "anti-Türkizm"e çıktığı bir dönem sözkonusudur.

1990'larla birlikte yaşananlar ise bu döneme derinden derine bir tepki izlerini göstermekteyse de küreselleşme gerçekleri ve küreselleşmenin anti-Türkizm'i destekler etkileri, bu bölgedeki birçok gelişmede kendini göstermektedir. Küresel güçlerin, Kafkasya'da doğal hakim etnik grup olan Türk ve Türki kökenli halkların bu özellikleriyle bağdaşan bir siyasi güce sahip olmamalarını, bu yöndeki gelişmeleri engellemek için her yola başvurmalarını açıklayan birçok neden vardır.

Bu gerçekler dikkate alındığında Kafkasya'daki siyasi gelişmelerden, Rusya'dan sonra en fazla etkilenen, yaşanan olaylarda etkisi veya belirleyici rolü olan ülkelerin başında Türkiye gelmektedir. Türkiye'nin, gelişmelerin hızlandığı 1990'larda yaşadığı ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar yüzünden bölgedeki olayların dışında kalma yönündeki devlet politikası bu gerçeği değiştirmemiştir. Çünkü, belirttiğimiz gibi öncelikle coğrafi bakımdan Türkiye'nin bir kısmı Kafkaslar'da yer almaktadır. Kafkas kökenli birçok etnik grubun Kafkasya'daki soydaş nüfusundan daha çoğu Türkiye'de yaşamaktadır. Öte yandan bölge kaynaklarının üretim, ulaşım, tüketim ve pazarlamasındaki tercihleri Türkiye açısından son derece önemli olup, gerek başta enerji olmak üzere hammadde temini gerekse artan sanayi üretimine yeni pazarlar bulma bakımından öncelikli ilgi alanındadır. Bütün bunların doğal sonucu olarak Türkiye, Kafkasya'daki siyasi gelişmelerin merkezinde yer almaktadır.

Birçok yönüyle bölgedeki gelişmeler ve çatışmalarla doğrudan ilgili olması, coğrafi yakınlık yanında tarihi ve kültürel ilişkileri, Türkiye'yi aynı zamanda bir Kafkas ülkesi haline getirmektedir. Bütün bunlarla beraber, Türkiye'yi Kafkaslar'da en fazla sıkıntıya sokan, çelişkiler ve kördüğümlerle karşı karşıya bırakan diğer bir önemli gerçek ise, tıpkı Orta Doğu ve Irak'la ilgili gelişmelerde olduğu gibi, ABD'nin bölgedeki önemli bir müttefiki olmasıdır. ABD'nin ise 11 Eylül rüzgarıyla beslediği politikalarının aşağıda ele alınacağı üzere Kafkasya boyutu da sözkonusudur. Bu durumda Türkiye için, Bakü-Tiflis-Ceyhan örneğinde olduğu gibi önemli fırsatlar yanında riskler de gündeme gelmiştir.

Genel olarak Ermeni meselesi başlığı ile ele alınan, başta Ermenistan'ın sözde soykırımını kabul ettirmek için uluslararası arenada Türkiye karşıtı faaliyetleri, bir Türk ülkesi olan Azerbaycan'ın beşte birini yıllardır işgal altında tutması ve Türkiye'den toprak talebini içeren anayasal düzenlemesi, ülkemizi bu ülke ile çatışma haline sokmuştur. Her ne kadar sıcak çatışma yaşanmamışsa da sınırlardan geçiş kapatılmış, diplomatik ilişkiler askıya alınmıştır. Bu süreçte Ermeni diasporası ve bu diasporayı kendi lehine kullanmak isteyen batılı ülkeler Türkiye'ye her fırsatta baskı yapmışlardır. Türkiye'nin, Ermenistan'ın saldırgan ve tarihi gerçekleri çarpıtan politikalarına karşın, barışçı ve çözüme götüren yaklaşımları, zaman zaman Ermenistan'dan yankı bulsa bile daha ileri adımlar diaspora ve diğer güçlerin müdahalesi ile engellenmiştir. Çözüm yolunda adımlar atan Ermenistan Cumhurbaşkanı Petrosyan gelen baskılar karşısında istifa etmek zorunda kalmış, yerine aşırı milliyetçi söylemleri ile bilinen ve çözüme karşı olan Koçaryan seçilmiştir. Koçaryan iktidarının başlangıcında, Türkiye ile ilişkilerde Petrosya'nın

"daha az çatışmacı" veya "uzlaşmaya yakın" çizgisini sürdürmeyeceğini, selefinin aksine Ankara ile siyasi ilişkiler geliştirmek konusunda ısrarcı olmayacağının, fakat "önkoşulsuz" olarak temaslarını sürdüreceğini açıklamıştır. Yukarı Karabağ, sözde soykırım ve sınır iddiaları konularında tavizsiz bir politika izleyeceğini söylemiştir. Bununla beraber zamanla Koçaryan bu iddia ve taleplerini yumuşatarak bir parça selefinin çizgisine yaklaşmıştır.[358]

Ermenistan'ın Türkiye ile çatışma temelli politikalarına karşın, Gürcistan Türkiye'nin yanında yer almış ve Azerbaycan'la birlikte Güney Kafkas Koridoru'nu açarak tarihi İpek Yolu'nun yeniden kurulmasını sağlamıştır. Böylece Azerbaycan'ın yanında düğer Türk cumhuriyetleri de Türkiye ve Avrupa ile bağlantısını Moskova dışından kurmuştur. Gerek erken Azeri petrolünün Bakü-Supsa hattıyla dünya pazarlarına sunulmsı gerekse BTC projesinin hayata geçmesi Gürcistan'ın Moskova'dan uzaklaşarak Türkiye'ye yaklaşan politikalarının ürünüdür. Bu gelişmeler, Kafkasya'da anti-Türkizm'in önemli bir ayağı olan Gürcistan'ın, Sovyet sonrası yaşadığı ekonomik ve sosyal sıkıntılar sonucu Türkiye ile işbirliğini tercih ederek reel-politik kararlarının sonucudur. Gürcistan'ın Abhazya, Acaristan ve Güney Osetya ile ilgili sorunlarında Türkiye'nin tarafsız, daha doğrusu statükoyu savunan Gürcistan yanlısı politikaları iki ülke arasındaki güven unsurunu pekiştirmiştir.

Kafkasya politikasında rekabet halinde olan en azından öyle görülen Rusya ve İran ile ilişkilerini karşılıklı çıkar ve işbirliği çerçevesinde tutmak isteyen Türkiye, Rusya ile Karadeniz Ekonomik İşbirliği, İran ile Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO), İslam Konferansı Örgütü ve D-8 gibi birçok uluslararası örgütte birlikte yer almıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin önderliğinde uluslararası arenada "yedi şer ülke" olarak sunulan devletlerin üçü Türkiye'nin komşuları olup bunlardan birisi de İran'dır (diğer ikisi Suriye ve Irak). 11 Eylül sonrası Afganistan'la başlayan Irak'la devam eden "terörist ülke"lere müdahalede sıra Suriye ve İran'a geldiği ve bu konuda Türkiye'nin yardımı istendiği halde, Türkiye komşularıyla dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini esas alarak, müttefiki olan ABD'ye bu konuda karşı çıkmış ve önemli risklere katlanmıştır. İlkeli dış politikanın gerekleri yerine getirilirken Kafkasya politikalarında da istikrar ve iyi komşuluk ilişkileri korunmaya çalışılırken bunun karşılığı diğer ülkelerden de beklenmek durumundadır.

Türkiye, Kafkas kaynaklı üç proje ile geniş anlamda "Enerji Terminali Türkiye" projesini gerçekleştirmiş olacaktır. Bunlardan birincisi yukarıda ele alınan Bakü-Tiflis-Ceyha petrol boru hattı; ikincisi, Azerbaycan'a ait Hazar Denizi'nde bulunan Şah Deniz doğalgazının Erzurum'a kadar BTC ile paralel ve daha sonra Avrupa'ya uzayacak bir hatla gazın Avrupa'ya satılması; üçüncüsü ise İran doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya satılmasıdır. İlk bakışta ekonomik olan bu projelerin siyasal sonuçları ile birlikte, ekonomik-siyasal sinerjik bir süreç ortaya çıkmakta, bu da Türkiye'nin tarihi ve cağrafi özelliklerinin kendisine sunmuş olduğu bölgesel güç olma hedefini hızlandırmaktadır. Buna karşı ise Orta Doğu ve Kafkaslar'da sömürgeleştirme sürecinin temelinde yer alan İngiltere'den öncelikle ekonomik, bunda başarılı olamayınca güvenlik, etnik, çevre, insan hakları gibi itirazlar gelmekte, bu itirazları beslemek için de daha önce yaşandığı gibi "etnik sorun" görüntüsü altında ülkede huzur ve güvenliğin bozulmasına çalışılmaktadır.[359]

Öte yandan Türkiye'nin gerek Kafkasya ile gerekse diğer eski Sovyet cumhuriyetleri bağımsız Türk cumhuriyetleriyle ilişkilerinde, Rusya karşıtı söylemler geliştirmesine gerek olmayıp, en az bunlar kadar RF ile ilişkileri de önemlidir. Eski bir süper güç olup günümüzde bölgesel güç durumundaki RF ile Türkiye'nin her alanda işbirliği ile her iki ülkenin yararına olacak birçok konu bulunup, siyasi sorunları dahi bu gelişen ilişkiler çerçevesinde çözmek ve çözümü zamana yaymak çok daha akılcı bir politikadır. Dolayasıyla "Türkiye, Moskova'nın stratejik bir konumda olan Güney Kafkaslar bölgesinde kendisini hissettirmesi nedeniyle alarma geçmelidir"[360] görüşü tipik bir soğuk savaş dönemi yaklaşım olup, bu yaklaşım aynı zamanda emperyalist ideallere ulaşmada kullanılışlı bir politikadır. Komşu ülkeler arasında düşmanlığı pompalayarak merkezi güçlere müdahale alanı yaratmak ve iki komşu ülke arasındaki her türlü

---

[358] Ali Faik Demir, "SSCB Sonrası Dönemde Türkiye-Ermenistan İlişkiler*", Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, C.2, Sayı 5, Bahar 2005, s.118.

[359] "Bakü-Ceyhan boru hattı stop" diye slogan atan Friends of Earth ve Kurdish Human Rights, Bankwatch, Cornehouse gibi grupları yönlendirenlerin başında yıllarca bölücü terör örgütüne destek veren İngiliz parlamenter Lord Avebury gelmektedir; Mustafa Özcan Ültanır, "Enerji Terminali Türkiye'ye Karşı", *Dünya*, 21.11.2002; s.9.

[360] Ariel Cohen, "Rusya'nın Yeni Kafkasya Politikası Türk Çıkarlarını Tehdit Ediyor mu?", *Avrasya Etüdleri*, Yaz 2001, Özel Sayı, s.112.

ekonomik ilişkiyi kontrol altında tutarak bundan kâr ve komisyon elde etmek aynı zamanda azgelişmişliği sürekli kılmanın yollarından biridir.

II. Dünya Savaşı'nın kazanılmasının 55. Yıldönümü münasebetiyle Kızıl Meydan'da yapılan törenlerde Rusya'nın yeniden güçlü, büyük, komşu ülkeleri sömüren bir ülke haline gelme yönündeki arzusunu, başkanlık yemininden birkaç gün sonra dile getiren Putin, kısa zamanda gerçekleri görmek zorunda kalmıştır.[361] 'Büyük Rusya'nın, topraklarını her geçen gün komşuları aleyhine genişletmekle gerçekleşemeyeceğini anlamak için çok zaman geçmesine gerek kalmamıştır. 1997 yılı sonu itibariyle RF ile Türkiye arasında yeni bir dönem başlamış, uzun tartışmalardan sonra gerçekleşen Mavi Akım projesi ile iki ülke arasında ticari olduğu kadar stratejik işbirliği kurulmuştur. Bu konudaki anlaşma, RF ile Türkiye arasındaki stratejik-politik amacı, ticari amaca dönüştürmüştür. Türkiye'nin enerji ihtiyacının önemli bir bölümü Karadeniz'in altından Samsun'a gelen ve buradan ülkeye dağılan doğalgaz boru hattı ile karşılanırken, uzun vadede bu gazın üçüncü ülkelere satışı da sözkonusu olup, böylece Türkiye, RF ekonomisine doğrudan ve dolaylı olarak katkı sağlayan önemli bir ülke haline gelmiştir.[362] Bu gelişme iki ülkenin çıkarlarının, başta Kafkasya olmak üzere, sorunlu alanlarda çatışmadan çok işbirliğine dayandığının göstergelerinden biri olmuştur.

Türkiye'nin bölgesel dış politika izlemesi, RF ile dostluk ve barış içerisinde işbirliğine bağlı olduğu gibi, aynı durum Rusya için de sözkonusudur. Kafkasya ve Türk dünyasında, genellikle Rusların emperyalist hayalleri gıdıklanarak çıkarılan etnik temelli çatışmalara çeşitli nedenlerle Türkiye'nin de katılmasıyla, iki ülke arasında sağlıklı bir işbirliği sürekli ertelenmektedir. 2 Eylül 2004'te ilk defa bir Rusya devlet başkanının Türkiye'ye[363] ziyareti ve geniş çaplı işbirliği görüşmeleri planlanmışken, bu tarihten bir hafta önce iki Rus uçağı düşürüldü, ardından Rus metrosuna yapılan intihar eylemi ile 10 kişi öldü, tam o günlerde ABD'nin desteği ile Gürcistan'da iktidara gelmiş olan Saakashvili, Rusya'ya savaş açmaktan bahsetti ve ziyaret programından bir gün önce Kuzey Osetya'da bir okul teröristlerce kuşatılarak çoğu çocuk-öğrenci binden fazla insan rehin alındı ve yapılan operasyonda yüzlerce kişi öldü. Bu korkunç eylem başlayınca Putin ziyareti ertelemek zorunda kaldı. Eylemin daha ilk günü İngiliz *Guardian* gazetesinin yazdıkları, önde gelen birçok gazetece iktibas edildiği ve bu yönde önemli mesaj verildiği halde, konunun gerçekliği hiç sorgulanmadan kapatıldı. Kuzey Osetya'da rehine krizinin daha başlangıcında *Guardian* gazetesinin haberine göre:[364] "Daha üç ay önce, Çeçen ayrılıkçı hareketinin geri dönülmez bir şekilde kırıldığı görüldü. Rus yetkililer, ayrılıkçı lider Aslan Mashadov'un yakın çevresinin yavaş yavaş teslim olduğunu iddia ettiler. Rus gizli servisleri ve Federal Soruşurma Bürosu Mashadov'un, askeri komutanı Şamil Basayev ile birlikte belki de Türkiye'de olduğunu bile söyledi."

Türkiye ile RF arasındaki ilişkilerin iyileşmemesi, bu yönde dünya ve Rusya kamuoyu ile Rus yöneticileri de yönlendirmekten başka bir sonucu olmayan bu haber hedefine ulaştığı halde, örneğin Rus yetkililerin Çeçen liderlerin Türkiye'de olduğuna dair, olaydan önce veya sonra hiçbir beyanatı duyulmamış, bu yönde bir haber hiçbir Rus gazetesinde de çıkmamıştır. Ancak, *The Guardian*'dan yapılan alınıtlar hariç. Haberin veriliş tarzı, çoğu çocuk bini aşkın rehinenin yaşadığı, dünya medyasınca her an izlenen acı saatleri dünya lanetlerken ve bu haberi de *The Guardian* dünyaya duyururken, bunun arasına sıkıştırılan paragrafla, henüz bu büyük cinayetin sorumlularının kim olduğu hakkında hiçbirşey bilinmezken, bu konuda Türkiye'ye çamur atmak şeklinde gerçekleşmiştir. Çünkü rehin alma olayının başlangıcında hemen bütün ajanslar teröristlerin önemli bir kısmının Arap olduğunu, Çeçen liderlerin de olayla ilgilerinin olmadığını duyururken, *The Guardian* olayın sorumluluğunun Çeçen liderlere ait olduğunu ve bunların da Türkiye'den beslendiğini ima etmiştir. Türk-Rus ilişkilerinin gelişmesini,

---

[361] " 'Büyük Rusya' Şovu; Putin, İkinci Dünya Savaşı'nın kazanılmasının 55. Yıl dönümünde gövde gösterisi yaptı. Rusya lideri 'Savaş kazanma alışkanlığı kanımızda var' dedi", *Milliyet*, 10 Mayıs 2000.

[362] Natalya Ulçenko, "Rusya ve Türkiye'nin Güvenliğinde Enerji İhracat ve İthalatının Rolü", *Avrasya Dosyası*, Kış 2001, C.6, Sayı 4; ss.144-146.

[363] Basında 32 yıl aradan sonra ilk defa denildiği halde, 1972 yılında Türkiye'yi ziyaret eden SSCB başkanı, o zamanki gerçek Rus lideri olan L. Brejnev değil hemen hiç yetkisi olmayan cumhurbaşkanı idi.

[364] "New Breed of Extremist Turns Fight for Independence into Unrelenting Holy War", *The Guardian*, September 2, 2004, http://www.guardian.co.uk/international/story/0,,1295262,00.html, haberin metni şöyle: "As little as three months ago, the Chechen separatist movement appeared to have fractured irrecoverably. Russian officials claimed separatist leader Aslan Maskhadov's inner circle were slowly surrendering. The Russian security services, the FSB, even said Mr Maskhadov was himself abroad, perhaps in Turkey, along with his commander-in-chief, Shamil Basayev." Türk basınından yapılan bir iktibas için örneğin: "Liderleri Türkiye'de mi", *Vatan*, 3 Eylül 2004.

Kafkaslar ve Orta Asya'da Türk ve "Türki" toplulukların eşit ve hür ortamda ekonomik ve siyasal gelişmelerini her dönemde engelleyen İgniltere'nin, -bunun örneğini 1917 İhtilali sonrasında bölgedeki İngiliz yetkililerin uygulamalarından çokça görmekteyiz- tam da Putin'in Türkiye ziyareti öncesinde gerçekleşen ve ziyaretin iptaline yol açan bu olayları dünya ve Rusya kamuoyu nezdinde propaganda yönteminin bütün incelikleriyle Türk-Rus ilişkileri aleyhinde kullandığı görülmüştür. Şüphesiz kendi çıkarlarının gereği bir dış politika stratejisi ve bunun için başta propaganda olmak üzere bütün araçları kullanma hakkına sahip olan İngiltere gibi, Türkiye ve RF'nun da kendi çıkarlarının gereğini yerine getirip, yönlendirici ve yanlış propagandalara çıkarlarını kurban etmemeleri gerekmektedir. Enerji, maden, ulaşım gibi dış ticaret konularında olduğu gibi dış politikanın bütün alanlarında da çağdaş bilim ve teknolojinin bütün incelikleri işlenerek kullanılmalı, bölge dışı ülkelerin çıkarları için kendi halklarının huzur, istikrar ve refahı tehlikeye atılmamalıdır.

BÖLÜM 9:

Kafkaslar'da "Türki" Kavimler ve Anti-Türkizm[*]

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan cumhuriyetlerdeki Türklerin etnik kimliğini isimlendirmede yeni bir kelime ortaya çıktı: "Türki". Aslında bu kelime yeni olmayıp daha önce başka anlamlarda kullanılmakta idi. Osmanlı Türkçesinde yaygın olarak görülen "i" eki, etnik topluluk sonuna geldiğinde o milletin dili demektir. Fars-Farisi, Arap-Arabi gibi "Türki" de Türkçe demekti. Ancak 1990'lar ile birlikte kullanılmaya başlayan "Türki" kelimesi ise, Anadolu Türkleri dışındaki Türklere karşılık gelmekteydi. Mesela Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Kazakistan için "Türki cumhuriyetler" denmeye başlandı.

Bu isimlendirmeye haklı olarak birçok çevreden itiraz gelmiş, böyle bir ayırımın temeli olmadığı gibi bu isimlendirmenin bilimsel bir tarafı olmadığı savunulmuştur. Buna karşılık İngilizce'de "Turkish" ve "Turkic" diye iki farklı kelime bulunduğu, Türkiye Türkleri için "Turkish", Türkiye dışındakiler için de "Turkic" dendiği" ileri sürülerek, "Turkic" karşılığının "Türki" olması gerektiği savunulmuştur. 1990'lar boyunca "Türki" kelimesi yaygınlaştığı halde buna karşın "Yeni Türk Cumhuriyetleri", "Azeri Türkleri", "Türkistan Türkleri" gibi doğru isimlendirmeler de bilimsel yayınlarda önemli bir yer tutmuştur.[365] Bunun gibi Kırgız Türkçesi, Kazak Türkçesi veya Türkiye Türkçesi gibi tamlamalar da doğru ve yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. İngiltere ve Rusya'nın Kafkaslar ve Orta Asya konusunda, asırlardır "büyük oyun" olarak adlandırılan politikalarının bir parçası olarak, Anadolu Türklerine ayrı, Anadolu dışındaki Türklere ayrı kimlik ismi vermelerinin, kendi politikaları açısından tutarlı bir izahı olabilir. Ancak bu politika sonucu kasıtlı olarak yanlış üretilen bir ismi, hedef ülkenin olduğu gibi sahiplenip kullanmasının doğru olmadığı açıktır.

Bu bölümün konusu, "Türk" kimliğinden ayrı bir "Türki" kimliğinin aslında olmadığına temas etmekle birlikte daha önce kullanılan ve Sovyetler sonrasında "Türk'e yakın" gibi yeni bir anlamla ortaya sürülen "Türki"nin gerek duyulduğu etnik gruplardır. Mesela Azeriler için Türk'e yakın anlamında, sanki Türk değilmiş gibi "Türki" kimliğinin yanlışlığı açıktır. Ancak, yukarıda birçok bölümde temas edildiği üzere, Türk kökenli olmadığı halde Türkiye'ye siyasi, kültürel, duygusal bakımdan yakın kavimlerin de varlığı sözkonusudur.

İngilizce'deki "Turkic" veya Türkçe'de son yıllarda kullanılan "Türki" kelimesi, etnik köken bakımından Türk'e yakın bir etnik grup olarak, "Türk" ile aynı milletten olmayan biçiminde, gerçeklerden uzak bir mesaj vermektedir. Sömürgeciliğin temel ilkelerinden olan "böl-yönet"in önemli bir uygulama alanı olarak Sovyet döneminde Kafkaslar'daki ve Türkistan'daki Türk hanlıklarından Rus yönetimine geçen Türkler için, Türk kimliğini kullanmaları yasaklanarak Azeri, Özbek, Türkmen, Kazak, Kırgız, Karakalpak gibi "etnik kimlikler" ihdas edilmiştir. Bunların her biri için ayrı alfabe düzenlenmiş ve her aşamada Türk halklarını kendi ırkdaşlarından uzaklaştırmak üzere çeşitli eğitim ve propaganda metotları ile gerçekler saptırılmıştır. Öyle ki Baltık Denizi'nden Bering Boğazı'na kadar bütün Ruslar için tek alfabe kullanılırken asırlardır iç içe yaşayan ve aynı dili konuşan farklı Türk boyları için 40 kadar farklı alfabe düzenlenmiştir.

Sovyet sisteminin, temelleri Çarlık Rusyası döneminde atılan, Türk topluluklarını "ayrı milletler" haline getirerek birbirinden bu arada Türkiye'den uzaklaştırma projesi, yetmiş yıllık dönem sonunda önemli başarılar elde etmiştir. Bununla beraber, Bennigsen'in ortaya koyduğu üzere bu proje, derin sosyal ve psikolojik tepkilerin, yaygın ve köklü bir şekilde gelişip sistemi tehdit etmesine neden olmuştur. Uygulamanın görünen sonucu, bir boya mensup olan Türk, bazen aynı devlet çatısı altında yaşadığı halde, farklı sosyal bilimler ve genel olarak dil ve alfabe eğitimi aldığından, farklı bir boya mensup Türk ile

---

[*] Bu bölüm, "Kafkaslar'da "Türki" Kavimler: Çerkezler, Abhazlar, Kabartaylar, Adigeler, Çeçenler, İnguşlar, Dağıstanlılar ve diğerleri" adıyla, Sakarya Üniversitesi, İİBF'ce düzenlenen tartışma programları çerçevesinde 9 Mart 2005'te tarafımızdan sunulan metnin kısaltılmış halidir; *Tartışma Metinleri*, Sakarya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 2005/3.

[365] Örneğin, Gül Turan, İlter Turan, "Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi*, der.: Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yayınları, İkinci Basım, 1998; ss.403-429.

aralarında ancak Rusça konuşarak anlaşabilir hale gelmiştir. Bu dönemde, örneğin Almatı'daki[**] Kazaklar Kazak müfredatının uygulandığı ilköğretim okullarına giderken aynı şehirde yaşayan Uygurlar ise ayrı bir programın, Uygur Türkçesi'nin uygulandığı okullara gitmekte ve bunların aynı okullara gitmesi mümkün olmamaktaydı. Öte yandan sözkonusu iki Türk boyuna ait okullar için dilbilgisi, sosyal bilgiler gibi alanlardaki ders kitapları ve müfredat programları Moskova'dan hazırlanmış olarak gelmekte ve bu konuda o boya mensup öğretmen ve yöneticilere inisiyatif bırakılmamakta, fakat matematik ve fen dersleri program ve kitapları bölge yönetici ve idarecilerine bırakılmakta idi. Bu eğitim sisteminin ilginç bir sonucu, Sovyetler sonrası, belirli aralıklarla düzenlenen ve Türkiye ile birlikte Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan devlet başkanlarının katıldığı "Türkçe Konuşan Devletler Zirve Toplantıları"nda ortak dil Rusça olmuştur. Bu durum, sözkonusu toplulukların etnik köken bakımından farklılıklarının değil, fakat emperyalist Rus eğitim sisteminin "böl-yönet" konusundaki başarısının göstergesidir. Halbuki, Sultan II. Abdülhamid'in danışmanı Buharalı Şeyh Süleyman Efendi, hazırlamış olduğu Lügat-i Çağatayî ve Türkî-i Osmanî[366] adlı eserini sunarken, bir Türkün Çin seddinden Balkanlar'a kadar aynı Türkçeyi konuşarak seyahat edebileceğini söyler.

"Türki" kimliğini tanımlarken, yukarıdaki açıklamalardan ne olmadığına dikkat çekilmektedir. Bu kimliği Azeriler, Özbekler, Kırgızlar, Türkmenler veya Kazaklar için kullanmak son derece yanlış olduğu gibi uzak dönemlerde Türklerden ayrıldığı kabul edilen, Türk'e akraba kavimler Moğollar, Finler gibi topluluklar için de Türki yerine "akraba halk" demek gerekir. Bu durumda **Türki, "etnik olarak uzak veya yakın dönemde bir akrabalığı olmadığı halde, yakın yüzyıllarda yaşananlar ve coğrafi yakınlıktan dolayı, siyasi, kültürel ve duygusal bakımdan Türkiye'ye yakınlık duyan Müslüman halklar"** olarak tanımlanabilir.

[**] SSCB döneminde kasten yanlış olarak Alma Ata denmiştir; Almatı: Elmalı, Alma Ata: Elmanın Babası.
[366] İstanbul, 1298.

A. Ulus-Devlet'in Kurucu Ögesi Olarak Ortak Etnik Köken – Ortak Kader

Aynı etnik kökenden gelme, aynı dili konuşma, aynı kültürü, dini, mezhebi veya coğrafyayı paylaşma millet olmanın gereklerinden olduğu halde, özellikle ulus-devletlerin ortaya çıkmasında bu unsurların temel belirleyici olmadığı görülmüştür. Bugün dünyada aynı dili, dini, etnik kökeni paylaşan insan toplulukları, Arap milleti örneğinde olduğu gibi birçok farklı devlete bölünmüş olup, ayrı ulus-devletler halinde bulunabilmektedir. Öte yandan farklı etnik köken, inançtan gelen insanların aynı ulus-devleti paylaştıklarının birçok örneği bulunmaktadır. Bundan dolayı, ulus-devletin kurucu unsuru olarak millet için geçmişte yaşanıldığına inanılan "ortak felaket", bundan daha da önemlisi "ortak kader" inancı temel belirleyici haline gelmiştir. Gerçekten de modern çağların temel siyasi birimini oluşturan ulus gerçeğinde etnik birlikten çok, gelecekle ilgili ortak ümit ve kaygılara sahip olma duygusu etkilidir. Böylece çağdaş devleti oluşturan ulus, ortak kökenden çok ortak kaderi paylaşan, birliktelik ruhu içerisinde ülkenin huzur, güven ve başarısının herkesin yararına olacağına inanan, aynı devleti sahiplenen farklı etnik kökenlere sahip insanlardan oluşabilmektedir. Geçmişte yaşanan ortak acı ve güvenli gelecek için ortak inanç, farklı halkların güçlü bir devlet ortaya çıkarmasının temelini oluşturduğu gibi bu yöndeki inancın kaybolması da diğer etkenlerle birlikte sözkonusu devletin parçalanmasına yol açabilmektedir.

Türkiye dışındaki Türkleri farklı bir etnik kökene mensupmuş gibi "Türki" kelimesi ile isimlendirmenin hatalı olduğuna işaret edilirken, bu halkların aynı milletin mensubu olduğu görülmektedir. Bununla beraber Türkiye ve Türkiye dışındaki Türklerin aynı ulus-devlet çatısı altında toplanmadıklarını, esasen böyle bir niyet ve iradenin de bulunmadığı bir gerçektir. Moskova Prensliği'nin aşama aşama Çarlık Rusyası haline gelmesi aşamasında da Kafkasy'da ve Türkistan'da Buhara, Hive, Hokand gibi birçok Türk hanlıkları bulunmaktaydı. Sovyet sonrası Türkiye ve diğer diğer Türk cumhuriyetleri arasında önemli işbirliği ve yakınlaşma süreçleri yaşandığı halde toplumlar arasında ortak gelecek kaygısı ve toplumsal yakınlığın diğer unsurları pek görülmemiştir. Ancak, Kafkaslar'da ve Balkanlar'da Türk kökenli olmadığı halde Müslüman olan birçok etnik grup gelecekteki güvencesini Türkiye ile görmekte ve kendisini Türk kökenli diğer halklardan daha çok Türkiye Türklerine yakın hissetmektedir. Kafkasya'da Çerkezler, Abhazlar, Çeçenler ve Balkanlar'da Boşnaklar ve Müslüman Arnavutlarda olduğu gibi bunun çok önemli tarihi ve toplumsal sebepleri bulunmaktadır.

Osmanlı, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Balkanlar ve Kafkaslar'dan çekilirken bu topraklarda Türk olmadığı halde Müslüman olan birçok farklı etnik kökenden halklar bulunmaktaydı. Bunların önemli bir kısmı, kimliğini korumak, dinini yaşamak, güvenliğini sağlamak üzere Anadolu'ya göç ettiler. Öyle ki gerek Balkanlarda gerekse Kafkasya'daki birçok Müslüman topluluğun bugünkü nüfusu, aynı etnik kökenden Anadolu'da yaşayanlardan daha azdır. Balkanlar'da Yuogoslavya, Kakaslar'da ise Sovyet Rusya'nın yönetimi altındaki Müslüman fakat Türk olmayan kavimlerin, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'ye ilgisi artmıştır. Çünkü her bir topluluk, atalarından Anadolu'ya göç eden yakınları ilgili birçok hikayelere sahiptir.

B. Müslüman Kafkas Halklarının Türkiye İlgisi

Sovyetler sonrasında bölgesel bir güç olma konusunda önemli potansiyele sahip olan Türkiye, Kafkaslar'daki etnik çatışmalara resmen taraf olmamış, sınırların değişmezliği ve ülke bütünlüğü ilkesini her konuda esas kabul etmiştir. Bununla beraber önemli bir gerçek var ki bugün bir kısmı zikredilen Kafkas kavimlerinden halklar, Kafkasya'dakinden daha çok Türkiye'de bulunmaktadır. Kuzey Kafkaslar'da Rus Çarlığı'na karşı bağımsızlık mücadelesi veren Müslüman halkların lideri Dağıstanlı Şeyh Şamil'in mağlubiyeti ve mücadelenin sona ermesiyle birlikte buradaki halkların büyük bir kısmı Osmanlı ülkesine göç etmek zorunda bırakılmıştır.

Halen Türkiye'nin birçok bölgesinde Kafkas, Çerkez, Dağıstanlı, Çeçen gibi genel veya özel isimli vakıflar veya dernekler halinde örgütlenmiş olan bu Kafkas kökenli Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları, etnik kökenleri ile ilgili kimliklerini ve birçok geleneklerini muhafaza etmektedirler. Bununla birlikte temel kimlik olarak "Türk" kimliğini de bütünüyle benimsemişlerdir. Kafkaslarda kalan akrabalarını ise hiçbir zaman unutmamışlar, Sovyet döneminde dahi değişik kanallarla ilişkileri devam etmiştir. Rus yetkililerin Kafkasya'daki Moskova karşıtı her gelişme üzerine Türkiye'yi suçlamalarında bu gerçeğin payı vardır. Sovyetler Birliği daha dağılmadan Kafkas halkları arasında dikkate değer hareketlenmeler, kongreler ve toplantılar düzenlenmiştir. Özellikle Çeçen lider Dudayev'in çıkışı diğer Kafkas kavimleri için büyük bir motivasyon kaynağı olmuştur. Bu aşamadaki kongrelerde öncelikle Türkiye'deki kuruluşlardan yardım görülmüştür. Benzer örgütlenmeler, eski Osmanlı topraklarında kurulmuş devletler olan Suriye, Ürdün ve Mısır gibi ülkeleredeki Kafkasyalılar arasında da vardır. Buradaki Kafkasyalılar o zaman Osmanlı ülkesinin vilayetleri olan topraklara göç etmiş, Osmanlı yıkılınca da Türkiye dışında kalmışlardır.

C. "Türki" Halklar Olarak Çerkezler, Abhazlar, Çeçenler, Dağıstanlılar ve Diğerleri.

Kafkas dilleri, dolayısıyla bu dilleri konuşan halklar, ilk bölümlerde ele alındığı gibi, genel olarak üç kategoride ele alınmaktadır. Bunlar: Kafkas (eski Kafkas) dilleri, Hint-Avrupa grubundan olanlar ve Türk kökenli (Ural-Altay) dillerden gelenler. Genel toplam içerisinde Eski Kafkas dil grupları (Çerkezce genel adıyla bilinen Adigece, Kabartayca, Abhazca, Abazaca, Ubihce ile Gürcüce, Lazca, Çeçence, İnguşça, Avarca, Lezgice ve diğerleri) %35; Ural-Altay (Azerice, Karaçayca, Balkarca, Kumıkça, Nogayca ve diğer Türkçe kökenli diller)[367] %35 ve Hint-Avrupa (Ermenice, Rusça, Ukraynaca, Osetçe, Tatice, Talişçe ve diğerleri) %28'i oluşturmaktadır. Eski Kafkas halkları iki kuzey bir güney kola ayrılır. Güney kolu, Gürcüler ile onlara akraba kabul edilen Megrelleri, Lazları ve Svanları içine alır (1979'de nüfusu 3.571.000). Bu gruptan olan halklar daha çok Güney Kafkasların batı bölgelerinde yaşar. İki kuzey kolu oluşturan halklar ise miktar olarak daha az olduğu halde daha çok sayıda farklı etnik gruplardan oluşmaktadır. Bunlardan önde gelenleri Kuban ve Yukarı Terek havzalarında yaşayan Kabartaylar (322.000), Çeçenler, İnguşlar ve Batlardan oluşan Veynahlar (940.000), Dağıstan'da yerleşmiş olan Avarlar (483.000), Davgiler (287.000), Lezgiler (383.000) ve Laklar (100.000)'dan ibarettir.

Kafkas halklarının %55.9'u Müslüman ve %49.6'sı ise Hıristiyan'dır. İslamiyet Kafkaslar'a sekizinci yüzyılda girmeye başlamış, ancak 17. yüzyıla kadar etkin bir din haline gelmemiştir. Başta farklı Çerkez kavimleri, Çeçenler ve Lezgiler olmak üzere Türklerin dışında bölgede birçok Müslüman etnik grup bulunduğu halde, Müslümanların yarısından çoğunu Türkler oluşturmaktadır. Bununla birlikte Türk olmayan diğer Müslümanların da önemli ölçüde Türkleştiğini, daha doğrusu Türkçe konuşmamakla birlikte birçok konuda Türkiye ile kader birliği ettiğini, bunun tarihi kökenlerinin yanında günümüzdeki siyasi gerçeklerin de etkili olduğu yukarıda belirtildi. Ancak, Müslüman Kafkasların böylece "Türkileşmesi" bir asimilasyon veya baskı politikası sonucu olmayıp, istila döneminin ortak düşmanı Ruslara karşı dayanışma, yardımlaşma ve destek arayışının sosyal ve kültürel boyutlarıyla içselleştirilmesiyle gerçekleşmiştir.

"Türki" kelimesi ile Kafkaslar'daki Karaçay, Balkar, Kumık, Nogay gibi Türk kavimleri değil fakat, Türk kökenli olmadığı halde, ulus olmanın temelini oluşturan bir takım kıstaslar dikkate alındığında birçok Türk kökenli halktan Türkiye'ye ve Türklere daha yakın olan, kendilerini böyle hisseden Eski Kafkas kavimleri Çerkezler, Adigeler, Abhazlar, Çeçenler, İnguşlar, Dağıstanlılar, Lezgiler gibi topluluklar kastedilmektedir. Bu kavimlerin Türkiye ve Türklerle ilgileri dikkate alındığında, bu ilginin yüklediği önemli bir kimlik olgusu görülmektedir ki netice itibariyle diğerlerinden ayırdedici bir isimlendirmeye ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu kavimlerin, "Türki"leşmesi aslında, 19. yüzyılda yaşanan felaketlerden daha önce başlamıştı. Asırlar boyu bölgeye hakim olan Türk devletlerinin, Kafkas halklarının kültürü üzerinde şüphesiz etkisi olmuştur. Ancak halen iki özerk cumhuriyete ortak adını veren Karaçaylar ve Balkarlar ile Dağıstan ve Azerbaycan'daki Türklerin burada asırlardan beri yaşamakta olan Eski Kafkas kavimleriyle kültürel bakımdan etkileşmiş olması kaçınılmazdır. Atlı göçebe kültürü ve geleneklerini Kıpçak bozkırlarından Kafkas dağlarına taşıyan eski savaşçı kavimlerin torunları olan Karaçay ve Balkar Türkleri bin yedi yüz yıldan beri Kafkas kültürünün gelişmesinde önemli rol oynamıştır.[368] Bunun sonucu olarak Kuzey Kafkasya'daki sözkonusu kavimlerin Türkileşmesi İslam dinine girmelerinden önce başlamıştır. Bununla beraber, burada Türkileşmekten asıl kastettiğimiz anlamın, komşu toplulukların biribirinden etkilenmesi, kültürel bakımdan benzeşmesinden öteye, özellikle siyasi konularda geçmişten yaşanan genellikle ortak acılardan hareketle ortak gelecek ortak kader inancına sahip olunmasıdır. Bu anlamda, Kafkasya ve Balkanlar'daki Türk olmayan bazı kavimlerin Türkiye'yi anavatan olarak görmeleridir.

Asya ve Avrupa'nın önemli bir kesişme bölgesini oluşturan Kafkaslar, ekonomik, siyasal ve kültürel bakımdan da kaynaşma coğrafyası durumundadır. Geçiş alanı olması ve coğrafi özellikleri yüzünden aynı

---

[367] Kafkaslar'ın Türk kökenli halkları ise güneyde daha çok doğuda Hazar kıyısında, orta bölgelerde ve bir miktarda batı yaşayan Azeriler (5.477.000) ile kuzeyde yaşayan Kıpçaklardır. Kıpçak Türkleri'nin alt grupları ise Kumikler (228.000), Nogaylar (60.000), Karaçaylar (131.000) ve Balkarlardır (66.000). Bu rakamlarda Sovyet döneminde 1979 sayımlarında elde edilenlerdir.

[368] Ufuk Tavkul, *Kafkasya Dağlılarında Hayat ve Kültür: Karaçay-Malkar Türklerinde Sosyo-Ekonomik Yapı ve Değişme Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, Ötüken, 1993; s.30.

zamanda etnik ve kültürel bakımdan dünyanın en karmaşık ve zengin yapıya sahip olan bölgelerinden biri veya birincisi olduğu kabul edilir. Soğuk savaş yıllarında SSCB sınırları içerisinde yer alan bölge, etnik özellikleri bakımından önemli bir dönüşüm-karışım sürecine tabi olmuş ve bu yıllarda dış dünya ile irtibatı "demirperde" şartlarından dolayı hemen hemen kopmuştur. Gelişmeler, Sovyetler Birliği'nin iç sorunu kabul edilip, dış dünyanın müdahalesine kapalı tutulurken, Kafkas halkları önemli ölçüde 'Sovyetleşme' programına tabi tutulmuştur. Bununla beraber, kendi etnik kimliğini derinden derine korumuş, belki bu asimilasyon döneminde etnik kimliğini daha köklü bir şekilde bilinçaltında sahiplenmiştir. Çarlık döneminde de farklı uygulamalarla görülen bu asimilasyon yöntemi belki Türk olmayan Kafkasyalıları daha da "Türki"leştirmiştir. Şeyh Şamil'in esir edilmesinden sonra bögeye gelen II. Alexandr'a Çerkezler, seçtikleri bir heyet vasıtasıyla başvurarak bölgenin istilasından vazgeçilmesini ve savaşa nihayet verilmesini istirham etmeleri üzerine "Ya gösterilecek yerlere veya Türkiye'ye göçünüz" karşılığını almışlardır. Çerkezlerin Ruslara karşı mücadelesi henüz sona ermeden Petersburg'da Çerkez göçünü organize eden bir komisyon kurulmuş ve bu komisyon 1862'de askeri ve siyasi bir tedbir olarak Çerkezlerin tehcirine karar vermiştir. Aslında Çar'ın bu talimatı ve uygulamaları ile Kafkasyalı Müslümanlardan sadece göç edeceklere değil, kalanlara da "Türki" kimliği verilmiştir.

RF'nun alt birimlerini oluşturup önemli ölçüde "Türki"leri barındıran Kuzey Kafkasya'daki özerk cumhuriyet ve bölgeler şunlardır: Adige ÖB, Kabartay-Balkar ÖC, Karaçay-Çerkez ÖB, Çeçenistan ÖC, İnguşetya ÖC ve Dağıstan ÖC. Kuzey Kafyasya'da olmadığı halde Gürcistan'a bağlı Abhazya ÖC halkının da önemli ölçüde "Türki"leştiğini kabul etmemiz için birçok gerekçe bulunmaktadır. Öte yandan Dağıstan'dan başka Azerbaycan'da yaşayan ve Türk kökenli olmayan Lezgiler de Türki gruba girmektedir. Yukarıda başta Kuzey Kafkasya bölümü olmak üzere ilgili bölümlerde, ayrıntılı olarak ele alınan "Türki" halkların barındığı birimler ve bunların özellikleri özetle şöyledir:

1. Adige Özerk Bölgesi

Adige Özerk Bölgesi, RF'na bağlı olup, Sovyet döneminin başından beri Krasnador bölgesinde idari bir birim, 'kray'dır. Bu bölge, tamamen RF toprakları ile çevrili olup, kendisine en yakın olan Karaçay-Çerkez ile sınırdaş değildir. Adige, özerk yönetimi 1922 yılında Kuzey Kafkasya Birleşik Cumhuriyeti'nin parçalanması aşamasında, Rusya SFSC'ne bağlı olarak kurulmuştur. Ülkeden geçen Kuban Nehri kıyıları tarıma uygundur. Ayrıca, bölgede petrol ve doğal gaz çıkarılmaktadır. 1989 sayımına göre nüfusu 417.000 olup, yözölçümü 7.600 km kare, yönetim merkezi Maykop'tur. Nüfusun %68 Rus, %23 Adige'dir.[369] Rakamlarda görüldüğü gibi, Adige Özerk Bölgesi'ne adını veren Adigeler aslında bu birim halkının yaklaşık beşte birini oluşturmaktadır. Çoğunluğu Ruslar oluşturduğu halde böyle bir yapılanma ve isimlendirmede, tarihi gerçekler yanında, Karaçay-Çekez ve Kabardino-Balkar özerk bölgelerini oluşturan halklarla olan aynı etnik kökenden gelme gerçeğine karşı alınmış, bilinen Stalinist yöntemlerin izleri görülmektedir. Türkiye'de de önemli miktarda Adige kökenli Kafkasyalı yaşamakta olup, halen Adige'de yaşayanların Türkiye'ye ilgisinde bu kişiler ve kurmuş oldukları vakıflar diğer kuruluşlar önemli rol oynamaktadır.

2. Karaçay-Çerkez Özerk Bölgesi

RF'na bağlı Karaçay-Çerkez Özerk Bölgesi. Sovyet döneminde Stravpol bögesindeki idari birim, 'oblast'tır. Buraya adını veren iki temel halk grubu Karaçaylar ve Çerkezlerdir. Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi'nin yönetim merkezi Çerkessk olup, nüfusu 1986'da 396.000, yüzölçümü 14.100 km. karedir. SSCB'nin dağılma aşamasında nüfusun yaklaşık %45'ini Ruslar, %30'unu Karaçaylar, %10'unu Çerkezler, %10'unu diğerleri oluşturur. Karaçaylar ve komşu cumhuriyetin halkını oluşturan Balkarlar (Malkarlar) Türk oldukları halde, Çerkezler, komşu Kabardino-Balkar bölgesini oluşturan Kabartaylar ile yine diğer komşular Abhazlar ve Adigelerle birlikte aynı etnik kökene mensuptur. Bununla beraber, gerek Rus istilasından önceki dönemde gerekse bundan sonraki dönemde bu Türk toplulukları ile Çerkez kavimlerinin tarihi ve kaderi önemli ölçüde birbiriyle ilgili ve biri diğerinin parçası olarak yaşanmıştır.

Karaçay ve Balkarlar Almanlarla işbirliği yaptıkları iddiası ile 1944 yılında Sibirya'ya sürülmüştür. Bir gün bir gece içerisinde Kızılordu birlikleri tarafından uygulanan bu zorunlu göçe karşı gelenler derhal öldürülmüştür. Diğer sürgünlerde olduğu gibi hiçbir eşya alamadan kamyonlara doldurulup istasyonlara nakledilen oradan da vagonlarla yola çıkarılanların bir kısmı Sibirya'ya varamadan yollarda ve Kuzey

[369] Mustafa Öztürk, "Kafkasya'nın Tarihi Coğrafyası ve Stratejik Önemi", s.16.

Kazakistan kamplarında ölmüşlerdir. 1957 yılında Kruşçev yönetimi Karaçay-Balkar halkının itibarının iade edildiğini bildirerek vatanlarına dönmelerine izin verdi ve bu halkın büyük bölümü yurtlarına döndü. Ancak sürgün esnasında halkın toplam nüfusunun yaklaşık yarısı yolda ve kamplarda hayatını kaybetmişti.[370] 1979 nüfus sayımına göre toplam 131.000 Karaçay'ın %60'tan fazlası (100.000 civarında) Karaçay-Çerkez Muhtar Oblastı'nda yaşamaktaydı.[371]

Kafkaslar'ın Müslüman olduğu halde Türk olmayan en önemli etnik grubunu oluşturan Çerkezler, Rus istilası başlamadan Müslüman olmuş, siyasi olarak da her dönemde Osmanlı'ya yakın olmuştur. Şeyh Şamil'in mücadelesinde Osmanlı'dan alınan yardımlarla Çerkezler de Ruslara karşı savaşmış ve büyük başarılar göstermiştir. Şeyh Şamil'in yakalanmasından sonra Çerkezlerin Çar ile barış istemelerine karşın Çar bunları sürgüne mecbur kılmıştır. Benzeri görülmeyen, yani henüz işgal edilmeyen bir ülkenin halkına tehcir uygulaması, Rusların hedefinin bölgeyi işgalle beraber Ruslaştırmak olduğunu göstermektedir. Bu karardan sonra 100.000 civarında Çerkez dağlardan indirilerek bölgeye getirilen Ruslarla birlikte iskan edilmiş ve Kafkaslardan bir milyonu aşkın Çerkez Osmanlı ülkesine zorunlu olarak göç ettirilmiştir. Prens Mikhail'in Çerkezlere sunduğu, dağlardan inerek Rus kontrulü altında tarım alanlarında yaşamak veya Ruslara esir olmak yahut Türkiye'ye göç, aslında bu kavimlerin "Türkileşmesi"nin temel etkenlerinden birini oluşturmuştur.[372] 1860'lardaki göçler için Rus kaynakları 400.000 Çerkez'in göç ettiğini söyleseler de bu rakamın sağ salim Osmanlı ülkesine yerleşenlerin miktarı olduğu, yollarda ve limanlarda büyük kısmı ölen Çerkezleri kapsamadığı Çerkez kaynaklarında belirtilir. Farklı kaynaklarda göçe tabi olan Çerkezlerin sayısı 1.750.000'e kadar çıkar.

Karadeniz kıyısında Karaçay-Çerkez'in güneyinde, SSCB dağılmadan önce Gürcistan'a bağlı bir özerk cumhuriyet olan Abhazya ÖC'ni oluşturan Abhazlar, Çerkezlerle aynı kökenden olup büyük kısmı Hristiyan'dır. Ülke nüfusu 537.000 olup yüzölçümü 8.700 km kare, yönetim merkezi Suhumi'dir. Müslüman olanların çoğu Türkiye'ye göç etmiştir. Sovyet sonrası bağımsızlığını ilan eden Abhazya, fiilen Gürcistan'dan kopmuş olup, ancak bağımsızlığı tanınmamıştır. Abhazya'nın nüfus yapısı son yıllarda oldukça değiştiği halde, SSCB'nin dağılma aşamasında %44'ünü Gürcüler, %16'sını Ruslar, %15'ini Abhazlar ve %15'ini Ermeniler oluşturmaktaydı. Bağımsızlık mücadelesinde birçok Kafkas kavimleri ile birlikte hareket etmiştir. Bununla beraber aşağıda ele alacağımız Osetler gibi, Abhazların da Türkilikleri verdiğimiz tanım açsından tartışmalıdır.

3. Kabartay-Balkar Özerk Cumhuriyeti

Balkarlar, belirtildiği gibi, Karaçaylar ile birlikte ortak bir dil kullanıp, aynı kökten gelmekte ve Kafkaslar'ın en önemli Türk unsurunu oluşturmaktadırlar. Kabartaylar ise (Kabardino, Kabardey) Çerkez kökenlidir. Birçok eski kaynakta Malkar olarak da geçen Balkarlar daha çok Kabartay-Balkar bölgesinin Çerek, Çegem, Baksan, Mali ve Terek bölgelerinde yaşarlar ve kendilerine "Tavlı" (Dağlı) derler. Bununla beraber "Kafkasya Dağlıları" bölgede yaşayan diğer Türkler için kullanılan genel bir isimlendirmedir. Bolşeviklerin Kafkasları kontrol altına alması aşamasında 1921 yılında Kabartay Özerk Bölgesi oluşturulmuştur. 1922'de, Kuzey Kafkasya Birleşik Cumhuriyeti'nin parçalanma sürecinde Balkarlarla birleştirilerek Kabartay-Balkar Özerk Bölgesi haline getirildi. 1936 Anayasası ile Rusya SFSC'ne bağlı bir ÖSSC oldu. II. Dünya Savaşı esnasında Almanlarla işbirliği yaptıkları iddiasıyla bölgenin Müslüman unsurları (bu bölge açısından Türk olan Balkarlar ile "Türki" Kabartaylar) Sibirya'ya sürüldü ve cumhuriyet lağvedildi. Kruşçev döneminde sürgünlerin eski vatanlarına dönme izni verilmesinden sonra 1957'de özerk cumhuriyet yeniden kurularak Kabartay-Balkar ÖSSC adını aldı.

Kabartay-Balkar ÖC'ne sınır olan Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti'ne adını veren Osetler'in büyük çoğunluğu Müslüman olmadıklarından "Türki" kategorisine de koyamadığımız, Hint-Avrupa ırkından sayılan bir topluluktur. Sınırlı sayıda Müslüman olan Osetlerin daha önce Türkiye'ye göç ettiğine ve bölgede Müslüman Oset'in kalmadığına yukarıda değinildi. Bundan dolayı Osetler Türki özellik taşımamaktadır.

4. İnguşetya Özerk Cumhuriyeti

---

[370] Ufuk Tavkul, a.g.e., s.50.
[371] Nadir Devlet, *Çağdaş Türk Dünyası*; s.133.
[372] Adem Tok, "Çerkezlerin en kötü günü kabul eder"; http://www.circassianweb.com/kronoloj.htm 2004-07-16.

İnguşistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, RF'nda Sovyet döneminden miras kalan idari düzen ve sınırların geçerli olmadığı tek ülkedir. İnguşetya, SSCB döneminde Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti'nin parçası idi. SSCB sonrasında Çeçenlerin bağımsızlık mücadelesine girmesinden sonra İnguşlarla sakin olan batı bölümü, daha çok Çeçenlerin sakin olduğu doğu kısmından ayrılarak 1992 yılında RF'na bağlı bir özerk cumhuriyet haline gelmiş ve İnguşistan ÖC adını almıştır. Komşuları, Kuzey Osetya ÖC, Çeçenistan ÖC ve Gürcistan, nüfusu 280.000, yönetim merkezi Nazran'dır. İnguşlar, Çeçenler gibi eski Kafkas kavimlerinden olup, daha önce Hristiyan veya pagan oldukları halde 19. yüzyılda Müslüman olmuşlardır ve Sünni Müslümanlardır. II. Dünya Savaşı'ında Almanlarla işbirliği yaptıkları iddiasıyla İnguşlar, Çeçenlerle birlikte Sibirya'ya sürüldü ve cumhuriyet lağvedildi. Daha sonra ülkelerine dönüş izni verildi ve 1957'de Çeçen-İnguş ÖSSC cumhuriyeti yeniden kuruldu. Sovyetlerin dağılmasından sonra Mayıs 1992'de toplanan Çeçen-İnguş Kongresi kararı gereği İnguşetya Meclisi toplanmış ve Çeçen-İnguş Cumhuriyeti'nden ayrılarak RF'na bağlı İnguşetya Cumhuriyeti'ni kurduğunu ilan etmiştir. Burada etnik köken bakımından birbirine oldukça yakın olan iki "Türki" halkın, domino etkisinden kaçınıldığı için RF içerisinde sınırların değişmezliği konusundaki katı tutuma rağmen Türki özelliklerinden dolayı bölünmeleri memnuniyetle karşılanmış ve resmiyet kazanmıştır.

5. Çeçenistan Özerk Cumhuriyeti

Çeçenistan, RF'nun güneybatı kesiminde, Büyük Kafkas Dağları'nın kuzeyinde bir cumhuriyettir. Başkenti Çaharkale (Grozni) olup ülkenin Nüfusu 904.000 (1998) ve yüzölçümü İnguşetya ile birlikte 19.300 km karedir. Çeçenistan'ın güneyini geçit vermeyen Büyük Kafkas Dağları kaplamaktadır. Ekonomisi petrole dayanmakta olup, Grozni ve Gudermes şehirlerinde Rus savaş uçakları için son derece önemli, gravitesi yüksek petrol çıkar. Çeçenistan halkının %83'ü Çeçen, %11'i İnguş olup, Çeçenler Sünni Müslüman'dır. Çeçenler Kafkas dillerinden "Nah" grubundan bir dil konuşurlar.[373] Kuzey Kafkasların yerli halkından (eski Kafkasyalı) olan Çeçenler, SSCB dağılırken daha çok asıl yurtları olan Çeçen-İnguş Özerk SSC'nde yaşamaktaydılar. Bu cumhuriyet Rusya SFSC'nin parçası idi. 19. yüzyılda Çarlık istilasına karşı savaşlarda yurtlarını terkeden birçok Çeçen Osmanlı ülkesine, Orta Doğu bölgelerine ve özellikle Ürdün'e göç etti. Günümüz Çeçen mücadelesine bu ülkelere daha önce göç etmiş olan Çeçenlerin, kurmuş olduğu vakıflar ve dernekler aracılığı ile, ve gönüllü olarak katılmak suretiyle büyük bir destek ve ilgi vardır.

Daha önce Ortodoks rahiplerinin ilgi alanına girdiği halde 17. yüzyıldan itibaren Çeçenler İslamiyet'i kabul ettiler. Çeçenler ve İnguşların yaşadıkları bölge 1774 yılından itibaren Rus saldırı ve işgallerine maruz kaldı ve buna karşı 19. yüzyılda müridizm yolunu seçtiler. Kırım Savaşı sonrasında 1856 Paris Konferansı kararları gereği Osmanlı bölgeden desteğini çekmek zorunda kalınca Şeyh Şamil'e bağlı birlikler Ruslar karşısında daha fazla dayanamadılar ve Şeyh Şamil 1859 yılında Ruslara esir düştü. Bu olayla birlikte Kafkaslara bir döneme damgasını vuran bağımsızlık mücadelesi sona erdi. Şubat 1944'de Nazilerle işbirliği yapmakla suçlanarak bütün Çeçen-İnguş halkı, Kabardin, Balkar, Kalmuklarla birlikte Sibirya'ya ve Kazakistan'a sürüldü. 1957 yılında, Çeçenlerin gittikleri bölgede bir bakıma müridizm hareketini çok daha geniş kitlelere yaymaları ve Moskova'ya gelen şiddetli taleplerin de etkisiyle, Çeçenlerin yeniden ülkesine dönmelerine izin verildi. Ancak sürgüne gidenlerin önemli bir kısmı sürgün şartlarında hayatını kaybetmiştir. Hayatta kalanlar topraklarına dönerek özerk Çeçen-İnguş SSC'ni yeniden kurdular.[374] 1992'de İnguşetya'nın ayrılmasından sonra resmi sözleşmelerde kullanılan adı "Çeçenistan İçkeriya Cumhuriyeti"dir. İzleyen bölümde ele alındığı üzere, özellikle 11 Eylül sonrasında RF karşısında "teröristleştirilerek" tamamen yalnız kalan Çeçenlerin Türkiye devletinden herhangi bir destek almadıkları halde, özellikle Kafkas kökenli dernek ve kuruluşların sınırlı da olsa yardımları, bu halkın "Türkileşmesini" önemli ölçüde takviye etmiştir.

6. Dağıstan Özerk Cumhuriyeti

Kuzey Kafkaslar'ın doğusunda, Hazar sahilinde yer alan Dağıstan, RF'na bağlı özerk bir cumhuriyet olup, yüzölçümü 50.300 km kare, nüfusu 1.854.000'dir. Dağıstan'ın başkenti Mahaçkale iken, Sovyetlerin dağılması aşamasında şehre Şeyh Şamil'in anısına "Şamilkale" ismi verilmiştir. Dağıstan halkının büyük

---

[373] "**Chechnya",** *The Columbia Electronic Encyclopedia,* 6th ed. Copyright © 2004, Columbia University Press; http://www.infoplease.com/ce6/world/A0811595.html, 2004-07-27.

[374] Fanny E. Bryan, *Sovyetler Birliği'nin Çeçen İnguş Cumhuriyeti'nde Din Aleyhtarı Faaliyetler ve İslamiyetin Var Olma Mücadelesi*, çev.: Yasin Ceylan, Ankara, ODTÜ, 1985; s.1.

kısmı sünni Müslümandır. 36 ayrı etnik gruptan oluşan nüfusunun %28'ini Avarlar, %16'sını Dargılar (Dargin), %13'ünü Kumuklar, %12'sini Lezgiler, %7'sini Ruslar, %5'ini Lazlar, %5'ini Çeçenler, %4'ünü Azeriler, %2'sini Nogaylar, %8 diğerleri oluşturur. Dağıstan ÖC'ne adını veren ve cumhuriyetin en kalabalık etnik grubunu oluşturan Dağıstanlılar, Doğu Kafkas halkları olan Avarlar, Dargiler, Lezgiler gibi halkların genel adıdır. Dağıstan dilleri Çeçenlerinki gibi eski Kafkas dili olan Nah grubuna girmektedir. Bununla beraber, Dağıstanlıların aslında Mahan'dan gelme Moğol Türkleri olduğu, dillerinin de Moğolcaya yakın olduğu görüşleri vardır.[375] Dağıstan ÖC, Mart 1992'de Federasyon Sözleşmesi'ne katılarak RF'nun kurucu üyelerinden olmuştur. Bağımsızlık yönünde ciddi bir harekete girişmediği halde, Dağıstan'da tam bağımsızlığı sembolize eden bazı olaylar görülmektedir. Kasım 1991'de Abhazya, Suhumi'de toplanan Kafkas Halkları Konfederatif Birliği anlaşmasının imzalanıp K.D.H.K. cumhuriyet statüsü verildi ve 18-19 Ocak 1992'de K.D.H.K. 4. Parlamento Toplantısı Şamilkale'de yapıldı. Ekim 1997'de ise başkent Şamilkale'de İmam Şamil'in 200. Doğum Yıldönümü çeşitli etkinliklerle kutlandı. Çeçenistan'da yaşananlar, Dağıstan'ı zaman zaman zor durumda bıraktığı halde, Çeçenler ile Dağıstanlıların Türkiye'ye ilgisi ve "Türkileşmesi" arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır.

[375] Mirza Bala, "Dağıstan", *İslam Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, MEB, 1993, s.449.

D. Kafkaslardan Basra Körfezi'ne Anti-Türkizm Stratejisi ve Türkiler

Çalışmamızı, genel olarak, Kafkasya'da siyasi gelişmeler çerçevesinde pragramladığımız halde, ilerleyen aşamalarda yerli kaynaklarda değişik tarzlarda temas edilen fakat adı konmayan, yabancı kaynaklarda ise pek temas edilmeyen bir gerçeğin farkına vardım: Anti-Türkizm. Kafkaslar'ın etnik ve siyasi yapısındaki gelişmelerin en önemli ve son asırlarda –sömürgecilik dönemi ve sonrasında- şaşmayan bir boyutu sözkonusudur: Gerek ulusal gerekse uluslararası sistem hangi dönemde ve yönetimde olursa olsun, hemen bütün karar ve uygulamalar ile gelişmelerin Kuzey Kafkaslar'dan Basra Körfezi'ne uzanan bölgede Türklere ve "Türkilere" karşı uygulanan bir tür soykırım senaryosu üzerinde işlediğidir. AGİT üyesi ve BM ile Avrupa'nın birçok liberal, demokratik, insan haklarıyla ilgili kurumları ile işbirliği içinde olan Azerbaycan'ın önemli bir bölümü on yılı aşkın bir süredir Ermenistan işgali altındadır. İşgal altındaki bölgenin yüzölçümü Kuveyt'inkine yakın olduğu halde, bu işgale son vermek için uluslararası kuruluşların ve devletlerin ciddi bir talep ve yaptırımı gündeme gelmemiştir. İşgal esnasında Ermenilerin Türklere karşı uyguladığı, tam olarak hukuki tanıma uygun soykırımı ise bazı batılı yayın organlarında gündeme geldiyse de uluslararası zeminlerde konu ilgi görmedi, bir bakıma örtbas edildi. Yukarı Karabağ anlaşmazlığı yüzünden çıkan çatışmada Azerbaycan Ermenistan'ın bir bölümünü işgal etseydi uluslararası kuruluşların tutumu çok daha farklı olurdu.

Yukarıda ilgili bölümserde temas edildiği üzere, örneğin Ahıska Türkleri ile sürgün kararının uygulandığı diğer Kuzey Kafkas Türkleri ve Çeçenlerin maruz kaldığı uygulama da benzer sonuca götürmektedir. Yakın dönemlerde dünyanın gördüğü en büyük asimilasyon uygulaması Güney Azerbaycan'da yaşandığı halde ne insan haklarına aykırı bu uygulamalar dünya kamuoyuna ulaşabilmekte ne de birçok sebepten dolayı uluslararası sistemce dışlanmış olan İran'dan böyle bir politikadan dolayı hesap sorulmaktadır.[376] Birinci Körfez Savaşı'ndan günümüze, ABD'nin Irak'a müdahalesinin her safhasında Irak Türkmenleri için de bu uygulamalar geçerlidir. Sevr'de gündeme gelen Doğu Anadolu'da bir Ermenistan ve Kürdistan oluşturma projesi de aslında uluslararası sistemin "Kuzey Kafkasya'dan Basra'ya anti-Türkizm politikası"nın ortaya çıkış şekli idi. Türkiye'nin yakın dönemde yaşadığı iç ve dış terör (Asala ve bölücü örgüt destekli) ile bu teröre karşı küresel güçler ve kurumların takındığı tavrın, kıtaların, sistemlerin, halkların düğümlendiği bölge hesapları ile ilgili önemli bağlantıları vardır.

Kafkaslardan Basra Körfezi'ne ister Stalin dönemi ister Sovyet sonrası şartlar, ister Batının desteğindeki Şahlık rejimi, ister "Batı düşmanı" molla rejimi, ister Saddam ister ABD yönetimi olsun değişmeyen tek politika Türk kökenli halkların kimliklerini kaybetmeleri, yönetimden uzaklaştırılmaları, hatta bölgeden uzaklaştırılmaları yönünde gerçekleşmektedir. Türk ve Türki gruplar her fırsatta soykırımına maruz kalırken, bütün dünyanın gözü önünde gerçekleşen bu cinayetlere karşı uluslararası kamuoyonun sessiz kalması, uluslararası hukuki ve siyasi kurumların bu konuda gerekenleri yapmaması, batılı devlet ve kuruluşların bu soykırımlarını değişik yöntemlerle desteklendiğinin tespit edilmesi gözden uzak tutulmaması gereken gerçeklerdir.

Kafkaslardaki anti-Türkizm operasyonunun konusu Türkler kadar diğer Müslüman kavimler yani "Türkiler"dir. Türk kökenli olmadığı halde yakın dönemde Türklerle kader birliği yapmış olan Çerkezler, Çeçenler, Adigeler ve diğer Kafkas kavimlerine karşı asırlardan beri sistemli bir "eritme" politikası uygulanmaktadır.[377] Gerek Çarlık dönemi ile birlikte Rusya ve gerekse diğer global güçlerin ara dönemler dahil her fırsatta destek verdikleri gerektiğinde baskı ve şiddete başvurdukları genel politika, bölgedeki Türkler gibi "Türki"lerin de varlığının yok edilmesi, azaltılması, başka bölgelere sürülmesi, hiç değilse

---

[376] Özel ilişkiler, uluslararası konferanslar veya Türkiye'ye yerleşmiş olan İran kökenli Türklerden öğrendiğimize göre, bu ülkede Farisilere yakın miktarda Türk yaşadığı halde, ilkokuldan üniversiteye kadar bir saatlik bile Türkçe dersi olmayıp, daha önce bu yöndeki talepler şiddetle cezalandırıldığından artık kimse böyle bir talebi aklından bile geçirememektedir. Asıl ilginç olan yön ise on milyonlarca kişiyi hedef alan bu insen hakları ihlali uluslararası zeminlerde gündeme gelmemektedir. Anadili bütünüyle Doğu Anadolu ağzının aynısı olan bu bölgeden bazı akademisyenler ise (örneğin 12-13 Mayıs 2003'te bir kongre vesilesiyle Bakü'de tanıştıklarımız), kültür ve anadillerinin Türkçe olmasına rağmen bugün için Farisileşme sürecinde olmadıklarını fakat geçmişte kendilerinin zorla Türkleştirilmiş olduklarını söyleyecek kadar sosyolojik ve tarihi gerçeklere aykırı, fakat uygulanan asimilasyonun ve baskıcı eğitimin boyutlarını göstermesi bakımından ilginç olan iddialar ortaya koymuşlardır.

[377] Birçok bakımdan benzer tarihi ve kültürel özellikler taşıyan, Balkanlar'daki Boşnaklar, Müslüman Arnavutlar ve diğer Müslüman toplulukları da belirttiğimiz gibi bu "Türki" grubuna katıyoruz.

asimile edilmesi üzerine kurulmuştur. Belirtmek gerekir ki Çarlık döneminden günümüze uzanan bu politikalar, açıkça veya bilinçaltında derin tepkilere sebep olmuş, bölgedeki Türk kökenli olmayan Müslümanların "Türki"leşmesini hızlandırarak bu kimliklerini daha güçlü hale getirmiştir.

II.Dünya Savaşı'nın başında Sovyet yönetiminin Volga-Alman Özerk Cumhuriyeti'ndeki Almanları Sibirya'ya sürmesinden sonra savaşın sonuna doğru Almanlarla işbirliği yaptıkları iddiasıyla Kırım Türkleri ile Kafkasların yukarıda isimleri sayılan Türk ve Türki kavimleri de sürgüne tabi olmuştur. Büyük savaş Moskova'daki yönetime oldukça sıkıntılı yıllar yaşatmasına rağmen, bu dönemde de Komünist Partisi ülkenin çıkarlarından çok Kafkaslar'dan Basra Körfezi'ne uzanan bölgedeki Türk ve Türkileri bu stratejik bölgeden uzaklaştırma politikasını ihmal etmemiştir. Buradaki azınlıkların itaatkar olmadığı ve devlete karşı ihanet ettiği iddiaları genellikle gerçekle ilgisi olmayıp, ilgili bölümlerde değinildiği gibi aslında Almanlarla işbirliği yapıp, Alman ordusunda Ermeni ve Gürcü lejyonlarını oluşturduğu belgelerle sabit olan Ermeni ve Gürcüler, Kafkaslar'daki anti-Türkizm politikanın gereği olarak affedilmiş, böylece "Türk olmayan kelle sayısının azaltılması yanlışı"na gidilmemiş ve bu savaş suçlusu Ermeni ve Gürcüler ülkelerine gönderilmiştir. Öbür taraftan Alman işgalcilere karşı milis kuvveti oluşturarak mücadele eden Kırımlı Türklere bu kahramanlıklarından dolayı önce ödül verilmiş, daha sonra Kırım'ın stratejik önemi ve karışıklıkların hakim olduğu konjonktürün getirdiği fırsatlar dikkate alınarak bu ödül verilenler dahil bütün Kırımlılar Sibirya'ya sürülmüştür. Öte yandan Alman ordularıyla hiçbir teması olmayan Gürcistan'ın Türkiye sınırındaki Ahıska Türkleri de yine aynı politikanın parçası olarak sürgüne gönderilmiştir. Kendi topraklarına dönmesi bugüne kadar engellenen Adige'deki 10.000 Türk'ün ABD'ye kabul edilmesi ise, Kafkasların stratejik bir noktasında bulunan kendi vatanlarına dönmek üzere uluslararası alanda önemli mesafeler kat etmiş olan bu Türklerin, Ermenistan-Gürcistan sınırındaki Mesket Dağları üzerindeki, bugün daha çok Cevahati Ermenilerinin yaşadığı Ahıska'ya gitmemeleri için ABD'nin yaptığı cömertliği göstermektedir. Bu olay da Kafkaslar'dan Basra'ya anti-Türkizm'in ABD katkısıyla gerçekleşen ilginç bir uygulamasıdır.

Kuzey Kafkaslar'da Çeçenistan dışındaki diğer cumhuriyetlerin RF'na karşı ciddi bir muhalefeti olmadığı, gerek SSCB'nin dağılması aşamasında gerek daha sonra RF'na bağlılık konusunda tereddüt göstermedikleri kabul edilir. Bununla beraber bu özerk cumhuriyetlerin, Moskova yönetimine karşı her dönemde köklü muhalefette bulunduğu halde yaşanan olaylardan ders çıkararak gerçekçi davrandıkları kabul edilir. Gerek Rusya dışındaki Kafkasyalılar gerekse halen bölgede yaşayanlar etnik politikalar konusunda Rusların uyguladığı haksızlıkları her fırsatta dile getirip, yaşanan acıları unutmayıp gelecek nesillere de aktararak, milli kimliğin temelini oluşturan "biz" ve "öteki" konusunda sağlam temellere sahiptir. "Öteki" olarak baskıcı ve işgalci Rus her dönemde varlığını hissettirirken, bunun karşısındaki "biz"ler Osmanlı ve Türkiye ile aynı safta yer almış ve böylece halkların anti-Türkizm uygulamalarına maruz kaldığı her süreç, belirttiğimiz gibi bu halkları daha köklü bir şekilde Türkileştirmiştir.

BÖLÜM 10:

11 Eylül Sonrası Rus Dış Politikası ve Kafkasya

II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası sistemin temel özelliği olan iki kutupluluk, 1991 sonunda SSCB'nin dağılmasına kadar "Soğuk Savaş Dönemi"nin de "süper güç"lerini tanımlamıştır. Kutuplar arasındaki ilişkiler zaman zaman yumuşama göstermekle birlikte, bu kutuplara mensup ülkeler ile bunlara yakın veya ilişkili olan üçüncü dünya ülkelerinin ekonomik, siyasal, askeri sistemleri arasında bariz farklar olduğu görülmüştür. Devletin dış politikasından, sosyal ve ekonomik politikalara kadar her alanda çift kutupluluğun varlığını hissettirdiği bu dönemde, zaman zaman kutuplar arasında sıcak temasların yaşandığı çatışma yanında, iki süper güç açısından diğer önemli bir gerçek, her birinin yeryüzündeki birçok devlet üzerindeki etkinliğinin diğerinin varlığı ile meşru hale gelmiş olmasıydı.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte "Tarih'in Sonu" olarak nitelenen Batı sistem veya değerlerinin üstünlüğünün yanılmaz gerçek olduğu, yenilmezliği ilan edilerek, ABD'nin tek süper güç olduğu konusunda düşünce dünyasından da destek oluşturuldu.[378] Ancak bu arada ABD açısından, yeryüzündeki diğer ülkeler üzerinde artarak yaygınlaşması ve yoğunlaşması gereken bir etkinlik kurmak ve bunu sürdürmek için temel meşruiyet gerekçesi de ortadan kalkmıştır. Doğu blokunun çökmesinin hemen sonrasında, bloklar veya süper güçler çatışmasının bitmesiyle birlikte "Medeniyetler Çatışması" adıyla dünyada yeni bir bloklaşma öngörülmüş, bu bloklaşma görüntüsü altında tek süper güç olan ABD'nin nüfuz alanları kurma yolunda meşruiyet ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır.[379]

1990'larla birlikte sosyalist sistemin çöküşü ve iki kutuptan biri olan SSCB'nin dağılması, ABD'nin tek süper güç olarak varlığının "negatif gerekçe"sini oluşturmaktadır. Yani iki süper güçten birinin yok olması ile diğeri tek süper güç olarak kalmıştır. Soğuk Savaş Dönemi şartlarında her iki süper güç birbirine karşı diplomatik, enformatik, ekonomik ve diğer yöntemlerle yıkıcı, bölücü faaliyetlerde bulunmakla birlikte, Doğu Bloku'nun çöküşünün temel nedeni ekonomik ve sosyal yapı ile bunun üzerine oturtulan yönetim sisteminin çürümesidir. Afganistan çıkmazı gibi nedenler, sistemin çöküşünün sosyo-ekonomik anlamda nedeninden çok sonucunu oluşturmaktadır. Bu gelişmeler ışığında süper güç olarak kalmanın "pozitif gerekçe"sine ihtiyaç duyulmuştur. Yani böyle bir süper gücün varlığının sorgulanması gündeme gelebilecek, hangi tehlikeye karşı kendi ülkesinin ve dünyanın kaynaklarının bir gücün kontrolüne girmesi gerektiği sorgulancaktı.

Belirtilen gelişmeler ışığında, SSCB'nin çöküşü, ABD'nin tek süper güç olarak etkinliğinin artmasından çok azalmasını gerektirmekteydi. Çünkü yayılmacı komünizme karşı diğer ülkeler ABD ve önderliğindeki kuruluşlar ile ittifaklar kurmuş, askeri, siyasi ve ekonomik bakımdan bu süper gücün güdümüne girmişti. Örneğin II. Dünya Savaşı sonrasında Stalin'in Türkiye'den toprak ve üs talebi, Türkiye'ye NATO üyeliği yolunu açmıştı. Ancak şimdi böyle bir tehlike kalmamıştı. Bu bağlamda 11 Eylül 2001 saldırıları bir milat oluşturmuş ve ABD'nin başka ülkeler üzerinde etkinlik kurmasının meşruiyet kaynağı haline gelmiştir. Sovyet sisteminin dağılması, ABD'nin tek süper güç olarak kalmasının negatif nedenini oluştururken, 11 Eylül saldırıları bunun pozitif nedeni haline gelmiştir. Bu olayın, ABD'nin Kafkasya politikalarında ve Rusya ile ilişkilerinde de belirleyici olacağı beklentisi ortaya çıkmıştır.[380]

11 Eylül'ün Rus dış politikası açısından değerlendirmesini şu gelişmeler çerçevesinde yapmak durumundayız: Öncelikle bu tarih Putin'in iktidarının henüz ikinci yılı iken Bush'un ilk yılına denk gelmektedir. Her iki liderin de seleflerine göre dış politikada radikal değişimler için önemli gerekçeleri vardır. Terör saldırılarından sonra, ABD geniş bir savunma ve terör önleyici harekete girişmiş, bu anlamda terör büyük güçlerin kendilerine karşı hareketler için kolayca kullanabilecekleri peşinen cezalandırma gerekçesi haline gelmiştir ki Rusya'nın buna özellikle Çeçenistan konusunda ve Çeçenlerin beklenen

---

[378] Francis Fukuyama, *The End of History and The Last Man*, Penguin, 1992.
[379] Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations", *Foreign Affairs*, Summer 1993, C.72/3, pp.22-28.
[380] Demir, Ali Faik, *Türk Dış Politikası Perspektifinde Güney Kafkasya*, İstanbul, Bağlam, 2003; s.151.

başarısından sonra sırada bekleyen diğer etnik yönetimlere karşı son derece kullanılışlı bir araç haline gelmiştir.

Afganistan'a müdahale ile birlikte ABD, Kırgızistan, Özbekistan, Azerbaycan ve Gürcistan gibi eski Sovyet şimdiki BDT üyesi ülkelerde askeri üsler kumuştur. Bu durum, 1991'de gerçekleşen Soveytlerin dağılmasından sonra, Moskova açısından sona ermesi beklenen "gerileme"nin devamı anlamına gelmiştir. Putin, BDT zemininde RF'nun eski cumhuriyetler üzerinde etkinlik kurmaya, bu amaçla daha önce yapılmış olan sözleşmelere işlerlik kazandırmaya çalışırken, bu ülkelerde ABD üslerinin kurulması RF açısından kabul edilmesi zor olmakla birlikte sineye çekilmiştir. Putin yönetimi, ABD'nin bu ilerleyişini durduracak askeri ve ekonomik güçten yoksun olduğu gibi 11 Eylül sonrası siyasi ve enformatik gerçekler karşısında da çaresiz kalmıştır.

Öte yandan daha önce başlamış olan NATO'nun doğuya (eski Sovyet cumhuriyetlerine) doğru genişlemesi, 11 Eylül sonrasında daha da sorunsuz olarak devam etmiştir. Afganistan'daki ISAF birliklerinin NATO kumandası altında olması bu açıdan önemlidir. Eylül 2001'de başlayan, bir yönüyle Moskova yönetimi için de kullanılışlı araçlar üreten bu dönem, 2002, 2003 ve bir dereceye kadar 2004 yılına kadar RF aleyhine kazanımlarla devam etmiştir. 2005 yılında Şanghay İşbirliği Örgütü zemininde, ABD'nin Orta Asya'daki askerilerini geri çekmesi konusunda takvim vermesi çağrısı ise bir dönemin sonunun işaretleri olarak kabul edilebilir.

A. ABD'de Yeni Başkan, Yeni Dönem

11 Eylül 2001 saldırıları, Cumhuriyetçi Parti'den başkan seçilen Bush'un Beyaz Saray'da henüz görev süresinin daha ilk yılında yaşanmış, New York'un sembollerinden kabul edilen ve ikiz kuleler olarak bilinen Dünya Ticaret Merkezi'ne kısa aralıklarla iki uçak çarpmış ve çıkan yangından sonra her iki kule büyük patlamalarla çökerek binlerce kişiye mezar olmuştur. Aynı dakikalarda Pentagon üzerine düşen bir uçak binada tahribata sebep olmuştur. Bir başka uçak ise Pennsylvania-Somerset'e düştü.[381] Saldırıların hemen sonrasında, bu terör dehşetini düzenleyen ve uygulayanların Afganistan'da 1990'larda ABD'nin desteği ile yönetimi ele geçiren fakat son aylarda kontrolden çıkan Bin Ladin önderliğindeki El-Kaide terör örgütü olduğu belirtildi. Bu saldırıların, aslında dünyanın enerji zengini ve stratejik bakımdan önemli bölgelerinde ABD'nin denetim kurmasına gerekçe oluşturmak üzere düzenlendiği yönünde yaygın komplo teorileri söz konusudur. Bu tür söylentiler ve ortaya sürülen delillerin önemli ölçüde ABD'deki toplum önderleri, kurum ve kuruluşlarca üretildiği ve iddaları destekler belge ve bilgiler toplandığı da önemli bir gerçektir. 11 Eylül saldırısının ABD yönetiminin Bin Ladin ile işbirliği içerisinde gerçekleştirdiğini bir takım belgelere dayanarak işleyen 9/11 Fahrenhait filminin de Hollywood yapımı olduğunu belirtelim. Saldırılardan sonra güvenlik ve istihbarat birimlerinde depremler yaşanmış, yetkililer birbirini suçlayarak bir kısmı istifa etmiştir.[382]

Bütün bunlara karşın bu bölümün konusu, 11 Eylül hakkındaki ABD veya ABD dışından yönetime yönelik eleştiri ve suçlamalar ile komplocu iddiaların incelenmesi olmayıp, her yönüyle büyük bir saldırı, korkunç bir yıkım ve tam anlamı ile terör saldırısı tanımına uyan bu olay sonucu ABD'nin elde ettiği "mağdurluk gücü"nün sınırlanamaz etkisini ele almaktır. ABD'nin bu olaylar gerekçesi ile, diğer bölgeler yanında Rusya'nın etki alanı ve nüfuz bölgelerinde üsler kurması ile bu dönemdeki terör tanımını kendi sorunlarını çözecek şekilde Rusya'nın kullanmaya başlaması ise makalenin esasını oluşturmaktadır.

Saldırılardan hemen sonra dünya kamuoyu, enkaz altında kalan binlerce suçsuz insanın yasını tutarken aynı zamanda saldırganları cezalandırmanın başta ABD olmak üzere diğer ülkelerin görevleri olduğu yönünde ikna oldu. Bundan dolayı Afganistan'a müdahale konusunda gerek BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerinden gerekse dünyanın önde gelen diğer ülkelerinden bir itiraz gelmeyip, NATO şemsiyesi altında bu ülkeye müdahale edilerek Bin Ladin önderliğindeki Taliban yönetimine son verildi. Tek süper güç durumundaki ABD'nin önemli şehir ve merkezlerine yönelik bu büyük ve korkunç saldırı ile birlikte, "mağdur ülke"ye kendini savunma, teröristleri cezalandırma ve "önleyici vuruş" hakkını verdi. BM Güvenlik Konseyi kararı ile Afganistan'a müdahale edildi ve bu ülkedeki Taliban yönetimine son verilerek Karzai'nin başkanlığında Afganistan devleti yeniden örgütlendi.[383]

2001 sonunda başlayan müdahale ile Afganistan'ın önemli yerleşim bölgeleri bombalandı, terör örgütleriyle ilgili olduğu öne sürülen binlerce kişi ve bu arada siviller öldürüldü, birinci derecede sorumlu olduğu kabul edilenler Küba'nın güneyinde ABD'ye ait Guantanamo üssüne getirildi. Halen bu üste tutulan ve terörist olduğu ileri sürülenlerin statüsü henüz belirlenmemiş olup (savaş suçlusu, terörist gibi) zaman zaman dünya kamuoyunun gündemine gelmekte ve tartışma konusu olmaktadır.

Öte yandan 11 Eylül'deki terör saldırılarının beyni Bin Ladin'in henüz yakalanmamış olması, zaman zaman iletişim araçlarıyla dünyaya mesajlar vermesi, örneğin 2004 ABD seçimlerinde Bush'un yeniden seçilmemesi yönündeki tavsiye konuşmaları söz konusudur.[384] Bütün bunların yanında 11 Eylül'le birlikte yeniden anlamlandırılan "terörist saldırı"ya karşı "önleyici vuruş" hakkı, ABD'nin Afganistan'a müdahalesi ile sınırlı kalmayacağı, bu korkunç saldırının tek süper güce daha büyük "görevler" yüklediği her fırsatta dile getirildi. Bu iddialarla Afganistan'a müdahaleden sonra Irak'a müdahale gündeme geldi. Gerekçe olarak önce El-Kaide militanlarının bu ülkede olduğu, daha sonra ise Irak'ta bulunduğu öne

---

[381] 11 Eylül'deki terör kronolojisi için bkz.: http://www.teror.gen.tr/turkce/abd/11_Eylul/kronoloji.html, 2005-07-27.

[382] 11 Eylül ile ilgili önemli soru işaretleri için bkz.: İdris Bal, "Turkish Model as a Foreign Policy Instrument in Post Cold War Era: The Cases of Turkic Republics and the Post September 11th Era", in *Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era*, Boca Raton, Florida, Brown Walker Press, 2004; s.343.

[383] 2005 yazı itibariyle, ABD'nin öncülüğündeki güçler, sadece başkent Kabil'de ve sınırlı bir çevrede kontrol kurabilmiş olup, Irak'ta olduğu gibi Afganistan'ın önemli bir kısmı denetim dışındadır.

[384] Bin Ladin'in ABD halkına yönelik olarak Bush'un seçilmemesi yönündeki tavsiyesinin Bush'a verilecek oyları artıracağını, herkes gibi Bin Ladin'in de düşünmüş olması gerekmektedir.

sürülen Kitle İmha Silahları'nın yeni terör saldırılarına alet edileceği ileri sürüldü. Gerek Irak yönetimi ile El-Kaide arasındaki ilişki gerekse Kitle İmha Silahları konusunda ileri sürülenlerin bütünüyle yanıltıcı olduğunun ortaya çıkmasıyla ABD ve İngiltere'de bazı yöneticiler halkı yanılttıkları için görevlerini bırakmak zorunda kaldılar. Bununla beraber Irak'taki ABD-İngiliz öncülüğündeki işgal devam etmektedir. 11 Eylül'den alınan meşruiyet ile ABD'nin Suriye ve İran'a müdahalesi ile Büyük Orta Doğu projesi adı altında "Kazablanka'dan Kazakistan"a veya "Merakeş'ten Bengladeş"e[385] kadar bütün ülkelerin yönetimlerinin demokratikleştirilmesi, bu ülkelere demokrasi götürülmesi, bu konuda ABD'nin tarihi sorumluluğunu yerine getirmesi yönündeki tartışmalar devam etmektedir.

Bu saldırıların Rusya'nın dış politikası açısından önemini ise iki başlık altında ele almak gerekmektedir. Bunlardan biri, 11 Eylül saldırıları ile dünya kamuoyunun lanetlediği terör kavramı genişletilerek, Rusya'nın da bağımsızlık mücadelesi veren Çeçenleri, dünya kamuoyunun önemli ölçüde daha önce kabul ettiği "bağımsızlık kahramanları" sınıfından çıkarıp, resmi beyanatlar ve diplomatik ilişkilerde sık sık gündeme getirdiği bu "lanetli" sınıfa katarak dünyadan destek istemesi, dünya kamuoyuna Rus güçlerinin Çeçen sivillere saldırıları karşısında tepkilerini azaltması. Diğer bir yönü ise 11 Eylül saldırılarının hemen ardından Afganistan'a müdahale ile birlikte, bölgedeki terör örgütlerine karşı daha rahat mücadele etmek üzere ABD, Afganistan'a komşu Kafkaslar ve Orta Asya ülkelerinde askeri üsler kurmasıdır. Birinci durum Rusya ve bölgedeki diğer baskıcı yönetimler açısından oldukça yararlı bir şekilde kullanılırken ikinci duruma önce sessiz kalınmış ve daha sonra yavaş yavaş, ABD'nin bölgedeki varlık gerekçesinin sona erdiği, artık çekilmesi gerektiği gittikçe yaygın bir şekilde dile getirilmeye başlanmıştır.

[385] Büyük Ortadoğu Prujesi'nin formüle eden bu tabirler Sami Kohen'e aittir; "Merakeş'ten Bengladeş'e", *Milliyet*, 20 Mart 2004.

B. Putin İktidarı ve Rusya'da Yeni dönem

Devlet Başkanı Boris Yeltsin SSCB'nin varisi olan Rusya Federasyonu'nun lideri olarak iktidara geldikten sonra sık sık başbakan değiştirmiş ve nihayet 1999 yılında bu göreve Vladimir Putin'i getirmiştir. Bir bakıma kanıksanmış olan bu görev değişikliklerinden sonra Putin'in adı daha önce pek duyulmadığı halde 1999 yılı boyunca Kremlin'de yükselişi de önce pek dikkat çekmemiştir. 1999 yılını 2000'e bağlayan gece, Yeltsin'in devlet başkanlığından istifa ettiği ve yerinde Putin'i görmek istediği açıklaması, dünyada olduğu kadar Rus kamuoyunda da şaşkınlıkla karşılanmıştır. Sovyet döneminde geleneksel hale gelen, ancak ölümün Kremlin'deki patronu değiştirebileceği kuralı RF için de beklenmekteydi. Yeltsin'in bu beklenmeyen kararı, RF açısından da radikal politika değişiklerinin temelini oluşturacağı, aslında 1999'da Putin'in Çeçenistan politikasından okunması mümkündür. Putin'in önemli ölçüde dış boyutları da olan iç politikasının ana hatları merkezileşme, federal reform, bölgesel güçler ile bir kısım oligarşinin (özelleştirme sonucu zenginleşen ve politik güç kazanan kesim) etkinliğinin kırılması olarak belirlenmiştir.[386]

Sovyetler Birliği'nin dağılma aşamasında RF'nun içinde yer alan Çeçen-İnguş Cumhuriyeti'nin federasyondan ayrılma talepleri ile bu yönde atılan adımlar, SSCB'nin dağılmasını hızlandırmıştır. Sovyetlerin dağılmasından sonra, RF'nun parçalanma tehlikesine karşı bu ülke ile yaşanan savaş, eski süpergüç olan RF'nun yenilgisiyle sonuçlanmış ve Moskova yönetimi Çeçenlerle uzlaşmak zorunda kalmıştır. Bununla beraber böyle bir gelişme, Rus yöneticilerle hiçbir zaman kabul edilmemiş ve bağımsızlık yanlısı Çeçenlerin yok edilmesi, Çeçenistan'da Moskova'ya bağlı bir yönetim kurulması için fırsat kollanmıştır.

Putin iktidarına kadar ABD de dahil olmak üzere Batılı ülkeler, yeni bağımsız cumhuriyetlerle ilişkiler kurmak, zengin enerji ve hammadde ülkeleri ve geleceğin geniş pazarlarında bir an önce yer kapmak için yarışırken, muhtemel riski de unutmayarak, gereken özeni göstermişlerdir. "Avrupa ile zengin yeraltı kaynaklarına sahip olan Orta Asya bölgeleri arasında stratejik önemde bir geçiş noktası olmasına rağmen, Rusya Federasyonu açısından hayati önem arzeden Kafkaslarda meydana gelen çatışmalara Batılı devletler aktif taraf ve müdahil olmaktan sakınmışlar ve daha çok çatışmaların şiddetini düşürmek ve arabulucu politikalar önermek rolünü üstlenmişlerdir. Bunun en temel sebebi, henüz Sovyetler Birliği'nin dağılmasının yarattığı ağır travmanın etkisinde olan Rus askeri ve siyasi kadrolarının, yetmiş yıllık birlik süresince grift bir şekilde kurulmuş olan ekonomik, sosyal, kültürel ve askeri ilişkiler bütününü temelden sarsabilecek politikalar izledikleri takdirde Batılı devletlere karşı çok sert karşılık verebileceği endişesi idi. Dolayısıyla, Kafkaslara müdahil olmanın getirebileceği bazı avantajlara karşın olası yüksek maliyetlerinin kabul edilemez düzeyde olması gerçeği karşısında Batı ülkeleri Rusya ile ilişkilerinde bu bölge itibariyle 'anlayışlı' olmuşlardır."[387]

Varşova Paktı'nın çökmesine karşın, SSCB'nin dağılmasından sonra NATO'nun doğuya doğru genişleme stratejisi RF'nu rahatsız etmiştir. Yeltsin döneminde, yaşanan iç problemlerden dolayı pek itiraz gündeme gelmediği halde, Putin bu konuda her fırsatta rahatsızlığın dile getirmiş ve yer yer karşı atağa geçmiştir. Ekim 2003'de Kırgızistan'da Putin ve Akayev'in katılımıyla açılan Rus askeri üssü Sovyetler sonrasındaki ilklerdendir.[388] Ayrıca Moskova, bazı sözleşmelere karşın yurtdışındaki askeri üslerinden vazgeçmemiştir. Gürcistan ve Moldova ile anlaşamaya varılamayınca, Rus askerlerinin geri çekilmesi askıya alınmıştır. 2003 yılında Gürcistan'dan çıkarılan askeri teknolojinin büyük kısmı ise

---

[386] Anar Somuncuoğlu, "Rusya Federasyonu'nda Merkez-Bölge İlişkileri'nin Ekonomik Boyutu", *Avrasya Dosyası, Rusya Özel,* Kış 2002, C.6, Sayı 4; s.60.

[387] Mustafa Kibaroğlu, "Rusya'nın Yeni Ulusal Güvenlik Konsepti ve Askeri Doktrini", *Avrasya Dosyası, Rusya Özel,* Kış 2002, C.6, Sayı 4; s.97.

[388] Bu tarihten önce, Ocak 2002'de Azerbaycan'da bulunan Gebele Üssü konusunda Rus ve Azeri hükümetleri arasında yapılan 10 yıllık kira sözleşmesi imzalanmıştır. Böylece Azerbaycan ile Rusya arasında uzun zamandır tartışma konusu olan bu üs konusu da önemli ölçüce Rusya'nın isteği doğrultusunda uzlaşmaya varılmış, Moskova bölgedeki stratejik bir üssünü yeniden faaliyete geçirmiştir. Ancak, Gebele üssünün kapalı kalması iki ülke arasındaki anlaşmazlıklardan kaynaklandığı halde, Rusya Kırgızistan'dan kendi isteği ile çekilmiş, buradaki askeri varlığını Kırgızistan'ın devralmasını veya dağıtmasını istemiştir. 2003'te ise yeniden bu ülkede askeri üs açmıştır.

Ermenistan'a yerleştirilmiştir. Ocak 2004'de Baykonur Uzay Üssü'nün RF'na 50 yıllığına kiraya verilmesi için Kazakistan ile sözleşme imzalamıştır.[389]

Öte yandan Putin, Haziran 2004'de İstanbul'da düzenlenen Kuzey Atlantik Konseyi, NATO ve Ortak Ülkeler Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi"ne katılmamıştır.[390] Bunun nedeni olarak, Kasım 1999'da İstanbul AGİT Zirvesi sonucunda imzalanan deklarasyonda, RF'nun söz verdiği halde yerine getirmediği, Gürcistan'da Batum, Ahalkelek, Gudauta üsleri ile Moldova'da Pridnestrovye-Dinyester önü bölgesinde bulunan askeri birliklerin çıkarılması yönündeki taahhütlerinin gündeme getirilebileceği ihtimali ileri sürülmektedir.[391] Böylece RF, Sovyet bölgesinden çekilme konusunda duraklamaya başlamış, zaman zaman yeniden dönüş işaretleri verilmiş, bu yönde eski taahhütlerine aykırı politika izleyeceğini göstermiştir.

[389] Hasan Kanbolat, İlyas Kamalov, "NATO ve AB'nin Genişlemesi Çemberinde Rusya Federasyonu: Soğuk Savaş Devam mı Ediyor?", *Stratejik Analiz*, Temmuz 2004, C.5, Sayı 51; s.52.
[390] RF, NATO-Rusya Konseyi'ne taraf olarak bu toplantıda devlet başkanlığı düzeyinde beklenmekteydi.
[391] Kanbolat, a.g.m., s.49.

C. 11 Eylül ve ABD'ye Teslimiyet Stratejisi

İki dönemlik Demokrat Parti'li Clinton yönetiminden sonra Kasım 2000 seçimlerinde, Clinton öncesinde ABD başkanı olan George Bush'un oğlu George W. Bush babası gibi cumhuriyetçi partiden başkan seçilmiştir. Kısaca "neo-con" olarak adlandırılan "yeni muhafazak" bir grup yönetim kademelerinde ağırlığını hissettirmeye başlamış ve Clinton'ın göreceli olarak "izolasyonist"[392] olmakla suçlanan dış politikası yerine daha aktif bir dış politika izleneceğinin işaretleri her fırsatta verilmiştir. 11 Eylül saldırıları ile iç ve dış kamuoyu aynı zamanda yoğun bir propaganda bombardımanına tabi tutulmuştur. "Ya bizden yanasınız, ya teröristlerden" mantığı ile teröre destek olmayan, böyle bir suçla dünya kamuoyu nezdinde suçlanmak istenmeyen ülkelerin, ilk elde edilen verilere dayanarak ABD'nin Afganistan'a ve ondan sonra sıradaki ülkelere müdahalesine destek olması gerektiği vurgulandı. 12 Eylül 2001 tarihinde ve ondan sonraki tarihlerde konuyla ilgili BM Güvenlik Konseyi kararları, ABD yönetiminin istediği şekilde çıktı. Bu arada ne Rusya ne de diğer daimi üyelerden herhangi bir ülkenin vetosuyla karşılaşmadı. Hemen belirtelim ki ABD, daha sonra örneğin Irak veya Sudan'a yapmak istediği müdahalelere dayanak oluşturması için Güvenlik Konseyi'nden istediği şekilde karar çıkartamamış, Rusya ile birlikte Çin veya Fransa'nın veto tehditleri yüzünden müdahale kararları yumuşatılmış veya gündemden düşmüştür.[393]

Terör saldırılarının hemen ertesi günü, 12 Eylül 2001 tarihinde Güvenlik Konseyi'nin 1368 sayılı kararı ile, terör faaliyetlerinin sebep olduğu uluslararası barış ve güvenliğe yönelik tehditlerle her türlü aracın kullanılarak mücadele edilmesi gereği vurgulandıktan sonra, BM Şartı'nın verdiği yetkiyle uyumlu olarak, saldırıya uğrayanın kişisel veya kollektif olarak kendini savunma hakkına sahip olduğu belirtilir. 11 Eylül'de New York, Washington D.C. ve Pennsylvania'ya yapılan korkunç saldırılar ile buna benzer olayların aslında uluslararası barış ve güvenliği hedef aldığı vurgulanır. Ve bütün devletlere, bu terörist saldırıların suçluları ile organizatörleri ve sponsorlarının cezalandırılması için acilen işbirliği çağrısı yapılır. Bu arada olayların suçluları, organizatörleri ve sponsorlarının, bunlara yardım eden, destek veren ve barındıranların sorumlu tutulacağı vurgulanır.[394]

Konuyla ilgili 28 Eylül tarihli ve 1373 nolu kararda ise dünyanın çeşitli bölgedlerindeki artan terörist saldırıların bütünüyle ilgi alanında olduğu belirtilerek bütün devletlerin terörü önlemek ve bastırmak için derhal işbirliğine gitme çağrısı dile getirildi. Başta BM şartı olmak üzere daha önceki sözleşme ve kararların gereklerinin yerine getirilmesi gerektiği belirtildi. Buna göre terörü önlemek üzere çeşitli şekilde terörist saldırılara doğrudan veya dolaylı olarak yardım eden, fon sağlayanların cezlandırılacağı, mali imkanlarının ortadan kaldırılması yolunda tedbirler alınacağına karar verildi.[395]

12 Kasım tarihli 1377 sayılı kararı ise terörizme karşı mücadele etmek için global gayret gösterilmesi konusundadır. Buna göre 21. yüzyılda uluslararası terörizm, uluslararası barış ve güvenliğe karşı en ciddi tehditlerden birisini oluşturmaktadır. Ve bu tehdit bütün devletlere ve insanlığa karşı yönelmiştir. Bu terör belasına karş mücadele etmek esas olup bütün devletler en kısa zamanda terörizmle ilgili sözleşmelerde yer almaya ve uluslararası terörizm belasının ortadan kaldırılması için daha fazla gayret göstermeye çağrılmaktadır.[396]

İki gün sonra kabul edilen 14 Kasım tarihli ve 1378 nolu kararda açıkça Afganistan hedefi zikredilmekte, terörizmle mücadele ile Afganistan'a müdahale özdeşleşmektedir. Bu kararda Afganistan konusunda daha önce alınan kararlar ile 11 Eylül sonrası terör konusundaki kararlara birlikte atıfta

---

[392] ABD başkanlarından James Monroe'nun 1823'te Kongre'ye gönderdiği mesajda tanımını bulan ve "Monroe Doktrini" olarak bilinen dış politik tercih, Avrupa devletlerinin Amerika kıtasına, ABD'nin de Avrupa'daki politik gelişmelere karışmaması esasına dayanmaktadır. Monroe doktrini aslında tam bir izolasyondan çok Amerika kıtası dışındaki ülkeler karşı izolasyon öngördüğü için buna "ABD Türü İzolasyonizm" de denmektedir. Bir ülkenin dış politikasında başka ülkelerle siyasi, askeri, ekonomik ilişkilerini en aza indirme prensibine dayanan izolasyon (yalnızcılık-infiratçılık) stratejisinin Clinton tarafından uygulandığı iddiaları doğru olmamakla beraber, Clinton döneminde, tek süper güç olmasına karşın başta Balkanlar olmak üzere çatışmalara zamanında müdahale edilmediği ileri sürülmektedir. İzolasyon stratejisi ve uygulamaları için bkz.: Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanabul, Filiz, 1995; ss.246-254.

[393] İdris Bal, a.g.m., s.341.

[394] United Nations S/RES/1368 (2001), Security Council, 12 September 2001, 01-53382 (E).

[395] United Nations S/RES/1373 (2001), Security Council, 28 September 2001, 01-55743 (E).

[396] United Nations S/RES/1377 (2001), Security Council, 12 November 2001, 01-63301 (E).

bulunulmaktadır. Afganistan'ın güvenlik ve politik bakımdan aciliyeti bulunduğu, Taliban'ın Al-Kaide örgütünce Afganistan'ın terör ihraç eden bir üs haline gelmesine izin verildiği ve Bin Ladin'e güvenli bir sığınak haline getirildiği belirtilerek Afgan halkının Taliban rejimini değiştirmesi için gayretlerinin destekleneceği belirtilmektedir. Bunun için bütün Afganları, etnik grupları temsil eden, insan haklarına saygılı, cinsiyet, etnik grup ve ırk ayırımı yapmayan, Afganistan'ın terörle ve uyuşturucu trafiği ile mücadele dahil uluslararası yükümlülüklerini yerine getiren bir hükümetin oluşumu için bu ülkede bir geçiş yönetimi oluşturulmalıdır. Bunun için de bütün üye devletler böyle bir yönetim ve hükümeti desteklemeli, bu yolda Afganistan'ın topraklarının güvenliğinin sağlanması için Taliban kontrolüne son verilmelidir.[397]

6 Aralık tarihli 1383 sayılı karar, Afganistan'daki trajik kargaşaya son vermek, ulusal birliği sağlamak ve barış, istikrar ve insan haklarına saygı ve uluslararası toplum ile işbirliğini sağlamak üzere bu ülke halkına yardım etme gereğini vurgular. Böylece bu ülkenin bir terör üssü olarak kullanımına son verileceği belirtilir. Bunun için bütün Afgan gruplarının kurulan geçici yönetim ile işbirliği yapması ve insancıl yardım kuruluşlarına destek olması çağrısında bulunulur.[398]

Burada özetlenen 11 Eylül sonrasında BM Güvenlik Konseyi'nce Afganistan ve terörizm konusunda adım adım alınan kararlar ABD'nin isteği doğrultusunda çıkarken, diğer ülkelerin vetosu ile karşılaşmadı. Ve Afganistan'a BM Güvenlik Konseyi kararları gereği uluslararası barış gücü olarak NATO komutası altında ISAF (International Security Assistance Force) birlikleri gönderildi. 11 Eylül saldırıları sonucu, yine Güvenlik Konseyi kararları gereği teröristleri yakalamak ve cezalandırmak üzere Afganistan'ın özellikle kırsal kesimi yoğun olarak ABD bombardımanına tabi tutulmuştur. Sivil yerleşim yerlerinin ateş altında kaldığı bu olaylarda kaç kişinin öldüğü bilinmemektedir. Öte yandan Afganistan'dan terörist diye toplanıp Küba'nın güneyindeki Guantanamo üssünde tutulanların statülerinin ne olduğu, gerçekten terörist olup olmadıkları, cezalarının ne olduğu veya olacağı konusunda tartışmalar sürmektedir. Bütün bunlarla beraber kesin olan bir gerçek ise, ülke çapında sivil halktan binlerce insan öldüğü halde başta Bin Ladin terör hareketinin lider kadrosu 2005 yazı itibariyle yakalanmamış olup, zaman zaman televizyonlara çıkarak propaganda yapabilmektedirler.

[397] United Nations S/RES/1378 (2001), Security Council, 14 November 2001, 01-63845 (E).
[398] United Nations S/RES/1383 (2001), Security Council, 6 December 2001, 01-68109 (E).

D. Rusya'nın 11 Eylül'den Çıkar Sağlama Stratejisi

II. Dünya Savaşı'nda Japonya'nın Pearl Harbor'a baskın düzenleyerek ABD donanmasına ağır kayıplar vermesi ile ABD'nin savaşa katılması iç ve dış kamuoyu açısından zorunluluk haline gelmiş ve bu zorunluluk Hint Okyanusu'nda ABD'nin etkinlik kurması ile sonuçlanmıştı. Tıpkı bunun gibi ülkenin en önemli şehirlerinde ekonomik ve stratejik bakımdan önde gelen hedeflere yönelik saldırılar ve uğranılan yıkımın karşılığının ağır olacağı daha ilk günlerde ortaya çıktı. Bu saldırıları planlayan ve uygulayanların da "Afganistan kaynaklı" olmasıyla buranın ilk hedef olduğu kesinleşti. Ve yukarıda özetlendiği üzerinde BM zemininde Rusya'nın da desteğini alan ABD, "terörist avı" adı altında ve geniş bir hareket serbestisi ile Afganistan'a müdahale etti.

Rusya, daha Putin'in başbakanlığında Kuzey Kafkasya'da direnç noktası durumundaki Çeçenistan'da (birçok Rus yetkili ve yazar açısından Çeçenistan, bütün RF açısından direnç noktası olarak kabul edilmektedir) beklenen başarıya ulaşılamamış, kamuoyu oluşturmaya yönelik bazı uygulamalar, özellikle yerleşim yerlerinde patlayan bombaların gizli servis işi olduğunun ortaya çıkması ile yönetim daha da zor durumda kalmıştır. Dağılan SSCB'den sonra parçalanma tehlikesi ile karşı karşıya bulunan RF'nun kurtarıcısı gözüyle kendisinden çok şey beklenen Putin, gerek Federasyon bünyesinde gerekse BDT zemininde eski Sovyet cumhuriyetleri nezdindeki çıkışları beklenen sonucu vermemiştir. Genel olarak ülke çapında özel olarak Çeçenistan'da insan hakları ihlalleri ile sivillere saldırılar her fırsatta gündeme gelip buna karşın sınırlı sayıda Çeçen direnişçi karşısında ağrı kayıplar veren Rusya ekonomik sıkıntılar yanında dış politika açısından da zor günler yaşamakta idi. Bu şartlar altında yaşanan 11 Eylül saldırısı ile ABD'nin bu saldırıya dayanarak elde etmek istediği konuları Moskova yönetimi çok iyi değerlendirmiş, federasyon ve BDT bünyesinde yaşanan siyasi ve etnik çatışmaları, bu saldırılar ile oluşturulan terörist ve radikal nitelikli kavramlara aktarmıştır.

Daha önce Filistin kampları, 1980'ler ve 1990'larda Afganistan için olduğu gibi Çeçenistan'da zaman zaman uluslararası radikal grupların ve terör örgütlerinin barınağı haline gelmiştir. Arazinin yapısı, sınırların ve geçiş noktalarının kontrolünün zorluğu ile birlikte emperyalist Rusya'ya karşı "bağımsızlık haklı davası"na destek amacıyla Çeçenistan'a diğer ülkelerden gelenlerin gerçek niyetleri ve işlevleri ile gerek Çeçenler gerekse uluslararası kamuoyu açısından sonuçlarının, "vahhabî" radikalizminin Özbekistan'daki sonuçları ile önemli özdeş ve benzer yönleri bulunmaktadır:

".. Daha sonra 93-94'lerde ortaya çıkan 'vahabî'ler terimi, aslında 90'da Özbekistan KGB'si tarafından halk içinde yayılan düşünceydi. 90-91'lerde 'vahabî'ler ülkesi diye iddia edilen Suudî Arabistan'dan, kendisini dindar olarak kabul eden ama dinle alâkası olmayan paralı menfaatperestler Özbekistan'a gelerek bizim hocalarımıza akıl öğretmeye çalıştıkları bilinen gerçek. Özbekler, dindar millet, filan Mekke'den gelmiş, deyince onun eteğini öpme adeti vardır. Lakin bin üç yüz yıl şeriat ve sünnete bağlı olarak yaşayan halkın bir yılda 'vahabî' olması mümkün müdür? Buna inanan kimse ya ahmak veya münafıktır. Hükümete elbette ahmak demek zordur. Ama onu ikinci sıfatla nitelendirirsek ona hakaret olmaz. Özbekistan hükümeti 'vahabî' kelimesini o denli yaygınlaştırdı ki bugün bu uydurma kelime bütün komünist diktatörlerin ağzından düşmüyor. Hatta demokrat sayılan Yeltsin, onun mirasçısı Putin dahi 'vahabî' ile yatıp 'vahabî' ile kalkmaya başladılar. Bu kelime Batı dünyasında moda olan 'terörist', 'fundamentalist' düşünceleriyle rekabetleşecek hale geldi. Özbekistan Başkanının kendi memleketinde, Rusya yöneticilerinin Çeçenistan'da yaptıkları saldırılar, vahşîlikler 'vahabî' kelimesiyle aklandı. 'Vahabî' böylesine ilginç keşif oldu. Bunu, 1990'da Özbekistan'ın 'şanlı' KGB'si buldu."[399]

Moskova yönetiminin, aynı zamında "radikal dinci" söylemlere sahip olan 11 Eylül düzenleyicisi teröristler ile Sovyet sonrasında biroçok yerde olduğu gibi Kuzey Kafkasya'da parasal gücünü de kullanarak dini faaliyet görüntüsü ile siyasi amaç taşıyan "Vahhabî" grupları kullanarak Çeçen bağımsızlık direnişçilerini "teröristleştirmesi" zor olmadı. Burada "teröristleştirme", bağımsızlık veya siyasi haklarını arama hareketinin, radikal dini kavramlarla özdeşleştirilerek dünya kamuoyunda suçlanması anlamındadır. Halbuki, gerek Kafkasya'da gerekse Orta Asya'da "halkın kafasındaki İslam anlayışı, radikal İslami hareketlerin benimsediği İslam anlayışına uymamaktadır. Tarihsel açıdan da

[399] Muhammed Salih, "Dini Gruplar", *Yolname* (Son Redaksiyon), Çev.: Mahmut Özbek, Aralık 1999, Oslo-Norveç. Bu metni Word dosyası olarak bana gönderen Turgut Öztaşkın'a teşekkür ederim. Eserin ilk versiyonu daha önce yayınlanmıştır: *Yolnâme (Özgürlük Mücadelesi*), İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2002.

incelediğimiz takdirde, yerel halkın İslama bakışı farklıdır. Bu kişiler göre din, kendi kültürel ve etnik kimliklerini muhafaza edebilmek için ihtiyaç duyulan bir oluşumdur, faktördür."[400]

Rus medyası, daha 1990'ların sonuna doğru sık sık Kuzey Kafkasya'da insan kaçırmalardan söz etmeye başlamıştı. Bunu yaparken Çeçenlerin olumsuz koşullar içindeki durumunu ve bu kaçırmaların tespit edilebilen veya edilemeyen gerçek sorumlularına temas edilmeden doğrudan bütün Çeçenler suçlu ilan edilmekteydi. Durumu dramatikleştiren RF özel güvenlik birimleri, insan kaçırma ve işkencelerle ilgili görüntüler adı altında, birçok sahte olaylar da uydurarak video kayıtları yapıyor ve bunu Rus ve dünya kamuoyuna ulaştırıyordu. Böylece, Putin'in başbakanlık döneminde Dağıstan'da askeri operasyonlar başlamadan önce, Moskova artık Çeçenistan'ın uluslararası terörizm yuvası olmasıyla ilgili kamuoyu oluşturabilmiş, Çeçen mücadelesini destekleyenler dahil dünya kamuoyunda tereddütler oluşturmaya başlamıştı. Esasen bu olaylar, Çeçen halkının kurtuluş mücadelesine gölge düşürmeye, milli direniş azmini, gücünü sarsmaya, iç parçalanma doğurmaya yönelmiş tam bir provokasyon idi.[401] RF'nun federasyon politikası için olduğu kadar dış politikasında da direnç noktası durumundaki Çeçenistan'da, KGB şefliğinden başbakan ve devlet başkanlığına yükselen Putin önderliğinde, daha 11 Eylül öncesinde hazırlanan bu ortam, yeni dönemde RF'nun politikaları için oldukça kullanılışlı olacaktı.

ABD-Afganistan ve RF-Çeçenistan bağlamında bir kısmına işaret edilen benzerlikler yanında farklılıklar da bulunmaktadır. Afganistan, 1979'da ülkeyi işgal eden Rus ordusunun çekilmesinden sonra yıllarca bölünmüş bir ülke durumunda iken 1990'larda ABD'nin desteklediği Taliban'ın ülkede belirli bir denetim kurmasıyla beraber siyasi istikrarsızlık ve iç çatışmaların devam etmesine rağmen bağımsız bir ülke idi.[402] 11 Eylül sonrası ABD, geniş uluslararası desteğe sahip olarak meşruiyet sorunu yaşamadan böyle bir ülkeye müdahale etmiştir. Çeçenistan ise daha Sovyetler Birliği dağılmadan Cahar Dudayev önderliğinde bağımsızlığını ilan etmiş, ülke fiilen yıllarca bağımsız olarak yaşamış, ancak bu durum uluslararası arenada kabul görmemiştir. Burada önemli bir nokta RF ile Çeçenistan arasında imzalanan Hasavyurt Anlaşması'nın kendisi aslında Çeçenistan'ın bağımsızlık belgesidir, çünkü taraflar bağımsız devlet temsilcileri olarak belgeyi imzalamıştır. Ancak bu belgede, Çeçenistan'ın siyasi durumu hakkında Rusya kesin bir ifade kullanmamış, bu konuyu sonraya bırakmıştır. Bu yüzden Çeçenistan'da, daha 1999 öncesinde Hasavyurt Anlaşması'nın[403] süresi dolmadan Rusya'nın her yönden saldıracağı yönünde kanaat hakimdi.[404]

1999 yazında, Putin'in Kremlin'de yükselmesi ile birlikte önce Rusya'da yerleşim yerlerinde bombalar patladı, birçok siviller öldü. Daha sonra Dağıstan'da meydana gelen olaylar ve Rus ordusunun geniş kapsamlı Çeçenistan müdahalesi başladı. Rus ordusunun bütün hazırlıklarına rağmen, Çeçenistan şartlarında işi kolay değildi. Ancak öncelikle başta başkent Grozni olmak üzere yerleşim yerleri ve sivil halk ağır bombardımana tabi oldu. Haber ve görüntüler dünyaya ulaştıkça, Moskova yönetimi, dünya

---

[400] Ertan Efegil, "Rusya'nın Kültürel Emperyalizm Siyaseti ve Günümüz Orta Asya'sında İslam", *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, Der.: Ertan Efegil, Pınar Akçalı, İstanabul, Gündoğan Yay., 2003; s.79.

[401] Haleddin İbrahimli, *Değişen Avrasya'da Kafkasya*, Ankara, ASAM, 2001; s.70.

[402] SSCB'nin 1989'da Afganistan'dan çekilmesinden sonra, başta Türkiye olmak üzere birçok bölge ve Avrupa ülkesinin, özellikle Afganistan'daki güç gruplarının muhalefetine rağmen ABD'nin Usame Bin Ladin önderliğindeki Taliban'ı Afganistan'ın tek hakimi haline getirmesinin hiç hatırlanmaması önemli bir konudur. Çünkü, bu teröristleşme sürecinin asıl sorumlusu, o günkü program ve niyeti ne olursa olsun (ki bu bazılarının iddia ettiği gibi Rusların Afganistan'dan çıkarılması değil, zaten Ruslar bu ülkeyi terketmişti, Taliban'ın Afganistan'ın tek hakimi haline geldiği 1996 yılında ise zaten SSCB dağılmış olup, Afganistan'da bir iddiası sözkonusu değildi) ABD'deki ilgili kuruluşlar olduğu halde, cezasını Afgan halkı ve bölge ülkeleri çekmektedir. Öte yandan 11 Eylül saldırılarından iki gün önce özellikle AB ülkelerinin desteğini almış olan ve Taliban'a karşı mücadele eden Ahmet Şah Mesud'un öldürülmesi ile Taliban dışında Afganistan'da önemli bir hareketin bırakılmaması da dikkat çekmektedir.

[403] Hasavyurt Sözleşmesi, bir ateşkes anlaşması olup, 1994-96 Savaşı'nda, Dağıstan'ın Hasavyurt şehrinde, Rus ve Çeçen yetkililer, savaşı durdurmak ve Çeçenistan'ın bağımsızlığı meselesini bir kaç yıl sonraya bırakmak üzere imzaladıkları anlaşma idi. 17.05.2001 tarihli Ajans Kafkas sitesinde yer alan habere göre, Moskova dışında yaşayan Berezovski, Moskova'da yayınlanan bir haber programına, uydu bağlantısı ile katılarak, "Dünya tecrübesi göstermiştir ki, bir ulusla kuvvet kullanarak mücadele etmek imkansızdır. Ancak ikna etmekle mücadele olur" demişti. Rusya Devlet Başkanı Yardımcısı Sergey Yastrzhembskiy, Çeçenistan'daki sorunu halletmek için Hasavyurt anlaşmasının bir benzerinin bir daha tekrarlanmayacağını söyleyerek, "Eğer ilk savaşta, 1994-96 Çeçen kampanyasında, bütün problemler halledilseydi, şimdi Çeçenistan'da anti-terörist operasyonuna gerek olmayacaktı" diye cevap vermişti.
http://www.kafkas.org.tr/ajans/mayis/17_05_2001%20cecenler%20hasavyurt%20tekrarlanmayacak.html, 2005-07-23.

[404] Haleddin İbrahimli, a.g.e., s.62.

medyasının eleştirileri karşısında zor bir dönem yaşadı. 11 Eylül 2001 ise Rus yönetimi açısından ağır sabıka kayıtlarının silindiği, bundan sonraki haksız saldırılarının sorgulanmayacağı bir milat haline geldi.

E. Beslan Baskını ve Rus 11 Eylülü

ABD'deki terör saldırılarından sonra başka ülkelerdeki terör saldırıları için de o ülkenin "11 Eylül"ü deyimi yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandı.[405] Bunlar arasında İspanya'da metro saldırıları, İstanbul'da Sinagog ve İngiliz kuruluşlarına düzenlenen saldırılar, Beslan baskını ve son olarak 2005 yazında Londra ve Mısır'daki terörist saldırılar. Bu saldırıların hemen arkasında kullanılan örneğin "İngiliz 11 Eylülü"nün anlamı, terörist saldırı sebebiyle İngiliz yönetiminin insan hak ve özgürlüklerinde zorunlu kısıtlamalara giderek daha yoğun güvenlik tedbirleri alacağı, bunun yanında muhtemel saldırganlara karşı Uluslararası Hukuk gerekirse zorlanarak karşı salırıya geçileceğidir. 2004 yaz sonunda gerçekleşen Beslan baskının "Rus 11 Eylülü" olarak nitelenmesinin birçok boyutu vardır. Önce bu baskının gerçekleştiği koşullara bakalım:

Putin'in devlet başkanlığı ile birlikte, Sovyet sonrası Rusya'nın dağılma ve küçülme döneminin sona erdiği kanaati yaygınlaşmış, SSCB coğrafyasında yeniden etkinlik kurma hedefleri her fırsatta gündeme gelmiştir. RF'nun Nisan 2000'de ilan ettiği Ulusal Güvenlik Konsepti ve Askeri Doktrini'nin temeli, Batılı ülkelerde genellikle dile getirilen 'Rusya'nın bir dağılma süreci daha yaşayacağı' yönündeki görüşlere haklılık kazandırabilecek gelişmeleri önlemek amacıyla hazırlandığı kanaati ağır basmaktadır.[406] 11 Eylül süreci ile ortaya çıkan şartlar ise bir yönüyle bu amacın kapsamını genişletecek fırsatlar sunmuştur. Daha 11 Eylül'de önce Putin'in devlet başkanı olarak imzaladığı doktrinde Rus kültürünün yaygın kullnaımının desteklenmesi, RF vatandaşı olsun veya olmasın yurt dışındaki bütün Ruslara sahip çıkılmasını öngörülmesi, AGİT'in faaliyetlerinin eski SSCB ülkelerine kaymasına karşı çıkılması gibi hususlar, yeni doktrinin önemli ölçüde Kafkasya ve Orta Asya'da Moskova yönetimine "emperyalist/irredentist" görevler yüklediğini göstermektedir. Öte yandan sınırları ve içeriği belirsiz bir "çıkar" kavramının doktrinde sıkça kullanılması, RF'nun hareket serbestisini artırmaktadır.[407] Bu doktrin, RF'nun yeni strarejisinin iç hukuk temelini oluştururken 11 Eylül sonrası gelişmeler ve BM Güvenlik Konseyi kararları bir yönüyle Uluslararası Hukuk dayanağını oluşturmuştur.

RF'nun Sovyet döneminden aldığı miras olarak idari yapısı ile ülkenin coğrafi ve jeopolitik durumu yüzünden, yönetimi oldukça zor özellikler taşımaktadır. Bolşevik İhtilali şartlarında ve Stalin'in diktarörlüğünde hazırlanan 1936 Anayası ile belirlenen idari yapı, "Büyük Temizlik" ile II. Dünya Savaşı şartlarında yaşanan idamlar, katliamlar, işkenceler ve sürgünler ile tartışılmaz bir veri haline gelmiştir. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin özerk cumhuriyet ve bölgelerdeki şubeleri olarak örgütlenen birimlerde yöneticiler doğrudan parti hiyerarşisi içerisinde ve Moskova'nın kontrol ve denetimi altında seçilip görev yapmaktaydı. Kruşçev'le birlikte yönetimin belirgin özelliğinin parti totaliterizmi olduğu dönemde de idari bakımdan ciddi sorunlar yaşanmadı.[408] SSCB'nin dağılmasından sonra ise RF bünyesindeki 89 birimin her birinin yöneticisi o birim halkı tarafından seçilmeye başlandı. Bu durum, özerk birimlerde Moskova'nın denetimini güçlendirmekte idi. Çeçenistan sorunu çözülse bile fiilen Moskova'nın denetiminden çıkmış veya hızla uzaklaşmakta olan, fırsat kollayan başka birimler bulunmaktadır. SSCB sonrası, Federasyon Sözleşmesi'nin idari birimlerce kabulünde bazı sıkıntılar yaşandığı dikkate alındığında Moskova yönetiminin yerel yönetimlerin yetkilerini kısıtlama yönündeki bir hareketinin riskli olacağı açıktı.

Eylül 2004'de yaşanan Beslan baskınında Rus güvenlik güçlerinin müdahalesi sonucu 330 kişi ölmüş ve Putin bunu geniş çaplı bir idari reform için gerekçe göstermiştr.[409] Öncelikle özerk bölgelerin

---

[405] Bu konuda yorumlar için bkz.: Olga Oliker, "Terrorism in Russia: Preliminary Thoughts on the Beslan Attack", David Aaron, ed., *Three Years After, Next Steps in the War on Terror;* Santa Monica, Rand Corporation, 2005; ss.34-40; http://www.rand.org/pubs/conf_proceedings/2005/RAND_CF212.pdf
2005-07-24

[406] Kibaroğlu, a.g.m., s. 103.

[407] Osman Metin Öztürk, *Rusya Federasyonu Askeri Doktrini,* Ankara, ASAM, 2001; s.50. 21 Nisan 2000 tarihli Kararname ile yürürlüğe giren doktrinin tercümesi için bkz. aynı eser, ss.57-86.

[408] Bu konuda ayrıntılar için Kruşcev ve Brejnev dönemlerine bkz.: Alaeddin Yalçınkaya, *Yetmiş Yıllık Kriz: Sovyetler Birliği'nde Moskova Türkler İlişkileri*, 3. Bası, İstanbul, Beta, 2004.

[409] 11 Eylül saldırıları için sözkonusu olduğu gibi Beslan baskını için de karanlıkta kalan, RF yetkililerince araştırılıp aydınlatılması gereken birçok soru bulunmaktadır. Gerek teröristlerin patlayıcılarla birlikte Beslan'a ulaşmaları gerekse rehine olayının başlaması ile Rus güvenlik kuvvetlerinin bazı davranışları ve ihmali aşan bir takım hareketleri sonucu ölü sayısının bu derece yüksek olması, birçok bakımdan 1999'da Rusya'nın çeşitli bölgelerinde meydana gelen patlamaları hatırlatmaktadır ki,

özerkliğine son verip yöneticilerinin Moskova'dan atanacağı bir düzen kurmak üzere, uzun zamandır gündeme getirmeye çalıştığı reform için Putin yönetimi kolları sıvamıştır. Bu tür bir reform için önce Adige'den başlamak, demografik ve jeopolitik gerçekler dikkate alındığında başarı şansını artırmaktadır. Gelişmeleri endişeyle izleyen Adigeler, idari reform adı altında Adige bölgesini Ruslaştırma yolundaki projeye karşı, "Bu Oyunu Bozalım! Adigey Cumhuriyeti Feshedilemez!" başlığı ile konuyu uluslararasılaştırma yoluna gitmişlerdir.[410] Putin, başkan seçilmesinden sonra idari reform konusunu sık sık gündeme getirmesine rağmen uygulamaya geçemedi. "Rus 11 Eylül"ü olarak adlandırılan Beslan baskını ise Putin'e bu fırsatı vermiş oldu. Böylece, Putin'le başlayan "Federasyon"u sağlama alma ve yeniden çevreye hakim olma hedefine ulaşmak üzere idari reformları uygulamaya koyma gündeme gelmiştir. Uzun zamandır gündemde olmasına rağmen Beslan baskınını bahane ederek özerk cumhuriyetlerdeki devlet başkanlarını seçim yerine Moskova'dan atanma ile işbaşına gelmeleri yönündeki tasarılar konusunda, mevcut yapı, bu yapının siyasi ve sosyal gerekçeleri ile geleceği tahmin etmek üzere Rus yazar, Alexei Sitnikov'un düşüncelerini özetleyelim:

"Federalizm deyince üye ülkelerin tek başına elde edemeyecekleri bir sinerjiden, her birinin birlikte yararlandığı bir birlik sözkonusudur. Modern Rusya ise federal siyasi yapıdan *de facto* uniter sisteme sürüklenmektedir. Putin, mevcut yapısıyla federalizmin kötü şekillenmiş, etkisiz ve maksada zarar veren bir durumda olduğu yönünde siyasi elit ve sıradan Rusları ikna etmek için her türlü çabayı göstermektedir. Son kamuyou yoklamaları da bölgesel liderlerin doğrudan bölgede yaşayanlarca seçilmesine son verilmesi konusunda Putin'in kararını, halkın desteklediğini göstermektedir. Rusya federalizminin asıl problemi ülkenin hiçbir zaman etkili bir federal yapıya sahip olmamış olmasıdır. Aslında Moskova ve bölgeler arasındaki mevcut ilişkiler, Rusların bilhassa Sovyet dönemi etno-federalizm ve Yeltsin'in asimetrik federalizm düzenlemelerine dayanmaktadır. Sovyet döneminde, etnik cumhuriyetler günlük uygulamalar açısından nispeten bölgesel özerkliği yaşadılar fakat bu özerklik, parti ve devlet cihazlarının tam bir kontrolü altında gerçekleşti. Merkezi kontrollü herhangi bir yapıda olduğu gibi, Sovyet tarzı federalizm, dev enformasyon asimetrilerinin verdiği rahatsızlıktan kurtulamadı. İktidarda olduğu yıllarda bölgesel elitler, merkezi otoritelerle pazarlıkta ve sadakatlari karşılığı kişisel yararlar edinmede üstün durumdaydılar. Bu düzenleme hem merkez hem de bölgeler için tamamen etkisizdi. Gorbaçov merkezi yönetimin kontrolünü gevşettiğinde entik cumhuriyetlerin liderleri seçmenlerinden aldıkları kitle desteği dalgasıyla bağımsızlıklarını ilan ettiler. Sovyet döneminde Rusya kağıt üzerinde federal yapıya sahip olduğu halde, aslında bir üniter çerçeveye sahipti. Bu üniter yapı resmen özerk fakat merkezi parti kontrolünün emrinde olan bölgelerle birlikte idi. Bütün bu numaralar bittiği zaman Sovyetler Birliği çöktü ve bağımsızlık dalgası yeni bağımsız Rusya Federasyonu'na ulaştı. Yeltsin'in bölgesel liderlere, istedikleri kadar çok özerklik vermekten başka seçeneği yoktu. ... Yeltsin dönemi bölgesel liderleri, merkezi hükümete karşı gittikçe sertleşmeye başladılar. 1995'den sonra doğrudan seçim, yöneticilere alternatif bir meşruiyet kaynağı sundu. Kremlin ile konuşurken, pazarlık sanatına ilaveten halkın iradesini kullanabildiler. 1998 mali krizi ekonomik iyileşmeye neden oldu, öyle ki aşama aşama yöneticilerin kontrolü altındaki kaynaklar arttı. Federal ilişkiler sistemi son derece istikrarsız hale geldi. Kremlin yeni güçlü yöneticileri gözetmenin ilave maliyetlerine katlanmaya başladı. Nihayet Beslan trajedisinin ertesinde Putin, doğrudan valilik (bölgesel lider) seçimleri kurumuna son vererek sorumlulukları azaltmaya karar verdi. ... Peki Rusya'yı üniter bir devlet olarak yönetmek mümkün mü? Cevap kesinlikle hayır. Öncelikle, ülkenin büyüklüğü bir dereceye kadar bölgesel özerkliği gerekli kılmaktadır. Bu özerklik gündelik kararlarla sınırlandırılmamalı fakat, bölgelere anayasal sınırlar içinde iç politika konularında manevra yapmak için yeterli alan verilmelidir. ... Şu bir gerçek ki milliyetçi duygularla ortaya çıkan protesto, sosyal faktörlere dayanandan çok daha hızlı bir şekilde yayılır. Herhangi bir üniter devlette, milliyetçi bir yakınma derhal global seviyede genişler, çünkü merkezi hükümet halk egemenliğinin tek kaynağıdır. Rusya, çıkarları birbiriyle çatışan yüzlerce farklı etnik gruba vatandır. Halk tarafından seçilmiş ve meşru bölgesel liderler bu çatışmaların çoğuna federal yetkililerden çok daha iyi bir şekilde çözüm bulurlar. Son olarak, desantralizasyon dünyada artan bir şekilde büyük ve farklı milletler arasında global bir trend haline gelmiştir. ABD, İsviçre, Kanada, Almanya ve Avustralya da dahil başarılı federasyonlar mahalli bağımsızlığı ve sorumluluğu teşvik etmektedirler. Hindistan, Brezilya ve Meksika gibi pek

---

bu patlamalar Çeçenistan ve Dağıstan'a müdahalenin gerekçesini oluştururken Beslan baskınına da idari reforma gerekçe olarak bakılmaktadır; Fikret Ertan, "Beslan Soruları", *Zaman*, 03.09.2005.

[410] "Bu Oyunu Bozalım! Adigey Cumhuriyeti Feshedilemez!", http://www.kafkas.org.tr/adigeystatu/kafkas_cumhuriyetleri_yok_ediliyor.html 2005-05-20

başarılı olmayanlar ise etkin olmayan merkezileştirme mekanizmalarıyla mücadele etmektedirler. Bununla beraber güçlü merkezileşme trendi ortaya çıktıkça, Rusya federalizmi tarihi de hemen hemen biter. ..." [411]

Yaklaşık beş asırlık bir süre içerisinde Moskova Knezliği'nden süper güç haline gelen Rusya'nın 1990'larla birlikte başlayan gerileme döneminin 21. yüzyıl başında durdurulması için idari reformlar yanında dış politikada da radikal değişikliklere ihtiyaç duyulmuştur. İç politika-dış politika ilişkiler genel olarak iç çevre ve dışı çevre arasındaki bağlardan hareketle her ülke için son derece önemlidir.[412] Özellikle demokrasi ile yönetilen ülkelerde, dış politika kararlarının da nihayet halkın seçtiği kurum ve kuruluşların elinde olduğu önemli bir gerçektir. Seçimle işbaşına gelme ve seçimle görev süresini uzatma gibi uygulamlar, görünüşte de olsa RF için de geçerlidir. Ancak, bu ülkelerdeki demokratik katılım süreçlerinin daha emekleme döneminde olduğu, halkın kararlara katılımının veya karar vericileri denetlemesinin son derece yetersiz olduğu bir gerçektir. Bununla beraber, günümüz iletişim teknolojisinin sunduğu imkanlardan demokrasisi gelişmemiş ülke halklarının de önemli derecede yararlandığı diğer önemli bir gerçek. Bu durumda halkın güven ve desteği ile birlikte uygulanan politikaların halka benimsetilmesine, halkın ülke ve yöneticilerine güven duymasına, devletin ve toplumun geleceği konusunda iyimser duygulara sahip olmaya, Rus yöneticileri ve Putin de ihtiyaç duymaktadır.

Sürekli gerileyen ve küçülen, başka ülkelerin politikalarını peşinen kabulden başka çaresi olmayan, çıkarlarına aykırı olduğu açık kararları benimsemek zorunda kalan bir yönetimin uzun ömürlü olamayacağını Moskova yönetimi de bilmektedir. Rusya'nın yaşadığı ekonomik ve askeri olduğu kadar sosyal ve moral çöküntü, SSCB'nin dağılmasından sonra da devam etmiştir. 1990'larda Çeçenistan'da Rus askeri ile birlikte halkın devlete olan güven ve inancı büyük yara almıştır. Bu şartlar altında Putin iktidarı ve 11 Eylül, dikkatleri daha fazla dış dünyaya çekerken, benzer sorunların yaşandığı ülkelerle özdeşlik kurularak benzer stratejiler uygulamanın fırsatları ortaya çıkmıştır. Bu arada artan petrol fiyatları ile Rus ekonomisinin iyileşmesinin bu gelişmelere olan katkısı son derece önemli olup, ayrı bir konudur.

Çeçenistan sembolünde düğümlenen ve Kuzey Kafkasya'da güvenlik ve "terörle mücadele" olarak uygulanan politikalar, bir bütün olarak RF'nun iç yapısı ve idare sistemini de etki alanına almıştır. Bu anlamda Putin önce ABD'de, daha sonra diğer ülkelerde gerçekleşen terör saldırılarından yararlanmıştır. Bu saldırılara dayanarak ABD'nin terörle mücadele gerekçesiyle, fiilen tek süper güç olma konumunu yeni nüfuz bölgeleri kurma yönünde genişletmesi ise Moskova yönetimi açısından 1990'larda yaşanan gerilemenin devamı olarak kabul edilmiş ve bu duruma karşı politikalar geliştirmek için fırsat kollanmıştır.

[411] Alexei Sitnikov, "A Brief of Russian Federalism", *TheMoscowTimes*, February 4, 2005, Issue 3099, p.8, http://www.themoscowtimes.com/stories/2005/02/04/005.html, 2005-02-07.
[412] Faruk Sönmezoğlu, a.g.e., ss.191-203.

F. BDT Ülkelerinde ABD Üsleri

BM Güvenlik Konseyi kararları ile uluslararası hukuk açısından da meşru bir temele oturtulan Afganistan'a müdahale için ABD bölge ülkelerinde üsler kurmak zorunda olduğunu ileri sürdü. Kısa bir süre içerisinde eski Sovyet cumhuriyeti, bugünkü BDT üyesi olan Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Azerbaycan ve Gürcistan'da ABD üsleri kuruldu. Rusya'nın ABD'ye bölgede askeri üsler kurmasında kolaylık göstererek uzlaşma yoluna gitmesini, stratejik bir adımdan ziyade taktik bir politika olarak kabul edilmektedir.[413] Daha önce BDT zemininde askeri, siyasi ve ekonomik bakımdan eski Sovyet cumhuriyetlerini yeniden etkisi altına almaya çalışan RF, bu gelişmelerle önemli mevzilerini kaybetmiş oluyordu. Bununla beraber, Rusya'nın ekonomik durumu ile konjonktürel şartlar, böyle bir gelişmeye karşı koymanın doğru olmadığını gösteriyordu. Öte yandan Yeltsin döneminde imzalanan sözleşmelerin kağıt yığınlarından başka bir şey ifade etmediği BDT'ye Putin görevinin başlangıcında daha büyük işlevler yüklemeye kalktı. Ancak kısa zamanda bundan sonuç alınamayacağını gördü.[414]

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, başta Kafkasya ve petrol boru hatları olmak üzere birçok alanda Türkiye ile RF rekabet etmişti. 11 Eylül sonrsı BDT ülkelerinde ABD üsleri kurulurken de Türkiye'yi devrede görmekteyiz ki bu durum da Rusya açısından diğer bir olumsuzluk nedenidir. Türkiye daha önce bölge ülkelerinin yeni düzene geçişinde ekonomik, sosyal ve siyasal bir model olarak kabul edilmişti. Terörist saldırılarla birlikte Türkiye'ye askeri ve stratejik bir rol verildi. Türkiye bu ülkelerle yeni askeri işbirliği ve eğitim anlaşmaları imzaladı. Önce Özbekistan ve Kazakistan'a daha sonra Kırgızistan'a askeri yardımda bulundu. Bu ülkelerin hava sahası ve askeri üslerini, Afganistan'a müdahaleden önce ABD'nin kullanımına izin vermelerinden sonra Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı personeli, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da, hava operasyonlarında kullanılmak üzere muhtemel havaalanları konusunda araştırmalar yaptılar.

Daha 1997 yılında Türkiye Gürcistan'a askeri yardımda bulunmaya başlamıştı. Terör saldırıları sonrasında ABD'nin Gürcistan'da üs kurma kararından sonra Türkiye'nin Gürcistan'la daha önce kurulmuş olan işbirliği önem kazandı. 4 Haziran 2002 tarihinde Kazakistan'ın Almatı şehrinde toplanan "Asya'da İşbirliği ve Güven İnşası Tedbirleri İçin Zirve Toplantısı"na Türkiye'nin yanında Çin, Rusya, Hindistan, Pakistan, Filistin, İsrail, Mısır, İran, Moğolistan, Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Afganistan ve Azerbaycan katıldı. Liderler "Terörün Kökünün Kazınması ve Medeniyetler Arası İşbirliğini Desteklemeyi Amaçlayan Deklarasyon"u imzaladılar.[415]

Terör saldırılarının hemen arkasından başlayan Orta Asya ve Kafkasya trafiği sonucunda Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile Azerbaycan ve Gürcistan'da daimi ABD üsleri kuruldu. 12 Kasım'da ABD ve Özbekistan hükümetleri terörün bölge ve dünya barışı için ciddi bir tehdit oluşturduğunu ortak bir beyanatla duyurdular. Buna karşı ise birlikte mücadele etmeye karar verdiler. Bu amaçla Özbekistan hava sahası ile gerekli askeri ve sivil hava alanı imkanlarını ABD'nin kullanımına sunduğunu açıkladı.[416] 30 Kasım'da Taşkent'te yapılan basın toplantısında da Özbekistan'ın askeri ve sivil imkanlarının kullanılması konusunda benzer ifadeler dile getirildi. ABD'nin burada bir askeri üs kurup kurmayacağı sorusuna ABD Generali Tommy Franks her iki ülkenin karşılıklı çıkar temelli olarak askeri alanda işbirliği yaptıklarını söyledi.[417] 15 Kasım'da GUUAM grubu ülkeleri olarak bilinen Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova ile ABD tarafından düzenlenen basın toplantısında, 2001

---

[413] İdris Bal, "Turkish Model as a Foreign Policy Instrument in Post Cold War Era: The Cases of Turkic Republics and the Post September 11th Era", s.341.

[414] BDT konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: A. Yalçınkaya, "İdealizm-Uluslararası Örgütler Bağlamında Bağımsız Devletler Topluluğu".

[415] Hüseyin Bağcı, Şaban Kardaş, "Post-September 11 Impact: The Strategic Importance of Turkey Revisited", Der.: Idris Bal, *Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era*, Boca Raton, Florida, Brown Walker Press, 2004; s.436-437, (421-455).

[416] PRESS STATEMENT, Richard Boucher, Spokesman, Washington, DC, October 12, 2001, *Joint Statement Statement between the Government of the United States of America and the Government of the Republic of Uzbekistan*; http://www.yale.edu/lawweb/avalon/sept_11/joint_001.htm, 2005-07-24.

[417] U.S. Embassy, Tashkent, Uzbekistan Intercontinental Hotel, October 30, 2001, *Press Conference With U.S. General Tommy Franks, Commander-in-chief Of The U.S. Central Command (CENTCOM) Tashkent, Uzbekistan; October 30, 2001*, http://www.yale.edu/lawweb/avalon/sept_11/joint_001.htm

yılında yukarıda özetlediğimiz BM Güvenlik Konseyi kararlarına atıfta bulunularak, terörizme karşı ortak mücadele edileceği ve bu yönde gerekli desteğin verileceği belirtildi.[418]

Sovyetler sonrasında Rusya dışındaki ilk askeri üs, yukarıda belirtildiği gibi Putin'in devlet başkanlığına gelişinden sonra Kırgızistan'da kurulmuştur. 11 Eylül'den sonra ise aynı ülkede ABD askeri üssü kurulmuştur. 1 Kasım'da yapılan Kırgızistan Devlet Başkanı Akayev'in Amerikan halkına yönelik açıklamasında, Kırgız halkı ve yöneticilerinin 11 Eylül trajik saldırılarından dolayı duydukları üzüntü dile getirilmiş ve ABD ile aynı acının paylaşıldığı belirtilmiştir. Buna karşın ortak mücadele kararı bildirilmiş ve Kırgız hava sahasının bu amaçla kullanımına izin verildiği duyurulmuştur.[419] Burada ilginç olan durum ise, Kırgız liderinin ülkesinin kullanımı için öncelikle ABD'ye davette bulunmasıdır. 18 Şubat 2002'de düzenlenen basın toplantısında ABD birlikleri komutanı General Richard Myers, Manas hava üssünün iki ülke ilişkilerinin gelecekte gelişmesinde çok daha faydalı olacağını belirtir ve Kırgızistan devlet başkanı ve halkının ABD'ye terörle mücadele konusndaki desteklerinden dolayı teşekkürlerini sunar. Rus Interfax ajansı muhabirinin, Rus askeri güçlerinin de Manas havaalanında konuşlanmış olan Koalisyon güçleri arasında yer alıp alamayacağı yönündeki soruya, Myers böyle bir konuda bilgisi olmadığını söylemiştir.[420] Buradan, Putin yönetimi ve Rus kamuoyunun, koalisyon güçleri ile birlikte Orta Asya'daki üslerde yer alma beklentisi içerisinde olduğu anlaşılmaktadır ki böylece Rus askeri yeniden bu ülkelere bir başka kimlikle, BM şemsiye altında, terörle savaşa destekçi olarak girmiş olacaktı. Benzer görüşme ve toplantılar Tacikistan, Gürcistan ve Azerbaycan ile yapılarak hepsinden destek alınmış ve peyderpey bu ülkelerde askeri üsler kurulmuştur.

Gürcistan ile askeri işbirliği konusu gündeme gelirken Gürcistan'ın yaşadığı sorunlar ve ihtiyaçlar öncelikle konu edinmiş, böylece BDT zemininde etnik temelli çatışmalardan bunalmış olan bu ülke 11 Eylül sonrasında kendi geleceği ve güvenliği açısından yeni fırsatlar kazanmıştır.[421]

---

[418] U.S. DEPARTMENT OF STATE, Office of the Spokesman, November 15, 2001, *Joint Statement on Terrorism by United States, Georgia, Ukraine, Uzbekistan, Azerbaijan, and Moldova; November 15, 2001;* http://www.yale.edu/lawweb/avalon/sept_11/joint_005.htm, 2005-07-24.

[419] October 1, 2001, Askar Akayev, President Kyrgyz Republic, *An Appeal To The American People, Statement of Askar Akayev, President Kyrgyz Republic; October 1, 2001*, http://www.yale.edu/lawweb/avalon/sept_11/kyrgyz_001.htm, 2005-07-24.

[420] Press Conference With General Richard B. Myers, Chairman Of The U.S. Joint Chiefs Of Staff Bishkek, The Kyrgyz Republic February 18, 2002; http://www.yale.edu/lawweb/avalon/sept_11/myers_001.htm, 2005-07-24.

[421] *Deputy Secretary Wolfowitz Media Availability with President of Georgia; October 5, 2001*, http://www.yale.edu/lawweb/avalon/sept_11/state_dept_brief011.htm, 2005-07-24.

G. Şanghay İşbirliği Zemini'nde Bir Dönemin Sonu

Şanghay İşbirliği Örgütü, ilk defa 1996'da, "Şanghay Beşlisi" adıyla Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan devlet başkanları tarafından imzalanan deklarasyonla duyurulmuştur. 2001'de Özbekistan'ın örgüte katılımı ile "Şanghay Altılısı" haline gelmiştir. Günümüzde kuruluş adından hareketle zaman zaman "Şanghay Beşlisi" dendiği gibi, daha çok örgütün resmi adı olan "Şanghay İşbirliği Örgütü" (ŞİÖ) adı kullanılmaktadır. Bu örgüt ile Rusya ve Çin bir yönü ile çok kutuplu uluslararası sistem konusunda uzlaşarak ABD'nin tek süper güç olma politikasına karşı çıkış yapmışlarıdır.[422]

Daha 1993 yılında Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ortak sınırlar konusunda diplomatik diyalog başlattı. 26 Nisan 1996'da bu beş devletin başkanları Şanghay'da toplanarak sınır konularında 14 maddelik bir anlaşma imzaladılar. Temmuz 2000'de adı geçen beş ülkenin liderleri ile Özbekistan Devlet Başkanı (bu tarihte gözlemci olarak) diplomatik, ticari, askeri ve teknik konularda devletlerarası işbirliğini ilerletme konusunda anlaştı. Uyuşturucu ve silah kaçakçılığı ile terörizm, siyasi bölücülükle ortak mücadele ve su, enerji ve ulaşım altyapısı gibi sınır ötesi konularda anlaşmazlıkların çözümü konusunda karar verildi.[423]

ABD'nin 11 Eylül sonrasında petrol ve doğal zengini ülkeler ile bu ürünlerin geçiş yolu üzerindeki stratejik bölgelerde, Afganistan'a müdahale ile terörizmle mücadele gerekçesiyle askeri üsler kurmasına, RF karşı çıkmadığı gibi, yukarıda belirtildiği üzere daha çok taktik bir politika ile destek verdiği görülmüştür. Çin'in de bu konuda ciddi bir muhalefeti görülmediği gibi Almatı Deklarasyonu'a da imza atarak terörle mücadele konusunda destek verdi. 11 Eylül'den uzaklaştıkça, RF'nun realpolitik gereği, daha önce karşı çıkamadığı, kendi nüfuz bölgesi kabul ettiği BDT ülkelerindeki ABD askerinin varlığının, geçen zaman içerisinde anlamını yitirdiğini ileri sürmüştür. Aslında hem RF hem de Çin, Kafkasya ve Orta Asya'daki ABD askerine karşı, BM'de Irak ve Sudan'a müdahale desteği vermeyerek tavrını belli etmiştir.

RF ve Çin önderliğindeki ŞİÖ, bu konudaki asıl çıkışını 5 Temmuz 2005 tarihinde Kazakistan'ın başkenti Astana'daki toplantısında duyurmuştur. Bu toplantı sonrası yayınlanan ortak açıklamada, RF ve Çin ile birlikte Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan liderlerince, Afganistan'daki askeri operasyonun 'aktif bölümünün sona erdiği'ne işaret edilerek ABD önderliğindeki uluslararası koalisyondan, Orta Asya'daki askeri varlığını geri çekmesi için bir takvim açıklaması istenmektedir. Söz konusu Astana Bildirisi'nin dikkat çeken diğer bir yönü ise, bu toplantıdan bir hafta önce Putin ile Çin lideri Hu Jiantao'nun Moskova'da yaptıkları zirveden sonra yayınladıkları ortak bildiride dile getirilenlerle örtüşmesidir. Bu durumda bir hafta önce iki liderin ABD karşıtı hazırladıkları metin, Astana'da diğer Orta Asya ülkeleri tarafından da imzalanmıştır.[424] Bu toplantıya Iran, Hindistan ve Pakistan gözlemci üye olarak katıldılar.[425]

Astana Bildirisi üzerinden daha bir hafta geçmeden 7 Temmuz'da Londra'da metro ve otobüslerde patlayan bombalar ile "İngiliz 11 Eylül"ü olarak adlandırılan terör saldırıları sonucu 56 kişi ölmüş, bundan tam iki hafta sonra 21 Temmuz'daki aynı şehirdeki patlamalar sonucu ise ölen olmadığı halde korku ve endişeye sebep olmuştur. Bunun hemen arkasından Mısır'ın turistik kenti Şarm El Şeyh'te patlayan bombalarla 88 kişi ölmüştür. Arka arkaya gelen bu üç saldırının hemen herbirinden sonra, önemli bir delil bulunamadığı halde saldırıların Afganistan kökenli "El-Kaide" bağlantılı Pakistanlı militanlarca gerçekleştirildiği veya zanlıların bu örgütle irtibatlı olduğun sık sık vurgulanmıştır. Böylece saldırıların "11 Eylül meşruiyetini" yeniden kurma ve sağlamlaştırma strarejisine araç olarak kullanılacağı görülmektedir.[426] Olayın failleri ile son derece organize terörist saldırıyı planlayan, destek veren,

---

[422] Örgütün kuruluşu ve gelişmesi konusunda bkz.: İdris Bal, "Rise of Shanghai Cooperation Organization (SCO) in Eurasia: Is it an Effective Toll in a New Big Game", Ertan Efegil, (Ed.), *Geopolitics of Central Asia in the Post Cold War Era: A Systematic Analyses,* Harlem: The Research Center for Azerbaijan and Turkestan, SOTA, the Netherlands, 2002.

[423] Gregory Gleason, "Inter-State Cooperation in Central Asia from the CIS to the Shanghai Forum", *Central Asian Survey,* Nov. 2001, s.15.

[424] Semih İdiz, "Orta Asya Ülkeleri Moskova ve Pekin'e Yöneliyor", *Milliyet,* 7 Temmuz 2005; s.18.

[425] http://newest.warblogging.com/link/259, 2005-07-25.

[426] 26 Temmuz 2005 tarihli *Milliyet*, s.14, büyük puntalarla Şarme El Şeyh haberi başlığı için "Yine Pakistanlılar" başlığı altında haberi verirken, haber metninde Pakistanlıların şüpheliler arasında olduğu belirtilmiştir. Daha sonra Pakistanlıların olayla ilgili

uygulayanlar konusunda ikna edici deliller bulunamadığı halde dünya ve İngiliz kamuoyunun öncelikle Irak'taki koalisyon güçlerinin varlığını gittikçe daha çok sorguladığı, aynı zamanda Afganistan ve çevre ülkelerde ABD ve koalisyon güçleri askeri varlığının geri çekilmesi talebinin sesli olarak dile getirildiği bir sırada gündeme gelen saldırılar, şüphesiz bu yöndeki eleştiri ve talepleri bir süre için rafa kaldıracaktır. Pakistan'ın Orta Asya'nın yanıbaşında, Afganistan'a komşu bir ülke olduğunu bu noktada hatırlamak gerek.

2003 yılı sonunda bir Güney Kafkasya ülkesi olan Gürcistan'da başlayan "renkli devrim", daha sonra Ukrayna ve Kırgızistan ile devam etmiştir. Sırada daha başka Kafkas ve Orta Asya ülkeleri olduğu sanılmaktadır. Özbekistan'da bu cümleden sayılabilecek olaylar yaşandığı halde, gösteriler kanlı bir şekilde bastırılmış ve devlet başkanı yerini muhafaza etmiştir. Gürci lider Şevardnadze, genel olarak ABD yanlısı politikalar izlediği halde, RF ile de dengeyi gözetmiştir. Başta Güney Kafkas Koridoru olmak üzere, GUUAM, Bakü-Tiflis-Ceyan gibi birçok projede Rusya karşıtı olmuştur. Buna rağmen dış destekli gösteriler sonucu Şevardnadze, ABD'de yaşayan genç politikacı Saakaşvili'ye başkanlık koltuğunu bırakmak zorunda kalmıştır. Ukrayna'da da benzer süreç yaşanmış daha sonra, Kırgızistan'da yukarıda belirttiğimiz gibi 11 Eylül sonrası ülkesine ABD askerini davet eden Akayev de dış kaynaklı gösteriler sonucu başkanlığı bırakmak zorunda kalmıştır. Hemen arkasından Özbekistan'da meydana gelen olaylar sonucu bu ülkede de yönetim değişikliği beklenmekte idi. Ancak Özbek lider Kerimov bu gösterileri bastırmasından bir müddet sonra Astana'ya giderek ABD'nin çekilmesi konusunda takvim vermesinin gerektiğine dair deklarasyona imza atmıştır.

11 Eylül sonrası ABD'nin diğer bölgesel ve global güçlerin ciddi bir muhalefeti ile karşılaşmadan Afganistan'a müdahale bahanesiyle Kafkasya ve Orta Asya'da üsler edinmesini, terörist saldırılardan alınan meşruiyetle ilerleme dönemi olarak kabul etmek mümkündür. Irak'a müdahalede ise BM zemini ile dünya ve ABD kamuoyu nezdinde önemli muhalefet seslerinin yükselmesini, buna karşın Irak'a müdahalenin gerçekleşmesi ve halen sürmesini duraklama dönemi olarak görebiliriz. ŞİÖ zemininde dile getirilen aykırı sesler ise bu konuda geri çekilme zamanının geldiğine işaret etmektedir. ABD'nin Kafkasya ve Orta Asya'da varlığı, RF açısından olumsuz bir durum olduğu halde, geri çekilmesi Moskova'nın hareket serbestisini artıracağı anlamına gelmektedir. Bu yüzden ilk talepler Moskova'da dile getirilmiştir. Bununla beraber Londra ve Mısır'da patlayan bombalar ile ölen ve yaralanan insanların dramatik görüntüleri ile birlikte zikredilen "saldırıların Afganistan kökenli El-Kaide teröristlerince düzenlendiği sanılıyor" türünden cümleler, aradan geçen zamanda doyurucu bilgi ve delil vermediği halde, ABD askeri varlığının Irak'ta olduğu gibi Kafkasya ve Orta Asya'da daha uzun süre kalacağını göstermektedir.

RF, BDT'yi Putin'le birlikte emperyalist-irredentist dış politika hedeflerine ulaşmak için daha aktif olarak kullanmak istediği halde bundan sonuç alamaycağını farketti. Bununla beraber, yeni süpergüç adaylarından Çin ile birlikte Şanghay İşbirliği Örgütü'nü, gerek eski cumhuriyetler üzerinde etkinlik kurmak gerekse ABD'nin bölgeden çekilmesini sağlamak için daha etkili bir şekilde kullanmaya başladı. Bununla birlikte, ŞİÖ'nde Güney Kafkas cumhuriyetlerinden hiçbir üye bulunmayıp, İran'ın da Astana toplantısına gözlemci olarak katıldığını hatırlatalım. Moskova yönetimi, 19. yüzyıl boyunca, Orta Asya zenginliklerine ulaşmak için önce Kafkasya'yı alma gereği gördüğü için bu uğurda yıllarca savaşmıştır. Gerçekten de Şeyh Şamil önderliğindeki Kafkas direnişinin kırılmasından sonra yaklaşık 20 yıl içerisinde bütün Orta Asya, Çarlık egemenliği altına girmiştir. Gerek Bolşevik İhtilali döneminde gerekse İkinci Dünya Savaşı'nda başta Azerbaycan olmak üzere Kafkasya'yı yenetimi altında tutmak, Moskova'nın

---

olmadığı ortaya çıktığı halde aynı haber ölçeği ile kamuoyu aydınlatılmamıştır. Ülkesine yönelik tehlikeyi gören Pakistan devlet başkanı Müşerref, yoğun bir denetim uygulaması ile yüzlerce kişiyi tutuklatmıştır. Medya gücü ile kamuoyu, Pakistan aleyhine kışıkırtılarak, Pakistan'a müdahale sözkonusu olabilecektir. Sami Kohen bu gelişmelerdeki yanlışlığı şöyle dile getirmektedir: "Son zamanlarda yaygınlaşan terör saldırılarının 'tek müsebbibi' olarak Pakistan'ı (veya Pakistan'daki El Kaide 'mekezi'ni) göstermek ne kadar gerçeği tam yansıtmıyorsa, bu eylemlerin 'derindeki nedeni' konusunda öne sürülen bazı argümanlar da o ölçüde yanıltıcı oluyor"; "O Kadar Basit Değil", *Milliyet*, 27.07.2005. Gerek Mısır'da gerek Londra ve diğer ülkelerde bu çapta bir saldırıdan sonra güvenlik birimlerinin geniş çaplı operasyonlarla en ufak kanıtı değerlendirmesi, bütün zanlıların peşine düşmesi ve sorgulaması gerekir. Bu safhada peşinen mahkumiyet veya bulunan kanıtların hemen kamuoyuna sunulması, soruşturmayı zorlaştırır, gerçek suçlulara ulaşmayı imkansız kılar, medyayı kullanan güç odaklarının cinayetleri başka amaçlarla kullanmasına yol açar. Yukarıda Sami Kohen'in de belirttiği gibi, sorun saldırıların araştırılmasında değil, fakat medya destekli hedef şaşırtma veya gerçek terörist sonuçta Pakistanlı çıksa bile (Mısır'daki saldırıların sorumlarının Pakistanlı olmadığı kesinleşti) tıpkı Afganistan'da olduğu gib bir ülke ve halkının mahkum edilmesindedir.

temel hedefleri arasında yer almıştır. Bugün için ilginç bir gelişme ise, Azerbaycan ve Gürcistan'ın Türkiye ve ABD ile sıkı işbirliği içerisinde olması nedeniyle, RF bölgeyi Orta Asya ve güneyden kuşatmış olmasıdır.

Öte yandan ŞİÖ zemininde olmasa bile Çin'in Ermenistan ile de stratejik işbirliği vardır. RF ve İran'dan destek görmekle beraber bölgede izole edilmiş durumdaki Ermenistan, Kafkasya'da Türkiye ve Azerbaycan arasında "demirperde" görevini yerine getirmek ve bu ülkeler aleyhine sürekli genişlemek biçimindeki tarihi hedeflerini hiçbir şekilde günlük politikalara feda etmeme stratejisi güderken, Doğu Türkistan sorunu yüzünden Çin yönetimi de son derece ihtiyatlı bir şekilde uzun vadeli ve geniş kapsamlı politikalar çerçevesinde Ermenistan ile işbirliğine girmiştir.[427]

Diğer bölgesel güç durumundanki Hindisan'ın bunun yanında Pakistan ve İran'ın ŞİÖ zemininde RF ile işbirliğine girmesi ve işbirliğini dışa yansıyan ilk mesajının 11 Eylül sonrası ABD'nin bölgeye yerleşmesini hedef alması, diğer Asya ülkeleri için olduğu gibi Rus dış politikasında yeni bir dönemin başladığını göstermektedir.

[427] Haleddin İbrahimli, *Değişen Avrasya'da Kafkasya*, Ankara, ASAM, 2001; ss.50-51.

SONUÇ

Soyvetler Birliği, 1979 Afganistan müdahalesi ile birlikte batağa saplanmış, ekonomik, idari ve sosyal sorunlar artarak büyümüş ve 1991'e gelindiğinde birlik dağılmıştır. Bu arada Varşova Paktı bünyesinde, Moskova'ya karşı sesler giderek yükselmiş, önce askeri pakt dağılmış, daha sonra birlik üyelerinin arka arkaya gelen bağımsızlık ve egemenlik ilanlarından sonra Aralık 1991'de BDT'nun kuruluş ilanı ile birlikte SSCB tarihe karışmıştır. Bir taraftan Kafkasya ve Orta Asya'daki yeni bağımsız devletler, beklenmedik bu gelişme ile büyük ekonomik ve idari sıkıntılar yaşarken, diğer taraftan RF yaklaşık 150 yıldır kontrolü altında bulundurduğu zengin enerji ve hammadde kaynağı ülkeleri kaybetmenin travmasını yaşamıştır. Moskova'daki yönetim, Sovyet sisteminin çöküş sancılarını yaşarken Çeçen bağımsızlık hareketi ile karşılaşmış, bir dönemin süper gücü olan Rus ordusu, 1990'lar boyunca bir avuç Çeçen direnişçi karşısında mağlup olmuştur. Ülkede yaşanan ekonomik, sosyal ve idari sorunlar da halkı ve yöneticileri büyük bir karamsarlıkla başbaşa bırakmıştır.

2000 yılı başı itibari ile eski KGB şefi, genç ve dinamik bir yönetici olarak Putin'in RF'nun başına geçmesi ile Rus kamuoyunda çöküşün sona erdiği, hatta yeniden eski güce ve topraklara sahip olunacağı yönünde kanaat ortaya çıkmıştır. Putin'in Çeçenistan konusunda istihbarat teknikleri ile birlikte radikal çözüm yolları, hemen sonuç vermemekle birlikte halkta yeniden güven duygusunun yeşermesine yardımcı olmuştur. Bununla beraber, uluslararası sözleşmelere aykırı ve sivil halka yönelik saldırılar Moskova yönetimini dünya kamuoyu nezdinde zor durumda bırakmıştır.

Öte yandan, 1990'lar boyunca RF, Hazar Denizi kaynaklarından pay almak ve Azerbaycan'ı kontrol altında tutmak için Azeri petrolünün eskiden olduğu gibi RF topraklarından Novorossisk Limanı yoluyla dünyaya açılmasını sağlamaya çalışmıştır. Yukarı Karabağ sorunu yüzünden Azeri-Ermeni çatışması ile Gürcistan'daki özerk birimlerle ilgili çatışmaları canlı tutarak bu ülkeler üzerinde kontrolünü kaybetmemeye çalışmıştır. Bununla birlikte Azeri-Gürcistan işbirliği ile oluşturulan Güney Kafkas Koridoru ve bu alanda uygulanan TRACECA projesi hayata geçirilerek bölgede Avrupa ve ABD'nin etkinliği giderek artmış, başta BTC olmak üzere birçok önemli projede RF, İran ve Ermenistan devre dışı kalmıştır.

11 Eylül 2001'de ABD'de gerçekleşen terörist saldırılar, Moskova yönetimine Çeçen politikası açısından yeni fırsatlar sunmuştur. Terörle mücadelede ABD'nin Afganistan'a müdahalesi için Rusya her türlü kolaylığı sağlarken, Çeçen bağımsızlık hareketinin dünya kamuoyu nezdinde "teröristleşmesi"ni sağlamış ve Çeçenistan'ı kontrol altına alırken, insan hakları veya sivil hedefler gibi engelleri aşmıştır. Bununla beraber, Moskova yönetimi, taktik bir politika olarak Bush yönetimini desteklerken, ABD, BDT üyesi olan Özbekistan, Kırgızistan, Azerbaycan ve Gürcistan'da askeri üsler kurmuştur. 2005 ortası itibariyle, ABD ve koalisyon güçleri Kabil dışında Afganistan'da pek kontrol kuramadığı gibi, terörist lider Üsame Bin Ladin de yakalanmamıştır. Terörle mücadele görüntüsü altında ABD'nin enerji zengini veya stratejik önemi haiz ülkelere yerleşmesi, Irak'a müdahalesi ile devam ederken RF ve diğer BM Güvenlik Konseyi üyeleri, 2001'deki kararların aksine ABD'ye bir çok konuda destek vermemişlerdir. İngiltere ve diğer bazı ülkelerle birlikte Irak'a müdahale sonucu ABD, bu ülkede bir bakıma batağa saplanmış, çıkış yolu arayışları sürmektedir.

Daha önce BDT zemininde eski Sovyet cumhuriyetlerini kontrol altına almak isteyen Moskova yönetimi, göründüğü kadarıyla bu uluslararası örgütten ümidini keserek Çin'le birlikte Şanghay İşbirliği Örgütü'ne ağırlık vermeye başlamıştır. Temmuz 2005'te örgüt liderleri Astana Deklarasyonu ile ABD'nin bölgeden askerini çekmesi için bir takvim hazırlaması çağrısında bulunmuştur. Böylece 11 Eylül'ü iç sorunları ve dış politikası açısından bir yönüyle fırsat olarak kullanan RF, ABD'nin bölgede sürekli kalmaya niyetli görünen askeri varlığına karşı sesini, ŞİÖ zemininde dile getirmiştir. Sözkonusu toplantıya, Hindistan ve Pakistan ile birlikte İran'ın gözlemci statüsü ile katılması, Çin'in Ermenistan ile askeri işbirliği, örgütün etkinlik bölgesinin genişlediğini, Kafkasya'nın da bu alana girmeye başladığını göstermektedir. Bu örgütün gelişmesi ve güçlenmesi ile, aynı zamanda ABD'nin başta Irak olmak üzere

dünya çapında gerilemesine paralel olarak RF'nun Kafkasya'daki kayıplarını geri almaya çalışacağı en azından sürekli kaybeden durumuna son vereceği beklenmektedir.

Bu çalışmanın önemli bir sonucu olarak, Kafkasya'da siyasi gelişmeler bağlamında Rusya ve küresel güçlerin sistemli baskı ve haksızlıkları sonucu Türkiye'den başka destekçisi olmayan yeni bir üst etnik kimliğin oluştuğu görülmüştür. Kafkaslar'da yaşayan Karaçay, Balkar, Kumık, Nogay Türkleri, batıya göç eden diğer Türk boyları gibi, farklı tarihlerde bölgeye gelerek yurt edinmiştir ki bunlar tartışmasız Türk kökenli halklardır. Bunun yanında Türk kökenli olmadığı halde, yakın yüzyıllara kadar süren İslamlaşma sürecinde Müslüman olan ve birçok bakımdan Türkiye'ye ilgi duyan, kendilerini Türklere yakın hisseden Çerkezler, Abhazlar, Kabartaylar, Adigeler, Çeçenler, İnguşlar, Dağıstanlılar gibi etnik gruplar bulunmaktadır. Benzer durum Balkanların Türk kökenli olmayan fakat Türkiye'ye ilgi duyan Boşnaklar, Arnavutlar ve Pomaklar gibi toplulukları için de geçerlidir. Birçok tarihi, sosyal ve konjonktürel gerçekler dikkate alındığında bu halklar için "Türki" üst kimliğinin kullanılması uygun görülmüştür.

Modern çağların temel siyasi birimini oluşturan ulus kavramında etnik, dini, kültürel, tarihi birliğin ötesinde, gelecekle ilgili ortak ümit ve kaygılara sahip olma duygusu etkilidir. Böylece çağdaş devleti oluşturan ulusun, ortak kökenden çok ortak kaderi paylaşan insanlardan oluşan, birliktelik ruhu içerisinde ülkenin huzur, güven ve başarısının herkesin yararına olacağı, aynı devletin vatandaşı farklı etnik kökene sahip insanlardan oluşabilmektedir. Kafkas halklarının Türkiye'ye ilgisi, Çarlık döneminde çok yönlü dayanışma ile kendisini göstermiş, vatanlarını kaybeden birçok Kafkasyalı yeni vatan olarak Anadolu'yu seçmiştir. Anadolu'yu göç edenler Türkleşirken, Kafkaslarda yaşayanlar da "Türki"leşmiştir.

19. yüzyılda "büyük oyun" olarak adlandırılan ve başlangıçta İngiltere ve Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk hanlıklarının bağımsızlığına son veren işbirliği, günümüzde Kuzey Kafkasya'dan Basra Körfezi'ne "anti-Türkizm"e dönüşmüş olup, küresel ittifak halinde her fırsatta uygulanmaktadır. Sözkonusu "Türki" kavimler de bu anti-Türkizm uygulamalarının hedefi durumunda olup, ele aldığımız gibi esasen bu uygulamalar "Türkileşme"yi genişletmiştir. Türkiye'nin bütün komşuları ve dünya ülkeleri ile dostluk, karşılıklı çıkar ve barış üzere işbirliğini savunan, bu işbirliği konusunda kurumsal ve stratejik araştırmalar yaparak öneriler sunan bir uluslararası ilişkiler mensubu olarak,[428] Kafkasya'daki siyasi gelişmeleri inceleyen bu çalışmamda genel olarak batılı ülkelere karşı özel olarak RF, Ermenistan ve İran'a karşı düşmanlık temelli sonuçlara vardığım ileri sürülebilir veya düşmanlık politikasının altyapısını teşvik ettiğim iddia edilebilir. Eşitlik esasına dayanan karşılıklı işbirliği ve güven ortamında ilişkilerin gelişmesi, çatışmaların ve anlaşmazlıkların barışçıl yöntemlerle çözülmesinden RF ve Türkiye ile birlikte Kafkas halkları ve ülkelerinin azami derecede istifade edeceklerdir. Bununla birlikte böyle bir gelişmeden dolayı, bu stratejik bölgeyi sürekli kontrol altında tutmak isteyen bölge dışı ülkelerin zarar görecekleri, en azından küresel güçlerin durumu böyle algıladıkları görülmektedir. Bundan dolayı, başta Azeri-Ermeni çatışması olmak üzere, bölgenin coğrafi ve etnik yapısı ile son dönemlerde uygulanan yanlış politikaların sonucuna dayanan anlaşmazlık konularının çağdaş yöntemlerle çözümü yerine, bunlar her fırsatta derinleştirilerek çatışma alanı genişletilmiş ve bölge ülkeleri siyasi olduğu kadar ekonomik olarak da istikrarsızlıkların sürekli olduğu ülkeler haline gelmiştir.

Realistlere göre, İdealistlerin aksine uluslar arasında temel bir denge yoktur. Bunun yerine savaşa kadar gidebilecek olan birbiriyle çelişen ulusal çıkarlar sözkonusudur. Siyaset alanında çıkarları harekete geçiren saik olarak güç, sadece askeri güç değildir. Fakat aynı zamanda teknoloji düzeyi, nitel ve nicel özellikleriyle nüfus, doğal kaynaklar, coğrafi faktörler, hükümet şekli, siyasi liderlik, strateji ve ideoloji gibi çevre ögeleri arasında yer alan bütün maddi ve manevi faktörler sözkonusudur. Bu faktörlerin hangisinin etkin olacağı, hangisinin sonucu belirleyeceği, çatışan çıkarlar karşısında çatışan güç ögelerinin çatışma alanları ve seyri ile ilgili özellikler, ülkeye, bölgeye ve konjonktüre göre değişmektedir. Bu anlamda, çatışan çıkarları temsil eden çatışan faktörlerin aynı olduğu ve benzer sonuçlara ulaşıldığı iki örnek olay bulmak mümkün değildir. Bu durum, yukarıda belirttiğimiz gibi genel olarak sosyal bilimlerde

---

[428] Başta RF olmak üzere Türkiye'nin komşuları ile dostluk ve karşılıklı çıkar esasına dayanan işbirliğini savunduğum bazı çalışmalarım: "Black Sea Economic Cooperation and Caspian-Black Sea Energy Community, *Turkish Review of Eurisian Studies*, Foundation for Middle East and Balkan Studies (OBİV), Annual 2002 , İstanbul, ss.187-219; "Ermenistan Hazar-Karadeniz Enerji Sistemi'ndeki Gecik(tiril)miş Yerini Almalıdır", *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II. Cilt, Ankara, ASAM-EREN, 2003; ss.335-340; "From Disaster Solidarity to Interest Solidariyt: Turkish-Greek Relations After the Marmara and Athens Earthquakes Within the Concept of Game Theory", *Turkish Review of Balkan Studies*, Annual 2003, 8, BIGART, İstanbul, ss.149-202

ve özellikle Uluslararası İlişkiler'de, ilişkileri ve gelişmeleri teorik çerçeve içerisinde ele almayı güçleştirmektedir ki bu durum Konstruktivist yaklaşımın doğmasına yol açmıştır. Eski Sovyet cumhuriyetlerinde özellikle Kafkaslar'da, devletlerin veya aktörlerin güçleri konusunda, bölgesel, etnik, coğrafi, ekonomik v.b. özelliklerden hangisinin sonucu belirlemede etkin veya öncelikli olacağı çok daha karmaşıktır. Bu alanda belirleyici faktörün hangisi olduğunu saptamaktan çok değişik faktörlerin ve bunların etkinlik önemlerinin gözardı edilmemesi gerekmektedir. Önemsiz gibi gözüken veya gözardı edilen herhangi bir faktör, konjonktürün de yardımıyla sonucu belirleyici bir öge olarak karşımıza çıkabilmektedir. Realistlerin önemini vurguladıkları coğrafyanın, bölgenin stratejik önemi ile birlikte etnik coğrafyayı da kapsadığını belirtmemiz gerekmektedir.[429]

1990'lar boyunca, RF'nun Kuzey Kafkasya'yı kaybetmeme ve Güney Kafkasya'da yeniden etkinlik kurma strarejisi sürmüş, 11 Eylül saldırılarından sonra ise ABD önemli ölçüde Güney Kafkasya'ya yerleşmiştir. Kuzeyde Rusya'nın daha rahat bir şekilde egemenlik haklarını kullandığı dikkate alındığında bir bakıma bölgenin, II. Dünya Savaşı'nda Yalta Zirvesi'nde olduğu gibi, iki güç arasında paylaşıldığı izlenimi verilmektedir. Bununla beraber, etnik yapının Çarlık ve Sovyet dönemlerinde harmanlanmasından doğan sorunlar, etnik düğümler haline gelmiştir. Bölgede büyük güçlerin hesapları ve küreselleşmenin sonuçları da devreye girince bu düğümler tam anlamıyla "kördüğüm"leşmiştir. ABD'nin küreselleşme sürecinde etkinliğini kaybetmesi, Irak'taki belirsizlikler ile iç politikadaki tepkilerden dolayı bölgedeki güçlerini geri çekmesi ve dış güçlerin rekabetinin kendi aralarında çatışmaya dönüşmesi benzeri senaryolar ile bölgeden çıkabilecek güçlü bir liderin uygulayacağı siyasi irade ile sorunların barışçıl olarak çözümü mümkün olabilecektir. Böyle bir sürecin sonucu halkın refah seviyesi yükselecek, bu gelişme de siyasal kültürün ve katılımcı demokrasinin yerleşmesi ve benimsenmesi sonucunu doğuracaktır.

Kafkasya'nın geleceğinin kilitlendiği konulardan biri olan RF'nun Çeçenistan üzerinde yoğunlaşan sorununu ise, Rusya açısından "Çeçenistan'ın kaybı" sorunundan çok tarihi, hukuki ve bölgesel gerçeklerle birlikte Rus halkının yaşadığı sosyo-kültürel değişim ışığında değerlendirmek gerekmektedir. Burada aslında sorun RF'nun ömrü ile ilgilidir. Bu sorunla ilgili hükmü ise yukarıda tam metninin tercümesi verilen Piontkovsky'nin şu cümlelerinden aktaralım: "Putin'in haklı olarak işaret ettiği gibi: 'Eninde sonunda Çeçenistan'ın resmi statüsü bizim için çok da önemli değildir.' Eğer Rusya 10-15 yıl içinde güçlü ve müreffeh bir devlet olursa, uzlaşılmış fakat öfke dolu bir Çeçenistan'ı kaybetmek diye bir endişesi olmayacaktır. Eğer böyle olmazsa, Rusya'nın dert etmesi gereken, Çeçenistan'dan çok daha büyük problemleri olacaktır."[430]

[429] James E. Dougherty, Robert E. Pfaltzgraff, Jr. (), *Contending Theories of International Relations, A Comprehensive Survey,* Third Ed., New York, Harper Collins Publishers, 1990; ss.82, 83.
[430] Andrei Piontkovsky, "Russia Must Be True to Its Words in Chechnya", *The Moscow Times,* 2004-08-08, s.10.

Kaynaklar

A. Kitaplar

Aras, Osman Nuri, *Azerbaycan'ın Ekonomisi ve Stratejisi*, İstanbul, DER, 2001.

Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 3. Baskı, İstanbul, Alfa, 1999.

Arıboğan, Deniz Ülke, *Kabileden Küreselleşmeye Uluslararası İlişkiler Düşüncesi,* İstanbul, Sarmal, 1998.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,* Ankara, İş Bankası, 1987.

Armenian Allegations, An Assessment, İstanbul, OBİV, 2001.

Aveling, Eleanor Marx, *The Eastern Question*, Londra, S.Sonnenschein, 1897.

Azerbaycan Mevzuatı (1993-1994-1995), Ankara, TİKA, 1995.

Azerbaycan Ülke Raporu, Ankara, TİKA, 1995.

Idris Bal (Der.), *Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era*, Boca Raton, Florida, Brown Walker Press, 2004.

Berzeg, Sefer E., *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti, 1917-1922, Kafkas Dağlıları Birliği'nin Kuruluşu*, İstanbul, Birleşik Kafkas Derneği, 2003.

Bryan, Fanny E., *Sovyetler Birliği'nin Çeçen İnguş Cumhuriyeti'nde Din Aleyhtarı Faaliyetler ve İslamiyetin Var Olma Mücadelesi*, çev.: Yasin Ceylan, Ankara, ODTÜ, 1985.

Carr, E. H., *The Twenty Years Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, Hong Kong, Papermac, Second Ed., 1984.

Carr, Edward Hallet, *Milliyetçilik ve Sonrası*, çev.: Osman Akınhay, 2. Baskı İstanbul, İletişim Yay., 1993.

DaVanzo, Julie, Clifford Grammich, *Dire Demographic: Population in the Russian Federation*, RAND, 2001.

Demir, Ali Faik, *Türk Dış Politikası Perspektifinde Güney Kafkasya*, İstanbul, Bağlam, 2003

Devlet, Nadir, *Çağdaş Türk Dünyası*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yay., 1989.

Dougherty, James E., Robert E. Pfaltzgraff, Jr., *Contending Theories of International Relations, A Comprehensive Survey*, New York, Harper Collins Publishers, Third Ed., 1990.

Efegil, Ertan, Pınar Akçalı (Der.), *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, İstanabul, Gündoğan Yay., 2003.

Ertürk, Emin, *Uluslararası İktisat*, İstanbul, Ekin, 1996.

Fainsod, Merle, *How Russia is Ruled*, Cambridge, Harvard University Press, 1956.

Fukuyama, Francis, *The End of History and The Last Man*, Penguin, 1992.

Girardet, Edward, *Rusların Afganistan'daki Savaşı*, çev.: Yuluğ Tekin Kurat, Ankara, ODTÜ, 1984.

Goltz, Thomas, *Azerbaijan Diary: A Rogue Reporter's Adventures in an Oil-Rich, War-Torn Post-Soviet Republic*, M.E.Sharper, 1998.

Gündüz, Aslan, *Milletlerarası Hukuk, Temel Belgeler, Örnek Kararlar*, 5. Bası, İstanbul, Beta, 2003.

Gürses, Emin, *Milliyetçi Hareketler ve Uluslararası Sistem*, İstanbul, Bağlam, 1998.

Gürün, Kâmuran, *Ermeni Dosyası*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1988.

Gürün, Kâmuran, *Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923),*Ankara, TTK, 1991.

Henze, Paul B., *Kafkaslar'da Ateş ve Kılıç: 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi*, çev.. Akın Kösetorun, ODTÜ, 1985.

Hosking, Geoffrey, *Russia and Russians, a History*, Cambridge, Harvard University, 2001

International Safety Guide for Oil Tankers and Terminals, England.

İbrahimli, Haleddin, *Değişen Avrasya'da Kafkasya*, Ankara, ASAM, 2001.

İncekara, Ahmet, *Karadeniz Limanlarının Bölgesel Ticaretin Gelişimindeki Önemi ve İşlevi*, İstanbul, İTO, 1999.

Kegley, Charles W. Jr. and Eugene R. Wittkopf, *World Politics, Trend and Transformation,* Third Ed., New York, St. Martin's, 1989.

Kırımer, Cafer Seydahmet, *Rus Yayılmacılığının Tarihî Kökenleri*, Ankara, TDV, 1995.

Klebnikov, Paul, *Godfather of the Kremlin: The Decline of Russia in the Age of Gangster Capitalism*, Harvest Books, Papeback, 2001.

Lambeth, Benjamin S., *The Warrior: Who Would Rule Russia?,* Santa Monica, Rand, 1996.

Lattwak, Edward N., *The Grand Strategy of the Soviet Union*, New York, St. Martin's Press, 1983.

Morgenthau, Hans J., *Politics Among Nations, The Struggle for Power and Peace*, Brief Edition, Revised by Kenneth W. Thompson, New York, McGraw-Hill, 1998.

Nesibli, Nesib, *Değişen Avrasya'da Kafkasya*, Haleddin İbrahimli, Ankara, ASAM, 2001.
Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri (1687-1908 Yılları Arasında) Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992.
Özey, Ramazan, *Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya*, İstanbul, Aktif Yayınevi, 2004.
Öztürk, Osman Metin, *Rusya Federasyonu'nun Askeri Doktrini*, Ankara, ASAM, 2001.
Pamir, Necdet, *Bakü-Ceyhan Boru Hattı: Orta Asya ve Kafkasya'da Bitmeyen Oyun*, Ankara, ASAM, 1999.
Palmer, RR ve Joel Colton, *A History of the Modern World*, Fifth Ed., New York, Alfred A. Knopf, 1978.
Salih, Muhammed, *Yolnâme (Özgürlük Mücadelesi*), İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2002.
Saray, Mehmet, *Atatürk'ün Sovyet Politikası,* İstanbul, Damla Neş., 1990.
Server, Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler,* İstanbul, 1976.
Sönmezoğlu, Faruk, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi,* İstanbul, Filiz Kitabevi, Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı, 1995.
Swietochowski, Tadeusz, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, çev.: Nuray Mert, İstanbul, Bağlam, 1988.
Tanilli, Server, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler,* İstanbul, 1976.
Tavkul, Ufuk, *Kafkasya Dağlılarında Hayat ve Kültür: Karaçay-Malkar Türklerinde Sosyo-Ekonomik Yapı ve Değişme Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, Ötüken, 1993.
Toluner, Sevin, *Milletlerarası Hukuk Açısından Türkiye'nin Bazı Dış Politika Sorunları*, Genişletilmiş 2. Bası, İstanbul, Beta, 2004.
Turkey and the BSEC Countries, DEIK BULLETIN, April 1997.
Yalçınkaya, Alaeddin, *Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan, 1856'dan Günümüze*, İstanbul, Timaş, 1997.
Yalçınkaya, Alaeddin, (der.) *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, İstanbul, Bağlam, 1998.
Yalçınkaya, Alaeddin, *Yetmiş Yıllık Kriz: Sovyetler Birliği'nde Moskova Türkler İlişkileri*, 3. Bası, İstanbul, Beta, 2004
Yergi, Daniel ve Thane Gustafson, *Rusya 2010*, Çev.: Özden Arıkan, İstanbul, Sabah Yayınları, 1994.
Zickel, Raymond E., *Soviet Union, a Country Study*, Washington D.C., Library of Congress, 1991.

B. Makaleler, Tebliğler, Bültenler

Abıkeyeva, Baktigül, "Türkistan: Çin-Kırgızistan İşbirliğinin TRACECA Porjesi'ne Katkısı", http://www.avsam.org/haftalikanaliz/19-23_04_2004/main.htm.
Ağacan, Kamil, "Cavahati Sorunu-Gürcistan Ermenilerinin Artan Özerklik Talepleri", *Stratejik Analiz*, Haziran 2004, C.5, Sayı 50, ss.83-87.
Akish, Ali, "1944 Yılında Rusya Yöneticilerinin Toptan Sürgün Suçları ve Bugünkü Durum", *TURKISH FORUM - WORLD TURKISH ALLIANCE, GRASSROOTS*, 16 Temmuz 2004.
Anderson, John, "Constitutional Development in Central Asia", *Central Asian Survey*, 16/3, 1997; ss.301-320.
Arıboğan, D. Ülke, "İdealizmin Uluslararası İlişkiler Disiplinindeki Yeri", *İktisat Dergisi*, Ekim1997; ss.5-15.
Arslan, Ali, "II. Meşrutiyet Öncesinde Osmanlı-Eçmiyazin Katogigosluğu İlişkileri", *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, C.1, Ankara, ASAM-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, 1993; ss.348-359.
Aydın, Ramazan, "Gürcistan İzlenimleri", http://www.yenisafak.com.tr/ 2003.12.26-27-28.
Ayışığı, Metin, "Kurtuluş Savaşı Yıllarında Bazı Amerikan Yardım Heyetlerinin Kafkasya Bölgesindeki Faaliyetleri Hakkında", *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, XIX ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar, 24-26 Ekim 2002,* Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2003, ss.499-508.
Bagrov, Yuri, "92 Killed, 125 Hurt in Ingush Attacks", *The Associated Press, 24.06.2004, The Moscow Times*, 2004.06.24.
Bağcı, Hüseyin, Şaban Kardaş, "Post-September 11 Impact: The Strategic Importance of Turkey Revisited", in Idris Bal, *Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era*, Boca Raton, Florida, Brown Walker Press, 2004; ss.421-455.

Bal, İdris, “Rise of Shanghai Cooperation Organization (SCO) in Eurasia: Is it an Effective Toll in a New Big Game”, Ertan Efegil, (Ed.), *Geopolitics of Central Asia in the Post Cold War Era: A Systematic Analyses,* Harlem: The Research Center for Azerbaijan and Turkestan, SOTA, the Netherlands, 2002
Bal, İdris, “Turkish Model as a Foreign Policy Instrument in Post Cold War Era: The Cases of Turkic Republics and the Post September 11th Era”, *Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era*, Boca Raton, Florida, Brown Walker Press, 2004; ss.327-345.
Bala, Mirza, “Çerkesler”, *İslam Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, MEB, 1993.
Bala, Mirza, “Dağıstan”, *İslam Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, MEB, 1993.
Bala, Mirza, “Erivan”, *İslam Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, MEB, 1993.
Bala, Mirza, “Karabağ”, *İslam Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul, MEB, 1993.
Bala, Mirza, “Karaçay ve Balkarlar”, *İslam Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul, MEB, 1993.
Barthold, W., “Derbend”, *İslam Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, MEB, 1993.
Başlamış, Cenk, “El Kaide Avı: Gürcistan’a ABD-Rus Operasyonu İddiası”, *Milliyet,* 2002.02.21.
Başlamış, Cenk, “Rus Ordusu Teslim: Genelkurmay Başkanı Kvaşnin’e Göre Rusların Savaşacak Mecali Yok”, *Milliyet,* 2.6.2000.
Cenk Başlamış, “Rus Usulü Susurluk”, *Milliyet,* 27.01.2002.
Başlamış, Cenk, “Türkiye’ye Orta Asya Kapısı”, *Milliyet,* 2002.06.16.
Başlamış, Cenk, “Türk-Rus Üs Kavgası”, *Milliyet,* 10.02.2002.
Berkan, İsmet, “Çılgın Komşu Savaşa Koşuyor”, *Radikal,* 2004.8.27.
Cabbarlı, Hatem, “Ermenistan Silahlı Kuvvetleri”, *Stratejik Analiz*, Eylül 2004, C.5, Sayı 53; ss.70-76.
“Chechnya”, *The Columbia Electronic Encyclopedia,* 6th ed. Copyright © 2004, Columbia University Press; http://www.infoplease.com/ce6/world/A0811595.html, 2004-07-27
Cicioğlu, Filiz, “Azerbaycan-Ermenistan Çatışması: Kafkasya’da Bitmeyen Mücadele”, *Dünya Çatışma Bölgeleri*, Der: Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, Ankara, Nobel, 2004; ss.269-279.
Cohen, Ariel, “Rusya’nın Yeni Kafkasya Politikası Türk Çıkarlarını Tehdit Ediyor mu?” *Avrasya Etüdleri*, Yaz 2001.
Cohen, Ariel, "The New 'Great Game': Oil Politics in the Caucasus and Central Asia", *Backgrounder,* Washington D.C., The Heritage Foundation, 25 January 1996.
Conquest, Robert, "Kayıp Bir Halk-Rusya Mesketyalıları", çev.: Eşref Özbilen,*TDAD*, sayı 50, Ekim 1987; ss.186-188.
“Dağıstan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti”, *Meydan Larousse*, C.3, İstanbul, 1970.
Çandar, Cengiz, “Dağlık Karabağ ve sorunlu Kafkas üçgeni”, 24-25.1.2002.
Danilova, Maria, “Amnesty: Abused by Forces Also in Ingushetia”, *The Moscow Times,* 24 Haziran 2004; s.2.
Demir, Ali Faik, “SSCB Sonrası Dönemde Türkiye-Ermenistan İlişkiler*”, Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, C.2, Sayı 5, Bahar 2005, ss.109-135.
Demirağ, Osman, “Hazar Kurtarıcı mıdır?”, *PetroGas,* Temmuz-Ağustos 2004; ss.42-45.
Demirağ, Yelda, “Kafkasya’da Türk ve Rus Politikası”, *Stratejik Analiz*, Ağustos 2003, C.4, Sayı 40; ss.75-80.
Devlet, Nadir, *Çağdaş Türk Dünyası*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yay., 1989.
Dubnov, Vadim, "Aliyev'den Hediyeler", çev.: A.Yalçınkaya, *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, der.: Alâeddin Yalçınkaya, İstanbul, Bağlam, 1998.
Dzhindzhikhashvili, Misha, “Georgia Stops Russian Trucks”, *The Associated Press,* 2004.07.08.
Dzhinzhikhashvili, Misha, “Saakashvili Moves to Unify Georgians” *The Associated Press, The Moscow Times,* 27 January 2004.
Efegil, Ertan, “Rusya’nın Kültürel Emperyalizm Siyaseti ve Günümüz Orta Asya’sında İslam”, *Orta Asya’nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, Der.: Ertan Efegil, Pınar Akçalı, İstanabul, Gündoğan Yay., 2003; ss.: 69-83.
Elekdağ, Şükrü, “ABD’nin Çelişkili Kafkas Politikası”, *Milliyet,* 17 Ocak 2000.
Elekdağ, Şükrü, “KEİ’nin Zaafiyetleri”, *Milliyet*, 5 Mayıs 1997.
Eralp, Atila, (der.), "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması", *Devlet, Sistem ve Kimlik*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996; ss.57-88.
Erol, Mehmet S., “Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve ‘Avrasyacılık’”, *Stratejik Analiz*, Nisan 2005, C.5, Sayı 60; ss.72-80.

Ersanlı, Büşra, "Rediscovering Multidimensionality, Turkey's Quest for Partnership with the Turkic Republics", *Private View*, Winter 1997; ss.60-64.
Ertan, Fikret, "Beslan Soruları", *Zaman*, 03.09.2005.
"For Javakheti Armenians, Home is Where the Base is", November 23, 2004, http://www.eurasianet.org/departments/culture/articles/eav092702.shtml.
Fuller, Graham E., "Yeni Bir İmparatorluğa Yöneliş mi? Rusya, Kafkaslar ve Orta Asya", *Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek Konferansı (25-27 Mayıs 1995 - Ankara)*, TİKA,1996; ss.95-103.
Gammer, Mosche M., 'Kuzey Kafkasya'da Ulusal Sorunlar', *Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek, 25-27 Mayıs 1995*, Ankara, TİKA; ss.24-28.
Gegeshidze, Archil, "The New Silk Road: A Georgian Perspective", *Perception*s, June-Augusst 2000; ss.132-140.
Gleason, Gregory, "Inter-State Cooperation in Central Asia from the CIS to the Shanghai Forum", *Central Asian Survey*, Nov. 2001, ss.1-20.
Göksu Özdoğan, Günay, "Sovyetler Birliği'nden Bağımsız Cumhuriyetlere: Uluslaşmanın Dinamikleri", *Bağımsızlığın İlk Yılları*, Der.: Büşra Ersanlı Behar, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994; ss.25-103.
Graff, Peter, "Chechen President Aslan Maskhadov Says War May Spread", *Reuters*, 19.07.2004.
Gumpel, Werner, "Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişme ve Entegrasyon", *Avrasya Etüdleri*, Sayı:13, 1998; ss.19-33.
Gündoğan, Kadir, "Dünü ve Bugünü ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti İlişkileri", *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*; ss.605-629.
Güngül, Gülay, "Dost Elleri Bekleyenler: Ahıska Türkleri", *Türk Edebiyatı,* sayı: 48, Şubat 1996; ss.48-50.
Gürses, Emin, "Uluslararası İlişkilerde Paradigmalar", *İktisat Dergisi*, Şubat, 1997; ss.48-66.
Gürses, Emin, "Bakû-Moskova Yakınlaşması", *Cumhuriyet*, 2002.02.02.
Gürün, Kâmuran, "İngiliz Mavi Kitabı ve İstanbul Divanı Harbi", *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, C.1, Ankara, ASAM-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, 2003; ss. 53-59.
Hasanoğlu, Mürteza, "Paylaşılamayan Pasta: Hazar Denizi Bölgesi Sorunları, Belirtiler ve Bölge Devletlerinin Tutumu", *Bilim Dergisi*, Kara Harp Okulu, 2003-1.
Hatk, Isam, "Who are Circassians", *Al-Waha*, Amman, 51, 1992; ss.10-15.
Hewitt, B.C., "Abkhazia: A Problem of Identity and Ownership", *Transcaucasian Boundaries*, eds.: John F.R. Wright, Suzanne Goldenberg, Richard Schofield, London, UCL Press, 1996; ss.190-224.
Huntington, Samuel P., "The Clash of Civilizations", *Foreign Affairs*, Summer 1993, C.72/3, pp.22-28.
Husseynov, Rauf, "Azerbaijan Anarls at Iran Oil Deal", *Baku Sun Newspaper*, V.1, 17 December 1988.
"Ingushetia" or "Ingush Republic", *The Columbia Electronic Encyclopedia*, 6th ed. Copyright © 2004, Columbia University Press; http://www.infoplease.com/ce6/world/A0825222.html, 2004-07-27.
Ivanov, Sergei, Vakhtang Shelia, "Pipeline Policy", *New Times*, Moskova, September 1997.
İdiz, Semih, "Orta Asya Ülkeleri Moskova ve Pekin'e Yöneliyor", *Milliyet*, 7 Temmuz 2005.
İlhan, Suat, "Kafkasların Coğrafi Konumu, Jeopolitik, Jeoekonomik, Jeostratejik Özellikleri ve Bölge Üzerinde Güç ve Rekabet Mücadelesinin Geleceği ile Milli Menfaatleri ve Hedefleri Paralelinde Türkiye'nin İzlemesi Öngörülen Politika ve Stratejilerin Esaslarının Tesbiti", *Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin Önemi Sempozyumu, 28-29 Nisan 1998, Bildirler*, İstanbul, Harp Akademileri Basım Evi, 1998; ss. 86-100.
Johnson, David and Borgna Brunner, "Timeline of Key Events in Chechnya, 1830-2004", http://www.infoplease.com/spot/chechnyatime1.html, 2004-07-27.
Kanbolat, Hasan, "Abhazya'da Sessiz Devrim: Abhaz Halkı Değişim ve Kimlik İstiyor", *Stratejik Analiz*, Ocak 2005, C.5, Sayı 57; ss.73-79.
Kanbolat, Hasan, İlyas Kamalov, "NATO ve AB'nin Genişlemesi Çemberinde Rusya Federasyonu: Soğuk Savaş Devam mı Ediyor?", *Stratejik Analiz*, Temmuz 2004, C.5, Sayı 51; ss.49-57.
Kay, Jennifer, "Meskhetian Turks Find New Refuge", *Associated Press, The Moscow Times*, August 20, 2004.
Keohane, Robert O., ed., "Realism, Neorealism and the Study of World Politics", *Neorealism and its Critics*, New York, Columbia University Press, çev.: Bahar Öcal Düzgören; ss.1-26.
Keohane, Robert O., "Uluslararası Kurumlar: Karşılıklı Bağımlılık Yürüyebilir mi?", Çev.: Bahar Öcal Düzgören, *Foreign Policy*, Bahar 1998, İstanbul Bilgi Üniversitesi; ss.59-72.

Kepbanov, Yolbars A., “Hazar Denizi’nin Yeni Siyasal Statüsü Bölgesel İşbirliği ve İstikrarın Temelidir”, *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, Der.: A. Yalçınkaya, İstanbul, Bağlam, 1998; ss.: 57-64.
Keskin, Arif, “İran Devleti’nin Ermeni Desteği”, *Stratejik Analiz,* Haziran 2004; ss.19-20.
Hakan Kırımlı, “Sürgündeki Kırım Tatar Türklerine Yönelik Sovyet Eğitim ve Kültür Politikası, 1944-1987, *TDAD*, 59, Nisan 1989; ss.35-54.
Kibaroğlu, Mustafa, “Rusya’nın Yeni Ulusal Güvenlik Konsepti ve Askeri Doktrini”, *Avrasya Dosyası, Rusya Özel,* Kış 2002, C.6, Sayı 4; ss.95-106.
Kohen, Sami, “Merakeş’ten Benladeş’e”, *Milliyet,* 20 Mart 2004.
Kohen, Sami, “O Kadar Basit Değil”, *Milliyet,* 27.07.2005.
Kohen, Sami, “Ufak Adımlar Politikası”, *Milliyet,* 27.04.2002.
Kolat, Ayşe Yener, "Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin Olumlu ve Olumsuz Yönleri", *Avrasya Etüdleri*, 3/3; ss.21-29.
Kuchins, Andrew C., “Russia’s Image Problem Begins at Home”, *The Moscow Times*, 2004.07.20, p.10.
Kuloğlu, Armağan, “NATO’nun Doğu’ya Doğru Genişlemesi, Değişen NATO ve Bu Değişimde Enerjinin Rolü”, *Stratejik Analiz*, Ekim 2004, C.5, Sayı 54; ss.49-54.
Kurbanov, Erjan, "Azerbaycan'ın Güvenlik Kaygıları: Dağlık Karabağ Üzerinde Ermenistan'la Çatışma ve Diğer Ülke İçi Anlaşmazlıklar", *Avrasya Etüdleri*, 3/4, 1996; ss.2-22.
Latynina, Yulia, “A Coflict That’s Right Out of a Gogol Play”, *St. Petersbug Times*, 27 Ağustos 2004.
Light, Morgot, “Russia and Transcaucasia”, *Transcaucasian Boundaries,* eds.: John F.R. Wright, Suzanne Goldenberg, Richard Schofield, London, UCL Press, 1996; ss.34-53.
Lukin, Alexander, “Authoritarianism and Its Discontents”, *The St. Petersburg Times*, 13 February 2004.
Lütem, Ömer E., “Türkiye’nin Ermenistan, Ermenistan’ın Türkiye Politikası”, *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, C.II, Ankara, ASAM-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, 1993; ss.283-286.
Maqsudul, Hasan Nuri, “Hazar Denizi Bölgesi”, *Avrasya Etüdleri*, 19, İlkbahar-Yaz 2001, TİKA; ss.3-18.
Marx, Karl, “England and Russia” *New York Tribune,* 11 Ocak 1854.
Mccauley, Martin, “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği”, *Ana Yıllık 1992*, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1992; ss.493-494.
Mereu, Francesca, “Running for Chechenya’s Riskiest Job”, *St. Petersburg Times,* 16 July 2004.
Mereu, Francesca, “Saidullayev Barred From Vote”, *The Moscow Times,* 23 July 2004.
Miller, Sarah K., “Russia vs. Chechnya: Round Two, the Crisis Moves West”, 8 Ekim 1999; http://www.infoplease.com/spot/chechnya1.html, 2004.07.27.
Nebioğlu, İbrahim, “Ermenilerin Gözü Hazar Petrollerinde, *Ortadoğu,* 17 Mart 2004.
Nureş, Nurver, "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Konseyi Kuruluşu, Hedefleri, Faaliyetleri Hakkında Belgeler", *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, der.: Alâeddin Yalçınkaya, İstanbul, Bağlam, 1998; ss.193-214.
Nuriyev, Elkhan, “Geopolitical Breakthrouh and Emerging Challanges: The Case of the South Caucasus”, *Perceptions, Journal of International Affairs,* June-August 2001, Volume VI, Number 2; ss.138-157.
Oğan, Sinan, “NATO-Rusya İlişkileri: ‘Korkunun Ecele Faydası Yok!’”, *Stratejik Analiz*, Ağustos 2004, C.5, Sayı 52, ASAM, ss.43-50.
Oliker, Olga, “Terrorism in Russia: Preliminary Thoughts on the Beslan Attack”, David Aaron, ed., *Three Years After, Next Steps in the War on Terror*; Santa Monica, Rand Corporation, 2005; ss.34-40.
Özdoğan, Günay Göksu, "Sovyetler Birliği'nden Bağımsız Cumhuriyetlere: "Uluslaşmanın Dinamikleri", *Bağımsızlığın İlk Yılları*, der.: Büşra Ersanlı Behar, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994; ss.25-103.
Özer, Ercan, “The Black Sea Economic Cooperation and the EU”, *PERCEPTIONS,* Sep.-Nov. 1996; ss.72-86.
Özey, Ramazan, *Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya*, İstanbul, Aktif Yayınevi, 2004.
Öztoprak, İzzet, “Maverayı Kafkas Hükümeti, *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, XIX ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar, 24-26 Ekim 2002, İstanbul*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2003; ss.127-136.
Öztürk, Mustafa, “Kafkasya’nın Tarihi Coğrafyası ve Stratejik Önemi”, *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, XIX ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar, 24-26 Ekim 2002, İstanbul,* Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2003, ss.1-20.
Pala, Cenk, Hasan Kanbolat, “Bakü-Tiflis-Ceyhan: 21. Yüzyılın İpek Yolu”, *Stratejik Analiz,* Haziran 2005, C.6, Sayı 62; ss.18-25.
Piontkovsky, Andrei, “Russia Must Be True to Its Words in Chechnya”, *The Moscow Times,* 2004-08-08

Rabaey, Maarten, "Petrol Boru Hattı, Kafkasya Ülkelerinin Konumunu Değiştiriyor", *DeMorgen*, Brüksel, 26 Eylül 2002; *Dış Basın ve Türkiye, BYE*.
Saakaşvili, Mikheil, "Siyasî Bir Lider Olarak Benim İçin Örnek İnsan Atatürk'tür", *Stratejik Analiz*, Haziran 2004, C.5, Sayı 50; ss.21-26; 22 Mayıs 2004 tarihinde ASAM tarafından düzenlenen konferans metni.
Saydam, Abdullah, "Rus Sömürgeciliği'nde Uygulanan Demografik Yöntemler: Kırım ve Kafkasya Örneği", *Avrasya Etüdleri*, 2, Yaz 1996; ss.114-128.
Sezer, Duygu Bazoğlu, "Evolving Balances in the Black Sea Region", *Seminer on Russia and the Nıs, Minutes, 29-31 Mart 1996,* Ankara, Sam Papers No: 1/96; ss.48-52.
Sezer, Duygu Bazoğlu, "Russia and the South: Central Asia and the Southern Caucasus", *European Security*, 1996, 5/2; ss.303-323.
Sitnikov, Alexei, "A Brief of Russian Federalism", *The Moscow Times*, February 4, 2005, Issue 3099, p.8.
Soltan, Elnur, "Coğrafya, Tarih ve Rus Kimliği", *Avrasya Dosyası, Rusya Özel*, Kış 2001, C.6, Sayı 4; ss.64-94.
Somuncuoğlu, Anar, "Rusya Federasyonu'nda Merkez-Bölge İlişkileri'nin Ekonomik Boyutu", *Avrasya Dosyası, Rusya Özel,* Kış 2002, C.6, Sayı 4; ss.43-63.
Şahin, Murat, "Transkafkasya Siyasi Coğrafyasında Etnik Dağılımın Etkileri", *Avrasya Etüdleri*, 19, İlkbahar-Yaz 2001, TİKA, ss.33-50.
Şüküroğlu, Mehmet, Saule Baıtzhaunova, "Hazar Havzasında Son Gelişmeler ve Petrol Boru Hatları", *21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği, Muzaffer Özdağ'a Armağan*, I. Cilt, Ankara, ASAM, 2003; ss.271-288.
Taşpınar, Suat, "Rusya, Ermenistan'la 'Birlik' Yolunda", *Yeni Yüzyıl*, 20 Nisan 1997.
Turan, Gül, İlter Turan, "Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi*, der.: Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yayınları, İkinci Basım, 1998; ss.403-429.
Ulçenko, Natalya*, "Rusya ve Türkiye'nin Güvenliğinde Enerji İhracat ve İthalatının Rolü", Avrasya Dosyası, Kış 2001, C.6, Sayı 4; ss.140-154.*
Ulusoy, Hasan, "A New Formation in the Black Sea: BLACKSEAFOR" *Perceptions*, Dec. 2001-February 2002.
Urjewicz, Charles, "Güney Kafkasya, Toprak, Ülke ve Ulusal Kimlik", *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Der.: Jean Leca, Çev.: Siren İdemen, İstanbul, Metis, 1998; ss.102-103.
Ültanır, Mustafa Özcan, "'Enerji Terminali Türkiye'ye Karşı", *Dünya, 21.11.2002*
Wallace, Don Jr., "Yeni Ekonomik Düzen İçin Yeni Yasal Temelin Oluşturulması", *Kafkasya ve Orta Asya: Bağınsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek Konferansı (25-27 Mayıs 1995 - Ankara),* Ankara, TİKA, 1996 ; ss.152-158.
Walt, Stephen M., "Uluslararası İlişkiler: Bir Dünya Binbir Kuram", çev.: Başak Çalı, *Foreign Policy* (İstanbul Bilgi Üniversitesi), 1998 Bahar; ss.14-29.
Wimburs, S.Enders, Ronald Wiksman, "Sovyet Orta Asyası'nda Yeni Bir Seda: Mesketya Türkleri", çev.: Eşref Özbilen, *TDAD*, sayı: 49, Ağustos 1987; ss.151-170.
Wright, John F.R., "The Geopolitics of Georgia", *Transcaucasian Boundaries*, eds.: John F.R. Wright, Suzanne Goldenberg, Richard Schofield, London, UCL Press, 1996; ss.134-150.
Yalçınkaya, Alaeddin, "Ermenistan Hazar-Karadeniz Enerji Sistemi'ndeki Gecik(tiril)miş Yerini Almalıdır", *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II. Cilt, Ankara, ASAM-EREN, 2003; ss.335-340
Yalçınkaya, Alaeddin, "İdealizm-Uluslararası Örgütler Bağlamında Bağımsız Devletler Topluluğu", *İ. Ü. İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Yıllığı Özel Sayısı: Prof. Dr. Esat Çam'a Armağan,* İstanbul, 2000; ss.289-317.
Yıldız, Yavuz Gökalp, "Kafkas Toplumlarının Siyasi ve Ekonomik Yapıları ve Gelişmeleri ile Bunlar Üzerinde Güç ve Rekabet Mücadeleleri ve Türkiye'nin İzlemesi Öngörüler Politikalar ve Etkinlikler", *Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin Önemi Sempozyumu*, 28-29 Nisan 1998, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul, Harp Akademileri Basım Evi, 1998.
Yurdusev, A. Nuri, "'Uluslararası İlişkiler' Öncesi", *Devlet, Sistem ve Kimlik*, der.: Atila Eralp, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996; ss.15-55.
Zickel, Raymond E., *Soviet Union, a Country Study*, Washington D.C., Library of Congress, 1991.

C. Sözleşme, Karar, Basın Açıklaması ve Resmi Tutanaklar

15 May 1992 Tashkent Treaty on Collective Security.
20 March 1992 Kiev Treaty on Groups of Military Observers and Collective Peacekeeping Forces in the Commonwealth of Independent States.
21 December 1991 Alma Ata Declaration.
21 December 1991 Alma Ata, Protocol to the Agreement on the Establishment of the Commonwealth of Independent States, signed on 8 December 1991 in Minsk by the Republic of Belarus, the Russian Federation (RSFSR) and Ukraine.
22 January 1993 Charter of the Commonwealth of Independent States, Minsk.
22 January 1993 Minsk Decision of the Council of the Heads of State of the Commonwealth of Independent States.
22 January 1993 Minsk Statement of the Council of Heads of State of the Member-Countries of the Commonwealth of Independent States.
24 September 1993 Moscow Declaration of the Heads of the Participating States of the Commonwealth of Independent States on International Commitments in the Area of Human Rights and Fundamental Freedoms.
An Appeal To The American People, Statement of Askar Akayev, President Kyrgyz Republic; October 1, 2001
Charter of the Organization of the Black Sea Economic Cooperation (5 Haziran 1998, Yalta).
Declaration of Intent For The Establishment of the BSEC Free Trade Area (7 Şubat 1997).
Deputy Secretary Wolfowitz Media Availability with President of Georgia; October 5, 2001
Joint Statement on Terrorism by United States, Georgia, Ukraine, Uzbekistan, Azerbaijan, and Moldova; November 15, 2001.
Minsk Agreement on the Creation of a Commonwealth of Independent States (8 Aralık 1991).
Press Conference With General Richard B. Myers, Chairman Of The U.S. Joint Chiefs Of Staff, Bishkek, The Kyrgyz Republic February 18, 2002
*Press Conference With U.S. General Tommy Franks, Commander-in-chief Of The U.S. Central Command (CENTCOM) Tashkent, Uzbekistan; October 30, 2001***.**
PRESS STATEMENT, Richard Boucher, Spokesman, Washington, DC, October 12, 2001, *Joint Statement Statement between the Government of the United States of America and the Government of the Republic of Uzbekistan*.
Summit Declaration on Black Sea Economic Cooperatin, İstanbul (25 Haziran 1992)
T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Ankara, 1980.
The Baku Declaration, Baku, September 8, 1998.
The Bosphorus Statement, İstanbul (25 Haziran 1992).
United Nations S/RES/1368 (2001), Security Council, 12 September 2001, 01-53382 (E).
United Nations S/RES/1373 (2001), Security Council, 28 September 2001, 01-55743 (E).
United Nations S/RES/1377 (2001), Security Council, 12 November 2001, 01-63301 (E).
United Nations S/RES/1378 (2001), Security Council, 14 November 2001, 01-63845 (E).
United Nations S/RES/1383 (2001), Security Council, 6 December 2001, 01-68109 (E).
Yalta Summit Declaration (5 Haziran 1998).

D. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BA), Cevdet Hâriciye, nr.3866
BA, Cevdet, Hâriciye, nr.3866. (25 Temmuz 1779).
BA, Cevdet, Hâriciye, nr.2921. (5 Aralık 1787)
BA, Cevdet, Hâriciye, nr.3866, (25 Temmuz 1779).
BA, Cevdet, Hâriciye, nr.3629 (15 Mayıs 1828).
Public Record Office (PRO), *Parliamentary Debates*, "The Treaty of Peace", III, s. 2057.
PRO, *Parliamentary Debates*, "The Treaty of Peace", III, s. 2097.

E. Ansiklopedi ve Sözlükler

Ana Britannica, İstanbul, 1988.
Ana Yıllık 1992, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1992.
Axis 2000 Ansiklopedik Sözlük, İstanbul, Doğan Kitap, 2000.
İslam Ansiklopedisi, İstanbul, MEB, 1993.

Meydan Larousse, İstanbul, 1970.
Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Sönmezoğlu, Faruk (Der.), İstanbul, DER Yay., 1996.

F. Gazeteler, Medya Bültenleri

"Gazeteciye Mafya İnfazı: Rusya'nın Gizli Zenginlerini Açıklayıp Ülkeyi Nasıl Yağmaladıklarını Yazan Pavel Klebnikov Suikasta Kurban Gitti", *Vatan*, 11.07.2004.
"Ermenilerin Gözü Hazar Petrollerinde: Azerbaycan İstanbul Başkonsolosu Dr. İbrahim Nebioğlu'ndan *Ortadoğu*'ya Özel Açıklama", *Ortadoğu*, 17 Mart 2004: s.12.
"Rusya'dan Erivan'a Karabağ Resti", *Milliyet*, 09.08.2002.
"Osetya Krizi Durulmuyor", *Radikal*, Dış Haberler, 12 Temmuz 2004.
"Azeri-Ermeni Anlaşmazlığında İnisiyatifi Ele Aldık", Yeni Şafak, 2004.06.29.
"Rus-Gürcü Gerilimi Tırmanıyor", *Hürriyet*, 12.04.2002.
"South Ossetia: Status Quo Is Unsustainable", *The Moscow Times*, 20 Ağustos 2004, s.8.
"Chechens in Pankisi", *The Moscow Times*, 2004.09.15.
"Adzharia Elections Favor Tbilisi", *The Associated Press*, *The St. Petersburg Times*, June 22, 2004.
"Abashidze Charges", Tbilisi, Georgia (AP), *The Moscow Times*, 2004.07.08.
"Meskhetian Exodus", *The Moscow Times*, July 22, 2004.
"Türkiye'den Hazar Paktı'na Destek İstedi", *Zaman*, 22.05.2003.
"Aliyev Moskova'dan Memnun Ayrıldı; Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Rusya'nn Başkenti Moskova'daki Temaslarının Ardından, 'Bakü'ye, Büyük Bir Tatminle Dönüyorum' dedi", *NTV*, 26 Ocak 2002.
"Kafkaslar'da 'İstikrar Paktı'", *Milliyet*, 16 Ocak 2000.
Milliyet, 15 Ocak 2000.
Milliyet, 13 Şubat 2000.
"Putin Sees Reform Mistakes", *TheMoscowTimes*, February 4, 2005.
" 'Büyük Rusya' Şovu; Putin, İkinci Dünya Savaşı'nın kazanılmasının 55. Yıl dönümünde gövde gösterisi yaptı. Rusya lideri 'Savaş kazanma alışkanlığı kanımızda var' dedi", *Milliyet*, 10 Mayıs 2000.
"New Breed of Extremist Turns Fight for Independence into Unrelenting Holy War", *The Guardian*, September 2, 2004.
"Liderleri Türkiye'de mi", *Vatan*, 3 Eylül 2004.

G. Kullanılan WEB Siteleri

http://ceps01.link.be/files/ESF/stabpactturk/152turk9.php
http://igc.traceca-org.org/english/whatis.html
http://newest.warblogging.com/link/259
http://www.bsec.gov.tr.
http://www.cecenonline.com/memorandum.htm
http://www.chechentimes.org
http://www.circassianweb.com
http://www.elele.gen.tr/dis_iliskiler/turk_dunyasi/ahiska.html
http://www.eurasianet.org/departments/culture/articles/eav092702.shtml,
http://www.guardian.co.uk/international/story/0,,1295262,00.html
http://www.haber3.com/detayss.haber3?id=11046
http://www.infoplease.com
http://www.internethaber.com/mays/article_view.php?aid=250298
http://www.kafkas.org.tr
http://www.kavkaz.org.uk
http://www.kho.edu.tr/yayinlar/bilimdergisi/bilimder/doc/2003-1/2_hazaroglu.doc
http://www.kimkimdir.gen.tr
http://www.nethaber.com
http://www.rand.org/pubs/conf_proceedings/2005/RAND_CF212.pdf
http://www.sptimesrussia.com
http://www.teror.gen.tr/turkce/abd/11_Eylul/kronoloji.html
http://www.themoscowtimes.com

http://www.traceca-org.org/docs/main.php
http://www.turkishnews.com
http://www.un.org/documents/scres.htm
http://www.yale.edu/lawweb/avalon/sept_11/joint_001.htm
http://www.yenisafak.com.tr
www.avsam.org
www.caspiandevelopmentandexport.com ,
www.eraren.org